

*PAGINAE
HISTORIAE*

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
22/2
IN MEMORIAM PhDr. et Mgr. VÁCSLAVA BABIČKY

Redakce monografického čísla: Marie Babičková, Eva Drašarová, Lenka Linhartová
Recenzovali: Zlatoše Kukánová, Jindřich Schwippel

OBSAH

ÚVOD

Úvodem	9
(<i>Jiří Úlovec</i>)	
Úvodní zamyšlení	11
(<i>Eva Drašarová</i>)	
Úvodní slovo	12
(<i>Václav Henych</i>)	
K nedožitým 65-tinám Václava Babičku	13
(<i>Peter Kartous</i>)	
Cesty Václava Babičky	15
(<i>Václav Rameš</i>)	

ARCHIVNICTVÍ A DĚJINY SPRÁVY

Principy v české a slovenské archivistice	19
(<i>Václav Babička</i>)	
Die elektronischen Medien und die fachliche Wirkung der Archive im modernen Kommunikationsumfeld. Aus der Erfahrung des Staatsarchivs Ruse.	24
(<i>Veselina Antonova</i>)	
Teorie v praxi. Delimitace na základě provenienčního principu.	31
(<i>Alexandra Blodigová</i>)	
The Organization and Development of the School Administration in Moldavia between 1800 and 1852	37
(<i>Suzana Bodale</i>)	
Kulturní politika Reinharda Heydricha	48
(<i>Jan Dobeš</i>)	
Akce Chiméra nebo Sisyfos? Počátky prací na přípravě digitálního archivu.	60
(<i>Eva Drašarová</i>)	
Archiv Kanonie premonstrátů Teplá	74
(<i>Milan Hlinomaz</i>)	
Protnutí vědy. Francouzsko-toskánská expedice za tajemstvím starověkého Egypta. Příspěvek ke kulturní spolupráci	86
(<i>Eva Gregorovičová</i>)	
Správa a každodenní provoz koleje Českého národa na pražské univerzitě v 16. století	115
(<i>Mlada Holá – Martin Holý</i>)	
Vnitřní reorganizace ministerstva průmyslu – nástroj politického soupeření o mocenské pozice v letech 1945–1948.	124
(<i>Drahomír Jančík</i>)	
Proměny rolí přísežných a konšelů v prostředí magdeburského práva na příkladu správy města Olomouce.	144
(<i>Bohdan Kaňák</i>)	
Docent PhDr. Emil Schieche ve vzpomínkách pamětníků ve Švédsku	153
(<i>Blanka Karlsson</i>)	

Majetkové poměry knížecího rodu Metternich-Winneburg (<i>Pavel Koblasa</i>)	160
Vznik všeobecného ukazatele, základní evidenční pomůcky spisovny pražského magistrátu (<i>Jana Konvičná</i>)	174
Přes archivní výzkumy k návrhům reorganizace archivní sítě v podunajské monarchii. K některým aspektům činnosti rajhradského benediktina Františka Bedy Dudíka v letech 1850–1874. (<i>Richard Mahel</i>)	181
Idea církevního archivu v polovině 18. století (<i>Martin Rechterik</i>)	201
Zápůjčky archiválií na výstavy a vývoz archiválií a dokumentů do zahraničí (<i>Vladimír Růžek</i>)	209
Odras postátnění funkce krajského hejtmána v Čechách v roce 1751 na personálním obsazení úřadu (<i>Helena Sedláčková</i>)	215
Piarista Gregor Gruber o archivnictví (<i>Milan Skřivánek</i>)	224
Brothers Proshek – builders of European Sofia among the documents of State archives – Sofia and Central state archives (<i>Lilyana Vanova</i>)	228

CÍRKEVNÍ DĚJINY

Sdružení katolické inteligence ve střední Evropě na přelomu 19. a 20. století (<i>Václav Babička</i>)	251
Piarista – provinciál P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo (*18. 8. 1720 Budeničky u Slaného, †24. 12. 1778 Litomyšl) (<i>Václav Bartůšek</i>)	256
Břevnovské zápisy o osídlení polického újezdu. Příspěvek k problematice pamětních zápisů ve 13. století (<i>Marie Bláhová</i>)	267
The income of Moldavian monasteries between the fifteen century and the mid-eighteen century (<i>Arcadie M. Bodale</i>)	273
Udělování svátosti biřmování pražskými světicími biskupy Janem Matoušem Schweibererem a Erasmem Divišem Kriegerem v letech 1779–1792 (<i>Stanislava Jílková</i>)	286
Břeclavský kostel sv. Václava a jeho předchůdci (<i>Emil Kordiovský</i>)	299
Dominikán Benedikt František Hronek, kněz a mučedník 20. století (<i>Jitka Křečková</i>)	312
„Duše, srdce? Ty jsou jinde.“ Zdeněk Nejedlý a poetika katolictví (<i>Jiří Křesťan</i>)	321
300. výročí založení řádu voršilek a jeho oslavy v Čechách (<i>Marie Macková</i>)	331
Idea cyrilometodějství v historii reformního hnutí katolického duchovenstva (1918–1924) (<i>Pavel Marek</i>)	343
Židovské rodiny ve Všeradicích (<i>Lenka Matušíková</i>)	351

Wien-Prag/Prag-Wien. Behördenwege zu universitären Fragen.	365
<i>(Lorenz Mikoletzky)</i>	
Majetková situace pustiměřského kláštera v období po husitské revoluci	371
<i>(Karel Mlateček)</i>	
Aktuální informace nebo obraz dávných dob? Možnosti využití farářských relací pro studium středověku na příkladu Podbrdská roku 1700.	379
<i>(Hana Pátková)</i>	
Jak vypadala nunciova domácnost? Mikrosonda do každodenního života pražské nunciatury ve 2. polovině 16. století*	387
<i>(Alena Pazderová)</i>	
Marmaggiho československá mise ve 20. letech 20. století.	401
<i>(Marek Šmíd)</i>	

ZÁVĚR

Archivní přemýšlení Václava Babičky. Václav Babička a jeho přínos archivní teorii . . .	411
<i>(Mikuláš Čtvrtník)</i>	
Seznam autorů	431

ÚVOD

ÚVODEM

Václav Babička začal archivní dráhu v roce 1972, kdy po dokončení studií oboru dějepis-čeština na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy nastoupil do Státního ústředního archivu v Praze. V jeho službách prošel cestu od řadového zaměstnance 3. oddělení přes vedoucího oddělení informatiky až po ředitele archivu v letech 1992 až 2000. Poté ho cesta zavedla přímo na Ministerstvo vnitra.

Samotný závěr minulého století a tisíciletí byl pro tehdejší odbor archivní správy Ministerstva vnitra složitý. Po odchodu tehdejšího ředitele, PhDr. Oldřicha Sládka, do důchodu v roce 1999, po krátkém působení Jakuba Hrdličky na téže místě v měsících lednu až únoru 2000 a po tříměsíčním řízení odboru formou zastupování do této funkce nakonec nastoupil dnem 1. června 2000 Václav Babička. Tehdejším vedením Ministerstva vnitra na ni byl vybrán zejména pro vysokou erudici v oblasti archivnictví (a to zejména archivní teorie) a tehdy se velmi rychle rozvíjející oblasti informatiky a výpočetní techniky.

Je nutné říci, že nový ředitel se nové funkce zhostil velmi dobře. Všechny své dosažité schopnosti a znalosti záročil během následujících o něco více než jedenácti letech. V rámci odboru se mu podařilo organizačně zvládnout nejen nutné změny, vyvolané nabytím účinnosti zákona č. 499/2004 Sb., ale zejména situaci v roce 2006. Tehdy byl ke dni 31. října zrušen odbor archivní a spisové služby Ministerstva vnitra, po němž odbor, který Václav Babička řídil a jehož název byl změněn na odbor archivní správy a spisové služby, převzal výkon v oblasti organizace spisové služby Ministerstva vnitra a péče o tehdy nově vznikající správní archiv Ministerstva vnitra a později také o Bezpečnostní archiv Ministerstva vnitra. Kromě toho byl na kratší dobu ustaven do funkce ředitele sekce, k níž kromě odboru náležel tehdy rovněž reorganizovaný Archiv Ministerstva vnitra, základ pozdějšího Archivu Bezpečnostních složek. Byly to změny skutečně velké, neboť mimo skutečnost, že počet zaměstnanců odboru se zdvojnásobil, bylo nutné zabezpečit jejich činnost po všech stránkách.

Obdobně si vedl v oblasti mimo Ministerstvo vnitra. Poté, kdy bylo osm státních archivů změněno v organizační složky státu a spojeno se státními okresními archivy, se mu podařilo situaci organizačně zvládnout a zabezpečit přechod činnosti odboru a řízení archivních institucí ve zcela odlišných podmínkách, než jaké do té doby byly. Tato zkušenost se poté stala jedním z rozhodujících momentů při koncepci přípravě nového archivního zákona, kterým se podařilo začlenit státní archivy do sítě státní správy, vymezit místo ostatním archivům včetně podmínek jejich vzniku a fungování a formulovat úkoly Ministerstva vnitra a jednotlivých typů archivů. Návrh zákona samozřejmě nepřipravoval sám, po pravdě je však třeba nutně říci, že byl jedním z jeho hlavních strůjků. Určité rozpaky vyvolávalo z tehdejšího pohledu možná diskutabilní prosazování spojení oblasti archivnictví a spisové služby v jednom právním předpisu, nicméně 10 let, které od té doby uplynulo, mu dalo za pravdu. Postupný vývoj ukázal, že v roce 2004 to bylo za tehdejší situace a možností odboru zřejmě jediné životaschopné řešení. Obdobně se mu podařilo organizačně zvládnout zejména situaci po rozsáhlé novele zákona č. 499/2004 Sb. ve znění zákona č. 190/2009 Sb., reagující na novou situaci ve veřejné správě v oblastech eGovernmentu a digitálního archivnictví.

O úspěšné činnosti Václava Babičky jako ředitele odboru bychom mohli hovořit dále. Bylo by možné poukázat na výše nezmíněné oblasti působnosti, které nevystupovaly tak

výrazně do popředí činnosti odboru, jako např. spolupráce s jinými součástmi Ministerstva vnitra ve věcech spisové služby a archivnictví, organizace činnosti archivů; vynechat není možné ani rozvoj mezinárodní spolupráce, v němž se velmi angažoval. Nicméně je zřejmé, že pokud by Václav Babička vykonal byt jen část práce, kterou za sebou zanechal, byl by to výsledek vynikající, který po sobě zanechá z mnoha jedinců jen několik vyvolených.

*PhDr. Jiří Úlovec,
ředitel Odboru archivní správy a spisové služby MV ČR*

ÚVODNÍ ZAMYŠLENÍ

Se ztrátou blízkých osob se každý vyrovnává po svém, ale přesto podobně. Co můžeme udělat z této strany pomyslného břehu? Věnovat laskavou, hřejivou vzpomínku. Ovšem je-li odchod z pozemského bytí nečekaný, předčasný, doprovázený ještě prožitým fyzickým a jistě i psychickým utrpením, doprovází ohlédnutí do minulosti bolestný osten. Cítíme buřičskou nespravedlnost, nemohoucnost, nedokončenost. Tolik toho nebylo dopovězeno... K překonání onoho nevyřčeného si trouláme vyrovnat se s nezvratným tak, jak nejlépe umíme, a za pomoci řady nástrojů. Předkládaný sborník článků k počtě Václava Babičky, dobrého člověka, charismatické osobnosti, archiváře, historika, našeho „pana ředitele“, patří k rituálům typickým pro společenskovědní obec. Snažili jsme se tak vyjádřit úctu a řízenou volbou témat naznačit pevný úmysl zachovat alespoň náznak kontinuity odborné i lidské.

Václav Babička byl totiž člověk pevného řádu. Chaotickým změtcem nesourodých statí by určitě nadšen nebyl. Systematicky věci promýšlel a realizoval do vybroušenosti nejmenšího detailu. Bylo tomu tak v osobních záměrech, v řízení i v statích připravovaných k publikaci. Jeho osobnost byla uhnětena z pevné křesťanské víry a systémového myšlení. Obětavé a akční rodinné zázemí mu umožnilo se rozvíjet, naplnit své sny ve všech směrech. V okamžiku jeho skonu jsem si teprve uvědomila, jak málo jsem ho znala. Nebyla jsem kolegyní z oddělení v době před rokem 1989. A později? Řadový zaměstnanec ústředního archivu svého ředitele příliš nevidí. Jako vedoucí malého, bezproblémového oddělení k tomu nemá také moc příležitostí. Snad jen prostřednictvím každoměsíčních gremiálních porad. Vztahy na vyšší úrovni se pak odbývají v ryze profesionální linii, je-li mezi nadřízeným a řízeným generační rozdíl. Na hodnocení významu osobnosti Václava Babičky pro obor archivnictví je ještě dost brzy, chybí nutný časový odstup a důkladnější heuristika. Přesto, pokud by za jediným člověkem zůstal jen jediný výsledek práce, a tím byl nový archivní zákon, pak klobouk dolů. Lex Babička se vžil, jeho konstrukce je nosná, smysluplná, respektující všechna specifika archivního světa. Některé příliš úřednické rysy se podařilo v průběhu příprav zjemnit. Plynuly zřejmě ze zkušeností ředitele ústředního státního archivu – mám je obdobné. A nahléd se dostavil s novými úkoly a to velmi různorodými.

Můžete mít na postupy, způsoby řešení a nejrozličnější manažerské projevy mnohdy odlišný názor, ale vždy se cení suma dovedností, znalostí udivujícího záběru a lidský rozměr. Pan doktor dovedl naslouchat a být účasten. Uměl být zábavným společníkem, okouzlejícím průvodcem na cestách, rozhněvaným starozákonním bohem i šibalským kolegou s charakteristickým rysem chlapecké bezradnosti, tolik odzbrojujícím. Lidé se v toku času nemění, mění se jen kulisy, ve kterých vystupují. Po některých nezbude téměř nic, po jiných zeje propast ztráty. Snad tímto sborníkem alespoň na okamžik ošálíme neuprosnost neustálého koloběhu bytí a nebytí a podržíme okamžik představy, že pan doktor je tu stále s námi. A okem shovívavým a s lišáckým úsměvem pohlédne na předkládanou práci.

V Praze, na Tři krále roku 2014

*PhDr. Eva Drašarová, CSc.,
ředitelka Národního archivu*

ÚVODNÍ SLOVO

Když se 27. září 2011 PhDr. Mgr. Václav Babička v souvislosti s odchodem do důchodu loučil se svou aktivní kariérou na Ministerstvu vnitra, asi nikdo z pozvaných hostů netušil, že za necelých 8 měsíců se bude konat další, tentokrát poslední rozloučení s tímto výjimečným člověkem. I když jsme věděli o jeho nemoci, zpráva o jeho úmrtí nás všechny velmi překvapila.

Dr. Babička patří mezi osobnosti, na které se nezapomíná, a proto kolegové archiváři připravili k jeho nedožitým 65. narozeninám sborník, který právě držíte v ruce. Kromě českých autorů jsou zde uveřejněny i příspěvky zahraničních odborníků, neboť Václav Babička byl kapacitou uznávanou i na mezinárodní úrovni.

Dovolte mi malé osobní připomenutí tohoto kolegy a zároveň přítele, jehož jsem znal mnoho let a se kterým jsem měl tu čest úzce spolupracovat v rámci Ministerstva vnitra.

Nebylo při tom důležité, zda šlo o zásadní otázky týkající se například akcí souvisejících s předsednictvím České republiky v Evropské unii či řešení běžných problémů, jako je finanční zabezpečení archivní činnosti či pomoc při vyhledávání a zajištění archivních dokumentů, zejména matričních a státoobčanských.

Podstatné však bylo to, že při spolupráci s Václavem Babičkou jsem nikdy neměl pocit, že přicházím nevhod, nebo že obtěžuji. A právě tento lidský přístup je to, na co nemohu zapomenout.

Na závěr bych rád poděkoval tvůrcům tohoto sborníku za skvělý nápad a především za jeho realizaci. Výsledkem je informačně i odborně velice zdařilé dílo, které nám bude Václava Babičku navždy připomínat.

*JUDr. Václav Henych,
ředitel Odboru všeobecné správy MV*

K NEDOŽITÝM 65-TINÁM VÁCSLAVA BABIČKU

Ako dlhoročný riaditeľ archívnej správy na Slovensku som mal možnosť osobne spoznať kompletnú plejádu riaditeľov archívnych správ v Čechách od začiatku 60-tich rokov minulého storočia dodnes. Súviselo to nielen s našou archívnu mentalitou, ktorá medzi nami vytvárala akoby automaticky priateľstvo a kolegiálnu, ale aj s pochopením a radosťou udržiavať permanentne nadštandardné vzťahy archívnikov dvoch veľmi blízkych národov. Václava Babičku som profesijne poznal aj ako radového či vedúceho pracovníka, neskôr i riaditeľa Národného archívu, a po roku 2000 i riaditeľa odboru archívnej správy.

Václav Babička i v kontexte svojich predchodcov na najvyššom poste českého archívnicka mal jednu zásadnú prednosť – prešiel všetkými postami v archíve, ktoré ho sformovali ako archívára – profesionála. Navždy sa zaradil medzi významné a pozoruhodné osobnosti českého a európskeho archívnicka. Pre mňa navyše zostáva človekom, ktorý odboru nielen rozumel, ale sústavne zdokonaľoval v ňom seba a sám sa usiloval o jeho zdokonalenie. Mal až nadprirodzený charizmu, dobrotu a pokoru.

Bol som s ním pri odhalení základného kameňa stavby svetovo unikátneho archívneho areálu v Prahe na Chodovci, kde bol v pozícii riaditeľa archívu i neskôr na otvorení tohto areálu, kedy už bol riaditeľom Archívnej správy. Bol šťastný, ale skromný. Jeho skromnosť často až vyvolávala obavu, či ako hlavný riaditeľ dokáže v silovom rezorte vnútra presadiť všetky oprávnené požiadavky českých štátnych archívov, najmä finančné prostriedky. Prax potvrdila, že sa mu to darilo.

Stretávali sme sa často, či v Prahe alebo trochu menej v Bratislave, či inde na Slovensku. Vždy som oceňoval, že si našiel čas a do nášho odborného periodika Slovenská archivistika písal štúdie z dejín československého archívnicka v období prvej Československej republiky, so zreteľom na archívnicko na území Slovenska. Najviac času sme spolu strávili na zahraničných služobných cestách. Tam sme boli spolu nielen na rokovaníach, ale aj vo voľnom čase, najmä vo večerných hodinách. Veľa sme sa prechádzali a navštevovali múzeá a galérie. Keďže som bol služobne starší, tak som ho zväčša do zahraničných kontaktov a predstavoval vedúcim archívny pracovníkom desiatok krajín celého sveta. Bol mi za to vďačný. Svoje vystúpenia v zahraničí sme často navzájom prediskutovali a prípadne aj doplnili. Zahraniční kolegovia často nechápavo krútili hlavami, ako to, že sme takí priatelia, keď sa Československo rozpadlo. S úsmevom sme im to vysvetľovali.

Sporadicky sme hovorili aj o rodine a súkromí. Mal som možnosť spoznať jeho ctenú pani manželku Marušku i syna hoteliera, a to pri príležitosti jeho 60-tin, neďaleko od slávneho Vyšehradu. Spomínam si, ako mi tam na historickom cintoríne pri kostole sv. Petra a Pavla ukázal hrob istej významnej osobnosti takisto s krstným menom Václav. O svojich mimoarchívnych aktivitách a externých štúdiách však nehovoril. Napokon mali sme dostatok iných „voľných“ tém. O bohatstve jeho vnútorného sveta mi veľa napovedalo, keď sme spolu preberali obsah jeho budúceho erbu. Vtedy mi navrhol, že by ho potešilo, keby obsahom jeho erbu bol kríž s hviezdou. Aj tak by si pripomínal korene rodu v obci Slivenec, kde mal svoje sídlo špitáľnícky a rytiersky rád Krížovníkov.

Václav Babička sa ponáhlal a tešil do dôchodku, Mal veľa plánov. Pedagogická činnosť, kronikárstvo, lokálna historiografia a teologické aktivity. Tešil som sa s ním, keď mu francúzsky veľvyslanec odovzdával Rád umenia a literatúry v hodnosti plukovník, keď

oslavoval svoju „kopu rokov“. Jeho ťažká choroba nás zneistovala a nepodarilo sa nám už realizovať naše stretnutie v jeho rodinnom domčeku v Nesvačilách na Berounsku a žiaľ ani realizovať náš návrh už podaný v Kancelárii Prezidenta SR na udelenie štátneho vyznamenania – Medaily Prezidenta Slovenskej republiky. Čo je ešte horšie Václavovi kruto znemožnila realizovať aspoň časť jeho plánov v kruhu svojej manželky a rodiny. Nás navždy obrala o skutočného priateľa.

*PhDr. Peter Kartous,
emeritní ředitel Odboru archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR*

CESTY VÁCSLAVA BABIČKY

Většinu z nás ta zpráva ze sobotního rána ohromila. Bohužel byla pravdivá. Emeritní ředitel Odboru archivní zprávy a spisové služby MV PhDr. et Mgr. Václav Babička odešel na věčnost dne 12. května 2012. Na smutečním oznámení stálo „*Ježíš řekl: Já jsem ta cesta, pravda i život. Nikdo nepřichází k Otci než skrze mne.*“ (Jan 14/6). Dlouho jsem na tato slova hleděl a náhle jsem si vzpomněl na slova jiná, která napsal on. Jsou v jeho úvodu ke knize o jihočeských archivech a poslal mi je koncem roku 2011. Ve svém zamyšlení použil zde text básníka Ladislava Stehlíka o cestách a necestách a já si uvědomil, proč Václav Babička na sklonku roku 2011 napsal právě tento text i to, proč je onen biblický citát o cestě uveden i v záhlaví smutečního oznámení. Od té doby jsem toto zamyšlení četl mnohokrát a stále přitom slyším Babičkův charakteristický tichý hlas, zvláště příjemnou melodii i odstíny laskavého humoru, které v něm často zaznívaly.

Nyní je pro mě stále obtížné napsat co pro mě osobně i naše archivnictví Václav Babička vykonal. Jeho dílo i činnost bude jistě po zásluze oceněno lidmi povolanějšími, než jsem já, člověk, který jej ne svou zásluhou potkal na jeho cestě. Jedno však vím zcela určitě. Ve Václavu Babičkovi nás opustil vzácný věřící člověk ryzího charakteru, s přirozenou morální autoritou. Bude nám všem velice chybět.

Měl jsem také velké štěstí, když jsem mohl být přítomen okamžikům, kdy v treboňském archivu rokoval se svým kolegou PhDr. Peterem Kartousem, CSc. A to nejenom o archivní problematice, ale především o životě. Byly to velmi pěkné chvíle a pro mě osobně velice inspirující a přínosné. Jako ostatně každé setkání s nimi oběma. Naposled jsme se setkali na francouzském velvyslanectví u příležitosti vyznamenání hodností důstojníka řádu umění a literatury Francouzské republiky. Netušil jsem, že se bude jednat o jedno ze setkání posledních. Potom jsme si už jenom dopisovali a volali. V jednom z posledních elektronických dopisů mi poslal právě text do knihy o jihočeských archivech – Poklady minulosti. A tak raději než další mé povídání, připojím jeho osobní myšlenky, kterým uvedl již zmiňovanou knihu. Jedná se patrně o jeden, z jeho posledních textů, není-li textem posledním a jsem přesvědčen, že o Václavu Babičkoví poví více a lépe než bych tak učinil já.

PhDr. Václav Rameš,
ředitel Státního oblastního archivu v Třeboni

„Na mnoha cestách i necestách, poutniče našeho času, jsi zanechal své stopy a ukládal do smyslů linie, barvy, hlasy a vůně milovaných krajín, přechásto se zamýšleje nad smyslem lidského konání i nad mlčením všech mrtvých, šťasten na tomto svém putování vlastí, stále zamilovanější do jejich objevených krás a stále roztoužený v její voňavé náručí, čekaje usmířen, až tě jednou, unaveného celožitovní poutí, přijme už navždycky.“ Tak vyzpíval své ztotožnění s jižními Čechami básník Ladislav Stehlík v souboru lyrických esejů Země zamýšlená.

Já jako častý návštěvník jižních Čech bych svůj prožitek této země vyjádřil slovy země proscená historií. Nikde jinde v naší vlasti necitím dech historie tak silně jako právě zde. Snad je to dáno jistou uzavřeností jižních Čech, jež jsou dodnes – i když méně zřetelně než v minulosti – odděleny od centrální oblasti přírodní hradbou Cunkovského hřbetu a Miličinského hřbetu. Historie tak vtiskuje jižním Čechám více než jiným oblastem historickou

pečet, jedinečnou a neopakovatelnou. Ladislav Stehlík nazval kapitolu o Českokrumlovsku „Kraj s erbem pětিলisté růže“, ale tento erb je všudypřítomný v jižních Čechách a je svorníkem nebeské klenby nad jižními Čechami. Určitá uzavřenost jižních Čech také nedovolila takový průnik industrializace se všemi nivelizujícími a odcizujícími průvodními jevy jako se stalo v jiných krajích českých zemí.

Prosycenost jižních Čech historií podtrhuje i bohatství jihočeských archivů, oceňované již několika generacemi českých i cizích historiků, počínaje nestorem české historiografie Františkem Palackým. Duch minulých věků zvláště zavane na návštěvníka Státního oblastního archivu v Treboni a jeho poboček v Českém Krumlově a v Jindřichově Hradci, kde je sice archivářům odepřen komfort moderních archivních pracovišť, ale místo a archivní prameny tu žijí ve vzácné symbióze, evokující dobu, kdy tyto prameny vznikaly. Okresní archivy jižních Čech již opustily v zájmu trvalého uchování svého pramenného bohatství historická jádra měst, ale přesto zůstávají živou součástí svých regionů a jejich důstojné budovy zrcadlí váhu nezměřitelného bohatství, které ve svých zdech uchovávají.

Je dobře, že se veřejnost může přesvědčit z této publikace, co obsahují pro někoho tajemné budovy archivů. Většina lidí možná za celý život do archivu vůbec nepřejde, řadě z nich brání ostych, aby nahlédli dovnitř pro ně nečitelných a nezařaditelných budov. Bude skvělé, jestliže se tato kniha dostane do rukou právě těmto lidem a poodhrne jim záclonu tajupnosti, kterou veřejné mínění kolem archivů obestřelo. I pouhé prolistování této knihy vám ukáže, že archivy jsou přirozenou a nepominutelnou součástí naší každodennosti, že nejsou hájemstvím tajemna, ale otevřenou a všem přístupnou studnicí poznání nejen dávné minulosti, ale i raných etap našeho života, a že budou provázet na cestě životem i naše děti a vnoučata a jejich potomky, dokud se nevyčerpá síla našeho kulturního a civilizačního okruhu.

Připomeňme si ještě jedno slovo Stehlíkovy Země zamyšlené: „S pocitem hluboké pokory a čisté lidské vděčnosti se raduj z každé chvíle, která ti ještě bude dopřána na těchto potulkách, poděkuj za všechno krásné, čím tě podarovala a nežádala od tebe nic, tvá země zamyšlená, než synovskou upřímnost, lásku a věrnost.“ Přijmi čtenáři do svého srdce, že i jihočeské archivy jsou trestí této země zamyšlené, která se možná v návalu běžných starostí a pod tíhou všedního dne okouká a zevšední, ale již v hloubi lidského ducha nelze nemilovat.

PhDr. et Mgr. Václav Babička
Ředitel odboru archivní správy a spisové služby MV ČR“

**ARCHIVNICTVÍ
A DĚJINY SPRÁVY**

PRINCIPY V ČESKÉ A SLOVENSKÉ ARCHIVISTICE*

VÁCSLAV BABIČKA

V některých archivních příručkách a teoretických studiích je spojován vznik archivistiky jako vědecké disciplíny s uznáním provenienčního principu jako univerzálního teoretického principu oboru. Provenienční princip byl poprvé formulován na konci 19. a počátku 20. století v Dánsku, Francii a Německu jako praktický návod pro roztrídění archiválií dle svých původců a jejich převzetí do ústředních národních nebo státních archivů. Od vydání slavné holandské příručky¹ byl povýšen na všeobecný teoretický princip oboru, ačkoli tato příručka sama pojmy „vědecká teorie“ nebo „provenienční princip“ nepoužívala. Tato publikace ale vzbudila díky překladům do cizích jazyků mimořádnou pozornost a mezinárodní společnost archivářů přijala provenienční princip jako základ svého oboru, který byl odvozen z definice archivního fondu a z úvodu k jeho pořádání jako výsledek starších archivněteoretických diskusí ve Francii a Prusku.

Provenienční princip byl postupně tu šířeji, tu úžeji přijímán a vykládán. Schematicky je možné charakterizovat pět pojetí provenienčního principu:

1. Provenienční princip ovlivňuje základy tvorby a vymezení archivního fondu, rozhodování o jeho příslušnosti do určitého archivu, rovněž na mezinárodní úrovni, tektoniku a organizaci archivů a jejich úkolů. Zastánci tohoto pojetí byli například T. R. Schellenberg, H. Jenkinson, J. Papritz, H. Hardenberg, W. J. Formsma, H. Dahm, A. Zechel a další.
2. Přísný provenienční princip, který nekompromisně požadoval respektování nebo rekonstrukci původních registraturních uspořádání. Toto pojetí se brzy ukázalo jako anachronismus.
3. Volný provenienční princip, který je metodologickým východiskem pro tvorbu a vymezení archivních fondů, ale ponechává archiváři tvůrčí svobodu pro jeho vnitřní uspořádání. Zastánci tohoto pojetí byli například A. Brenneke, W. Leesch, J. Schultze, H. Kaiser nebo M. Bär.
4. Provenienční princip v archivistice je odvozen od historického principu ve filozofii dějin a omezuje se na vymezení archivních fondů jako celků, jeho aplikace na vnitřní uspořádání archivního fondu je odmítána. Stoupenci tohoto pojetí byli například H. Lötzke, M. Unger, B. Brachmann, R. Kluge, V. N. Avtokratov, K. G. Miťajev a další.
5. Provenienční princip je odvozen od historického principu, ale na rozdíl od pojetí v bodu 4 působí v celém rozsahu archivní teorie a praxe. Toto pojetí nalezneme u L. Enderšové, Čecha J. Vrbaty a Slováků M. Kušíka a E. Rákoše.

* Tento text je českým překladem studie Babička, Václav: Prinzipien in der tschechischen und slowakischen Archivkunde. Archivalische Zeitschrift 88, 2006, s. 13–24.

¹ Müller, Samuel – Feith, Johan Adrian – Fruin, Robert: Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven. Leipzig 1905.

Tuto typologii sestavil autor společně s T. Kalinou v roce 1988² jako východisko pro výzkum, zda je provenienční princip opravdu vědeckým základem archivnictví a zda musejí být kromě něj zohledňovány v archivnictví ještě další vědecké principy. Pro účely tohoto výzkumu jsme definovali princip provenience jako pracovní hypotézu následovně: „Princip provenience v archivistice znamená, že každý archivní fond a archiválie odráží okolnosti a podmínky svého vzniku, jako jsou historicko společenská situace, historické dění, právní řád, organizace správy, spisová služba, podnět vzniku dokumentu, jeho účel, dobový smysl, autorství, příjemectví, způsob vyhotovení a dochování, časové určení, dobová hodnota aj. Tyto rysy časem nepomíjejí, nejsou-li narušeny vnějším zásahem do fyzické nebo informační struktury. Aby se těmto narušením předešlo, stává se princip provenience jednou z organizujících sil všech archivních činností. Jelikož princip provenience prostupuje všechny archivní činnosti, vychází z něho i historické bádání, a naopak metody heuristiky a historické kritiky si vynucují, aby princip provenience byl osou péče o archivní dokumentaci.“³

Při srovnání této charakteristiky provenienčního principu s všeobecnými vědeckými kategoriemi jsme konstatovali, že takto chápaný princip provenience se nachází v souladu s gnozeologickou kategorií odrazu, s dialektickým vztahem historického a logického a zároveň respektuje kauzální dualitu příčina – následek (podnět – jednání – dokumentování – uložení v registratuře – posouzení uložení v archivu; působnost původce – činnost původce – registraturní činnost – skartační řízení – archivní dohled tvorba archivního fondu) a zachovává organicky vzniklý vztah mezi částmi a celkem, zatímco naopak pertinentní princip tento organicky vzniklý vztah ničí. Princip provenience v archivnictví má své analogie v jiných oborech péče o historickou dokumentaci (naleziště v archeologii, přírodní rezervace v muzeologii, movité památky „in situ“ v památkové péči, historické knižní fondy v knihovnictví).

Provenienční princip je vyjádřením vztahu archiválie a archivního fondu k původci písemnosti nebo registratury. Archiválie a archivní fondy však stojí rovněž v jiných vztazích, a proto provenienční princip není dostačující při teoretickém vymezení a zdůvodnění všech postupů a činností v archivnictví. Vedle vztahu k původci je nutné zohlednit vztah archiválie a archivního fondu k archivu a k archiváři, k badateli a k fyzickému nosiči (vztah k nosiči je charakterizován pomocí přírodovědných kategorií fyziky, chemie a biologie, a proto necháváme tento vztah stranou).

Vztah mezi archiváliemi/archivními fondy a archivem/archivářem je možné označit jako archivní hodnotu. Princip archivní hodnoty znamená, že v každé archivní činnosti je obsažena činnost hodnotící. Pokládá základ pro archivitu původce archiválií, hodnocení, výběr a kategorizaci archiválií a ukazuje se i při jiných činnostech, totiž při různorodém přístupu a při stanovení priorit pro řešení archivních úkolů.

Smysl archivních činností na základě provenienčního principu a principu archivní hodnoty nespočívá sám v sobě. Není samoučelný, nýbrž se naplňuje ve vztahu k uživateli. Archiválie jsou nositelé dlouhodobě cenných informací, které mohou být v budoucnu vždy znovu využity. Vztah mezi archiváliemi/archivními fondy a uživatelem je možné vyjádřit pojmem archivní informace. Princip archivní informace znamená, že všechny archivní činnosti jsou účelně směřovány k uspokojení společných informačních potřeb a že k dosažení tohoto účelu fungují archivní fondy a archiválie jako komunikační nástroj me-

² Babička, Václav – Kalina, Tomáš: Historický a provenienční princip v archivnictví. Archivní časopis 38, 1988, s. 137–153, 193–206; 39, 1989, s. 2–18.

³ Tamtéž. Archivní časopis 38, 1988, s. 193–206, zde s. 198n.

zi původcem informace, jejím zpracovatelem a jejím uživatelem. Princip archivní informace vychází ze všeobecné teorie informace a teorie odrazu.

Princip provenience, princip archivní hodnoty a princip archivní informace nepůsobí osamoceně, nýbrž současně a společně. Tak se všechny tři principy uplatňují společně při kategorizaci původců, při hodnocení a při výběru archiválií. Provenience je jedním kritériem pro stanovení archivní hodnoty a archivní informace je účelem hodnocení a výběru; rozlišení a stanovení priorit při archivní péči vychází z původu a funkce archiválie – uplatňují se zde tedy principy provenience a archivní informace; komunikace archivních informací je jediné možná při respektování provenience archiválií a při uznání jejich dlouhodobé dokumentární hodnoty; historická heuristika a pramenná kritika umožňují použití principů provenience a archivní informace v archivní praxi apod.

Současně a nezávisle na českých archivářích začal rozvíjet teorii archivní hodnoty slovenský archivář Ladislav Vrteľ. K tomuto výzkumnému problému jej dovedla změna v archivní praxi, kdy bylo nahrazeno pojetí skartace jako vyřazení dokumentů pro původce nepotřebných pozitivním pojetím výběru archiválií dle příslušných kritérií pro dlouhodobé uchovávání. Potřeba stanovení vědeckých kategorií a kritérií výběru způsobila rozvoj teorie výběru – archivní axiologie – jako odvětví vědecké archivistiky. Podle jejího pojetí byla archivní axiologie založena na teorie odrazu, klasifikační, vztahové, kauzální a dialektické analýze, systémově orientovaném a informačním pojetí dokumentu, výzkumu vztahu mezi objektem a subjektem při hodnocení a výběru archiválií a na principu historismu. Vyvrátil tezi, že hodnocení a výběr archiválií je částí diplomatiky, a prokázal, že zde jedná o vědecké metody archivistiky.⁴

Teorii archivní hodnoty rozpracoval dále ve studii o jejích axiologických východiscích.⁵ Prokázal, že archivní hodnoty vzniká pouze díky dynamickým vlastnostem hodnotícího subjektu a hodnoceného objektu. Společenské bytí věci je omezeno v prostoru a čase, ale když se společenské bytí věci změní, může věc získat novou hodnotu, a tak se mohou stát některé písemnosti archiváliemi. Archiválie mají především nejdříve potenciální hodnotu, skutečná hodnota je zřejmá, když archiválie vstupují do společenské praxe. Tato transformace společenského bytí dokumentu je možná, pokud je dokument schopen splnit svou informační funkci v různých časových a prostorových rámcích. Archivní hodnota archiválií je potenciální dokumentární hodnota. Archivář musí při výběru archiválií tuto potenciální dokumentární hodnotu rozeznat.

Z francouzského pojetí provenienčního principu jako zásady „respect des fonds“ vychází Peter Kartous, ředitel Oddělení archivů a registratur Ministerstva vnitra Slovenské republiky, ve své studii týkající se respektování archivního fondu.⁶ Více než teoretickými základy tohoto principu se zabýval problémy jeho praktického použití, a to v pěti směrech:

- definicí archivního fondu ve vztahu k hierarchii původců archivních fondů
- následky změn působnosti původce fondu na strukturu archivních fondů
- různými významy pojmu „provenience archivního fondu“
- definicí pojmu „uzavřený“ a „neuzavřený (otevřený)“ archivní fond a problémy zpracování neuzavřených fondů
- respektováním archivního fondu nejen při jeho „vnějším“ pojetí, ale i „vnitřním“ uspořádání (t. j. nejen při vymezení fondu, ale i při stanovení jeho vnitřní struktury).

P. Kartous navrhl, aby obtíže, které přináší přísné zachování provenienčního, byly překonány vytvořením ideální archivní pomůcky.

⁴ Vrteľ, Ladislav: K niektorým otázkam archivistiky v predarchívnej sfére. Slovenská archivistika 23, 1988/1, s. 42–53.

⁵ Vrteľ, Ladislav: Axiologické východiská teórie archívnej hodnoty. Slovenská archivistika 25, 1990/2, s. 100–110.

⁶ Kartous, Peter: Rešpektovanie archívneho fondu. Slovenská archivistika 29, 1994/1, s. 38–59.

Nejvýznamnějším slovenským archivní teoretikem posledních let byl Elo Rákoš, který publikoval v letech 1989–2003 v časopise *Slovenská archivistika* řadu teoretických, metodologických a programových studií. Ohlasem české konference na téma „Provenienci a historický princip v archivnictví“ konané v roce 1988 v Mostě⁷ byla jeho studie „Provenienci a pertinencia v archíve“.⁸ Podává v ní podrobný přehled výkladů pojmů „provenienci“, „pertinenci“, „provenienci princip“ a „pertinenci princip“ v archivních slovnících a příručkách. Průkopnické je v jeho studii uvedení pojmu „archivita“ (archivitas) do archivní teorie. Pojem „archivitas“ volil nejprve jako překlad německého pojmu „Archivwürdigkeit“. Současně ale jej definoval širěji jako obecný pojem pro archivní zralost, archivní příslušnost a dlouhodobé archivní uchování, a proto zvolil jako odpovídající cizojazyčný ekvivalent latinské slovo „archivitas“.

V dalších letech se zabýval praktickými problémy slovenského archivnictví v období přechodu ke svobodné společnosti,⁹ což mu dalo různé příležitosti pro aplikaci metodiky klasifikace a zpracování archivních fondů.¹⁰ Tyto práce pro něj byly průpravou pro základní obsáhlou studii *Teória archívneho fondu*, která byla vydána ve *Slovenské archivistice* v šesti pokračováních.¹¹ V ní se postupně zabýval filozofickými aspekty archivního fondu, právními aspekty, historickými aspekty, genetickými a analytickými archivními aspekty a jejich syntézou, v jejím rámci se podrobně věnoval teorii archivního hodnocení.

Problémům, které nastínil v této monumentální studii jen v hrubých rysech, rozvedl v následujících letech ve speciálních studiích. Archivní fond pro něj byl největší archivní jednotkou, naopak nejmenší byl archivní dokument. Proto celkem logicky následovala studie s názvem *Teória archívnych dokumentov*.¹² Zde poukázal na nutnost rozlišovat termíny „archivní dokument“ a „historický pramen“, a za znak archivního dokumentu určil jeho historicko-dokumentární hodnotu, provenienci a archivitu. S pojmem *archivitas* se vrátil ke své práci z roku 1989, u pojmu provenienci upozornil objevně na jeho dva aspekty: první ve významu „vznik dokumentu“ (origine, Ursprung), druhý ve významu „vazba na původce“ (provenance, Herkunft).

Pojmu „archivitas“, který používal systematicky od roku 1989, se věnoval ve speciální studii „Archivita – významný fenomén archívnej teórie“.¹³ Původní definici „archivity“ jako obecného pojmu pro archivní zralost, archivní příslušnost a dlouhodobé archivní uchování rozšířil ještě o archivní hodnotu. „Archivitu“ pokládá za hlavní znak archivních dokumentů, ale i komplexního archivního systému, který odlišuje archivnictví od teorie registratur a archivistiku od muzeologie a knihovnictví. Uvádí tuto definici: „Archivita jako předmět archivistiky je specifický vztah znalosti a hodnocení člověka pro archivní realitu. Archivistika je samostatná vědecká disciplína, která se zabývá teoretickými a praktickými otázkami archivních fenoménů. Její základ jako vědecké disciplíny spočívá v předmětu jejího poznání, tj. archivité.“

Tyto úvahy zařadil Rákoš ve své studii *Úvahy o archivistice do vytvořeného celkového systému*. Srovnává archivnictví, muzejnictví a knihovnictví jako obory, které chrání a spravují historickou dokumentaci, a zkoumá, co je rozděluje. Je to „archivita“ jako charakteristický znak archivních souborů, muzealita u muzeálních předmětů a bibliotekalita

⁷ Hlavní referáty byly publikovány, viz *Archivní časopis* 38, 1988, č. 3–4 a 39, 1989, č. 1.

⁸ Rákoš, Elo: Provenienci a pertinencia v archíve. *Slovenská archivistika* 24, 1989/1, s. 9–29.

⁹ Rákoš, Elo: Archívna veda a archívna prax. *Slovenská archivistika* 25, 1990/1, s. 9–22; týž: Preberanie archívnych dokumentov do archívu. *Slovenská archivistika* 27, 1992/1, s. 3–12.

¹⁰ Rákoš, Elo: Štruktúra archívneho fondu. *Slovenská archivistika* 27, 1992/2, s. 3–16.

¹¹ Rákoš, Elo: *Teória archívneho fondu*. *Slovenská archivistika* 29, 1994/2, s. 3–19; 30, 1995/1, s. 9–24; 31, 1996/1, s. 3–24; 32, 1997/1, s. 3–21; 32, 1997/2, s. 3–19; 33, 1998/2, s. 3–18.

¹² Rákoš, Elo: *Teória archívnych dokumentov*. *Slovenská archivistika* 35, 2000/1, s. 3–17.

¹³ Rákoš, Elo: *Archivita – významný fenomén archívnej teórie*. *Slovenská archivistika* 36, 2001/2, s. 3–12.

u knihovnických fondů. Jako vědecká disciplína pro archivnictví existuje archivistika, která má pět částí:

- archivní teorie
- archivní dějiny
- archivní právo
- správa archivů a archivnictví
- archivografie

Archivní teorie jako hlavní část archivistiky se člení na:

- teoretickou archivistiku
- archivní metodologii
- archivní typologii
- archivní hodnocení
- archivní praxi

Za filozofický základ archivistiky označuje gnoseologii a fenomenologii. Z literatury se může zdát, jako by provenienční princip odlišoval archivistiku od jiných vědeckých disciplín. Ale není tomu tak úplně. S termínem „provenience“ pracují také muzeologie, knihovnictví a diplomatika. Proto je v archivnictví účelné mluvit o principu archivní provenience.

Také v této studii zavádí Rákoš nový termín – archivografie. do této nauky o popisu archivů zařazuje edice archivních dokumentů, tištěné archivní pomůcky, popisy původců, popisy archivních fondů a archivních sbírek, dějiny registratur a dějiny archivů a archivistiky.

Ačkoli představuje v Rákošově systematice archivní hodnocení jeden ze šesti částí archivní teorie (která je opět jedním z šesti bodů archivistiky), klade autor na archivní hodnocení zvláštní váhu, neboť identifikace a hodnocení (založené na gnoseologii a axiologii) tvoří základ všech archivních činností. K tomuto tématu se vrátil v poslední studii svého archivněteoretického díla.¹⁴ V ní zopakoval, že archivní hodnocení zasahuje do všech archivních činností, ale z praktických důvodů považoval za nutné jej rozdělit na hodnocení v oblasti archivní a předarchivní péče.

Domnívám se, že rozpracování teorie archivní hodnoty a teorie archivního hodnocení je příspěvkem české a slovenské archivní vědy pro celý obor.

¹⁴ Rákoš, Elo: Metodológia a prax archívneho hodnotenia. Slovenská archivistika 38, 2003/2, s. 13–26.

DIE ELEKTRONISCHEN MEDIEN UND DIE FACHLICHE WIRKUNG DER ARCHIVE IM MODERNEN KOMMUNIKATIONSUMFELD. AUS DER ERFAHRUNG DES STAATSARCHIVS RUSE

VESELINA ANTONOVA

Die Arbeitskontakte zwischen dem Bulgarischen Nationalfernsehen (BNT2) und dem Staatsarchiv Ruse stammen aus den 80er Jahren des XX. Jh. Am Anfang gelegentlich, später haben sich die kreativen Kontakte durch die Einnahme der reichen Bilder- und Negativkollektion von „Balgarska Fotografia“ AD – Niederlassung Ruse vertieft. Nach der Privatisierung der Gesellschaft wurde im August 1999 das Bildarchiv, das ca. 300.000 Negative und Positive enthält, zusammen mit den Arbeits- und thematischen Alben und Anmeldungsbüchern Teil des Archivbestands des Staatsarchivs Ruse. Das leere Gebäude der Fotografie im Stadtzentrum provozierte Kommentare unter den Bürgern vor Ort, dass die Bilder, die das öffentliche, wirtschaftliche und Kulturleben in der Stadt im Zeitraum zwischen 1949 und 1990 zeigen, geraubt, zerstreut oder vernichtet worden seien. Durch die Medien haben wir unseren Mitbürgerinnen und Mitbürgern mitgeteilt, dass das Bildarchiv nur seinen Standort gewechselt hat und sich auf dem sichersten Platz befindet und zwar im Archivspeicher des Staatsarchivs Ruse. Nachdem diese Nachricht im Fernsehen kam und nach einem Gespräch mit der Leitung des Fernsehzentrums Ruse entwickelte sich die Idee, dass wir die Stadtgeschichte durch die Fotoapparate der Fotografen zeigen, sodass im Jahre 2000 die Dokumentationsserie „Ruse in der zweiten Hälfte des XX. Jahrhunderts (1950–1990)“ begann. Wir haben 11 Serien gemacht. Bei der Vorbereitung des Drehbuchs für jede Dokumentation haben wir mit dem Team das wichtigste Ereignis in der Stadt für das entsprechende Jahr diskutiert. Das ausgewählte Ergebnis war dann auch das Highlight im Film, wie z. B. die feierliche Eröffnung der Hochschule, heute die Universität Ruse (1945), die Nationalisierung des Landes und die Aufnahme der staatlichen Lieferungen (1951), der Bau der Donaubrücke (1954), die Besuche von Prominenten u. a. Unser Hauptziel war, dass wir möglichst interessant dem Publikum, ggf. den Benutzern der Archivauskunft, nicht nur Informationen über die Stadtgeschichte, sondern auch über den Standort des Bildarchivs mitteilen. Darüber hinaus ergab die rapide Steigerung der Medienauftritte eine Intensivierung der Kommunikation zwischen Archivaren und Journalisten, Regisseuren und Kameraleuten. Die gelegentlichen Kontakte entwickelten sich zu regelmäßigen und schrittweise zu Freundschaften. Die älteren Zuschauer unserer Sendungen waren von ihren Erinnerungen durch die Archivvideos angeregt. Bei den jüngeren Zuschauern weckte unsere Dokumentation das Interesse an unbekanntem Veranstaltun-

gen wie Manifestierungen, Pionier-Rituale usw. Unsere größten Fans riefen an, um sich über die nächste Sendung zu informieren!

Das verstärkte Interesse seitens der elektronischen Medien widerspiegelt die Wende und die geänderten Anforderungen der Gesellschaft gegenüber den Archiven, die weiter zu höheren Kriterien und mehr Verantwortung uns gegenüber führten. Das neue Kommunikationsumfeld erfordert nicht nur gute Vorbereitung auf Geschichte und Archivwesen, sondern auch die adäquate Anpassung der Alltagsarbeit an den veränderten Informationsbedarf und an die spezifischen und besonderen Zuschauerwünsche. Für die ausgebildeten Archivarinnen und Archivare war die vertiefte Selbstvorbereitung von wesentlicher Bedeutung – eine Notwendigkeit aufgrund der Art und Weise der interdisziplinären Herangehensweise bei der Erstellung eines Drehbuches und die Aufnahmetätigkeiten einer Dokumentation. Die Ausnutzung der modernen Technik für die Kommunikation mit den Zuschauern gewährleistet eine Möglichkeit, über das elektronische Produkt (in diesem Fall TV-Sendung mit Archivmaterialien) die breite Öffentlichkeit zu erreichen. Die modernen Herangehensweisen der Informationsverbreitung verlangen, dass über neue Formen der Zusammenarbeit zwischen dem Archiv und Fernsehzentrum nachgedacht werden.

Durch die praktische Erfahrung des Staatsarchivs Ruse können drei hauptsächliche Ausrichtungen in der gemeinsamen Zusammenarbeit von Archivaren und Fernsehjournalisten geschildert werden:

1. Die Informationsverbreitung der Berichtersteller bei der Nachrichtensendung, wo unsere Tätigkeit gezeigt wird – Ausstellungen, neue Aufnahmen von Archiven, Druckmaterialien usw.
2. Gemeinsame kreative Arbeit mit den Journalisten und Kameraleuten bei der Drehbucherstellung und Aufnahme der historischen Dokumentationen.
3. TV-Sendungen und Sammlungen des Staatsarchivs – Erarbeitung von neuen Beständen und die Aufnahme von Erinnerungsstücken.

Informationsverbreitung

Die Teilnahme des Staatsarchivs an den Nachrichtensendungen des Nationalfernsehens ist die beste Art und Weise, um unsere Tätigkeit bekannt zu machen. Jede Minute bei der Primetime der „großen Media“ ergibt sich aus vielen tiefen Recherchen. Die erste Voraussetzung, um angenommen zu werden, ist ein Thema vorzuschlagen, das interessant ist, die Neugier der Zuschauer weckt, sodass die Nachricht modern, aktuell ist und auffällig für das Publikum wird. Dann kommt nach meiner Meinung das Schwierigste und zwar die fachliche Herausforderung für den Forscher – auf eine zugängliche Art und Weise den ernsthaften historischen Fakt (Persönlichkeit oder Dokument) vorzustellen und die Stereotype über die wissenschaftliche Herangehensweise zu brechen. Das Ausschuchen der wichtigsten Dokumente, die mit der Vergangenheit und der Tätigkeit einer Person verbunden sind, ist nur der Vorbereitungsstart einer TV-Sendung. Eine große Rolle spielt das Aussehen der Dokumente. Wenn ein wichtiges Aktenstück in keinem guten Zustand ist – zerbrechliches oder zementiertes Papier u.a. – besteht die Gefahr, beim Aufnehmen dem Dokument zusätzlichen Schaden zuzufügen, bzw. es wird für den Zuschauer nicht sichtbar sein. Aus diesem Grund wird eine andere Form zur Vorstellung der Veranstaltung gesucht: ein Bild, die Erzählung eines Zeugen, ein Kunstwerk, falls möglich mit der Kamera vor Ort aufzunehmen und das Ereignis so wiederherzustellen. In diesem Fall muss die Archivarin oder der Archivar „auf die andere Seite gehen“ und die Sendung mit den Augen der Kameraleute betrachten. Diese Herangehensweise ist notwendig und der Prozess

gegenseitig. Damit die Sendung beeindruckend, bzw. der Film interessant wird, müssen die Fernsehjournalisten auch „auf die andere Seite gehen“, d.h. grundsätzliche Kenntnisse über das Archivwesen, die Suchmethodik und die Nutzung von Dokumenten bekommen. Das ist der Weg für eine gegenseitige Bereicherung, wenn zwei verschiedene Blickwinkel bezüglich desselben Ereignisses sich kreuzen. Damit die Aufmerksamkeit der Zuschauer mit einem mittleren oder geringeren Bildungsgrad gewonnen wird, betont der ausgebildete Archivar die prickelnde Nachricht in der Sendung. Seine Verantwortung ist vor allem das Aussuchen der historisch interessanten Dokumente, sodass die Gesellschaft durch Kenntnisse über die Vergangenheit ihre Zukunft bestimmen kann. Durch die Teilnahme an den Fernsehsendungen geben uns die Medien eine außergewöhnliche Chance, unsere fachliche Botschaft zu vermitteln und die Benutzer der Archivinformation zu vermehren. Es ist bekannt, dass in unserem dynamischen Leben die Medien informieren und erziehen und aus diesem Grund sind die Medienauftritte der Fachleute aus dem Staatsarchiv sehr wichtig, sowie ihre Fähigkeit, die Aufmerksamkeit durch beeindruckende Auftritte zu gewinnen.

Anfertigung von historischen Dokumentarfilmen

Bei der Themensuche für Dokumentationen, die mit der Forschung und Recherche von für die Gesellschaft wichtige Themen verbunden ist, haben die Journalisten des Nationalfernsehens viele interessante illustrierende Materialien und für eine fachliche Beratung die nötigen Experten. Wir haben Dokumentarfilme über bedeutende Personen der nationalen Freiheitsbewegung – der legendäre Panayot Hitov (1830–1918), Baba Tonka Obretenova (1812–1893), die als Symbol des Selbstopfers gilt, ihr Sohn Nikola Obretenov (1849–1939) erstellt. Im Jahre 2000 wurde die Dokumentation „Panayot Hitov – zwischen Legende und Wahrheit“ gezeigt. Der in Sliven geborene Freiheitskämpfer, der von den türkischen Eroberern aus seinem Land verjagt wurde und bis zur Befreiung (1878) im Exil lebte. Anfang 1880 siedelte er sich mit seiner Familie in Ruse an, kaufte sich ein Haus, in dem er bis zu seinem Tod am 18. 2. 1918 wohnte und seine Memoiren schrieb. Diese bis zum Zeitpunkt der Sendung nicht veröffentlichten handgeschriebenen Manuskripte, ergänzt mit den Erinnerungen seiner Tochter Irina, waren die Bausteine für das Drehbuch. Durch die Dokumente – bekannte und unbekannte Bilder – haben wir den Weg gezeigt, den Hitov gegangen ist und zwar wie er sich von einem „freien“ Freiheitskämpfer zu einem politischen Vertreter des bulgarischen Exils in Serbien und Rumänien in den 70er Jahren des XIX. Jh. geändert hat, sowie auch seine Beziehungen mit den Funktionären der nationalen Freiheitsbewegung und seinem Schicksal nach der Befreiung. Die Erinnerungen seiner Tochter haben uns etwas zu seinem Privatleben und seiner Familie gezeigt, wie er als Vater sich Sorgen um die Familie und Gedanken über die Zukunft der Heimat gemacht hat. Da es immer noch keine vollständige Biografie dieses ehrwürdigen Bulgaren gibt, war es Ziel unserer Teamarbeit, den Zuschauern die Persönlichkeit von Panayot Hitov – den legendären Freiheitskämpfer, Politiker, Ehemann und Vater – und sein Leben, voll mit Gedanken und Liebe zu Bulgarien, zu zeigen.

Das Thema der bulgarischen Aufklärungsfamilie Obretenovs, das Schicksal ihrer Nachfolger und des für die Stadt Ruse emblematischen Museums „Baba Tonka“ ist ein bevorzugtes Thema bei der Berichterstattung des Nationalfernsehens. Baba Tonka Obretenova beteiligte sich, zusammen mit ihren Kindern – fünf Söhne und zwei Töchter – in den 60er und 70er Jahren des XIX. Jh. am bulgarischen Widerstand und Kampf für die nationale Freiheit. „Sie ist frei geboren“ heißt der Film, den wir 2003 gemacht haben, zum 110. Todestag von Baba Tonka, der Mutter, die eine Volksheldin geworden ist. Zwei ihrer Söhne

starben (Peter 1868, Georgi 1876), zwei (Angel und Nikola) sind während der Verbannung in der Festung Akija (heute in Palästina) verurteilt und nach der Befreiung zurück nach Hause gekommen. Als sie noch lebte, war sie ein Urbild in den Werken der berühmten XIX. Jh. Schriftsteller: die Hauptfigur des bulgarischen Literaten Ivan Vazov, des polnischen Schriftstellers Zygmunt Miłkowski, Dichtungen widmete ihr der slowenische Dichter Anton Aškerc, die Begegnungen mit ihr beschrieben der bulgarische Chronist Zachari Stojnov und der rumänische Publizist Zamfir Arbore.

Bei der Teamarbeit kennt jeder seine Aufgaben und zwar sucht der ArchivarIn/HistorikerIn die Dokumente und Bilder aus und passt sie zusammen mit dem RedakteurIn den TV-Anforderungen an, nämlich klare Aussagen, zugängliche Information über das Leben der legendären Mutter, passende Bilder dazu und Übereinstimmung von Text und Dokumenten.

Die Dokumentation „Die Begeisterung und Verbitterung von Nikola Obretenov“ (2004) erzählt über den Sohn von Baba Tonka, der an drei Aufständen – bei Stara Zagora (1875), Aprilaufstand (1876) und bei Kresna und Razlog (1879) teilgenommen hat. Er ist der einzige, der am Leben geblieben ist und Zeuge der Tötung des Revolutionärs und Dichters Hristo Botev war, der das österreichische Schiff Radecký eroberte, die Donau überquerte und auf dem bulgarischen Ufer bei Kozloduyi an Land ging und bei Vratza starb.¹ Das Team, das die Dokumentation gemacht hat, entschloss sich, die Biographie von Nikola Obretenov den Zuschauern nicht chronologisch darzustellen. Nikola Obretenov ist mit 90 Jahre gestorben. Wir suchten alte Bürger der Stadt Ruse, die uns über ihre Begegnung mit Nikola Obretenov erzählen würden. Die Erzählungen und das ununterbrochene Interesse an dem einzigen Zeugen der Tötung von Hristo Botev bestimmen die Chronologie des Drehbuchs. Wir haben auch Aufnahmen aus dem Videoarchiv benutzt, die den jährlichen Feiern zu Botevs Heldentum gewidmet waren. Die Aufnahme war von 1929 und gab uns unvorstellbare Möglichkeiten, den Zuschauern den „lebendigen“ Obretenov zu zeigen. Es wurden auch Aufnahmen aus dem Videoarchiv vom letzten Besuch der Enkelin von Nikola Obretenov – Lilyana Obretenova Prosenichkova – genutzt. Ihre Erinnerungen ergänzten das Bild ihres Großvaters als liebevollen Ehemann, gütigen alten Mann, in dessen Haus hunderte von Leuten kamen, um ihn zu verehren. Das Thema über die Familie der Obretenovs ist in der Dokumentationsreihe „Die Archive sprechen“ weiterentwickelt worden. Sie ist ein gemeinsames Projekt der Hauptverwaltung Staatsarchive beim Ministerrat² und dem bulgarischen Nationalfernsehen. Dem tragischen Schicksal der Enkelin von Baba Tonka und ihrem Ehemann – Tonka und Niko Prosenichkov – wurde eine Dokumentation gewidmet und das Staatsarchiv hat eine Dokumentar Ausstellung „Der Nachwuchs von Baba Tonka und das Volksgericht“ veranstaltet. Mit der dramatischen Erzählung von Frau Balkanska über die Tötung von ihren Eltern, dem Tod ihrer Schwester und die gefundenen Dokumente haben wir eine interessante Dokumentation gemacht, die das Ambiente Bulgariens während der ersten Monate nach dem Umsturz am 9. September 1944 widerspiegelt hat.

Das Staatsarchiv Ruse beteiligte sich an den von der internationalen Elias Canetti Gesellschaft organisierten Feiern anlässlich des 100. Geburtstags vom einzigen in Bulgarien geborenen Nobelpreisträger Elias Canetti. Aus diesem Grund wurde eine tiefgehende heimatkundliche Forschung durchgeführt, die neue unbekanntere Ereignisse aus dem Leben

¹ Die Fachleute vergleichen die Werke von Hristo Botev mit dem Schaffen von Karel Hynek Mácha. Die Werke von den beiden sollen ewige Aktualität haben. Unabhängig von den kulturellen und regionalen Unterschieden entwickeln sich Hr. Botev und K. Mácha als Führer der neuen kulturellen Bewegung in Bulgarien und Tschechien.

² Heute Staatliche Agentur „Archive“.

der Familie und der jüdischen Gemeinschaft in Bulgarien entdeckt hat. Die Dokumente über die Geschichte der Familie Canetti sind im Staatsarchiv Ruse, Archiv der Gemeinde Ruse, bei der Niederlassung der jüdischen Organisation in Bulgarien „Shalom“ aufbewahrt. Aufgrund der durchgeführten Forschung haben wir eine Dokumentarausstellung gemacht, die im bulgarischen Kulturzentrum in Wien zusammen mit der Dokumentation „Das erste Fenster“ (2005) gezeigt wurde. In diesem Film haben wir die spärlichen Archivmaterialien und Szenen seines Lebens, bekannt aus seinen autobiographischen Werken, nachgespielt. Die Dokumentation gewann den ersten Preis des VI. Medienfestivals „Balgarskata Evropa“ für „humanistische Botschaften und besondere Forschungsarbeit“.

Bei der Arbeit über die beschriebenen Dokumentationen zu historischen Personen und Ereignissen gab es die gleiche Herangehensweise – die Dokumentationsquellen sind den Fachleuten bekannt, ein Großteil von ihnen sind schon veröffentlicht und es liegt eine ausreichende Bibliographie zum Thema vor. Diese Gegebenheit und der begrenzte chronologische Rahmen erleichterten die Arbeit der Archivare bei der Suche der Materialien – in der Regel werden alle im Archiv aufbewahrten Bilder genutzt und eine Auswahl nur, wenn zu viele Dokumente vorhanden sind. Die Erarbeitung der Dokumentationen verlangt eine interdisziplinäre Herangehensweise zur historischen Forschung. Das Fernsehen gewährleistet eine objektive Darstellung von Fakten, Ereignissen und Persönlichkeiten sowie Emotionen und Epochen.

Die Fernsehsendungen und die neuen Dokumentensammlungen beim Staatsarchiv

Eine komplett andere Art und Weise verlangen die gegenwärtigen Themen – Dokumentarfilme über „Die Goryani aus dem Tal“, „Eine Kirche niederzureißen“ und „Sechs Frauen“. Typisch für ihre Erstellung sind die gleichzeitige Aufnahme und die historische Forschung. Es wurde festgestellt, dass zu diesen Themen sehr wenige Informationen im Staatsarchiv vorlagen, niemand geforscht hatte und es keine Veröffentlichungen gab. Es war eine richtige fachliche Herausforderung, die später positive Ergebnisse ergab. Das öffentliche Interesse half, die Lücken in der Dokumentensammlung zu füllen. Es wurden Erinnerungen aufgenommen und einige Leute gaben ihre Archive ab. Die so entwickelten Kontakte, welche die Suche nach Dokumenten, Bildern und Erinnerungen erbracht hatten, gaben Anreize für neue Themen beim Sammeln. Manchmal waren Leute nur wegen der Idee „ins Fernsehen zu kommen“ hilfsbereiter, die Distanz wird schneller überwunden, sodass sie uns unterstützten. Sie überließen uns private Dokumente und bezogen Verwandte und Bekannte ein, d.h. die traditionellen Kontakte des Staatsarchivs haben sich erweitert. Ganz unerwartet haben wir eine ungeahnte Möglichkeit entdeckt: und zwar durch die Fernsehsendungen nicht nur unsere Tätigkeit zu verbreiten, sondern auch neue Archivbestände zu bekommen.

Die Dokumentation „Die Goryani aus dem Tal“ (2001) wurde auf BNT zum Anlass des 50ten Geburtstags der Goryani-Bewegung gefilmt, die als Widerstand gegen die Kollektivierung der Landwirtschaft in den Dörfern entstanden ist. Die gefundenen Dokumente im Staatsarchiv waren nicht ausreichend, sodass weitere Recherchen im Archiv des Ministeriums des Innern in Ruse und Sofia durchgeführt wurden. Mit dem TV-Team sind wir durch die Dörfer gereist und suchten Bilder aus, nahmen Erinnerungen auf und haben dadurch eine Dokumentarausstellung gemacht und eine Archivkollektion „Dokumente für die Goryani-Bewegung in der Region Ruse“ (f. 1476, 1 Verzeichnis, 68 Archivseinheiten) gesammelt. Bezogen auf das Alter der Teilnehmer war das die letzte Möglichkeit, die unmittelbaren Erzählungen von den Zeitzeugen elektronisch (Video und Audio)

aufzunehmen und schriftlich zu dokumentieren. Diese authentischen Dokumente und die Erzählungen der Zeugen verursachten begründetes Interesse und unser Film wurde mehrmals im Nationalfernsehen gezeigt. Danach haben sich Zuschauer mit uns in Verbindung gesetzt und schickten uns eigene Erinnerungen und bereicherten so die Kollektion. Einige unserer Dokumentationsteilnehmer haben dem Staatsarchiv zusätzliche Dokumente übergeben (Zugangsnummer 1088). „Die Goryani aus dem Tal“ ist die erste Dokumentation, die die Wahrheit über die Widerstandsbewegung in Bulgarien zeigt, die vor dem ungarischen und tschechischen Widerstand gegen die Kollektivierung stattfand. Die gefundenen Materialien und Dokumentarfilme wurden 2012 auf der internationalen Konferenz „Die kommunistischen Regime in Osteuropa – Hoffnung, Enttäuschung und Bilanz“ gezeigt, die die Universität „St. St. Cyrill und Method“ in Veliko Tarnovo organisierte.

Die Allerheiligenkirche („Vsi Svetiy“) in Ruse ist der größte Tempel, der während des kommunistischen Regimes zerstört wurde. Dort war der Friedhof aus den Aufklärungszeiten, wo die Gebeine vieler Ideologen der nationalen Freiheitsbewegung lagen: Lyuben Karavelov, Zahariy Stoyanov, Panayot Hitov, die Familie Obretenovs u.a. Auf diesem Platz ist ein Pantheon gebaut worden, das nach wie vor der schönen Architektur der Stadt Ruse fremd blieb. Diese Fragen regen immer noch unsere Mitbürger auf – es verbreiten sich nach wie vor Gerüchte über eine göttliche Verflechtung der Stadt und ihrer Bürger. Es entwickelte sich die Idee für eine Dokumentation „Eine Kirche niederzureißen“. Die Archivrecherche ergab nur Dokumente zu dem Bau der Kirche in den 80er und 90er Jahren des XIX. Jh. Wieder waren die Zeugenerzählungen sehr wichtig. Ein Augenzeuge nahm mit einer unprofessionellen Kamera die Zerstörung der Kirche auf. Die Aufnahme der Gespräche mit Pfarrern, Architekten, Partei- und Gemeindefunktionären sowie wirtschaftlichen Leitern in elektronischer und schriftlicher Form bereicherte den Archivbestand (Zugangsnummer 1086; Zeitschrift Nr. 554–581, insgesamt 15 Erinnerungen). Heute ist die Kirche wieder aufgebaut.

Die Suche nach gesellschaftlich bedeuteten Themen ergab unseren vielleicht erfolgreichsten Dokumentarfilm: „Sechs Frauen“. Er erinnert an die ersten Demonstrationen gegen das kommunistische Regime in Bulgarien. In den 80er Jahren des XX. Jh. wurde die Luft in Ruse vom rumänischen chemischen Kombinat in Giurgiu mit Chlor vergiftet. Wir haben Kontakt mit den Organisatoren der Umweltproteste zwischen dem 28. September 1987 und 20. Februar 1988 auf dem Marktplatz in Ruse aufgenommen. Mit den von ihnen erhaltenen Dokumenten, aufgenommenen Erinnerungen und gefundenen Bildern (164 St.) bildeten wir einen neuen Archivfond (f. 1454, 1 Verzeichnis, 110 Archiveinheiten). Er ergab sich durch die Zusammenarbeit mit dem Nationalfernsehzentrum. Die Dokumentation wurde auf dem Filmfestival „Osmata muza“ hoch geschätzt und erhielt den ersten Preis im Wettbewerb mit 70 Dokumentarfilmen. Der Beitrag zu den Recherchen über die Umweltbewegung und die Geschichte der grünen Parteien in Bulgarien ergab eine Einladung der bürgerlichen Bewegung „Stastlivetza“, im Zentrum für Kultur und Debatte „Das Rote Haus“ in Sofia den Film zu zeigen und die Herausgabe der Ergebnisse unserer Recherche und Interviews mit den ersten Demonstranten, sowie auch die Teilnahme an einem Seminar über das Thema zusammen mit den Studenten und Studentinnen aus dem Lehrgang „Kulturologie“ der Sofioter Universität „St. Kliment Ohridski“. Die gesammelten Materialien wurden in einer Ausstellung gezeigt, die das Informationszentrum Europe direkt – Ruse bei einem internationalen Treffen ausgestellt hat.

Die reichen Bestände des Staatsarchivs wurden mehrmals bei der Erarbeitung von Dokumentarfilmen über die Stadtgeschichte genutzt. Der letzte Film der Zusammenarbeit von Archivaren und Journalisten hieß „Briefe aus Rustschuk“ (2010), der dem Russischen

Konsulat in Ruse gewidmet ist und auf dem internationalen Filmfestival 2011 über das Kulturerbe in der Sektion „Geschichte“ ausgezeichnet wurde.

Die Dokumentationen sind eine Form der aktiven Wirkung in der Gesellschaft, sie entwickeln das Gefühl über eine Einheit zwischen Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Sie sind ein starker Anreiz für diejenigen, die bis jetzt nur passive Nutzer von Archivinformationen waren. Diese Form einer Gegenwirkung zwischen den Institutionen, die melden, aufbewahren und Dokumentarmaterialien erforschen einerseits und andererseits die Rolle des Fernsehens, audiovisuell die historischen Fakten zu verbreiten, stellt eine objektive Darstellung von historischen Fakten, Ereignisse und Persönlichkeiten sicher. Die tatsächliche Rolle der Archive im gesellschaftlichen Alltag wird vom Niveau der Nutzung der aufbewahrten Dokumente bestimmt. Die moderne Technik und Form für eine Kommunikation mit den Zuschauern liefert der breiten Öffentlichkeit die Dokumentarinformation aus dem Archiv.

Elektronická média a odborné působení archivů v moderním komunikačním prostoru. Ze zkušeností Státního archivu Ruse

Nový komunikační prostor vyžaduje od archivářů uplatnit své schopnosti v nových oblastech společnosti. Státní archiv Ruse vyvíjí dlouhodobou spolupráci s bulharskou národní televizí a její pobočkou v Ruse. Spolupráce mezi státním archivem a televizním centrem Ruse spočívá v těchto oblastech: informace pro zpravodajství o výstavách, spolupráce tvorba speciálních televizních programů, které motivují diváky, aby sbíraly vzpomínky a soukromé dokumenty a daly je archivu k dispozici.

TEORIE V PRAXI. DELIMITACE NA ZÁKLADĚ PROVENIENČNÍHO PRINCIPU

ALEXANDRA BLODIGOVÁ

Setkávali jsme se pravidelně. Každý čtvrtek kolem druhé hodiny přicházel do pořadací místnosti na Chodovci s otázkou: „*Jakou hádanku máte připravenou pro dnešek? Co za oříšek dnes rozlouskneme?*“ Odložil aktovku, svlékl kabát a začali jsme pracovat. Vlastní práce nás těšila a představovala pro nás hledání řešení pomyslné hádanky. Nalezení každé tajenky bylo odměnou našim znalostem.

Předmětem společné práce byla delimitace archiválií. Bez jeho osobní účasti by se takto rozsáhlá práce nikdy nemohla uskutečnit. Bohužel po jeho jmenování ředitelem Archivní správy ministerstva vnitra, mu pracovní povinnosti zabránily docházet každý čtvrtek jako dříve a později ještě řídčejí. Na dokončení podílel i kolega J. Kahuda, hlavním řešitelem však bezesporu zůstal PhDr. Václav Babička.

Již při přípravě stěhování archivních fondů ze stávajících depozitářů Státního ústředního archivu v Praze do nových prostor archivního areálu na Chodovci, ale především v souvislosti s reorganizací archivních oddělení, vyvstala otázka, zda a pokud ano, jak delimitovat nově získané fondy a sbírky z institucí zaniklých na začátku devadesátých let.

Státní ústřední archiv v Praze převzal na základě ústavního zákona č. 496/1990 Sb., ze dne 16. 11. 1990, o navrácení majetku KSČ lidu České a Slovenské Federativní republiky archiv ÚV KSČ a archiv ÚML ÚV KSČ. Část fondů převzal Vojenský historický archiv.¹

Již samotné převzetí bylo komplikované rozsahem přebíraných dokumentů, formou jejich zpracování a zpřístupnění a v neposlední řadě i personálním zajištěním jejich zpřístupnění badatelské veřejnosti, jak ukládal citovaný zákon.

Archivní fondy obou stranických archivů včetně nezpracovaných registratur některých oddělení ústředního výboru převzalo 5. oddělení SÚA. Myslím, že dodnes nikdo nedoceňoval pracovní nasazení a entuziasmus archivářů tohoto oddělení SÚA. Zejména zásluhou PhDr. Aleny Noskové, tehdejší vedoucí oddělení, se podařilo pořídit přehlednou evidenci obou archivů a v nejkratším možném termínu zprovoznit badatelnou těchto archiválií ve smyslu citovaného zákona.

Dokumenty vzniklé z činnosti Komunistické strany Československa byly ukládány v Archivu ÚV KSČ, který současně představoval i stranickou spisovnu. Historickým archívem KSČ byl Archiv Ústavu marxismu-leninismu (dále ÚML), jehož předchůdcem byl Ústav dějin KSČ, později Archiv Ústavu dějin socialismu. Archiv byl samostatnou součástí ústavu, který vznikl počátkem roku 1950 a měl se stát archívem konečného uložení stranických dokumentů.

¹ Vzhledem k tomuto rozdělení jsem zpracovala komentovaný soupis všech fondů a jejich nynější uložení, viz Blodigová, Alexandra: *Fondy a sbírky bývalého Archivu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ*. Archivní časopis 53, 2003, s. 225–258.

Organizačně byl ústav začleněn do propagačního odboru kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ. Odborně byl zaměřen na výzkum dějin dělnického hnutí. Jeho úkolem bylo plánovité shromažďování, uchovávání a zpracování písemností a vzpomínek dosud žijících současníků na události první republiky a okupace.

Prvním úkolem ústavu se stala příprava a realizace výstavy k třicátému výročí založení KSČ. Výstavě předcházela výzva k předání písemných dokumentů, adresovaná především předválečným členům strany. Taktó získaná sbírka dokumentů z darů jednotlivců se stala základem dokumentace nově budovaného archivu.² Samostatnou systematictější činnost rozvinul Ústav dějin KSČ až po personálním posílení vystudovanými historiky v roce 1953. Shromážděná dokumentace byla plně využita v trvalých expozicích stranických muzeí. V roce 1953 došlo k otevření Muzea V. I. Lenina v Hyberské ulici, Muzea počátků dělnického hnutí v Praze U Kaštanu a Muzea Klementa Gottwalda v budově bývalé Městské spořitelny v Rytířské ulici.³

Hlavním úkolem ústavu bylo postupné zpracování dějin dělnického hnutí, sociální demokracie a KSČ, které měly být zpřístupňovány veřejnosti v plánované vydavatelské a výstavní činnosti. S ohledem na skutečnost, že se předválečný archiv KSČ nedochoval a k výzkumu dějin i k obměně expozic bylo třeba získat výchozí širší pramennou archivní základnu, obrátil se ředitel Ústavu dějin (dále ÚD) KSČ na začátku roku 1953 na Státní archivní komisi, která působila při ministerstvu vnitra, s prosbou o výběr a zpracování evidence dokumentů k dějinám dělnického hnutí a KSČ. Na základě směrnic Státní archivní komise se uskutečnil výběr dokumentů a jejich soupis ve všech krajských archivech.⁴

Ústřední archiv MV, předchůdce NA, zpracoval v první polovině padesátých let na základě zadání vládního úkolu vlastní soupis.⁵ Uvedené soupisy představovaly budoucí přírůstky stranických archivů.

Zaměření Ústavu dějin na výzkum dějin dělnického hnutí a dělnických stran bylo počátkem šedesátých let rozšířeno ještě o výzkum období okupace a ústav se stal koordinacním centrem výzkumu protifašistického odboje. Činnost ústavních pracovních týmů byla rozdělena do několika okruhů k přípravě zpracování tzv. základních prací: Přehledu dějin KSČ, Přehledu dějin MDH a Trilogie dějin národně osvobozenického boje československého lidu za druhé světové války.

K 1. 7. 1968 byl ústav přejmenován na Ústav dějin socialismu, který získal jako badatelsko-vědecká instituce samostatné postavení v rámci institucí ÚV KSČ. Ústav dějin socialismu ukončil svoji činnost po necelých dvou letech působnosti k 1. 5. 1970. Usnesení předsednictva ÚV KSČ konstatovalo, že ústav se stal jedním z výrazných center oportunistů a zpronevěřil se svému poslání. Podpisy několika tehdejších vědeckých pracovníků lze nalézt mezi podpisy signatářů Charty 77. Následně předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo o vytvoření Ústavu marxismu-leninismu (dále ÚML) ÚV KSČ, k jehož zrušení došlo v roce 1990.

Archiv ústavu se měl stát historickým archivem KSČ. Archiválie získané dary jednotlivců a plánovitým sběrem dokumentů byly zprvu pořádány do tématických sbírek, které byly doplňovány fotokopii ze zahraničních archivů. Později byly přejímány i archiválie na základě výše zmíněných soupisů ze státních archivů. Československý politický systém umožnil systém zvýhodnění stranických orgánů před orgány státní správy. V praxi to znamenalo, že přes platné archivní zásady provenienčního principu byly ze státních

² NA, fond Komunistická strana Československa, ústřední orgány (dále KSČ-ÚO), dříve Archiv ÚV KSČ, fond 02/1, sv. 24, inv. č. 249.

³ NA, fond ÚD KSČ, inv.č. 186, kart. 31.

⁴ NA, fond ÚAMV-AR, 1951–1954, sign. 333.3B, kart. 43.

⁵ NA, fond ÚAMV-AR, 1951–1954, sign. 333.3B, č.j. 493/53, kart. 43.

archivů vyjímány archiválie z tzv. úředních fondů. Jednalo se zejména o fondy ÚA MV, především fondy Ministerstvo vnitra, Prezidium Ministerské rady, Policejní ředitelství a Vrchní státní zastupitelství. Předchůdce SOA Praha, Státní archiv v Praze, předal řadu originálů především z fondu Krajský soud trestní.⁶

Archiválie předané v padesátých letech z fondů předchůdců Národního archivu i ostatních archivů byly archivně zpracovány do rekonstruovaného fondu Ústřední výbor KSČ. Např. z Archivu MZV byly předány dokumenty z let 1919 až 1938: hughesogramy, zápisy z mezinárodní konference v Moskvě, rezoluce amerických krajských sdružení na podporu dělníků ve frývaldovské a duchcovské stávce v r. 1932 a stanoviska KSČ k tzv. národnímu statutu v r. 1938. Později byly postupně tyto originály nahrazovány kopiemi a originální dokumenty vráceny archiváři ÚD KSČ do původních fondů.

V sedmdesátých letech se pracovníci archivu zaměřili zejména na akviziční činnost a získali řadu osobních pozůstalostí. Ve větší míře byly také do archivu předávány z Archivu ÚV KSČ neuspořádané fondy z činnosti jednotlivých oddělení ústředního výboru.

Z archiválií získaných sběrem od jednotlivců, a z kopií dokumentů ze zahraničních archivů (zejména rakouských, německých a ruských archivů) byla v Archivu ÚML zpracována řada tematických fondů. Jednalo se zejména o osobní fondy tzv. dělnických prezidentů Klement Gottwald a Antonín Zápotocký, dále sociálnědemokratických funkcionářů (z nichž mj. osobní fondy František Cajthaml-Liberté a Josef Pergl SÚA delimitoval již v r. 1990 Městskému archivu v Ostravě), Dr. Theodor Bartošek, osobní fondy Antonín Němec, Dr. Bohumír Šmeral, Jan Šverma, Josef Špic, Josef Haken, Antonín Volavka, Kurt Babel, Josef Haken, Václav Nosek, Blanka Friedová, Miroslava Grimichová, Julie Prokopová, Luisa Landová-Štychová, Pavel Reiman, Jan Vodička, Vilém Nový, Július Ďuriš, Karel Kreibich, Jan Vodička, André Simone a další. Většina osobních fondů je ve správě 6. oddělení NA. S výjimkou fondu Václava Noska, předválečného odborového funkcionáře KSČ, předsedy Ústředny průmyslových svazů, který byl od roku 1941 členem Státní rady v Londýně a v letech 1945a 1953 ministrem vnitra a proto byl fond vzhledem k obsahu archiválií začleněn do fondu KSČ – ústřední orgány.

Z dokumentů, které neumožnily svým charakterem zpracování osobního fondu, byly vytvořeny archivní sbírky osobní povahy. Jednalo se o Sbírkou Bohuslava Laštovičky, Sbírkou dr. Jaromíra Smutného a Sbírkou dr. Vladimíra Klecandy, které převzal VHA v r. 1990 ještě před zveřejněním zákona o majetku KSČ a později je předal do správy obnoveného Ústavu TGM.

Řada originálů získaných v padesátých letech byla po svém zaevidování do přírůstkové knihy Archivu ústavu dějin zařazena do tzv. Všeobecné sbírky. Všeobecná sbírka byla uměle vytvořená sbírka dokumentů k dějinám dělnického hnutí a KSČ, která byla koncipována jako otevřená sbírka. Vznikla z materiálů předaných ÚD KSČ po zrušení oddělení dějin strany ÚV KSČ, dále z dokumentů výstav k 30. výročí KSČ a revolučních bojů KSČ a k podílu československých interbrigadistů v bojích ve Španělsku. Dále sem byly zařazeny dary jednotlivců a dokumenty st. úřadů. Uspořádána byla dle věcného hlediska do systematického, jmenného a zčásti chronologického katalogu. Ke každému dokumentu byl založen záznam, který obsahoval signaturu tematického začlenění dokumentu v pořádacím systému archivu, původ dokumentu, tzn. název archivu, který dokument předal, rok předání a evidenční číslo dokumentu. Tento způsob zpracování byl účelný v počátečním období archivního shromažďování dokumentů a jeho stálého zlomkovitého růstu, neboť umožňoval badatelský přístup v co nejkratší době.

⁶ NA, fond ÚAMV-AR, 1951-1954, sign. 355.5/1954, kart. 51.

V roce 1990 zahrnovala Všeobecná sbírka 448 kartonů jednotlivých složek dokumentů různé provenience v časovém rozsahu 1861 až 1989.

Ve smyslu zákona č.496/1990 Sb., převzal v roce 1990 fondy a sbírky včetně tzv. Všeobecné sbírky archivu ÚML Státní ústřední archiv. Jako konvolut byly dle současné organizační struktury předány do správy 5. oddělení. Odpovídalo to tehdejšímu chronologickému vymezení jednotlivých oddělení. Po reorganizaci SÚA v roce 1996, kdy došlo k chronologicko-typologickému vymezení jednotlivých oddělení, byly osobní fondy, sbírky a fondy nestátní provenience předány do správy nově konstituovaného 6. oddělení SÚA.

První impuls k delimitaci nastal již v roce 1997, kdy došlo po dohodě s archivářkou SOA Praha PhDr. Janou Novákovou k vrácení dokumentů z trestních procesů Antonína Zápotockého v rozsahu několika kartonů, vyčleněných v padesátých letech z justičního fondu SOA Praha.

Tehdejší ředitel NA navrhl provedení analýzy Všeobecné sbírky. Závěrem bylo konstatováno, že sbírka zahrnující řadu originálních dokumentů z provenience státních úřadů různých stupňů nespĺňuje požadavky na současné archivní zpracování. Návrh na její zakonzervování byl zamítnut. Princip shromažďování dokumentů pertinenčním způsobem je účelový a porušuje provenienční zásady archivního pořádku. Ponechání dokumentů v původním zpracování a při současném způsobu práce badatelny, by znemožnilo jejich badatelské využití, včetně uvádění přesných citací. Součástí evidenčních záznamů nebyly podrobnější provenienční údaje.

Pro náročnost práce zařadil vedoucí 6. oddělení po dohodě s ředitelem SÚA dr. Václavem Babičkou delimitaci archiválií a fotokopie archiválií vytríděných z tzv. Všeobecné sbírky bývalého Archivu ÚML ÚV KSČ do plánu práce až na rok 2000.

Již v přecházejících měsících jsme se však pokoušeli třídit jednotlivé dokumenty dle původců. Neocenitelnou pomůckou se stal knižní přehled archivních fondů jednotlivých státních archivů. Vzhledem k tomu, že chyběly bližší údaje o dokumentech, zejména určení archivních fondů, musel být každý dokument samostatně posouzen a navržena jeho delimitace do fondu příslušného archivu. Poté byl návrh zkontrolován se zápisem v původních evidenčních knihách Archivu ÚD KSČ, kde je možno dohledat příslušný archiv.

V průběhu delimitace bylo prohlédnuto 228 kartonů jednotlivých archiválií, které byly delimitovány do státních archivů všech typů – oblastních, okresních i městských. Archiválie byly vráceny do fondů Státních oblastních archivů v Praze, Litoměřicích, Třeboni a Zemského archivu v Opavě⁷ dále do Státních okresních archivů v Blansku, Berouně, Českých Budějovic, Brna-venkova, Českého Krumlova, Sokolova se sídlem v Jindřichovicích, Mladé Boleslavi, Děčíně, Domažlic se sídlem v Horšovském Týně, Havlíčkově Brodu, Hodoníně, Hradci Králové, Chomutově se sídlem v Kadani, Chrudimi, Jablonci nad Nisou, Jindřichově Hradci, Karlových Varech, Kladně, Klatovech, Kolíně, Kroměříži, Lounech, Mělníku, Náchodě, Nymburce se sídlem v Lysé nad/Labem, Olomouci, Písku se sídlem v Milovicích, Praze-východ se sídlem v Přemyšlení, Prachaticích, Prostějově, Příbrami, Rakovníku, Rokycan, Rychnova nad Kněžnou, Semil, Šumperku, Uherského Hradiště, Táboře, Trutnově, Třebíči, Vsetíně a Státního okresního archivu ve Zlíně se sídlem v Klečívce (viz č.j. NA 5772/06-00).

Následovala delimitace vytríděných archiválií do městských archivů, konkrétně Archivu hlavního města Prahy, a archivů měst Ostravy, Brna a Plzně.⁸

⁷ NA, fond SÚA-AR, č. j. 5771/06-2000.

⁸ NA, fond SÚA-AR, č. j. 5773/06-2000.

Archiválie byly delimitovány i do Národního zemědělského muzea, Archivu České strany sociálně demokratické a do Archivu podniku Škoda, Techservis Plzeň-archiv (viz č. j. SLU/ARCH/003/2001).

Delimitace se týkala i archivů zvláštního významu, a tak byly koncem roku 2000 archiválie postupně vráceny do Literárního archivu Památníku národního písemnictví, (viz č. j. 39/LA-326/2001), Archivu Poslanecké sněmovny PČR, Vojenského historického archivu, Archivu Kanceláře prezidenta republiky⁹, Archivně-dokumentačního odboru ministerstva zahraničních věcí ČR¹⁰ a prostřednictvím AS MV ČR do jediného zahraničního archivu – Slovenského národního archivu – byl delimitován jeden karton jednotlivin archiválií z různých fondů slovenské provenience.

Výsledkem posouzení dokumentů byla i vnitřní delimitace v rámci fondů jednotlivých oddělení SÚA, zejména do 3. oddělení, kam bylo delimitováno 41 kartonů vztahujících se z poloviny převážně k cenzurním zásahům do tiskovin KSČ v období první republiky, oddělení FFKD v rozsahu 20 kartonů a fondů 5. a 6. oddělení – celkem v rozsahu 147 kartonů.

Následně byly vyčleněny drobné osobní fondy v rozsahu jednoho až šesti kartonů. Jednalo se o fondy Antonín Brantl, JUDr. Roman Dombčevský, Vojta Erban, Fischer-Michalec, A. Ducháček, Vojtěch Dundr, J. Zákravský, Bohuslav Novotný a Josef Kolský.

Příprava a samotné třídicí práce na delimitaci proběhly v době od 24. října 2000 do 2. listopadu 2001. Delimitace byla ukončena s tím, že ze stávajících nedelimitovaných dokumentů budou postupně správci spolkových archivů rekonstruovat registry jednotlivých spolků a prvorepublikových organizací.

Neocenitelná pomoc PhDr. V. Babičky se projevovala zejména při identifikaci archiválií. Nejvýznamnějším „objevem“ se bezesporu stal několikastránkový strojem psaný signovaný dokument atypických rozměrů. Po nahlédnutí do listiny se v depozitáři odehrál následující dialog: „*Já asi špatně vidím... Vidíte dobře... Je to Hitlerův podpis. Je to Mnichovská dohoda!*“ Dodnes neumím převyprávět naše pocity.

Začali jsme pátrat po osudech této nechvalně známé listiny a tím patrně zajistili její výstavní publicitu v následujících letech. V tomto ohledu představoval odchod PhDr. Babičky ze SÚA na místo ředitele Archivní správy MV výjimečnou příležitost, jak získat informace o přesném uložení jednotlivých exemplářů v zahraničních archivech.

Jednotlivé originály, mezi které jsou počítány i čtyři dodatkové protokoly, měly být tehdy podepsány jedním účastníkem dvacetkrát. První zmatek nastal již krátce po podpisu v prosinci 1938, kdy britská strana zjistila, že nemá text dohody k dispozici a proto zaslala 16. 12. 1938 nótu německému ministerstvu zahraničí s žádostí o ověřené kopie, které jim byly skutečně německou stranou v lednu 1939 zaslány.

Během války zůstaly tyto ověřené kopie na území Velké Británie, italský originál byl uložen hned po návratu B. Mussoliniho v říjnu 1938 v Římě a originály německý a anglický byly uloženy v Berlínském Zahraničním úřadu. Poslední uvedené originály se staly trofejními a byly jako součást tzv. Alexandrijského archivu odvezeny americkými příslušníky vojenských sil do USA.

Náš „nález“ nebyl dodnes identifikován. Zástupci Československa mnichovskou dohodu neobdrželi. Jednotlivé exempláře byly určeny signatářům. Komu tedy náležel náš exemplář? V roce 2002 jsme se obrátili na odborníky z Kriminálního ústavu Policie ČR. Jejich zjištění bylo pro nás překvapující. Posudek zněl jednoznačně: Jedná se o cenou, velice kvalitní faksimilii zhotovenou na dobovém papíře za použití stejného typu

⁹ NA, fond SÚA-AR, KPR č. j. 406 491/2000.

¹⁰ NA, fond SÚA-AR, ADO č. j. 100462/2001.

psacího stroje. Originální nejsou pouze podpisy. Z přírůstkových knih bylo zjištěno, že listiny byly do AÚD KSČ předány v roce 1953 z ÚV KSČ. Záhadou zůstává, kdy a kdo nechal tak dokonalou dobovou faksimilií zhotovit.^{11 12}

Náročná delimitace archiválií, kdy jsme zjišťovali provenienční zařazení jednotlivých archiválií dle obsahu a příslušných znaků do původních fondů a příslušných archivů, by se nemohla uskutečnit bez hlubokých znalostí a erudice PhDr. V. Babičky. Jsem ráda, že jsem měla možnost s ním na řešení tohoto problému spolupracovat. Byla to práce nejen s historickými fakty, ale i s využitím celkového souboru znalostí a poznatků doposud shromážděných v archivním oboru. Nejprve zdánlivě nudná práce se záhy ukázala být naopak velmi zajímavou a získaný přehled o archivních fondech v českých archivech byl bonusem navíc.

Mnohokrát jsme se zamýšlela nad tím, proč se chtěl na delimitaci podílet. Z jedné strany to byla jistě snaha zachovat si kontakt s oborem jinak než z pozice ředitele. Na druhou stranu to byla opravdu náročná činnost, kde by se řadový archivář, dnes většinou úzce specializovaný, neuplatnil, a to kolega Babička rozhodně nebyl. Byl to všestranný, kolegiální a velmi důsledně pracující muž, jehož lidská slušnost byla všeobecně známa. Bylo by skvělé, kdyby si z jeho odkazu brali příklad příslušníci nastupující generace mladých archivářů.

Theorie in Praxis. Delimitierung nach dem Provenienzprinzip

Die Verfasserin legt eine kurze Zusammenfassung der Delimitierung der Allgemeinen Sammlung des ZK KPTsch vor, die im Staatlichen Zentralarchiv in Prag im Jahr 2000 vorgenommen wurde. An der methodischen Vorbereitung dieses umfangreichen Auftrags hat sich Václav Babička beteiligt. Die Allgemeine Sammlung des ZK KPTsch wurde im Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus geschaffen. Bei der Anschaffung der Dokumente (Originale und Kopien) in Bezug auf die Provenienz unterschiedliche Archivalien zur Geschichte der kommunistischen Bewegung in der Tschechoslowakei aus verschiedenen Archivbeständen und Archiven herausgenommen und zusammengetragen. Im Jahr 2000 wurde die Sammlung auf Grund einer konsequenten Anwendung des Provenienzprinzips in verschiedene Bestände innerhalb und außerhalb des Staatlichen Zentralarchivs delimitiert. Insgesamt 228 Archivalien-Kartons wurden dabei bewertet. Bei der Arbeit daran wurde auch ein einzigartiges Faksimile des Münchner Abkommens von 1938 entdeckt.

Theory in practice. Delimitation based on the principle of provenance

A brief recap of the delimitation of the s. c. General collections of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, which was created at the Institute of Marxist-Leninism CCCP, and in 2000 in the Central State Archives in Prague delimited using the principles of provenance.

¹¹ Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Pátřání po originálu mnichovské dohody. Lidové noviny 19, 2006, č. 233, s. III.

¹² Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Osud originálu mnichovské dohody. Právo, příloha Historie, 29. 8. 2009, s. 18.

THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF THE SCHOOL ADMINISTRATION IN MOLDAVIA BETWEEN 1800 AND 1852

SUZANA BODALE

The history of educational system has always been passionate, because it reveals aspects from the daily life of the old communities, disclosing realities which cannot be reproduced from other historical sources. Thus, in Moldavia, in the 19th century, one can notice the more and more articulated development of the public education, which completes the private education, but attended only by children from healthy families.

The public education system has, in practice, an organic development, starting from the needs of the community. In the beginning, only a few public schools exist, attended by very few children. These are schools which do not have an uniform organization and where church people teach from liturgical books. But, starting with the middle of the century, the phenomenon started to developing, the education becoming one of the major preoccupations of the policy in Moldavia. On the one hand, we can notice the existence of an overlapping, between the development of the school network, which continues to grow in a natural way because of the diversification of the society needs and the laws given by the state.

Practically, due to the ever increasing number of schools, a need for uniform regulations appears, in order to get solutions to some issues such as hiring and paying the teachers, sustaining the exams, administering the schools, finding new buildings for them, etc. Moreover, in the 19th century, in Moldavia, a significant number of intellectuals, educated at the most prestigious schools in Europe lived, which got actively involved in the development of the educational system. Thus, specialized institutions, created first on a temporary basis, which debate what models to follow, the Prussian and French systems, being preferred. Traditionally, the moldavian space is one of cultural interferences.

However, in the specialised bibliography, there are no studies which deal with the appearance and the development of the specific institutions, which decided on the organization of the educational system. Even the masterpiece of V.A. Urechia *Istoria școalelor*¹ (*History of Schools*), makes only a presentation, in the cronistic style. Regarding the period subject to our study, the paper points out the existence of schools, of names of teachers or principals, of some phenomena specific to schools; a framing in the context of political events is attempted while the basic institutions governing the organization of the school network are not of interest. They are invoked simply by reference to documents or policies emanating from them, but without making a connection between the development of the education network and the need for their establishment or without considering the importance and immediate and long-term impact of their work to support the school, to equalize

¹ Urechia, V.A.: *Istoria școalelor de la 1800–1864 cu o scurta introducere cuprindend note din istoria culturale nationale anterioare secolului al XIX-lea si cu numeroase facsimile de documente, semnături, autografe etc. volumele I–III. Bucuresti 1892.*

education throughout Moldavia, and also with the twin principality, Wallachia, and bring it in line with the latest educational models applied in the West.

Therefore, this study aims to analyze the emergence, development and the role of the administrative structures of the education system in Moldavia in the first part and from the half of the nineteenth century. Therefore, the return to primary documents hosted by the archival fund *Ministerul cultelor și ale învățăturilor publice* (Ministry of Cults and Public Teachings of Moldavia), hosted by the National Archives in Iasi (Moldavia's capital at the time) and to the specialized legislation of the time (*Instrucțiunile* (Guidelines) of 1844 and *Așezământul școalelor* (Establishment of schools) of 1851² was very helpful. We had the amazing surprise to find a number of new or previously addressed research threads which offer further possibilities now (the precursors of ruler Al. I. Cuza who supported education, school network branching, from the emergence of urban public schools to the increase of the rural ones, to the diversification of specializations (arts and crafts schools, military, trade schools, seminaries, didactic schools).

Also, the development of the network was performed vertically by introducing secondary education cycles and subsequently by introducing the higher one, normalized at first and only theoretical. Moreover, we came across information about the development of public schools, the increase of the number of private boarding schools, of girls' schools, of minority schools, schools from Bessarabia, after its return to the Moldavia in 1856, the emergence of more unitary organizational rules, which have led up to the seventh decade of the already cited century, to a fully integrated system where private schools, those of minorities and theological ones were subject to official rules. Although their specificity and autonomy was observed, they had to follow the official curricula, in boarding schools they had to teach Romanian, they had to organize exams like in the other units. There is also abundant information about textbooks, teaching materials and curricula of the time, information about famous teachers, about teachers in general; one can perform statistics on students in terms of their number, frequency, gender distribution, scholars abroad, about medical curricula, doctors and doctors from schools and boarding schools etc.

Unfortunately, the documents that shed light on the work of the Epitropy of Schools, the first institution that was concerned with the organization of education, are insufficient to reconstitute its activity. Richer information can be found about the activity of the reunited Department of the Church Estates with the Epitropy of Public Teachings. Thus, in 1849, by means of royal decree no.46, of September 3, 1849, the foundations of the merging between the two institutions were established. The decision was taken after an analysis and had been prepared from a technical point of view, with great minuteness, by pursuing practical solutions that could lead to the possibility of its application. As shown in the royal decree, they took into account that in more developed countries in terms of education, its activity is regulated by wealthy and powerful departments and moreover, the merging with the Church Estates Department was logical, given the affinity of the two areas³. It is true that in most schools the clerics would teach using liturgical books, but through this merger they also pursued the consolidation of the Department of Church Estates and Public Teachings, especially since the political context allowed it. Moldavia was, at that time, in 1849, in a time of change of the political and legal status, sealed by the Convention from Balta-Liman. Therefore, despite the restrictive nature of that Convention, Romanian poli-

² Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătorul legilor și dispozițiilor introduse în țara de la anul 1832 până la 1855 înorânduite de o comisie din înaltul ordin al Înaltmei Sale Princepelui Domnitor al Moldovei Grigorie A. Giga Voievod. Iasi 1856.

³ Serviciul Județean Iasi al Arhivelor Nationale (hereafter SJIAN), fund Ministerul Cultelor și al Instrucțiunilor Publice– București (hereafter, MCIP-B.), file 116/1849 (hereafter, f.), leaf (hereafter l.) 2.

ticians had at least tried to modernize the institutional organization field by aligning it to European realities. Thus, they invoked art.3 of the Convention from Balta-Liman, which allowed for an opportunity to set up a committee for the review of school regulations in force at the time⁴, which was enough to trigger the start of reform.

Unlike Western countries, however, the Principality of Moldavia which was under a Russian Turkish power condominium was required, in advance, to obtain for this administrative change the consent of the suzerain power and of the protecting power⁵. The coherence of the practical organization that followed was amazing, proving experience in terms of institutions operation, and most of all in terms of the skilfulness and the prospective view of those involved in the reform. There are many provisions that provide in detail, the outlining of the new structure. Thus, even the royal decree stated that the new department would be headed by a governor of church estates and public teachings and that they would use the notification by means of the official sheet of the state on the closure of the Epitropy of Schools⁶.

On the other hand, even more interesting is the marginal resolution, signed by N. Ghica, the new governor of the unified department, addressed to the Secretariat of State of Moldvia, section II to the Department of Church Estates of September 6, 1849. It had three pages and included synthetically, on points and sub-points, the new structure, with the tasks involved. Thus, a first step would be the submission of all documents and of the cash fund held by the former Epitropy⁷. Then, the merging had to be made public by printing the royal decree on the official sheet⁸. More complex is the issue of organizing a new Chancellery, when to the two initial sections of the Department of Church Estates they added two more, with a new distribution of duties. Section II became the main financial department and section I became section III⁹. The future governor, N. Ghica wrote down in the resolution cited above that the activity would take place in three sections and the financial department. This would take place by means of the transformation of section II, which, until that time, was the accounting department. Also, two sections would be added, being recommended as administrative clerk high official Ioan Ciudin and as heads of departments high official Alecu Vuluta and Gheorghe Sion¹⁰. N. Ghica established even the responsibilities of the financial department and of each section separately and presented the principle used in order to establish it. Thus, he regulated the duties of the sections so that none would interfere with the tasks the other had to perform, "in order to stay away from omissions and mistakes that might happen when a section would work what the other had to work"¹¹. The vision was taken to the point that, it was provided in the future that the archivist of the department would establish the archive on sections, and furthermore, he would constitute the earlier documents on the same principle, so as to be easy to use it when needed. Therefore, the powers of the three sections were defined as follows: the financial department had to deal with accounting, retirement department, local research regarding the state of the assets when they were submitted to owners; the duties of section II were related to education, section III had to deal with documents related to birth, marriage and death produced by priests, with the appointment of the abbots of monaster-

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, l. 1.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, l. 14. In the sender position, it appears corrected by the ruler's handwriting, who writes the resolution, Section I of the Department of Church Estates, with Section III for the position held by N. Ghica..

¹⁰ Ibidem, l.1v.

¹¹ Ibidem, l. 4.

ies, with the situation of new churches and with the renovation of the old ones, with the care for forests, which were in the possession of churches¹², with the religious ceremonies during holidays and with the correspondence of the department with the authorities regarding the ordination of priests and deacons and the exit of the priests from the Principality¹³. Section III had to deal with the cause of judgments, primarily, with the prescription of documents and causes of injustice¹⁴. Also, N. Ghica had in mind that a new space in which the department had to operate was needed because the number of officials and therefore of documents would be much higher. By the same resolution, he provided the solution of relocation to the larger space of Michaelian Academy¹⁵. The salaries issue was not forgotten either, saying that by means of the anaphora of the Great ruler the wages would be strengthened¹⁶.

The unification of the two institutions was not without incidents related to the misappropriation of the money from the charity box Epiteropy, which, according to the new organization was included in the unification and had to surrender the amounts collected to the financial department. The culprit was high official Constandin Matfieu, former director and treasurer of that House, in the possession of whom had to be found a large amount of 17516 lei and 36 bani¹⁷. Despite the authorities' attempt to recover the money, by even trying to take Matfieu before the police, probably the damage remained, as the letter signed by him and submitted to the police, by means of which he justified his acts, shows¹⁸.

It is true that the department reorganization was influenced by numerous personal interests that caused the phenomenon take place more slowly and lose some of the consistency with which it had been originally thought, in theory. Thus, the appointment of the heads of departments took a while, several permutations taking place, as shown in the anaphora (report) of the governor of the department from December 8, 1849, which says that after its reorganization and after the distribution of the specific tasks for each section, Gh Dulcescu, who was formerly head of section I was now transferred in the same quality at section II¹⁹.

Moreover, when scholar Gheorghe Sion fell out of favour of Governor N. Ghica, he wrote a letter to the ruler by means of which he accused the former of hierarchical disobedience, and for his dismissal to be certain, he related the facts to the act of helping a priest who was head of the revolution of 1848. It is obvious that in 1850, such a move could not be overlooked and, thereby, N. Ghica was exempted from an indictment as department

¹² Ibidem, l. 1v.

¹³ Ibidem, l. 4.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, l. 37.

¹⁸ Ibidem, leaves 47–47v. A copy of the copy of his response “Costandin Matfieu given to the Capital Police, on November 9, 1849: “To the address of the honest police no. 15440 of this month by means of which I am asked to answer to the Church Department 17516 lei and 36 bani, left in my possession since the collection of taxes. With honor I answer you that I have guarded my job for 20 years and 4 months, with only one salary of 600 lei per month, at the expense of the Chancellery without receiving any thanks from the Administration, unlike the others who served in other service of land and who are praised and conformed, I married 4 girls to 4 boys and I left them all the fortune I had, being left only with the money of those exempt from taxes, living in my son-in-law's home, Colonel Andrei Stamate who feeds me as if the Administration thinks I do not deserve any kind of reward. I have nothing in order to pay the mentioned debt unless they want to keep the money of those exempted from taxes as long as I live if one thinks clearly because I didn't spend this money in wantonness, but for the household needs such as I have showed you above, and I served without blemish the documents of the General Assembly which they gave me after the end of the financial year by means of which they show their gratitude”. Certified copy.

¹⁹ Ibidem, l. 51.

head²⁰. The only good result of this intrigue complex was related to the appointment, on January 27, 1850 of Dim. Gusti²¹, a scholar, a great lover of the school and a pioneer of Romanian sociology and ethnology, instead of Gh. Sion.

The development of public school network (in 1850 there was already a number of schools), but especially the need to respond to practical needs related to uniform curricula, textbooks, teachers' remuneration, etc. led to the establishment on November 2, 1850, of the the School (Council) Board, as seen from the invitations addressed by the Department of church estates and public teachings to those elect to become members: "Given the need to establish the School Board based on the new project of the establishment of schools, now, suddenly, the Department, before the completion of secondary classes and of faculties, thought fit to establish this temporary board consisting of five persons appointed under the law, who under the chairmanship of the Head or Director of the Department or in absentia of the inspector, would deal with the academic interests by observing the statutes that would be communicated to him. So, as you are among those elected, the Department asks you to come regularly at the established hours in order not to hinder the works with which the Board must deal."²²

Shortly thereafter, on November 4, 1850, the Board was expanded with another member in the person of George Sion, whose was thus acknowledged as a scholar and person with a real potential to become a reformer of the school²³. In the invitation to join the School Board, the Department's officials recognized his qualities: „Having confidence in you and appreciating your zeal you have for intellectual work and your literary knowledge, you are appointed Member of the Board, having the confidence that thanks to your energy and goodwill, you will contribute to the purpose for which they set this Board”.²⁴ Thus, the six members plus the principal and general school inspector had to deal with: “school interests and the implementation of the provisions of Regulations relating to public teachings.”²⁵ One can see the very practical directions that had guided the people in the Department when they set up the new administrative structure. So, on the one hand, education was in need of a projection, therefore, of the development of new school regulations and, on the other hand, there was the need to organize and control the work performed in schools at that time because it was obvious that along with the extension of the school network, a single inspector could not cope with the situation. The provisional nature of this administrative body stressed by the Department was also very interesting, allowing us to understand that they wanted to lay the foundations of a future permanent structure, which would occur after the birth of the new school regulation and after the formation of the university structures²⁶.

Council's activity had to be very intense, with regular ordinary meetings, held on Saturday, and, if necessary, members could meet in extraordinary meetings as well²⁷. At that time, the establishment of certain commissions and committees to address various issues was a common fact, therefore the Board was organized very fast and consistently, and on December 4, 1850 its members Gh Saulescu, inspector of schools and teachers Scarlat Fiveger, Louis Jordan, D. Stoica, D. Gusti and Gheorghie Sion, determined its *Operational*

²⁰ Ibidem, leaves 53, 53v and 54.

²¹ Ibidem.

²² SJIAN, fond MCIP-B., f. 18/1850–1853, l. 2.

²³ Ibidem, leaves 3 and f 3v.

²⁴ Ibidem, l. 3v.

²⁵ Ibidem, leaves 3 and 3v.

²⁶ Ibidem, l. 6.

²⁷ Ibidem, l. 4.

status²⁸. Therefore, the school Council, in addition to regulations regarding education and school network administration, had to deal with the publication and enforcement of the provisions and regulations determined. Another major concern of the Board was related to the supervision of textbooks which had to observe our culture, to be written in an accurate Romanian language, to be consistent with the educational system that was about to take shape, to be edited by observing all rigors of teaching, to observe the school curricula and be appropriate for the children's age, for the number of hours allocated to the subject in question. School exams of all categories, general, of admission to an education form, final exams were still the responsibility of the school Board. It also had the right to decide on the classification of schools and on the methods used to maintain discipline in schools. Matters relating to the internal organization of the Board's activity were very carefully established. Thus, all its proposals had to be approved by the Department, and after that they would be legally binding for all teachers. Then, they established the manner in which the minutes of the meeting would be written, who would write it, who would preside the meetings, who would replace the chairman in his absence, the way in which the archive should be kept and the way in which the correspondence should be achieved. Also, attendance at meetings was mandatory (given the seriousness with which the mission of this new body was approached, as it should lay down rules in a very short time), and the right to opinion of each member was guaranteed. Moreover, divergent views had to undergo deliberations and had to be notified to the Department, and there were times when heated debates took place²⁹.

The Council had been always concerned to work in accordance with the spirit of the age. Therefore, all specialized opinions in Europe were heard. Therefore, on November 17, 1850, they requested to the Department the subscription to a few representative European newspapers namely to: *La Revue d'enseignement*, *La Revue de deux mondes*, *La Presse*, *Vestitorul romanesc*, *Pedagogische Revue*. One can notice that, the models that were pursued, mainly, the French and Prussian ones, as those were the environments which formed most of Moldavian scholars³⁰. Out of financial reasons, probably, the Department approved only two subscriptions for *Revue des deux mondes* and *Revista pedagogică germană (German Educational Magazine)*³¹. It was, however, a very balanced choice, as they chose two representative periodicals, from two valuable cultural spaces capable of generating different views, but consistent and motivated, which gave the opportunity to the representatives of the School Board from Moldavia to choose and adapt what was most appropriate.

Shortly after its foundation, the development of the structures of the Board in accordance with the provisions of the *Establishment of schools* (January 1851) which had not been put into practice until then, was required, by means of the appearance of its ordinary structures (March 1851) so as to be representative of all forms of education³². Thus, the School Board, besides the general inspector and the principal of the boarding school, had to include another three teachers elected by the teachers of secondary schools and by the university teachers, who belonged to higher education (missing at the time), and therefore they were filled by three teachers chosen from secondary classes, who, together with the inspector, completed the number of five Members³³. Perhaps the new body had become very popular among teachers, and the wish to become a member very strong. This is ev-

²⁸ Ibidem, I.6.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, I. 7.

³¹ Ibidem, I.8.

³² Ibidem, I. 14.

³³ Ibidem.

idenced by the elections that took place for the appointment of the new members, when the results were unexpected and very tight³⁴. Many of those who were supported by Prince Ghica to occupy high positions in the education area, fell in the popular vote, as teachers manifested their sympathy or disapproval freely³⁵. We can notice how all members of the Board appointed initially by the Department, namely D. Gusti, s. Fiveger, D. Jordan, obtained lamentable scores, even if some of them represented certain values in the field of science. Clearly, the aversion was against certain officials of the Department, as the teachers might have punished the relations their peers had built there. Also, it should be taken into account that the elections provided an opportunity for those who inspired confidence among teachers to affirm, and that they saw an opportunity to impose their beliefs on education, which was of course a good thing. Therefore, on March 21, 1851 the teachers of mathematics, Gh. Vasiliu, of Latin, D. Stoica, and of French, D. Popu, all of them famous teachers of the Central School from the capital of Moldavia, Iasi, were elected as Members of the School Gathering³⁶. Their choice was a surprise even despite of the development of the school at the time, because they had to find interim solutions, to replace the representatives of the boarding school and of the faculties which had not yet been established. Therefore, General Inspector, Gh. Saulescu asked the resort Department to allow him to call “teachers of the secondary school of both extraordinary languages and ordinary subjects as needed”³⁷ at the extraordinary meetings.

An education system which was developing needed a lot of regulations. We value the systemic vision of the Board’s Members, which they manifested at all times. Thus, they were able to say when a new reality in education was looming, to pursue its development and impact and decide what to do, so that it could become part of the system. This is the case of the private boarding schools, whose number grew dramatically in first half of the nineteenth century. Thus, they were listed under the authority of the resort Department and implicitly of the School Board, and were required to organize exams at the same time as other public schools³⁸. In the same vein, all the boarding schools principals had to notify the Department on the education cycle they promoted, in order to receive the appropriate curricula developed for public schools because, as General Inspector Gh. Saulescu appreciated, “public education(...) must be uniform.”³⁹ The explanation is very logical as students had to be trained so that they could be transferred, if necessary, or integrated into other educational cycles after graduating from the boarding school⁴⁰. Also, these schools were required to use Romanian as a teaching language. In this regard, there was a problem because people still believed that the use of French was a symbol of belonging to the *high class*, and moreover, the owners of these boarding schools were mostly, foreigners who did not pay much attention to Romanian language. Therefore, firm regulations were needed. In one of his reports to the Department, the General Inspector explained this decision by saying that “using the example of the boarding schools from other countries, it would be

³⁴ Ibidem, leaves 14 and 16.

³⁵ Ibidem, l. 20. Thus, after the second round of voting, the following results were obtained N. Măcărescu 0, G. Vasiliu-12, T. Codrescu-2, D. Gusti-3 votes, D. Stoica, 13 votes, s. Fiveger-1 vote, D. Jordan-0 votes, D. Popu-11, D. Columbu-1., V. Peltechi-5 votes, D. Metaxa-5 votes. One can notice how all members of the Board initially appointed by the Department, namely D. Gusti, s. Fiveger, D. Jordan, obtained lamentable scores, even if some of them represented certain values in the field of science.

³⁶ Ibidem, l.16.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, l.26.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

desirable to teach the subjects in the national language⁴¹ because by means of it children could better understand what they were taught. He also believed that foreign languages had to be taught only as “languages with their literature”, and if the principals refused to observe the provision according to which Romanian grammar, the geography, history of our country and religion had to be taught in the national language, they would be severely punished, even by closing the school⁴².

In the nineteenth century, “the century of nationalities”, there was a great concern to promote Romanian language, the national language in schools in Moldavia. On the other hand, school was the most natural environment for the affirmation of national languages and, therefore, the school Council worked hard for the development of good writing and reading handbooks for children. The approach was difficult because the texts had to be written in a very accurate Romanian, but at the same time the opinion of the church representatives was very important, because most of the lessons were religious texts. Sometimes, the latter showed more intransigence in relation to the texts dogmatics than to the language used or to the pedagogical value of lessons. Thus, in 1851, the Department of church estates and public teachings decided to withdraw the reading handbook from the 1st grade⁴³. In order to try to find quick solutions, the school Board proposed at the meeting of October 13, 1851 the temporary use of the handbook from Wallachia as it contained “all the prayers that had to be learned by every child so as to be a true Christian.”⁴⁴ Accordingly, the resort Department decided the elimination of its own spelling book and the temporary introduction of the Vlach one, but this decision was greatly criticized. Thus, the Romanian grammar teacher from the Central School in Iasi, D. Stoica, opposed to this measure, arguing that a suppression only because some neologisms were introduced in certain religious texts of the lessons was not necessary and that those two to three pages, where the situation existed, could be omitted⁴⁵. The same Stoica said it would be a good thing to introduce the ABC of the Doctor in Philosophy T. Stamate, so as to no longer need to take over a borrowed handbook, which would be a blot on the face of Moldavian intellectuals⁴⁶. Moreover, the auxiliary role of the handbook in the education process was showed and the fact that the teacher was the one who decided the teaching method and that the main goal was to train young people in the scientific spirit and not turn them into people loyal to some handbooks was also emphasized⁴⁷.

Then, the worst counterargument against receiving the Vlach handbook in the schools from Moldavia was linked to the Romanian language used, as everybody knows that in the southern Romanian space, people used some grammatical disagreements unacceptable in the rest of the country⁴⁸. Moreover, D. Stoica disagreed with the way in which some terms were used in the prayers-lessons, and thus he demonstrated that Vlachs misused in the religious texts “Glorification, to You Lord” instead of “Glory, to You Lord” because “glory” means “honour”, “glorification” and “glorification” refers to “Majesty”⁴⁹. It is possible that this approach may have had an impact, as on December 21, 1851, section I notified teacher T. Stamate that the School Board, after discussing on the choice of a Romanian spelling

⁴¹ Ibidem, l.26 v.

⁴² Ibidem, leaves 26 and f 26 v.

⁴³ Ibidem, l. 44.

⁴⁴ Ibidem, l. 43.

⁴⁵ Ibidem, l. 44.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, l.44v.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

book for primary schools, asked him to participate in the meeting of the Board, “by bringing the spelling book edited by you, both the printed parts and the non-printed parts”.⁵⁰

Certainly the most important step of the school Council, which required a huge amount of work, but which had also produced numerous disputes, was related to the achievement of the educational framework-plans in today's modern language, and to the of study curricula on subjects, namely to the invention of tools by which to ensure the unity of the subjects taught in schools and to facilitate the organic development of information accumulated by children based on their school age. First of all, there had been discussions related to the number of years necessary for the primary cycle, which most children attempted. The parties were either in favour of three years of study, or of four. Thus, General Inspector Gh. Saulescu declared himself for the opportunity of four years of primary education, precisely because most children did not continue their studies, and in three years one could not acquire the reading or writing techniques or any mathematical calculations well enough⁵¹. Thus, he added, ever since 1847, the question of creating the fourth grade, after the German model had been raised, with the introduction of concepts contained in the sciences department and secondary schools⁵². Then, Saulescu also said that it would be good to keep a fourth grade where that fact had already happened, namely in Iasi, Barlad and Galati. Saulescu believed it would have been better to create the fourth grade at the public school in Botosani as well, so that they could exist as centers in order to receive for the last year of study children from nearby areas⁵³. These views were taken into account, because the Department responded to the School Inspectorate on October 18, 1851, that the study curriculum had to be developed on subjects for four grades, applying it gradually along with the spread of the establishment of the fourth grade in the Principality⁵⁴. To achieve proper education plans, based on the actual number of teachers in the system, the School Council cared for developing a census regarding their number, as shown in the circular of December 18, 1850.

Thus, the schools from Mihaileni, Botosani, Targu Piatra, Targu Ocna, Roman, Bacau, Falticeni, Targu Frumos, Husi, Vaslui, Tecuci, Focsani, Galati a) were required to provide data on the curriculum taught in their school, the grades it had and the way in which school hours were assigned for each subject and to each teacher and alternate⁵⁵. Subsequently, the Council estimated how many teachers they needed in order to be able to teach what they had planned⁵⁶. The question of the School Council competence to develop the curricula for secondary school was also debated because initially the Department had set only the requirements for primary education. Thus, Saulescu said that he had to deal with the implementation of curricula for secondary school because some teachers of the primary school worked in secondary schools as well, so there had to be a connection between the old and the new curricula⁵⁷.

After all these preliminary matters were finalized, Gh. Saulescu suggested that children had to study in the first year, *Reading, Writing and Memory classes, in the 2nd and 3rd year, Catechism and New Testament History, Calligraphy, Romanian grammar, General concepts of geography, Arithmetic elements, Historical concepts from famous biographies, Concepts of*

⁵⁰ Ibidem, l. 9.

⁵¹ Ibidem, leaves 51 and 51v.

⁵² Ibidem, l.51v.

⁵³ Ibidem, l. 52v.

⁵⁴ Ibidem, l. 53.

⁵⁵ SJIAN, fond MCIP-B., f. 48/1850–1853, leaves 3 and 3v.

⁵⁶ SJIAN, fond MCIP-B., f. 48/1850–1853, leaves 89 si 90.

⁵⁷ Ibidem, l. 87.

*Latin letters and in the fourth grade, Latin reading and writing with calligraphy, Concepts about measurement units, weights and coins, Introductory concepts of geography and history of our country, Introductory concepts of natural history applied especially to agricultural production*⁵⁸.

For the secondary education which existed only in the Central School of capital Iasi, the following school subjects were established: *Religion, Romanian grammar, Geography, World history and history of Romanian Principalities, Latin, Greek, Calligraphy and drawing, Arithmetic and mathematics, Physics, Natural History, Introduction to philosophy, French, German and Russian*. There were proposals for introducing Italian and Turkish, for which, however, they had no teachers.⁵⁹ The conclusion of the approaches was presented through the report of November 24, 1851 report, which showed that the general curriculum for secondary school with the division by years and semesters was completed and that it was sent to the Department for approval⁶⁰, which approved it on November 26, 1851, as evidenced from the resolution of G. Cuza⁶¹.

We can thus see, the work efficiency of the school Council in 1851. Earlier that year, the *Establishment of schools* came into effect, which laid the general foundations of the system organization. Then, within a few months, the education schedule and the curricula for primary and secondary schools, from Iasi and from different provinces and districts were established, they made an estimate on the number of teachers available and necessary, for which they required the organization of competitions for appointment⁶² and the issue of appointment decrees⁶³, so that starting with the 2nd semester the new curricula could be applied in schools.

The school Council was aware of all the problems faced by education throughout time and was not concerned only with tracing the main lines. Its members had always treated every aspect that they discussed very seriously. They sought the most effective solutions and they pursued the way in which the problem was enacted in other states that had a longer tradition in terms of the education system. Thus, in addition to their core concern to finish in the shortest time possible the education plans and curricula, they also covered issues relating to the maintenance of discipline in schools⁶⁴, to the decisions that schools needed to take in relation to students' absenteeism⁶⁵, to the supply with teaching materials (maps, well-known literary or grammatical works, which received approval to be employed as teaching books)⁶⁶, to the award of school awards, to the manner of giving marks and the most appropriate terms for them⁶⁷, to the situation of the scholarship students⁶⁸ abroad etc.

So, the return to the study of the documents of the time, throws a new light on the beginnings of the system of education in Moldavia as a consolidated system, observing that the legislative work in the field of Prince Cuza would not have been possible without the support of his predecessor Grigore Alexandru Ghica (1849–1853). This ruler had an amazing global vision on the development of an education system, and also a future vi-

⁵⁸ Ibidem, l. 51.

⁵⁹ Ibidem, l. 89 v and 90.

⁶⁰ Ibidem, l. f 70.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, l. 89v.

⁶³ Ibidem, l.89.

⁶⁴ Ibidem, l. 30.

⁶⁵ Ibidem, l.97.

⁶⁶ Ibidem, leaves 10, 32 and 49.

⁶⁷ Ibidem, l. 64.

⁶⁸ Ibidem, l. 67–69v.

sion, a quality proved by the fact that the policies generated during his time were viable and were subsequently put into practice. Another undeniable merit is that he surrounded himself with well-trained people who suggested in a very short time, many steps, by which matters such as the teaching in Romanian, including in private schools (instead of French), the application of modern and valuable curricula, the approvals for the development of quality handbooks, the structuring of education in cycles, the establishment of exam rules, of the awarding ceremony, of the granting of scholarships or of places in boarding schools, the method of financing, of inspection of schools etc were regulated. All these were related to what already existed in the West, but especially they pursued the similarity with the measures from Wallachia, the other Romanian principality (in fact, this concern manifested itself in two ways).

Organizace a vývoj školské správy v Moldávii v letech 1800–1852

Historie vzdělávacích systémů způsobuje vždy vášně, protože odhaluje aspekty každodenního života starých společností, včetně skutečností, které nemohou být reprodukovány z jiných historických pramenů. Tak v Moldávii v 19. století si můžeme více všimnout veřejného vzdělávání, které doplňuje soukromé vzdělávání, ale účastní se ho pouze část dětí.

Systém veřejného vzdělávání má v praxi svůj přirozený vývoj, počínaje potřebami komunity. Na začátku existuje jen několik veřejných škol, navštěvovaných velmi malým počtem dětí. Jedná se o školy, které nemají jednotnou organizaci a kde probíhá výuka pomocí liturgických knih. Počínaje polovinou 19. století se tento fenomén začal rozvíjet a vzdělání se stalo jednou z hlavních starostí politiky v Moldávii. Na jedné straně si můžeme všimnout překrývání mezi vývojem sítě škol, která nadále roste přirozeným způsobem dle diverzifikace potřeb společnosti a státní legislativy.

V praxi se, vzhledem k stále rostoucímu počtu škol, objevuje potřeba jednotné úpravy řešení některých otázek, jako je najímání a placení učitelů, podoba zkoušek, správa škol, výstavba nových budov atd. V 19. století navíc v Moldavii značně vzrůstá počet intelektuálů, kterým se dostalo vzdělání v nejprestižnějších evropských školách. Ti se následně podílejí na vývoji vzdělávacího systému. Vznikají tak, nejprve dočasně, specializované instituce, kde probíhá diskuse o budoucím systému, preferovány jsou pruské a francouzské systémy. Moldávie je tradičně multikulturním prostorem.

Návrat ke studiu dokumentů té doby vrhá nové světlo na počátky systému vzdělávání v Moldávii jako konsolidovaného systému. Je zjišťováno, že legislativní úpravy knížete Cuze byly možné jen s podporou jeho předchůdce Grigore Alexandru Ghica (1849–1853). Tento panovník měl úžasnou globální vizi rozvoje vzdělávacího systému. Tyto kvality ukázala skutečnost, že opatření z jeho doby byla životaschopná a byla následně uvedena do praxe. Jeho další nespornou předností je, že se obklopil dobře vyškolenými lidmi, kterým se podařilo ve velmi krátké době uvést návrhy do praxe (např. výuka v rumunštině, a to i na soukromých školách (místo francouzštiny), aplikace moderních osnov, rozvoj kvalitních příruček, strukturování vzdělávání v cyklech, podoba zkoušek, slavnostní vyhlášení výsledků, udělení stipendií nebo zřizování míst v internátních školách, způsob financování, inspekce škol atd.).

KULTURNÍ POLITIKA REINHARDA HEYDRICHA

JAN DOBEŠ

Dne 27. září 1941 přiletěl do Prahy jeden z nejvyšších představitelů nacistického Německa Reinhard Heydrich. Tři dny předtím rozhodl Hitler o změně ve vedení Protektorátu Čechy a Morava. Stávající říšský protektor Konstantin von Neurath měl být poslán na „zdravotní dovolenou“ a převzetím jeho kompetencí jakožto zastupující říšský protektor byl pověřen šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti Heydrich. Důvod této překvapivé změny tkvěl především v rostoucí nespokojenosti s aktuálním vývojem v Protektorátu. Od léta 1941 v nepřehlédnutelné souvislosti se vstupem SSSR do války se množily projevy odporu české společnosti vůči okupačnímu režimu. Jejich původcem navíc nebyl jen aktivní a uvědomělý odboj, ale zapojovaly se do nich i širší vrstvy. Docházelo ke stávkám, za nimiž stály přirozené i sociální motivy. V září pak proběhl nečekaně úspěšný bojkot protektorátního tisku. Intenzita těchto opozičních aktivit ohrožovala z hlediska nejvyššího vedení „třetí říše“ i vykonavatelů jeho instrukcí přímo v Protektorátu hlavní cíl celé okupační politiky, který spočíval v maximálním vytěžení kapacity českého a moravského průmyslu pro účely vedení války. Nutný zásah proti těmto tendencím měl být ovšem doprovázen úpravou celkové linie německého postupu v Protektorátu. Nešlo jen o potlačení určitých jevů, ale o důkladnější ovládnutí a naprosté podřízení českého národa. Tomu měla být upřena možnost vznášet jakékoliv politické nároky nebo formulovat politické koncepce. Celý veřejný život měl být odpolitizován a fakticky postupně likvidován tak, aby život Čechů byl redukován pouze na soukromou sféru. V kulturní oblasti se nepočítalo s žádnými vyššími českými ambicemi. Z českého národa se měla stát masa izolovaných jednotlivců bez potřeby se politicky organizovat nebo pěstovat vyšší kulturu. Očekávalo se od nich zpočátku jedině plné zapojení do válečného úsilí. Za to se jim nabízely jisté, nestejně rozdělované a nevelké sociální výhody a možnosti odreagovat se sledováním nenáročné kulturní produkce. Realizaci těchto plánů pak měla podpořit i správní reforma stírající hranice mezi správou okupační a tzv. autonomní.

Na podzim 1941 nabýval zřetelných obrysů plán na komplexní přeměnu protektorátního uspořádání, která měla zásadně proměnit jeho podobu pocházející z března 1939 a současně vytvářet předpoklad pro uskutečnění konečného cíle německé okupační politiky v českých zemích, kterým byla úplná germanizace prostoru a lidí. Nová taktika byla založena na kombinaci represe (ostřejší, avšak přitom nikoliv zcela bezuzdné), opatření demagogicky vydávaných za snahu o zlepšení životních podmínek pracujícího obyvatelstva a intenzivní propagandistické kampaně.¹

V Berlíně převládalo přesvědčení, že na takový úkol nestačí von Neurath, který dostal místo v Praze jako odměnu na konec kariéry. Volba padla na osobu, od níž se očekávalo, že má dostatek schopností a odhodlání splnit i obtížné zadání. Heydrich disponoval zku-

¹ Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Velké dějiny Zemí koruny české XVb. Praha 2007, s. 46.

šenostmi s budováním a rozšiřováním nacistického bezpečnostního aparátu. Vedle vyslání do Prahy mu přitom zůstala i jeho funkce v Berlíně. Ačkoliv tedy opustil centrum, nezaznamenal pokles moci a vlivu. Naopak sám chápal přeložení do Prahy jako příležitost k mocenskému vzestupu.² Nelze ovšem vyloučit, že vedle víry ve schopnost pacifikovat český odboj, prohloubit hospodářské vytěžování Protektorátu a zefektivnit jeho správu, způsobily to, že se seznam Heydrichových funkcí rozšířil o zastupujícího říšského protektora, ještě další důvody. Existují totiž i názory, podle nichž některým nacistickým špičkám vyhovovalo odsunout Heydricha alespoň dočasně z Hitlerovy blízkosti.³

Heydrich v Praze okamžitě provedl několik dobře známých kroků, které neměly nechat nikoho na pochybách o tom, že ve vedení Protektorátu se neodehrála jen prostá personální výměna. Hned v den svého příjezdu nechal zatknout předsedu protektorátní vlády Aloise Eliáše a Jiřího Havelku, bývalého ministra dopravy a hlavně blízkého spolupracovníka prezidenta Háchy. V části Protektorátu vyhlásil civilní výjimečný stav, na jehož základě byly zřízeny stanné soudy vynášející dosud nepoznanou vlnu rozsudků smrti. Protektorátní vládu při prvním setkání ostře kritizoval za neschopnost provést opatření, která by účinně potlačovala negativní jevy. Vysvětlil jí, že politická situace českých zemí je určena jejich polohou v osudovém evropském prostoru, který je veden a vymezen Němci. Protektorátní vláda měla přispívat všemi silami k tomu, aby české obyvatelstvo pochopilo, že nelze dělat politiku v zájmu Londýna nebo Moskvy, nýbrž že musí loajálně a poctivě všemi silami podporovat společnou obranu evropských životních zájmů, za niž se zasazuje Velkoněmecká říše v čele s A. Hitlerem.⁴

Velice rozhodně a sebevědomě Heydrich vystupoval také vůči protektorátnímu prezidentu Háchovi. Vytkl mu, že nechápe vážnost situace v Protektorátu a je zřejmě svými spolupracovníky špatně informován. Seznámil jej s důvody, které vedly k zatčení ministerského předsedy Eliáše, a pobouřeně odmítl Háchovu žádost o pozastavení jednání před stannými soudy. Na prezidentovu obhajobu reagoval varováním, že od nyníška nebude stačit odsuzovat odboj v okruhu vlády, ale bude nutné trvale působit na obyvatelstvo a vést je tak, aby tento názor byl viditelně vyjádřen.⁵

Představy o svém působení v Čechách a na Moravě Heydrich sdělil vysokým německým činitelům v Protektorátu často citovaným projevem předneseným 2. 10. 1941 v Černínském paláci. Popsal východiska, základní linie a cíle své budoucí politiky. S odvoláním na Hitlerovy instrukce prohlásil, že má zajistit, aby české obyvatelstvo v Protektorátu pochopilo realitu a uznalo, že příslušnost k říši a nutnost poslušnosti jsou trvalé a nepominutelné.⁶ Poukazy na realitu, na naléhavou potřebu realitu nahlédnout, rozhodovat se a počínat si realisticky pak tvořily častou součást Heydrichových projevů a podobně se tomuto motivu mnohdy věnoval i Emanuel Moravec, jehož dráha vůdčího kolaboranta dostoupila svého vrcholu právě v době Heydrichova pražského působení. Zastupující říšský protektor ve svém nástupním programovém projevu odlišil dlouhodobý cíl od cíle bezprostředního daného válečnými potřebami bojujícího Německa. Z dlouhodobého hlediska Heydrich jednoznačně prohlásil, že „tento prostor musí být jednou pro vždy německý a Čech zde nemá konec konců co pohledávat.“⁷ V krátkodobém horizontu ale bylo důležité udržovat v Protektorátu klid, aby

² Kokoška, Stanislav: Heydrichova okupační politika v Protektorátu Čechy a Morava. In: Válečný rok 1942 v Protektorátu Čechy a Morava a v okupované Evropě. Praha 2013, s. 37.

³ K tomu podrobněji srov. Maršálek, Pavel: Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945. Praha 2012, s. 47.

⁴ Národní archiv (dále NA), fond Úřad říšského protektora (ÚŘP), sign. 114-3/9, kart. 13.

⁵ Tamtéž, zpráva Heydricha Bormannovi o návštěvě Háchy.

⁶ Kárný, Miroslav – Milotová, Jaroslava (ed.): Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Praha 1991, s. 98–99.

⁷ Tamtéž, s. 105–106.

český dělník mohl plně nasadit své síly pro válečnou výrobu. Proto ovšem také musel „český dělník dostat nažrat“.⁸ Čechům se muselo naočkovat přesvědčení, že bez ohledu na jejich politické názory a vztah k německé říši, velmi si uškodí, pokud by připravovali povstání nebo provozovali odbojové aktivity.⁹

Pozdější nacistická propaganda rozdělovala Heydrichovo působení v Praze na fázi, ve které musel operativně odstranit „zdroj náказы v těle národa“ a následující fázi léčení spočívající ve snaze působit na zdravý lidský rozum, který jasně povede k poznání, že Češi mají být spokojeni se svým osudem.¹⁰ Právě proto podle Heydricha nesměla perzekuce přesáhnout jisté hranice a bylo třeba ji alespoň zdánlivě vyvažovat zájmem o zlepšení životní úrovně některých kategorií obyvatelstva. Zastupující říšský protektor se zaměřil hlavně na zvýšení přidělů tuků pro dělníky a na péči o zlepšení zásobování prostřednictvím boje proti černému trhu. Na to, zda se jednalo o úspěšné a reálné úsilí a zda nešlo jen o propagandistický trik, existují ovšem různé názory.¹¹

Nezanedbatelnou složku Heydrichovy politiky v Protektorátu tvořil vedle represivních a sociálních opatření také souhrn praktických kroků a projevů, které lze označit za kulturní politiku. Nespokojoval se jen s „očistou“ kulturního života, na kterou se hlavně soustřeďoval jeho předchůdce. Chtěl postoupit dále a přinutit Čechy k přijetí „říšské myšlenky“.¹² Podle ní se měly české země stát jak politicky, tak i duchovně a kulturně součástí říše, takže to, co platilo a vyznávalo se v říši, muselo platit a vyznávat se také v Protektorátu.

Kulturní politika zastupujícího říšského protektora vycházela z vyhraněného pojetí českých dějin, o něž projevoval značný zájem. Přitahovaly jej postavy sv. Ludmily a Valdštejna, takže navštěvoval místa s nimi spojená (Mělník, Frýdlant). Pozornost věnoval i archeologickým vykopávkám na Pražském hradě.¹³

Také v tomto ohledu můžeme odlišit snahu o radikální potlačení tendencí, které okupanti považovali za nebezpečné a které české obyvatelstvo mohlo chápat jako újmu a současně náznaky vstřícnosti, jež je měly získat pro říšskou ideu a motivovat k aktivní pomoci Německu.¹⁴ Stejně jako na celkové úrovni měla i v dílčí oblasti kultury okupace směřovat k plné kulturní germanizaci českých zemí. Jejich historický vývoj by tak dospěl ke svému přirozenému vrcholu a k překonání národní a kulturní různorodosti, kterou do nich podle nacistů vnesl zhoubný židovský vliv a která ze své podstaty musí vést k úpadku.¹⁵

Zpětný pohled na české dějiny a jejich interpretace dávaly Heydrichově politice ideový základ. Tkvěl v přesvědčení, že Čechy a Morava měly zvláštní roli v německých dějinách. Tvořily jednu z bašt německví chápaného jako šíření vyšší evropské kultury ve střední, východní a jihovýchodní Evropě. V tomto procesu na ně pohlížel jako na „Zitadelle Europas“. Projev tohoto výsadního postavení spatřoval v založení „první německé univerzity“. Zároveň ale připomínal, že z tohoto prostoru také často vycházely hrozby, „rány dýkou“, které německé poslání ohrožovaly a narušovaly. Posledním dokladem nebezpečí plynoucího z českých zemí pro Německo pak pro něj byla činnost „ilegálních skupin“.¹⁶

⁸ Tamtéž, s. 106.

⁹ Tamtéž, s. 108.

¹⁰ Wannemacher, Walter: Reinhard Heydrich. Reinhard Heydrich. Ein Leben der Tat. Praha 1944, s. 53.

¹¹ Miroslav Kárný vicekrát ukázal, že Heydrichova „sociální politika“ ke zlepšení zásobovací situace českého obyvatelstva nevedla a reálný efekt tedy neměla. Srov. Kárný, Miroslav: K otázce sociální demagogie v Heydrichově protektorátní politice. Slezský sborník 82, 1984, s. 16–20.

¹² Doležal, Jiří: Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie. Praha 1996, s. 15.

¹³ Deschner, Günther: Biographie eines Reichsprotektors. Wien 2008, s. 281–282.

¹⁴ Wannemacher, W.: Reinhard Heydrich, s. 53.

¹⁵ Gerwarth, Robert: Reinhard Heydrich. Hitlerův kat. Praha 2012, s. 278.

¹⁶ Kárný, M. – Milotová, J.: Protektorátní politika Reinharda Heydricha, s. 103–104.

V českých dějinách viděl dvě protikladné tradice. První chápal jako realistickou. Její zastánci respektovali blízkost Čechů k Němcům, uznávali německou kulturní vyspělost a byli ochotni s Němci spolupracovat s přihlédnutím k politickým, geografickým a kulturním danostem. Vyznavači druhé tradice naopak podléhali blouznivým iluzím o české specifčnosti, o specifické české roli v evropských dějinách a hlavně o věčném protikladu mezi Čechy a Němci ztělesněném navzájem neslučitelnými povahovými sklony a hodnotami. Tuto tradici podle Heydricha v 19. století glorifikoval Palacký a později v meziválečném období do neblahých důsledků dovedl Beneš. Nebezpečnou k panslavismu směřující „Unverträglichkeitsromantik“ měli Češi co nejrychleji opustit. Dovedla je do slepé uličky a nakonec jim zbyla jediná šance, kterou velkoryse poskytlo v březnu 1939 Německo. Za to od českého obyvatelstva požadovalo loajalitu. Heydrichovi propagandisté ale varovali, že v této zkoušce politického realismu Češi doposud příliš neobstáli zejména vinou „lumpů zneužívajících zásobovací potíže a bláznů nepoučitelně sledujících uvažování Palackého a Beneše.“¹⁷

Zatímco druhou z uvedených tradic byl Heydrich odhodlán potlačovat a její hlasatele pronásledovat nebo alespoň zatlačit do ústraní, první vyzvedával a vnějškově na ni navazoval. Jejím nejvýznamnějším představitelem a přímo symbolem byl sv. Václav. Jeho postava byla propagandisticky zneužívána okupanty i jejich českými pomocníky již od března 1939. Nástup Heydricha ale znamenal prohloubení instrumentalizace prvního českého světce. Právě on byl Čechům nabídnut jako důkaz toho, že s Němci se není nutné jen potýkat a bojovat. Současně sloužil i jako aktuální pozitivní pobídka dokládající možnost podpořit německou říši a přitom se nevzdat české národní myšlenky. Tak jako měli být Češi na rovině materiální uspokojeni vyššími přídělými a lepším zásobováním, měl je na rovině ideové oslovit a získat právě sv. Václav, který by však za tím účelem nebyl prezentován jako český světce, ale spíše jako prozíravý politik chápající, že český národ může žít jen v německém prostoru.¹⁸

Jestliže se tedy jedna linie českých dějin a do ní náležející postavy a jevy zavrhovaly, druhá linie se oceňovala a hledaly se její styčné plochy se současností. Bylo důležité, aby se aktuální okupace a podřízení českých zemí Německu nejevily jako historická anomálie, ale naopak jako završení silného a zdravého proudu českých dějin. Pro Heydricha se jednalo o záležitost vůle a touhy i politické nutnosti. Plnily se tím dávné tužby českých Němců, ale současně se sledoval vysoce racionální politický zájem, neboť v probíhající „rozhodující bitvě o existenci Německa a Evropy“ se české země musely přimknout k říši, aby je válečné porvyv úplně nesmetly.¹⁹

Tuto skutečnost symbolicky stvrdil akt, který se odehrál 19. 11. 1941 ve Svatovítské katedrále. Tuto slavnost, která byla důkladně připravována,²⁰ můžeme považovat za nejvýznamnější akci historicko-politického charakteru, která se uskutečnila během Heydrichova pražského pobytu. Zastupující říšský protektor si v doprovodu protektorátního prezidenta prohlédl české korunovační klenoty. Na důkaz nových poměrů pak Hácha Heydrichovi předal sedm klíčů od klenotů, načez dostal tři z nich zpět. Setkání nad klenoty a předání klíčů od nich Heydrichovi byly pokládány za přirozený důsledek března

¹⁷ Wannenmacher, Walther: Die Sabotage am gesunden Menschenverstand. Böhmen und Mähren 11/1941, s. 388.

¹⁸ Tamtéž, s. 107.

¹⁹ Der Neue Tag 16. 3. 1942, projev R. Heydricha k výročí vyhlášení Protektorátu.

²⁰ Úřad říšského protektora ve spolupráci s protektorátní vládou pečlivě probíraly seznam hostů a stanovily podrobný program celé akce. Předem také byly známy texty přednesených projevů. Úřadu říšského protektora velmi záleželo na tom, aby prezident Hácha svůj projev výslovně pronesl. Viz NA, ÚRP, sign. 114-4/7, kart. 422.

1939 a stalo se příležitostí interpretovat svatováclavskou tradici ve prospěch zájmů okupačního režimu. Byla přitom předkládána jako projev trvalé české potřeby najít své místo mezi východem a západem, ujasnit si k nim svůj poměr, postupně spět k samostatnosti a emancipaci od východních vlivů a přiklánět se k západu. Geopolitické podmínky vyvolávaly potřebu hledat pomoc u říše a nakonec se do ní i začleňovat, přičemž však duchovní rozpolcení mezi západem a východem nikdy plně nezmizelo. Jeho důsledkem byly podle nacistických propagandistů po staletí také jevy, které v posledních letech a měsících znovu vystupovaly do popředí. Jejich podstatou byl zvyk Čechů po porážce zdánlivě sklonit hlavu, podřídit se, ale skrytě nadále kráčet po staré cestě. V tomto smyslu představovali sv. Václav a jeho bratr Boleslav „tragický příklad“ ideového a politického střetu mezi zastánci české orientace na východ a na západ. Václav se při vědomí historické nutnosti začlenil do říše a poprvé zaujal pozici proti východu. Povstalci pod vedením Boleslava ale tuto historickou nutnost ignorovali, Václava zabili a znovu se zkusili postavit proti západu. „Osud a prostor ale byly silnější“ a Boleslav sám si nakonec poučen vlastními zkušenostmi a zážitky našel cestu k říši. Svatováclavské tradici chápané jako reálněpolitické zhodnocení postavení malého národa vedle velkého souseda, odhodlání podporovat sousedovy strategické plány a současně nikoliv bezvýchledný pokus získávat pro sebe jisté výhody plně odpovídalo rozhodnutí prezidenta Háchy v březnu 1939 vložit osud českého národa pod ochranu německé říše. Stejně jako se ale zvedli nepřátelé proti Václavovi, objevili se vědomí zrádci i pomatení blouznivci také po zřízení Protektorátu. Porušili věrnost říši a věrolomně útočili na obhájce příklonu k ní. Vedla je přitom údajně snaha znovu změnit českou orientaci a učinit z Čech zase pevnost proti západu.²¹ Při vlastní slavnosti se pak oba řečníci Heydrich i Hácha shodli na tom, že korunovační klenoty jsou symbolem věrnosti českých zemí říši, kterou na počátku dějin „založil“ sv. Václav a v jeho odkazu v současné době pokračuje právě prezident Hácha. Přesun klíčů do Heydrichovy opatrování odrážel skutečnost, že říše, v Protektorátu Heydrichem zastupovaná, vzala v březnu 1939 klenoty pod svou ochranu. Navíc tím byla zvýrazněna historická vazba spočívající v tom, že z říše plynula hodnota české královské koruny.²²

Způsob, jakým byla tato akce interpretována, je příznačný pro celkový charakter Heydrichovy kulturní politiky a „politiky paměti“. To, co se ve svatováclavské kapli katedrály odehrávalo, bylo určeno primárně pro českou veřejnost. Sloužilo to jako projev vstřícnosti a respektu, který představitel říše chová k symbolu českého státu. Zároveň se však klenoty a korunovace prezentovaly jako historický důkaz určujícího vlivu německého práva a kultury v českých zemích. Klenoty měly představovat germánskou právní a politickou formu vazby prostřednictvím věrnosti. Existovala mezi vazalem a ochráncem či suverénem. Formovala také vztah Čech k říši a uplatňovala se v těch dobách, které mohly být považovány za vrchol českých dějin. Po březnu 1939 vznikly podmínky pro to, aby mezi Čechy a Němci znovu zavládly věrnost a důvěra.²³

Ačkoliv se v setkání nad korunovačními klenoty nesporně projevoval smysl pro využívání mýtů a poněkud primitivně mystické sklony charakteristické pro SS, mělo toto využívání svatováclavské tradice zřetelně aktuální politický obsah. Připravovalo prostor pro jmenování nové protektorátní vlády a pro s ním spojené ustavení nového kursu, který měla sledovat česká protektorátní reprezentace. Po poměrně dlouhé době příprav, výběru a rozhodování Heydrich jmenoval 19. 1. 1942 novou protektorátní vládu v čele s Jaroslavem Krejčím. Již předem bylo jasné, že nepůjde o prostou personální a organizační změnu (některá minister-

²¹ NA, ÚŘP, sign. 114-4/7, kart. 422.

²² Tamtéž.

²³ Raschhofer, Hermann: Krönung und Krönungskleinodien. In: Böhmen und Mähren 12/1941, s. 427.

stva a prezidium ministerské rady byla zrušena, jiná nově vytvořena). Heydrich členy nové vlády naléhavě upozornil na to, že nebudou místem shromažďování stížností proti říši, ale jeho výkonným pomocníkem, prodlouženou rukou při úsilí o bezpodmínečné podřízení českého národa zájmům Německa.²⁴ Jedním z prostředků k dosažení tohoto cíle mělo být výše zmíněné posílení propagandy a kontroly všech prostředků masového působení na veřejnost. Součástí reformy se proto stal i vznik Úřadu lidové osvěty zanedlouho přeměněného na ministerstvo lidové osvěty. Nová instituce získala rozsáhlé konkrétní kompetence.²⁵ Kromě nich ale Emanuel Moravec, který byl postaven do jejího čela a dovršil tak svůj názorový obrat a mocenský vzestup, začal vystupovat v pozici myšlenkového vůdce a vychovatele národa. Heydrich jej prosadil do vlády proti vůli prezidenta Háchy.²⁶ Moravec pak působil zcela jako Heydrichova česká hlásná trouba a pokoušel se převádět jeho linii do propagandy srozumitelné pro české obyvatelstvo.²⁷ Považoval se za pokračovatele velkých Čechů, kteří museli bojovat se svým nepřátelským a nechápajícím okolím. Představoval nový typ spolupráce s okupanty. V něm již nešlo o vyjednávání ústupků za vnější projevy loajality, o deklarovanou ochotu plnit přání Němců, o dočasné přikrčení se, než se přežene bouře. Moravec své krajany soustavně přesvědčoval, že pro jejich budoucnost je nezbytné pochopit neměnnost současného stavu. Trvale rozvíjel a za vlastní si vzal myšlenku, kterou od začátku svého pražského působení hlásal Heydrich. Z českého veřejného života měly zmizet otevřené i skryté politické požadavky a programy. Jestliže se podle Moravce české země v duchu svatováclavské tradice přimkly k Německu, přestala být aktuální otázka moci a pomínila tak potřeba české politiky. Česká politika a čeští politikové již neexistovali, neboť otázka politického boje o moc definitivně padla. Základní problém české budoucnosti nadále nespočíval v držbě a způsobu výkonu moci, ale ve správné výchově. Právě na výchovu se musela zaměřit nová česká reprezentace. Jejím úkolem bylo bojovat se starou výchovou a se starými překonanými představami, což byl v Moravcových očích nebezpečnější nepřítel než živí nepřátelé.²⁸

Důraz kladený na výchovu Moravec přejímal od svého názorového a politického mentora Heydricha. Zastupující říšský protektor pokládal Moravce za člověka vhodného k tomu, aby byl pověřen spoluřešením problémů školství a mládeže.²⁹ Výchova v tomto pojetí ale samozřejmě neznamenala vedení k samostatnému a kritickému myšlení a seznamování se s ušlechtilými projevy lidského ducha, nýbrž pouhé osvojení si praktických znalostí nezbytných pro výkon spíše podřadných funkcí a prací, na jaké se v budoucnu s Čechy počítalo. V Protektorátu vzhledem k jeho celkové sociální a vzdělanostní úrovni nebylo možno (alespoň okamžitě) plně aplikovat obecnou představu o školství na okupovaných územích formulovanou v roce 1940 Himmlerem, podle níž se tamní obyvatelstvo má naučit pouze „počítat nanejvýš do 500, napsat jméno, uznávat jako Boží příkázání poslouchat Němce, být poctivý, pilný a hodný.“³⁰ Heydrich ale zřetelně české školství podkopával. Při svých vystoupeních a ve svých hlášeních se k tomuto tématu vícekrát vracel a věnoval mu značnou pozornost. V jeho opatřeních lze vysledovat několik cílů. Prvním byla snaha zásadně změnit výuku předmětů duchovního či ideového zaměření, které sloužily k udržo-

²⁴ Maršálek, P.: Pod ochranou hákového kříže, s. 88.

²⁵ K činnosti Úřadu resp. ministerstva lidové osvěty srov. Dobeš, Jan: Ministerstvo lidové osvěty a reforma veřejné správy v protektorátu. In: Válečný rok 1942 v Protektorátu Čechy a Morava a v okupované Evropě. Praha 2013, s. 50–67.

²⁶ Gebhart, J. – Kuklík, J.: Velké dějiny Zemí koruny české, s. 64.

²⁷ Kárný, M. – Milotová, J.: Protektorátní politika Reinharda Heydricha, s. 225.

²⁸ NA, ÚŘP, sign. 114-6/3, kart. 422. Článek E. Moravce z 29. 3. 1942.

²⁹ Kárný, M. – Milotová, J.: Protektorátní politika Reinharda Heydricha, s. 220.

³⁰ Viz Denkschrift über die Behandlung der Fremdvölkischen. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 5, 1957, s. 197.

vání a posilování českého národního cítění. Na podzim 1941 tak nařídil zastavení výuky dějepisu v duchu dosavadního pojetí dějin. Hodiny dějepisu měly být dočasně nahrazeny němčinou a obnoveny poté, až budou k dispozici nové učebnice a proběhnou přeškolení kursy učitelů. Obdobně byla přerušena i výuka vlastivědy a dějin české literatury, pro jejíž znovuzahájení bylo nutné sestavit seznam českých literárních děl z „hlediska říšské politiky a nových politických a státoprávních poměrů nezávadných“. Vyučovat se dále nesměly ani církevní dějiny, místo nichž v hodinách náboženství měli být žáci seznamováni jen s věroukou a mravy.³¹ Vedle zásahů do výuky Heydrich usiloval o to, aby se z delší perspektivy měnila struktura celého českého školství. Byl spokojen s tím, že zavření české univerzity nebudí větší odpor a že protektorátní vláda nenaléhá na změnu současného stavu, ale naopak chápe jeho argumenty. Prozatím setrval na oficiálním stanovisku, podle kterého platilo zavření do konce války. Současně ale důvěrně přiznával, že se znovuotevřením nepočítá, neboť Češi ve svém novém postavení ji již nebudou potřebovat. Připouštěl přitom možnost studia některých Čechů na německé univerzitě.³² Ani z organizačního hlediska nemělo být těžké obnově české univerzity zabránit, protože do konce války měly být všechny její instituty a zařízení převzaty německou univerzitou.³³

Kromě toho ale Heydrich plánoval také postupné omezování středních škol.³⁴ Součástí Heydrichovy školské politiky byl i postup proti českému učitelstvu, které pokládal za vrstvu nepřátelskou k okupačnímu režimu a za jednoho z hlavních podněcovatelů opozice vůči říši. Proto chtěl, aby se výchova české mládeže v maximální možné míře přesunula mimo školu a mimo vliv stávajících učitelů, které jak uznával, „není možné všechny zavřít“.³⁵ Tato snaha vedla posléze k založení Kuratoria pro výchovu mládeže.

Významnou součástí nacistické historicko-ideové propagandy v Protektorátu byl i převik Evropy. Ovládnutí Čechů Němci dával určité vyšší poslání. Češi byli přesvědčováni, že nejde o jejich podřízení se mocnějšímu sousedu, ale o historickou možnost zapojit se do širšího epochálního úsilí, které změní celý kontinent. V tomto duchu se pak objevují také pokusy vyhledávat v českých dějinách motivy a osobnosti vydávané za vzory toho, jak lze spojit duchovní a kulturní vazby k Německu se zájmem o celoevropský horizont. Příležitost k těmto úvahám poskytla knižní výstava nazvaná Na cestě k nové Evropě. K. H. Frank při jejím zahájení vzpomněl na „velké duchy českých dějin“, jakými byli Kašpar Šternberk, Josef Dobrovský nebo Jan E. Purkyně, kteří ve své odborné i veřejné činnosti neviděli rozpor mezi rodovou příslušností k Čechům, kulturní příslušností k Němcům a duchovní příslušností k Evropě. Jejich cestu, na níž se například Kašpar Šternberk dostal do Výmaru k J. W. Goethemu, ale český národ pod neblahým vlivem F. Palackého opustil. Nepopíratelný díl viny na tomto vývoji měli podle Heydricha také Židé, kteří Čechům „naočkovali“ bludné myšlenky o vlastní státnosti a popírali českou staletou autentickou zkušenost spjatosti s Německem.³⁶ Místo české kulturní integrace do říše se naopak začalo pracovat na oddělení Čech od říše. Vyvrcholením této tendence se po minulé válce stal „Scheinstaat Masaryks und Beneschs“, který cestu do Evropy pomýleně hledal přes Francii a Anglii. Až události let 1938-1939 znovu daly Čechům šanci podílet se na Evropě prostřednictvím říše.³⁷

³¹ Kárný, M. – Milotová, J.: Protektorátní politika Reinharda Heydricha, s. 180–181.

³² Tamtéž, s. 220–221.

³³ NA, ÚŘP, sign. 114-3/11, kart. 13.

³⁴ Kárný, M. – Milotová, J.: Protektorátní politika Reinharda Heydricha, s. 133, 221.

³⁵ Tamtéž, s. 221.

³⁶ Der Neue Tag 17. 10. 1941, projev R. Heydricha při znovuotevření Rudolfiny 16. 10. 1941.

³⁷ Srov. Böhmen und Mähren 12/1941, s. 454. Projev K. H. Franka při zahájení výstavy Na cestě k nové Evropě.

Za jeden ze svých hlavních úkolů vedle potlačení odboje, nerušeného hospodářského využívání Protektorátu a politické i duchovní pacifikace českého obyvatelstva pokládal Heydrich ochranu a podporu německého umění a německé vědy. Jeho systematické úsilí mělo potvrdit charakter Prahy jako města, ve kterém Němci, navzdory tomu, že jsou početně menšinou, kulturně dominují.³⁸ Nejviditelnější tváří tohoto úsilí byl zástupce pražského primátora prof. Josef Pfitzner. Jeho kniha Tausendjährige Prag stanovila základní linii „historické politiky“ okupačního režimu, ve které pak pokračoval i Heydrich, třebaže osobně cítil k Pfitznerovi silnou animozitu.

Heydrich měl z hlediska svého původu blízký vztah k umění a zejména k hudbě. V jeho silné angažovanosti při kulturních akcích a v prosazování německého umění se tak spojovaly osobní sklony i aktuální politické zájmy. Nejvýraznější kulturně politickou událostí během Heydrichova pražského působení bylo slavnostní znovuotevření Rudolfinu pro kulturní účely v říjnu 1941.³⁹ Jednalo se o pečlivě připravovaný podnik (přípravu začaly přirozeně dříve než bylo rozhodnuto o vyslání Heydricha do Prahy), který měl být jednak demonstrací německé duchovní vyspělosti a jednak odčiněním údajných křivd, kterými německá kultura v českých zemích trpěla od roku 1918. V poledne 16. 10. 1941 bylo Rudolfinum převzato slavnostním státním aktem, v jehož průběhu zazněly verše básníka Karla Franze Leppy⁴⁰, hudba L. van Beethovena, projev zastupujícího říšského protektora a byly uděleny kulturní ceny čtyřem laureátům z řad německých umělců. Večer stejného dne pak následoval koncert z děl největších představitelů německé hudby.

Heydrich, který se funkce v Praze ujal teprve před zhruba třemi týdny, v Rudolfinu podal svůj výklad kulturního vývoje českých zemí posledních desetiletí a zároveň veřejnost seznámil se svými představami o tom, jak by se měla zdejší kultura a umění rozvíjet v budoucnosti. Zdůraznil, že Rudolfinum vzniklo jako stánek německého ducha z německých prostředků a spolu se Stavovským divadlem a Novým německým divadlem (dokončeným pět let po Rudolfinu) se zařadilo mezi nejvýznamnější symboly německé kultury v Praze, která ve druhé polovině 19. století rozkvétala bez ohledu na obtížné vnější podmínky. Právě tehdy totiž podle Heydricha začaly dosud čistou německou kulturu tohoto města ohrožovat židovský západní liberalismus, protinárodní zájmy habsburské dynastie a rozmáhající se český šovinismus. Postavení Rudolfinu v této situaci pokládal za projev německé národní energie a vůle těmto rozkladným tendencím čelit. Bylo projevem snahy pěstovat právě umění jakožto výraz autentické tvůrčí síly tolik odlišné od umění povrchního charakteristického pro období kulturního úpadku, jehož tvůrci se odcizují národu a podléhají závislosti na módních proudech a krátkodobých politických zájmech. Obdobně Heydrich odlišil různá období v dějinách samotného Rudolfinu. Po radostném začátku korunovaném vystoupením Antona Brucknera přišel po roce 1918 zmar symbolizovaný zničením varhan. Z hlediska nacistického režimu se jevilo jako smutně příznačné, že do domu určeného pro umění se nastěhoval parlament, tedy instituce, kterou nacisté pohrdali. Po březnu 1939 ale podle Heydricha mohla říše znovu převzít své poslání v tomto prostoru a vznikly tak podmínky i pro nápravu tohoto bezpráví. Z Rudolfinu zmizelo

³⁸ K tomu blíže například Lemberg, Hans: Prag im Zerrspiegel. Die Propagierung des „deutschen Prag“ in der Protektoratszeit. In: Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc., red. Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková. Praha 2005, s. 383–394.

³⁹ Již v dubnu 1940 rozhodl říšský protektor von Neurath o tom, že Rudolfinum musí být vráceno pro kulturní využití (koncertní sál, výuka mladých hudebníků, případně znovu také galerie) a že jeho nutná rekonstrukce k takovému účelu musí proběhnout na náklady protektorátní vlády. Dlouho po slavnostním znovuzahájení provozu však stále nebyla hotova. Dokončení varhan, na jejichž obnovu se kladl mimořádný důraz, se řešilo zřejmě z důvodu nedostatku materiálu ještě koncem roku 1942. Srov. NA, ÚRP, IV-2 M 8000, kart. 1144.

⁴⁰ Původně vybraná básně tohoto autora nebyla schválena, protože Heydrichovi se nelíbil její styl, který údajně neodpovídal současné době a jejímu nesmlouvavému a tvrdému charakteru.

stranickopolitické handrkování a hlásání různých úpadkových politických směrů a znovu se z něho mohlo začít šířit světlo pravého umění.

Heydrichovi ale nešlo pouze o obnovu dřívějšího stavu. Rudolfinum se mělo stát střediskem německé kultury, která se již nespokojovala jen s produkcí jednotlivých děl a nesměla se hodnotit toliko estetickými měřítky. Musela sloužit svému národu, zapojit se do jeho válečného úsilí a její tvůrci se měli postavit vedle vojáků a dělníků. Zároveň měla dokazovat schopnosti germánské rasy. Všem umělcům připomínal, že se mají „říditi vírou, srdcem a čistým charakterem... Mířtři nejsou izolované postavy bez krve a vlasti, nýbrž lidé, kteří své síly čerpají z citu svého národa a osudu vlasti“.⁴¹ Vyzvedával sepětí mezi uměním, politikou, rasou, srdcem a duší národa a poukazoval na to, že doby národní velikosti a vnitřní jednoty národa byly i obdobím rozkvětu velkého umění. Naopak v dobách politického a společenského úpadku a nejednoty chyběly na pěstování skutečného umění síly. Povrchní politika odcizená od duše národa nalézá svoji paralelu v umění vyzývajícím se toliko v povrchním formalismu. Za obojí pak nesou odpovědnost Židé, kteří upřednostňují formu před obsahem a ničí vztah mezi uměním a národem.⁴²

Předmětem zájmu zastupujícího říšského protektora ale vedle obecných ideových zásad byl také běžný provoz německých kulturních zařízení. V rámci možností usiloval o vytvoření příznivých podmínek pro jejich každodenní fungování. Uvědomoval si také skutečnost, že válka jim působila personální problémy. Vzhledem k tomu nařídil ustoupit od zásady, podle níž mohli v německých kulturních institucích působit pouze Němci. Připustil tedy, aby v případě potřeby k nim nastupovali i Češi.⁴³ Také toto opatření lze pokládat za pokus ukázat Čechům vlídnější tvář a přesvědčit je, že jim nehrozí jen pronásledování, ale mají možnost, přirozeně pod německým vedením, se zapojit do pozitivní práce.

Tak, jak se muselo posouvat německé umění od pouhé služby estetickým ideálům ke službě národu, rase a říši, stál podobný úkol i před německou vědou. Její představitelé a instituce se měli oprostit od dosavadního výzkumu v jednotlivých oddělených oborech, jejichž přínos se měřil jen odbornými měřítky a přijmout novou koncepci vědy jako duchovní síly, která bude stát po boku německé materiální síly bojující na frontě. Heydrich přirozeně věnoval velkou pozornost pražské německé univerzitě. Zasahoval do jejich personálních poměrů a chtěl ovlivnit její odborné a celkové ideové zaměření.⁴⁴ V prostředí pražské německé univerzity se již od roku 1939 chovala ambice stát se centrem všestranného výzkumu střední, východní a jihovýchodní Evropy. Podle představ politického vedení Protektorátu i univerzitních špiček měly k tomuto účelu přispět dosavadní badatelské zkušenosti a nasbíraný vědecký materiál, přebíraná zařízení české univerzity a také geografická blízkost. Ještě před Heydrichovým příjezdem do Prahy byla na počátku roku 1941 zřízena Říšská nadace pro německo-slovanské bádání, v jejímž čele stál tehdejší rektor univerzity Wilhelm Saure. Počítalo se s převzetím stávajících institucí německých i českých.⁴⁵ Slavistické instituce zavřené české univerzity, Slovanský ústav, Slovanská knihovna a vědecká za-

⁴¹ Reinhard Heydrich. *Ein Leben der Tat*. Praha 1944, s. 45. Srv. také NA, ÚŘP, IV-2 M 8000, kart. 1144.

⁴² *Der Neue Tag* 17. 10. 1941. Projev R. Heydricha při znovuootevření Rudolfína.

⁴³ NA, ÚŘP, IV-2 F, kart. 1144. Nařízení Heydricha oberlandrátům z 26. 5. 1942. Tato příležitost se Čechům nasýtala ovšem pouze tehdy, pokud nebyli k dispozici výkonnostně srovnatelní Němci. Navíc mohli být přijímáni jen na podřízená místa, museli být pod nálezitým vedením a vůči Němcům bylo nutné zachovávat odstup. Zařazením Čechů nesměl být ohrožen celkový německý ráz instituce a dojem, jakým působila na veřejnost. Češi také mohli dostávat jen takové smlouvy, aby je bylo možné okamžitě vypovědět.

⁴⁴ Mišková, Alena: *Die deutsche Universität im Zweiten Weltkrieg*. In: *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, hg. Hans Lemberg. München 2003, s. 184n.

⁴⁵ Saure byl již od září 1940 jmenován pověřencem říšského protektora pro slovanská vědecká zařízení, která měla být využita k novým účelům.

řízení ruského exilu měly spolupůsobit v rámci nacisticky motivovaného a orientovaného výzkumu. Jednalo by se tak o pokračování klasické slavistiky, přičemž k dispozici by bylo více kapacit.

Představám zastupujícího říšského protektora ale takové pojetí neodpovídalo. Heydrich nebyl se stavem německé univerzity, jak jej v Praze shledal, spokojen. Předmětem jeho kritiky nebyly v první řadě odborné nedostatky univerzity, ale spíše její „politické zaostávání“ projevující se například ve špatných personálních rozhodnutích. V jejich důsledku, jak si Heydrich stěžoval, byli povoláváni nevhodní lidé a naopak lidé schopní odcházeli.⁴⁶ Za slovy pak následovaly konkrétní kroky. Heydrichova nespokojenost s univerzitou vedla k demisi rektora Saureho. Dočasným komisařským rektorem byl jmenován rektor německé techniky Alfred Buntru. Heydrichovi však nešlo jen o personální změnu ve vedení univerzity. Zamýšlel provést její hlubší reformu. Jejím výsledkem měla být vědecko-pedagogická instituce plně podřízená politickým zadáním a plnicí politické instrukce nejvyšších představitelů Protektorátu i říše. Vícekrát poukazyval na mimořádné postavení německé univerzity. Ze skutečnosti, že byla nejstarší německou univerzitou, podle něho plynuly významné závazky. Chtěl, aby se stala skutečnou univerzitou spojenou jednotným zaměřením všech oborů a společným světonázorovým a politickým základem. Heydrich pro pražskou německou univerzitu stanovil několik politických úkolů. Zaměřovaly se na dvě hlavní oblasti. První byl výzkum charakteristických rysů, historického vývoje, současného stavu a budoucích perspektiv českomoravského prostoru stejně jako možných cest k jejich dosažení. Jak už ale bylo výše uvedeno, pražská německá univerzita neměla být institucí omezeného regionálního významu. Heydrich si přál, aby vykonávala funkci výspy v německé duchovní válce na východní frontě. Důraz se měl klást hlavně na národopisný výzkum, přičemž by se vůči jeho objektu postupovalo jako by se jednalo o vnitrostátní, nikoliv zahraničněpolitickou problematiku. Za tímto účelem doporučoval též opomíjet faktory státoprávní, neboť u těchto národů se měla potlačovat jejich státnost a touha po vlastním státu.⁴⁷

Změny v tomto duchu měl podrobně naplánovat a uskutečnit pedagog a badatel v oblasti národnostních menšin Hans Joachim Beyer. Jeho povolání do Prahy prosadil v únoru 1942 sám Heydrich a Beyer se v následujících letech stal fakticky nejvlivnějším činitelem na univerzitě.⁴⁸ Vzhledem k jeho nespoutaným ambicím a zřetelnému politickému „krytí“ seshora mu rychle přibývalo nepřátel. Ostatní akademičtí funkcionáři se však museli s jeho přítomností v Praze smířit. Plány bývalého rektora Saureho Beyer důkladně přepracoval. Místo pouhého přebírání dosavadních institucí zaměřených na slovanské bádání počítal se zakládáním nových ústavů.⁴⁹ Klasická oborově omezená slavistika měla vplynout do širšího rámce národní a národnostní nauky východní Evropy. Tvořily jej historie, dějiny literatury, sociální antropologie a také (zejména veřejné) právo.⁵⁰ Koncem dubna 1942 vypracoval Beyer upravený projekt nadace.⁵¹ Své oficiální realizace se dočkal v dramatické době června 1942 v podobě Nadace Reinharda Heydricha, která ale svoji skutečnou činnost zahájila až v roce následujícím.

⁴⁶ Míšková, Alena: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. Praha 2002, s. 110.

⁴⁷ NA, ÚŘP, sign. 114-3/11, kart. 13.

⁴⁸ Míšková, A.: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 127. K osobě Beyera nejdrobněji viz Roth, Karl Heinz: *Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtung: Der Fall Hans Joachim Beyer. Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft: 1918–1945*, hg. Peter Schöttler. Frankfurt am Main 1997, s. 262–342.

⁴⁹ Šisler, Stanislav: *Vznik a formování nacistického „slovanského“ bádání v Praze v letech 1940–1943*. Český lid 78, 1991, č. 4, s. 264.

⁵⁰ Míšková, A.: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 128.

⁵¹ Šisler, S.: *Vznik a formování*, s. 264.

Posuv v badatelském zaměření si ovšem vyžadoval i personální změny, které tvořily druhou oblast Beyerova pražského působení. Lidé, kteří se jeví jako nezpůsobilí pro nové úkoly, měli Prahu opustit a naopak jiní byli do Prahy lákáni. Beyer a hlavně jeho mentor Heydrich do budoucna nepočítali s historikem Josefem Pfitznerem, psychologem Otto Franzem Scolou nebo psychologem Ernstem Ottem. Heydrich pocítoval silnou osobní averzi zejména vůči Pfitznerovi. Tento jeho poměr vůči historikovi a náměstkovi pražského primátora je o to překvapivější, že ve svém (převážně politicky motivovaném) zájmu o českou historii často vycházel z Pfitznerových argumentů. Jejich původce ale pokládal za neschopného pro výkon funkce ve správě města. V jeho očích byl představitelem spíše starého, překonaného nacionalismu omezeného na německo-české potýkání. V prvních měsících roku 1942 se z Heydrichova popudu plánoval Pfitznerův odchod z Prahy. Nedařilo se ale najít pro něho vhodné uplatnění jinde.⁵² Současně se snahou některé profesory odstranit se hledali jejich odborně i ideově způsobilí nástupci. Zvláštní význam byl přisuzován tomu, aby se z Vídně do Prahy vrátili historik Heinz Zatschek a právní historik Wilhelm Weizsäcker.⁵³ Personální změny se ale podařilo uskutečnit jen částečně. Do Prahy přišlo několik nových či staronových vysokoškolských učitelů, kteří se kromě akademické činnosti ochotně dávali do služeb bezpečnostních nebo politických institucí. Kromě výše zmíněných to byl například Rudolf Hippus. Heydrichova smrt a další obvyklé objektivní i subjektivní (přímluvy, zdržování apod.) okolnosti nakonec vedly k tomu, že ti, kteří měli být z Prahy odstraněni, ji nakonec, včetně Pfitznera, opustit nemuseli.

Šedem měsíců, po které Reinhard Heydrich vykonával funkci zastupujícího říšského protektora, přinesly pro Protektorát a českou společnost významné změny. Projevíly se i v oblasti kulturní a ideové. Zintenzivnila se propaganda a prohloubila se kontrola všech prostředků masového působení na veřejnost. Důkladně byla sledována linie odpolitizování veřejného života. Plány na politickou, hospodářskou a také kulturní germanizaci českých zemí, vypracované již dříve, se začaly uskutečňovat s větší rozhodností a nesmlouvavostí. Za pomoci odkazů na historii a účelově překrucovaných historických argumentů byl zdůrazňován vůdčí a tvůrčí německý prvek v dějinách a kultuře českých zemí. Nešlo však jen o vítězství ve staletí trvajícím národnostním konfliktu. Okupační i autonomní správa stejně jako celá česká společnost se musely ztotožnit s říšskou myšlenkou a do budoucna navěky pochopit, že české země jsou historicky, politicky, hospodářsky i kulturně součástí německé říše. Cíle této Heydrichovy „kulturní politiky“ zůstávaly v platnosti i po jeho smrti. Vývoj na frontách druhé světové války ale vázal pozornost německého okupačního režimu stále víc jen na pokud možno hladké fungování protektorátního průmyslu. Zmíněné kulturně ideové zájmy ustupovaly do pozadí, avšak ze zřetele nikdy zcela nezmizely.

Kulturpolitik von Reinhard Heydrich

Der Artikel befasst sich mit einem Tätigkeitsbereich des stellvertretenden Reichsprotektors R. Heydrich in Prag. Neben seines verstärkten Drucks gegen den tschechischen Widerstand und seiner Bemühung, das wirtschaftliche Potential des Protektorats intensiver zu nutzen, widmete Heydrich eine große Aufmerksamkeit der Propaganda und einer effektiveren Beherrschung aller Instrumente der Massenwirkung auf die Öffentlichkeit. Dabei nutzte er in

⁵² Brandes, Detlef – Mišková, Alena: Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus (Josef Pfitzner 1901–1945). Praha –Essen 2013, s. 205–215.

⁵³ Mišková, A.: Německá (Karlova) univerzita, s. 130.

hohem Maß auch historische Argumente. Er versuchte, eine Linie der böhmischen Geschichte festzulegen und zu unterstreichen, aus der folgen würde, dass die Konstituierung des Protektorats und der Schutz der böhmischen Länder durch das Deutsche Reich ein natürlicher Schritt und eine logische Vollendung dieser Linie sei. Dabei half ihm die neue Protektoratsregierung, die er im Januar 1942 ernannte. Außerdem unterstützte Heydrich während seines Aufenthalts in Prag die deutsche Kultur. Insbesondere Prag sollte als eine eindeutig deutsche Stadt in Bezug auf die Geschichte und Kultur wirken. Die Kultur sollte nach Heydrichs Vorstellungen bei der Durchsetzung der Reichsidee dienen und eines der wichtigsten Instrumente des deutschen Kampfes um das neue, rassenreine Europa werden. Das deutlichste Beispiel dieser Bemühung war die feierliche Wiedereröffnung des Rudolfinums im Oktober 1941. Ein Bestandteil von Heydrichs Kulturpolitik war auch sein Interesse für die Prager deutsche Universität. Die deutsche Wissenschaft sollte sich, ähnlich wie die Kultur, am Krieg beteiligen und als eine ideologische Waffe in diesem Krieg dienen.

Cultural policy of Reinhard Heydrich

Analysis of cultural policies of Deputy Reichsprotector in Bohemia Reinhard Heydrich, his perception of Czech history, the use of historical arguments and support cultural institutions in Protectorate.

AKCE CHIMÉRA NEBO SISYFOS? POČÁTKY PRACÍ NA PŘÍPRAVĚ DIGITÁLNÍHO ARCHIVU

EVA DRAŠAROVÁ

Přestože úřední registratury neodrážejí zcela věrně uplynulé děje, jsou dobrým pomocníkem pro rekonstrukci i doby téměř nedávné. Bylo by škoda nechat zapadnout do zapomnění klopotnou anabázi průkopníků archivace „born digital“ dokumentů v České republice. Často než legendární Švejkovo putování totiž připomíná proslulé čekání na Godota. Prvky absurdního divadla mohou být poučné i pro jiná usilování v archivnictví. Vypsání „jak to skutečně bylo“ snad pomůže projektovému týmu Národního digitálního archivu překonat další nelehkou etapu naplňování cíle, který se přibližuje tak pomalu a s takovými roztodivnými obtížemi.

Prapočátky usilování

Období prvotních úvah, plánů a následného průzkumu v reálném prostředí spadá do závěru devadesátých let minulého století. Dne 10. března 1998 schválil ředitel Archivní správy Ministerstva vnitra České republiky (dále jen archivní správa) Oldřich Sládek podklad pro plán investic na rok 2000 s výhledem do roku 2004. Zpracovatel příslušné tabulky, Oskar Macek, zařadil na rok 2004 a další roky akci „Výstavba centrálního pracoviště, zabezpečujícího archivaci elektronických dokumentů vč. programového vybavení“.

První poznatky učinili pracovníci předarchivní péče a oddělení informatiky Státního ústředního archivu v Praze (dále SÚA) Josef Žabka, Tomáš Kalina a Miroslav Kunt v letech 1998 – 1999 při průzkumech elektronických dokumentů u vybraných ústředních úřadů. Praktické znalosti bylo nutno uchopit i v teoretické rovině, zejména v pojmosloví, v užívání výrazů dokument, elektronický dokument a elektronická archiválie. Kolegové se vyrovnávali se zastaralou metodikou z roku 1995, řešili převod archivovaných dat z databází do sekvenčního znakového řetězce jednotlivých polí, vytvořili typologii elektronických dokumentů, zdůraznili význam provenienčního principu v digitálním archivnictví a konstatovali problematičnost obvyklých skartačních lhůt u elektronických dokumentů.¹ Získané informace se využily v oficiálním výzkumném úkolu v letech 2001–2002.

V roce 2000, konkrétně 1. května, nastoupil na post ředitele vrcholného archivního orgánu Václav Babička, na jeho místo ředitele SÚA pak usedla pisatelka tohoto příspěvku. Bod 27 plánu hlavních úkolů Ministerstva vnitra se zhmotnil v materiál, který připravil nový šéf archivů s kolegy Oskarem Mackem a Michalem Wannerem. „Úkoly archivnictví při vytváření podmínek pro ukládání, uchovávání a následné zpřístupňování elektronic-

¹ Dle Kalina, Tomáš: Elektronické dokumenty – archiválie nového tisíciletí. In: Archivy a zítřek. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 22. – 23. září 1999, Jindřichův Hradec 2000, s. 111–117. Nově přečteno in: Kalina, Tomáš: Úvahy (nejen) o archivnictví. Praha 2013, s. 209–217.

ky zpracovaných písemností“ předložil v říjnu t. r. poradě vedení úseku pro legislativu a místní správu.² Tomu předcházelo vnitřní připomínkové řízení a marný dotaz na Úřad pro státní informační systém, zda se nezabývá obdobnou problematikou. Následně byl elaborát postoupen do vnitřoresortního připomínkového řízení, jehož výsledky se promítly do Informace pro ministra vnitra z 28. listopadu 2000. Upoznorňovala na nutnost uchování informací v digitální podobě v důsledku nasazování výpočetní techniky v řadě oblastí života společnosti. Argumenty se točily kolem teprve dva roky známé elektronické pošty, databází a zákona o elektronickém podpisu. Dle zprávy pro Stanislava Grosse, tehdejšího ministra vnitra, „podstatně omezuje informační úlohu archivů v České republice neexistence specializovaného pracoviště k trvalému uložení elektronických souborů. Na počátku řešení problému je vytvoření takového centrálního pracoviště, nejlépe při SÚA, jež by poskytovalo služby i pro ostatní státní, případně i městské archivy.“ Založení bylo plánováno na rok 2004 a pro první rok byly předběžně nárokovány investice ve výši 30 milionů Kč. Na dokončení se předpokládalo 70 milionů s výhledem realizace v průběhu dvou až tří let. V roce 2003 se mělo v SÚA ustavit oddělení o čtyřech pracovnících – vysokoškoláci technik, informatik a archivář a středoškolák technického směru. Náklady na mzdy činily 692 120 Kč ročně. Ministr materiál schválil 3. dubna 2001 s připomínkou, že při realizaci pracoviště se má postupovat ve smyslu stanoviska náměstkyně pro ekonomiku Anny Štanclové, tj. že je nutné „precizovat a předložit ekonomickému odboru MV ... požadavky na státní rozpočet...pro následné předložení ministru financí.“ Tento požadavek byl splněn 17. dubna 2001 zasláním podkladů k návrhu rozpočtu na roky 2002– 2005³. Upřesnění požadavků mělo vzejít ze studie, která byla paralelně realizována formou grantu MV v hodnotě 850 000 Kč v letech 2001 – 2002 ve spolupráci s Českým vysokým učením technickým v Praze (dále ČVUT). Vědecká analýza směřovala k návrhu personálních, technických a ekonomických parametrů pracoviště při SÚA, jež bude dlouhodobě ukládat a zpřístupňovat dokumenty v digitální podobě. Ze získaných údajů mohly být v roce 2003 dány relevantní podklady pro plán na rok 2004 a na další léta.

Výzkumu se účastnili Pavel Mach, Pavel Slavík a Miroslav Šnorek z Fakulty elektrotechnické ČVUT v Praze, Josef Žabka a Tomáš Kalina ze SÚA a Tomáš Čihař ze Státního okresního archivu v Pardubicích. Výsledná studie mapovala domácí situaci i stav v Evropě, USA a v Austrálii, dále definovala systémové prostředí digitálního archivu, klasifikovala dokumenty a věnovala se způsobům jejich přejímek a uchování. Jádrem výzkumu spočívalo ve formulování úvah k dlouhodobému uchování, struktur pracovišť a rozborům nákladovosti. Dne 7. března 2003 proběhla úspěšná obhajoba projektu. Bylo konstatováno, že bez nové infrastruktury pro elektronické archiválie nemůže dobře fungovat ani e-government. Komise MV pro výzkum a vývoj doporučila⁴ tehdy již od MV osamostatněnému SÚA využít nové poznatky pro prováděcí projekt připravený s odbornou firmou a pro přípravu společného výzkumného pracoviště SÚA a Elektrotechnické fakulty ČVUT. Archivní správa pak měla iniciovat další výzkum v oblasti předarchivní péče u digitálních záznamů, vymezení digitálního dokumentu, jeho právní průkaznosti, problémů využití elektronického podpisu, rozpracování problémů technologií migrací a emulací, normalizace a metadat.

² Viz čj. AS/4-4207/2000. Poskytnuto v kopii tehdejšími vedoucími 4. oddělení Archivní správy MV Oskarem Mackem.

³ Čj. AS/4-1338/01 citované v referátu dle pozn. 1.

⁴ Čj. AS-480/4-2003 ze 4. 4. 2003 zasláné ředitelce SÚA (čj. SÚA 1589/S-03).

První vládní usnesení

Dne 7. dubna 2003 schválil náměstek ministra vnitra pro sociální oblast a archivnictví Vladimír Zeman další postup v podobě přípravy usnesení vlády ke zřízení pracoviště s celostátní působností pro dlouhodobé ukládání a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě. Návrh měl být předán do vnitroresortního připomínkového řízení do 30. června 2003.⁵ Ředitel odboru archivní správy (dále OAS) svolal na 29. dubna t.r. poradu ředitelů odboru komunikačních a informačních služeb, odboru informatizace veřejné správy, odboru informatizace ekonomických procesů, odboru archivní a spisové služby, odboru správních činností a SÚA. Měli se seznámit s výsledky výzkumu a s návrhem dalšího postupu budování pracoviště. Jak se později ukázalo, klíčové byly předporady v SÚA a zástupců OAS a SÚA. Nezapojili se však ekonomové ministerstva. Dočasnou komplikací bylo rozdělení problematiky mezi dvě oddělení SÚA. Přesto se pracovníci předarchivní péče snadno dohodli s informatiky na společné aktivitě ve 2 etapách – vytvoření pracoviště nejprve pro původce vlastní a poté v celostátním rozsahu. Pro každou etapu byli požadováni vždy dva noví pracovníci, archiváři a informatiči. Specifikovalo se technické vybavení: datový sklad, server, datové pásky, SW pro migraci dat a další běžné programy, speciální připojení k Internetu (byly jsme součástí nesmírně nepružného resortního systému s velmi přísně oddělenými sítěmi). V 1. fázi to obnášelo do 5 mil. Kč na technické vybavení a roční provoz cca 4 mil. Kč. Na předporadě na archivní správě se v podstatě zjistilo, že peníze nárokové v roce 1998 a poté v roce 2001 reálně neexistují a vše se bude řešit vládním usnesením v původní stomilionové částce bez konkrétní představy, co se za uvedené peníze pořídí. Konkrétněji se řešovaly pouze stavební úpravy depozitáře a distribuované řešení datových skladů. Shoda tedy nastala v nutnosti projektové fáze.

SÚA v této etapě se nemusel zabývat byrokratickou přípravou usnesení ani institucionalizovaným výzkumem. Tyto aktivity si ponechal ve valné míře odbor archivní správy. První připomínky k návrhu vládního usnesení poskytoval SÚA až 1. října roku 2003 ve vnitroresortním připomínkovém řízení. Připomínal nutnost změny kompetencí v archivním zákoně vzhledem k plánovanému celostátnímu dosahu nového pracoviště, polemizoval s termíny standardizace, požadoval účast nově přijatých odborníků na průzkumech a přejímání elektronických dokumentů.⁶ Ve vypořádání připomínky nebyly sice akceptovány, ale vývoj si je stejně v dalších letech přirozeně vynutil. Bylo třeba se postarat o reálné přejímky prvních elektronických archiválií na zastaralých médiích od Úřadu vlády, jednoduchých databází archivu i ministerstev, jednotlivých textových souborů z osobní korespondence významných osobností, jejichž osobní fondy přešly darem do archivu. Archivovaly se webové stránky vybraných původců, zejména okresních úřadů před ukončením jejich existence k 31. prosinci 2002. Již tehdy bylo jasné, že kopírovat postup Bundesarchivu v Koblenzi v podobě ukládání na CD-R a DAT pásky nebude dostatečné a bude třeba robustnější řešení. Mimo dlouhodobé perspektivy jsme začali ve stejnou dobu usilovat o vlastní datový sklad.⁷

Dne 11. června 2003 se konala úvodní schůzka týmu pro přípravu standardu k archivaci elektronických dokumentů. Za základ zkoumání byla vzata migrace na nezávislý for-

⁵ Čj. AS-483/R-2003 z 4. a 11. dubna 2003. Částečné informace zaslány ředitelce SÚA (čj. SÚA 1695/S-03).

⁶ Čj. AS-1319/4-2003 ze dne 18. 9. 2003 prezentované v SÚA 23. 9. pod čj. 3576/S-03.

⁷ Zde jsme prostřednictvím odboru archivní správy i v přímé linii spolupracovali s Petrem Čudou z oddělení rozvoje informatiky v odboru komunikačních a informačních služeb vedeného Petrem Zatloukalem. Byla to doba zoufalého nedostatku peněz, tedy i informatiků a IT zařízení. Připomínky k „investičnímu záměru na pořízení souboru zařízení pod společným názvem datový sklad“ o kapacitě 1,5 TB dalo toto oddělení 23. 1. 2004 – čj. SÚA 567/S-04.

mát dat a použití popisů zdrojů dat (Dublin Core). Ve skupině zastupoval Ministerstvo vnitra Jaroslav Svoboda, vedoucí oddělení informačních služeb v odboru informatizace veřejné správy, za Ministerstvo informatiky vystupoval Jaroslav Kokeš, vedoucí oddělení standardů, SÚA reprezentoval Miroslav Kunt a za atestační středisko pro Informační systémy veřejné správy se účastnil jeho ředitel Jan Houžvička z firmy Relsie a konečně pak reprezentant této firmy Jan Heisler. Cílem standardu se měly stát požadavky na výstupy ze systémů veřejné správy tak, aby je nebylo třeba migrovat na softwarově nezávislý datový formát. Zde je možno hledat prapočátky sdružení Co po nás zbude, jež se dodnes problematice věnuje.

Významný mezník v chronologii digitálního archivování v České republice tvoří vládní usnesení č. 11 ze 7. ledna 2004. Vláda vedená Vladimírem Špidlou uložila ministru vnitra Stanislavu Grossovi ve spolupráci s ministrem informatiky zpracovat projekt dlouhodobého uchování a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě. Předkládací zpráva zdůvodňovala potřebu vytvoření centrálního digitálního úložiště, jehož zřízení bylo mimo jiné důležité i z pohledu naplňování legislativy. Ministerstvu vnitra ČR se ukládalo zabezpečit přejímání, ukládání i zpřístupňování archiválií v digitální podobě ve státních archivech. Vláda totiž v červenci roku 2003 schválila návrh zákona o archivnictví, který v § 2 písm. d) předpokládá uchování archiválií nejen v písemné podobě, ale i v podobě digitální. Poprvé se v koncepčních materiálech objevují pojmy nejen digitální dokument, ale konečně i digitální archiválie. Vládní úkolování nabývalo na významu i v souvislosti se zákonem č. 227/2000 Sb., o elektronickém podpisu. A konečně, v roce 2003 předložilo Ministerstvo informatiky ve spolupráci s Úřadem vlády koncepci elektronického oběhu dokumentů mezi ústředními orgány státní správy.⁸ Argumentačně se do vládního usnesení využilo vše výše naznačené – exekutivní a legislativní směřování na nejvyšší úrovni, dále výsledky právě dokončeného výzkumu i příklady ze zahraniční či domácí praxe. Lednové vládní usnesení roku 2004 předpokládalo zpracování podkladů pro zadání projektu dlouhodobého uchování digitálních archiválií. Projekt v hodnotě 5 mil. Kč měl být vyhotoven v letech 2005 – 2006, v roce 2007 se předpokládala výstavba pracoviště a jeho rutinní fungování v roce následujícím. Podklady pro zadání projektu měl připravit čtyřčlenný tým (3 IT specialisté a 1 archivář) s ročními mzdovými náklady 1 441 tis. Kč. Předpokládaná pracovní místa se měla vyčlenit z rezervy ministra vnitra, ostatní mělo být hrazeno z tzv. programového financování (tj. plánu investic) Státního ústředního archivu. Gestorem úkolu vůči ministru byl náměstek pro sociální oblast a archivnictví Vladimír Zeman. Dle pokynu odboru archivní správy z 26. ledna 2004 se o místa žádalo jeho prostřednictvím, ostatní výdaje bylo nutné zapracovat do programového financování na příslušná léta.⁹

Navzdory jasně daným úkolům nastalo kličkování mezi reálnými možnostmi Ministerstva vnitra a sumou požadavků státních archivů. První informaci pro ministra o personálních potřebách vypracoval SÚA již 5. února 2004, o pět dnů později ji schválil ředitel odboru archivní správy Václav Babička, rozhodnutí o změnách v systemizaci pracovních míst SÚA v souvislosti s navýšením početního stavu o čtyři nová místa, mohla ředitelka učinit 6. října 2004. Počátkem roku 2005 byly pro nový tým 4 odborníků rozpočtovým opatřením přiděleny mzdové prostředky. Reálně bylo k dispozici 973 tisíc Kč až v březnu, v částce o půl milionu nižší, než předpokládala předkládací zpráva ke vládnímu usnesení. Organizační ředitelský experiment, kdy správci sítě přešli do pro-

⁸ Usnesení vlády č. 772 z 30. 7. 2003. Předběhlo tedy o něco z rakouského modelu převzaté a mnohem šířeji koncipované datové schránky.

⁹ Čj. AS-160/4-2004, prezentované v SÚA pod čj. 372/11-04.

vozně-ekonomického oddělení, se v budoucnu vůbec neosvědčil. Nově přidělená místa se naopak přesystemizovala do oddělení informatiky a základních evidencí. Nešlo však o faktické naplnění, pracovní tým bylo možné kompletně ustavit až k 1. říjnu 2005.¹⁰ Bylo nutné nejprve podniknout k 1. lednu 2005 další organizační změnu, spojit oddělení informatiky a oddělení předarchivní péče. Tato akce naopak prokázala svou smysluplnost. Koncem listopadu roku 2004 vypsal ředitelka výběrové řízení na funkci vedoucího nově koncipovaného oddělení předarchivní péče, fondů státní správy po r. 1992 a elektronických dokumentů. Navzdory pochybnostem kolegů spojila dohromady péči o klasické analogové a digitální archiválie, jakoby intuitivně tušila směr vývoje k elektronickým spisovým službám a k hybridním dokumentům. Dvoukolové konkursní klání přineslo dva rovnocenné vítěze – Tomáše Kalinu a Miroslava Kunta. Mladší z adeptů s velkorysostí sobě vlastní ustoupil. Proto mohla ředitelka 28. ledna 2005 rozhodnout a jmenovat k 1. březnu novým šéfem prvního ze jmenovaných, jenž si začal postupně vybírat nové spolupracovníky.

S investicemi bylo hůře. Výše zmíněný plán investic z roku 1998 či materiál schválený ministrem v roce 2001 v ekonomické sféře resortu nikdo neznal, a tak v roce 2004 rozhodně nebylo k dispozici kdysi plánovaných 30 mil. Kč ani skromnějších 5 mil. Kč dle zbrusu nového vládního usnesení. SÚA uplatnil 18. 2. 2004 požadavky v přípravě státního rozpočtu na rok 2005 a ve střednědobém výhledu na roky 2006 a 2007. Směl tak učinit, stejně jako ostatní státní archivy, jen v mantinelech „Požadavků nad rámec zadaného nepřekročitelného objemu výdajů na rok 2005 (2006, 2007)“.¹¹ Tato situace poněkud nekorespondovala se zájmem odborníků a obecnou potřebou, zhmotněnou například v žádosti guvernéra České národní banky adresované ministru vnitra o účast v připomínkovém řízení v průběhu projektu, které archiv rád vyhověl.¹² Vyjednávací pozice SÚA nebyla lehká. Nedávno, 25. září 2001, otevřel provozně technický objekt a mohl konečně, spolu se Státním oblastním archivem v Praze, užívat celý areál na Chodovci. A ten přišel na 1,8 miliardy Kč. Začala se připravovat výstavba nové budovy Moravského zemského archivu v Brně. Chtěli jsme peníze i na vakuové vymrazování v půjčené komoře, na desinfekci a restaurování archiválií po povodních v roce 2002, hrozila desetimilionová revize stabilního hasičského zařízení a odkup regálů v šesti depozitářích od České národní banky po jejím odstěhování do vlastního nového provozu v hodnotě 3,5 mil. Kč. Porada ředitelky se zástupci ekonomického odboru a odboru správy majetku řízená náměstkem Vladimírem Zemanem dne 19. dubna t. r. pečlivě seřadila priority nadlimitních požadavků. Na digitální archiválie se mělo dostat až v letech 2006 (1 mil. Kč) a 2007 (4 mil. Kč).¹³ A bylo jinak. V další fázi rozpracování rozpočtů na konci července roku 2004 se z požadavků tak umně seřazených na jaře nekonalo nic. Na desinfekci povodňových archiválií nám platily ze svého požitěné ústřední úřady. Po urputných tahanicích o provozování a uklízení pro-

¹⁰ Čj. SÚA-372/S-04, SÚA-3682/S-04 a SÚA-3973/S-04.

¹¹ Na rok 2005 požadoval 1 mil. investic a 1,442 mil. Kč na platy. Kromě toho nad onen „Rámec“ chtěl další 8 mil. na zvládnání důsledků povodně roku 2002 dle jiného vládního usnesení č. 216 z 3. 3. 2003. Tyto peníze SÚA nedostal nikdy, na rozdíl od nárokováného půl milionu na povinnou desetiletou revizi tlakových lahví stabilního hasičského zařízení. Rozpočet byl napjatý i v oblasti provozních výdajů v důsledku změny sazby DPH z 5 na 22 % po vstupu České republiky do Evropské unie. Výpadek činil 3,6 mil. Kč a nikdy nikomu nebyl kompenzován. Na rok 2006 se opakovaly stejné mzdové požadavky a 4 mil. Kč investic. Objem investičních prostředků potřebný v roce 2007 na výstavbu specializovaného pracoviště měl vyplynout po zpracování projektu v letech 2005 – 2006. Dle čj. SÚA 719/11-04 z 19. 2. 2004, jež šlo přímo řediteli ekonomického odboru Josefu Velíškovu a v kopii cestou odboru archivní správy náměstkovi Vladimíru Zemanovi. Též čj. SÚA 766/08-04.

¹² Postoupeno náměstkem Zemanem 1. 3. 2004. Čj. SÚA-1116/S-04. Koncem února roku 2006 připravil Národní archiv dopis nejen Zdeňku Tůmovi, guvernéru ČNB, ale i ministryni informatiky Daně Běrové a ministrové obrany, v němž je žádal o vyslání odborníků do přípravné skupiny pro zadání projektu. In: NA 653/2006-05.

¹³ Viz čj. EKO-38-6/07-2004.

vozně-technické budovy s odborem ekonomického zabezpečení jsme konečně v běžných výdajích dosáhli na kýžených 6 mil. Kč pro objekt Chodovec.¹⁴

Formální charakter měla kontrola plnění usnesení vlády č. 11 ze 7. ledna 2004 ze strany odboru archivní správy dne 28. dubna 2005. Záznam konstatoval, že tři místa sice již byla obsazena, chyběl jen archivář pro digitální archivaci (nastoupil k 1. říjnu), ale mzdové pokrytí dle názoru ředitele nebylo odpovídající. Stále se nenašly finance na projekt.¹⁵ Obdobný účinek měl dotaz téhož odboru z července, jak je plněno doporučení komise MV pro výzkum a vývoj a zda je využívána studie k dlouhodobému uchovávání elektronických dokumentů z listopadu 2002. Nejcennější v ní pro archiváře byl popis koncepce Open Archival Information System (OAIS). V červnu roku 2005 o studii požádalo oddělení metodiky Ministerstva informatiky, aby mohlo naplnit vládní usnesení č. 11 ze 7. ledna 2004. Jediným smysluplným počinem roku 2004 se stal pokračující výzkum „Dlouhodobé uchovávání a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě“ zadaný Ministerstvem vnitra formou veřejné zakázky Fakultě elektrotechnické ČVUT, jež vytvořila mezioborový tým. Rozpracoval otázky technologií, standardů, dublinského jádra a vůbec metadat.¹⁶

Novým archivním zákonem platným od 1. ledna 2005 dostal archiv nové jméno – Národní archiv a nové povinnosti ve výzkumu v oblasti elektronických archiválií. Odborníci získáni na ČVUT začali zase odcházet rozčarování zaostalostí Ministerstva vnitra v komunikačních a informačních technologiích. Monitorování internetu a komunikace s odborníky mailovou poštou v prostředí oddělených resortních sítí intranetu a internetu se zrovna nedařily. Na šest internetových připojení pro potřeby projektu na rok 2006 v hodnotě 120 tisíc Kč se musel v roce předcházejícím zpracovávat dokonce investiční záměr. Národnímu archivu trvalo dva roky, než se z dusného objetí vymanol a napojil se na akademickou síť CESNET.

Navzdory nepřízní okolností se nakonec podařilo stabilizovat velmi kvalitní tým, který se uměl poprat se zákonným úkolem „plnit úkoly ústředního vědeckovýzkumného pracoviště a odborného metodického a školicího centra v oblasti dlouhodobého uchovávání elektronických dokumentů“. Pod dojmem aktuální situace trefně pojmenovali sebe a celý projekt „CHIMERA“ a opatřili ho logem lva v kroku s vyceněnými tesáky.¹⁷ Nesoustředili se jen na přípravu podkladů pro projekt celostátního pracoviště, tedy na přípravu zadávací dokumentace k výběrovému řízení pro volbu firmy, která měla vypracovat projekt příslušné nové infrastruktury. V každodenní praxi v předarchivní péči u ústředních institucí komunikovali s odpovědnými a šířili osvětu směřující k uchování digitálních dokumentů s archivním potenciálem. O úsilí ke standardizaci již byla řeč, zohledňovala se evropská a světová řešení. Řešily se technologické přístupy k dlouhodobé archivaci, migrace formátů a médií a s tím i metadat, navazovala se první propojení k domácím a zahraničním pracovištím a projektům řešícím obdobnou tematiku. Dílčí výstupy se většinou na webech neprezentovaly a bylo nutné navázat přímé osobní kontakty. Základní výzkum, na rozdíl od aplikovaného, jsme rádi ponechali vysokým školám. Archiv pro něj neměl ani specia-

¹⁴ Bylo to možné až po ukončení sporu o vyloučení neoprávněně zahrnutého majetku včetně provozní budovy na Chodovci do správy konkursní podstaty po úpadci, firmě Minas, a. s. Uherské Hradiště, jež stavěla depotní bloky I až III. Díky konkursu stála chodovecká stavba zakonzervovaná dva roky. Stavební práce se podařilo obnovit až v roce 2000 s novým dodavatelem, firmou PSJ holding, a. s. Půlka areálu v důsledku toho patřila ministerstvu vnitra i po osamostatnění státních archivů jako organizačních složek státu dne 1. 8. 2002.

¹⁵ Čj. SÚA 1212/12-05.

¹⁶ Čj. NA 2276/2005-05. Jedním z výsledků pokračujícího výzkum byl materiál „Metody a standardy pro přeměny dokumentů v digitální podobě v dánských archivech“, připravený Pavlem Machem, Oskarem Mackem a Michalem Wannerem. Archivní správa jej vydala jako zvláštní přílohu 1 Archivního časopisu 55, 2005.

¹⁷ Czech History Information Management and Electronic Record Archiving.

listy ani vybavení.¹⁸ Mezery ve výpočetní technice vyplňovali noví pracovníci donáškou své soukromé, což mělo demoralizující účinek. V červenci roku 2005 proto ředitelka musela žádat náměstka Vladimíra Zemana o přidělení 350 tis. Kč z rezervy ministra vnitra na nákup nezbytného HW a SW vybavení pro členy týmu, aby vůbec měl dostatek informací a schopností pracovat na zadání a na realizaci projektu spolu s budoucí vybranou firmou. Také se zopakoval obvyklé kolečko uplatnění prvního milionu na projekt pro rok 2006 v nadlimitěch, se kterými ovšem, jak již víme, počítáno nebylo.¹⁹ Vysvětlující funkci měla schůzka zástupců ekonomického odboru (Blanka Knebllová a Bohumil Jásenský), odboru programového financování (Josef Velíšek), odboru archivní správy (Václav Babička, Oskar Macek) a Národního archivu (Eva Drašarová, Jiří Bernas, Milan Čadek, Miroslav Kunt) uskutečněná 20. prosince 2005. V rozpočtu ministerstva na tuto problematiku nebyly zabezpečeny prostředky, argumentovalo se (jako vždy) nutností najít zdroje v archivním výdajovém bloku nebo z rezervy ministra na rok 2006, případně uplatnit žádost o celých 5 mil. Kč formou nadlimitu na rok 2007 cestou náměstka. Na posledním způsobu se všichni ujednotili.

Červnový výjezd kolegů Kaliny a Kunta do Nizozemí v roce 2005 zahájil sérii poznávacích cest, jež našly posléze zhodnocení ve spolupráci na přípravném a následném velkém projektu digitálního archivu pro Českou republiku. V tu dobu se v Holandsku dokončovalo využívání digitálních informací úřadů i knihoven, dlouhodobé uchovávání bylo ve stádiu rozpracovaných projektů napojených na mezinárodní komunitu a další světová řešení. Jako rovnocenné byly chápány metody emulace (či spíše quasiemulace) i migrace. Formáty oscilovaly mezi PDF, TIFF a JPEG (PDF-A ještě nemělo rozšířeno dost prohlížečů). Přínosem pro získávání nezkrácených a aktuálních informací se stalo členství odboru archivní správy MV ve Fóru DLM (Document Lifecycle Management/Správa životního cyklu dokumentů) po schválení vládou v létě roku 2005. Již první účast Michala Wannera na budapeštské konferenci této zájmové skupiny ze sfér veřejné správy, archivnictví, výzkumu, podnikatelských subjektů, profesních organizací v říjnu t. r. potvrdila trend k elektronickým spisovým službám v hybridním mixu papírových a elektronických dokumentů.

Po několikaměsíční existenci se nové pracoviště mohlo pochlubit řadou přípravných studií k projektu: technologie dlouhodobé archivace elektronických dokumentů, rozbor holandského řešení, návrh strategie dlouhodobého ukládání, elektronické dokumenty z hlediska požadavků archivního zákona, elektronické podatelny a spisová služba, ochrana před elektromagnetickými poli. Do jara následujícího roku 2006 počítalo s dokončením zadávací dokumentace pro výběrové řízení dle vládního usnesení z roku 2004. Chystalo se na řešení uchovávání databází, přípravu metodiky pro rozhraní systémů plně elektronické spisové služby, na dotazníkovou akci ohledně elektronických dokumen-

¹⁸ O posunech v projektu a ve znalostech svědčí vystoupení zástupců týmu na každoroční konferenci ISSS – Internet ve veřejné správě a samosprávě v Hradci Králové, jež byla publikována ve sbornících z konference v roce 2004 (autoři Tomáš Kalina, Miroslav Kunt, s. 143–144) i 2005 (autoři Tomáš Kalina, Miroslav Kunt, s. 85–87). Nově přetištěno in: Kalina, Tomáš: Úvahy (nejen) o archivnictví. Praha 2013, s. 218–224 a s. 204–208. Obdobně též: Pracoviště pro dlouhodobé uložení elektronických dokumentů v Národním archivu. Koncepte, aktuální stav, perspektivy. In: Zpravodaj pobočky ČIS při Národním archivu 49, 2006, s. 109–112. Nově přetištěno in: Kalina, Tomáš: Úvahy (nejen) o archivnictví. Praha 2013, s. 225–229.

¹⁹ Čj. NA 2400/12-05. Dopisy ředitele odboru archivní správy a náměstkovi z 13 a 20. 7. 2005 s předložením i investičních záměrů na 6 alternativních připojení k internetu, na nákup serveru, switchů, notebooku, laserové tiskárny, scanneru, ukládacích médií, softwaru v hodnotě 200 tis. Kč. Na poradě 8. 8. 2005 na odboru archivní správy se rozvinula debata o tom, zda štěpit nebo neshtěpit neexistujících 5 mil. Kč na projekt a zda jsou oprávněné nároky na internetové spojení a v jaké (ne)kvalitě. Hledala se podpora u ředitele sekce informačních a komunikačních technologií MV Michala Krále a uvažovalo se (jako mnohokrát poté) o zastavení projektu. Základní vybavení nakoupil nakonec Národní archiv v listopadu roku 2005 na úkor ostatních zaměstnanců.

tů u původců patřících do gesce Národního archivu i na ad hoc přejímky elektronických archiválií. Pracovníci zárodečného pracoviště se stali respektovanými odborníky. O tom svědčí i vyžádání Miroslava Kunta do přípravného týmu k zavedení elektronické spisové služby v resortu ministerstva vnitra v polovině ledna roku 2006. Se znalostí věci tedy proběhla 18. ledna 2006 koordinační schůzka odboru archivní správy (Oskar Macek, Michal Wanner) a Národního archivu (Jiří Bernas, Karel Koucký, Miroslav Kunt, Roman Mík) na téma harmonogramu prací a formulování postojů k vybraným metodickým, technickým a organizačním otázkám řešeným v zadávací dokumentaci. Pánové se sjednotili, že odhad ceny realizace a personálního obsazení budoucího pracoviště bude jedním z výstupů projektu, dále že součástí projektu bude vybudování testovacího pracoviště, sloužící k ověření předpokladů a navržených postupů, stejně jako návrhy metodiky a legislativních změn.²⁰ Harmonogram zadání a tvorby projektu schválila zástupkyně ředitele odboru archivní správy Miluše Čepeláková 15. března 2006. Národní archiv tedy vše ihned předal ekonomickému odboru a odboru programového financování a připravil investiční záměr pro přidělení nadlimitních 5 mil. Kč na příští rok.

Od února se začala formovat konzultační pracovní skupina odborníků mimo archiv pro přípravu zadání. Z 23 obeslaných institucí reagovalo 17, kladně 15. Ministerstvo informatiky reprezentovali od konce března Lenka Nezdarová, vedoucí oddělení metodik informačních systémů veřejné správy a Marek Souček, z odboru normotvorby. Spolupráce se neodehrávala pouze v této rovině. Tento resort pokryl svými prostředky část výzkumu v oblasti autentizace a autorizace s ohledem na zaručený elektronický podpis. Veškerý postup byl v souladu s vládním usnesením z roku 2004.²¹ Ustavující schůzka odborníků se uskutečnila 30. května 2006. Kromě výše uvedených osob se účastnili: za Ministerstvo obrany Josef Babák a Jan Kolář, za Ministerstvo průmyslu a obchodu Hana Bláhová, za Krajský úřad Pardubického kraje Tomáš Číhař, Pavel Doubek z České geologické služby, Milan Krupa (CENIA), Stanislav Mareš (Relsie, s. r. o), Martin Papcun za Úřad vlády ČR, Richard Scharnagl ze sekce informačních technologií a komunikací Ministerstva vnitra, Miroslav Šnorek za fakultu elektrotechnickou ČVUT. Národní archiv byl zastoupen Tomášem Kalinou, vedoucím oddělení, Miroslavem Kunttem, vedoucím úseku informatiky, Jiřím Bernasem, Karlem Kouckým a Lenkou Caltovou, pracovníky tohoto úseku. K dispozici měli studii mapující uchování digitálních dokumentů v zahraničí a tzv. Věcné parametry projektu CHIMERA.

Druhé vládní usnesení

Vedení archivní správy, Národního archivu a celý tým začal od ledna roku 2006 vkládat velké naděje do aktivity Ministerstva pro místní rozvoj, jež připravovalo usnesení vlády k Národnímu plánu zavedení elektronického zadávání veřejných zakázek pro období 2006–2010. V části I Opatření související s dlouhodobým ukládáním a archivací elektronických dokumentů přílohy k návrhu usnesení byly uloženy úkoly Ministerstvu vnitra. Ředitel odboru programového financování Josef Velíšek požádal odbor archivní správy o substanovisko. Dr. Babička trefně odpověděl, že úkoly v Opatření může resort vnitra plnit pouze za předpokladu plnění Usnesení vlády č. 11 ze 7. ledna 2004, a to je závislé na včasném poskytnutí finančních prostředků Národnímu archivu. Upozornil, že částka 5 milionů Kč potřebná na projekt je zanedbatelná oproti částce potřebné na zřízení digitálního archivu. Částka bude vyčíslena v projektu, ale na základě srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie i státy mimo Evropu se dalo předpokládat, že půjde o stovky milionů

²⁰ Čj. SÚA 709/2006-05.

²¹ Viz pozn. 13.

korun. Bez včasné realizace digitálního archivu nešlo předpokládat ani úspěšné zavedení elektronického zadávání veřejných zakázek ve stanoveném období. Národní plán plánoval totiž vytvoření národního elektronického archivu Ministerstvem vnitra ve spolupráci s Ministerstvem informatiky do konce roku 2010. Do poloviny roku 2008 měli tito partneři připravit analýzu právního prostředí a technologických a technických možností pro dlouhodobé ukládání a archivaci elektronických dokumentů. Ve stejném termínu se ukládalo Ministerstvu informatiky ve spolupráci s Ministerstvem spravedlnosti navrhnout další kroky k zajištění právní validity u dlouhodobě ukládaných a archivovaných elektronických dokumentů. A všechna tři ministerstva pak musela do 30. června roku 2008 navrhnout legislativní změny a připravit související metodiky. Ministerstvo vnitra využilo v připomínkách mírně modifikované stanovisko archivářů. Upozornilo, že k zavedení nového systému zadávání veřejných zakázek musí být v souladu s usnesením vlády č. 11/2004 vybudován národní elektronický archiv pro celou veřejnou správu. Realizace vyžadovala stovky milionů korun počínaje rokem 2008, které nebyly vůbec zajištěny. Ve vypořádacích tabulkách stojí ve stanovisku předkladatele (usnesení k veřejným zakázkám) „nerozhodnuto“.²² Hned následující den po vypořádání připomínek zintenzivnil ředitel Babička tlak na odbor programového financování a konstatoval: „Požadovaná částka 5 milionů Kč potřebná pro zadání projektu bude hrazena z prostředků MV a byla nárokována Národním archivem. Částka potřebná v roce 2008 na realizaci Národního digitálního archivu bude známa na základě vypracovaného projektu v závěru roku 2007. Lze jí však odhadovat v rozmezí 200–400 mil. Kč. Vzhledem k tomu, že Národní digitální archiv není záležitostí pouze Ministerstva vnitra, ale celé České republiky, navrhujeme, aby tato částka byla pokryta z mimoresortních zdrojů. ... V předkládací zprávě pro systém veřejných zakázek proto doporučujeme uvést potřebu finančních prostředků na výstavbu Národního digitálního archivu.“ Od té doby nás provázel ustálený název projektu a odhadovaná částka v horní hranici. Ve druhé, konečné verzi dopisu upozornil Václav Babička i na rizika pro vlastní resort: „Zřízení Národního digitálního archivu je mimo jiné nezbytnou podmínkou pro zavedení elektronické spisové služby Ministerstva vnitra a Policie ČR. Lze kvalifikovaně konstatovat, že v případě nasazení elektronické spisové služby v resortu MV při absenci existence Národního digitálního archivu hrozí velká ztráta informací i prostředků vynaložených na zmíněný projekt. Navíc aktivně hrozí nebezpečí dodatečných finančních nákladů plynoucích z opožděné aplikace nezbytných opatření k uchování dokumentů vzniklých z působnosti Ministerstva vnitra, ale i dalších resortů. Vyloučit nelze ani finanční ztráty vyplývající resortu ze soudních procesů daných neschopností uchovat novodobé dokumenty.“²³ Předkladatelé spojili Národní plán s nově přijímaným zákonem o veřejných zakázkách, s koncesním zákonem a s navazující vyhláškou o elektronických prostředcích, nástrojích a úkonech při zadávání veřejných zakázek, kterými byla provedena transpozice směrníc Evropského společenství do legislativy České republiky. Usnesení vlády bylo přijato 10. května 2006 pod č. 500. Krátce před jednáním vlády požádal náměstek ministra vnitra pro sociální oblast a archivnictví Vladimír Zeman o bleskové dílčí stanovisko odbor archivní správy. Vedoucí 2. odd. Oskar Macek připravil pro zástupkyni ředitele Miluši Čepelákovou březnovou kratší, první variantu.²⁴ Reakce nedala na sebe

²² Čj. AS-145/2-2006 z 30. 1. 2006 prezentované 2. 2. 2006 pod čj. NA 462/2006-12. Vypořádání připomínek se konalo 20. 3. 2006.

²³ Čj. AS-145/2-2006 faxované týž den, tj. 21. 3. 2006 do Národního archivu. O den později si nechal telefonicky vysvětlit stamilionové částky a jejich relaci ke skromným nadlimitním požadavkům na léta 2008 a 2009 2 a 1 mil. Kč na testovací pracoviště navazující na projekt roku 2007 šéf odboru programového financování Velíšek zástupcem provozné ekonomického oddělení NA Arnoštem Pauknerem.

²⁴ Čj. SA-467/2006 z 5. 5. 2006, odpověď z 9. 5. čj. AS-684/2-2006. NA obdržel faxem 11.5.

dlouho čekat. Již 12. května navrhla ředitelka ekonomického odboru Blanka Knebllová ekonomické náměstkyni, aby 5 mil. Kč na zadání projektu v roce 2007 se vykrylo jako prioritou v rámci budoucího limitu pro organizační složky státu v oblasti archivnictví. Následné prostředky na realizaci Národního digitálního archivu se upřesní projektem a uplatní se jako nadlimitní požadavek na rok 2008 v rámci střednědobého výhledu. Pokud by nebyl akceptován ministerstvem financí, zpracuje se na počátku roku 2008 materiál pro jednání vlády k finančnímu zabezpečení elektronického zadávání veřejných zakázek požadující uvolnění zdrojů z vládní rozpočtové rezervy v roce 2008, popř. i pro další léta. Další variantou bylo zpracovat materiál pro jednání vlády k zajištění prostředků v kapitole Všeobecná pokladní správa (vytvořením samostatné položky) v rozložení pro jednotlivá léta, a to obdobným způsobem, jak byly zajištěny finance pro projekt zavedení cestovních dokladů s biometrickými prvky. Tento postup navrhovatelka považovala za hlediska průchodnosti za optimální. Dne 23. května náměstek Zeman požádal archivní správu o „vypřacování komplexní informace o způsobu zabezpečení plnění úkolů z čerstvého usnesení vlády č. 500 včetně návrhu harmonogramu a o posouzení návrhů ředitelky ekonomického odboru“. Dne 9. června předal Národní archiv požadované podklady s rekapitulací marného více než dva roky trvajícího úsilí o peníze a poskytnul i veškeré materiály expertní komise. Konstatoval, že 26. května žádal o registraci investičního záměru na „Projekt pracoviště dlouhodobého uchování elektronických dokumentů“ cestou odboru archivní správy na odbor programového financování. Časový plán na rok 2006 a 2007 měly všechny rozhodné odbory ministerstva k dispozici již od 4. dubna.²⁵ Komplexní informace z 21. června beze zbytku využila archivní podklady a k návrhu na změnu priorit ve výdajích celého archivnictví namítala, že jde o akci tak finančně náročnou, tudíž ji nelze touto cestou pokrýt. Zvláště, když rozpočet archivnictví byl radikálně krácen. Na poradě na odboru programového financování dne 14. června bylo rozhodnuto, že částka 400 mil. Kč bude zabezpečena formou nového vládního usnesení, jehož návrh bude předložen vládě nejpozději do února roku 2007. Pokus odboru legislativy a koordinace předpisů ponechat úpravu legislativy na věcném útvaru, tedy odboru archivní správy, byl vysvětlen jako nedorozumění. Úpravy se především měly dotknout správního řádu, občanského soudního řádu, trestního řádu, soudního řádu správního, zákona o elektronickém podpisu, notářského řádu.²⁶ Materiál poskytnul 17. července odbor archivní správy Národnímu archivu, a protože se po stránce finanční stále nic nedělo, předal jej 25. srpna odboru programového financování s varováním, že splnění dalšího bodu harmonogramu „Vypsání výběrového řízení k 1. září 2006“ je vážně ohroženo. Nezávisel ani na odboru archivní správy ani na Národním archivu, ale na Ministerstvu vnitra jako takovém. Byl podmíněn mnoho let nárokovanou částkou 5 mil. Kč, která nebyla k dispozici.²⁷ Přesto byla v srpnu přímo v Ministerstvu vnitra vytvořena další komise – pro zřízení Národního digitálního archivu při Národním archivu v Praze. Předsedou byl náměstek pro sociální oblast a archivnictví a členy pracovníci odboru archivní správy, sekce informačních technologií a komunikací, odboru správy majetku, odboru programového financování, ekonomického odboru, odboru legislativy a koordinace předpisů a odboru archivní a spisové služby a ředitelka Národního archivu. Komise se ovšem ani jednou nesešla.²⁸

V únoru téhož roku 2006 se obrátil na Národní archiv Pavel Hazuka, ředitel odboru umění a knihoven Ministerstva kultury, s žádostí o posouzení návrhu Koncepce trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách

²⁵ Dle čj. NA 1906/2006-12.

²⁶ Dle čj. NA 2494/2006-12. Návrh vládního usnesení byl k informaci promptně přiložen.

²⁷ Čj. AS-1104/2-2006 a NA 2896/2006-12.

²⁸ Dle čj. NA 2827/2006-11.

ČR do roku 2010. Připravila ji na zadání ministerstva Národní knihovna ČR. Uvažovala o předložení vládě. Národní archiv materiál kolegům tiše záviděl a připomínal nutnost specifikace dělby kompetencí mezi tzv. paměťové instituce, doplnil tedy Ministerstvo vnitra, resp. Národní archiv do agendy elektronických dokumentů v oblasti archivnictví. Z tohoto pohledu se jevilo problematickým navržené meziresortní financování. Upozornilo se i na nepřesné zacházení s pojmem „archivace“, na nevhodný formát pro archivaci publikovaných digitálních dokumentů a na absenci formátů webových stránek.²⁹

Velmi konkrétní informace přivezli kolegové Lenka Linhartová a Oskar Macek z červnové cesty do Francie v rámci výzkumu. Seznámili se s pokročilejším elektronickým úřadováním i s pracovištěm francouzského Národního archivu pro současné archivy ve Fontainebleau, kde pracoval Jean-Pierre Teil, průkopník digitálního archivu od roku 1981. Tento útvar se podílel na tvorbě Otevřeného archivního informačního systému (Open Archival Information Systeme, OAIS).

Válka nervů realizovaná v řadě jednání a v papírovém útočení se chýlila ke konci v září roku 2006. To už archivnictví řídil nový náměstek Zdeněk Zajíček, neúnavný realizátor elektronického úřadování. Dne 8. září si vyžádal pro informaci připravenou zadávací dokumentaci, kterou připomínkovala expertní skupina, zejména Česká národní banka a Ministerstvo informatiky. Dne 25. září 2006 vypsala Národní archiv konečně výběrové řízení na zpracovatele „Projektu pracoviště pro dlouhodobé ukládání a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě“. Osloveno bylo na základě internetového průzkumu 15 firem, nabídku podalo 5 uchazečů. Jeden neprošel při otevírání obálek, ostatní pak hodnocením z formálních důvodů. Soutěž byla zrušena 22. prosince 2006 a znovu vypsána 17. ledna 2007. Dne 22. března 2007 byla vybrána nejlepší nabídka, ale kvůli námitce firmy se provedlo nové hodnocení. Dne 29. června 2007 byla uzavřena smlouva s vítězem, firmou ICZ. Za půl roku, 5. února 2008, byla dokončena práce. Hned byly požádány o oponenturu tři útvary Ministerstva vnitra: odbor bezpečnostní politiky, sekce informatiky a odbor archivní správy a spisové služby. Dne 18. února 2008 byl prezentován technologický projekt veřejnosti. V březnu se k němu přidalo nárokové manažerské shrnutí a mohlo být převzato celé plnění. Pokračování v realizaci digitálního archivu se zdálo tak snadné. Obzvláště, když dne 21. dubna 2008 schválila vláda svým usnesením č. 447 čerpání finančních prostředků na vybudování ve výši 400 mil. Kč a uložila ministru vnitra čerpat 85% nákladů ze Strukturálních fondů Evropské unie a zabezpečit od roku 2011 prostředky na provoz. Zároveň změnila usnesení vlády č. 500 z roku 2006 a posunula termín spuštění Národního digitálního archivu na 31. prosinec 2011. Osudy třetího usnesení vlády však byly stejně barvitě jako prvního usnesení z roku 2004. Nastala další etapa boje o prostředky s prodlevami a s dalším vládním usnesením o strategických projektech v Integrovaném operačním programu Strukturálních fondů EU.

V chronologii projektu dosud není ukončena etapa závěrečná, přesto posledním vládním usnesením z roku 2013 jsou zabezpečeny prostředky na rutinní provoz digitálního archivu včetně personálu po ukončení projektu. Na rozdíl od dob právě popsanych jsou prostředky na vybudování i provoz v dostatečné výši bezpečně alokovány.

²⁹ Žádost z 21. 2. 2006 bez čj. prezentovaná pod čj. NA 864/2006-08. Odpověď 15. 3. 2006.

Aktion Chimäre oder Sisyphos? Zu Anfangsarbeiten bei der Vorbereitung des digitalen Archivs

Der Text beschreibt die schwere Anfangsarbeit der Pioniere im Bereich der Archivierung von „born digital“-Dokumenten in der Tschechischen Republik. Die Zeit der ersten Überlegungen, Pläne und der darauffolgenden Erforschung unter realen Bedingungen wird mit dem Ende der 1990er Jahre datiert. Das älteste Dokument stammt aus dem Jahr 1998, es handelt sich um eine Unterlage der Archivverwaltung des Innenministeriums der Tschechischen Republik zum Investitionsplan für das Jahr 2000 mit einem Ausblick bis 2004. Mitarbeiter der Abteilung für Records Management und Informatik des Staatlichen Zentralarchivs sammelten die ersten praktischen Erfahrungen in den Jahren 1998 bis 1999 bei der Untersuchung elektronischer Dokumente in ausgewählten Zentralbehörden. Die praktischen Erkenntnisse mussten daraufhin auf theoretischer Ebene erfasst werden, wobei eine Typologie elektronischer Dokumente und insbesondere eine Terminologie geschaffen und die Begriffe Dokument, elektronisches Dokument und elektronische Archivalien definiert werden mussten. Die gesammelten Informationen wurden im Rahmen des offiziellen Forschungsauftrags in den Jahren 2001 bis 2002 genutzt, der in Zusammenarbeit mit der Technischen Hochschule in Prag (ČVUT) realisiert wurde. Das erste komplexe Material für die Leitung des Innenministeriums wurde vom neuen Vertreter der Archive Václav Babička im Jahr 2000 ausgearbeitet. Die „Aufgaben des Archivwesens bei der Schaffung von Bedingungen für Speicherung, Aufbewahrung und nachfolgende Erschließung von elektronisch verarbeiteten Akten“ wurde im darauffolgenden Jahr vom Innenminister gebilligt. Es wurde geplant, zunächst eine zentrale Arbeitsstelle zu gründen, am besten beim Staatlichen Zentralarchiv in Prag (SÚA), die ihre Dienste auch anderen staatlichen Archiven beziehungsweise Stadtarchiven anbieten würde. Die Arbeitsstelle sollte im Jahr 2004 entstehen. Für dieses erste Jahr wurden Investitionen in der Höhe von 30 Millionen Kronen vorläufig in Anspruch genommen. Für die Vollendung wurde mit 70 Millionen gerechnet, wobei die Arbeitsstelle innerhalb von zwei bis drei Jahren realisiert werden sollte. Im Jahr 2003 sollte im SÚA eine Abteilung mit vier Mitarbeitern errichtet werden – einem Techniker, einem IT-Experten und einem Archivar mit Hochschulbildung sowie einem technischen Mitarbeiter mit Mittelschulbildung. Die Lohnkosten betragen 692 120 Kronen pro Jahr. Eine wissenschaftliche Analyse, die im Rahmen eines parallel laufenden Forschungsauftrags durchgeführt wurde, konzentrierte sich auf den Entwurf personeller, technischer und ökonomischer Parameter einer SÚA-Arbeitsstelle, die Dokumente in digitaler Form langfristig aufbewahren und erschließen würde. Die gesammelten Daten vom Jahr 2003 dienten als relevante Unterlagen für den Plan für 2004 und die darauffolgenden Jahre.

Der für den Sozialbereich und Archivwesen zuständige stellvertretende Innenminister Vladimír Zeman hat im Jahr 2003 über das weitere Vorgehen entschieden, und zwar über die Vorbereitung eines Regierungsbeschlusses zur Errichtung einer republikweiten Arbeitsstelle für digitale Langzeitarchivierung. Der Regierungsbeschluss Nr. 11 vom 7. Januar 2004 ist ein bedeutender Meilenstein in der Chronologie der digitalen Archivierung in der Tschechischen Republik. Die Regierung unter Vladimír Špidla beauftragte den Innenminister Stanislav Gross, in Zusammenarbeit mit dem Minister für Informatik ein Projekt der digitalen Langzeitarchivierung auszuarbeiten. Im Vorlagebericht wurde unter anderem der Bedarf begründet, einen zentralen Datenspeicher zu schaffen. Seine Entstehung war unter anderem auch hinsichtlich der Umsetzung der Legislative von großer Bedeutung. Das Innenministerium der Tschechischen Republik wurde beauftragt, die Übernahme, Archivierung und Erschließung digitaler Archivalien in staatlichen Archiven sicherzustellen. Die Regierung billigte nämlich im Juli 2003 einen Entwurf des Gesetzes über Archivwesen, in dem im § 2 Buchstabe d) die Archivierung nicht nur in schriftlicher, sondern auch in digitaler Form vorausgesetzt wur-

de. In den Konzeptmaterialien erschienen zum ersten Mal nicht nur Begriffe wie digitales Dokument, sondern endlich auch digitales Archivale. Die Beauftragung durch die Regierung gewann auch im Zusammenhang mit dem Gesetz Nummer 227/2000 über die elektronische Signatur an Bedeutung. Und schließlich, im Jahr 2003 legte das Ministerium für Informatik in Zusammenarbeit mit dem Regierungsamt das Konzept des elektronischen Verlaufs unter den Zentralorganen der Staatsverwaltung. In dem Regierungsbeschluss wurden alle oben genannten Argumente eingetragen – exekutive und legislative Ziele auf der höchsten Ebene, Ergebnisse der eben abgeschlossenen Forschung und Beispiele aus der Praxis im In- und Ausland. Das Projekt im Wert von 5 Millionen Kronen sollte in den Jahren 2005–2007 ausgearbeitet werden, im Jahr 2007 sollte dem Plan nach die Arbeitsstelle aufgebaut und im darauffolgenden Jahr sollte ihre Arbeit aufgenommen werden. Die Unterlagen für die Projektvergabe sollten von einem vierköpfigen Team ausgearbeitet werden (3 IT-Spezialisten und 1 Archivar), die Lohnkosten sollten sich auf 1 441 000 Kronen belaufen. Obwohl die Aufgaben klar festgelegt wurden, musste man darauffolgend zwischen realen finanziellen Möglichkeiten des Innenministeriums und den Forderungen staatlicher Archive lavieren.

Durch das neue Archivgesetz, das am 1. Januar 2005 in Kraft trat, wurde das Staatliche Zentralarchiv in Prag zum Nationalarchiv unbenannt. Zudem wurden neue Forschungspflichten des Archivs im Bereich elektronischer Archivals festgelegt. Es wurden vier neue Arbeitspositionen besetzt. Das Archiv musste seinen Kampf um Finanzmittel für das Projekt weiterführen. Trotz ungünstigen Umständen gelang es, ein sehr qualitatives Team zu stabilisieren, das sich mit dem im Gesetz verankerten Auftrag auseinandersetzen konnte, „die Aufgaben einer zentralen Forschungsstelle und eines fachlichen methodischen Zentrums und Schulungszentrums im Bereich der elektronischen Langzeitarchivierung zu erfüllen“. Vor dem Hintergrund der aktuellen Lage wurden das Team und das Projekt zutreffend als „Chimäre“ genannt. Man konzentrierte sich nicht nur auf die Vorbereitung der Unterlagen für das Projekt der republikweiten Arbeitsstelle, das heißt auf Vorbereitung der Dokumentation zum Auswahlverfahren auf Bestimmung der Firma, die das Projekt der entsprechenden Infrastruktur ausarbeiten sollte. In der alltäglichen Praxis des Record Managements bei Zentralbehörden hat das Team mit den zuständigen Personen kommuniziert und Aufklärungsarbeit über Aufbewahrung digitaler Dokumente von einem Archivierungspotenzial gemacht. Man strebte dabei eine Standardisierung an und berücksichtigte Lösungen in Europa und in der Welt. Es wurden technologische Vorgehen bei der Langzeitarchivierung, Migration von Formaten und Medien beziehungsweise Metadaten gesucht sowie die ersten Kontakte mit Arbeitsstellen im In- und Ausland und mit Projekten angeknüpft, die sich mit ähnlicher Problematik befassten.

Erst der Regierungsbeschluss zum Nationalen Plan zur Einführung der elektronischen Vergabe öffentlicher Aufträge für die Jahre 2006-2010 vom 10. Mai 2006 hat den Teufelskreis der Ablehnung durch Ökonomen des eigenen Ministeriums durchbrochen. Am 18. Februar 2008 wurde das technologische Projekt des digitalen Archivs nach einer zweijährigen Arbeit vor der Öffentlichkeit präsentiert. Eine weitere Realisierung des digitalen Archivs schien einfach zu sein. Insbesondere, nachdem die Regierung am 21. April 2008 durch ihren Beschluss Nummer 447 eine Freistellung von Finanzmitteln in Höhe von 400 Millionen Kronen für den Aufbau des digitalen Archivs gebilligt und den Innenminister beauftragt hatte, 85 % der Kosten aus den EU-Strukturfonds zu schöpfen und ab 2011 Finanzmittel für den Betrieb sicherzustellen. Das Schicksal des dritten Regierungsbeschlusses war aber ebenso kompliziert wie das des ersten. Es folgte eine weitere Etappe der Kämpfe um Finanzmittel, mit weiteren Verzögerungen und mit einem neuen Regierungsbeschluss über strategische Projekte im Integrierten Operationsprogramm der EU-Strukturfonds.

Die letzte Etappe des Projekts wurde bisher nicht abgeschlossen, trotzdem wurden durch den letzten Regierungsbeschluss vom Jahr 2013 Mittel für einen alltäglichen Betrieb des di-

gitalen Archivs einschließlich des für die Vollendung des Projekts notwendigen Personals sichergestellt. Im Unterschied zu den oben beschriebenen Etappen stehen die Mittel auf den Aufbau und Betrieb in ausreichender Höhe zur Verfügung. Dennoch hat nun das aus dem Integrierten Operationsprogramm finanzierte Projekt „Nationales Digitalarchiv“ mit Schwierigkeiten des Gesetzes über öffentliche Aufträge zu kämpfen.

Action Chimera or Sisyphus? Beginning of the work on preparing the digital archives

The author describes in detail the period of preparations for the National Digital Archives in the Central State Archives in 1998–2004.

ARCHIV KANONIE PREMONSTRÁTŮ TEPLÁ

MILAN HLINOMAZ

Klášterní archiv byl dosud neprávem ve stínu slavnější a známé tepelské klášterní knihovny, o níž již bylo napsáno skutečně mnoho.¹ Oproti atraktivitě tepelské klášterní neobarokní interierové knihovny má archiv tu nevýhodu, že zůstává očím návštěvníků skryt v depozitáři.²

Archiv Kláštera premonstrátů Teplá byl, z důvodu zrušení žlutické pobočky Státního oblastního archivu v Plzni (dále SOA Plzeň; kde byl od roku 1967 deponován) v září 2006 fyzicky (de facto) navrácen tepelské kanonii premonstrátů, jíž byl již předtím řádně (de iure) restituován dle příslušných zákonů. Fond ale zůstal nadále smluvně deponován ve žlutické pobočce SOA Plzeň, jelikož klášter Teplá tehdy ještě neměl k dispozici vhodné prostory pro jeho řádné uložení. (Devastace objektu po státní správě, resp. působení ČSLA a Státního památkového úřadu v Plzni, byla vyčíslena na 2 miliardy korun.) Archiv byl za státní správy odborně uspořádán a existuje k němu obsažný a podrobný dvousvazkový inventář s příslušnými rejstříky, zpracovaný archivářem Jaroslavem Fialou roku 1967, který pak musel vzápětí z důvodu tzv. normalizace odejít z oboru.³ K nahlédnutí je nejen v klášterní studovně, ale i v SOA Plzeň a na Odboru archivní správy MV v Praze. Rovněž na webových stránkách „Archivní fondy v České republice (databáze) mvr.cz“ nalezneme o tomto fondu základní stručnou informaci.

Účelem této informativní stati je upozornit odbornou veřejnost i poučené laiky, že zmíněný klášterní archivní fond, který má pro dějiny západočeského regionu zásadní význam, je nadále přístupný hlavně odborným historikům a studentům, ale i odůvodněným laickým badatelům (jako jsou např. regionální vlastivědci nebo úředníci místní a státní správy), po dohodě s archivářem, ve studovně tepelského kláštera.⁴

Historie fondu

Vývoj a dějiny tepelského klášterního archivu jsou dobře a podrobně popsány Jaroslavem Fialou v úvodu k příslušnému inventáři.⁵ Zde zmiňme pouze hlavní události ohledně péče o fond ve státní správě v letech 1950–2006.

¹ Příkladem uveďme některé nejnovější souhrnné práce, v nichž jsou uvedeny i podrobné soupisy pramenů a literatury. Hoffmann, František: *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá I., II.* Praha 1999; Hlinomaz, Milan: *Přehled tepelských prvotisků. Minulosti Západočeského kraje (MZK) 35, 2000, s. 167–243; týž: Postinkunábule a paleotypy v knihovně Kláštera premonstrátů Teplá. MZK 36, 2001, s. 147–253; týž: Klášter premonstrátů Teplá. Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska. Karlovy Vary 2003.*

² Autor příspěvku byl v letech 1996 až 2008 knihovnikem a archivářem Kanonie premonstrátů v Teplé. Roku 2006 během léta se podílel na převozu zhruba 6,5 tuny archivního materiálu ze Žlutic do nově adaptovaného depozitáře v tepelském klášteře, kde archiv vlastnoručně uložil. Za rychlé a věcné jednání ohledně fyzického vydání klášterního archivu zpět do areálu kláštera vděčí autor i vedení kanonie zvláště pochopení a vstřícnosti PhDr. Václava Babičky, který byl tehdy ředitelem Odboru archivní správy MV ČR.

³ *Srov. Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, s. 170. Konkrétní informace na www.klastertepla.cz.*

⁵ Fiala, Jaroslav: *Klášter premonstrátů Teplá 1197–1950. Inventář (strojopis), svazky I. a II. Plzeň – Kadaň 1967, s. 19–22.*

Archivní fond Kláštera premonstrátů Teplá byl po nezákonném zrušení kláštera (v polovině dubna 1950) převzat přednostou litoměřického archivu archivářem Jaroslavem Mackem a ve dnech 1. a 4. září odvezen do tehdejšího Ústředního archivu ministerstva vnitra v Praze 1, Karmelitská 2.⁶ Tam byl archiv převzat dr. Stuchlíkovou a dr. Křivským.⁷ Pak byl archiv roku 1951 převezen do krajského depozitáře v Lokti a odtud v roce 1955 do Státního archivu v Kadani, kde se ještě v roce 1964 dočkal doplňujícího předání zbytku archiválií z tehdejší tepelské Historické knihovny Teplá-Kláster.⁸ Jednalo se převážně o účetní a modlitební knihy (66 kusů), 99 diplomů a 70 balíků neroztříděné korespondence a aktového materiálu, vše zhruba z let 1640 až 1836, diplomy spíše jen konec 19. či počátek 20. stol.

I když tepelský archiv utrpěl v pohnutých dobách ztráty, nebyly tak zásadního charakteru. Zvláště bolestné jsou zprávy analů o svévolném ničení v klášteře katolickým panstvem v květnu roku 1467 v čele s krajským hejtnanem Bohuslavem ze Švamberka⁹ nebo protestantských dokumentů (zvláště korespondence s reformátory) fanatickým tepelským konventuálem, sakristiánem Jiřím Schneiterem před rokem 1596 či zpráva o škodách na klášterních písemnostech za Mansfeldova vpádu roku 1621.¹⁰ Mnohé písemnosti, zvláště soukromého charakteru, vzaly za své také při rabování kláštera československou ozbrojenou mocí 3. září 1945¹¹ nebo při nočním přepadu kláštera komunistickými ozbrojenými složkami v noci ze 13. na 14. dubna 1950, kdy několik prvních hodin nebyla zajištěna žádoucí kázeň.

Archiv je, spolu s hudebním archivem, v českém výkladu poprvé zmíněn klášterním knihovníkem Jaroslavem Vackem roku 1920, avšak je zřejmé, že tehdy obsahoval např. klášterní analý, takže nesplňoval dnešní kritéria skutečného archivu a byl promísen s materiály knihovni povahy.¹²

Archiv nebyl zapomenut ani tepelskými exilovými konventuály.¹³

Pojmem archiválie nebo archivní materiál označujeme písemnosti vzniklé z kontinuální produkce úředního aparátu, což je základní dělicí prvek od fondů knihovních. Přesto se tyto fondy někdy prolínají, např. jsou některé účetní materiály kláštera zakomponovány do klášterních letopisů, které jsou svou formou kategorií knihovní, resp. literární.¹⁴ Příkladem možno uvést šestý svazek klášterních analů, dnes se nacházejících v pražské Národní knihovně.¹⁵

Jelikož klášterní knihovna s archivem od svých počátků tvořily jednotný komplex, strohé rozdělení podle organizačních potřeb v období po zastavení činnosti kláštera přivodilo neústrojně roztržení archiválií a knihovního fondu, které působí nesnáze badatelům, kteří by v řadě případů potřebovali současně studovat a porovnávat rukopisy i archiválie.

Klášterní archiv byl zmíněn roku 1984 v základní příručce o českých archivech.¹⁶

⁶ Srov. Hlinomaz, Milan: „Bestia triumphans“ v tepelské kanonii aneb Jak se likvidoval mobiliář tepelského kláštera v letech 1950–1954. MZK 40, 2005, s. 285–287.

⁷ SOKA Karlovy Vary, fond KNV Karlovy Vary, kart. 1744.

⁸ Srov. Zápis o předání, Historická knihovna Teplá-Kláster č. j. 188/64 ze dne 22. listopadu 1964.

⁹ Srov. Dolista, Karel: Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci. MZK 5, 1967, s. 174–175.

¹⁰ Hoffmann, F.: c. d., s. 43, 45.

¹¹ Archiv KPT, Liber Memorabilium der Pfarrei Pernharz 1836–1948, pag. 199, zápis P. Zikmunda Sudíka, O. Praem.

¹² Vacek, Václav Jaroslav: O dnešním stavu knihovny kláštera tepelského. Knihy a knihovny 1, 1920, s. 84.

¹³ Fitzthum, Martin: Stift Tepler Bibliothek und Archiv. Analecta Praemonstratensia 40, 1964, s. 160–163.

¹⁴ Přesto i ze samotného rukopisného fondu lze dojít k platným historickým závěrům, srov. Hoffmann, František: Klášter Teplá, Plzeň, Mariánské Lázně. MZK 36, 2001, s. 81–108.

¹⁵ Hoffmann, F.: c. d., s. 764 nebo č. rkp. 47/6, s. 1–54.

¹⁶ Bystrický, Vladimír – Hrubý, Václav: Přehled archivů ČSR. Praha 1984, s. 104.

Konečné oddělení archivního a knihovního materiálu se podařilo příslušnými delimitacemi v letech 1985 a 1998 zásluhou dr. Františka Hoffmanna při jeho katalogizaci tepelského rukopisného fondu, přičemž došlo ke vzájemné výměně menšího počtu rukopisů a archiválií mezi klášterní knihovnou a archivem. Uvedený stav byl tímto ale pouze zmírněn.¹⁷

Klášterní archiv je tedy optimálním historickým pramenem pro mikrohistorické studie různých oborů, ale i pro stavební a hospodářské dějiny kláštera a jeho přivtělených farností.¹⁸ Pozoruhodné jsou hospodářské porostové mapy, ale i k příslušnému aktovému materiálu je též přiloženo množství plánů částí objektu kláštera.¹⁹

Listiny (1197–1908)

Klášterní listinný archiv²⁰ je jedním z nejvýznamnějších archivů řeholních institucí na našem území, a to zásluhou kontinuálního dochování svých nejstarších listin, což není samozřejmostí.²¹ Kupříkladu ve srovnání s významným pražským Strahovským klášterem, který o značnou část svých středověkých listin přišel během husitských válek a za války třicetileté.

V roce 1993 se klášteru ve spolupráci se SOA Plzeň podařilo realizovat výstavu kvalitních zvětšenin fotokopií nejpozoruhodnějších klášterních listin ze všech historických období. Výběr listin byl barevně reprodukován v katalogu s odborným popisem, který vyšel česky i německy.²²

Tato kategorie písemností je dnes nadále uložena na základě depozitní smlouvy ve Státním oblastním archivu Plzeň, z toho již restaurovaná část listin, která byla předmětem další velmi úspěšné výstavy v tepelském klášteře konané v létě 2005, je uložena v pobočce SOA Plzeň v SOKA v Plasích, kde jsou zajištěny odpovídající klimatické podmínky uložení.⁽²²⁾ Počtem inventárních čísel představují tepelské listiny 370 položek v rozmezí let 1197–1908. Z toho do roku 1500 včetně pochází 223 listin. Představují písemnosti od všech českých panovníků a jsou významné nejen z důvodů paleografických a diplomatických, ale mnohdy i z hlediska sfragistiky, jelikož obsahují množství pečeti panovníckých i šlechtických, zvláště regionální šlechty, takže mají i význam heraldický a genealogický. Zde je třeba připomenout, že po jistě pozoruhodné sbírce pečeti tepelského archivu mizí stopy v karlovarském muzeu, jak vyplývá z materiálů Náboženské matice, jejíž archiv dnes spravuje ministerstvo kultury. Navíc některé pečeti byly, po konzervaci listin ve Státním ústředním archivu, svého času omylem umístěny na listiny jiné. Tuto skutečnost ve svém přínosném článku objevil doc. Petr Kubín.²³

¹⁷ Hoffmann, F.: c. d., s. XIII.

¹⁸ Srov. [Karlík, Hugo]: Fest-Schrift zum Siebenhundertjährigen Jubiläum der Gründung des Praemonstratenser – Stiftes Tepl. Marienbad (1893), s. 214–222. Jsou to: Číhaná, Dobřany, Holýšov, Horní Sekyřany, Chotěšov, Litice, Louka, Mariánské Lázně, Mnichov, Otročin, Ovesné Kladruby, Pernarec, Pístov, Rájov, Skoky, Stod, Svatý Vojtěch, Teplá Klášter, Teplá Město, Touškov Ves, Úherce, Úšovice, Úterý, Vidžín.

¹⁹ Fiala, J.: c. d., např. kart. 585.

²⁰ Málo známá je skutečnost, že nejstarší tepelské listiny se staly součástí nejstaršího tištěného diplomatáře našich zemí, jímž je Bočkův Moravský Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I.– II. (ed. Antonii Boczek). Olomucii 1836, 1839, č. CCCLXX, LXIII., LXXVII., CLXXXII., CCXXV., CCXXVI. Jinak jsou tyto listiny samozřejmě součástí základních edic, jako jsou CDB a RBM.

²¹ Haubertová, Květoslava: O nejstarších tepelských listinách. Plzeň 1981.

²² Klášter premonstrátů Teplá. Archivní dokumenty XII.–XIX. století. Teplá 1994 (katalog výstavy).

²³ Kubín, Petr: Ztracené a znovu nalezené pečeti na nejstarších listinách tepelského kláštera. Osudy klášterních listin v nedávné minulosti. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 227–243.

Za prvořadou písemnou památku je třeba pokládat tzv. Hroznatovu závěť z března 1197, jež je považována za zakládací listinu kláštera a za první českou listinu vydanou soukromou osobou.²⁴ Pro zkoumání zakladatelského trendu klášterů u nás jsou důležité i další Hroznatovy listiny v klášterním archivu.²⁵ Jsou rovněž důležitým historickým svědectvím pro jeho kanonizační proces.²⁶

Listiny v klášterním archivu zkoumali přední osobnosti české historiografie, jako František Palacký, P. J. Šafařík, K. J. Erben a K. V. Zap.²⁷ Opisy listin pro potřeby pražských badatelů v polovině 19. století obstarával agilní tepelský knihovník a archivář P. Filip Klimeš.²⁸ Ve dvacátých letech 20. století zde bádá editor Bedřich Mendl.²⁹

Pozoruhodné je také dochování mnohých konventních (konventní pečeti zobrazují v letech 1346–1574 klečícího fundátora Hroznatu před P. Marií s Ježíškem, pod nimi Hroznatův znak trojím paroží) a opatských pečeti (opatské pečeti mají kolem postavy opata se žehnající pravicí a s berlou v levici emblematicky rozmístěno trojí paroží) na listinách spolu s pečeti regionální šlechty, ale najdeme zde i pečeti královské a papežské. Za velmi důležitou je třeba považovat tepelskou konventní pečeť ve tvaru zašpičatělého oválu z prosince 1346, na které je dochováno nejstarší zobrazení Hroznaty Tepelského klečícího před Pannou Marií, jenž jí jako fundátor předává model kláštera, s typickým dvojvěžím klášterního kostela. Pod ním se nachází gotický štít s trojím parožím. Tento motiv se opakuje i na listinách mladších, pravděpodobně jako otisk stejného typáře, např. listiny z let 1443 a 1473 až do roku 1574, kdy byl typář použit naposledy.³⁰

Kláštérní sfragistický materiál posloužil také jako základní materiál pro dějiny městské sfragistiky a heraldiky města Teplá.³¹

Konzervačně a restaurátorsky ošetřené listiny jsou uloženy v na míru vyrobených chemicky neutrálních kartonech s fixací pečeti proti utržení a s restaurátorskou zprávou v klimatizovaném depozitáři. Dosud neošetřené listiny jsou uloženy v obálkách a kartonech ve standardním depozitáři. Za veškerou dosavadní péči o tyto nejvzácnější tepelské archiválie je třeba vedení SOA Plzeň s uznáním poděkovat. Zatím poslední veřejné prezentace se výběru tepelských listin dostalo na výstavě v Modrém sále tepelské kanonie v létě roku 2005, kdy ji svou osobní návštěvou při vernisáži poctil i tehdejší ředitel Odboru archivní správy MV ČR, PhDr. Václav Babička, můj bývalý kolega z tehdejšího Státního ústředního archivu.³²

²⁴ CDB I., č. 357; Šebánek, Jindřich – Dušková, Sáša: Česká listina doby přemyslovské (Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských). SAP 6, 1956, s. 171.

²⁵ Srov. Kubín, Petr: Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis. Praha 2000, s. 13–36; Hlinomaz, Milan: Hroznatiana v tepelském klášterním archivu a knihovně. In: Světci a jejich kult ve středověku. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy (dále Sborník KTF UK). Dějiny umění – historie IV. Praha 2006, s. 37–46.

²⁶ Srov. Zahájení procesu kanonizace blahoslaveného Hroznaty. In: Na Hroznatově míse (Sborník řeholní kanonie premonstrátského řádu v Teplé) 7/2005, s. 7–8 nebo www.hroznata.info.

²⁷ Srov. např. Zap, Karel Vladislav: Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí. Památky archeologické 1, 1855, s. 21–36.

²⁸ O něm srov. Haubertová, Květoslava: Tepelský archivář Filip Matěj Klimeš a jeho styky s Pavlem Josefem Šafaříkem. Sborník Chebského muzea 1996, s. 50–57; nejnověji Hanzalová, Jarmila: Soupis osobních pozůstalostí a rodinných archivů v České republice. Praha 1997, s. 268.

²⁹ Pátková, Hana: Editor na cestách. Sonda do každodennosti archivních badatelských cest ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Archivní časopis 50, 2000, s. 149, 152, 153.

³⁰ Archiv KPT, inv. č. 64, 89, 123, 126, 172, 261, 263, 277, 280, 283, 286, 288. Srov. Kubín, Petr: Kult blahoslaveného Hroznaty do roku 1634. In: Světci a jejich kult ve středověku. Sborník KTF UK. Dějiny umění – historie IV. Praha 2006, s. 65.

³¹ Čarek, Jiří: Městské znaky v českých zemích. Praha 1985, s. 380–381; Pelant, Jan: Znaky a pečeteť západočeských měst a městeček. Plzeň 1985, s. 251–254.

³² Srov. Kopečková, Jana: Výstava nejstarších listin Kláštera premonstrátů Teplá. Archivní časopis 55, 2005, s. 270–272; též: Výstava nejstarších listin Kláštera premonstrátů Teplá. In: Ročenka Státního oblastního ar-

Aktový materiál (1463– 1950)

Vedle již celkem známých tepelských urbářů, které se částečně dostaly do knihovního fondu,³³ je důležité kontinuální dochování spisového materiálu v klášterním archivu zhruba od poslední třetiny 15. století,³⁴ neboť podává svědectví o duchovním, kulturním a hospodářském životě kláštera i jeho poddaných, později (po roce 1848) jeho zaměstnanců. Materiál je inventarizován a uložen v archivních kartonech označených podle důležitosti materiálu kategoriemi I a II.

K dějinám řádu premonstrátů je zvláště důležitá opatská korespondence a opisy reform řádových statut při generálních a provinciálních kapitulách. Najdeme zde i materiály k dějinám ostatních řádových domů v českých zemích.³⁵ Rovněž nelze přehlédnout agendu domácího teologického studia v klášteře.

Vedle církevně-správní a duchovní agendy je zde též rozsáhlá školní agenda normálních škol od tereziánských reformů vedle části agendy plzeňského filozofického ústavu a gymnázia (1805–1924).³⁶

Velkosáhlé jsou rovněž agendy stavebního úřadu ohledně staveb na klášterním území a velkostatků Teplá a Krukanice. Obsáhla je také korespondence ve věci výkupu rezervních lesů pro stavbu Mariánských Lázní nebo dokumenty týkající se hospodaření klášterního a krukanického pivovaru. Pozoruhodná je písemná agenda s většinovým balíkem akcií ke stavbě železniční trati Mariánské Lázně – Karlovy Vary z roku 1898 či spisy týkající se nerealizované trati Teplá – Bezručice.³⁷

Moderním doplňkem, zatím z kapacitních důvodů nezpracovaným, je aktový materiál z let 1945 až 1950, nalezený roku 1997 na půdě tepelského děkanství. Především se jedná o strojopisný materiál účetní a hospodářské povahy (výplaty zaměstnanců, daně z mariánskolázeňských objektů patřících tepelskému klášteru), ale je zde i několik desítek vkladních knížek, které unikly estébácko-esenbáckému rabování v dubnu 1950³⁸ i nejrůznější úřední korespondence a množství výkazů či inventářů vybavení kláštera.

Knihy (1601–1950)

Jsou jako archivní kategorie dochovány nejpočetněji, a to v počtu 5924. Jedná se o základní typové kategorie knih farních a účetních, ale i o knihy zápisů generálních či provinciálních kapitul řádu premonstrátů, kanonických vizitací, katalogů kanovníků, ana-

chivu v Plzni 2005, s. 120–122. Vzácného kolegy PhDr. Václava Babičky jsem si vždy velmi vážil nejen pro jeho brilantní archivářskou odbornost, neokázalou lidskou vlídnost, ale i pro jeho statečné a zásadové postoje během „sametové revoluce“ 1989, kdy spolu s PhDr. Tomášem Kalinou založil v SÚA Občanské fórum. Tento čin vyžadoval na tehdejší vnitřácko-stranické půdě SÚA skutečnou osobní odvalu a morální vybavenost. Sám jsem byl svého času svědkem rozhovoru tehdejších stranických špiček o tom, že oběma jmenovaným nemohou povolit jejich žádost o vědeckou aspiranturu pro jejich slabou politickou angažovanost a nevyhraněné politické postoje. To samo o sobě svědčí o tehdejší atmosféře v SÚA. Přitom získání titulu CSc. znamenalo nejen zvýšení odborné prestiže (odhlédneme-li, že žádosti schvaloval ÚV KSČ) ale i nezanedbatelné zvýšení mzdy.

³³ Archiv KPT, inv. č. 3165-3166, 7979; Emler, Josef: Decem registra censuum. Praha 1881, s. VI.–VII.; Haubertová, Květoslava – Hofmann, Gustav – Lešický, Ladislav: Soupis západočeských urbářů 2. pol. 13. století – 1773. Plzeň 1993, s. 132–133, 134–136; Hoffmann, E. c. d., rkp. č. 47/17, 494 (c), 706 (b); též Hlinomaz, M.: Klášter premonstrátů, s. 104.

³⁴ Archiv KPT, inv. č. 602, kart. 72, opatská korespondence.

³⁵ Srov. např. Hlinomaz, Milan: Želivská miscellanea v klášteře Teplá. Výběr 40, 2003, s. 79–82.

³⁶ Archiv KPT, inv. č. 1391–1420; archivní fondy Archivu města Plzně: Filozofický ústav v Plzni 1805–1849, Německé státní gymnázium v Plzni 1775–1924. Též Spěváček, Václav: Plzeňský vlastenec Josef Vojtěch Sedláček, učitel českého obrození. Plzeň 1958.

³⁷ Archiv KPT, inv. č. 735, 1725, 1851, 1862.

³⁸ Vkladní knížky byly tehdy v předapadených klášteřích vítanou kořistí. Srov. Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964. Olomouc 2004, s. 75.

listických zápisů, náboženských bratrstev, miscellaneí, účetních protokolů, inventářů (mobiiliáře i lesních a zemědělských map), kopiářů a formulářů. V největším počtu jsou dochovány knihy účetní, a to jak z ústřední hospodářské kanceláře kláštera, tak podle jednotlivých oborů podnikání, jako byl mariánskolázeňský inspektorát nebo polní, lesní a rybníční hospodářství.

Velmi cennými prameny jsou kopiáře a knihy miscellaneí vedené klášterním analistou Aloisem Hackenschmidtem, který byl přítelem Bohuslava Balbína. Je zde takto v opisech zachycena větší část jejich korespondence, která barvitě zachycuje jejich lidský vztah i formy tehdejší historické práce.³⁹

Ze speciálních archiválií ve formě knihy je třeba připomenout v archivním prostředí známý Tepelský kopiář, který objevil prof. Jindřich Šebánek z brněnské katedry archivnictví.⁴⁰ Podává o tom svědectví v zápisu o své návštěvě tepelského kláštera ve dnech 19. až 20. února 1949. Na něj navazuje prof. Sáša Dušková ve svém zápise z prosince 1954, kdy zkoumala a revidovala tepelské listiny v pražském tehdejší Ústředním archivu ministerstva vnitra, kdy konstatuje, že tepelský kopiář listin z 15. století je třeba hledat v tehdejší Archivu Karlovarského kraje v Kadani, mezi ostatním aktovým materiálem odvezeným z tepelského kláštera. Dnes musíme vzít za vděk pouhými fotokopiemi na Katedře archivnictví Masarykovy univerzity v Brně, které byly pořízeny v říjnu 1957. Po tomto datu stopy po kopiáři mizí.

Ostatně i s tepelskými listinami se tehdy nakládalo (jako s ostatním kořistním materiálem z klášterů, jako byly obrazy, sochy i jiné artefakty)⁴¹ dosti volně také v Praze, jak dokládá rovněž zmínka S. Duškové z roku 1954, že „byly vráceny tepelské listiny, které měl vypůjčeny dr. Spěváček v Historickém ústavu“. Celková bilance však nakonec dopadla pro tuto kategorii tepelských archiválií, zdá se, nejlépe.

Mapy a plány (stavební archiv)

Jsou dochovány v počtu 115. Mapy převažují polnostní a lesní porostové, s vyznačenými rybníky.

Plány, většinou stavební, jsou uloženy ve složkách a týkají se staveb a přestaveb většinou sakrálních objektů v klášterní správě, někdy též objektů hospodářských a lesnických (hájovery) nebo lázeňských v nedalekých Mariánských Lázních. Velmi zajímavá je dokumentace stavby nového traktu klášterní knihovny a muzea v novobaročném sluhu s autografy architekta Josefa Schaffera. Jsou zde také pozoruhodné nerealizované Schafferovy plány dalšího muzejního křídla a knihovni čítárny. Plány jsou rovněž cenným svědectvím o podobě dnes již zničených vesnic (např. sv. Vojtěch, srovnán se zemí roku 1959 nebo Dřevohryz) či staveb (Tepelský dům v Mariánských Lázních, zbořen v 70. letech 20. stol.).

³⁹ Srov. Patera, Adolf: Dopisy Bohuslava Balbína k opatu teplskému Raimundu Wilfertovi I. a knězi téhož kláštera Aloisovi Hackenschmidtu z let 1661–1667. VKČSN 1888, čl. 7., s. 143–226. Archiv KPT, knihy č. 32–42. Též Kučera, Jan P. – Rak, Jiří: Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře. Praha 1983, s. 90–91, 96.

⁴⁰ Srov. Oppeltová, Jana: Tempus scribendi. Narativní prameny vzniklé v prostředí premonstrátských kanonií v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století. Strojopis disertační práce na FF MU. Brno 2005, s. 255–256. Práce má vyjít v monografické řadě Bibliotheca Strahoviensis, kterou vydává Královská kanonie premonstrátů na Strahově.

⁴¹ Srov. např. Hlinomaz, M.: „Bestia triumphans“..., s. 285–287; též: Obrazová sbírka Kláštera premonstrátů v Teplé. Sborník Chebského muzea (SCHM) 2004, s. 73–74; též: Sochařská sbírka v tepelském klášteře. SCHM 2005, s. 230; též: Scientifika v Klášteře premonstrátů Teplá. Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje 2006, s. 253; Kolář, Ondřej: Numismatická sbírka Kláštera premonstrátů Teplá. Tamtéž, s. 265.

Písemné pozůstalosti konventuálů

Jsou dochovány v různém stupni početnosti, od několika fotografií a dopisů (mnohdy se jedná o autografy významných osobností),⁴² až po mnohakartonové spisové řady osobní i úřední korespondence, z nichž nejmohutnější je písemná pozůstalost opata Gilberta Helmera. (Ta, sama o sobě, by si zasloužila podrobný katalog.) Jejich podstatnou část tvoří rovněž poznámky z vysokoškolského studia, diplomy, novinové výstřižky a drobné tisky ke kněžským jubileím. Mnohé z pozůstalostí jsou významnými prosopografickými prameny k biogramům kulturně⁴³ a duchovně významných osobností v regionu a zvláště také ke zkoumání česko-německých vztahů v mikrohistorickém rámci.⁴⁴

Obdobnou skladbu jako zmíněná Helmerova pozůstalost, tedy promísení soukromých dokumentů s dokumenty úředními, má pozůstalost tehdejšího převora Heřmana Josefa Tyla, která je důležitá rovněž pro zkoumání vývoje česko-německých vztahů i pro hodnocení způsobu uplatňování národní správy na církevním majetku bolševizujícím se československým státem v poválečném období.⁴⁵ Materiály z Tylovy osobní pozůstalosti posloužily rovněž k obohacení stálé expozice o pronásledování katolické církve v letech 1948–1989, kterou v prostorách kláštera realizovala tepelská kanonie ve spolupráci s Konfederací politických vězňů a Národním archivem ČR.⁴⁶

Významná je rovněž písemná pozůstalost astronoma a geografa prof. dr. Aloise Martina Davida, O. Praem., který byl roku 1816 rektorem Karlovy univerzity a dlouholetým předsedou Královské české společnosti nauk. K jeho 250. výročí narození proběhla v listopadu 2007 úspěšná výstava v budově Akademie věd ČR v Praze.⁴⁷

Jako pozoruhodnou zvláštnost je možno jmenovat soubor pěti dopisů Johanna Wolfganga von Goetha napsaných v Chebu, Mariánských Lázních a Výmaru v letech 1821–1829 svému příteli klasickému jazykovědci, tepelskému konventuálovi P. Stanislavu Josefu Zauperovi.⁴⁸ Goethově osobnosti byla po jeho dvou přátelských návštěvách kláštera v letech 1821 a 1822 trvale věnována pozornost, o čemž svědčí četná vydání jeho díla v klášterní knihovně a některé studie klášterních historiků, z nichž nejvýznamnější pocházejí od Benedikta Brandla.⁴⁹

⁴² O autografech osobností v pamětní knize KPT srov. Hlinomaz, M.: Klášter premonstrátů, s. 168–170; jako příklady korespondentů uvedme: Karel Slavoj Amerling, Karel Jaromír Erben, Anton Gindely, Václav Hanka, Ignác Jan Hanuš, Jaroslav Jireček, František Palacký, František Martin Pelcl, Pavel Josef Šafařík, Václav Vladivoj Tomek, Jan Antonín Vrtátko, Karel Vladislav Zap.

⁴³ Srov. [Karlík, Hugo]: Die Prämonstratenser – Abtei Tepl. Würzburg – Wien 1883, s. 49–51; Goovaerts, Ludovicus: *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré. Dictionnaire biobibliographique. Volume I.–IV. Bruxelles 1899–1908.* O zdejším českých národních obroceních pojednávají také dvě diplomové práce: Chaloupková, Jana: *Čeští premonstráti v Teplé a jejich účast na budování klášterní knihovny. Diplomová práce (strojopis) na Fakultě sociálních věd UK. Praha 1970; Lobkowicz, Zdeněk: Knihovna v Teplé jako české kulturní středisko v národnostně smíšeném prostředí (strojopis). FF UK Praha 1979. Nebo Chaloupková, Jana: *Tepelský knihovník a hudební skladatel Václav Jaroslav Vacek, O. Praem. SCHM 1998, s. 101–123; Hlinomaz, Milan: Tepelský opat osvicenec hrabě Heřman Trautmannsdorf (1767–1789). SCHM 2000, s. 63–70.**

⁴⁴ Srov. např. Hlinomaz, Milan: *Tepelský historik Benedikt Brandl. SCHM 1999, s. 120–129; týž: Tepelský opat Dr. Gilbert Johann Helmer. Historický sborník Karlovarska (dále jen HSK) 7, 1999, s. 137–158; týž: Tepelský opat Petr Möhler. Jeho působení v Čechách do vysídlení roku 1948. HSK 10, 2004, s. 143–154.*

⁴⁵ Srov. též Tyl, Heřman Josef: *Psancem. Vlastní životopis tepelského opata Heřmana Josefa Tyla. Kostelní Vydří 2006 (2. vyd.).*

⁴⁶ K osobnosti opata Tyla zpracoval nejnověji, roku 2012, disertační práci Daniel Feranc na Ústavu dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty UK v Praze.

⁴⁷ Srov. o něm Hlinomaz, Milan – Mildorfová, Lucie: Alois Martin David (K 250. výročí jeho narození). In: *Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje 2008, č. 16, s. 123–140.*

⁴⁸ Srov. Bok, Václav: *Goethův plzeňský přítel J. St. Zauper. MZK 6, 1968, s. 119–136.*

⁴⁹ Brandl, Benedikt: *Goethes Aufenthalt in Böhmen. In: Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl II. Marienbad 1925, s. 281–316; s. Stift Tepler Goethe-Festschrift 1932. Marienbad 1932; nejnověji Hlinomaz, Milan: *Goethe**

Fotografie

Fotografická dokumentace zachycuje vedle členů klášterní komunity i společenské a náboženské akce v klášterním areálu (např. blahořečení Hroznaty), exteriéry a interiéry kláštera i některých kostelů a kaplí v okolí, případně lázeňských objektů vybudovaných klášterem v Mariánských Lázních. Významně dokumentuje též některé již neexistující instalace interiérů, např. stav klášterního muzea k roku 1904.⁵⁰

Komplementární prameny

Komplementární prameny najdeme nejen v tepelské sbírce rukopisů (dnes NK Praha), ale i v chotěšovských⁵¹ a strahovských análech a rukopisech⁵² a v regionálních archívech. Zvláště tepelské anály obsahují řadu opisů listin, někdy dosud edičně nepodchycených.⁵³

Listiny a listy vydané tepelskými opaty můžeme také nalézt např. v Archivu města Plzně nebo v okresní pobočce Státního oblastního archivu v Chebu.⁵⁴ Rovněž nepominutelným zdrojem doplňujících informací a vzájemně korespondujících písemných materiálů jsou fondy Město Teplá a osada Klášter Teplá ve Státním okresním archivu v Karlových Varech, jež ale oba teprve čekají na inventární zpracování.

Zde je také třeba upozornit na doplňující prameny k podrobnějšímu výzkumu klášterních dějin, kupříkladu genealogickým výzkumům rodin spjatých s klášterem. Badatel se neobejde bez tepelských matrik (dochovaných od roku 1594) uložených v SOA Plzeň.⁵⁵ Zde narazí na jména rodin těsně spojených s klášterem (např. příjmení Brandl, Gily, Pistl, Wolrab). Při širší založeném archivním výzkumu je třeba přihlídnout také k fondům bývalých klášterních poddanských městeček Mnichova, Teplé a Úterý, dnes uložených v příslušných státních archívech. Například městské knihy (tepelské od roku 1581) jsou vysoce ceněným zdrojem archivních informací. Obsahují smlouvy o prodejích domů a pozemků, závěti měšťanů, svatební smlouvy, soupisy pozůstalostí a nejrůznější majetkové přesuny tepelských měšťanů. Z tepelského městského fondu jmenujme např. knihu příjmů obce Klášter Teplá z let 1686–1719, tedy vedenou za opata Řehoře Neidharta. K roku 1719 zde nalezneme jméno syndika, který ji tehdy psal, Jiljího Füssla, pravděpodobně příbuzného opata Bedřicha Füssla (1648–1654). Příjmení Ardini, Ebersbach, Hanika, Mausköning, Pecher, Pistl, Punzet, Trötscher, Uhl, Wilfert, Wolrab, Zimmerhackl jsou známá z klášterních nekrologií i z jiných písemných pramenů, neboť patřila tepelským premonstrátům a rodinám a rodům tradičně žijícím v Teplé a na Tepelsku.⁵⁶ V tepelském městském archivu však nalezneme zmíněná příjmení i ve 20. století, což svědčí o „rodech stále kvetoucích“, řečeno s Augustem Sedláčkem. K roku 1907 nalézáme v Teplé například konstruktéra

v tepelském klášteře. In: Tradice a současnost. Týdny J. W. Goetha v Mariánských Lázních 1999–2009. Výroční sešit. Plzeň 2009, s. 65–68.

⁵⁰ Srov. Hlinomaz, M.: Klášter premonstrátů..., s. 189–192.

⁵¹ Hlinomaz, Milan: Několik tezí k dějinám kláštera Chotěšov s přihlídnutím k tepelským fondům. MZK 38, 2003, s. 185–205.

⁵² Srov. např. Ryba, Bohumil: Soupis rukopisů Strahovské knihovny. Díl VI/2. Rejstřík k dílu III, IV, V. Praha 1979, s. 160. Též inventář k archivnímu fondu Strahovského kláštera v Národním archivu.

⁵³ Srov. Hoffmann, F.: c. d., s. 44. Texty těchto listin již byly poskytnuty pracovišti Českého diplomatáře na Masarykově univerzitě v Brně.

⁵⁴ SOkA Cheb, např. fascikl inv. č. 711.

⁵⁵ Srov. Přehled archivů ČSR. Praha 1984, s. 104.

⁵⁶ Srov. Reichl, Mathias: Syllabus professorum Canoniae Teplensis ab anno 1600. Tepelský rkp. č. 61, sign. A 61 v NK Praha; též např. Hof- und Hausbesitzer in Hurschk (Hoštěc) 1560–1946 im Bezirk Tepl, Egerland. Sudentendeutsche Familienforschung. Jahreshft 1993; nebo Ardini, Anton: 800 Jahre Prämonstratenser Stift Tepl. Vortrag anlässlich der Arbeitstagung der Eghalanda Gmoin des Landesverbandes Hessen, gehalten am 3. April 1993 im Kloster Ilbenstadt in der Wetterau (strojopis), knihovna KPT.

ing. Alfreda Pistla. Dále jsou to např. k roku 1942 doložená příjmení pánů Pistla a Wolraba (tehdejší starosta), kteří přispěli na městský chudobinec.⁵⁷

Ve fondu Okresní úřad Teplá z let 1855–1935 (1947) nalezneme pro toto období kupříkladu podrobné informace o skladbě v Teplé zastoupených řemesel či o vysoké úrovni politického a kulturního života tepelského obyvatelstva, který se projevoval vedle politických shromáždění i klubovou a spolkovou činností.⁵⁸ Obvyklé byly spolky vzdělávací a okrašlovací, čtenářské, hudební, ale i válečných veteránů; zde můžeme konkrétně zmínit i Střelecký spolek.⁵⁹ Rovněž v každé okolní vesnici fungoval sbor dobrovolných hasičů, jimž bylo ctí jmenovat příslušným diplomem jako čestného člena či předsedu, tepelského opata.

V tepelském městském archivu nalezneme i nerealizované nákresy na zachycení prameny pitné vody z roku 1912, což svědčí o tom, že ačkoli Teplá leží v oblasti hojných minerálních pramenů (zmiňovaných již Balbínem v jeho *Miscellaneích*), byly zde vždy problémy s čistou pitnou vodou.⁶⁰ To dosvědčuje i projekt rozvodu užitkové vody z let 1930–1932 a její analýzy. Problematika byla dořešena až po druhé světové válce přívodem pitné vody z Podhorní nádrže.⁶¹

Dále je zde projekt městského pečovatelského domu z léta 1937 (který svědčí o dobovém respektování sociální otázky), pokladní kniha Vodního družstva města Teplá či dokumentace stavby mostu přes říčku Teplou z roku 1934.

V tepelském městském archivu lze také najít informace o společenském fungování města i za nacistické okupace, např. kde byla klubovna Hitlerjugend, kdo kolik přispěl na tzv. „Winterhilfe“, ale i na městský chudobinec nebo o hospodářském chodu města. Příkladem možno uvést státní subvence na zemědělství, regulaci řeky Teplé, nově pořízené plány města či koupi domu od kláštera.

Přestože se obsazení Teplé Američany 6. května 1945 odehrálo v klidu, dosvědčují tepelské úmrtní matriky v období těsně poválečném několik sebevražd německých občanů. Pozoruhodná je skutečnost, že předtím německy vedené matriky jsou vedeny česky až od 19. srpna 1945.

Dokladem o brzkém poválečném odborném zájmu o klášterní archiv je například výpůjčka osobních písemných pozůstalostí P. dr. Josefa Františka Smetany, P. dr. Josefa Vojtěcha Sedláčka a P. Huga Jana Nepomuka Karlíka plzeňským městským archivářem dr. Miloslavem Bělohávkem.⁶²

Cenné materiály k česko-německým národnostním vztahům a k poválečným majetkovým posunům, často nepřilíže ke cti české straně (např. selekce německého obyvatelstva podle pohlaví, věku a práceschopnosti), poskytují fondy Okresní národní výbor Teplá nebo Okresní národní výbor Toužim. Konkrétní jména osob německé národnosti odsunovaných od července 1946 do dubna 1948 nalezneme rovněž ve zmíněných archivních fondech.⁶³

Výskyt příjmení rodin s klášterem po staletí více či méně spojených končí v srpnu 1946 v rámci odsunu německého obyvatelstva. Jsou to příjmení Ardini, Beyerl, Böhm,

⁵⁷ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Teplá.

⁵⁸ SOKA Karlovy Vary, Okresní úřad Teplá 1855–1935 (1947), kart. 407.

⁵⁹ Tamtéž, kart. 401–409, 433; Archiv KPT, dosud nezařazené diplomy spolku válečných veteránů opatu Helmerovi.

⁶⁰ Balbín, Bohuslav (Businská, Helena, ed.): *Krásy a bohatství České země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého*. Praha 1986, s. 115–117.

⁶¹ Archiv města Teplá, příslušná složka.

⁶² Archiv KPT, kart. 128.

⁶³ SOKA Karlovy Vary, fond Okresní národní výbor Teplá, kart. č. 13, 14, 23–24, 40, 41, 43; Okresní národní výbor Toužim, kartony 84, 86–87, 266.

Brandl, Füssl, Göhl, Hanika, Hausmann, Helmer, Pecher, Pistl, Punzet, Thummerer, Raewolf, Wolrab, Zerlik, Zimmerhackl a další.⁶⁴

Mnoho doplňujících pramenů k historii tepelského kláštera či příslušných lokalit s přivtělenými farami nalezneme ve farních kronikách a jiných písemnostech farních úřadů, jako jsou pamětní knihy, knihy kostelních účtů, knihy ohlášek a zkoušek snoubenců nebo různých náboženských bratrstev.⁶⁵ V městě Teplé je doloženo Růžencové bratrstvo od roku 1483. (Zde je třeba upozornit, že některé rukopisy jsou na pomezí kategorie úřední a literární nebo obsahují obě kategorie písemností díky nedůslednosti zapisovatelů.)⁶⁶ Současné dochování farních archivů je katastrofální a odvislé od obdobného stavu samotných farních budov a úřadů ve zdevastovaném pohraničí. Při delimitaci těchto archiválií z tepelských přivtělených far do příslušných státních okresních archivů v posledních deseti letech bylo nutno s politováním konstatovat, že se většinou jedná o pouhé fragmenty, často velmi poničené.⁶⁷

Závěrem je třeba říci, že bez náležitého pramenného výzkumu složitých národnostních otázek českého pohraničí a role katolické církve nepřekročíme v této problematice dosud tradovaná schémata⁶⁸ a že elementární podmínkou pro takové studium je uspořádání příslušných archivních fondů, které teprve umožní jejich zpřístupnění badatelské veřejnosti.⁶⁹

Dodatky k fondu

Asi již navždy zůstane tajemstvím, proč státní správa nezakomponovala do klášterního archivu poměrně početné dodatky zvíci 3,5 běžného metru a proč neupozornila zpracovatele tepelského rukopisného fondu, dr. Františka Hoffmanna, na další dvě desítky rukopisů, které mohly být z archivu delimitovány současně s ostatními rukopisy do klášterní knihovny při zmíněných delimitacích v letech 1985 a 1998. Zakomponování těchto dodatků, případně jejich delimitace do příslušných archivních fondů, jsou tak desideratem klášternímu archiváři pro příští léta.

Hudební archiv

Tepelský hudební archiv je zvláštní a samostatnou kategorií archivní sbírky, která není hlavním předmětem tohoto pojednání, avšak bylo by škoda na něj neupozornit. O jeho vznik a plánovitý růst se zasloužil hudebně vzdělaný tepelský knihovník Václav Jaroslav Vacek, O. Praem.⁷⁰ Částečně jeho obsah také zmínil ve své poválečné brožuře o klášteře

⁶⁴ Srov. např. Reiprich, Gerd: Tepler Bürgersöhne als Äbte des Stiftes Tepl, *Sudetendeutsche Familienforschung* 18, Regensburg 1976 (Jubiläumssband), s. 223–249.

⁶⁵ Srov. např. Sochr, Josef: Pořádání a inventarizace římskokatolických farních archivů. *Archivní časopis* 12, 1962, s. 19–26; též sborník *Církevní archivy a fondy v České republice*. Brno 2007.

⁶⁶ Pátková, Hana: Bratrství ke cti Božie. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha 2000, s. 25, 78, 89, 103, 119, 139, 160–161.

⁶⁷ Srov. např. farní archivy Dobřany, Horní Žandov, Litice, Louka, Mnichov, Ovesné Kladruby, Prameny, Rájov, Rokycany, Teplá v příslušných okresních expoziturách SOA Plzeň.

⁶⁸ Srov. Hlinomaz, M.: Několik poznámek k církevním archivům v letech 1993–2002. In: *Církevní archivy a fondy v České republice*. Brno 2007, s. 12–15. Stručný přehled církevních fondů centrálních institucí srov. *Katolická církev v českých zemích 1939–1989*. Retroinformace 1998. Praha, SÚA 1998.

⁶⁹ Srov. např. Tošnerová, Marie (ed.): *Rukopisné fondy archivů v české republice. Průvodce po rukopisných fondech v České republice*. Díl II. Praha 1998, s. 98, 138. Též sborník *Církevní archivy a fondy v České republice*. Brno 2007; nejnověji metodicky podnětně Martínková, Lenka: *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století)*. *Archivní časopis* 55, 2005, s. 89–116.

⁷⁰ Chaloupková, Jana: *Tepelský knihovník a hudební skladatel Václav Jaroslav Vacek, O. Praem*. SCHM 1998, s. 104–115.

tehdejší převor Heřman Josef Tyl, který mladší část archivu roku 1946 věnoval Českému rozhlasu v Plzni.⁷¹ Starší část, uložená v klášteře, obsahuje rukopisné i tištěné partitury od konce 18. století do první poloviny století 20. Je rovněž přístupný odborným zájemcům a byl zmíněn v odborné soupisové literatuře roku 1969.⁷² V letech 2000 až 2005 do něj byl péčí kláštera zakomponován i tzv. hudební archiv tepelského děkanského úřadu, který po dlouhá desítilétí spočíval v rozsypovém stavu na kruchtě městského kostela sv. Jiljí. V souvislosti s ním bývá připomínán hudební archiv z blízkého městečka Úterý, který byl uspořádán již před rokem 1950. Ten je součástí Muzea české hudby v Praze, dnes se sídlem v Karmelitské ulici č. 2.⁷³

Shrnutí

Tepelský klášterní archiv je využíván především svým původcem, Klášteřem premonstrátů Teplá, jak pro restituční záležitosti či pro stavební obnovu těžce zdevastovaného areálu, tak regionálními i ostatními badateli jak z centrálních historických institucí, tak z územně správních, v blízkém (např. MÚ Teplá) i vzdálenějším okolí. Velkým a stále platným svědectvím o bohatství a informační sdělnosti klášterního archivu je stále využívané a platné knižní dílo Antona Gnirse, jeho tzv. „Topografie“, k jehož napsání autor, vedle klášterních Análů, tento archiv také podrobně vytěžil.⁷⁴

Vedení kláštera bylo vždy vstřícné k odbornému využívání tepelské klášterní knihovny i archivu zainteresovanou veřejností. O tom svědčí řada zde vzniklých či vznikajících diplomových (bakalářských i magisterských) a disertačních prací.⁷⁵ I tak jsou ale ve využívání klášterního archivu a knihovny, zvláště regionálními akademickými, ale i jinými institucemi, značné rezervy. Nejnověji je sbírka listin klášterního archivu prezentována i v rámci projektu Monasterium – Virtuální archiv středoevropských klášterů a diecézí, kde jsou zveřejněny fotografie originálů listin ze středoevropských církevních institucí.⁷⁶

Případným zájemcům o studium v tepelském klášterním archivu poslouží k náhlédnutí zmíněný archivní inventář. Klášterní archiv je na své staronové adrese nadále k dispozici badatelskému využívání a kontakt lze snadno najít na klášterním webu.⁷⁷

⁷¹ Tyl, Heřman Josef: Klášter Teplá. Plzeň 1947, s. 70–72; Hoffmann, F.: Soupis rukopisů, c. d., s. VIII.

⁷² Hlinomaz, Milan: Tepelský klášter jako hudební fenomén Karlovarska. In: Hudební minulost a současnost Karlovarského kraje. Karlovy Vary 2004, s. 43–58.

⁷³ Kouba, Jan (red.): Průvodce po pramenech k dějinám hudby. Fondy a sbírky uložené v Čechách. Praha 1969, s. 266.

⁷⁴ Gnirs, Anton: Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad. Augsburg 1932.

⁷⁵ Z bakalářských diplomových prací jmenujme např.: Bäumlová, Michaela: Tisky opata Zikmunda (†1506) v tepelské klášterní knihovně. UP Olomouc 2001; z magisterských: Lukáčová, Zuzana: Barokní plastika pro klášter Teplá. FF UK Praha 1997; Balá, Romana: Johann Wolfgang Goethe in Marienbad. ZU Plzeň 1997; Černý, Zbyněk: Damascen Marek – barokní kazatel. JU České Budějovice 2000; Kroupová, Libuše: Klášter premonstrátů Teplá v letech 1939–1950. FF UK Praha 2001; Bäumlová, Michaela: Náписy tepelského kláštera do roku 1800. UJEP Ústí nad Labem 2003; Valečková, Petra: Klášter premonstrátů Teplá v letech 1918–1938. UJEP Ústí nad Labem 2002; z doktorských disertací: Opetlová, Jana: Tempus scribendi. Narativní prameny vzniklé v prostředí premonstrátských kanonií v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století. MU Brno 2005. Tyto práce se snaží evidovat Bibliografie regionálně zaměřených diplomových prací studentů českých vysokých škol I. Chebské muzeum 2001. II. 2004.

⁷⁶ www.monasterium.net

⁷⁷ Autor zpracoval historii tepelského klášterního archivu na základě svých mnohaletých výzkumů, kdy měl možnost s tímto významným archivním souborem jako jeho správce pracovat. Ke dni 30. 4. 2009 z Teplé odešel a další vývoj již nemohl sledovat. Počátkem roku 2012 byl tepelský klášterní archiv předán do Státního okresního archivu Cheb.

Archiv der Prämonstratenser-Kanonie Teplá

Der Verfasser, ein ehemaliger Bibliothekar und Archivar des Klosters in Teplá/Tepl, macht die Fachöffentlichkeit und weitere Leute mit ernsthaftem Interesse für die Forschung im Archiv des Prämonstratenser-Klosters Tepl mit dem Inhalt des Archivs und dessen Nutzungsmöglichkeiten bekannt. Das Archiv wurde im Jahr 1950 aus dem Kloster in das staatliche Archivnetz gebracht und dort im Jahr 1967 geordnet. Danach wurde es bis 2006 in einer Zweigstelle des Staatlichen Regionalarchivs Pilsen, in Žlutice/Luditz aufbewahrt. Nach der Auflösung der Zweigstelle machte die Leitung der Prämonstratenser-Kanonie Tepl ihr Restitutionsrecht geltend, übernahm das Klosterarchiv und brachte es wieder ins Kloster Tepl. Ein Bestandteil des Archivs ist eine umfangreiche Sammlung von 370 Urkunden aus den Jahren 1197 bis 1908. Diese Urkunden wurden auf Grund eines Vertrags im Staatlichen Regionalen Archiv Pilsen deponiert, da es dort bessere Klima- und Aufbewahrungsbedingungen gibt. Das Aktenmaterial, Bücher, Landkarten und Pläne werden im Kloster Tepl aufbewahrt. Dort können sie nach einer Absprache mit dem Archivar zum Studium gebraucht werden. (www.klastertepla.cz)

Bei den Büchern handelt es sich überwiegend um Buchhaltungsbücher, im Archiv gibt es aber auch Gedenkbücher aus den einverleibten Pfarreien, Bücher der Brautprüfungen (*examina sponsorum*), Kirchen- und Pfarrinventarien. Die Landkarten sind überwiegend handgezeichnet, mit Darstellung von Waldbeständen und Teichen der Klosterherrschaft. Die Baupläne dokumentieren den Aufbau Marienbads durch das Kloster beziehungsweise Reparaturen und Renovierungsarbeiten an einverleibten Kirchen und Pfarren.

Bemerkenswert ist das reiche Musikarchiv des Stifts, das Handschriften und gedrucktes Notenmaterial vom Ende des 18. bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts enthält, und zwar sowohl aus den Chören der Kloster- und der Stadtkirche in Tepl, als auch aus den Pfarreien in der Umgebung. Schriftliche Nachlässe der Konventsmitglieder sind für die regionale Kulturgeschichte und für die Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen von großer Bedeutung. Einen beachtlichen dokumentarischen Wert haben auch Fotografien, die nicht mehr existierende Bauten in Marienbad und Umgebung, Klosterinnenräume vor der Verwüstung nach 1950, manche Persönlichkeiten und Feste im Kloster darstellen.

Der Verfasser erwähnt auch komplementäre Archivquellen in regionalen Archiven in Plzeň/Pilsen, Karlovy Vary/Karlsbad und Cheb/Eger, die das Klosterarchiv ergänzen. Es handelt sich um eines der am besten erhaltenen Klosterarchive Böhmens, dessen Bedeutung nicht nur auf seine Region begrenzt ist, sondern auch ins Landesinnere und über die Grenze hinaus nach Sachsen und Bayern greift. Seine Bedeutung ist daher mit der Handschriften-sammlung der Klosterbibliothek von Tepl vergleichbar, die seit 2008 im Besitz der Nationalbibliothek in Prag ist. Das Klosterarchiv wurde im Jahre 2012 in Staatlichen Bezirksarchiv in Cheb übergeben.

Archives of Premonstratensian Canon in Teplá

Author in detail describes the history a content analysis of important and valuable archives of Premonstratensian monastery in Teplá in West Bohemia and its individual parts.

PROTNUTÍ VĚDY. FRANCOUZSKO-TOSKÁNSKÁ EXPEDICE ZA TAJEMSTVÍM STAROVĚKÉHO EGYPTA. PŘÍSPĚVEK KE KULTURNÍ SPOLUPRÁCI

EVA GREGOROVIČOVÁ

„La tendance naturelle qui vient à l'esprit de l'homme est de juger les événements d'après leurs résultats [menant] à faire l'éloge d'une coupable entreprise [...] couronnée par le succès. [...] Cette manière d'apprécier les faits est une suite naturelle de cette lâche et criminelle complaisance née de l'oubli des principes, qui trouvent la justice là où elle voit le triomphe. Cette servilité est de tous les temps et de tous les lieux...“¹

Chceme-li vzdát poctu Václavu Babičkou, neměli bychom zapomínat na jeho podporu mezinárodní spolupráce mezi českou archivářskou a historickou obcí s kulturním a vědeckým prostředím evropských i zámořských zemí, jež se projevila již v době, kdy byl ředitelem Státního ústředního archivu (od 2005 Národní archiv) a která se stala jedním z hlavních úkolů jeho úspěšné kariéry ředitele Sekce archivní správy Ministerstva vnitra České republiky.

K prvním takovým Babičkovým velkým počínům bylo otevření velké výstavy *Italské Toskánsko na mapách a plánech 18. a 19. století z Rodinného archivu toskánských Habsburků*² (dále též RAT) vzácných toskánských map z Rodinného archivu toskánských Habsburků, která za spolupráce s italskými archiváři ze Státního archivu ve Florencii (dále též ASFi) byla otevřena v roce 1992 v Belvederu na Pražském hradě. Právě jeho pochopení významu jedné z prvních mezinárodních kulturních dohod o spolupráci mezi českou a italskou archivní správou uzavřené již v roce 1978,³ vybudované na ocenění významu dokumentů Rodinného archivu toskánských Habsburků pro obě strany,⁴ dovedlo Václava Babičku v 90. letech minulého století k podpoře projektů vzniklých ze spolupráce českých a italských archivářů při prezentování archiválií z Rodinného archivu toskánských Habsburků, a to v době, kdy neexistovaly žádné evropské fondy na podporu vědy a kul-

¹ Slova z inaugurační řeči J.-F. Champolliona pronesená dne 10. května 1810 před shromážděním historické obce v Grenoblu, uveřejněná v životopise od Lacouture, Jean: Champollion, une vie de lumières. Richement documentée (planches, notes, chronologies). Paris 1988, s. 143. Vzhledem k lásce a znalosti dr. Václava Babičky k francouzskému jazyku autorka ponechává citované úryvky ve francouzském originálu. Kromě toho uvádění výňatků z originálních dokumentů v původních jazycích, tedy i v italštině, v případě zásadních dopisů Ippolita Roselliniho přidává studii na autenticitě. Vzhledem k závažnosti tématu, vyhneme se tak mnohdy k zavádějícím interpretacím textů, k nimž při překladech do češtiny nevyhnutelně dochází. (Pozn. autorky.)

² Semotanová Eva – Gregorovičová, Eva: *Italské Toskánsko na mapách a plánech 18. a 19. století z Rodinného archivu toskánských Habsburků*. Katalog výstavy, Praha 1992; Helešicová, Věra: *Archiválie Státního ústředního archivu na výstavě ve Florencii. Dějiny a současnost 6/91*, s. 64.

³ Pazderová, Alena: Výstava „Lotrinské Toskánsko“ v mapách Státního ústředního archivu v Praze. *Archivní časopis 42*, 1992, s. 42.

⁴ Gregorovičová, Eva: *Kapitoly z dějin rodinného archivu toskánských Habsburků*. Praha 2013. 432 s.

tury ani mezinárodní projekty. Dokázal docenit nejen formu této spolupráce, ale naplnit i její obsah, vědom si nesmírného dokumentárního bohatství tohoto toskánského archivního souboru, který svým obsahem pokrývá nejen historii Toskánského velkovévodství, Itálie 18. a 19. století, ale přispívá významně k pochopení evropských dějin tohoto období. Za podpory Václava Babičky v obou ředitelských funkcích byly uskutečněny mezinárodní výstavy z toskánského rodinného archivu, a to v roce 1997 v Sieně: *Codici e mappe dell'Archivio di Stato di Praga. Il tesoro dei granduchi di Toscana* a otevřel i její období *Siena v Praze* v roce 2000 ve Šternberském paláci. Dále podpořil realizaci dvou životopisných výstav o Ludvíku Salvátorovi v Itálii v roce 1997 na Liparech *Dall'Adriatico alle Baleari attraverso le Eolie: Arciduca e il Mediterraneo* a *Exposició en homenatge a l'arxiduc Lluís Salvador d'Austria* o rok později otevřenou v Palmě de Mallorca. V roce 2000 se Václav Babička osobně zúčastnil slavnostní vernisáže mezinárodní expozice věnované Františku Štěpánu Lotrinskému v rakouském Schallaburgu (*Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen, 1708–1765, und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie*), kam byly zapůjčeny exponáty, včetně plánů z RAT, z celé Evropy. Stejně tak neměl námitky k zapůjčení 21 dokumentů z RAT na významnou výstavu *Sovrani nel giardino d'Europa. Pisa e i Lorena* instalovanou v Pise v roce 2008.

Kromě mezinárodních expozic zaštil i významný mezinárodní projekt soupisu dokumentů z RAT k dějinám zúrodnování toskánských Maremm (1997–1999), jenž se realizoval za finanční podpory Evropské konise v součinnosti sienské univerzity, pražského archivu a administrace Národního parku v Alberese. Ve stejném roce se zúčastnil jak ve Florencii, tak v Praze, prezentace publikace italských archivářů Stefana Vitaliho a Carla Vivoliho *Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo nell'Archivio centrale di Stato di Praga*, jež přináší soupis písemností třech fondových částí toskánského rodinného archivu uloženého v dnešním Národním archivu, a to Pensijní likvidatury v Paříži, Ferdinanda III. a Leopolda II., kam V. Babička přispěl i úvodním slovem. Stejně tak měl velké porozumění pro účast českých archivářů na mezinárodních konferencích a podporoval jejich členství v evropských institucích.⁵

A tak vize Václava Babičky o mezinárodní spolupráci, uveřejněné i v úvodcích katalogů výstav či publikací, které svou podporou zaštil a dopomohl k jejich realizaci, přivedla autorku k napsání krátké studie o francouzsko-toskánské egyptologické výpravě, jediné, které se zúčastnil sám Jean-François Champollion, uskutečněné v letech 1828–1829 díky štědré finanční podpoře francouzského krále Karla X. a toskánského velkovévody Leopolda II., kterého zde bezpochyby můžeme označit za „spiritus agens“ celého nebývalého podniku v dějinách egyptské archeologie. V této výpravě se protнула obě vědecká a kulturní prostředí, francouzské a italské, která byla tak blízka i Václavu Babičkovi, aby tak naznačila cestu, bez níž se dnešní vědecký výzkum neobejde – cestu mezinárodní spolupráce.

Aktéři historické výpravy

Rodinný archiv toskánských Habsburků, který se po složitých peripetiích⁶ nachází v Národním archivu v Praze, nabízí badatelům nepřehledné množství překvapujících infor-

⁵ Díky pochopení Václava Babičky již jako ředitele archivní správy se mohla autorka článku zúčastnit v roce 2001 s referátem o národních standardech VI. mezinárodní evropské archivní konference ve Florencii a následujícího roku vystoupila na mezinárodní konferenci ve Florencii pořádané ke 150. výročí založení Státního archivu ve Florencii. Schválil i její členství jako zástupce České republiky (2008–2009) v Mezinárodním institutu pro archivní vědy v Terstu (International Institute of Archival Sciences in Trieste).

⁶ Vitali, Stefano – Vivoli, Carlo: *Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio Centrale di Stato di Praga*. Roma 1999, s. 3–101.

mací k toskánské, italské a evropské historii, k politickému a kulturnímu dění, stejně jako k vědeckým a technickým objevům především 1. poloviny 19. století.⁷ Velkou zásluhu na shromážděném dokumentárním bohatství s nevyčerpatelnou vypovídající hodnotou mají iniciativy Leopolda II.,⁸ posledního vládnoucího toskánského velkovévody z pobočné linie habsbursko-lotrinského rodu,⁹ panujícího v Toskánsku od 1737 do 1859. Především jeho zásluhou došlo k intenzivnímu hospodářsko-sociálnímu rozvoji státu, k zúrodňování přímořské Maremmy v oblasti sienských provincií, k budování silniční a železniční sítě. V oblasti legislativy navazoval na svého děda Petra Leopolda¹⁰ koncipováním civilního a trestního zákoníku i vyhlášením ústavy, byť na krátkou dobu. Jeho reformy přinesly Toskánsku významné výsledky. Soukromé velkovévodovy aktivity však spočívaly v jeho vědeckých zájmech, a to jak přírodovědných, technických a historických, tak literárních a uměleckých. Pozoruhodné byly jeho vědecké projekty souborného vydání poezie Lorenza Medicejského, řečeného il Magnifico¹¹ a soupis prací a vydání děl Galileia Galileiho,¹² které začal realizovat ještě v době, kdy byl pouhým korunním princem. Oba tyto cenné počiny byly předzvěstí jeho celoživotního zájmu o vědu, kulturu, umění, technický pokrok a ukázaly v plně šíři Leopoldovu schopnost podpory jak organizační, tak finanční, při zabezpečování tak významných projektů.¹³

Zájem o archeologii byl u Leopolda¹⁴ podnícen jednak prostředím, v němž byl obklopen sbírkami starověkých římských, řeckých, etruských i egyptských starožitností shromážděných již Mediceji, akvizicemi jeho děda Petra Leopolda i otce Ferdinanda III., stejně jako vykopávkami etruských artefaktů v oblasti toskánských Maremm,¹⁵ k nimž docházelo během melioračních prací při jejich zúrodňování. I módní vlnou spojenou s expedicí Napoleona Bonaparta v letech 1798–1801 do Egypta, sice vojensky neuspěšnou, která však položila svými objevy staré egyptské civilizace základy egyptologie. Ale

⁷ Články využívající toskánské dokumentace viz Gregorovičová, E.: Kapitoly z dějin. Praha 2013.

⁸ Leopold II. (1797–1870), prvorozený syn Ferdinanda III. Toskánského a neapolsko-sicilské princezny Marie Luisy, nastoupil jako třetí panovník této sekundogeniturní habsbursko-lotrinské dynastie na toskánský trůn po smrti svého otce v roce 1824. Setrval zde i přes revoluční události let 1848–1849 jako suverén až do svého nuceného odchodu dne 27. dubna 1859, kdy ho polická situace v jeho velkovévodství a v celé Itálii donutila opustit zemi. Za svého dočasného pobytu v Bad Vöslau v Rakousku dne 21. července abdikoval. O rok později se usadil se svou rodinou na nově zakoupeném brandýském panství. Pesendorfer, Franz: Leopoldo II di Lorena. La vita dell'ultimo Granduca di Toscana (1824–1859). Firenze 1987. Peham, Helga: Leopold II. Graz 1987.

⁹ Pesendorfer, Franz: La Toscana dei Lorena. Un secolo di governo granducale. Firenze 1987; Zedinger, Renate: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Wien 2008; Contini, Alessandra: La reggenza lorenese tra Firenze e Vienna. Logiche dinastiche, uomini e governo (1737–1766). Firenze 2002; Pesendorfer, Franz: Ein Kampf um die Toskana. Grossherzog Ferdinand III. 1790–1824. Wien 1984; Cucentrentoli, Giorgio: Gli ultimi Granduchi di Toscana, Bologna 1875; týž: I Granduchi di Toscana della Casa Asburgo-Lorena. Bologna 1975; Matteucci, Marco: Ferdinando IV. Ultimo Granduca di Toscana. Pontedera 2013.

¹⁰ Wandruszka, Adam: Leopold. Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana. I. – II. Wien 1963–1965.

¹¹ Národní archiv (NA), fond Rodinný archiv toskánských Habsburků (RAT), Leopold II./2, inv. č. 228–238, 247. Gregorovičová, Eva: Po stopách Lorenza Medicejského v Rodinném archivu toskánských Habsburků. In: Gregorovičová, E.: Kapitoly z dějin, s. 160–169.

¹² NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 230, 246.

¹³ Srov. osobní korespondenci uloženou v NA, RAT, Leopold II., osobní korespondence, či zápisy v jeho čtyřiceti denících a pamětech, uložených v NA, RAT, Leopold II., inv. č. 1–41. Výběrová edice z deníků srov. Bertelli, Sergio – Monni, Ricardo: Per un'edizione dei diari di Leopoldo II, Granduca di Toscana. Firenze 1997. Pellegri, Aurelio: Le certezze del Granduca Leopoldo II e le sue troppe memorie. Ghezano 2009. Autograf Leopoldových pamětí viz NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 9, 247; NA, RAT, Ferdinand IV., inv. č. 343, kart. 45. Edice memoárů viz Il governo di famiglia in Toscana. Le memorie del granduca Leopoldo II di Lorena (1824–1859), ed. Pesendorfer, Franz. Firenze 1987.

¹⁴ Bresciani, Edda: I Lorena e l'igitto svelato. In: Sovrani nel giardino d'Europa. Pisa e i Lorena. Katalog výstavy, ed. Coppini, Romano Paolo – Tosi, Alessandro. Ospedaletto 2008, s. 161–168.

¹⁵ Srov. Archivio di Stato di Firenze (dále ASFi), Asburgo-Lorena, Amministrazione Centrale del patrimonio privato, filza 108. Dopisy Giorgia Angioliniho administrátorovi Frescobaldimu o vykopávkách v Maremmách.

především Leopoldovou ctižádostí¹⁶ postavit Florencii, tu kulturní a uměleckou toskánskou perlu, opět mezi evropskou vědeckou elitu. Na svých cestách po severní a jižní Itálii, Německu, Rakousku i Švýcarsku, jak vyplývá z četných velkovodvodových deníkových záznamů, kreseb a shromážděných podkladů,¹⁷ bedlivě sledoval úroveň vědeckého bádání a kulturního prostředí navštívených zemí. Osobní zápisky také prozrazují Leopoldovo sledování literárních počínů, vědeckých výzkumů, technických vynálezů, vývoj architektury, badatelských výprav i tam, kam sám necestoval.¹⁸ Proto není divu, že mu neunikly ani informace z oblasti egyptologického bádání a jméno Jeana-Françoise Champolliona le Jeune mu nezůstalo utajeno. Když se tento mladý francouzský egyptolog objevil ve Florencii, byl již toskánský velkovodvoda na setkání zcela připraven.

Champollion se narodil ve Figeacu dne 23. prosince 1790 v rodině knihkupce.¹⁹ Již v raném dětství projevoval nevšední jazykové nadání. V pěti letech se sám naučil číst a psát. Školu navštěvoval nejprve v rodném městě a pak odešel studovat do Grenoblu. V devíti letech již uměl plynně latinsky a řecky, v jedenácti četl bibli v hebrejštině. Ve třinácti letech se začal učit arabsky, aramejsky, syrsky, chaldejsky, později i koptsky. Jako patnáctiletý ovládal perštinu, zéndštinu, prehlévštinu, jazyk farsí, sanskrt a začal se ze zvědavosti studovat i čínštinu. Mladý Champollion měl velkou oporu ve svém starším bratrovi Jacquesu-Josephu Champollionovi-Figeac (1778–1867), který jako profesor řečtiny a bibliotekář, později archeolog, rozvíjel talent Jeana-Françoise, všestranně ho podporoval a obstarával mu cizojazyčné texty ke studiu, vytvářel Jeanovi rodinné zázemí, zabezpečoval jeho života běh i užitečné kontakty. V roce 1807 odjel mladý adept egyptologie do Paříže, kde ve velmi špatných podmínkách studoval orientální jazyky na l'École des langues orientales.²⁰ Po strastiplném roce se vrátil zpět do Grenoblu, kde se stal již v roce 1808 členem akademie věd. Při slavnostním uvedení mezi akademickou obec se představil přednáškou koncipovanou jako úvod ke své knize *Egypt za vlády faraónů*.²¹ Následujícího roku byl jmenován profesorem historie v Grenoblu. Byl jako každý badatel té doby okouzlen egyptskými starožitnostmi objevenými za Napoleonova vojenského tažení do Egypta (1798–1801) a přivezenými do Francie a Anglie. Tajemné obrázkové písmo natolik učarovalo i Champollionovi, tomuto naprostému jazykovému géniovi, že se pustil do studia hieroglyfů,²² jejich symboliky, fonetiky a jeho psací formy démotického písma, inspirován prací svých učitelů, rektorů pařížské univerzity, Antoina Isaaca, barona

¹⁶ Panella, Antonio: Storia di Firenze. Firenze 1984, s. 295. Hibbert, Christopher: Florencie. Životopis města. Praha 1997, s. 265.

¹⁷ NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 61–63, 66–67, 70 Viaggi in Germania, 1819, 1826, 1830; inv. č. 64–65 Viaggi di Lombardia e Svizzera in 1821; inv. č. 68–69, Viaggio in Savoia del 1828.

¹⁸ Zajímal se o antické spisovatele a myslitele, filosofy, renesanční osobnosti, produkci Alessandra Manzoniho, literární díla Françoise-René de Chateaubrianda, Alphonse de Lamartina, Friedricha Schillera, stejně jako o vědecké práce Leibnize či Newtona. Velký zájem jevil o zavádění parních strojů v Anglii a Německu.

¹⁹ Z biografii viz Hartleben, Hermine: Champollion: sein Leben und sein Werk, 1790–1832. 2 sv., Berlin 1906. Vydala též Champollionovu korespondenci: Lettres de Champollion le Jeune. I.–II., Paris 1909; Lacouture, Jean: Champollion, une vie de lumières. Richement documenté (planches, notes, chronologies). Paris 1988, 531 s.; Robinson, Andrew: Muž, který rozluštil hieroglyfy, Bratislava 2013, 255 s.

²⁰ Robinson, A.: Muž, který, s. 52, 59. Ke studiu koptštiny a touze rozluštit hieroglyfy byl přiveden Domem Raphaëlem de Monachisem, který se zúčastnil výpravy do Egypta v době Napoleonova tažení a studiem knih Athanasia Kirchera. K dalším učitelům v Paříži patřil ještě Silvester de Sacy, Prosper Audran a Louis Langlès.

²¹ Champollion, Jean-François: L'Égypte sous les Pharaons. Paris 1814.

²² O rozluštění egyptských hieroglyfů se pokoušelo po staletí mnoho učenců, mezi nimi též Johannes Goropius Becanus (1519–1572) a jezuita Athanasius Kircher (1601–1680), který rozluštil jeden hieroglyf. Tyto pokusy však byly neúspěšné, nebo byl jejich úspěch pouze domnělý, protože se úsilí opíralo o imaginativní asociace. Nejvýznamnější podíl na rozluštění hieroglyfů mají Thomas Young (1773–1829) a Jean-François Champollion. Robinson Andrew: The Last Man Who Knew Everything: Thomas Young, the Anonymous Genius who Proved Newton Wrong and Deciphered the Rosetta Stone, among Other Surprising Feats. Penguin 2007.

Silvestra de Sacyho (1758–1838) a francouzského orientalisty Étiennea Marca Quatremèra (1782–1857).²³ Díky Charlesi-Philippovi Campionovi abbé de Tersanovi (1736–1819), francouzskému sběrateli egyptských starožitností, se Jean-François v roce 1808 seznámil s kopií nápisů na Rosettské desce.²⁴ Figeacký badatel přistupoval k luštění hieroglyfů poněkud odlišně. Dal prozíravě v této chvíli přednost studiu kurzivního stylu egyptského písma, tzv. démotické formě, na papýrech v kombinaci s nápisem na Rosettské desce. Již téhož roku se dostavil první úspěch.²⁵ Zároveň pracoval na koptském slovníku.²⁶ Ale nastaly potíže, které na Champollionově životní a vědecké pouti nebyly ani poslední. Mladý egyptolog spolu se svým starším bratrem za svou náklonnost k Bonapartovi byli v letech 1815–1817 perzekuováni.²⁷ Jean-François musel ukončit své přednášky na univerzitě v Paříži a v roce 1816 se spolu s bratrem vrátil do rodného domu do Figeacu. V roce 1817 opět odešel do Grenoblu a pokračoval ve své vědecké práci na koptském slovníku a gramatice. Neopomíjel ani luštění hieroglyfů. Plánoval i cestu do Itálie, kde chtěl studovat egyptské rukopisy a obelisky, aby si tak ověřil své teorie a rozšířil základnu svého bádání.²⁸ Ale zde dokončit práci, vzhledem k zhoršujícím se politickým i společenským poměrům, namířeným proti jeho osobě, mu nebylo dopřáno. Využil tedy nabídky svého staršího sourozence a 20. července 1821 se nastěhoval do jeho domu v hlavním městě Francie. Dva následující roky strávil Champollion mladší plně ponořen do studia staroegyptských papýrů a nápisů opsaných z egyptských trojrozměrných artefaktů. Intenzita luštění hieroglyfů v letech 1821–1824 stoupala. Champollion se den za dnem blížil k zásadnímu objevu, jak o tom svědčí jeho přednášky v pařížské Akademii písemnictví. O jeho postupném rozkrývání tajemství „obrázkového písma“ svědčí jeho průběžně uveřejňované spisy, ať už citujeme Champollionův slavný dopis *Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques* datovaný dne 22. září 1822,²⁹ nebo *Panthéon égyptiens: Collection des personnages mythologiques de l'ancienne Égypte*, vycházející v Paříži v letech 1823–1825. Až konečně v roce 1824 vyšlo v Paříži zásadní a průlomové dílo *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*, které korunovalo léta neuvěřitelné mravenčí a vysilující práce při luštění hieroglyfů. Champollionovo prvenství v rozluštění hieroglyfů nemohl ohrozit ani Thomas Young, který v roce 1823 vydal v Londýně tiskem svou zásadní již vzpomínanou

²³ Quatremère, Étienne Marc: *Recherches critiques et historiques sur la langue et la littérature de l'Égypte*. Paris 1808. A především anglický vědec, lékař a egyptolog Thomas Young, který v roce 1814 rozluštil 5 hieroglyfických znaků a určil jejich fonetickou podobu. V roce 1823 vydal Young výsledky svých bádání pod názvem *An Account of the Recent Discoveries in Hieroglyphic Literature and Egyptian Antiquities*.

²⁴ Tzv. Rosettská deska byla nalezena za Napoleonova egyptského tažení v roce 1799 francouzským důstojníkem Bouchardem u deltě Nilu u města Rosetta (er-Rašídú). Kopie nápisů na desce, které byly zaznamenány ve třech různých jazycích a písmech, a to řecké abecedě, tzv. démotickém písmu a hieroglyfech, porídili francouzští badatelé podle originálu v roce 1800. První pokusy o rozluštění nápisů byly podniknuty v roce 1802 nezávisle na sobě slavným francouzským orientalistou Antoinem Isaacem, baronem Silvestrem de Sacym (1758–1838) a jeho žákem švédským diplomatem a orientalistou Johannem Davidem Åkerbladem (1763–1819).

²⁵ Viz dopis Jeana-Françoise bratrovi Jacquesu-Josephovi datovaný dne 15. srpna 1808: „J'ai fait un assez grand pas dans cette étude : 1° j'ai prouvé par des rapprochements que tous les papyrus appartiennent à un même système d'écriture – 2° que j'ai la valeur de toutes les lettres par l'inscription de Rosette qu'elles sont absolument les mêmes – 3° que j'ai déchiffré le commencement du papyrus gravé dans Denon, planche 138 [...] qui en copte veut dire mot pour mot: Dieu repose en paix, ô Égyptien, remplis ta dernière destination, échappe aux Ténébres du tombeau et de la mort.“ Výňatek z dopisu srov. Lacouture, J.: Champollion, une vie de lumières, s. 121.

²⁶ *Dictionnaire de la langue copte*.

²⁷ Robinson, A.: Muž, který, s. 99–116.

²⁸ Týž, s. 106. Cesta se však uskutečnila až v letech 1824–1826.

²⁹ Bon-Joseph Dacier (1742–1733) byl francouzský historik a filolog, překladatel starořeckých textů, správce rukopisného oddělení pařížské Národní knihovny, člen francouzské akademie, důvěrný přítel Champollionova bratra Jacquese-Josepha.

práci *An Account of the Recent Discoveries in Hieroglyphic Literature and Egyptian Antiquities*. Téměř okamžitě se informace o neuvěřitelném objevu roznesla po celé Evropě a vyvolala jak neskutečný obdiv, tak i řadu polemik i silnou vlnu nevráživosti.³⁰ V závodě o prvenství tedy Champollion zvítězil. Stručně řečeno Jean-François rozluštil metodicky celý systém egyptského písma, jak se vyjádřil slovy on sám ve svém dopise Dacierovi: „*C'est un système complexe, une écriture tout à la fois figurative, symbolique et phonétique, dans un même texte, une même phrase, je dirais presque dans un même mot.*“³¹

„Pro mě vede cesta do Mennoferu a Théb přes Turín“³²

Když Champollion napsal tuto větu, již věděl, že jeho italská cesta po objevování staroegyptských památek a jejich studium přispěje ve velké míře k prohloubení jeho znalostí o starém Egyptě a Núbii, a že je přípravou na expedici do jeho země „zaslíbené“. Co však netušil, že právě v Itálii získá tak mocného spojence a mecenáše, který mu pomůže finanční, politickou, mocenskou a v neposlední řadě i vědeckou podporou cestu realizovat. Nepředpokládal, že jeho výprava nepovede přes Turín, ale přes Florencii, tu toskánskou kolébku evropské kultury, a že to nebude savojská dynastie, která ho zaštití, ale představitel habsbursko-lotrinské sekundogenitury, toskánský velkovévoda Leopold II., bez jehož protektorství by Champollion realizoval svou vědeckou výpravu jen stěží. Tyto kroky osudu nepředvídal ještě ani za svého pobytu v Turínu, kam dorazil dne 7. června 1824, aby se zde seznámil s egyptskou sbírkou a podrobně prostudoval staroegyptské památky, které právě v tu dobu dorazily z Egypta do hlavního města piemontsko-sardinského království.³³ Champollion byl natolik uchváten vzácnými nálezy, že zde nad jejich průzkumem strávil téměř devět měsíců. Získal tu i řadu přátel ve vědeckém světě,³⁴ stejně jako mnoho příznivců z vysoce postavených kruhů, kteří ho podporovali v jeho nesnázích, jež mu způsobovali někteří představitelé místní odborné veřejnosti, kteří však nedosahovali Champollionova génia.³⁵ Ale největší podpora jeho aktivit, vědecká spolupráce a celoživotní přátelství ho měly teprve potkat.

Na jaře roku 1825 se francouzský egyptolog vydal na jih, směřoval přes Miláno a Bolognu do Říma, kam dorazil 12. března. Mezi římskými památkami vzniklými v různých historických obdobích hledal Jean-François egyptské starožitnosti jak pod širým nebem, tak za hradbami Vatikánu, aby tak načerpal intenzivním studiem další znalosti a potvrzení své metody. Díky známosti s francouzským vyslancem v Neapoli a Římě vévodou Bla-

³⁰ Robinson, A.: Muž, který, s. 117–141.

³¹ Tímto dopisem a základním dílem *Précis du système*, vydaným v Paříži v roce 1824 založil novou vědní disciplínu – egyptologii. Youngovi a jeho předchůdcům se totiž podařilo dešifrovat pouze nemnoho liter egyptské abecedy, protože vycházeli z předpokladu, že se jedná buď o alfabeticke písmo, nebo imaginativní obrázky. Faure, Alain: *Champollion: le savant déchiffré*. Fayard 2004, 863 s.

³² Hartleben, H.: *Champollion, Lettres, 1. sv. Lettres écrites d'Italie*. Paris 1909, s. VI.

³³ Sbírkou francouzského konsula Bernardina Drovettiho zakoupil sardinský král Karel Felix v roce 1824. Měla být vystavena v Egyptském muzeu v Turínu. Podle údajů tvořilo kolekci na 5 268 předmětů (soch, papyrů, stél, sarkofágů, mumii, bronzů, amuletů a předmětů každodenní potřeby). K nejvýznamnější patří žulová socha Ramesse II., kterou Drovetti vykopal v Thébách. V současné době turinské egyptské muzeum má po káhirském druhou nejvýznamnější sbírku egyptských starožitností na světě a svým významem zaujímá první místo v Itálii.

³⁴ Např. to byli abbé Amadeo Peyron, helénista, profesor turinské univerzity, nebo abbé Constanzo Gazzera, orientalista a univerzitní knihovník.

³⁵ Ale ani tady to neměl francouzský egyptolog jednoduché. Jsou známé intriky ředitele Egyptského muzea v Turínu, Giulia Cordera di San Quintino vůči Champollionovi, které Peyron nazval příznačně „boj pygmeje s obrem.“ O tom Robinson, A.: Muž, který, s. 144.

cas d'Alupsem navštívil krátce po svém příjezdu do Věčného města Neapol, kde byl představen královskému páru,³⁶ který projevoval o Egypt nebývalý zájem.

Z povzdálí ze střední Itálie Champollionovu vědeckou misi bedlivě sledoval toskánský velkovévoda Leopold II. spolu s mladým a nadějným pisánským orientalistou, kterého toskánský panovník jmenoval v roce 1824 docentem a roku 1826 profesorem orientálních jazyků na univerzitě v Pise.

Francesco Ippolito Baldassare Rosellini (1800–1843),³⁷ od mládí velice jazykově nadaný, již v 17 letech studoval na univerzitě v Pise hebrejštinu a teologické disciplíny. Po ukončení studia odešel v roce 1821 do Boloně, kde se u významného orientalisty Giuseppeho Mezzofantiho (1774–1849) po tři roky zdokonaloval v orientálních jazycích. Působnost na pisánské univerzitě a události ve světě egyptologie ho přivedly k nebývalému zájmu o novou vědní disciplínu a hlavně o osobu Jeana-Françoise Champolliona, jehož se stal nezměrným obdivovatelem, později žákem, úzkým spolupracovníkem a blízkým přítelem. Všechno začalo již tím, že v roce 1825 vydal překlad Champollionovy základní práce o rozluštění hieroglyfů a sám vzápětí publikoval svou první vlastní publikaci o staroegyptském basreliéfu objeveném Simonem Peruzzim v hrobce faraóna Ptahmese v Memfidě.³⁸ Rosellini využil studijní cesty francouzského vědce, aby se s ním seznámil a navázal s ním co nejužší spolupráci, a to se také Ippolitovi podařilo. Od jejich prvního setkání se Rosellini od Champolliona již neodloučil.³⁹

Do Florencie Champollion dorazil na začátku července 1825, protože chtěl rychle odcestovat do Livorna, kde se právě nacházely v prostorách přístavních skladišť egyptské sbírky, získané anglickým konsulem Henrym Saltem, jehož kolekce staroegyptských artefaktů byla díky Champollionovi zakoupena pro Francii a byla deponována v Louvru. Další sbírka švédského a norského konsula v Alexandrii Johanna Anastasiho se z Livorna dostala do Berlína, Leidenu, Londýna a Stockholmu. Ihned po svém příjezdu do hlavního města Toskánského velkovévodství byl Champollion v paláci Pitti přijat svým velkým obdivovatelem, pozdějším protektorem a mecenášem Leopoldem II., který si přál povznést Florencii opět jako centrum učenosti a umění, jak tomu bylo za medicejské éry, na přední místo mezi evropskými středisky vzdělanosti. Proto také podporoval studia orientalistiky a egyptologie na univerzitě v Pise.⁴⁰ Toskánský panovník chtěl využít nejen vlny egyptomanie a sběratelství egyptských starožitností, ať koupených či získaných z vykopávek, která po Napoleonově vojenské výpravě a po rozluštění hieroglyfů propukla na všech evropských panovnických dvorech, ale také i toho, že právě přístav Livorno⁴¹ se stal pře-

³⁶ František I. Neapolsko-sicilský z rodu Bourbonů a Marie Isabella Španělská umožnili Champollionovi průzkum v královském paláci uložených egyptských nádob. Mladý vědec využil blízkosti slavného římského města Pompejí, pokrytých v roce 79 př. n. l. popelem z Vesuvu, starořecko-římského sídla Paestum a nadšeně prozkoumal i jejich starověké památky.

³⁷ Bardelli, Giuseppe: *Biografia del professore Ippolito Rosellini dal suo discepolo e amico D. Giuseppe Bardelli*. Firenze 1843, 40 s. Benvenuti, Gianfranco: *Vita di Ippolito Rosellini, padre dell'Egitologia italiana*. Pisa 1987, 129 s.

³⁸ Rosellini, Ippolito: *Il sistema geroglifico del Signor Champollion dichiarato ed esposto alla intelligenza di tutti*. Pisa 1825. Týž: *Di un bassorilievo egiziano della I. e R. Galleria di Firenze*. Firenze 1826, 48 s. Basreliéf věnovan Peruzzi Leopoldovi II. po svém návratu z Káhiry v roce 1824 a ten ho nechal uložit do galerie Uffizi. Srov. Mennofer, hl. město Staré říše.

³⁹ O prvních setkání obou protagonistů v literatuře nepadají shoda. Podle některých údajů se poprvé oba muži setkali v Bologni při Champollionově krátkém pobytu při cestě z Turína do Říma. Jiní uvádějí, že se setkali až ve Florencii v létě 1825 při Champollionově zpáteční cestě do Turína. Srov. Robinson, A.: *Muž, který, s.* 153.

⁴⁰ V roce 1824 zřídil Leopold II. na univerzitě v Pise katedru orientálních jazyků, jejímž vedením pověřil Ippolita Roselliniho. O dva roky později byl Rosellini toskánským velkovévodou jmenován profesorem orientálních jazyků. Bresciani, Edda: *L'Egitologia nell'Università di Pisa*. *Annali di Storia delle Università italiane*, 14, 2010, s. 175–180.

⁴¹ Bresciani, Edda: *La Piramide e La torre. Duecento anni di archeologia egiziana*. Pisa 2000.

kladištěm těchto neuvěřitelných pokladů.⁴² Leopoldův záměr vytvořit ve Florencii pro staroegyptské artefakty, nalézající se na různých místech Toskánska, egyptské muzeum po vzoru Londýna, Paříže nebo Turína, došel naplnění v roce 1855.⁴³

Pro toskánského panovníka, vědce tělem i duší, bylo toto setkání s mladým francouzským učencem ohromujícím zážitkem. Velkovévoda přivítal Champolliona s velkým respektem, jak vyznívá ze zápisu v Leopoldově deníku:⁴⁴ „3. července 1825. Přišel ke mně Champollion mladší, který rozluštil egyptské písmo. Nižší postava, široká ramena, krk spíše krátký, vlasy černé, odstín pleti olivově zelený, brvy černé, rovné, oči tyrkysově modré, živé, velké, větvenovitého tvaru, lícní kosti vystupující, velká ústa směřující k uším vytvářejí celek připomínající Egyptana.“ Autografický záznam pokračuje popisem Champollionovým rozluštěním hieroglyfů pomocí nápisů na Rosettské desce: „...rosettské nápisy napůl řecké, napůl egyptské daly základ studiu. Zaprvé byly tytéž znaky ve fonetické a dále v symbolické formě. Ctením prvních byly přeloženy ty druhé. Champollion, když přečetl všechny věci v Londýně,⁴⁵ v Paříži, Turíně a ve Florencii, se vrátí domů. Vydá se tedy do Egypta, aby si tam četl v chrámech Théb.“

Od této audience získal Jean-François Champollion v Leopoldovi nejlepšího spojence pro uskutečnění své výzkumné cesty do Egypta. O tom nás vbrzku přesvědčí i výpovědi z korespondence⁴⁶ francouzského učence a toskánského milovníka egyptologie. Ve Florencii se francouzský egyptolog dal s chutí do práce na soupisu a katalogizaci původních medicéjských staroegyptských kolekcí i nově získaných sbírek, uložených v galerii Uffizi. K nim patřila především rozsáhlá egyptská kolekce kancléře rakouského konsolátu v Alexandrii Giuseppe Nizzoliho,⁴⁷ kterou odkoupil Leopold II. za 4 tisíce florentských zlatých v roce 1824. Tedy krátce před tím, než dorazil Champollion do Florencie. O katalogizaci sbírky napsal Champollion Leopoldovi při svém návratu do vlasti v dopise datovaném v Bologni, dne 5. října 1826, když sdělil: „*Le catalogue raisonné des monuments Egyptiens de la galerie de Florence, que j'avais commencé l'année dernière a été terminé pen-*

⁴² D'Amore, Paola: Il collezionismo vicino orientale in Italia nel XIX secolo e la figura di Riccardo Colucci, diplomatico. Napoli 1984.

⁴³ Berutti, Stefania: Nascita e formazione del Museo Egizio di Firenze. 2009. <http://www.archeologicatoscana.it/nascita-e-formazione-del-museo-egizio-di-firenze> [17. 3. 2014]. V roce 1855 muzeum Museo Egizio založil sám Leopold II. Svezené muzejní egyptské sbírky byly uloženy ve Florencii v prostorách bývalého kláštera v ulici Faenza. Základem byly medicéjské kolekce z Uffizi, basreliéf Ptahmese z 13. stol. př. n. l. darovaný Simonem Peruzzim Leopoldovi v roce 1824 (viz Rosellini, Ippolito: Illustrazione di un basso-relievo Egiziano della galleria di Firenze. Pisa 1826), Nizzoliho sbírka koupená v roce 1824, akvizice získané během francouzsko-toskánské expedice do Egypta v letech 1828–1829 a konečně sbírka jednoho z členů výpravy lékaře Alessandra Ricciho.

⁴⁴ NA, RAT, Leopold II., deník, sign. IX/5, inv. č. 5, fol. 49v.

⁴⁵ O Champollionově návštěvě Londýna panují mezi badateli rozpory týkající se realizace cesty – viz Robinson, A.: Muž, který, s. 142–143.

⁴⁶ Viz originály Champollionových dopisů Leopoldovi z let 1826–1831 uloženy v NA, RAT, Leopold II., Champollion, 8 ks a 7 konceptů odpovědí Leopolda: Bologna, 1. 10. 1826, 4 s.; R: 8. 11. 1826, 1 s.; Paříž, 3. 3. 1827, 3 s.; R: 0; Paříž, 26. 7. 1827, 3s.; R: 8. 9. 1827, 2 s.; Paříž, 20. 11. 1827, 3 s.; R: 0; Paříž, 11. 6. 1828, 2 s.; R: Florencie, 4. 7. 182, 2 s.; Alexandrie, 14. 10. 1829, 4 s.; R: Florencie, 22. 12. 1829, 1 s.; Paříž, 14. 5. 1831, 4 s.; R: Florencie, 25. 6. 1831, 1 s.; Paříž, 10. 9. 1831, 2 s.; R: Pisa, 6. 11. 1831, 1 s. Dopisy nebyly dosud vydány, ani analyzovány. Jen jednotlivé zmíněny ve státech: Brescani, E.: I Lorena e l'Egitto, s. 162–163; Betrò, Marilina: The Lorena Archive in Prague and the collection from the Tuscan Expedition to Egypt in the Florence Museum. In: Talking along the Nile. Pisa 2013, s. 43. Poprvé od svého napsání byly Champollionovy dopisy představeny veřejnosti na výstavě *Poklady starého Egypta. Z fondů Národního muzea, Národního archivu a Vlastivědného muzea v Olomouci*, instalované od října 2013 do března 2014 ve Vlastivědném muzeu v Olomouci. Viz též stať Podhorný, Radek: Toskánská Habsburkové a Egypt. In: *Poklady starého Egypta. Katalog výstavy. Olomouc 2013*, s. 9–11.

⁴⁷ Giuseppe Nizzoli pracoval na rakouském konsolátu v letech 1818–1828. Vydal o egyptských památkách knihu Nizzoli, Giuseppe: *Le Piramidi d'Egitto: Osservazioni di Giuseppe de Nizzoli*. 2. vyd. Paris 1858. Daris, Sergio: Giuseppe Nizzoli un impiegato di consolare austriaco nel Levante agli albori dell'Egitologia. Napoli 2005.

*dant le séjour que je viens de faire dans cette capitale. Je regrette vivement qu'il né m'ait point été possible de donner à ce travail tout le temps nécessaire pour le développer davantage et laisser ainsi une plus digne marque des profonds sentiments de reconnaissance ...*⁴⁸

Při této práci se Champollion seznámil se zajímavou osobností, a to bellunským rodákem, egyptologem, znalcem balzamacích technik a egyptské magie Girolamem Segatem⁴⁹ (1792–1836), jenž se již v letech 1818–1823 zúčastnil expedice do Egypta, kde se podílel na výzkumu pyramid v Sakkaře v rámci výpravy pruského důstojníka Heinricha von Minutoliho z pověření pruské akademie věd. Po návratu z Egypta se Segato usadil ve Florencii a pracoval na základě svých znalostí egyptských mumifikačních postupů svou metodu petrifikace živočichů, které jsou uloženy v přírodovědném muzeu della Specola. A dále pracoval na svých projektech tzv. *Camera Egizia*, výstavní síně egyptských artefaktů jako byly expozice egyptských síní v Paříži a Londýně. Champollion nađen Segatovým projektem expozice a z vděčnosti k Leopoldovi II. vyhotovil „laudatio“⁵⁰ toskánskému velkovévodovi v hieroglyfech. Nápis měl být umístěn nad vchodem do Egyptské síně v Uffizi, ale pro rozpory Segata s panovníkem k tomu nedošlo. Informace získané od Segata a možnost Champolliona prostudovat si Girolamovy kresby, nákresy a plány interiéru Džoserovy pyramidy,⁵¹ dokumentaci a předměty získané Segatem během jeho činnosti v Sakkaře, se v mnohém staly vodítkem při vlastní Champollionově egyptské výpravě. Champollion se však ve Florencii nestýkal jen s prostředím orientalistů a egyptologů, ale několikrát navštívil Literární kabinet (Gabinetto letterario di Vieusseux),⁵² který v roce 1820 založil v hlavním městě Toskánska Švýcar francouzského původu, editor a spisovatel, Gianpietro Vieusseux (1779–1863), kolem něhož se soustřeďovala toskánská intelektuální společnost.

Po soupisu egyptských památek ve Florencii Champollion s Rosellinim spěchali do Livorna, kam již v roce 1825 dorazila sbírka egyptských artefaktů anglického konsula Henryho Salta.⁵³ Hrozilo, že se kolekce opět dostane do rukou Angličanů. Champollion si ji v Livornu důkladně prohlédl a předložil svému králi Karlu X.⁵⁴ návrh na její akvizici, když se nepodařilo koupit slavný Drovettiho soubor. Tentokrát francouzská vláda neotálela, Saltovu sbírku zakoupila a ta se stala základem egyptských

⁴⁸ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Bologna, 5. 10. 1826, 4 s., fol. 2r–v.

⁴⁹ Bresciani, Edda: Girolamo Segato e l'esplorazione della Piramide di Gioser a Saqqara (dicembre 1820 – marzo 1821). In: Talking along the Nile. Pisa 2013, s. 59–64; Pocchiesia, Ivano – Fornaro, Mario: Girolamo Segato, esploratore dell'ignoto, scienziato, viaggiatore, cartografo (1792–1836). Belluno 1992; Bresciani, Edda: Girolamo Segato e le sue carte inedite presso la Biblioteca Statale di Lucca. In: La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX, I., Napoli 1984.

⁵⁰ Bresciani, E.: I Lorena, s. 161.

⁵¹ Je známo, že Segato na šest dnů zůstal uzavřen, aniž by z ní vyšel, v Džoserově pyramidě, kterou dokonale zachytil na svých plánech, které se jako několik málo dalších dokladů o Segatově práci dochovaly a jsou uloženy v knihovně v Luce. V roce 1827 vydal publikaci *Saggi pittorici, geografici, statistici, idrografici e catastrali sull'Egitto*. Firenze 1827. Segato přišel o část své dokumentace při požáru za výpravy v Egyptě. Rotrpčen, že Leopold odmítl zaplatit náklady vydání na jeho knihy a nevybral ho mezi členy toskánské skupiny francouzsko-toskánské expedice do Egypta, zničil sám další část své kolekce, zápisy a kreseb. Zajímavé však je, že Segata toskánský velkovévoda pověřil mapováním Toskánského velkovévodství a jeho kartografické dílo i financoval. V roce 1832 bylo vydáno pod názvem: *Carta geometrica della Toscana, accresciuta d'indicazioni ed incisa da Girolamo Segato*. Firenze 1832. Srov. exempláře Segatovy mapy v NA, RAT, Mapy, inv. č. 420 a 453.

⁵² Gabinetto letterario působí ve Florencii dodnes a sídlí v prostorách paláce Strozzi.

⁵³ Srov. velmi podrobný, nedatovaný [před 22. 4. 1826] zápis toskánského velkovévody v jeho deníku o prohlídce kolekce, kterou si prohlédl Champollion pověřený francouzskou komisí pro nákup egyptských starožitností pro Egyptské muzeum, s popisem některých vzácných artefaktů. NA, RAT, Leopold II., deník 1826–1827, IX/7, inv. č. 7, fol. 16v–17v.

⁵⁴ Dopisy francouzského krále Karla X. z let 1833, 1835, tedy až z doby jeho exilu jsou uloženy v NA, RAT, Leopold II./1, inv. č. 140, 2 Karlovy dopisy zdvořilostního charakteru, 2 koncepty odpovědi Leopolda II., neobsahují zmínky o společné expedici do Egypta.

kolekcí v Louvru. Saltův soubor nebyl jediný, který se nacházel v livornských přístavních překladištích.⁵⁵ To byl pro Champolliona a Roselliniho přímo badatelský ráj, jak napsal Francouz toskánskému velkovévodovi, kde vysoce hodnotil i znalosti a spolupráci s Rosellinim: „*Que Votre Altesse Impériale daigne agréer aussi l'expression de toute ma gratitude pour l'aimable compagnon de voyage que Sa Bonté m'a donné en permettant à Mr. Rosellini de se joindre à moi pour me seconder soit dans les travaux relatifs à la collection Egyptienne de Livourne, soit dans les recherches que j'ai du faire à Rome et Naples. J'ai pu ainsi connaître l'ardent amour du jeune professeur pour les études solides, son entier dévouement à la science et apprécier en même temps les qualités attachantes qui le distinguent. L'Archéologie Egyptienne vient de faire en lui une conquête fructueuse.*“⁵⁶ Jak z dalších řádků tohoto listu vyplývá, ocenil Champollion spolupráci s toskánskými vědci a podporu Leopolda II., což mu pomohlo rozšířit i jeho dosavadní poznání o antických civilizacích. V Livornu potkal také básníku Angelicu Palli, jež pro něho napsala oslavné verše. Na Jeana-Françoise zapůsobila její krása a kultivovanost tak silně, že se do ní zamiloval. I když jeho city zůstaly bez odezvy, několikrát se s ní v Livornu sešel a i po návratu do Paříže v letech 1826–1829 jí napsal na třicet dopisů.⁵⁷

V tomto přístavním městě však kvetla i věda a krásné písemnictví, pro něž byla v roce 1816 ustavena učená instituce Accademia Labronica,⁵⁸ jejím členem korespondentem byl v roce 1826 jmenován i francouzský egyptolog. Pomalu se mise otce egyptologie chýlila ke konci. Champollion se musel urychleně vrátit do Paříže, protože ho čekala odpovědná funkce konečně odpovídající jeho schopnostem. Byl v Paříži pověřen organizací egyptského oddělení muzea a zároveň byl jmenován hlavním kurátorem egyptské sbírky v Louvru, jak o tom informuje Leopolda již ve výše uvedeném dopise 5. října z Boloně: „*Les circonstances qui ont prolongé mon séjour à Naples, et la nécessité de me rendre à Paris pour l'organisation du Musée Egyptien...*“⁵⁹ A zároveň Champollionova slova potvrzují jeho zájem o spolupráci s profesorem Rosellinim, v němž viděl svého žáka, jehož je nutno přivést do Paříže, aby se tam zdokonalil ve znalostech dané problematiky, seznámil se s významnými učiteli a matérií. „...*et il est bien à désirer qu'il puisse poursuivre des études dont il a déjà goûté tout le charme entraînant et mesuré toute l'étendue. Un séjour de quelques mois à Paris achèverait ce que les Bontés de Votre Altesse Impériale, ont si bien commencé. Mr. Rosellini trouverait dans nos professeurs de Littérature Orientale des hommes empressés, de lui ouvrir les trésors littéraires de notre capitale.*“⁶⁰

⁵⁵ Do Livorna byly přiváženy z Egypta neuvěřitelně cenné sbírky starožitností z Egypta, kde byly přechodně uskladněny, někdy i několik let, než se našel kupec ochotný zaplatit požadovanou cenu. Ve skladech byly deponovány v naprosto nevhodných podmínkách, v nichž trpěly především písemnosti na papýrech. Jak známo, čekaly v toskánském přístavu kolekce francouzského konsula Bernardina Drovettiho, anglického konsula Henryho Salta, švédského a norského diplomata Johana Anastasiho. Po určitou dobu tu našel azyl i Nizozohliho egyptský soubor starožitných památek. Módou pro livornskou společnost se staly prohlídky skladišť s přivezenými egyptskými sbírkami.

⁵⁶ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Bologna, 5. 10. 1826, fol. 1v.

⁵⁷ Lettres à Zelmene. Ed. Bresciani, Edda. Paris 1978.

⁵⁸ V Livornu vyšla i první sumarizující publikace o dosavadním bádání o pyramidách, prováděným janovským kapitánem Giovan Batistou Cavigliou v Rachefově pyramidě a Sfinze. Viz Brandi, Annibale: La descrizione compendiosa della Piramide di Giza. Livorno 1823. V roce 1825 přednesl sekretář Labroniky Francesco Pistolesi na půdě akademie „Discorso sullo studio delle antichità egiziane“, v němž shrnul dosavadní objevy v Egyptě.

⁵⁹ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Bologna, 5. 10. 1826, fol. 1r.

⁶⁰ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Bologna, 5. 10. 1826, fol. 2r.

Pařížský rok velkých příprav

Na jaře roku 1827 se Ippolito vydal do Paříže za Jeanem-Françoisem, aby se seznámil s význačnými osobnostmi vědeckého světa francouzské orientalistiky a egyptologie a zároveň aby se oba protagonisté mohli věnovat přípravám plánované výzkumné výpravy. V těchto řádcích musíme hledat počátek přátelství, spolupráce a ideu projektu o společné francouzsko-toskánské expedici do Egypta, kterou Leopold zaštil svou panovnickou autoritou a štědře finančně zabezpečil natolik, že mohlo za příznivých okolností, které nastaly v létě roku 1828, dojít k jejímu naplnění. Ve svém druhém dochovaném listu, datovaném v Paříži, dne 3. března 1827, Champollion podrobně informoval svého toskánského mecenáše o příjezdu Roselliniho do Paříže, o Ippolitově studiu orientálních jazyků a starobylých rukopisů v královské knihovně, zaměřeného na prohloubení jeho znalostí orientálních jazyků a starých textů, o vzájemné spolupráci obou učenců, o Champollionových aktivitách v Louvru, o jeho přednáškové a vědecké činnosti, o přípravě vysněné výpravy do Egypta a Nubie.⁶¹ Nejdůležitější ze všech úkolů, které na naše protagonisty čekaly, bylo připravit projekt francouzsko-toskánské vědecké expedice do Egypta a Nubie. Jaro roku 1827 bylo tedy ve znamení horečných příprav na sestavení podrobného plánu výzkumu a jeho zajištění, na němž se podíleli bratři Champollionové a Rosellini a jeho strýc Gaetano Rosellini. Vypracovali návrh projektu „*Mémoire sur le projet de voyage littéraire en Egypte.*“⁶² který předložili ke schválení francouzskému králi Karlu X. a toskánskému velkovévodovi Leopoldu II. Projekt je co do obsahu, rozsahu a organizaci naprosto nebyvalým počinem, vskutku v dnešním slova smyslu je moderním pojetím mezinárodní vědecké spolupráce, a to nejen z archeologické. O to víc je nutno ocenit tento plán, když si uvědomíme, že vznikl v 1. polovině 19. století!

Champollion osobním dopisem, datovaným 26. července,⁶³ informoval Leopolda o problémech spojených s organizováním expedice a znovu hodnotil její nesmírný význam a záštitu prokazovanou oběma panovníky: „... *Votre Altesse Impériale e Royale. Les espérances qu'Elle a daigné attacher aux résultats de mes premières recherches me font un devoir de l'informer, aujourd'hui, de l'intention où je suis d'exécuter très prochainement le voyage d'Egypte, entreprise inspirée par la certitude de faire des pas immenses dans la carrière nouvelle que j'ai eu le bonheur d'ouvrir aux sciences historiques. Le plan de ce voyage vient d'être soumis à l'approbation du Roi. S. M. a bien voulu ordonner que l'on réglât pour son exécution ce qui concerne spécialement chaque ministère en particulier.*“⁶⁴ Význam toskánsko-francouzské spolupráce pak zhodnotil následujícími slovy: „*Cette consideration dit assez hautement combien il importe à la science et combien je serais heureux en particulier, si Votre Altesse Impériale e Royale daignait associer la Toscane à la France pour me aussi belle entreprise littéraire, en permettant au professeur Rosellini de faire ce voyage honorable et glorieux pour les deux pays, soit pour la noblesse des motifs soit pour l'importance des résultats.*“⁶⁵ Leopold reagoval okamžitou podporou jak finanční, tak diplomatickou, kterou překonal i nerozhodnost Karla X. a francouzské vlády, aby expedici nejen povolil, ale i zaplatil. Jmenoval členy toskánské části výpravy, tzv. vědecko-literární komise, mezi něž patřili kromě vedoucího Ippolita Roselliniho, jeho strýc Gaetano Rosellini, inženýr

⁶¹ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 3. 3. 1827. Tento třístránkový list je přímo nabitý informacemi a koncipovaný co do obsahu jako naprosto logický provázaný celek, že z něj, aniž bychom ho citovali celý, lze jen obtížně vybrat ukázkové pasáže.

⁶² Pamětní spis uveřejněn in: Champollion, Jean-François: *Lettres écrites d'Égypte et de Nubie en 1828 et 1829*. Ed. Didot, Firmin, Paris 1833, s. 1–19.

⁶³ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 26. 7. 1827, 3 s.

⁶⁴ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 26. 7. 1827, fol. 1r–v.

⁶⁵ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 26. 7. 1827, fol. 1v–2r.

a architekt, Gaetano Galastri, asistent Rosselliniho, dále zkušený člen výpravy, kreslíř a lékař Alessandro Ricci, jenž pobýval v Egyptě na vykopávkách již v letech 1817–1822,⁶⁶ neméně zkušený ze své brazilské výpravy přírodovědec a botanik Giuseppe Raddi,⁶⁷ malíř Giuseppe Angelelli a jako poslední byl vybrán jako kreslíř Salvador Cherubini, bratr Ippolitovy manželky Zenobie.

Za francouzskou stranu členy výpravy tvořili: Jean François Champollion, architekt Antoine Bibent, historik a archeolog Charles Lenormant, kreslíř a malíř Nestor L'Hôte, Alexandre Duchesne, Albert-Henry Bertin a Pierre Francois Lehoux. Ale než všechny organizační přípravy proběhly, zdržované byrokratickými průtahy a výbušnou situací v Orientu, byl podzim. To už bylo na cestu do Egypta příliš pozdě a odjezd musel být až do příštího léta odložen. Champollion ve svém dopise z 20. listopadu vysvětlil toskánskému velkovévodovi všechny důvody odkladu cesty do Egypta.⁶⁸ Jednak připomněl byrokratické průtahy z francouzské strany, dále nejistou politickou situací v Orientu, kde se vyhroutil ostrý spor mezi Tureckem a Řeckem, které bojovalo za nezávislost a egyptský místokráľ v Egyptě Muhammad Alí paša, nemohl zajistit klidný a bezpečný průběh expedice. A v neposlední řadě nedovolovaly uskutečnit plavbu po Nilu do Horního Egypta pro nedostatek vody i klimatické podmínky. Proto bylo rozhodnuto odložit odjezd na červenec následujícího roku. V dopise žádal Champollion Leopolda, aby neodvolával Rosselliniho do Toskánska a aby ho až do odjezdu expedice ponechal v Paříži. Tento svým způsobem vynucený pobyt měl být využit: „*Ce retard est loin de pouvoir nuire au succès du voyage. M^r. Rosellini et moi profiterons de ce sursis pour nous preparer, par letude des monuments qui existent déjà au Musée Royal de Paris, et par celle d'une très grande collection égyptienne qui vient d'être acquise de M^r. Drovetti.*“⁶⁹

Na začátku listu vyjádřil své upřímné poděkování toskánskému velkovévodovi za podporu a spolupráci toskánské komise při realizaci cesty, protože si byl dobře vědom toho, že

⁶⁶ Alessandro Ricci, Siënan (1795–1834), vystudoval medicínu na univerzitě v Siëně. Byl významným badatelem a kreslířem v Egyptě. Jeho první cesta za památkami do Egypta se uskutečnila již v letech 1817–1822, kde nejprve v roce 1818 spolupracoval se známým dobrodruhem a amatérským archeologem Giovannim Battistou Belzonim (1778–1823), který prováděl dosti drastickým způsobem vykopávky v Gíze, Karnaku a objevil hrobku Settiho I. v Údolí králů. Belzoni shromažďoval pro anglického konsula Henryho Salta egyptské artefakty, které pak byly převáženy do Britského muzea v Londýně. Ricci se připojil ještě k dalším výpravám do Núbie. Ricci okopíroval malby z hrobky Settiho I. V roce 1819 podnikl cestu do Núbie spolu s Williamem Johnem Bankesem, Giovannim Finatim a Johnem Hydem, během níž dorazili až do Mograkka. V roce 1820 se vydal spolu s trestnou výpravou Hassana beje, poslanou egyptským vicekrálem Muhammadem Alim proti nezávislé oáze Siwa. Tady se seznámil s ex konsulem Drovettim, Mauricem Linantem de Bellefondsem a Domenicem Enegidem Fredianim a věnoval se zde opisům různých nápisů na stěnách chrámu boha Amona a průzkumu oblasti kolem oázy Siwa. V téhož roku se s francouzským malířem M. Linantem de Bellefondsem vydali k Suezu na Sinaj, kde navštívili klášter svatě Kateřiny a města el-Tor a Serábit el-Chádím. V létě roku 1821 s Linantem přidali k expedici do Sennaru, vedenou Ibráhímem pašou, a s ní dorazili až k soutoku Modrého a Bílého Nilu. V roce 1822 se vrátil do Itálie. Usídlil se ve Florencii, kde pracoval na svých 9 tabulích kreseb z Egypta a vydání svého deníku. Spojil se Champollionem a Rosellinim. Leopold II. ho pro jeho zkušenosti a lékařské vzdělání jmenoval členem francouzsko-toskánské expedice. Po Ricciho smrti v roce 1834 všechny jeho sbírky získal Leopold II., jež pak byly předány do Egyptského muzea (dnes oddělení Národního archeologického muzea ve Florencii). Sammarco, Angelo: Alessandro Ricci da Siena e il suo giornale dei viaggi recentemente scoperto. In: Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Égypte, 17, 1929, s. 293–326. Týž, Alessandro Ricci e il suo giornale dei viaggi. 2. Documenti inediti o rari, Il Cairo, Société Royale de Géographie d'Égypte, 1930. Salvoldi, Daniele: Alessandro Ricci's Travel Account: Story and Content of his Journal Lost and Found. In Egitto e Vicino Oriente, 32, 2009, s. 113–119.

⁶⁷ V NA, RAT, Leopold II., Raddi Giuseppe (1770–1829), je uloženo 5 ks dopisů Raddiho Leopoldovi z expedice do Egypta z let 1828–1829: Káhira, 24. 9. 1828, 5 s.; Suit Licopolis, 9. 11. 1828, 3 s.; Ibsambul, 11. 1. 1829, 7 s.; Rosetta (er-Rašid), 6. 6. 1829, 7 s.; Rosetta (er-Rašid), 9. 6. 1829, 2 s.

⁶⁸ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 20. 11. 1827, 3 s.

⁶⁹ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 20. 11. 1827, fol. 1v–2r.

bez Leopolda II. by jeho sen o výpravě měl k uskutečnění hodně daleko: „*C'est avec pleine conviction que les Etudes Egyptiennes avaient trouvé un honorable et zélé protecteur, que j'ai osé compter sur la coopération active d'une commission Toscane pour l'exploration des monuments historiques encore existans en Egypte. La lettre dont Votre Altesse Impériale et Royale a daigné un honorer met la comble à tous mes vœux en m'annonçant l'adoption d'un plan qui assuré.*“⁷⁰

Téhož dne napsal i Rosellini Leopoldovi z Paříže svůj dopis, obdobě koncipovaný jako písemná sdělení jeho francouzského kolegy, s rozborem důvodů nutnosti odložení cesty, nevhodnosti podzimního termínu pro její zahájení vzhledem k počasí v Egyptě a Núbii, nebezpečí nakažlivých nemocí a tím nezbytnosti prodloužení jeho pobytu v Paříži. Tento list je také první z dvanácti dopisů zaslanych Ippolitem toskánskému velkovévodovi, které jsou uloženy v Rodinném archivu toskánských Habsburků v Praze.⁷¹

V červnu a červenci následujícího roku Leopold obdržel z Paříže od obou učenců písemné sdělení, která konečně oznamovala dlouhou očekávanou zprávu, že je vše vyřízeno a připraveno k odjezdu do Egypta.⁷² První ze dvou byl Champollionův list, v němž s radostí oznamoval, že konečně získal od krále finanční obnos pro pokrytí nákladů na expedici: „*Le Roi vient d'ordonner que les fonds nécessaires à une complete exploration de l'Egypte sous le rapport des monuments historiques voient mis à ma disposition; et Je suis autorisé à m'adjoindre plusieurs artistes dessinateurs et architectes pour relever fidèlement les nombreux basreliefs et toutes les inscriptions monumentales qu'il importe si fort d'étudier et d'arracher ainsi à la destruction certaine dont les menace une barbarie toujours agissante.*“⁷³ Zároveň se zmiňoval o termínu odjezdu na expedici: „*Le départ pour l'Egypte aura lieu à la fin du mois de juillet prochain ou dans les premiers jours d'août.*“⁷⁴ Měsíc nato obdržel Leopold do Florencie sdělení,⁷⁵ datované v Paříži dne 14. července, vedoucího toskánské části egyptské výpravy, v němž Ippolito nadšeně popisoval, co všechno jeho prodloužený pobyt v hlavním městě Francie pro něho znamenal, že byl velkým přínosem jak pro jeho znalosti, tak pro navázání úzké spolupráce s pařížskými vědeckými institucemi, především s prestižní společností *Società del Bullettino Universale*, v jejíž historicko-filologické sekci byl jmenován členem-korespondentem: „*Tra le cose che il mio non breve soggiorno in Parigi mi ha posto in grado di osservare relativamente ai progressi generali dei buoni studi, una delle più importanti mi è sembrata la Istituzione della Società del Bulletin Universale, che vien riguardato ben o ragione come il centro e l'organo di comunicazione di tutto il moderno sapere in ogni maniera di discipline. Questa Società riceva adesso da una più diretta protezione del Governo di Francia e dalla sollecita cooperazione di personaggi distinti e dei più celebri Dotti, un lustro maggiore ed una più grande stabilità per l'avvenire. Or è venuto a mia cognizione che la Società predetta desidera l'alto onore di potere inserire nella lista dei Principi Protettori l'Augusto Nome di Vostra Altezza, e di più il Direttore della Società medesima ha pregato me, come uno dei collaboratori alla Sezione di Scienze Stori-*

⁷⁰ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 20. 11. 1827, fol. 1v–2r.

⁷¹ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito: celkem dochováno 12 ks + 4 přílohy z let 1827–1831. V souboru dopisů se nenachází ani jeden koncept odpovědi Leopolda Rosellinimu, jako tomu bylo v případě korespondence s Champollionem. Paříž, 20. 11. 1827, 3 s.; Paříž, 14. 7. 1828, 2 s.; Alexandrie, 26. 8. 1828, 3 s.; Gíza, 10. 10. 1828, 3 s.; Théby, 24. 11. 1828, 4 s.; Núbie – Ibsambul, 8. 1. 1829, 4 s.; Ombos (Kóm Ombo), 15. 2. 1829, 4 s.; Théby Bibán el Mulúk, 30. 5. 1829, 10 s.; Théby, 2. 7. 1829, 4 s.; Livorno, přístav, 28. 11. 1829, 3 s.; Livorno, s. Leopoldo, 29. 12. 1829, 4 s.; + 4 přílohy seznamů, 30 s. 1. kreseb, 4 s.; 2. kreseb členěných dle autorství, 3 s.; 3. artefaktů z akvizic, 12 s.; 4. předmětů z vykopávek z Théb a Abydu 11 s.; Paříž, 23. 9. 1831, 2 s.

⁷² NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 11. června 1828, 2 s.

⁷³ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 11. června 1828, fol. 1r.

⁷⁴ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 11. června 1828, fol. 1r–v.

⁷⁵ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Paříž, 14. července 1828, 2 s.

che, *Antichità e Filologia del pregiato Bullettino, e come designato a uno dei corrispondenti del medesimo in Italia.*⁷⁶ Nejdůležitější informací tohoto listu však bylo oznámení o nástupu cesty do Egypta.⁷⁷ Skupina vědců se vydala z Paříže do Toulonu. „*Adempio di buona voglia a quest'onorevole incarico, sul momento di lasciar Parigi per recarmi a Tolone in compagnia dell'ottimo Sig. Champollion... e dispormi all'imbarco per la nostra spedizione, il quale avrà luogo il 30 del mese corrente sulla corvetta francese l'Églé.*“⁷⁸ Členové výpravy se nalodili až dne 31. července na korvetu l'Églé a zamířili do Alexandrie, kde přistáli dne 18. srpna, aniž vůbec tušili, že jejich výprava mohla skončit dřív, než vůbec začala.⁷⁹

Konečně Egypt

Pár dnů po příjezdu napsal z Alexandrie Rosellini Leopoldovi dopis, v němž svého mecenáše informoval o průzkumu další části sbírky Giuseppeho Nizzolliho s popisem jednotlivých vzácných staroegyptských artefaktů.⁸⁰ V tomto starobylém středisku vzdělanosti se expedice zdržela až do 14. září a dny trávil organizací další cesty, dále prohlídkami kolekcí konsulů a nákupem egyptských starožitností v místních obchodech a na trzích. Ve dne 16.–17. září skupina vědců se na chvíli na cestě do Káhiry zastavila v Sán el-Hagaru, který býval v určitém období vlády faraonů hlavním městem Dolního Egypta. Odtud pokračovali do Káhiry, kam dorazili 30. září. Odtud se vypravily k pyramidám. V oblasti Sakkáry, Gízy⁸¹ a Memfidy (Mennofer) strávili téměř dva měsíce průzkumem

⁷⁶ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Paříž, 14. července 1828, fol. 1r–v.

⁷⁷ O egyptské výpravě podrobněji viz Robinson, A.: Muž, který, s. 166–207, s. 174 mapka cesty výpravy po Nilu. Robinson ale ve své knize vychází z dokumentů a korespondence zachované Champollionem, nikoliv členy toskánské části expedice. Srov. Champollion, Jean-François: *Lettres écrites d'Égypte et de Nubie en 1828 et 1829*. Ed.: Didot, Firmin, Paris 1833, 470 s. Vzhledem k tomu, že k vlastní expedici existuje celá řada literatury, studií, edic, včetně díla obou egyptologů, tedy Monument, uveřejněných a přístupných i v různých formátech na internetu a k omezenému rozsahu článku, se autorka předkládané studie rozhodla při výkladu cesty opírat se pouze o informace z originálů dosud nepublikovaných dopisů Roselliniho, Champolliona, Raddiho a deníkových záznamů Leopolda II., dochovaných v NA, RAT, Leopold II., deníky a osobní korespondence. Autorka pro informace o egyptské expedici vzhledem k tomu, že v Rodinném archivu toskánských Habsburků je dochováno více Roselliniho dopisů toskánskému velkovévodovi z výpravy, než Champollionových, využila ještě informací z „Consulta l'Archivio Rosellini“ dostupných na <http://www.progettorosellini.com> [17. 3. 2014], sestavených na základě podkladů z archivního fondu Rosellini, uloženého knihovně v Pise, a zveřejněných Oddělením historických věd starého světa na Università di Pisa (Dipartimento di scienze storiche del mondo antico dell'Università di Pisa).

⁷⁸ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Paříž, 14. července 1828, fol. 1v.

⁷⁹ Robinson, A.: Muž, který, s. 170–171. Expedice na ne zcela korektní doporučení konsula Drovettiho, který napsal Champollionovi z Egypta 3. května 1828, neměla kvůli opětným nepřátelským vztahům Osmanské říše vůči Evropanům opustit Francii. Naštěstí dopis dorazil do Paříže až po odjezdu Champolliona do Toulonu. Bratr Jacques-Joseph Champollion úřední Drovettiho sdělení pozdržel, než ho předal úřadům. Proto vládní telegram o zdržení expedice dorazil prefektovi do Toulonu, až když už byli odhodlaní muži dobýt Egypt na moři.

⁸⁰ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Alexandrie, 26. srpna 1828, 3 s.; fol. 1r.: „*Arrivati con felicissimo viaggio in Alessandria, una delle mie cure principali è stato quella di esaminare la Collezione di antichità egizie del Sig. Nizzoli, conformemente all'ordine che in nome di Vostra Altezza Imperiale e Reale ricevei da S. E. il Sig. consigliere Fossombroni.*“ Podle této informace a dokumentace uložené ve fondu Rosellini v Pise, korespondoval Ippolito jednak s toskánským ministerským předsedou Vittorioem Fossombronim a bývalým vyslancem v Paříži Nerim Corsinim. V NA ve fondu RAT, Leopold II., osobní korespondence, jsou sice uloženy dopisy obou nejvyšších úředníků toskánského státu, ale v nich zmínka o egyptské expedici nalezena nebyla.

⁸¹ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Giza, 10. října 1828, 3 s., fol. 1r.: „*In una lettera scritta dal Cairo il 30 settembre a S. E. il Sig. consigliere principe Corsini, resi conto di un acquisto fatto a vantaggiosissimo prezzo in Alessandria di vari monumenti egizi, tra i quali un bel sarcofago in pietra calcarea, scolpito dentro e fuori di geroglifici e sculture di buon stile.*“ V tomto dopise Rosellini psal Leopoldovi o svém výhodném nákupu egyptských starožitností zakoupených v Alexandrii s podrobným popisem luxusních kusů a určením dobj jejich vzniku podle panovníků, s uvedením jmen faraonů, s popisem dalších staroegyptských památních míst, která mezi

pyramid a pohřebních archeologických areálů. Ve dnech od 22. října do 4. listopadu byla výprava v oblasti Středního Egypta v Beni Hasan el-Quad (též Beni Hassan).⁸² Místo, o kterém neměli členové expedice mnoho informací, je naprosto ohromilo. O setkání s touto staroegyptskou pohřební lokalitou se lze dozvědět mnohé z Roselliniho dopisu Leopoldovi, napsaném až po příjezdu do Théb (Luxoru) dne 24. listopadu 1828.⁸³ Podle úvodních rádků listu se zde členové expedice chtěli zastavit na své cestě do Luxoru jen na pár dnů, aby zjistili, zda bude mít význam na zpáteční cestě toto málo probádané pohřebiště prozkoumat, či ho minout. To, s čím se zde setkali, je naprosto nadchlo natolik, že jejich průzkum byl nakonec prodloužen o celých 15 dnů. „Ale po příjezdu do Beni-Hassan el-Quadin, který je jedním z ústředních bodů Heptanomydy a přesněji Nomu Hermopoliského,⁸⁴ jsme považovali za nutné změnit svůj záměr a zůstat zde tak dlouho, jak bylo zapotřebí a využít pro to i příznivou roční dobu, která se zdála být v této chvíli velmi příhodná pro náš pobyt, který byl prodloužen o 15 dnů. Strávili jsme na úpatí arabského pohorí, kde bylo ve vápencovém masivu vytesáno mnoho hrobek náležejících do provincie Hermopole. Hrobky v Beni-Hassan patřily především třídě vojáků. Stěny uvnitř jsou všechny pokryté malbami, z velké části dobře zachovány a představující do všech detailů občanský a domácí život této vznešené třídy egyptského národa. Různé vyobrazené scény lze rozčlenit podle obsahu do následujícího pořadí.“⁸⁵ Z tohoto citátu je naprosto zřejmé, že považoval Leopolda za člověka vzdělaného, když ho detailně informoval o nálezech, a nejen za svého panovníka, mecenáše a chlebodáře, kterému je nutno z úcty zasílat sdělení o výpravě či jen za osobu zainteresovanou na financování projektu. Zároveň z hlediska vědeckého nám úryvek prezentuje i metodu, jakou Rosellini i Champollion používali při klasifikaci nalezených staroegyptských pamětihodností a artefaktů, jež pak využili ve svých Monumentech. „1° velké obrazy znázorňující víc jak stovky dvojic mužů, kteří bojují mezi s sebou; 2° Zde jsou zaznamenána zobrazení bitev, zteče pevností, a s tím související různé arény, výzbroj a uniformy vojáků a velitelů; 3° velké lovy prováděné lukem a šípy různých druhů čtyřnožců zachycených co nejdokonaleji. Lovy ptáků se sítěmi obrovských rozměrů. Rybolov v Nilu a v močálech s vidlicí a trojzubci; ryby jsou vyobrazeny naprosto věrně tak, že umění naší doby by je neumělo dosáhnout.; 4° Různé obrazy představující plavbu Egyptanů reali-

Alexandrií a Káhirou navštívili, stejně jako s informacemi o prohlídce pyramid v Gíze a popisem nástěnných maleb uvnitř hrobek s údaji o tom, jak hieroglyfické nápisy rozšířily Champollionův slovník staroegyptského písma. Dále popisoval, jak budou pokračovat na lodích po Nilu směrem k Thébám. Tamtéž, fol. 3r: „*Domani torneremo alle barche per continuare il viaggio, rimontando il Nilo, ed avanzando sempre più in questo paese di meraviglia della natura e dell'arte. Speriamo d'essere a Tebe tra venti giorni.*“ Jak z uvedeného vyplývá, tyto dosud nevyužívané a nepublikované dopisy, jsou nedoceněným zdrojem informací o cestě expedice. Mají nesmírný význam jako přímé a bezprostřední svědectví o staré egyptské civilizaci, prožitých zážitcích členů expedice, pozorování života místních obyvatel i podmínek, v nichž chudí Arabové žili, které se jim jevily jako bídné. Tamtéž, fol. 3r: „*Il paese è tranquillissimo, e questi poveri arabi ci riguardano come inviati dalla Provvidenza a sollevare di qualche piccola moneta la loro miseria che è veramente estrema. I frutti del terreno appartengono tutti all'unico possidente e padrone dell'Egitto, e a poveri coltivatori non resta di che cuoprire la loro nudità.*“

⁸² Pohřební lokalita na hranicích Dolního a Horního Egypta, ležící mezi Asyutem a Memfidou (Mennofer) z období Staré říše. Jižně od hrobek se nachází chrám zasvěcený bohu Ptahovi.

⁸³ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Théby, 24. listopadu 1828, 4 s. Z tohoto dopisu výjimečně autorka uvádí citaci úryvků v češtině, vzhledem k tomu, že to byla první zpráva obsahující podrobné a ve své době naprosto neznámé informace.

⁸⁴ V dopise jsou jména uvedena v italské podobě: „Eptanoide“ a „Nomo Ermopolitano“ srov. obsahově velmi podobný dopis Roselliniho svým kolegům do Pisy, datovaný v Núbii-Ibsambulu (Abú Simbel) dne 16. ledna 1829, tedy o dva měsíce později, než byl napsán list s těmito informacemi toskánskému velkovévodovi. Dopis do Pisy byl otištěn v Nuovo giornale de' letterati, Tomo XVIII, Letteratura, science morali, e arti liberali. Ed. Nistri, Sebastiano, Pisa 1829, s. 43–44.

⁸⁵ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Théby, 24. listopadu 1828, fol. 1r.

zovanou s velkými plavidly, poháněnými vesly a velkými plachtami; 5° Jedna scéna obrovského významu nacházející se v hrobce jistého Nevôthpha, jednoho z představitelů vojenské třídy;⁸⁶ 6° Nad dalšími stěnami těchto hrobek je vyobrazeno velké množství druhů umění a řemesel (sochař, malíř, zlatník, kovář, tesař, truhlář, výrobce skla a váz z hlíny) spolu s hieroglyfickými nápisy; 7° Další scény představují soudní tribunál; 8° Velmi četné a živé jsou zde scény domácího života.“

Není nepodstatné i Roselliniho nadšené hodnocení vytváření kreseb kreslíři toskánské části výpravy v Bení Hasanu, když v dopise napsal: „...kde v 15 dnech bylo vytvořeno na 400 kreseb, některé i barevné. A zde je mou povinností ještě sdělit Vaší Výsosti, že úsilí našich Toskánců a oddanost, kterou projevují naší výpravě a přesnost jejich práce, jsou takové kvality u nich všech, jak si je jen možno vůbec přát.“⁸⁷ Poslední řádky dopisu čitatele dodnes přesvědčují o nesmírném nadšení, dychtivosti po poznání a ohromení, když účastníci vysněné francouzsko-toskánské expedice konečně stáli tváří v tvář úžasným památkám starobylé civilizace, o nichž až dosud jen snili. „Siamo adesso arrivati a Tebe da quattro giorni. Un primo colpo d'occhio dato ai più vasti monumenti ci ha ripieni d'entusiasmo e avvertiti di quanto avremo da occuparci nel lungo soggiorno che faremo in questo paese. Allora continueremo più energicamente gli scavi che facciamo intraprendere fino da questo momento dentro le grandi rovine. Ma intanto per non lasciar sfuggire la men calda stagione, partiremo di qui a due giorni per la Nubia.“⁸⁸ Ale ještě dříve než badatelé stanuli před chrámovým komplexem v Luxoru, krátce se zastavili na Iden, a to 17. listopadu, v městě Hathorině na pravém břehu Nilu v Dendeře. Mezi 20.–25. listopadem dorazili konečně do Théb, jak se o tom zmínil Ippolito v závěrečných větách výše citovaného dopisu, kde pobýli ohromení egyptologové prozatím jen 4 dny. Nechtěli se déle zdržovat, protože je čekala ještě dlouhá cesta. Mohli s klidným svědomím odjet, protože věděli, že se sem na cestě zpět opět vrátí. Záměrem expedice bylo totiž postupovat proti proudu Nilu a mapovat starobylá egyptská města až do chrámu v Kalábše v Núbii lokalitě zvané Bab al-Kalabha. Při průzkumu prováděném v jednotlivých zastávkách členové expedice zjišťovali, zda na zpáteční cestě zvolenou lokalitu podrobí ještě jednou hlubšímu probádání, či už ji jen minou. Proto se 29. listopadu zastavili i v místě zvaném Esna, aby si prohlédli chrám boha Chnuma. Den poté si prozkoumali v Edfu chrám boha Hora, jeho manželky Hathor a jejich syna. Dne 2. prosince dorazili do staroegyptského chrámového komplexu Kóm Ombo v Horním Egyptě. Jak jim napověděl reliéf, byl chrámový objekt zasvěcen bohům Sobkovi a Horovi a malá kaple bohyni Hathor.

Další ze sedmi Ippolitových listů napsaných Leopoldovi II. přímo z Egypta, sepsal Rosellini až po příjezdu expedice do Ibsambulu (Abú Simbel) v Núbii.⁸⁹ Každá řádka dopisu přináší velmi přesné informace, podle nichž se dá poměrně s určitostí zmapovat průběh dalších etap plavby po Nilu, a to v časovém rozmezí od 24. listopadu do 8. ledna 1829. Z Théb, které opustili dne 24. listopadu, do Abú Simbelu, kam se poprvé podívali mezi 26.–27. prosincem, pokračovali do posledního cílového bodu cesty k druhému kataraktu poblíž Wádí Halfy. Dne 4. prosince se vylodili k průzkumu monumentů vybudovaných mocnou staroegyptskou civilizací v Asuánu (Syenne). Dále ve dnech 5.–16. prosince následovala prohlídka staveb na ostrůvku Filé, kde, jak píše Toskánc, francouzská vědecko-výzkumná komise doprovázející Napoleonovu armádu v roce 1799 ukončila svou výpravu. Naši badatelé pak byli podrobeni první velké logistické zkoušce, která spočívala

⁸⁶ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Théby, 24. listopadu 1828, fol. 1v–2r, následuje podrobný popis zobrazené scény, včetně detailů, stejně jako tomu je u ostatních skupin popisovaných nástěnných maleb.

⁸⁷ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Théby, 24. listopadu 1828, fol. 2r.

⁸⁸ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Théby, 24. listopadu 1828, fol. 2v.

⁸⁹ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Nubie-Ibsambul, 8. ledna 1829, 4. s.

v překonání prvního nilského kataraktu, k němuž došlo s velkými transportními potížemi 16. dne téhož měsíce, kde v blízkosti Asuánu a vstoupili do kamenité, jak uvádí Rosellini, Dolní Núbie. Zde byli členové výpravy zaskočeni velkými rozdíly teplot, které přes den stoupaly na 44 °C a v noci spadly jen na 5 °C. Jak píše Rosellini, trpěli zimou, protože byli přivykli slunci a vysokým teplotám. Dne 30. prosince ráno téměř s příchodem Nového roku dorazili do Wádí Halfy a zdolali i druhý nilský katarakt se stejnými problémy s lodkami, které museli dostat přes kamenité překážky. Pisemně i kresbou zachytili společně všechny monumenty, opsali nápisy a jejich jediným přáním bylo vrátit se do Abú Simbelu, kde se chtěli věnovat další výzkumné práci: „*Il Primo del nuovo anno corrente rivolgemmo le barche per scendere il fiume sui già percorsi paesi. Ma il nostro desiderio spingevaci soprattutto a ritornare ad Ibsambul, dove una breve visita fatta nel salire avevaci mostrato cose di grandissimo interesse.*“⁹⁰

A tak tedy s Novým rokem se plavidla otočila a spustila se směrem po proudu k neuvěřitelnému komplexu Abú Simbelu, kam doplula 3. ledna. Teprve nyní započaly usilovné práce zdokumentovat a nakreslit pamětihodnosti tohoto rozsáhlého komplexu, stavby, stély, basreliéfy, sochy, nástěnné malby, zaznamenat všechny nápisy, vyložit smysl zobrazených scén i výklad mytologických postav a náboženských obřadů. Champollion začal s hledáním hrobky faraona Ramesse II. Téměř 14 dnů nepřetržitě a vyčerpávající vědecké, výzkumné a dokumentační práce pro všechny členy expedice. Dne 16. ledna nasedli všichni do lodí a proud Nilu je dovedl přes Derr, Amadu opět do Kalabši, kde setrvali ve dnech 26.–27. 1. 1829.⁹¹ Po krátkém oddychu mezi již jednou viděnými památkami se znovu tentokrát na šest dnů zastavili (2.–7. února) na ostrově Fílé (Philae). Ve dnech 13. až 15. téhož měsíce vystoupili opět na nilský břeh v Kóm Ombo v Horním Egyptu. Odtud dne 15. února napsal Rosellini toskánskému velkovévodovi obsáhlý list, v němž popsal plavbu po Nilu s vyjmenováním zastávek mezi Abú Simbelem a Kóm Ombo.⁹² Tato místa Rosellini na základě výsledků badání určil jako oblast mezi Etipoií a Nubií, která byla pod nadvládou faraonů a tomu odpovídala i architektura. Nejvíce ho zaujalo, že od této části Núbie nenalezli stopy žádné památky, která by odpovídala stylu ptolemaiovského období, kromě chrámu v Dakké: „*Fino a questo punto della Nubia, non avendo trovato traccia nessuna di opera Tolemaica, pare si possa essere autorizzati a credere che il dominio dei Lagidi⁹³ non si estendesse mai oltre Dakké (Pselcis), ove cominciano le loro costruzioni.*“⁹⁴ Leopoldovi sděloval i názory a hodnocení svého učitele, a to nejen ohledně tohoto chrámu, ale i obecné závěry přinášející buď potvrzení stávajících Champollionových mínění, či vědecké poznatky úplně nové, které uváděly na pravou míru zastaralé nebo ne zcela přesné dosavadní archeologické a historické znalosti: „*Il tempio di Dakké infatti è in massima parte opera del Re Tolomeo Evergete II⁹⁵ più vari ornamenti di scultura aggiunti sotto l'Impero di Augusto, i quali portano il carattere della più triste decadenza. Il Sig. Champollion aveva già da qualche anno stabilito, contro le teorie già ricevute tra gli archeologi, che l'arte Egizia, e massime la scultura, è più bella o misura che si ritrova in più antichi monumenti; che comincia a decadere sotto le ultime dinastie faraoniche; che sotto i Greci imbastardisce sempre più di regno di regno, e che sotto i Romani finalmente ha perduto ogni grazia ed ogni disinvoltura. La visita*

⁹⁰ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis Núbie-Ibsambul, 8. ledna 1829, fol. 1r.

⁹¹ V době výpravy stál chrám v Kalábši, který navštívili na svém místě, byl postaven až v římské době za císaře Augusta. V roce 1970 v souvislosti se stavbou Asuánské přehrady byl před zatopením přemístěn, stejně jako jiné zdejší staroegyptské objekty, včetně Abú Simbelu.

⁹² NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Ombòs, 15. února 1829, 4 s.

⁹³ Lágovci = Ptolemaiovci byla dynastie makedonského původu, která vládla v Egyptě v letech 323–30 př. n. l.

⁹⁴ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Ombòs, 15. února 1829, fol. 1r.

⁹⁵ Faraon (182–116 př. n. l.) z dynastie Ptolemaiovců. Byl mladším synem Ptolemaia V. a Kleopatry I.

*e lo studio dei Monumenti ha confermato pienissimamente questo giudizio.*⁹⁶ Takovým způsobem se formovala moderní egyptologie, teoretickou přípravou, studiem, vlastním poznáním a zkušenostmi, přímo na místě, tváří v tvář ohromujícím pozůstatkům staré egyptské civilizace v konfrontaci s úrovní obrovských teoretických znalostí, kterými Champollion, a nakonec i Rosellini oplývali. Informace v tomto dopise ukazují do jakých podrobností, které dnes mohou být pro badatele cenným zdrojem upřesňujících poznatků, Rosellini zacházel ve svých písemných sděleních toskánskému panovníkovi do naprostých podrobností a prezentuje i historické souvislosti: „*In Dakké e in qualche altro tempio della Nubia costruito sotto il Regno dei Lagidi, abbiamo osservato per la prima volta varie figure di Dei colorite con una specie di violetto in quelle parti che sogliono essere costantemente colorite di giallo. Dapprima una simile singolarità ci ha al quanto sorpresi, molto più che il violetto è colore non praticato mai nellegiziane pitture: Ma una iscrizione greca del tempio stesso di Dakké, e già pubblicata dal Sig. Letronne,*⁹⁷ *ci ha sciolto il nodo. Questa iscrizione parla delle grandi spese fatte da un tale per indorare le figure del tempio. Ora sembra evidente che la indoratura non poteva applicarsi che alle parti gialle. Il violetto dunque che rimane adesso da essere un effetto del mordente, o d'altra preparazione fatta per ricevere loro, il quale portato via, o caduto, ha lasciato scoperto una superficie insolita nellegiziane figure. Dietro questa natural conseguenza abbiamo fatto restituire i disegni nel modo primitivo, vale a dire, indorate le parti gialle. La decorazione diven più ricca, ma, per quanto parmi, ci scapita un poco il buon gusto.*“⁹⁸ V poslední části dopisu se rozepisuje o dalších navštívených chrámech z řecko-římské epochy, monumentech, jiných starožitnostech a reliéfech, zobrazujících různé historické události a panovníky, roztroušených v blízkém či vzdáleném okolí Dakké v Núbii před první kataraktem.⁹⁹ Neměně zajímavá je informace o zajištění a organizaci vykopávek v Thébách a zabezpečení vyzvednutých nálezů a mumii, o zakrytí či uzavření odkrytých hrobek, v době mezi prvním pobytem expedice a návratem při zpáteční cestě, kam se podle údajů vrátili 8. března 1829, aby se s novou energií pustili do vykopávek.¹⁰⁰ Ještě předtím se na den, 6. března, zastavili opět v Esně.

A pak už následoval pětíměsíční nepřetržitý pobyt v Thébách a Luxoru, trvající od 8. března až do 7. srpna, plný horečné archeologické práce, rutiny a studia, čtení hieroglyfů, vykopávek, objevování nových hrobek a jejich odkrývání, vytváření jejich plánků a kopírování jejich výtčoby a nalezených předmětů, určování vyzvednutých mumii, srovnávání historických faktů, překreslování reliéfů, nástěnných maleb, opisování nápisů, zakreslování objektů, vytváření mapek a situačních plánů pohřebišť, určování egyptských panovníků, bohů, sestavování egyptského panteonu, charakterizování jednotlivých kast egyptské společnosti, popisování úlohy a postavení kněží, náboženských rituálů, vytváření sbírek pro převoz do vlasti, řazení nalezených předmětů, jejich katalogizace. Nej-

⁹⁶ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Ombòs, 15. února 1829, fol. 1r–v. Rosellini tu píše o názoru Champolliona o dekadenci egyptského umění, především soch, započaté již na konci panování posledních dynastií faraonu, pokračující za nadvlády Řeků a dokončené za Římanů, které francouzský egyptolog vyslovil ještě před výpravou do Egypta, navzdory přijatému přesvědčení archeologů. Na závěr citátu Ippolito vyslovil tvrzení, že: „*Návštěva a studium monumentů zcela úplně potvrzují Champollionův názor.*“

⁹⁷ Jean-Antoine Letronne (1787–1848), francouzský filolog, epigrafik a archeolog.

⁹⁸ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Ombòs, 15. února 1829, fol. 1v–2r. V úryvku psal Rosellini o použití barev fialové a žluté na zobrazení postav bohů, což jak zdůraznil, viděli poprvé. Navíc vyvrátili svým pozorováním tvrzení v řeckém nápisu, publikovaném J.-A. Letronnem, že postavy byly celé zlatené. Naši badatelé zjistili, že zlato mohlo být použito pouze tam, kde zůstala po jeho opadání nevědní fialová místa.

⁹⁹ Jedná se o lokality Gerf Husén, Dendúr, Kalábša, Bét el-Wálí, Debod (v dopise jsou jména ve tvarech Ghirschie-hassa, Dondur, Kalabscie, Beit-uallí, Debodeh).

¹⁰⁰ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopisy, Théby, 30. května a 2. července 1829. Dopisy jsou neobyčejně cenné pro svůj podrobný obsah činnosti členů expedice.

důležitějšími hledisky¹⁰¹ výjimečnosti zkoumaných hrobek byly hloubka, rozsah a způsob vyhloubení pohřebních komor v horském masivu a jejich struktura, množství hieroglyfických nápisů, jejich opisy, překreslení reliéfů a výmaleb v královských hrobkách a nový převratný pohled na tyto nástěnné malby ve smyslu výkladu vyobrazených scén pro poznání životní i posmrtné pouti starých Egyptanů. Důležité je v tomto případě hodnocení Champollionova přínosu pro egyptologii zaznamenané Rosellim: „*Il quarto aspetto finalmente, sotto del quale debbono considerarsi le tombe reali, à la significazione di tutte queste differenti scene: e questa è una conquista tutta propria del nostro secolo ed un nuovo frutto della scoperta del Sig. Champollion.*“¹⁰²

Po přistání se badatelé nejprve usadili na břehu Nilu nedaleko chrámu v Karnaku, odkud mohli lépe prozkoumat památky v Luxoru. Na konci března se pak vypravili na opačnou stranu Théb do Bibán el-Mulúk,¹⁰³ jak psal Rosellini v dopise z 30. května toskánskému velkovévodovi, kde se v nekropoli ubytovali přímo v hrobce Ramesse IV.: „*È oramai un mese e mezzo che abitiamo la valle detta Biban-el-Moluk, situata al nord-ovest di Tebe. Quivi sono, come lo indica il nome, le tombe dei Re Tebani ed una di esse, che chiuse già il corpo di un Ramses della XIX^a dinastia,¹⁰⁴ ci ha dato comodo alloggio in una piccola porzione del suo vasto corridoio. Di queste tombe se ne vengono nella nominata valle fino a venti. Al tempo di Diodoro Siculo¹⁰⁵ non n'erano aperte più di diciassette; e tra le scoperte recentemente contasi quella che aperse il Belzoni¹⁰⁶ e che appartenne al Re Usirei della 18^a dinastia.*“¹⁰⁷

Stejně tak zajímavě psal o tom, jakým způsobem pronikali do hrobek, které ještě nebyly odkryty: „*Durante il nostro soggiorno a Luxor traversammo il Nilo per recarci alla Necropoli di Tebe a vedere una tomba scavata inlatta, e non per anco visitata da alcuno. Vi si penetrava per un pozzo di circa otto braccia, fabbricato di mattoni crudi: nel fondo era una cameretta quadrata, rotto il suolo della quale scendevaci in un secondo pozzo profondo quasi al pari del primo, e fabbricato nello stesso modo. Nel suo fondo era un'apertura, la quale introduceva in una specie di grotta di cinque braccia quadrate, scavata a forza di scalpello nel cuor del monte, o catena libica, dentro alla quale gli Egiziani di Tebe avevano posto il loro Cimiterio. Dentro la grotta giacevano al suolo quattro casse di mummie, la prima delle quali racchiude il corpo d'una femmina, e la seconda quella del marito che fu Sacerdote d'Amnone in Tebe. Le altre due appartengono, come sembra, alla medesima famiglia, ma non hanno titoli.*“¹⁰⁸ Ale překvapivě téměř půl roku před návratem podle řádek z květnového listu Rosellini jednak bilancoval a vypočítával, co všechno bylo během ex-

¹⁰¹ Čtyři hlediska pro průzkum hrobek v Thébách a Údolí králů viz NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Théby, 30. května, 10 s., fol. 3v–4r: „*Quattro sono i diversi aspetti sotto i quali possono esser considerate queste tombe, e ciascheduno di essi è una rara sorgente di meraviglia: Il primo è lopera vasta di scavazione nel seno del monte la quale, nelle tombe complete, suole scendenza per cento e più braccia in profondità, ed estendersi per ben ottanta in lunghezza; Il secondo è il numero immenso dei geroglifici e dei bassirilievi dipinti che ne coprono tutti i pareti; Il terzo è la qualità dei soggetti che le sculture rappresentano.*“

¹⁰² NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Théby, 30. května, fol. 4r. Komparaci Champollionových a Roselliniho vědeckých názorů a zhodnocení přínosu pro egyptologii viz Hari, R.: I. Rosellini et J. F. Champollion: deus vies pour egyptologie. In: Ippolito Rosellini: passato e presente di una disciplina. Atti del Congresso Internazionale. Pisa 1982, s. 75–80.

¹⁰³ Údolí králů. Viz Robinson, A.: Muž, který, s. 198–199. Srov. úryvek z dopisu Roselliniho datovaný 30. května 1829. NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Théby, 30. května, fol. 5r–v.

¹⁰⁴ Dnes se Ramesse IV. řadí do 20. dynastie.

¹⁰⁵ Diodorus Siculus (cca 90–cca 27 př. n. l.) starořecký historik ze Sicílie. Podle vysvětlení Roselliniho, bylo hrobek nyní odkryto na dvacet, za dob Diodora sotva sedmnáct.

¹⁰⁶ Giovanni Battista Belzoni (1778–1823), italský cestovatel, hledač pokladů a amaterský archeolog. Byl objevitelem hrobky Sethiho I. v Údolí králů.

¹⁰⁷ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopisy, Théby, 30. května, fol. 3r–v.

¹⁰⁸ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopisy, Théby, 30. května, fol. 2r–v.

pedice nashromážděno a jednak již badatelé, jak se ukazuje, mysleli i na podzemní návrat: „*Sono finalmente in dovere di annunciare a Vostra Altezza che a norma delle misure prese relativamente ai nostri lavori, crediamo di poter terminare lesame dei Monumenti di Tebe nel corso del mese d'agosto prossimo, e quindi scendendo, contiamo poter essere in grado d'imbarcarci ad Alessandria per il ritorno, verso i primi di ottobre.*“¹⁰⁹

Poslední dopis, datovaný v Thébách dne 2. července,¹¹⁰ napsal Rosellini Leopoldovi krátce před odplutím zpět do Káhiry. Tam výprava dorazila 15. září. Nezdržela se zde dlouho, protože o pět dní později badatelé dorazili do Alexandrie,¹¹¹ kde čekali na loď do vlasti. Měli příslibeno, že na začátku října je přepraví francouzská námořní přeprava, ale ta byla nakonec o dva měsíce odložena.¹¹² Rosellini a jeho toskáňští souputníci, vyjma Cherubiniho, nakonec nastoupili na obchodní loď, která je dopravila na konci listopadu do Livorna.¹¹³ Francouzští malíři LHôte, Bertin a Lehoux zůstali pracovat v Egyptě. Champollion a Cherubini čekali na příhodnou přepravu téměř 60 dnů až do 6. prosince. V Toulonu tak přistáli těsně před Vánoce až 23. prosince.

Champollion se v době čekání velmi úzce spřátelil s místokrálem Muhammadem Alím pašou,¹¹⁴ jeho rodinou a některými členy dvora, hlavně s pašovým osobním lékařem Étienneem Parisetem. Napsal na žádost Muhammada Alího přehled historie starověkého Egypta, který se mu podařilo dokončit na konci listopadu. A konečně měl čas také napsat svému toskáňskému mecenáši, jediný, za to však zásadní a obsáhlý čtyřstránkový dopis o významu a úspěšnosti výpravy, vědeckých objevech a poznatcích, o podílu práce italské skupiny a o klasifikaci získaných artefaktů.¹¹⁵ „*Votre Altesse Impériale povra juger par Elle même du résultat de nos travaux, lorsque Mr Rosellini mettra sous ses yeux les dessins, coloriés en grande partie, de tous le Basreliefs historiques sculptés soit dans les temples soit dans les Palais, c'était là le but principal de notre expédition. Ces immenses Tableaux ont du être copiés en grand, et je puis affirmer que l'Europe savante, à la vue de ce précieuse recueil de dessins, se formera pour la premiere fois, une idée exacte de ces magnifiques décorations,*

¹⁰⁹ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopisy, Théby, 30. května, fol. 4v–5r.

¹¹⁰ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Théby, 2. července 1829, 4 s., kde Rosellini uvádí sumarizaci výzkumu v Luxoru a nekropoli Théby v komparaci s poznatky francouzských inženýrů Jeana-Baptista Prospera Jolloise (1776–1842) a Édouarda de Villiersse du Terrage (1780–1855), kteří se zúčastnili francouzské vědecko-literární expedice do Egypta v souvislosti Napoleonovým vojenským tažením v roce 1799. Psal především o tombě krále Osimandia (Tombe di Osimandio).

¹¹¹ Cesta probíhala od Luxoru a Théb prakticky bez zastávky. Jen Champollion přikázal zastavit nakrátko v Dendeře, aby si ověřil, zda známá kartuše obsahující titul „autokrator“ není psána v hieroglyfech, což nebyla. Viz Robinson, A.: Muž, který, s. 205.

¹¹² NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Rejda v Livornu, 28. listopadu 1829, 3 s., fol. 1r: „*Il bastimento da guerra francese che doveva trasportare congiunte le due spedizioni, non trovandosi in Alessandria allepoca convenuta, ci trovammo costretti, per non perdere la stagione, a separaci e predere gli uni e altri passaggio sopra un legno mercantile della rispettiva nazione. Noi c'imbarcammo sul Bregantino Toscano l'Aristide comandato dal capitano Jaculich.*“

¹¹³ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Rejda v Livornu, 28. listopadu 1829, fol. 1r: „*Mi faccio un dovere di rendere intesa l'Altezza Vostra Imperiale e Reale che oggi finalmente la Spedizione Letteraria Toscana è giunta in Livorno, dopo una lunga e tempestosa navigazione di quarantadue giorni.*“

¹¹⁴ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Rejda v Livornu, 28. listopadu 1829, 2v. Rosellini se zmiňuje o přízni, kterou Champollionovi a jemu věnoval egyptský mistokrál, který jim na důkaz přátelství věnoval bohatě zlatěné perské šavle: „*Volendo poi dare al Sig. Champollion ed a me un segno sensibile (così degnava esprimersi) della Sua Stima, ha fatto alluno e all'altro presente di una bella sciabola di Persia riccamente montata in oro.*“

¹¹⁵ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Alexandrie 14. 10. 1829, fol. 1v–2r. Rozdělení výsledků výzkumu do skupin: 1. zachycení ikonografické dokumentace; 2. historie a genealogie prvních suverénní vládnoucích v Egyptě, určení rodinných příslušníků, poznání jejich aktivit, zvyků, života soukromého i veřejného; 3. náboženství, panteon bohů, náboženské obřady, religiozita; 4. vytvoření tabulí podle basreliefů a nástěnných maleb rozdělených podle umění, matérie, praktických činností starých Egyptanů.

*comme de l'extrême importace des légendes, gravées sur ces basreliefs, pour l'histoire de l'Égypte et celle des Peuples Africains ou Asiatiques.*¹¹⁶

Návrat Roselliniho z expedice

Ippolito po vylodění v Livornu dne 28. listopadu byl jako všichni a všechno, co přicházelo ze zámorí do Toskánska, podroben čtyřicetidenní karanténě v jedné ze tří karanténních stanic, tzv. Lazzaretti, situovaných při pobřeží poblíž livornského přístavu. Rosellini strávil celý prosinec v Lazzaretto di San Leopoldo,¹¹⁷ aby se zotavil, utřídil si své poznámky, výpisky, seřadil kresby a ostatní dokumentaci přivezenou s sebou z Egypta. V karanténě psal dopisy. Na konci pobytu sestavil také svému mecenáši obsáhlou písemnou zprávu,¹¹⁸ k níž přiložil čtyři přílohy. Jedná se čtyři soupisy zachycující rozdělení výsledků z francouzsko-toskánské vědecko-literární výpravy po staroegyptských památkách, což jsou jedinými originálními doklady tohoto druhu, které přinášejí nejcennější údaje ke sbírkám artefaktů a k dokumentaci získanými během cesty po staroegyptských monumentech:

1. Zpráva o počtu a kvalitě kreseb přivezených z Egypta
2. Zpráva o rozdělení prací mezi jednotlivé členy výpravy
3. Katalog starobylých památek vyzvednutých z vykopávek
4. Katalog starobylých památek získaných akvizicí a nákupy během expedice. Z Roselliniho sumarizujících výsledků vyplývá, že vytvořili celkem 1325 kreseb, nakoupili 1218 ks starožitných egyptských artefaktů jak v Alexandrii z kolekce konsula Nizzoliho, tak během cesty. Vlastními silami při vykopávkách v Thébách a Abydosu získali 660 ks předmětů.

Celkem tedy přivezli na 1878 egyptských starožitností,¹¹⁹ jež nyní tvoří překrásnou a vzácnou sbírku Egyptského oddělení Národního archeologického muzea ve Florencii.¹²⁰

¹¹⁶ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Alexandrie 14. 10. 1829, fol. 1v.

¹¹⁷ Plán lazaretu je dochován v NA, RAT, Mapy, inv. č. 285.

¹¹⁸ NA, RAT, Leopold II., Rosellini, dopis (4 s.) se 4 přílohami (celkem 34 s.), Livorno – Lazaret sv. Leopolda, 29. prosince 1829. Rosellini, Ippolito: Breve notizia degli oggetti di antichità egiziane riportate dalla Spedizione letteraria toscana in Egitto e in Nubia eseguita negli anni 1828 e 1829 ed esposti al pubblico. Firenze 1830. Betrò, Marilina: I Lorena Archive in Prague and the collection from Tuscan Expedition to Egypt in the Florence Museum. In: Talking along the Nile. Ed. Betrò, Marilina – Miniaci, Gianluca, Pisa 2013, s. 43–58.

¹¹⁹ Zkrácená analýza výsledku viz dopis NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, Livorno, 29. 12. 1829.

1. Kolekce kreseb přivezených z Egypta: celkem 1325 ks

Rozdělení kreseb do 3 tříd: I. třída – HISTORIE – 8 skupin; II. třída – NÁBOŽENSTVÍ – 7 skupin; III. třída – CIVILNÍ STÁT – 16 skupin; 40 svazků rukopisů hieroglyfických nápisů, poznámek, záznamů, náčrtků, symbolů z monumentů Egypta a Nubie

2. Kresby rozeepsané podle autorů: Alessandro Ricci (469 ks); Giuseppe Angelelli (415 ks); Gaetano Rosellini (320 ks); Salvatore Cherubini (121 ks). Toskánská expedice pořídila celkem 896 ks kreseb; francouzská expedice celkem 429 ks. Celkem tedy 1325 ks. Kopie kreseb byly předány recipročně Francouzům.

3. Katalog starožitností z Egypta: akvizice nákupy: I. V Alexandrii: sarkofágy, pilastry, stély. II. Během cesty: monolity, basreliefs, fragmenty, glazury, smalty, bronz, vosky, dřeva, posvátná zvířata, skarabeové, malé amulety a různé symbolické předměty, dále předměty ze zlata, stříbra a kovů, ornamentů, smaltů, polodrahokamů, skla, pohřební figurky a obrázky, vázy, zbraně, nástroje, náčiní... celkem: 1218 ks.

4. Katalog starožitností z vykopávek z Théb a Abydosu: Mumie a rakve ze dřeva, kanopy, vázy, pohřební figurky, mumie zvířat, posmrtné masky, stély, kamenné fragmenty, dřevěné stély, sochy, kamenné vázy, terakoty, bronz, předměty ze slámy, nástroje, náčiní, boty, oděvy, papýry, medaile ... celkem: 660 ks.

¹²⁰ Vlastní archeologické muzeum bylo založeno až v roce 1870. Egyptské sbírky byly uspořádány Ernestem Schiaparellim (1856–1928), kdy byl v letech 1881–1893 ředitelem egyptské sekce muzea ve Florencii.

Společná cesta – společné dílo

Po návratu z expedice se oba egyptologové pustili do víru práce. Jean-François Champollion byl jmenován v letech 1829–1832 členem Akademie věd v Paříži, získal katedru egyptských starožitností na Collège de France, bez oddechu přednášel, psal, třídil egyptskou dokumentaci a v letech 1829–1832 se chystal na své největší dílo egyptských monument.¹²¹

Obdobně na tom byl i Ippolito Rosellini, ale ten dal přednost práci na svých egyptských monumentech, omezil své funkce a aktivity na univerzitě v Pise. Ponechal si v letech 1829–1840 jen v rámci akademické činnosti přednášky z egyptologie, při nichž prezentoval výklad a aplikaci Champollionovy metody čtení královských kartuší z doby řecko-římské v Egyptě.

Jeho věhlas, zvláště po Champolliově smrti v roce 1832 v evropských centrech vzdělanosti ještě vzrostl. Přicházeli za ním studenti a vědci, mezi nimiž byl v roce 1836 i mladý Karl Richard Lepsius¹²² (1810–1884), pruský egyptolog pokračovatel Champolliona a Roselliniho. Toskánský egyptolog¹²³ omezením svých univerzitních aktivit získal čas a síly, aby se mohl věnovat v letech 1829–1843 práci na Monumenti dell'Egitto e della Nubia,¹²⁴ rozsáhlém devítisvazkového opusu doplněným třemi samostatnými svazky překrásných ilustrací, které vycházely v letech 1832–1845 v Pise.

Ale cesta k realizaci finální publikace nebyla tak jednoduchá, jak by se zdálo. O tom nás přesvědčí i další Champollionovy a Roselliniho dopisy adresované v roce 1831 toskánskému panovníkovi, z nichž se dovidáme podrobnosti o rodící se dohodě o spolupráci na paralelních vydavatelských podnicích – egyptských monumentech.

Dopis francouzského egyptologa datovaný v Paříži dne 14. května 1831¹²⁵ seznamoval Leopolda II.¹²⁶ s průběhem zpracování výsledků výzkumu. Champollion se v něm omlouval za zpoždění práce na publikaci o expedici do Egypta a Nubie a tím zdržení spolupráce s Roselliniem. Psal o důvodech, které byly příčinou disproporce mezi postupem práce jeho a Pisánce. Jedním z důvodů byla politická nestabilita ve Francii, kdy červencová revoluce zapříčinila pád jeho příznivce a financiera krále Karla X. Politické zmatky, které nastaly, vytvářely nejistotu také pro Champollionovu kariéru a vydání monument. Dále popisoval usilovnou práci na redakci egyptské gramatiky Grammaire Egyptien Hiéroglyphique, svůj záměr vrátit se do Egypta, problémy spojené se svým vedením katedry archeologie v Collège de France. Proto požádal velkovévodu o dovození poslat Roselliniho za ním do Paříže, aby mohli dál spolupracovat, připravit a sladit

¹²¹ Champollion, Jean-François: *Monuments de l'Égypte et de la Nubie*. Firmin Didot frères, Paris 1835–1845. Monumenta však v letech 1835–1845 dopracoval a připravil k vydání po smrti Jeana-Françoise jeho starší bratr Jacques-Joseph Champollion-Figeac (1778–1867).

¹²² NA, Rodinný archiv Metternichů, Acta Clementina, AC 7, Bankéři, inv. č. 127 A, Lepsius Karl, zdvořilostní dopis ze dne 20. 6. 1852, adresovaný Clemensi Wenzelovi Nepomuku Lotharovi Metternichovi s informací o Lepsiově cestě do Egypta a o zaslání jeho díla *Denkmäler aus Ägypten und Athiopien*. Berlin, 1849–1859.

¹²³ Bresciani, Edda – Donadoni, Guido: *L'antico Egitto di Ippolito Rosellini nelle tavole dei „Monumenti dell'Egitto e della Nubia.“* Bologna, 1993, 224 s.

¹²⁴ Archivní soubor o rozsahu cca 20 000 dokumentů k životu a dílu Ippolita Roselliniho, francouzsko-toskánské expedici do Egypta a Nubie 1828–1829 a k dílu Monumenta viz fond Rosellini in Biblioteca Universitaria di Pisa. O Roselliniho projektu expedice viz www.progettorosellini.com. Srov. dále Ippolito Rosellini e gli inizi dell'Egitologia. Disegni e manoscritti inediti della Spedizione Franco-Toscana (1828–1829) dalla Biblioteca Univeritaria di Pisa/Ippolito Rosellini and the Dawn of Egyptology. Original Drawing and Manuscripts of the Franco-Toscan Expedition to Egypt (1828–1829) from the Biblioteca Universitaria di Pisa. Katalog výstav, ed. Betrò, Marilina, Cairo 2010, 229 s.

¹²⁵ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 14. května 1831, 4 s.

¹²⁶ Leopold ocenil Champolliona za jeho činnosti dne 9. února 1830 udělením Řádu sv. Josefa v hodnosti rytíře. Viz Panajia, Alessandro: *Ordine del Merito sotto il titolo di San Giuseppe*. Pisa 2000, s. 168.

podklady pro paralelní vydání monument. O víc jak měsíc později odpověděl Leopold Jeanu-Françoisovi.¹²⁷ Ocenil zpracování výsledků z expedice do Egypta, dal souhlas s vysláním Roselliniho do Paříže, aby oba vědci pracovali společně na přípravě tak významného díla. Rosellini odjel a pobyl v Paříži několik dlouhých měsíců, v nichž se oba muži plně věnovali při společných diskusích a při různých jednáních zpracovávání výsledků z Egypta, hodnocení nasbíraných dokumentů a podkladů či rozvržení matérie na připravě opusu egyptských a nubijských monument k vydání. Po intenzivních a vyčerpávajících studiích a rozpravách nakonec dospěli zdárně k dohodě o obsahu, formě monument a postupu prací na jejich vydání. Dne 10. října 1831, půl roku před svým skolem, napsal Champollion svému dlouholetému toskánskému obdivovateli a mecenáši poslední dopis z Paříže se sdělením, že konečně je dokončena mezi ním a Roselliniim práce na přípravě publikace o expedici. Zároveň požádal Leopolda o vyjádření souhlasu s dílem pod názvem: *Monuments de l'Égypte et de la Nubie*.¹²⁸

Také Rosellini dopisem z Paříže, datovaným dne 23. září, informoval též velkovévodu o shodě se Champollionem o vydání zpracovaných výsledků z expedice pod stejným názvem, jaký bude ve francouzštině, takový i v italštině. Doslova psal o perfektní shodě! Další informace se týkaly zveřejnění společného manifestu,¹²⁹ jehož text zaslal Rosellini Leopoldovi k posouzení a zároveň požádal toskánského panovníka o převzetí záštity nad tímto vědeckým dílem, které po pádu Karla X. za francouzskou stranu měla zaštitit vláda. Krátce na to se vydal toskánský egyptolog zpět do Florencie a přivezl s sebou i list Champolliona, onen poslední, datovaný dnem 10. září. Champollion se však nedočkal ani jedné z edic díla. Zemřel dne 4. března 1832 v Paříži na apoplexii.¹³⁰ Rosellini přežil svého učitele, spolupracovníka a přítele o celých 11 let. Skonal v Pise dne 4. června 1843 na důsledky malárie. Ale on alespoň své dílo dovedl téměř do finální podoby a bylo mu dopřáno se těšit z vydávání jednotlivých svazků.

Giuseppe Raddi – přírodovědec členem francouzsko-toskánské expedice

Obraz expedice by však nebyl úplný, kdybychom se zde alespoň v náznamech nezmínili ještě o jednom členu expedice, jehož dopisy z Egypta jsou dochovány v Národním archivu v korespondenci Leopolda II. Giuseppe Raddi (1770–1829), významný toskánský přírodovědec a botanik, který byl již za Leopoldova otce Ferdinanda III. Toskánského účastníkem slavné rakouské expedice do Brazílie v letech 1817–1818, tedy významný cestovatel a badatel, kterého si sám Leopold vybral jako zkušeného odborníka za člena toskánské komise pro výpravu do Egypta. A také proto, že chtěl využít výpravy, aby rozšířil zaměřenou egyptské expedice také o prozkoumání flory, fauny a přírodních poměrů Egypta a Nú-

¹²⁷ NA, RAT, Leopold II., Champollion, koncept dopisu, Florencie, 25. června 1831, 1 s.

¹²⁸ NA, RAT, Leopold II., Champollion, dopis, Paříž, 10. září 1831, 2 s., fol. 1r–v: „*Les conventions, entre M^r le Professeur Rosellini et moi, pour la publication des résultats de notre voyage en Egypte et en Nubie, sont définitivement arrêtées et vont être soumises à votre approbation préalable; ...Le prospectus de l'ouvrage au quel nom donne le titre de Monuments de l'Égypte et de la Nubie, va paraître incessamment et présentera une idée complète du but de l'ensemble et de l'étendue de notre publication.*“

¹²⁹ NA, RAT, Leopold II., Rosellini, dopis, Paříž, 23. září 1831, 2 s., fol. 1r: „*In conseguenza del nostro accordo, esce al pubblico un Manifesto che mi faccia un dovere d'invitare a Vostra Altezza Imperiale e Reale. Si notifica per esso l'alta Protezione che l'Altezza Vostra ha degnato accordare a questa scientifica impresa, non meno che quella accordatale dal governo di Francia.*“

¹³⁰ Rosellini, Ippolito: *Tributo di riconoscenza e di amore reso alla onorata memoria di J. F. Champollion il minore*. Pisa 1832.

bie. Tak se nám v pěti dochovaných obsáhlých dopisech¹³¹ toskánskému velkověvodovi dochoval podrobný popis přírodních poměrů, flory a fauny i života prostých Egyptanů.

Raddi absolvoval téměř celou cestu expedice až po zpáteční návrat do Théb. Tam, jak napsal Rosellini v dopise Leopoldovi z 30. května, se botanik od egyptologické výpravy odpojil a vydal se prozkoumat deltu Nilu. Podle nových zpráv to vypadalo, že se Raddi hodlal vypravit ještě do oblasti Rudého moře.¹³² Raddi celou cestu všeho pečlivě dokumentoval a sbíral především botanické vzorky. Dopisy Leopoldovi jsou jedinečné nejen tím, že jsou jediné dochované, ale jsou také autentickým svědectvím dnes již zmizelých částí krajiny Núbie a toku řeky Nilu, označované jako druhý, či Velký katarakt, který nenávratně zmizel v Násirově jezere. Okouzlený toskánský přírodovědec vyjádřil bizarní krásu této oblasti následujícími slovy: „*La Nubia, sebbene sterilissima e quasi senza vegetazione alcuna, meno una interrotta strisciola, che scorre sopra e luogo le due rive del Nilo a guisa dei così da noi chiamati canapè ed anche grottoni, ella però è d'un aspetto assai più ameno dell'Egitto. Ella non offre quella noiosa monotonia di quest'ultimo, ma bensì di tratto in tratto dei superbi e variati quadri, in particolare quello che offre la seconda ovvero gran cateratta (Scallal Kebir o Scallal ouadi), dove un gran laberinto di scogli e piccole isole di varia grandezza e figura traversano ed imbarazzano il letto del fiume (ciò che costituisce la così detta cateratta), e che formano con le montagne che bordeggiano e sovente rinchiudono il fiume medesimo, il più ameno contrasto che mente umana possa mai immaginare. Questo gran bel quadro della natura è, a mio credere, impossibile esattamente ben descriverne e delinearne la imponente bellezza. Solo questo merita la pena d'intraprendere il viaggio.*“¹³³

Raddi se však bohužel z výpravy nevrátil. Zemřel 6. září 1829 při zpáteční cestě do vlasti na Rhodu na úplavici.¹³⁴ Jeho sbírka dorazila na sardinské lodi Cleopatra do Livorna dne 22. prosince 1829. On už kolekci ale sám zpracovat nemohl.

Botanické sbírky jsou uloženy v Botanické zahradě v Pise a v muzeu v bývalé kartouze Certosa v Calci poblíž Pisy. Byl z nich vytvořen herbář „*Herbarium Horti Pisani*“ čítající na 427 rostlin a semen, který je dodnes jedinečným pramenem pro studium flory severní Afriky.¹³⁵

¹³¹ NA, RAT, Leopold II., Raddi Giuseppe, 1828–1829, 5 ks datovaných: Káhira, 24. 9. 1828; Suit Licopolis, 9. 11. 1828, Ibsambul, 11. 1. 1829, Rosetta (er-Rašíd), 6. 6. 1829, Rosetta (er-Rašíd), 9. 6. 1829. Jde o naprosto unikátní autografy, které jsou výlučně uloženy v Národním archivu v Praze.

¹³² NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Théby, 30. května 1829, fol. 4v. Raddi však výpravu k Rudému moři odložil a vydal se k jezeru Burlos, které leží ve správní oblasti Kafr eš-Šéč v deltě Nilu v Dolní Egyptě východně od Rosetty (er-Rašidu) a je známé pod názvem jezero Burullus oplývající brakickými vodami. Srov. poslední dopis Raddiho, tamtéž, Raddi Giuseppe, Rosetta/er-Rašíd, 9. června 1829, fol. 1r.

¹³³ NA, RAT, Leopold II., Raddi Giuseppe, dopis, Ibsambul/Abú Simbel, 11. ledna 1829, fol. 1r–v.

¹³⁴ NA, RAT, Leopold II., Rosellini, dopis, Rejda v Livornu, 28. listopadu 1829, 1r: „*La fortuna che ci si era mostrata favorevole in tutto il corso del nostro viaggio, ha voluto sul fine empirici di amarezza colla perdita del nostro bravo compagno professor Raddi. Questo doloroso avvenimento che è stato sentito nella parte la più viva da tutti noi e dai nostri compagni francesi, ha veramente avvelenato tutta la compiacenza della terminata impresa e della ricchezza de' nostri risultati.*“ O odkladu cesty k Rudému moři viz poslední dopis Raddiho, tamtéž, Raddi Giuseppe, Rosetta/er-Rašíd, 9. června 1829, fol. 1r.

¹³⁵ NA, RAT, Leopold II., Rosellini Ippolito, dopis, Rejda Livornu, 28. listopadu, fol. 1r–v. V dopise popsal také způsob převzetí Raddiho přírodovědných sbírek, které převzal v Alexandrii od italského generálního konsula, jenž je měl po smrti Raddiho opatrovat. Ten vzorky nechal zabalit do 26 beden. Rosellini je po převzetí přidal ke svým bednám naplněným egyptskými starožitnostmi a všechno nechal připravit k přepravě do Livorna. Egyptské kolekce a Raddiho botanická sbírky nebyly převezeny spolu členy výpravy, ale měly být přepraveny později na sardinské lodi: „...*in ventisei casse, gli ha fatti imbarcare insieme colla nostra collezione di antichità sopra una nave sarda che doveva trasferirsi a Livorno poco dopo di noi.*“ Sbírký přistály v livornském přístavu až 22. prosince. O Raddiho sbírkách viz *Alla memoria di Giuseppe Raddi*, Tip. Chiari, Firenze 1830: např. příspěvky: Savi, Gaetano: *Rapporto sulla collezione di piante raccolte in Egitto dal naturalista Giuseppe Raddi*. In: *Alla memoria di Giuseppe Raddi*. Firenze 1830, s. 17–21. *Catalogo di piante egiziane raccolte dal naturalista Giuseppe Raddi*. Tamtéž, s. 29–33. Bertoloni, Antonio: *Rapporto sulla collezione di piante raccolte in Egitto*

Zkoumané dopisy všech tří účastníků výpravy, propojené v toskánském rodinném archivu spolu s deníkovými záznamy velkovévody Leopolda II. v jeden dokumentační celek, skládají svými navzájem se doplňujícími informacemi velmi podrobný a z mnoha hledisek neobyčejný obraz celé famozní egyptské toskánsko-francouzské expedice. Krátkou analýzou objevených dopisů J.-F. Champolliona, Ippolita Roselliniho, Giuseppe Raddiho a záznamů deníků toskánského velkovévody Leopolda II., tedy zcela neznámé a množství nezanedbatelné originální dokumentace¹³⁶ k vyčerpávajícím způsobem probádané a zpracované historické francouzsko-toskánské vědecko-literární expedici po staroegyptských památkách jsme si ukázali, že ještě dnes téměř po půl druhém století je možno v archívech nalézt dokumenty, které nejsou známy a mohou přinést řadu nových pohledů na skutečnosti, jež jsou již po mnohá desetiletí podrobena systematickému zkoumání drobnohledem historiků, archeologů, jazykovědců i vědců jiných vědních disciplín. Tak se podařilo na začátku roku 2014 určit profesorce egyptologie univerzity v Pise Marillině Betrò poslední jedenáctou mumii přivezenou Roselliniem z egyptské výpravy, která nebyla předána toskánskému velkovévodovi Leopoldovi II., protože byla během přepravy do Livorna poškozena. V roce 2012 byla nalezena v krabici v depozitáři přírodovědného muzea, ale identifikace byla provedena až na základě seznamů Roselliniho, které vyhotovil na sklonku roku 1829 pro svého toskánského mecenáše a které jsou dnes uloženy v Rodinném archivu toskánských Habsburků.¹³⁷

A to jsme mohli odkrýt v citovaných ukázkách z korespondence a deníkových poznámkách jen špičku ledovce informační a dokumentární hodnoty, kterou přinášejí tyto archiválie, dochované v Národním archivu ve fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků.

V tom je nesmírný význam archivů, jež jsou nevyčerpatelným zdrojem poznání a jsou stále připraveny poskytnout pečlivě uchovávanou dokumentaci badatelské veřejnosti, jak fyzicky ve studovnách, kde v rukou badatelů mohou ožít osudy akterů dob minulých umocněné dotykem, tak v digitální podobě. Archivní instituce totiž sledují i nové informační technologie digitálního světa, aby tak umožnili zájemcům blízkým i vzdáleným globální přístup k archivním památkám. V tomto smyslu je třeba také hodnotit odvalu Václava Babičky, který si byl prozíravě s rozvahou sobě vlastní vědom širokého využití nových technologií v archivech, když v 80. letech minulého století položil základ oddělení informatiky Státního ústředního archivu v Praze v době, kdy bylo jejich zavádění do těchto tradičních paměťových institucí ještě vzdálenou budoucností.

dal naturalista Giuseppe Raddi del Prof. Cav. Gaetano Savi. In: *Annali di storia naturale*, IV., 1830, s. 90–100; Amadei, Lucia – Baldini, Riccardo Maria – Garbari, Fabio – Maccioni, Simonetta: „Herbarium Horti Pisani: i Tipi delle specie di Giuseppe Raddi (1770–1829)“. In: *Atti della Società Toscana di Scienze Naturali, Serie B, CXII* (2005), s. 167–173.

¹³⁶ Celkem je v toskánském archivu dochováno 8 vlastnoručních dopisů Champolliona (1826–1831), 7 konceptů odpovědi toskánského velkovévody Jeanu-Françoisovi, Leopoldovi záznamy v denících o Champollionovi a Roselliniem; 12 originálních dopisů Roselliniho z let 1827–1831; a konečně 5 dopisů Raddiho z výpravy do Egypta. Tedy tyto dokumenty, pokrývající přípravu výpravy do Egypta, průběh celé expedice a konečné okolnosti vydání Monument, stejně jako přírodovědná pozorování toskánského botanika, lze hodnotit jak kvantitativně, tak především kvalitativně jako objevený příspěvek k historii egyptologie, který by neměl být historiky opomíjen.

¹³⁷ NA, RÁT, Leopold II., Rosellini, dopis se 4 přílohami, Livorno – Lazaret sv. Leopolda, 29. prosince 1829. V prostorách přírodovědného muzea (Museo di Storia Naturale) v Calci u Pisy byla díky tomu otevřena výstava „Kenamun, lundicesima mummia“, jež trvala od 12. dubna do 29. června 2014. K výstavě byl vydán stejnojmenný katalog, v němž profesorka Betrò podrobně popsala objev a identifikaci ostatků vlastního nálezu. Blíže viz <http://www.sma.unipi.it/eventi-e-news/item/64-mostra-kenamun-l-undicesima> [26. 5. 2014].

Eine Wissenschaftskreuzung. Französisch-italienische Expedition zum Geheimnis des Alten Ägypten. Ein Beitrag zur kulturellen Zusammenarbeit

Der vorliegende Artikel befasst sich mit unbekanntenen Dokumenten zur französisch-toskanischen Forschungsexpedition nach Ägypten in den Jahren 1828–1829, die im Familienarchiv der toskanischen Habsburger unter der privaten Korrespondenz des letzten regierenden toskanischen Großherzogs Leopold II., eines Vertreters der Sekundogenitur des Hauses Habsburg-Lothringen, aufbewahrt werden. Darin werden unbekannte und bisher unerforschte Briefe analysiert, die die Ägyptologie-Gründer, der Franzose Jean-François Champollion und der Toskaner Ippolito Rosellini an ihren großen Protektor und Mäzen, an den bereits genannten toskanischen Herrscher Leopold II. in den Jahren 1826–1831 adressierten. Im toskanischen Archiv sind insgesamt 8 handgeschriebene Briefe von Champollion (1826–1831), 7 Antwortkonzepte vom toskanischen Großherzog an Jean-François, 12 Originalbriefe von Rosellini aus den Jahren 1827–1831 und 5 Briefe des bedeutenden toskanischen Naturforschers und Expeditionsteilnehmers Giuseppe Raddi erhalten geblieben. Die erforschten Briefe aller drei Expeditionsteilnehmer bilden zusammen mit persönlichen Eintragungen in Tagebüchern des Großherzogs Leopold II. einen Dokumentationskomplex und schaffen dank ihnen sich gegenseitig ergänzenden Informationen eine sehr gründliche und in mancher Hinsicht einzigartige Darstellung der famosen französisch-toskanischen wissenschaftlich-literarischen Reise nach Ägypten. Sie wird dokumentiert seit dem Besuch Champollions in Italien 1825–1826, über die erste Idee einer gemeinsamen Expedition, über den Studienaufenthalt Rosellinis in Paris 1827–1828, der mit fieberhaften Vorbereitungen auf die Expedition verbunden war, über eine Darstellung des Ablaufs der gesamten Expedition bis zur Herausgabe der Monuments. Die Korrespondenz, die Tagebucheintragungen sowie die Beschreibungen naturwissenschaftlicher Beobachtungen des toskanischen Botanikers können aus quantitativer, und vor allem qualitativer Sicht als ein bahnbrechender Beitrag zur Geschichte der Ägyptologie beurteilt werden, den die Historiker nicht außer Acht lassen sollten.

Intersection of science. French-Italian expedition to the mystery of ancient Egypt

Analysis of unknown documents on the French-Tuscan expedition to Egypt in the years 1828–1829 stored in Family Archives of Tuscan Habsbourgs in National Archives in Prague. Above all there are stored personal letters between Tuscan Grandduke Leopold II. with egyptologists J. F. Champollion and I. Rosellini.

Paris le 11 Juin 1828.

5

Altesse Impériale et Royale,

C'est un véritable bonheur pour moi de voir enfin les
circonstances favoriser un projet auquel la Science attache
naturellement de grandes Espérances, et d'être à même, aujourd'hui,
d'annoncer l'exécution prochaine de ce Voyage littéraire à un Prince dont la généreuse protection et les soins éclairés
veulent bien en assurer le succès.

Le Roi vient d'ordonner que les fonds nécessaires à une
complète exploration de l'Egypte sous le rapport des monuments
historiques, soient mis à ma disposition; et je suis autorisé à
mandjoindre plusieurs artistes dessinateurs et architectes pour
relevé fidèlement les nombreux Bas-reliefs et toutes les Ins-
criptions monumentales qu'il importe si fort d'étudier et
d'arracher ainsi à la destruction certaine dont les menace
une Barbarie toujours agissante.

Le Départ pour l'Egypte aura lieu à la fin du mois de

Dopis J.-F. Champolliona toskánskému velkovévodovi Leopoldu II., datovaný v Paříži dne 11. června 1828, s oznámením o ukončení organizačních příprav egyptské expedice s předpokládaným datem odjezdu.

Národní archiv, RAT, Leopold II., Champollion, dt. 11. 6. 1828.

Juillet prochain ou dans les premiers Jours d'Août; et il est
 indispensable que la Commission Toscane que Votre Altesse
 Impériale et Royale a daigné nommer dans le même but
 que la Commission Française, s'embarque au même temps et
 sur le même Vaisseau. Le Ministre de la Marine de France
 doit donner le passage sur un Bâtiment du Roi aux
 personnes qui feront partie de cette expédition littéraire et
 toute pacifique au milieu des mouvements Guerriers dont
 la Méditerranée et l'Orient sont dans ce moment le théâtre.
 Mais fondés sur le sentiment que le Pacha Mohammed Aly
 doit avoir de son véritable intérêt, nous espérons que nos
 recherches en Egypte et en Nubie auront lieu dans la sécurité
 la plus complète.

Qu'il me soit permis de renouveler ici l'expression des
 profonds sentiments de gratitude et de respectueux hommages
 avec lesquels je suis

De Votre Altesse Impériale et Royale,

Le très humble et très
 Obéissant serviteur
 J. f. Champollion le
 jeune

(1)	
Catalogo	
Di Antichità Egiziane tratte dagli Scavi intrapresi dalla Spedizione Letteraria Toscana, in Tebe e in Abydos	
I Monumenti funerari	
Mummie e Sarcofagi di Legno	
1-	Mummia della defunta Intamon figlia dell'intendente degli Affari di Tebe. Il corpo è involuppato nel suo Castanaggio intatto, dipinto con accurato lavoro e ben conservato. L'unica cassa di legno è nera di pittura, ma vi sono invece scolpiti dei bellissimo geroglifici, e la maschera è di un lavoro egizio ed suo più che si conosce —
1-	Mummia con cassa tinta di nero e geroglifici gialli. Maschera dorata. Dentro è un sarcophagus coperto a guisa di seconda cassa, sopra del quale si conservano ancora delle ghiandole secche. Il corpo è intatto nelle sue fascie di tela —
1-	Mummia del defunto Petamâ. Il corpo intatto nelle sue fascie. La cassa tutta dipinta di mediocre lavoro, ma di bella conservazione. —
1-	Mummie in cassa tinta di nero e geroglifici tracciati di giallo. Il corpo intatto nelle sue fascie —
1-	Mummia greca. Cassa di forma imperfetta, con testate, piane e coperschio rotondo, tutta dipinta con barbaro stile. Il corpo intatto. —
1-	Mummia greca: corpo intatto. Cassa di forma ordinaria, ma angolare, e coperta di rozze pitture —
1-	Mummia greca; cassa di legno bianco, forma CS. Nel mezzo della cassa è tracciata in nero una iscrizione Demotica —
1-	Mummia greca d'un piccolo corpo. Cassa in forma di Spola, tutta dipinta di cattivo stile —
1-	Mummia greca di un fanciullo. Cassa di legno bianco in forma di baule. Il piccolo corpo avvolto nelle fascie è conservato di ghiandole —
1-	Mummia di fanciullo. Cassa bianca in forma di baule —

Seznam egyptských mumií, sarkofágů a jiných starožitností získaných francouzsko-toskánskou expedicí z vykopávek v Thébách a Abydosu. Národní archiv, NA, RAT, Leopold II., Rosellini, dt. 29. 12. 1829.

SPRÁVA A KAŽDODENNÍ PROVOZ KOLEJE ČESKÉHO NÁRODA NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ V 16. STOLETÍ^{1*}

MLADA HOLÁ – MARTIN HOLÝ

Úvodem

Studentské koleje tvořily nedílnou součást evropských univerzit již ve středověku. Jejich hlavní funkcí bylo zajištění ubytování a stravy studentů, zejména z nemajetných rodin. Platí to rovněž pro pražské Karlovo učení, kde bylo v období od sklonku 14. století do roku 1451 (respektive 1460) takových kolejí založeno hned několik: Nazaretská, Litevská (královny Hedviky), Českého národa, Rečkova a konečně Loudova (Apoštolská). Později již žádná nová studentská collegia při pražské univerzitě fundována nebyla. Nadále však i přes řadu nepříznivých okolností fungovala ta stávající. Mezi nimi i kolej Českého národa, na niž se předkládaný příspěvek soustředí.²

Počátky této koleje, jež bezpochyby souvisely se silící podporou českého univerzitního národa od konce 14. století, jsou bohužel vzhledem k torzovitě dochované pramenenné základně postižitelné jen omezeně. Chybí jak zakládací listina, tak také obvyklá statuta.³ O něco více zpráv je k dispozici teprve pro druhou polovinu 15. století. Výrazně pak množství zachovaných pramenů, zejména úřední povahy, narůstá v 16. století. Klíčovou úlohu mezi nimi mají především kolejní účty, které dosud k analýze řady aspektů fungování koleje Českého národa nebyly badatelsky využity. I proto se předkládaná studie soustředí především na toto období. V centru její pozornosti bude pak s ohledem na zaměření celého sborníku zejména správa koleje a její každodenní provoz.⁴

¹ Tato studie byla připravena v rámci projektu Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny v raném novověku (Grantová agentura ČR; P405/12/P422) a Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 – Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram Fontes. Prameny k českým dějinám.

² Srov. alespoň Svatoš, Michal a kol.: Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622. Praha 1995; Týž: Koleje jako základní články středověké struktury pražské univerzity. Documenta Pragensia XX, 2002, s. 351–365; Šmahel, František: Scholae, collegia et bursae universitatis Pragensis. Ein Beitrag zum Wortschatz der mittelalterlichen Universitäten. In: Týž: Die Prager Universität im Mittelalter – The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze – Selected Studies. Leiden – Boston 2007, s. 85–102.

³ Zápis v tisku Jana Kampana Vodňanského o daru rukopisu, „*cui inscriberentur studiosi et statuta Nationis*“ v době Karla IV. ukazuje spíš na existenci matriky a statut českého univerzitního národa, nikoli koleje. Hrdina, Karel (ed.): Mistr Jan Kampanus, Mecenáš Karlovy university. Praha 1949, s. 10n., 31; Polišenský, Josef – Vobrátílová, Jana: M. Jana Kampana Kalendář dobrodiní, prokázanych pražské akademii. AUC-HUCP IV, 1963, č. 1, s. 75.

⁴ O počátcích koleje Českého národa, jejím hospodářském zajištění ve středověku a o jejich studentech v 16. století připravuje M. Holá samostatné studie.

Vrchní správa koleje (úřad direktorů)

Pokud jde o správu koleje Českého národa, jsme o ní pro pozdní středověk informováni velmi mezerovitě. Její zájmy tehdy zastupovali většinou dva univerzitní mistři,⁵ výjimečně spolu s nimi – patrně, pokud se jej záležitost týkala – také správce kaple Božího Těla,⁶ která byla předána členům českého univerzitního národa 28. června 1403.⁷ Někdy v tomto období vznikla rovněž funkce direktorů – správců českého národa (*directores nationis Bohemicae*). Jeden z nich býval pak pověřován správou koleje. Ukazuje na to zmínka z počátku 60. let 15. století v děkanské knize artistické fakulty, podle které byly splátky jakémusi Arnoštovi, jehož nároky ke statkům vykoupili direktori českého národa, evidovány „in registro directoris domus nationis“.⁸

Ačkoli měla tedy kolej Českého národa podobně jako i další studentská collegia vlastní správce, lze již na sklonku středověku na pražské univerzitě zaznamenat určité centralizační tendence omezující autonomii jednotlivých kolejí. Nezřídká v rozporu s jejich zakládacími listinami došlo totiž v této době k přenesení hlavní zodpovědnosti za řádný chod všech pěti studentských kolejí na tzv. kolegium direktorů. Ti byli voleni každoročně vždy na podzim pro jednotlivá collegia z řad univerzitních mistrů. Přední místo mezi nimi náleželo děkanovi artistické fakulty, jemuž přináležela správa Rečkovy koleje, zastoupen byl zpravidla i rektor Karlova učení.⁹

Direktori kolejí měli nadále jako kolektivní orgán řešit všechny významné otázky spjaté se správou studentských univerzitních kolejí, jako například jejich opravy, prodeje i koupě statků a platů nebo dohlížení na samosprávu kolejních vsí. Dohled nad provedením jejich usnesení pak náležel správcům-direktorům jednotlivých kolejí. Hlavní část jejich agendy představovala v raném novověku správa poddanských nemovitostí a výběr platů. Podobně jako u dalších studentských kolejí došlo v pohusitské době i v případě příjmů zajištěných pro kolej Českého národa a kapli Božího Těla k velkým změnám v jejich držbě. Z původních vesnic, k nimž se dávky vázaly, zůstaly pro potřeby koleje využívány jen Bohuslavice, jež se staly komorním platem.¹⁰

V pozdním středověku a raném novověku však kolej Českého národa získala rovněž některé nové platy z dalších lokalit. Z těch hlavních jmenujme přinejmenším Děčany

⁵ Např. koupí Děčan „mistruom a studentuom domu národu Českého kaple Těla Kristova na Novém městě Pražském“ nechali stvrdit deskovým zápisem Václav z Prachatic a Prokop z Plzně; Emler, Josef (ed.): Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohofělých (= Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum). Praha 1872, 2, s. 338.

⁶ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Listiny, sign. II/110; Nováček, Vojtěch Jaromír: Několik listin týkajících se koleje Karlovy z let 1364–1424. Věstník Král. české společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1895, s. 8, 29.

⁷ AUK, fond Listiny, sign. I/55 a 56; Codex diplomaticus, in: Album seu matricula facultatis iuridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372 usque ad annum 1418 (= *Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, dále MHUP, II/1). Praeae 1834, č. 53, s. 406–408 (výslovně uvedeno: „*magistris, doctoribus, baccaliis et studentibus universitatis studii Pragensis de natione Boemorum*“); Tomek, Václav Vladivoj: Základy starého mistopisu Pražského II. Nové město Pražské, Praha 1870, s. 27. Souhrnné Polívka, Miloslav: K šíření husitství v Praze (Bratrstvo a kaple Božího těla na Novém Městě pražském v předhusitské době). *Folia Historica Bohemica* 5, 1983, s. 95–118. Viz též Zilynská, Blanka: Pražská univerzita – patron církevních beneficií? AUC-HUCP 47/2007, č. 1–2, s. 83nn.

⁸ MHUP I/2, Praeae 1832, s. 73. Tomek, Václav Vladivoj: Dějepis města Prahy IX. Praha 1893, s. 209 uvádí, že správa koleje náležela od počátku vždy čtyřem tzv. ředitelům národa českého.

⁹ Úřad „direktorů českého národa“ se objevuje rovněž v mladší verzi univerzitních statut; NK ČR, sign. XXIII F 63 (Cim L 98), fol. 40r–v. Viz i Beránek, Karel: Kancelář univerzity pražské na zlomku XVI. a XVII. věku. *Sborník archivních prací* 9, 1959, s. 229.

¹⁰ NK ČR, sign. XXIII F 76 (= *Rationes Collegii Nationis Bohemicae*), fol. 1r. Od podzimu 1569 byla povinnost odvodu převedena na Pardubice; tamtéž, fol. 111r.

na Litoměřicku, kde koleji podléhalo ve druhé polovině 16. století šest osedlých,¹¹ Se-meč u Lovosic (1460),¹² Bubny (před 1467),¹³ Kosmice u Tábora (1472)¹⁴ a Obědovice (1462).¹⁵ Již patrně v pozdním středověku na ni přešlo také právo hospodařit s prostředky studijních nadací Heřmana ze Svinčan (jinak z Chrudimi), který získal na pražské univerzitě roku 1386 mistrovský titul,¹⁶ a Jaroslava z Újezda a Choltic (Svinčany a Ledec u Choltic).¹⁷ Dále byly pronajímány i koleji Českého národa náležející vinice¹⁸ či tzv. Zatecký dvůr v Michli.¹⁹ Mnohem vyšší částky než poddanské platy přinášely do kolejní pokladnice od sklonku 16. století pronájmy volných pokojů²⁰ či půjčování peněz na úrok.²¹

Vybraní direktoři a případně další univerzitní úředníci měli minimálně jednou ročně vyjet do vesnic přináležejících koleji kvůli potvrzení členů tamní samosprávy. U této příležitosti pak probíhala většinou i kontrola sirotčích peněz a různá místní šetření (kontrola gruntů, řešení stížností atd.). Uskutečnění cesty si vyžádalo např. také úmrtí některého poddaného a další mimořádné události.

Vzhledem k časové náročnosti této agendy usilovali univerzitní mistři o částečnou reformu správy kolejí.²² Trvalý zásah do ní se podařilo uskutečnit ale až v roce 1612, kdy rozhodli o zřízení úřadu kvestora všech univerzitních statků, jemuž měl být nápomocen notář.²³ Nicméně direktoři kolejí byli jmenováni až do roku 1622. Plnili i funkci kontrolorů kolejního hospodaření. Díky účtům koleje Českého národa vime, že u příležitosti výročního předkládání účtů byla ve 40. letech 16. století hrazena večere pro ně nejčastěji

¹¹ NK ČR, sign. XXIII F 64 (= Marcus Bydžovinus, Acta in academia Pragensi...), fol. 280r; srov. Dvorský, František (ed.): Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby. Praha 1886, s. 474 (v poznámce). Podle urbarů z roku 1615 se jednalo o pět poddaných; AUK, fond Rukopisy, sign. A 44, fol. 34v; Janstová, Lenka: Pisemnosti hospodářské správy kolejí Karlovy univerzity na přelomu 16. a 17. století, díl 2, diplomová práce FF UK, Praha 1988, s. 29. Stejný počet uvádí i jezuitský inventář – viz i Haas, Antonín: Archiv Karlovy university v Praze. Časopis archivní školy 15–16, 1939, s. 36. Viz i Winter, Zikmund: O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje: Kulturní obraz 15. a 16. století. Praha 1899, s. 73.

¹² Národní archiv (dále NA), fond Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I, inv. č. 3355–3356, sign. C 110/1–2, karton 2044, fol. 14v.

¹³ Haas, Antonín: Univerzitní listiny v archivu Národního musea. Časopis Národního musea 116, 1947, s. 59; Týž: Archiv Karlovy university v Praze, s. 50, odkazuje na dnes neznámé kopie listin, kterými se kolej domáhala placení dlužných platů již v roce 1450. V inventáři z roku 1545 je pak evidována listina Oty řečeného Sádlo týkající se této vsi; AUK, fond Rukopisy, sign. 23 H 8, fol. 14r.

¹⁴ Emler, J. (ed.). Pozůstatky 2, 332n, 363; Tomek, V. V.: Dějepis IX, s. 196 udává jako rok odkazu 1458.

¹⁵ AUK, Listiny, sign. II/117; Gebauer, Jan: Sběrka originálův a aktů cizí provenience. Zprávy Zemského archivu Království českého 2, 1908, č. 67, s. 68. K roku 1509 udává prodej vsi Tomek, V. V.: Dějepis IX, s. 196. Obdobně Winter, Z.: O životě, s. 73, uvádí, že mistři roku 1509 či 1511 prodali Vilémovi Vrbatovi za 56 kop a on se jim za to zavázal platit uvedenou částku.

¹⁶ Tadra, Ferdinand (ed.): Acta Judicaria consistorii Pragensis IV (= Soudní akta konsistoře Pražské 1401–1404). Praha 1898, s. IXn. K zřizovateli viz MHUP I/1, Pragae 1830, s. 236.

¹⁷ Emler, J. (ed.). Pozůstatky 2, s. 440; Tomek, V. V.: Dějepis IX, s. 196.

¹⁸ Např. NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 5v–6r.

¹⁹ Např. tamtéž, fol. 5v. Poprvé je o něm zmínka již v děkanské knize k roku 1502, kdy měl být zakoupen za 168 kop míšeňských grošů. V uvedeném roce byl výnos ve výši 12 kop rozdělen mezi instituce, které se patrně na jeho koupi podílely. Koleji Českého národa získala tehdy pět kop grošů; MHUP I/2, s. 200.

²⁰ NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 212r–v, 244v, 249v, 275r, 276r; AUK, fond Rukopisy, sign. A 44, fol. 37v; Winter, Z.: O životě, s. 66.

²¹ NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 223r, 224r, 228v, 229v, 233v, 234r, 252r, 253r, fol. 255v, 257r, 265v, 267r.

²² AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 50r–v; Winter, Z.: O životě, s. 109.

²³ AUK, fond Rukopisy, sign. A 13b, fol. 71r. Winter, Z.: O životě, s. 109; Dvorský, F. (ed.): Paměti, s. 515; Beránek, K.: Kancelář, s. 233.

za jednu kopu grošů. Za tuto činnost jim později náležely i peněžní odměny, jejichž výše postupně narůstala.²⁴ V letech 1610 a 1611 šlo dokonce již o šest kop.²⁵

Do vlastních kompetencí direktora České koleje náležely běžné provozní záležitosti jemu svěřené instituce, o nichž se s ostatními správci nemusel radit. Jednalo se především o jmenování probošta a drobné opravy koleje (k nim viz dále), která se nacházela na Ovocném trhu nedaleko Karolina a v těsné blízkosti mistrovské koleje krále Václava v čp. 587a.²⁶ Dále mohl vyplácet almužny různým žadatelům a platy dalším osobám.²⁷ Jemu samotnému náležela za vykonávání direktorského úřadu odměna, jež činila v letech 1547–1606 čtyři kopy ročně.²⁸ Poté byla zvýšena o 30 grošů (1607 a 1608) a nakonec se ustálila na pěti kopách.²⁹

Blížší informace o konkrétních osobách pověřovaných správou koleje Českého národa až do 40. let 16. století povětšinou nemáme. Stejně nahodilě jsou do té doby i informace o zde bydlících a strávujících se studentech. Teprve období let 1541–1611, pro které jsou dochovány kolejní účty, umožňuje podrobnější sledování uvedených aspektů.

Vzhledem k tomu, že studentům-alumnům koleje bude věnována samostatná pozornost v jiném příspěvku, zaměříme se nyní stručně na její direktory v uvedeném období. Od roku 1541 do roku 1620 se v úřadu vystřídal více než dvacet univerzitních mistrů (viz tabulka v příloze). Většina z nich byla v této funkci pouze jeden akademický rok, menšina opakovaně, a to buď po sobě, anebo s několikaletou přestávkou. Nejdéle sloužícím direktorem byl Matěj Dvorský (Curius) z Hájku, který úřad zastával v letech 1556–1583. Vedle toho vykonával i řadu dalších akademických i jiných funkcí: 1559–1561, 1562–1572, 1573–1582 byl rektorem univerzity, 1557–1577 proboštem koleje krále Václava, 1555–1562 administrátorem konzistoře podobojí.³⁰

Zřejmě i s ohledem na zmiňovanou časovou náročnost vykonávání funkce direktora koleje a poměrně hojně se vyskytující kumulaci funkcí, která dále komplikovala řádnou kolejní správu stejně jako samotnou výuku na univerzitě, na jejíž přípravu zbývalo mnohým mistrům jen nemnoho času, již žádný další z Dvorského kolegů tak dlouho v úřadu nesetřval. Čtyři až šest let vykonávali funkci již pouze Šebestián Aericalcus z Přeštic (1549–1555), 1551–1553 zároveň rektor univerzity, dále známý tvůrce školního řádu pro české latinské školy z roku 1586³¹ Petr Kodícil z Tulechova (1583–1588), který také zastával další funkce (1582–1589 rektor univerzity, 1577–1587 probošt koleje Všech svatých), Jan Adami Bystřický z Bochova (1593–1598, znovu pak po roční přestávce 1599–1600), někdejší děkan artistické fakulty a budoucí rektor univerzity (1600–1602), a koneč-

²⁴ NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), passim.

²⁵ Tamtéž, fol. 284v, 291v.

²⁶ Tomek, Václav Vladivoj: Dodatky, in: Základy starého místopisu Pražského III–V. Malá Strana, Hrad Pražský a Hradčany, Vyšehrad. Praha 1872, s. 220; záznam vztáhl ke koleji krále Václava, na souvislost s domem Českého národa upozornil Bartoš, F. M.: Zapomenutý dokument Husovy činnosti v univerzitní Natio Bohemica. Jihočeský sborník historický 12, 1939, s. 103. K domu srov. Tomek, Václav Vladivoj: Dějepis města Prahy III. Praha 1875, s. 431n.; Týž: Dějepis IX, s. 209; Týž: Základy starého místopisu Pražského I. Staré město Pražské. Praha 1866, s. 136. Viz Haas, A.: Archiv Karlovy university, s. 36; Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Rukopisy, sign. 23 H 8, fol. 59r–v; NA, fond APA I, inv. č. 3355–3356, sign. C 110/1–2, karton 2044, fol. 6v (formulováno jako postoupení objektu). Kratší zápis viz tamtéž, fol. 12v. Dvorský, F. (ed.): Paměti, s. 481.

²⁷ Od sklonku 16. století se kolej Českého národa podílela např. na úhradě platu univerzitního prefekta (242v, 245v, 250v, 254v, 262r, 263r, 267v) či pedela; NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 209r, 246v, 250v. Drobnější částky mu platila ovšem již na počátku 90. let; fol. 200v, 205v, 209r.

²⁸ Tamtéž, passim.

²⁹ Tamtéž, fol. 273r, 277r, 280v, 284v, 291v.

³⁰ K němu srov. alespoň jeho medailon in: Hejnik, Josef – Martínek, Jan: Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 2 (dále RHB), Praha 1966, s. 94n.

³¹ Zoubek, František Jan (ed.): M. Petra Codicilla z Tulechova Řád školám městským v Čechách a na Moravě léta 1586 akademií pražskou vydaný. Praha 1873.

ně z Horních Uher pocházející Vavřinec Benedikt z Nudožer (1605/1606, 1607–1611, 1612/1613), aktivní účastník pokusů o reformu pražské utrakvistické univerzity v prvních desetiletích 17. století.³²

Běžný provoz koleje optikou jejich účtů

Za provoz koleje byl zodpovědný probošt, vybíraný na rozdíl od direktora obvykle pravděpodobně z řad studentů. V účtech figuruje většinou pouze jako jménem neuvedený příjemce částky za ostatní kolegiáty. Konkrétní osoba pověřená výslovně touto funkcí je jmenována jen v jediném případě, a to Ondřej Hořovinus, jenž jako nový kolegiát v zimním semestru 1545 obdržel v tomto úřadu jednu kopu grošů.³³ U některých dalších osob můžeme působení ve stejném úřadu jen předpokládat, protože v účtech je poznamenána pouze jim daná odměna či týdenní plat. To je případ mj. jménem neuvedeného expendenta mistra Curia v letním semestru 1552,³⁴ Jana Agna,³⁵ jemuž byl o pět let později za souhlasu děkana a direktora vyplácen po dobu 13 týdnů plat osmi grošů,³⁶ či bakaláře Adama Jílovského, kterému byla vyplacena kopa grošů na podzim 1561 a na jaře 1564.³⁷ V roce 1576 obdrželi obdobnou částku i Jan Andreades Žatecký (konkrétně 48 grošů), jenž byl při svém současném přijetí do koleje osvobozen od vstupních poplatků (zřejmě kvůli nemajetnosti či díky zastávání přímo neuvedené funkce),³⁸ a o dva roky později Jiří Istiob Blatenský (jednu kpu), který byl kolegiátem již dva semestry (při vstupu mu byly platby rovněž odpuštěny).³⁹

Především z řad místních kolegiátů byli jmenováni v době stravování studentů přímo v koleji Českého národa (1542/1543, 1543/1544, 1546/1547–1556/1557) pokladníci (tzv. *fiscarii*), jimž náležel obvykle plat 20 grošů za semestr. Jejich počet se na konci 40. let 16. století ustálil na dvou.⁴⁰ V průběhu následujícího decennia docházelo častěji k tomu, že jeden z pokladníků nebyl členem koleje Českého národa.⁴¹ Patrně šlo o kolegiáty sousední Litevské koleje, kteří se zde v té době stravovali (od sklonku 50. let do ní naopak docházeli na jídlo alumní koleje Českého národa). Současně v některých případech v tomto období zastávala jedna osoba tento úřad po dva semestry.⁴²

Pokladníci dohlíželi na hospodaření s penězi na potraviny. Mezi pravidelně nakupované náleželo především maslo a jiný tuk (snad sádlo), zelí a hrách. Dále byly částky vynakládány již jen za sůl a koření. Skromnou stravu alumnů ovšem mohly obohatit potraviny poslané příbuzenstvem či osobami z okruhu jejich přátel a příznivců koleje.⁴³ Jednorázově

³² Ke všem srov. jejich biogramy in: RHB I, s. 43–44, 49–52, 182–188 a 389–402. K reformě pražské univerzity po 1609 srov. i s odkazy na další literaturu Holý, Martin: Vereitelte Hoffnungen? Der rudolfínische Majestätsbrief und das nichtkatholische höhere Schulwesen in Böhmen. In: Hausenblasová, Jaroslava – Mikulec, Jiří – Thommsen, Martina (hg.): Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609. Stuttgart 2014, s. 171–180.

³³ NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 16v.

³⁴ Tamtéž, fol. 40r.

³⁵ Mezi kolegiáty přijat na podzim 1557; tamtéž, fol. 62r.

³⁶ Tamtéž, fol. 66v.

³⁷ Tamtéž, fol. 77v, 87r.

³⁸ Tamtéž, fol. 139r, 140v.

³⁹ Tamtéž, fol. 143r, 147v.

⁴⁰ Tamtéž, *passim*. Jedinou výjimkou je zimní semestr 1555, kdy byl jmenován pouze jeden pokladník, jenž obdržel 40 grošů; tamtéž, fol. 53r.

⁴¹ Jasně to potvrzuje jmenovitý výčet kolegiátů z jarního semestru 1556, mezi nimiž jeden z tehdejších pokladníků není uveden. Tamtéž, fol. 54r.

⁴² V účtech figurují pokladníci naposledy v akademickém roce 1561/1562, kdy se ale obyvatelé koleje stravovali v sousední Litevské; tamtéž, fol. 77v, 78r.

⁴³ Winter, Z.: O životě, s. 246.

dary na přilepšení stravování se objevují i v některých testamentech staroměstských měšťanů. Sezema ze Zvíkovce odkázal například roku 1448 studentům koleje Českého národa „na hrách, slaniny, drva i na maso a na jiné jich potřeby čtyři kopy grošů“.⁴⁴

Z peněz koleje bylo hrazeno i dubové dříví určené pro kuchyň, opravy nádobí apod. Od počátku 70. let 16. století bylo živobytí studentů vylepšeno příplatkem čtyři míšeňské groše týdně na každého z nich.⁴⁵ Od jara 1583 do podzimu 1590 však toto navýšení vypláceno nebylo. Poté již je v účtech evidováno opět pravidelně.

Plat kuchařky zaměstnané v koleji Českého národa činil jednu kopu za semestr. Na konci 70. let 16. století, kdy se alumní stravovali v sousední Litevské koleji, se direktor podílel na úhradě služného tamější kuchařky Anny, které obvykle v jarním termínu nechal vyplatit 24 grošů.⁴⁶ Ze služebního personálu je dále doložena funkce sluhy (*tertianus*), jemuž bylo placeno zpravidla 30 grošů. Pausální byl hrazen do rozpočtu koleje příspěvek na stravování jeho i kuchařky.⁴⁷

V účtech byly zaznamenány i různé další běžné náklady za provoz koleje (dříví na otop kupované vždy na podzim, drobné opravy), stejně jako ovšem i řada mimořádných výdajů. Pravidelně⁴⁸ byly opravovány nejčastěji okna či okenice,⁴⁹ kamna,⁵⁰ střecha,⁵¹ mříže,⁵² vížka⁵³ a studna.⁵⁴ Dále byly patrně velmi často dokupovány klíče či snad měněny nebo opravovány zámky a závory.⁵⁵ Čas od času bylo potřeba nechat vyčistit odpadové stoky či komín.⁵⁶ Drobné částky se vyskytují sporadicky i v souvislosti s výpravami kolejní knihovny (například oprava mříže, závory).⁵⁷ Vyšší náklady na ni se v účtech objevují až v roce 1610.⁵⁸ Tehdy provedená kontrola se odvíjela od snahy defensorů zjistit mj. stav kolejních knihoven.⁵⁹

Někdy direktori odsouhlasili i rozsáhlejší stavební opravy koleje Českého národa. Na jaře 1553 tak byl vylepšen stav střechy za více než 33 kop,⁶⁰ již nechali vyspravit i o devět let později téměř za 19 kop.⁶¹ Na sv. Jiří 1562 se v účtech objevují náklady na nové žlaby, střední krytinu, opravu latránu i odpadové stoky. Povolán byl znovu i kamnář. Na stavbu vynaložil direktor tentokrát 55 kop.⁶² Další větší výdaje následovaly na jaře 1592, kdy musel být především znovu řešen špatný stav střechy i komína a dále dlažby.

⁴⁴ Winter, Z.: O životě, s. 246; Teige, Josef: Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I. Staré Město Pražské I. Praha 1910, s. 866. Stejnou částku věnoval i alumnům Nazaretské koleje.

⁴⁵ Např. NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 117r.

⁴⁶ Tamtéž, fol. 147v, 151r, 154v, 155v (v akademickém roce 1579/1580 jí uhradili polovinu platu již na podzim).

⁴⁷ Tamtéž, *passim*.

⁴⁸ Někdy, jako např. na jaře 1548, je poznamenána pouze celková částka, nikoliv konkrétní účel; tamtéž, fol. 24r (vydáno přes 9 kop).

⁴⁹ Tamtéž, fol. 27r, 46r (výslovně uvedeno, že na podzim 1553 zaplácena čtyři nová okna a ostatní opravena za částku dvě kopy), 50v, 91v, 95v, 99v, 123r, 127v, 131r, 160r, 164r, 170r, 176r, 182r, 205r, 208v, 209r, 216r, 280r.

⁵⁰ Tamtéž, fol. 50v, 63v, 209r, 216r, 250r, 253v, 257v, 277r.

⁵¹ Tamtéž, fol. 74r, 82v, 96r, 118r (vydáno přes 14 kop), 151r, 177v, 216r; viz i dále v textu.

⁵² Tamtéž, fol. 123r, 209r, 245v.

⁵³ Tamtéž, fol. 216r, 245v.

⁵⁴ Tamtéž, fol. 27r (na podzim 1548 bylo vynaloženo téměř 8 kop), 67v, 100r, 216r, 273r, 284v.

⁵⁵ Tamtéž, fol. 19v, 20r, 23r, 82v, 86r, 95v, 123r, 135v, 140r, 147r, 155v, 182r, 205r, 208v, 209r, 216r, 238v, 242v, 245v, 246v, 253v, 272v, 280r. V roce 1611 pak bylo rozhodnuto o opravě dveří kvůli opakovaným krádežím: Winter, Zikmund: Mistra Bacháčka kolejní počty. ČČM 69, 1895, s. 407.

⁵⁶ Tamtéž, fol. 151r, 177v a dále v textu.

⁵⁷ Tamtéž, fol. 6v. Dále viz např. fol. 205v: oprava závory ke dveřím do knihovny.

⁵⁸ Tamtéž, fol. 284v. Předtím na fol. 280r vyčísleny náklady na „lustratio bibliothecae“. Podle děkanského manuálu kontrola stavu knihovny proběhla 26. září 1609; AUK, fond Rukopisy, sign. B 21, fol. 90v.

⁵⁹ Dvorský, F.: Paměti, č. 662, s. 469n.

⁶⁰ NK ČR, sign. XXIII F 76 (= Rationes Collegii Nationis Bohemicae), fol. 43r.

⁶¹ Tamtéž, fol. 78v.

⁶² Tamtéž, fol. 144r.

Náklady činily v tomto případě 59 kop.⁶³ Zdá se, že opravy byly tentokrát soustavné, protože vysoké částky nechal direktor proplatit vždy na jaře v průběhu dalších tří let (celkem za téměř 69 kop).⁶⁴ V létě 1596 vynaložil dokonce přes 62 kop na výměnu střešní krytiny, zlepšení stavu zdí i přístřešků.⁶⁵ Práce pokrývače byly placeny opět v roce 1601.⁶⁶

Rozeepsány byly v některých případech i další výdaje jako koupě papíru, vosku a svíci,⁶⁷ zaplacené berní apod. Mezi jednorázové výdaje můžeme zařadit také koupi nového vybavení, opravy koleje (viz výše) či povozu, který byl využíván pro zásobování i výjezdy do poddanských vesnic.⁶⁸ Většinou se jednalo o částky v řádech grošů či několika málo kop, na jaře 1606 bylo ale vynaloženo 20 kop „*pro parando novo curru*“.⁶⁹

Zvláštní náklady pro kolej představovaly i různé soudní spory⁷⁰ či spropitné placené příšlým poslům („*bibales*“) a výdaje spjaté s doručováním různých písemností či s výběrem berní. Většinou je u položek bohužel uvedena pouze částka, málokdy byly poznamenaný podrobnosti. Jednou z těchto výjimek je údaj, že v letním semestru 1579 byl vyslán posel k panu „Holovouskému“, zřejmě kvůli platům z Obědovic (obdržel za cestu 32 grošů a jeden denár) a do Děčan (za 11 grošů a 5 denárů).⁷¹

Závěrem

V předkládané studii jsme se pokusili na základě dochovaných pramenů poukázat na některé aspekty spjaté se správou a každodenním provozem koleje Českého národa v 16. století. Podařilo se tak nejen přiblížit rozdělení jednotlivých úřadů, jejich kompetence a zčásti i obsazení, ale poukázat také na řadu obecnějších tendencí, jako byl například určitý pokles autonomie studentských kolejí v důsledku snahy univerzity o částečnou centralizaci jejich správy, kumulace funkcí jednotlivých direktorů, která nebyla řádně správe stejně jako výkonu jejich učitelských povinností pravděpodobně příliš příznivá, všeobecné ekonomické problémy jednotlivých kolejí i Karlova učení jako celku, které bránily jeho výraznějšímu rozvoji a jež ani výše zmiňované reformy z prvních dvou desetiletí 17. století příliš nevyřešily.

Jednoznačně se však ukázalo, že i přes řadu v 16. století přibývajících možností hmotného zajištění univerzitních studií (vznik mnoha studijních nadací, z nichž část nebyla přímo spojena s pražskou univerzitou či některou z jejích kolejí) a narůstající konkurenci jezuitského Klementina svou základní funkci jednotlivé ze studentských kolejí pražské utrakvistické univerzity, včetně koleje Českého národa, stále plnily. I v tomto ohledu je tedy možné spatřovat jasnou kontinuitu pozdního středověku a raného novověku, přetřenu pouze výraznými změnami, které Karlovu učení přinesla bělohorská, respektive pobělohorská doba.

⁶³ Tamtéž, fol. 209r.

⁶⁴ Tamtéž, fol. 213r, 216r, 220r.

⁶⁵ Tamtéž, fol. 225r.

⁶⁶ Tamtéž, fol. 245v.

⁶⁷ Tamtéž, fol. 19v.

⁶⁸ Tamtéž, fol. 27v (současné placena 1 kopa 42 grošů „*pro curru M. Henrico*“), 38v, 42r, 60r, 100r, 104r, 113v, 118r, 123v, 128r, 131v, 144r, 147v, 155v, 164r, 191v, 196r, 209r, 216r, 220v, 225v, 231r, 235v, 239r, 242v, 246v, 254r, 258r, 262v, 284v, 289v.

⁶⁹ Tamtéž, fol. 268r. V dalších letech opět následovaly často drobnější opravy; tamtéž, fol. 273r, 277r, 280r, 284v.

⁷⁰ Např. tamtéž, fol. 213r, 272v.

⁷¹ Tamtéž, fol. 151r.

Příloha: Seznam direktorů koleje Českého národa z let 1541–1619⁷²

Jméno	Období zastávání úřadu (akademické roky či semestr)
Řehoř Orinus z Chocemic	1541/1542
Zikmund z Helfenberka	1542/1543
Řehoř Orinus z Chocemic	1543/1544, 1545/1546
Matěj Bydžovský	1546/1547–1548/1549
Šebestián Aerichalcus z Přeštic	1549/1550–1554/1555
Tadeáš z Hájku	1555/1556
Matěj Dvorský z Hájku	1556/1557–1582/1583
Petr Kodícil z Tulechova	1583/1584–1587/1588
Marek Bydžovský z Florentina	1588/1589–1589/1590
Martin Bacháček z Nauměřic	1590/1591
Jan Kerner Plzeňský	1591/1592
Adam Zálužanský ze Zalužan	1592/1593
Jan Adami Bystřický z Bochova	1593/1594–1597/1598
Jan Chorinnus	1598/1599
Jan Adami Bystřický z Bochova	1599/1600
Šimon Skála z Kolínce Klatovský na místě Jana Adama Bystřického	1600/1601, 1601/1602
Jan Chorinnus z České Třebové	1602/1603
Šimon Skála z Kolínce Klatovský	1603/1604
Jan Gotsmanius	1604/1605
Vavřinec Benedictus Nudožerský	1605/1606
Kryštof Mathebaeus	1606/1607
Vavřinec Benedictus Nudožerský	1607/1608–1610/1611
Martin Bacháček z Nauměřic	1611/1612
Mikuláš Troilus	1612 (po úmrtí předchozího)
Vavřinec Benedictus Nudožerský	ZS 1612
Mikuláš Troilus	LS 1613
Jan Campanus Vodňanský	1613/1614
Vavřinec Benedictus Nudožerský	1614/1615
Jan Campanus Vodňanský	1615/1616
Mikuláš Troilus	ZS 1616
Daniel Basilius z Deutschenberka	LS 1619

⁷² Po roce 1611, kdy končí dochovaný rukopis účtů koleje Českého národa, jsou informace o osobách zastávajících úřad jejich direktorů pouze torzovité, zejména ze závěru druhého decennia 17. století.

Verwaltung und Alltagsbetrieb des Kollegs der Böhmischen Nation an der Prager Universität im 16. Jahrhundert

Die Studie beschäftigt sich auf Grund der Analyse von bisher unerforschten Rechnungen des Kollegs der Böhmischen Nation mit der Verwaltung und dem Alltagsbetrieb dieser Einrichtung im 16. Jahrhundert. Zunächst werden Kompetenzen und Pflichten der Kollegsdirektoren dargestellt, die für die Oberverwaltung zuständig waren (Amtsinhaber werden in einer Tabelle in der Beilage zum Artikel aufgezeichnet). Im Zusammenhang damit werden die wichtigsten Einnahmequellen des Kollegs und ihre Verwandlung in der frühen Neuzeit skizziert. Weiter wird der alltägliche Betrieb des Kollegs verfolgt, wie er aus den Rechnungen rekonstruiert werden kann. Dank diesen Rechnungen wurde zum Beispiel die Funktion des Probstes belegt, der wahrscheinlich aus den Reihen der Studenten gewählt wurde und für den ordentlichen Gang der Einrichtung verantwortlich war. In den Jahren, wenn die Verpflegung direkt im Kolleg der böhmischen Nation (1542/1543, 1543/1544, 1546/1547–1556/1557) angeboten wurde, wurden vor allem aus den Reihen der örtlichen Kollegiaten Kassenwarte (die sog. *fiscarii*) ernannt, die das Wirtschaften mit den für Lebensmittel bestimmten Finanzen beaufsichtigten. Auch weitere Ausgaben zur Sicherung des Kollegsbetriebs werden analysiert (Gehälter für das Dienstpersonal und Bote, Reparaturkosten, Ausgaben auf Einkauf neuer Einrichtung usw.).

Dabei stellt sich eindeutig heraus, dass die einzelnen Studentenkollegs der Prager ultrarquistischen Universität, einschließlich des Kollegs der Böhmischen Nation, ihre Funktionen weiterhin erfüllten, und zwar trotz den im 16. Jahrhundert zunehmenden neuen Möglichkeiten der materiellen Sicherung der Universitätsstudien (Entstehung zahlreicher Stiftungen, die mit der Prager Universität oder einem ihrer Kollegs teilweise nicht verknüpft waren) und trotz der wachsenden Konkurrenz des Jesuitenkollegs Klementinum. Auch in dieser Hinsicht kann man daher eine klare Kontinuität des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit feststellen. Sie wurde erst durch tiefgreifende Veränderungen unterbrochen, die die Zeit um die Schlacht am Weißen Berg und danach für die Karlsuniversität gebracht hat.

Administration and daily management of Czech Nation's College at Prague University in the 16th century

Study follows on the basis of preserved accounts the administration and daily management of Czech Nation's College at Prague University in 16th century.

VNITŘNÍ REORGANIZACE MINISTERSTVA PRŮMYSLU – NÁSTROJ POLITICKÉHO SOUPEŘENÍ O MOCENSKÉ POZICE V LETECH 1945–1948¹

DRAHOMÍR JANČÍK

Politický systém Národní fronty zrozený na jaře roku 1945 na moskevských jednáních obou center československého zahraničního odboje, londýnského a moskevského, měl být garantem spolupráce redukováného počtu politických stran. V něm zakotvený princip jednomyslnosti sice formálně vylučoval majorizaci některé z nich, nikterak však nevyklučoval změny v rozložení jejich mocenských pozic v politických, správních i hospodářských institucích státu. Standardně k nim mělo docházet v důsledku výsledků svobodných voleb, nicméně mezi stranami Národní fronty, komunistickou, sociálně demokratickou, národně socialistickou a lidovou, byla přítomna nejen přirozená konkurence, nýbrž i vzájemná řevnivost, soupeření o obsazování jednotlivých postů s cílem zmnožit svůj vliv či dokonce získat převahu, a to metodami, zejména u komunistické strany, více než nestandardními. Vládla mezi nimi vzájemná nedůvěra a ve vztahu ke straně komunistické nikoli neopodstatněné podezírání.

V Moskvě byla ujednána sestava první československé vlády Národní fronty i program, který byl počátkem dubna 1945 oficiálně přijat na jejím prvním zasedání na osvobozeném již československém území v Košicích. Podle předem dohodnutého klíče byla obsazena ministerská křesla – komunistická strana jich získala nejvíce vzhledem k tomu, že slovenští komunisté vystupovali jako samostatný politický subjekt (komunisté z českých zemí zasedli do křesel ministerstev vnitra, informací a dále školství a osvěty; slovenským komunistům přidalo vedle ministerstva zemědělství ministerstvo ochrany práce a sociální péče). Ostatním politickým stranám včetně sociálně demokratické, která ovšem obsadila také post ministerského předsedy, se dostalo po dvou ministerských křeslech. Politická příslušnost šéfa toho kterého ministerstva se promítala do obsazování zejména vedoucích pozic v jeho organizační struktuře, tedy v sekretariátu ministra, prezídiu a jednotlivých odborech. Personální politika ministra vyslaného určitou politickou stranou byla bedlivě sledována ostatními stranami Národní fronty, neboť i ony si přály mít jistý vliv na chod daného resortu (či alespoň zdroj informací o něm).

¹ Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P 12 Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram České země jako otevřený prostor světybné historické zkušenosti v Evropě. Od počátku 18. do 21. století.

Nejagilněji v tomto směru, ba přímo agresivně, si počínala komunistická strana. Na sociální demokracii nahlížela jako na svého tradičního konkurenta, nebylo jí zcela vhod, že právě ona obsadila ministerstvo průmyslu a ministerstvo výživy, tedy z hospodářského hlediska klíčové resorty. Ve vládním programu se totiž uvádělo, byť formulací dosti mlhavou, že průmyslové podniky, energetické a přírodní zdroje budou postaveny „pod všeobecné státní vedení“.² Kompetentní pro realizaci této teze bylo právě ministerstvo průmyslu a komunistická strana rozhodně nemínila nechat v něm sociálním demokratům „volnou ruku“. Systematicky z něj, stejně jako z jiných ministerstev a dalších institucí, získávala informace, v prvé řadě prostřednictvím v nich působících svých stranických skupin, ale i cestami jinými, prostřednictvím „důvěrníků“ či „sympatizantů“ rekrutujících se zpravidla z osob, které se tak zajišťovaly pro případ změny. Zjišťovala všemožné údaje, od data narození přes vzdělání, kariéru, charakterové vlastnosti, rodinný život, politické názory a postoje, napojení na jiné osoby či skupiny, občanské prohrěšky až po osobní slabosti. Tak např. v polovině roku 1947 si sociálně demokratický ministr průmyslu Bohumil Laušman stěžoval svému příteli, zástupci generálního tajemníka sociální demokracie Vojtovi Erbanovi, že komunisté, na rozdíl od sociálních demokratů, jsou v jednáních, „kde jde o pozice a vliv strany“, vždy všestranně informováni.³ Mimochodem, přátelství s Erbanem bylo poněkud jednostranné, neboť právě on byl jedním z těch, kdo komunistickým funkcionářům přinášel informace z prostředí sociální demokracie.⁴

Organizace ministerstva průmyslu v prvním poválečném roce a politické strany

Svou roli „organizátora průmyslu“ vzal Bohumil Laušman se vši vážností. Věřil v „hospodářskou demokracii“, z níž se zrodí „demokracie sociální“, byl přesvědčen, že nastal historický okamžik odklonu od ideálu liberálního hospodářství směrem k hospodářství řízenému a plánovanému. S plným nasazením se proto ujal příprav znárodnění klíčového průmyslu.⁵ Nepochyboval o tom, že centrem řízení průmyslu a jeho plánování má být právě jeho ministerstvo, které mělo mít přímou vazbu na výrobní sféru. V polovině července 1945 uvedl proto v život nové organizační schéma ministerstva průmyslu, které svými odbory v podstatě kopírovalo hospodářské skupiny reorganizovaného Ústředního svazu československého průmyslu.⁶

² Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, [Praha 1945], s. 22.

³ Horák, Pavel: Bohumil Laušman. Politický životopis. Riskantní hry sociálně demokratického lídra. Praha 2012, s. 214.

⁴ Tamtéž, s. 215–216. Za války byl V. Erban zpravodajským důstojníkem československé armády v Sovětském svazu a zdá se, že již tehdy spolupracoval se sovětskými tajnými službami. Tamtéž, s. 184.

⁵ Blíže viz Jančík, Drahomír: Zásady a průběh znárodnování v roce 1945 (a podíl národohospodářských elit sociální demokracie). In: Dusivé objekty. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů, edd. Hynek Fajmon – Stanislav Balík – Kateřina Hloušková. Brno 2008, s.73–74.

⁶ Národní archiv (NA), fond Ministerstvo průmyslu 1945–50 (MPrům.), kart. 662, Organizační plán (rozvrh agendy) ministerstva průmyslu platný od 15. července 1945. Po osvobození v roce 1945 došlo k mírným úpravám v sestavě hospodářských skupin Ústředního svazu československého průmyslu – ta byla následující: hospodářská skupina I. – báňského průmyslu; II. – cukrovarnického průmyslu; III. – lihovarnického průmyslu; IV./V. – pivovarského a sladařského průmyslu; VI. – mlynářského průmyslu; VII. – potravinářského průmyslu; VIII. – výroby železa; IX. – průmyslu železa a kovů; X. – elektráren; XI. – průmyslu pil; XII. – dřevozpracujícího průmyslu; XIII. – průmyslu papíru; XIV. – chemického průmyslu; XV. – kamene, zemin a keramického průmyslu; XVI. – stavebního průmyslu; XVII. – sklářského průmyslu; XVIII. – textilního průmyslu; XIX. – oděvního průmyslu; XX. – kožedělného průmyslu; XXI. – tisku; XXII. – plynáren a vodáren. NA Praha, fond KSČ-ÚV 1945–89, Praha – generální sekretariát (dále jen KSČ-GS), sv. 85, a.j. 634, Ústřední svaz československého průmyslu v roce 1945, s. 115–117.

Rozložení politického vlivu a typy ministerských úředníků na ministerstvu průmyslu (stav k 18. 9. 1945 podle hlášení závodní organizace KSČ)		
Přednosta sekretariátu ministra	soc. dem. (R; O; T; P)	
Úřední tajemník ministra	soc. dem.	
Spojka s Ústřední radou odborů	KSČ	
Slovenské oddělení	KSS	
Přednosta prezidia	soc. dem.	
Ministerská účtárna		
Hospodářská správa		
Správa pomocných úřadů		
Odbor	přednosta	zástupce
I. Koordinační	[nár. soc.] (R, O, P)	? (N)
II. Pro národní správu podniků	soc. dem.	soc. dem. (P)
III. Pro plánování a rekonstrukci	bezpartijní (Ř)	(ze Slovenska)
IV. Studijní	soc. dem. (R, O, P)	nebyl jmenován
V. Průmysl hornický	bezpartijní	nebyl jmenován
VI. Hutnictví a výroba kovů	bezpartijní (F)	? (O)
VII. Průmysl kovodělný a strojírenský	[soc. dem.] (Ř, P)	? (P)
VIII. Zbrojní	KSČ	nebyl jmenován
IX. Chemický	soc. dem. (R, O)	?
X. Energetický	bezpartijní (O, V, F)	?
XI. Pily, průmysl dřevodělný a sirkárenský	[nár. soc.] (R, O, I, P)	?
XII. Průmysl papírenský	nár. soc. (I)	KSČ
XIII. Průmysl sklářský a keramický včetně porcelánu	[nár. soc.]	nebyl jmenován
XIV. Průmysl textilní a oděvnický	[soc. dem.] (R)	?
XV. Průmysl kožářský	bezpartijní (O)	?
XVI. Tiskárny a průmysl litografický	KSČ (R, O)	soc. dem.
XVII. Výroba stavebních hmot a stavební průmysl	soc. dem. (O, F)	?
XVIII. Výroba umělých hmot a průmysl gumárenský	[nár. soc.] (O, V)	? (R, O)
XIX. Řemesla, domácí výroba a výroba družstev	bezpartijní	?
XX. Zestátněný průmysl a kontrola národních správ	soc. dem. (R, O)	KSČ

Vysvětlivky: R – v ústředního úřadu před 15. 3. 1939; O – v ústředního úřadu po 15. 3. 1939; V – významněn za okupace; I – ilegální činnost za okupace; T – totální nasazení; N – úředníkem ministerstva průmyslu od osvobození; Ř – dříve ředitel podniku; F – majitel firmy; P – pravicově orientovaný; ? – politická příslušnost nejištěna; [] – politická příslušnost zjištěna v pozdějších materiálech.

Pramen: NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 6, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu 18. 9. 1945 Ústřednímu sekretariátu KSČ.

Pozice komunistické strany na ministerstvu průmyslu byly velmi slabé. Od květnových dnů roku 1945 se totiž přednostně zaměřila na obsazování pozic v jednotlivých hospo-

dářských skupinách Ústředního svazu československého průmyslu. Předpokládala, že tím v průmyslovém sektoru vyváží vliv sociální demokracie, které vzhledem k předchozím ujednáním náleželo ministerstvo průmyslu. V něm se sice závodní organizace komunistické strany utvořila již 15. června 1945, sociálnědemokratická vznikla až počátkem října, nicméně její vliv na chod ministerstva, natož na obsazování vedoucích míst, byl prakticky nulový.⁷

Jen ve dvou jeho odborech z dvaceti byl přednostou jmenován komunista. V odboru zbrojním to byl ing. Svatopluk Rada⁸, v odboru tiskáren pak Dr. Ing. Jan Schrank. Z ostatních přednostů odborů mohla komunistická strana počítat ještě s podporou přednosta odboru řemesla, domácká výroba a výrobní družstva JUDr. Josefem Táborským, který, jak hlásila závodní organizace komunistické strany na ministerstvu průmyslu ústřednímu výboru, stojí „pod vlivem našich soudruhů“.⁹ Obdobně jako u přednostů odborů tomu bylo i u jejich zástupců, mezi nimi byli jen dva komunisté (v odboru papír a v odboru zestátněný průmysl a kontrola národních správ).¹⁰

Ministerstvo průmyslu představovalo v této době administrativní kolos, mělo kolem 1250 zaměstnanců, v polovině listopadu měla v něm založená závodní organizace sociální demokracie již na tři sta členů a jejich počet dále rostl. „Zřejmě se zde projevuje vlastnost všech státních úředníků přiklánět se na tu stranu, ze které lze něco těžít“, konstatovalo se ve zprávě komunistické závodní organizace, která měla v téže době jen 51 členů (k nim lze přiřadit ještě 21 zaměstnanců ministerstva s legitimací komunistické strany, kteří ale byli registrováni v organizacích mimo ministerstvo).¹¹ Ve snaze být partnerem sociální demokracie a zajistit si přístup k stěžejním informacím o činnosti ministerstva komunistická závodní organizace usilovala o ustavení koordinačního výboru se sociálnědemokratickou závodní organizací. Můžeme předpokládat, že V. Erban se pokusil získat souhlas jejího vedení se zřízením takového společného výboru, ale bezúspěšně.¹²

Laušmanova pozice v ministerstvu průmyslu nebyla nikterak jednoduchá. Byl obklopen ministerskou byrokracií, z nemalé části ještě z doby předválečné, silně konzervativně laděné. Někteří vysocí úředníci si udrželi ministerské posty i za okupace a v poválečné době byli mezi nimi jedinci, jimž dokonce mohla být vytýkána protektorátní minulost. Ministr Laušman se dost dobře nemohl bez nich obejít. Tato byrokracie byla totiž profesionálně zdatná a jiných stejně kvalifikovaných sil bylo pomálu. I sama komunistická strana v této době preferovala odbornost a tlak na přebazování vedoucích pozic na ministerstvu začala vyvíjet teprve od okamžiku, kdy na tu kterou řídicí pozici získala kompetentního a kvalifikovaného odborníka.¹³ Při svých rozhodováních Laušman musel brát v potaz i situaci ve vlastní straně, v níž se stále zřetelněji rýsovala děličí čára mezi levicí a pravicí. Laušman sám zastával „středovou“ pozici, byť sám se velmi radikálně zasazoval za znárodnění klíčového průmyslu, dokonce i závodní organizace

⁷ NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 7, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu 18. 11. 1945 R. Slánskému.

⁸ Ing. S. Rada byl počátkem roku 1946 jmenován vládním zmocněncem ve čtyřčlenné smíšené československo-sovětské komisi pro řízení národního podniku Jáchymovské doly, Jáchymov. V dubnu 1952 se zastřílil.

⁹ NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 6, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu 18. 9. 1945 Ústřednímu sekretariátu KSČ.

¹⁰ Tamtéž, fol. 2, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu 18. 9. 1945 Ústřednímu sekretariátu KSČ v Praze. Na pozicích od přednosta k vedoucímu oddělení mělo být listopadu 1945 9 komunistů.; Beinhauerová, Anna – Sommer, Karel: Mocenské pozice ve znárodněném průmyslu. In: Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana, ed. Karel Jech. Praha 1993, s. 63.

¹¹ Tamtéž, fol. 8, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu 18. 11. 1945 R. Slánskému.

¹² Tamtéž, fol. 7.

¹³ Tamtéž, fol. 41, Přípis Závodní organizace KSČ ze 7. 1. 1946 R. Slánskému.

komunistické strany mu přiznávala zásluhu na tom, že „...návrh [znárodnovacích] dekrety byl vůbec vypracován“.¹⁴ Mezi vysokými úředníky svého ministerstva měl ale nemálo spolustraníků, kteří náleželi k pravicovému křídlu sociálně demokratické strany. Právě ty pokládala komunistická strany za nejnebezpečnější protivníky stojící jim v cestě k ovládnutí průmyslu.

Spory o střední článek řízení průmyslu před podpisem znárodnovacích dekretů

V době přípravných prací na osnově dekretu prezidenta republiky o znárodnění dolů a podniků energetického, zbrojního a klíčového průmyslu nehodlalo vedení komunistické strany zasahovat do personálního obsazení ministerstva průmyslu, byť v něm ustavená závodní organizace komunistické strany je k tomu vyzývala.¹⁵ Vedení komunistické strany ale nereagovalo, rozhodně si nepřálo přiznání v sociální demokracii podezření, že usiluje o posílení svých pozic na ministerstvu. Při projednávání osnovy dekretu o znárodnění ve vládě byl totiž pro komunistickou stranu významnější společný postup se sociální demokracií, jmenovitě s Laušmanem. Obě strany měly mimo jiné zájem na takové jeho úpravě, která by odebrala národně socialistické i lidové straně možnost přímých zásahů do řízení znárodněných podniků. V prvním návrhu osnovy dekretu o znárodnění se totiž zemským národním výborům přiznávalo právo navrhnout jednu třetinu členů poradních sborů předpokládaných celostátních ústředních orgánů nadřazených znárodněným podnikům, tedy budoucím národním podnikům.¹⁶ Právě přes zemské národní výbory obsazované podle politického klíče se národní socialisté i lidovci domáhali parity i v průmyslové sféře, např. při ustavování národních správ, zejména na Moravě.¹⁷

Když se otázka řízení znárodněných podniků dostala 6. října 1945 na pořad jednání vlády, vyvolala poměrně rozsáhlou diskusi, neboť osnova dekretu o znárodnění přiznávala ministroví průmyslu rozsáhlé pravomoci. Měl mít právo zřizovat „k jednotnému vedení“ národních podniků celostátní ústřední orgány a jmenovat i odvolávat členy jejich poradních sborů.¹⁸ Ministři za lidovou i národně socialistickou stranu v tom pravěm spatřovali snahu o oslabení pozic jejich stran ve strukturách řídicích průmysl. Lidovecký ministr zdravotnictví Adolf Procházka proto navrhl, aby uvedené kompetence ministra průmyslu byly zúženy. Ministr měl podle něj jen navrhnout zřízení ústředních orgánů i členy jejich poradních sborů, ale ustavovala je měla až vláda. Národně socialistický ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka zase požadoval „...okamžité vytvoření tzv. střešní organizace“ znárodněného průmyslu, aby si v ní jeho strana, ale i strana lidová, zajistily pozice.¹⁹

O čtyři dny později na zasedání vlády Ripka již rozváděl svou představu o pojmu „celostátní ústřední orgány“ a dostalo se mu podpory ze strany lidoveckého ministra pošt Františka Hály. Gottwald v roli náměstka ministerského předsedy celou diskusi o tomto problému označil za „předčasnou“, komunistický ministr vnitra Václav Nosek doporučoval, „...aby se správa národních podniků nevázala příliš na orgán územní samosprávy...“,

¹⁴ Tamtéž, fol. 8, Závodní organizace KSČ na ministerstvu průmyslu 18. 11. 1945 R. Slánskému.

¹⁵ Tamtéž, fol. 1, Zpráva F. Židka a J. Košického (za závodní organizaci KSČ na ministerstvu průmyslu) ze 7. 8. 1945 R. Slánskému.

¹⁶ § 20 osnovy Dekretu prezidenta republiky o znárodnění dolů a podniků energetického, zbrojního a klíčového průmyslu z 25. 8. 1945. Jech, Karel – Kaplan, Karel: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty II, Brno 1995, s. 508.

¹⁷ Jech, K. – Kaplan, K.: c.d., s. 605.

¹⁸ Tamtéž, s. 508.

¹⁹ Tamtéž, s. 604–605 (ze zápisu schůze vlády ze dne 6. 10. 1945).

ministr průmyslu Laušman se uchýlil k osvědčené taktice, jak smést nepohodlnou otázku ze stolu, a doporučoval „jmenovat komitét technických [jinak řečeno nepolitických, DJ] odborníků”, který by připravil podklady pro obsazení vedoucích funkcí celostátních ústředních orgánů.²⁰ Oba, Gottwald i Laušman, společně odráželi snahy lidovců a národních socialistů otevřít projednávání konkrétní podoby těchto orgánů a tím i jejich složení. I mezi nimi ale jiskřilo. Laušman zastával názor, že členy představenstva jmenuje ministr průmyslu. Gottwald okamžitě reagoval protinávrhem, „...aby členy představenstva a ústředního ředitelství schvalovala vláda na návrh ministra průmyslu“.²¹ Spojovalo-li komunistickou a sociálně demokratickou stranu odmítání návrhů na řízení a organizaci národních podniků vznášených lidovou a národně socialistickou stranou, nezbyvalo jim nic jiného, než se sejít a hledat vzájemně přijatelný kompromis.

K takové schůzce či schůzkám došlo někdy mezi 10. a 16. říjnem. Za sociální demokracii se jí účastnili Vojta Erban a člen jejího národohospodářského štábu, levicově orientovaný mladý ekonom JUDr. Otakar Mrázek, tehdy předseda národohospodářské komise Ústřední rady odborů.²² Za komunistickou stranu s nimi jednali generální tajemník Ústředního svazu československého průmyslu ing. Milan Reiman²³ a tajemník Národohospodářské komise ústředního výboru komunistické strany Ludvík Frejka.²⁴ Společně se shodli na tom, že jednotlivá průmyslová odvětví budou řízena novými institucemi, a to národními svazy průmyslu, přičemž pro všechny průmyslové podniky, tedy znárodněné i neznárodněné, bude platit povinné členství.²⁵ To již ostatně existovalo od roku 1939, kdy bylo zavedeno německými okupačními orgány.²⁶ V otázce řízení národních svazů průmyslu se však obě strany diametrálně rozcházeły.

Erban s Mrázekem, jistě po konzultaci s ministrem Laušmanem, přednesli stanovisko sociální demokracie, podle něž jednotlivé národní správy průmyslu měly být řízeny přímo ministerstvu prostřednictvím příslušných výrobních odborů.²⁷ Ustavení Národního ústředí průmyslu, které navrhovala komunistická strana, by se tak stalo zbytečným, zbytečným by se stal i Ústřední svaz československého průmyslu, v němž si komunistická strana vybuďovala silné pozice.

Oficiální argumentace komunistické strany pro zachování Ústředního svazu československého průmyslu (Národního ústředí průmyslu) spočívala v tezi, že ministerstvo průmyslu po znárodnění průmyslových podniků potřebuje „odbyrokratizovaný výkonný orgán“, který prý bude možno odstranit později, „...až budou dány předpoklady hospodářské (úplné znárodnění) a osobní (výchova nových kádrů)“.²⁸ Dále v Národním ústředí průmyslu prý bude znárodněný sektor vždy schopen vyvážit vliv těch národních svazů

²⁰ Tamtéž, s. 614–615 (ze zápisu schůzce vlády ze dne 10. 10. 1945).

²¹ Tamtéž, s. 616.

²² JUDr. O. Mrázek bude v letech 1946–52 pracoval v Úřadu předsednictva vlády, od roku 1953 působil na Vysoké škole ekonomické (profesorem jmenován v r. 1964).

²³ Ing. Milan Reimann se po osvobození angažoval i v Ústřední radě odborů a ve Státní plánovací komisi, v roce 1949 byl jmenován vedoucím úřadu předsednictva vlády, ale již koncem roku byl zatčen a ve vězení spáchal sebevraždu.

²⁴ L. Frejka působil i v Ústřední plánovací komisi a byl národohospodářským poradcem K. Gottwalda (jako místopředsedy s poté předsedy vlády). Po jeho zvolení prezidentem se stal přednostou národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta republiky. Počátkem roku 1952 byl zatčen, odsouzen v procesu s R. Slánským a popraven.

²⁵ NA, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 634, fol. 1, Přípis L. Frejky z 18. 10. 1945 R. Slánskému.

²⁶ Maršál, Josef: Vývoj organizace a řízení československého průmyslu od druhé světové války do federativního uspořádání ČSSR. Sborník archivních prací 31, 1981, s. 481.

²⁷ NA, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 634, fol. 1, Přípis L. Frejky z 18. 10. 1945 R. Slánskému.

²⁸ Tamtéž, fol. 2. Argumentace ve věci Národního ústředí průmyslu (zaznamenaná V. Erbanem 16. 10. 1945 a adresovaná K. Gottwaldovi, B. Laušmanovi, B. Vilímovi a R. Slánskému).

průmyslu, v nichž soukromý sektor stále ještě převládal. Soukromý sektor měl mít jen takové zastoupení, „...které by nebylo škodlivé státu“.²⁹

I sociální demokraté tvrdili, že sledují svým návrhem odstranění těžkopádné byrokracie. Pro aparát Národního ústředí průmyslu by prý bylo zapotřebí více než pět set zaměstnanců, podle jejich názoru by v jeho vedení musely být zastoupeny všechny strany Národní fronty, což by vedlo k „těžkopádnému dohadování“. Ustavení Národního ústředí průmyslu by prý také mohlo vést ke vzniku Ústřední zájmové stavovské organizace soukromých podnikatelů. Jen přímá vazba národních svazů průmyslu na ministerstvo průmyslu prý umožní soukromý sektor „ovládati hospodářsky“.³⁰

Podstata sporu mezi sociálními demokraty a komunisty o existenci či neexistenci Národního ústředí průmyslu spočívala v konkurenčním zápase o pozice v průmyslové sféře. Zatímco komunistická strana se snažila za každou cenu obhájit a udržet rozpojení vedení a řízení průmyslu, tedy vedle ministerstva průmyslu zachovat existenci Ústředního svazu československého průmyslu/Národního ústředí průmyslu, sociálně demokratická strana směřovala ke spojení obou funkcí, „...aby mohla být prováděna jednotná průmyslová politika“.³¹ S touto argumentací pracovala i komunistická strana, ovšem ve smyslu obhajoby funkčnosti Národního ústředí průmyslu. Vedení komunistické strany předpokládalo, že tato instituce nahradí Ústřední svaz československého průmyslu. Nemalá část jeho zaměstnanců, odhadem na 40 %, měla legitimaci komunistické strany, a tak v něm vedení komunistické strany spatřovalo vhodný nástroj k neutralizaci sociálními demokraty ovládaného ministerstva průmyslu, v němž pozice komunistů byly vskutku nepatrné.

K vyjasnění rozdílných stanovisek byla sjednána schůzka předsedy komunistické strany Klementa Gottwalda a jejího generálního tajemníka Rudolfa Slánského s místopředsedou sociální demokracie Bohumilem Laušmanem a jejím generálním tajemníkem Blažejem Vilímem za přítomnosti národohospodářů obou stran.³² Zřejmě dospěla k určitému kompromisu, neboť, zdá se, z něj pak vycházela koordinační komise ministerstva průmyslu na svém zasedání 22. října. Úkolem této komise byla příprava návrhů legislativních opatření, na jejichž základě by se vytvořila nová organizace průmyslu, která by odpovídala změnám v průmyslové sféře v důsledku dekretů o znárodnění.

Již dříve bylo rozhodnuto, že dekryty o znárodnění budou prezidentem republiky Edvardem Benešem podepsány 24. října. K jejich zveřejnění ale muselo dojít nejpозději o tři dny později, neboť na 28. října, symbolicky na den vzniku samostatného československého státu, bylo svoláno první zasedání Prozatímního Národního shromáždění. Od vytýčení požadavků na znárodnění komunistická i sociálně demokratická strana kalkulovala s jejich uzákoněním formou dekretů prezidenta republiky. Obě strany proto hrály o čas, v němž ještě ve společnosti rezonovaly poválečné radikální nálady, a který nemínily ztrácet ve standardním parlamentním projednávání, v němž navíc mohlo dojít k politickým komplikacím. To vše zajisté přispělo k účelové dohodě mezi komunisty a sociálními demokraty o organizaci průmyslu a otevřelo cestu ke koncipování statutu průmyslových národních podniků, bez něž nebylo možno odstartovat proces znárodnování.

Na půdě koordinační komise ministerstva průmyslu se dospělo k závěru, že v počáteční fázi znárodnování budou existující průmyslové koncerny dočasně zachovány, přičemž centrály koncernů se přemění v ústřední správy.³³ Vzhledem k tomu, že koncerny byly

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž, fol. 3.

³¹ Tamtéž.

³² NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 39, VII – Organizace průmyslu (duben 1946).

³³ NA, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 632, fol. 6, Příloha přípisu Ústřední rady odborů z 26. 10. 1945 D. Koutníkovy (člen koordinační komise ministerstva průmyslu).

povětšinou vertikální a ústřední správy měly být budovány na základě horizontální organizace výrobních procesů, předpokládala se zásadní reorganizace znárodněných podniků včetně ústředních správ.³⁴ Komunističtí členové koordinační komise v ní nadále trvali na ustavení národních průmyslových svazů jako nadřízených orgánů ústředních správ, ale s jednou podstatnou změnou. Připouštěli, že o řízení jednotlivých ústředních správ by se mělo dělit ministerstvo průmyslu s příslušnými národními svazy průmyslu „podle povahy věci“.³⁵ Na takovou dělu ale sociální demokracie nepřistoupila.

Koncepty komunistické strany na reorganizaci ministerstva průmyslu a role Ústředního svazu československého průmyslu

V polovině listopadu 1945 se na ministerstvu průmyslu dostávala komunistická strana téměř do izolace. Jí blízký levý sociální demokrat Vojta Erban přešel ze sekretariátu ministra do ústředí sociální demokracie. Disciplinovaného komunistu Svatopluka Radu si vedení komunistické strany stáhlo a pověřilo ho citlivou funkcí v reorganizovaném uranovém průmyslu. „Naše pozice na ministerstvu je téměř kritická“, upozorňovali členové výboru závodní organizace na ministerstvu průmyslu Rudolfa Slánského. „Odchodem soudr. Rady ztrácíme jediného člena, který nejen měl možnost informovati Laušmana, ale především výbor organizace o připravovaných věcech.“³⁶ Stěžovali si mu, že ministerstvo průmyslu „...jako snad žádné druhé, koncentrovalo v sobě téměř všechnu výkonnou moc, takže ostatní složky (svaz průmyslu a hospodářské skupiny) mají v rozhodujících případech hlas pouze poradní.“³⁷ Naléhavě ho žádali o zásah, který by posílil pozice komunistů v aparátu ministerstva průmyslu, a to jak v sekretariátu ministra, tak prezídiu a v jednotlivých odborech. Jejich návrhy byly dalekosáhlejší – navrhovali dokonce novelizaci zákonů upravujících služební poměry veřejných zaměstnanců, která by zrušila zejména systematizaci a definitivu a dále zásadní zeštíhlení ministerstva snížením počtu odborů z dvaceti na čtrnáct. Tím by se otevírala cesta k rozsáhlým personálním čistkám s cílem ztracené pozice nejen obnovit, nýbrž podstatně rozšířit.³⁸

Návrh závodní organizace KSČ na ministerstvu průmyslu na reorganizaci ministerstva a na rozložení politického vlivu (listopad 1945)		
	přednosta	
Přednosta sekretariátu	soc. dem.	
Osobní tajemník	soc. dem.	
Hospodářský referent	KSČ	
Přednosta kanceláře	KSČ	
Spojka s Ústřední radou odborů	KSČ	
Spojka s ministerstvem národní obrany	neurčeno	
Slovenské oddělení	neurčeno	
Přednosta / zástupce přednosta prezídiu	soc. dem.	KSČ
Oddělení: I. Personální	KSČ	

³⁴ Ústřední správy se v průběhu roku 1946 měnily v ústřední/generální ředitelství; Maršál, J.: c.d., s. 482.

³⁵ NA, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 632, fol. 6, Příloha přípisu Ústřední rady odborů z 26. 10. 1945 D. Koutníkov (člen koordinační komise ministerstva průmyslu).

³⁶ NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 634, fol. 9, Přípis L. Frejky z 18. 10. 1945 R. Slánskému.

³⁷ Tamtéž, fol. 7.

³⁸ Tamtéž, fol. 10.

II. Rozpočtové a právní	soc. dem.	
III. Organizační a legislativní	soc. dem.	
IV. Tiskové a propagační	soc. dem.	
	přednosta	zástupce
I. Koordinační	bezpartijní	soc. dem.
II. Studijní a plánovací	soc. dem.	KSČ
III. Zestátněný průmysl	soc. dem.	?
IV. Hornictví	bezpartijní	?
V. Energetika	KSČ	?
VI. Hutnictví	?	?
VII. Kovoprůmysl	neurčeno	neurčeno
VIII. Chemie	neurčeno	KSČ
IX. Dřevo	nár. soc.	soc. dem.
X. Papír a grafický průmysl	KSČ	neurčeno
XI. Sklo, keramika a stavební hmoty	KSČ	?
XII. Textil a oděvnictví	bezpartijní	KSČ
XIII. Kůže, guma a umělé hmoty	bezpartijní	[nár. soc.]
XIV. Řemesla a domácí výroba	?	?

Vysvětlivky: ? – politická příslušnost nezjištěna; [] – politická příslušnost zjištěna v pozdějších materiálech.

Pramen: NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a. j. 628, fol. 11-12, Příloha 1, 1a k dopisu závodní organizace KSČ na ministerstvu průmyslu 18. 11. 1945 R. Slánskému.

Návrh komunistické skupiny na ministerstvu průmyslu nezbudil ve vedení komunistické strany prakticky žádnou pozornost. Tu vedení upnulo k jinému problému, který vyvstal v polovině prosince 1945, poté, co ministr průmyslu B. Laušman odvolal z funkce generálního sekretáře Ústředního svazu československého průmyslu Milana Reimana a na jeho místo dosadil JUDr. Bohumila Sottnera. Sottner činnost svazu důvěrně znal, již v předválečné době zastával v něm funkci tajemníka. Politicky byl organizován v lidové straně, v níž se měl hlásit k jejímu pravému křídlu. Vzniklou situaci analyzovala průmyslová sekce Národohospodářské komise při ústředním výboru komunistické strany, a ta jednoznačně dospěla k názoru, že se jedná o další krok v systematickém a plánovitém vytěšňování vlivu komunistické strany z průmyslu.

V hledání příčin Reimannova odvolání vyslovila průmyslová sekce komunistické Národohospodářské komise názor, že ministr Laušman se obklopil „...čistě reakčními byrokratickými živly z nejpravějšího křídla soc. dem. strany...“ ideově reprezentovaného Vojtěchem Dundrem, předválečným generálním tajemníkem sociálně demokratické strany a nyní rozhodným odpůrcem levicového směru ministerského předsedy Zdeňka Fierlingera. Doporučovala, aby se vedení komunistické strany „při složitých poměrech mezi ministerstvem průmyslu a Ústředním svazem československého průmyslu...“ zasadilo za prosazení místopředsedy závodní organizace komunistické strany v Ústředním svazu JUDr. Václava Vlka do funkce jeho generálního tajemníka.³⁹

³⁹ Tamtéž. Srv. tamtéž, fol. 7-8, Stanovisko společného výboru závodních organizací KSČ – ÚSČP z ledna 1945. Spory o obsazení místa generálního sekretáře ukončí až květnové volby roku 1946, po nichž zvítězí komunistická strana na ně dosadí svého člena ing. dr. Jaroslava Fukátka.

Vedení komunistické strany považovalo Ústřední svaz československého průmyslu s početnou závodní organizací komunistické strany za protiváhu ministerstva průmyslu. Za Sottnerova působení by tomu tak nebylo. Svazu přitom náležel poradní hlas v četných záležitostech týkajících se průmyslu – na prahu znárodnovacího procesu zvláště citlivou otázkou bylo obsazování ředitelských míst. Ve statutu průmyslových národních podniků, který byl kompromisem mezi sociálně demokratickým a komunistickým pojetím a v platnost vstoupil v polovině ledna 1946, se výslovně uvádělo, že „příslušným ústředním zájmovým organizacím průmyslu“, tedy Ústřednímu svazu československého průmyslu, resp. jeho hospodářským skupinám, náleží právo vyslovovat se ke jmenování či odvolávání jak ředitelů a náměstků národních podniků, tak „ústředních ředitelů“ a jejich náměstků.⁴⁰ Získalo-li by ministerstvo průmyslu pod svou kontrolu Ústřední svaz československého průmyslu, pak by komunistická strana ztratila jeden z nástrojů umožňující jí ovlivňovat obsazování řídicích struktur znárodněného průmyslu.

„Kauzou Sottner“ rozehrál ministerstvo průmyslu hru nejen o svaz průmyslu. V personálních otázkách disponovala poradním hlasem i Ústřední rada odborů, jejíž průmyslová komise byla plně v rukou komunistické strany. Ministerstvo průmyslu ale Ústřední radě odborů nedalo příležitost vyjádřit se k odvolání Reimana či k pověření Sottnera výkonem funkce generálního sekretáře. Vznikal tak precedens ohrožující její pozice v průmyslu a tím i vliv komunistické strany na jmenování ředitelů národních podniků i ústředních (generálních) ředitelů jim nadřazených orgánů. Představa ztráty vlivu v Ústředním svazu československého průmyslu a k tomu i obcházení Ústřední rady odborů byla proto pro komunistickou stranu alarmující.⁴¹ Znepokojovaly ji i zprávy, že se v ministerstvu průmyslu připravuje vnitřní reorganizace, kterou vnímala jako součást plánovitě oslabování jejích pozic.

S iniciativou opět vystoupila závodní organizace komunistické strany na ministerstvu průmyslu. Nová vnitřní reorganizace připravovaná ministerstvem měla vést ke snížení počtu odborů, tedy i vedoucích míst, a komunisté na ministerstvu se obávali, že redukcí vedoucích pozic budou postiženi zejména oni. Upozorňovali Slánského, že „...Laušman v poslední době se dává daleko více ovlivňovati ... [pravicově smýšlející „starou byrokratickou“] klikou“.⁴² Postavení vysoké byrokracie jmenované ještě v době první republiky, byť někdy zatížené udržením si funkčních pozic i za německé okupace, bylo ale z hlediska pracovních právních vztahů neofesitelné. „Nynější vedoucí úředníci mohou být jen těžko zbaveni svých funkcí“, stěžovali si proto Slánskému. „Není slučitelné se základní myšlenkou zestátnění průmyslu“, argumentovali mu, „aby tito lidé v budoucnu naň vyvíjeli rozhodující vliv jen proto, že je náhoda a event. přízeň Němců vynesla na vedoucí místa ministerstva průmyslu“.⁴³ Navrhovali proto, aby ze stávajících odborů byly vytvořeny skupiny, které by byly začleněny do nové koncipovaných odborů. Přednostové stávajících odborů by se stali vedoucími skupin a tím by se dostali pod kontrolu přednostů zřízených odborů.

⁴⁰ Sbírka zákonů a nařízení republiky československé 1946, čís. 6 – Vládní nařízení z 15. 1. 1946, kterým se vydává statut národních podniků průmyslových, s. 128, 131.

⁴¹ NA, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 634, fol. 4-5, Stanovisko průmyslové sekce Národohospodářské komise při ÚV KSČ ze dne 14. 12. 1945.

⁴² NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 40, Přípis závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu ze 7. 1. 1946 R. Slánskému.

⁴³ Tamtéž.

Návrh závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu na vnitřní reorganizaci (leden 1946)				
Kabinet ministra	skupina		přednosta	zástupce
Prezídium			soc. dem.	KSČ
	personální finanční a rozpočtová legislativní a správní tisková a propagační		KSČ soc. dem. soc. dem. soc. dem.	
odbor	skupina	stávající odbor	přednosta	zástupce
I. všeobecný			soc. dem.	?
	1.	I. koordinační	?	
	2.	III. pro plánování a rekonstrukci	KSČ	
	3.	IV. studijní	soc. dem.	
II. zestátnění, národní správy			soc. dem.	?
	1.	XX. zestátnění průmyslu	soc. dem.	
	2.	národní správa podniků	?	
III. výroba řemeslná, domácí a umělecká			bezpartijní	?
IV. energetika a hornictví			KSČ	?
	1.	X. energetika	KSČ	
	2.	V. hornictví	?	
V. těžký a klíčový průmysl			KSČ	?
	1.	VI. hutnictví a výroba kovů	?	
	2.	VII. průmysl kovodělný a strojírenský + VIII. zbrojení (mimo výbušniny)	?	
VI. chemie	1.	IX. chemie + VIII. výbušniny	?	KSČ
	2.	XVIII. umělé hmoty a guma	nár. soc.	
VII. dřevo, papír, tisk			KSČ	?
	1.	XI. pily a dřevo	?	
	2.	XII. průmysl papírenský	nár. soc.	
	3.	XVI. tiskárny a průmysl grafický	KSČ	
VIII. sklo, keramika a stavební hmoty	1.	XIII. sklářství a keramika	?	
	2.	XVII. stavební hmoty a stavební průmysl	?	
IX. lehký průmysl			soc. dem.	KSČ
	1.	XIV. průmysl textilní a oděvní		
	2.	XV. průmysl kožařský		

Pramen: NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 43-45, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu ze 7. 1. 1946 R. Slánskému.

Druhá vnitřní organizace ministerstva průmyslu – omezování pozic komunistické strany

Závodní organizace komunistické strany v ministerstvu průmyslu naléhala na sekretariát ústředního výboru, aby zvážil její návrh na reorganizaci ministerstva, který směřoval jednak k posílení jejich pozic, jednak měl vést k odstranění jí nepohodlných osob a k jejich nahrazení osobami „mnohem tolerantnějšími“. Vzhledem k připravované již další reorganizaci ministerstva průmyslu požadovala, aby se o ní a o personálních otázkách jednalo přímo s ministrem Laušmanem. Za přiměřené považovala komunistická závodní organizace, aby do čela tří či alespoň dvou odborů z deseti byl přednostou jmenován komunista. Činnost dalších pěti odborů chtěla kontrolovat prostřednictvím svých členů ve funkci zástupců přednostů odborů.⁴⁴

S reorganizací a novým obsazováním vedoucích funkcí na ministerstvu průmyslu jeho vedení spěchalo, aby vše bylo ukončeno ještě před parlamentními volbami. Komunistický předseda závodní rady ministerstva průmyslu při jednáních o reorganizaci byl vedením ministerstva přesvědčován, že „... zaměření této restriktce je čistě věcné a nikoli politické...“, nicméně R. Slánskému hlásil, „... že ve skutečnosti je zároveň sledován cíl odstranění naše souduhy z posledních významnějších pozic, které dosud drží“.⁴⁵ Stejného názoru byla i závodní organizace komunistické strany v ministerstvu průmyslu konstatující, že cílem připravované reorganizace je „... usadit co nejvíce soc. dem., a to i úplně nových“ a dále „... odstranění komunistů“.⁴⁶

Metoda, kterou závodní organizace komunistické strany zamýšlela upevnit své pozice v ministerstvu průmyslu, byla nyní nasazena proti ní. S některými komunistickými vyššími úředníky se po reorganizaci na ministerstvu nepočítalo.⁴⁷ Zejména komunistické funkcionáře znepokojovalo, že jim hrozí ztráta pozic v odboru, do něž náležely tiskárny, a to v době, v níž se připravovalo přidělové řízení konfiskátů v grafickém průmyslu. Tento odbor měl být přitom sloučen s odborem řídicím papírenský průmysl a nový útvar měl být obsazen národním socialistou. Vzhledem k přidělovému hospodářství v tom spatřovali „...nejtěžší újmu pro tiskový aparát strany...“. R. Slánskému proto upozorňovali, že by bylo žádoucí mít v novém odboru svého přednostu, „...což by opět mělo příznivé důsledky pro zásobování našich stranických grafických podniků novinovými a grafickými papíry“.⁴⁸

Slábnoucí vliv komunistické strany v ministerstvu průmyslu přiměl její vedoucí funkcionáře k intervencím. Tak např. Klement Gottwald prosadil prostřednictvím M. Reimana, který působil v jeho sekretariátu náměstka předsedy vlády, přes odpor ministerské byrokracie jmenování spolustraníka, kompetentního odborníka, přednostou elektrárenského odboru v energetické sekci.⁴⁹ Reimana pověřil, aby pro komunistickou stranu se sociální demokraty vyjednal 3-4 místa sekčních přednostů. Zdálo se, že sociální demokraté nebudou moci odmítnout. Současně se totiž rozbíhala jednání o personálním obsazení podnikových ředitelství znárodněného průmyslu, která vedla k uzavírání kompromisních dohod mezi oběma stranami. Sociální demokraté k nim byli tlačeni silnými pozicemi komunistické strany na jednotlivých závodech. V rámci těchto kompromisů se podle Reimannova očekávání naskýtala příležitost prosadit v ministerstvu průmyslu ko-

⁴⁴ Tamtéž, fol. 41, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu ze 7. 1. 1946 R. Slánskému.

⁴⁵ Tamtéž, fol. 90, Sekce papír a tisk Národohospodářské komise při ÚV KSČ z 8. 3. 1946 R. Slánskému.

⁴⁶ Tamtéž, fol. 91, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu ze 7. 1. 1946 sekretariátu ústřední ÚV KSČ.

⁴⁷ Tamtéž, fol. 98, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu z 22. 2. 1946 sekretariátu ústřední ÚV KSČ.

⁴⁸ Tamtéž, fol. 90, Sekce papír a tisk Národohospodářské komise při ÚV KSČ z 8. 3. 1946 R. Slánskému

⁴⁹ Tamtéž, fol. 82, Sekretariát náměstka předsedy vlády K. Gottwalda z 2. 3. 1946 ústředí komunistické strany; tamtéž, fol. 102, F. Hendl (přednosta kabinetu ministra průmyslu) z 5. 4. 1946 R. Slánskému.

munistické kandidáty na přednosty alespoň tří odborů – energetického, chemického a papíru a tisku.⁵⁰ Ministerská byrokracie, ale ani sociální demokracie, nebyla ochotna vyjít komunistickým požadavkům vstříc, byť intervenoval i sám Gottwald. Podle slov ministra Laušmana prý jen v jednom konkrétném případě, „...o ostatních nemluvil“.⁵¹

Rozložení politického vlivu v ministerstvu průmyslu po reorganizaci 1. 5. 1946 a stanovisko závodní organizace KSČ k jmenovaným přednostům	
Útvar ministerstva	politická příslušnost přednosty (stanovisko KSČ)
Kabinet ministra	soc. dem. (N)
Slovenské oddělení	KSS
Prezídium	soc. dem. (N)
Odbor: I. (koordinační)	nár. soc. (N)
II. (studijní a plánovací)	soc. dem. (P)
III. (živnosti, výrobní družstva, lidová a umělecká výroba)	nár. soc. (0)
IV. (znárodněný průmysl a národní správy)	soc. dem. (P)
V. (průmysl hornický)	bezpartijní
VI. (průmysl energetický)	KSČ (P)
VII. (hutnictví a výroba kovů)	bezpartijní
VIII. (průmysl kovodělný a strojírenský)	soc. dem. (N)
IX. (průmysl chemický)	soc. dem. (0)
X. (průmysl sklářský)	nár. soc. (N)
XI. (výroba stavebních hmot, stavebnictví, keramický průmysl)	bezpartijní
XII. (průmysl papírenský)	nár. soc.
XIII. (pily, průmysl dřevodělný a sirkářský)	nár. soc. (P)
XIV. (průmysl textilnický a oděvnický)	soc. dem. (P)
XV. (průmysl kožařský a gumařský)	bezpartijní (N)

Vysvětlivky: N (z hlediska KSČ negativní činnost); P (z hlediska KSČ pozitivní činnost); 0 (z hlediska KSČ se jejich činnost rovná nule).

Pramen: NA Praha, fond MPrům, kart. 663, Organizační plán (rozvod agendy) ministerstva průmyslu platný od 1. 5. 1946; tamtéž, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 38, Popis poměrů v ministerstvu průmyslu (duben 1946).

Reorganizace provedená v ministerstvu průmyslu upevnila pozice sociální demokracie. Ta při rozdělování pozic přednostů odborů obsadila sedm míst, národní socialisté jich získali pět, komunisté jen jedno, zbývající dva přednostové odborů byli bez politické příslušnosti (nebo ta zůstala utajena). Pozice lidové strany v ministerstvu byla spíše symbolická – mezi vyššími úředníky měla jen jednoho zástupce přednosty odboru. Hlavní slovo

⁵⁰ NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 629, fol. 3, M. Reimann z 27. 3. 1946 R. Slánskému.

⁵¹ NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 38, Popis poměrů v ministerstvu průmyslu (duben 1946).

v ministerstvu průmyslu náleželo sociálním demokratům a národním socialistům, kteří, zdá se, postupovali koordinovaně. Svědčí o tom stížnosti závodní organizace komunistické strany v ministerstvu průmyslu na sociální demokraty Dr. Františka Hendla (přednosta kabinetu ministra), Dr. Karla Müllera (přednosta prezidia ministerstva⁵²) a ing. Vladimíra Brůžu (přednosta odboru průmyslu kovodělného a strojírenského) a na národního socialistu Dr. Josefa Piskače (přednosta koordinačního odboru), kteří prý hermetickým kruhem obklopili ministra Laušmana a strhli na sebe vedení ministerstva. „Dobře míněné úmysly a činy, iniciativní návrhy jsou v zárodku tímto kruhem rušeny a nebo záměrně zkeslovány, dávána jim úmyslně jiná tendence a v takto zkeslených formách předávány ministroví průmyslu“, konstatovalo se v jedné ze zpráv pro sekretariát ústředního výboru komunistické strany.⁵³

Pokusy komunistické strany o zúžení kompetencí ministerstva průmyslu po květnových volbách 1946

Vnitřní reorganizace ministerstva průmyslu posloužila k upevnění pozic sociálně demokratické ministerské byrokracie. Oprávněnost takto získané pozice byla ale zpochybněna výsledky květnových parlamentních voleb, v nichž sociální demokracie výrazně neuspěla. Pro zvítězivší komunistickou stranu to byla vhodná příležitost k otevření otázky politického zastoupení na ministerstvu průmyslu. Způsob, jak této změny dosáhnout, byl projednáván 22. června nejdříve u generálního tajemníka komunistické strany R. Slánského a o dva dny později u designovaného již ministerského předsedy K. Gottwalda.⁵⁴

Předně byly vypracovány návrhy na vymezení kompetencí mezi ministerstvem průmyslu a Ústředním svazem československého průmyslu. Rozhodně byl odmítnut ministerský návrh, aby role ústředního svazu a hospodářských skupin byla omezena na pouhého zprostředkovatele informací mezi hospodářskými odvětvími a ústředními úřady. Naproti tomu komunistická strana požadovala, aby jim byly přiznány poměrně široké řídicí a rozhodovací pravomoci. V případě, že by s tímto návrhem u sociálních demokratů neuspěli, měli po dohodě s národními socialisty a lidovci připraveno náhradní řešení – to se od prvního lišilo v zásadě jen méně konkrétními formulacemi.⁵⁵

I ve vztahu k ústředním ředitelstvím mělo být ministerstvu průmyslu oslabeno. Skončit měla praxe, kdy ministerstvo sjednávalo za ústřední ředitelství obchodní smlouvy. V otázce investic mělo ministerstvo schvalovat pouze jejich rámcové plány, schvalování konkrétních investic mělo náležet ústředním ředitelstvím. Vydávání příkazů mělo náležet výhradně ministroví (ne jako dosud i sekčnímu přednostovi), a to pouze po projednání s příslušným generálním ředitelem.⁵⁶

Předimenzovanost ministerstva průmyslu, v patnácti odborech se nacházelo sto čtyři oddělení, posloužila komunistické straně jako racionální zdůvodnění nutnosti jeho nové reorganizace, která měla vést k jeho zeštíhlení do šesti, nejvíce však do deseti odborů. Komunistická strana si přitom nárokovala obsazení zejména těch odborů, pod něž spadala ta ústřední ředitelství znárodněného průmyslu, jež nebyla obsazena jejími členy.⁵⁷ Podstatou

⁵² S K. Müllerem se Laušman stýkal již v době před německou okupací. Pokládal ho za kompetentního ministerského úředníka, a proto mu světil místo přednosta prezidia ministerstva průmyslu bezprostředně poté, co se ujal jeho správy; Horák, P.: c.d., s. 184.

⁵³ NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 38, Popis poměrů v ministerstvu průmyslu (duben 1946).

⁵⁴ Tamtéž, fol. 103, L. Frejka 28. 6. 1946 R. Slánskému.

⁵⁵ Tamtéž, fol. 107–109, L. Frejka 26. 6. 1946 K. Gottwaldovi, přílohy č. 2-4.

⁵⁶ Tamtéž, fol. 106, L. Frejka 26. 6. 1946 K. Gottwaldovi, příloha č. 1.

⁵⁷ Tamtéž, fol. 80, Závodní organizace KSČ v ministerstvu průmyslu 26. 6. 1946 sekretariátu ústřednímu při ÚV KSČ.

reorganizace ale bylo okleštění pravomocí ministerstva, podle záměrů Gottwalda a dalších jen na základní hospodářsko-politické a legislativní problémy. V dalším prý „...musí přenést svoji působnost na Ústř. svaz průmyslu a ústřední ředitelství“.⁵⁸

Koncepty KSČ na reorganizaci ministerstva průmyslu a nároky na obsazení funkcí přednostů odborů (26. 6. 1946)			
Varianta A		Varianta B	
I. legislativní a všeobecný	KSČ	I. legislativní a všeobecný, studijní a plánovací, národohospodářský	KSČ
II. studijní a plánovací			
III. národohospodářský		II. těžkého průmyslu, hornictví, energetiky, hutnictví	KSČ
IV. výrobní	KSČ		
V. živnosti, výrobní a umělecká výroba	KSČ	III. průmysl kovodělný a strojírenský	KSČ*
		IV. průmysl chemický, kožařský a gumárenský	KSČ
VI. obchodní a dopravní		V. průmysl sklářský, stavební hmoty, stavebnictví a keramický průmysl	KSČ**
		VI. průmysl papírenský a grafický	
		VII. pily, dřevodělný a sirkárenský průmysl	
		VIII. průmysl textilní a oděvní	
		IX. živnostenský a družstevní	KSČ
		X. obchodní a dopravní	

Vysvětlivky: * zástupce přednosty odboru; ** možno se funkce vzdát

Pramen: NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 104-105, 112-114, L. Frejka 26. 6. 1946 K. Gottwaldovi.

Žádný z těchto konceptů nebyl realizován. Pro mocenské pozice v ministerstvu průmyslu zřejmě komunistická strana nemínala z celé řady důvodů vyvolat střet se sociální demokracií. Do jisté míry potřebovala její podporu v aktuálnějších záležitostech, jakými např. byl obsah dvouletého plánu, organizace znárodněného sektoru či otázka konfiskátů.

Soupeření komunistické strany se stranou sociálně demokratickou o řízení průmyslu se tedy soustředilo na reorganizaci a kompetence Ústředního svazu československého průmyslu a jemu podřízených hospodářských skupin. Vedení komunistické strany usilovalo o uvolnění jeho vazeb na ministerstvo průmyslu, ba dokonce o jeho nezávislost. Požadovalo, aby tento ústřední svaz byl vybaven širokými hospodářsko-politickými kompetencemi a aby zastřešoval všechny průmyslové podniky, jak soukromé tak znárodněné, a v podstatě také vznikající ústřední (generální) ředitelství národního průmyslu. Kompetence těchto ředitelství měla být omezena pouze na problematiku hospodářsko-obchodní, mimo jiné i proto, že ve vedení některých z nich měli převahu příslušníci jiných politických stran. V této době bylo vícestupňové řízení pro komunistickou stranu výhodné – k prosazování své hospodářské politiky využívala všech článků hospodářské správy, v nichž měla své zastoupení. Tak Ústřední svaz československého průmyslu programově budovala jako protíváhu „byrokratickému ministerstvu průmyslu“.⁵⁹ Stejný cíl sledoval její již dříve podaný ná-

⁵⁸ Tamtéž, fol. 104, L. Frejka 26. 6. 1946 K. Gottwaldovi.

⁵⁹ NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 630, Návrh na reorganizaci státního hospodářství, národních podniků, soukromých a živnostenských výroben a provozoven z 23. 11. 1948, fol. 36. Srv.: Balcar, Jaromír – Kučera, Jaroslav:

vrh na zřízení Národního ústředí průmyslu, který ale byl sociálně demokratickým vedením ministerstva průmyslu utápen v neplodných jednáních odborných komisí.

Třetí vnitřní reorganizace ministerstva průmyslu v cílem „vyhovět komunistické straně, ale neustoupit“

Ministerstvo průmyslu nebylo nečinné vůči snahám komunistické strany podlomit, ne-li přímo vyřadit jeho přímý vliv na řízení průmyslu. Koncem července 1947 vypracovalo návrh na zavedení systému kontroly a dozoru znárodněného průmyslu.⁶⁰ Z komunistické národohospodářské komise se okamžitě ozval varovný hlas, že tento návrh „...po politické straně znamená neobyčejné posílení vlivu ministerstva průmyslu a možnost přímého politického teroru vůči našim funkcionářům na základě jakéhokoli provokačního nápadu třeba národních socialistů nebo lidovců“.⁶¹

Současně ministerstvo průmyslu vydalo oběžník, v němž s odkazem „na potřebu úspor“ po jednotlivých podnicích požadovalo, aby zrušily vlastní kulturní referáty. Kulturními referenty totiž povětšinou byli komunisté provádějící „stranickou práci propagační“.⁶² Reakce komunistické strany bezprostředně následovala. V ministerstvu průmyslu intervenoval generální sekretář Ústředního svazu československého průmyslu Jaroslav Fukátko a dosáhl odložení záměru na vybudování systému kontroly znárodněného průmyslu. Získal se tak čas pro vyjednávání s ministrem Laušmanem (v době intervence byl na dovolené) o takové organizaci ministerské kontroly, která by se nemohla stát nástrojem vytěšňování komunistů z pozic ve vedení národních podniků. Komunističtí vyjednávači sice počítali s Laušmanovou vstřícností, nicméně tajemník komunistické Národohospodářské komise Ludvík Frejka pro jistotu vydal stranickému aparátu pokyn zajistit „...stranické osazení kontrolního aparátu dříve, než vyjdou oficiální směrnice“.⁶³

Laušman v úzkém kruhu mu nejbližších ministerských úředníků hledal řešení, jakým způsobem by se dalo čelit vzrůstajícímu komunistickému tlaku. Rozhodli se pro novou, v pořadí již třetí reorganizaci ministerstva, která by v otázce kontrolní činnosti vyšla vstříc komunistickým požadavkům, ale současně by zabránila posílení jejich pozic v ministerstvu průmyslu. Mezi sociálními demokraty a komunisty stále přetrvával konkurenční zápas o řízení průmyslu a o ministerstvo průmyslu samé, ale tento zápas ztrácel dřívější konfrontační charakter. Důvodem byl zajisté vývoj uvnitř Národní fronty, v níž se zejména během roku 1947 vyostřovala polarita mezi komunisty na straně jedné a národními socialisty s lidovci na straně druhé. Sociální demokraté, jmenovitě Bohumil Laušman, se stylizovali do role „usmiřovatelů“. Chtěli udržet Národní frontu, kterou pokládali za garanta demokratického vývoje⁶⁴, a proto usilovali o odstraňování či alespoň zmírňování třecích ploch. Jednou z takových byla i otázka kontroly znárodněného průmyslu.

Řešení problému kontroly národních podniků našli ve zrušení odboru pro znárodnění průmyslu a pro národní správy (IV. odbor) a ve zřízení nového útvaru – koordinačního střediska národních podniků, do nějž měla být stažena veškerá agenda týkající se národních podniků, zejména rozsah znárodnění, náhrady, organizace národních podniků, je-

Von der Rüstungskammer des Reiches zum Maschinenwerk des Socialismus. Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953. München 2013, s. 201.

⁶⁰ NA, fond KSČ-GS, sv. 85, a.j. 632, fol. 43–50, Ministerstvo průmyslu 31. 7. 1947 všem ústředním orgánům zestátněného průmyslu.

⁶¹ Tamtéž, fol. 27, Sekce dolů Národohospodářské komise při ÚV KSČ 6. 8. 1947 R. Slánskému.

⁶² Tamtéž, fol. 27, Sekce dolů Národohospodářské komise při ÚV KSČ 6. 8. 1947 R. Slánskému. Tamtéž, fol. 40, Ministerstvo průmyslu 31. 7. 1947 všem ústředním orgánům znárodněného průmyslu.

⁶³ Tamtéž, fol. 41–42, L. Frejka 7. 8. 1947 R. Slánskému.

⁶⁴ Kaplan, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1993, s. 116.

jich personální, hospodářské i finanční záležitosti a v neposlední řadě i kontrola. Kooordinační středisko bylo koncipováno jako samostatný útvar podřízený přímo ministrovi. Ministerská byrokracie, zejména v kabinetu ministra, tím ztratila možnost samostatných zásahů do znárodněného sektoru, což sekretariát komunistické strany nemálo uklidnilo.

Reorganizace postihla některé úředníky, členy komunistické strany, přesunem na nižší funkci. V sekretariátu komunistické strany byla přesto hodnocena spíše kladně, zejména proto, že personální změny nevykazovaly „...posílení pracovického kurzu na ministerstvu“.⁶⁵ V polovině listopadu 1947 na brněnském sjezdu B. Laušman nahradil ve funkci předsedy sociální demokracie Z. Fierlingera a vzdal se vedení ministerstva průmyslu. Nový organizační řád podepsala již jeho nástupkyně v křesle ministra ing. Ludmila Jankovcová.

Organizační plán (rozvrh agendy) ministerstva průmyslu platný od 5. 1. 1948 a rozložení politického vlivu v jeho jednotlivých útvarech	
útvár	politická příslušnost přednosty
kabinet	soc. dem.
slovenské oddělení	KSS
prezídium	soc. dem.
koordinační středisko národních podniků	soc. dem.
I. odbor – národohospodářský	soc. dem.
II. odbor – plánovací	soc. dem.
III. odbor – kontrola hospodářských plánů a výrobních prostředků	?
IV. odbor – právní a legislativní	soc. dem.
V. odbor – živnosti, výrobní družstva a národní správy	nár. soc.
VI. odbor – průmysl hornický	bezpartijní
VII. odbor – průmysl energetický	KSČ
VIII. odbor – hutnictví a výroba kovů	bezpartijní
IX. odbor – průmysl kovodělný a strojírenský	soc. dem.
X. odbor – průmysl chemický	soc. dem.
XI. odbor – průmysl sklářský, stavebních hmot a keramický	nár. soc.
XII. odbor – průmysl dřevařský, papírenský a grafický	nár. soc.
XIII. odbor – průmysl textilní a oděvní	soc. dem.

Pramen: NA Praha, fond MPrům, kart. 263, Organizační plán (rozvrh agendy) ministerstva průmyslu platný od 5. 1. 1948; tamtéž, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 38, Popis poměrů v ministerstvu průmyslu (duben 1946); tamtéž, fol. 121-140, Organizační plán (rozvrh agendy) ministerstva průmyslu platný od 21. 3. 1948.

⁶⁵ NA, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 118-119, Kádrové oddělení sekretariátu ÚV KSČ 4. 11. 1947 R. Slánskému.

Závěrem: organizační změny v ministerstvu průmyslu v důsledku únorového mocenského převratu v roce 1948

Komunistická strana již o organizační struktuře ministerstva průmyslu z počátku ledna 1948 nediskutovala, ostatně v platnosti byla necelé tři měsíce. Únorovou politickou krizí komunistická strana zúročila převzetím moci v Československu, akční výbory Národní fronty násilně měnily personální obsazení institucí všeho typu. Zásadními změnami prošlo i ministerstvo průmyslu, personálními i organizačními. Ve vládě jmenované 25. února 1948 se do křesla ministra průmyslu vrátil levý sociální demokrat Zdeněk Fierlinger.

Organizační plán (rozvrh agendy) ministerstva průmyslu platný od 21. 3. 1948 a rozložení politického vlivu v jeho jednotlivých útvech		
útvár	politická příslušnost	
	přednosty	zástupce
Kabinet ministra	soc. dem.	–
Slovenské oddělení	KSS	bezpartijní
Prezídium	soc. dem.	soc. dem.
Odbor I. – národohospodářský	KSČ	soc. dem.
Odbor II. – plánovací a kontrola plánu	soc. dem.	–
Odbor III. – suroviny a testní záležitosti výroby	KSČ	soc. dem.
Odbor IV. – pro znárodněný průmysl	soc. dem.	KSČ
Odbor V. – legislativní a právní	soc. dem.	KSČ
Odbor VI. – živnosti, výrobní družstva a národní správy	soc. dem.	KSČ
Odbor VII. – hornický a energetický	soc. dem.	KSČ
Odbor VIII. – hutní a kovodělný	KSČ	soc. dem.
Odbor IX. – průmysl chemický, dřevozpracující, papírenský a grafický	KSČ	soc. dem.
Odbor X. – průmysl sklářský, stavebních hmot a keramický	KSČ	soc. dem.
Odbor XI. – průmysl textilní, kožařský a gumařský	soc. dem.	KSČ

Pramen: NA Praha, fond KSČ-GS, sv. 84, a.j. 628, fol. 121-140, Organizační plán (rozvrh agendy) ministerstva průmyslu platný od 21. 3. 1948.

Podle nové organizace bylo od ministra po písařnu na 128 vedoucích pozic. Z více než poloviny je obsadili členové sociální demokracie (celkem 65), komunisté jich získali 58 a národní socialisté se museli spokojit pouze s pěti. Opticky si tedy sociální demokracie pozice udržela, skutečnost však byla podstatně jiná – odpovídala změnám politickým poměrům, v nichž dominovala strana komunistická. Ta již nemusela soupeřit se sociální demokracií o řízení průmyslu, ostatně záhy došlo ke sloučení obou stran. Komunistická strana již nepotřebovala Ústřední svaz československého průmyslu jako protiváhu ministerstva průmyslu. Ten ostatně v sobě obsahoval rezidua hospodářské samosprávy, což by-

lo v rozporu s nastupující tvrdou centralizací řízení národního hospodářství, a proto byl v roce 1949 likvidován.

Ve vývoji organizační struktury ministerstva průmyslu nastala nová etapa, charakterizovaná transformací mechanismů řídicích průmysl. Transformace svým způsobem permanentního charakteru nemohla minout ministerstvo průmyslu. Již v prosinci 1950 bylo toto ministerstvo zrušeno a jeho agenda přešla do tří nových ministerstev – ministerstva těžkého průmyslu, ministerstva lehkého průmyslu a ministerstva stavebních hmot. Tím začala turbulence reorganizací v křečovitě a marně snaze vytvořit na základě tzv. sovětských zkušeností funkční centrálně direktivní systém řízení.

Innere Organisation des Industrieministeriums – Instrument des politischen Machtkampfes in den Jahren 1945–1948

Das politische System in der Tschechoslowakei nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs basierte auf vier politischen Parteien in den böhmischen Ländern (kommunistische Partei, sozialdemokratische Partei, nationalsozialistische Partei und Volkspartei) und zwei Parteien in der Slowakei, die in der Nationalfront vereinigt waren. Diese Parteien einigten sich auf eine Verteilung einzelner Ressorts, wobei das Industrieministerium den Sozialdemokraten zukam und von Bohumil Laušman geleitet wurde. Laušman glaubte an Ideale der Wirtschaftsdemokratie und setzte sich als Anhänger der sozialen Demokratie für die Verstaatlichung der bedeutendsten Industriebetriebe und für die Wirtschaftsplanung ein. Unter den Sozialdemokraten gehörte er trotzdem der sich der kommunistischen Partei unterordnenden Linke nicht an, sondern nahm eine Position in der Mitte, zwischen der Linke und der Rechte ein.

Die Kommunistische Partei wollte den Industriesektor dem Einfluss der Sozialdemokraten nicht überlassen. Sie baute ihre Positionen im Zentralverband der tschechoslowakischen Industrie auf. Die Kommunisten planten, mittels dieses Verbands, der nach ihren Plänen in die Nationale Industriezentrale verwandelt werden sollte, direkte Leitung der Industrie zu übernehmen und Kompetenzen des Industrieministeriums wesentlich einzuschränken. Die kommunistische Partei würde demnächst einen entscheidenden Einfluss auf die Organisation der verstaatlichten Industrie und auf Ernennung der Direktoren der sich formierenden Nationalbetriebe und ihrer übergeordneten Organe (Zentral- und Generaldirektionen) erwerben. Laušmans Ministerium wehrte sich relativ erfolgreich gegen diese Bemühungen. In Folge dessen strebte das Zentralsekretariat des Zentralkomitees der kommunistischen Partei, namentlich R. Slánský, danach, zumindest einige Posten im Industrieministerium für die Kommunisten, deren Zahl im Ministerium sehr gering war, zu behalten. Slánský wurde über Personalverhältnisse regelmäßig und gründlich berichtet, einerseits von den Kommunisten im Ministerium und andererseits von seinen „Vertrauensleuten“.

Mit der Motivation, die Versuche der kommunistischen Partei um Beherrschung der Industrie zu neutralisieren, beanspruchten die sozialdemokratischen Spitzen im Industrieministerium für sich die Leitung der Industriebetriebe mittels der Wirtschaftsgruppen des Zentralverbands der tschechoslowakischen Industrie. Dadurch würde der unter der Kontrolle der Kommunisten stehende Zentralverband keinen Nutzen mehr haben. Gleichzeitig bemühten sich die Sozialdemokraten, die Zahl der Kommunisten in Leitungsfunktionen zu beschränken, und zwar mittels einer inneren Reorganisation. Die erste Reorganisation wurde bereits im September durchgeführt, die zweite im Januar 1946 (sie sollte zur Stabilisierung der Organisation führen, damit das Ministerium gegenüber einem eventuellen Druck auf Per-

sonaländerungen nach den Parlamentswahlen widerstandsfähig wird), die dritte im Januar 1948 (geprägt von Bemühungen, einen Konsensus mit der kommunistischen Partei zu erreichen). Unmittelbar nach dem Februar-Umsturz, im März 1948, kam es zu einer weiteren Reorganisation des Industrieministeriums: Es blieb zwar weiterhin in den Händen der Sozialdemokraten, befand sich aber bereits unter einem dominanten Einfluss der kommunistischen Partei.

Internal reorganization of the Ministry of Industry – a tool of political competition for positions of power in the years 1945–1948

Author reconstructs in detail the internal personnel changes at the Ministry of industry in the period, whose purpose was political struggle between the Communist and Social Democratic Party that seeks to dominate key economic Resort.

PROMĚNY ROLÍ PŘÍSEŽNÝCH A KONŠELŮ V PROSTŘEDÍ MAGDEBURSKÉHO PRÁVA NA PŘÍKLADU SPRÁVY MĚSTA OLOMOUCE

BOHDAN KAŇÁK

Dva městské právní modely v českých zemích, formované podle osvědčených zahraničních vzorů, specifikovaných dvěma soubory městských práv, které odpovídaly dvěma základním právním okruhům: severoněmeckému (magdeburskému) a jihoněmeckému (norimberskému), se výrazněji odlišovaly především v oblasti soudnictví. Výrazným specifickým magdeburského práva byla existence zvláštního soudního sboru přísežných vedle konšelů jako představitelů městské správy.¹

Nejnovější zpracování dějin Olomouce přináší dvě odlišná hodnocení rolí přísežných a konšelů. Ve výkladu o rozkvětu města ve vrcholném středověku se popisuje funkce obou kolegií městských hodnostářů následujícím způsobem: „Jedním z rozdílů mezi právem magdeburským (saským) a norimberským (švábským) bylo postavení městské rady vůči soudu. Na jihu byla městská rada totožná se soudem, na severu byly oba sbory částečně odlišné. V Olomouci soudu předsedal fojt, dalších sedm přísežných, šefů, rovněž jmenoval panovník. Všichni byli zároveň členy rady, ale společně se čtyřmi konšely, kteří se soudem neměli nic společného.“²

Stať popisující cestu města z bouří husitské revoluce do renesanční Evropy, podává odlišný pohled: „Reprezentativní orgán autonomní správy města, městskou radu, tvořili v té době čtyři konšelé, sedm přísežných (šepů) a fojt. ... V případě potřeby byli k jednání přibíráni i členové bývalých rad. Rada prakticky ve stejném složení jednala buď jako orgán městské správy, nebo jako příslušné soudní grémium. ... Ve třicátých letech 15. století byly ve městě tři soudní orgány: rada (plenum consilium), soud přísežných (pannteiding) a samosoud fojtův (rychtářův).“³

Jak vysvětlit rozpornost obou uvedených hodnocení? Vzhledem k jejich odlišnému časovému určení je zřejmé, že se jedná o sondy do dvou různých fází vývoje olomoucké městské správy, které se proto vůbec nemusejí vzájemně vylučovat. Pro zachycení dynamiky procesu, jehož jsou obě vývojové fáze součástmi, je třeba komplexněji popsat jeho průběh. Neexistence listiny, dokumentující okolnosti založení Olomouce jako města, nás odkazuje při rekonstrukci ustavování její městské správy na kusé zmínky v jiných pramenech. Od počátků města stál v čele jeho správy fojt, jmenovaný pánem města. Jeho titul byl odvozen z latinského termínu advocatus – právní zástupce. Již z tohoto významu vyplývá, že jeho funkce souvisela v prvé řadě s městským soudnic-

¹ Klabouch, Jiří: Staré české soudnictví. Jak se dříve soudovalo. Praha 1967, s. 217–218; Hoffmann, František: České město ve středověku, Praha 1992, s. 249–252.

² Kohout, Štěpán: Rozkvět města. In: Schulz, Jindřich a kol.: Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc 2009, s. 152.

³ Kaňák, Bohdan: Právo a správa města. In: Schulz, Jindřich a kol.: Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc 2009, s. 202.

tív. Nejstarší zmínka o tomto typickém hodnostáři magdeburského práva v Olomouci pochází již ze 17. 8. 1254, kdy se v listině krále Přemysla Otakara II. pro olomoucké biskupství objevilo jméno fojta Štěpána.⁴ Kromě fojta se soudního řízení účastnilo kolegium šepů. Šepové, nazývaní též přísežní, (lat. scabini, iurati), byli původně přísedící městského soudu. První zmínku o jejich činnosti nalezneme 18. 8. 1271, v listině, dokládající, že olomoučtí šepové posuzovali spor rychtáře Giselberta s jeho pánem, opatem kláštera Hradisko.⁵

V listině z 10. 4. 1291 pak král Václav II. vyňal olomoucké měšťany ze soudní pravomoci zemských úředníků a udělil Olomouci vlastní městský soud.⁶ Olomoučané se zprvu obraceli s žádostmi o právní radu k „vyššímu právu“ v Bruntálu a v Uničově jako k nejstarším moravským městům, založeným na magdeburském právu. Olomouc však posléze zaujala vzhledem ke svému rostoucímu významu jejich místo právní autority prostřednictvím nového přijetí magdebursko-vratislavského práva.⁷ Listinou z 25. 1. 1352 potvrdila olomoucká městská obec, že z příkazu krále Karla IV. a na žádost moravského markrabího Jana Jindřicha přijala městské právo magdeburské z Vratislavi. Vratislav se zároveň stala pro Olomouc právní instancí, k níž se nadále obracela s žádostmi o právní rady.⁸ Vratislavští konšelé poskytli Olomouci svá městská práva listinou z 1. 2. 1352.⁹

Proces přijetí magdebursko-vratislavského práva Olomoucí dovršil moravský markrabě Jan Jindřich svoji listinou z 3. 3. 1352, v níž konstatoval, že Olomoučané doposud přijímali svá práva z Uničova či z Bruntálu, ležícího za hranicemi markrabství. Povolil proto Olomoučanům, aby si práva magdeburská v podobě, jež užívá město Vratislav, slovo od slova opsali do právní knihy města Olomouce. Markrabě zároveň přikázal Uničovu, Litovli, Šumperku a jiným městům i vesnicím, které se již dříve řídily právem magdeburským, aby přijímaly svá práva pouze v Olomouci a nikde jinde v zemi či mimo ni.¹⁰

Původní právní knihou magdebursko-vratislavských práv, jejíž text byl opsán z vratislavského originálu a jež byla využívána olomouckým městským soudnictvím pravděpodobně po celou druhou polovinu 14. století, je první část rukopisu, uloženého v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě, ve Sbírcce rukopisů Metropolitní kapituly Olomouc pod signaturou CO 403, která nese explicit s letopočtem 1352. Ruku v ruce s hospodářským a společenským rozvojem Olomouce v uvedenou dobu však vznikla potřeba podrobnějšího a rozsáhlejšího právního návodu. Původní právní kniha se totiž považuje jen za nesystematický předstupeň magdebursko-vratislavského práva.¹¹

⁴ CDB V/1, č. 34, s. 73 – 74.

⁵ Spáčil, Vladimír – Spáčilová, Libuše: Míšeňská právní kniha. Historický kontext, jazykový rozbor, edice. Olomouc 2010, s. 115; nejasnosti při přesném vymezení kompetencí přísežných tamtéž, s. 133, pozn. 8; Kohout, Štěpán: Rozkvět města. Městská správa. In: Schulz, Jindřich a kol.: Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc 2009, s. 145–146; CDB V/2, č. 638, s. 260–262.

⁶ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Listiny, inv. č. 4; CDM IV, č. 296, s. 375–376.

⁷ Spáčil, Vladimír – Spáčilová, Libuše: Míšeňská právní kniha. Olomouc 2010, s. 106–112, 115–116; Kaňák, Bohdan: Uničovské privilegium. Střední Morava 36, 2013, s. 19–24.

⁸ Bischoff, Ferdinand: Deutsches Recht in Olmütz. Ein rechtsgeschichtliches Fragment. Olmütz 1855, příloha XV., edice listiny, s. 59–60; Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 119.

⁹ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Listiny, inv. č. 21; CDM VIII, č. 140, s. 102.

¹⁰ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Listiny, inv. č. 22; CDM VIII, č. 150, s. 112 – 113. Bruntál připadal ke Knížectví opavskému roku 1318; Prasek, Vincenc: Nejstarší Sachsenspiegel český na Moravě. Časopis Moravského musea zemského, 11, 1911, Brno, s. 210.

¹¹ Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 125.

Od třetí čtvrtiny 14. století ovlivňovala právní poměry měst saského a magdeburského práva, nacházejících se na území severního a středního Německa tzv. Míšeňská právní kniha, která nejlépe vyhovovala potřebě psaného práva v měšťanském prostředí, protože v přehledném uspořádání obsahovala ustanovení soukromého práva, trestního práva, soudního řízení, městského práva, městského zřízení, říšského práva a práva říšských měst.¹² Brzy po svém vzniku se Míšeňská právní kniha rozšířila i do českých zemí. K nejstarším exemplářům této knihy v Olomouci patří rukopis z roku 1403. Tvoří ho druhá část rukopisu CO 403 ze Sbírký rukopisů Metropolitní kapituly Olomouc.¹³ Ve Státním okresním archivu Olomouc je pak uložen rukopis Míšeňské právní knihy, vynikající svým reprezentativním provedením, který vznikl v Olomouci někdy v letech 1412–1420. Dodatečné zápisy ve zmíněné knize, sahající až do počátku 17. století, svědčí o dlouhodobém užívání tohoto právního rukopisu v Olomouci.¹⁴

Kromě funkce policejního úředníka a samosoudce, soudícího drobné přestupky obyvatel města,¹⁵ předsedal fojt sedmičlennému kolegiu šepů při slavnostních městských soudních jednáních na tzv. soudu zahájeném (lat. – *judicium bannitum*, něm. – *pannteiding*, *banck gehegte*). Tento soud se v Olomouci konal podle přesně stanovených formálních pravidel čtyřikrát do roka, a to po sv. Havlu (po 16. 10.), po Třech Králích (po 6. 1.), po neděli *Misericordia* (po 2. neděli po Velikonocích) a před sv. Markétou (před 13. 7.). Zasedání soudu vždy trvalo přibližně 2 až 3 týdny, tři první soudní termíny se považovaly za hlavní soudní jednání, čtvrtý termín se nazýval *posudek* (*nachteiding*) a svolávan byl podle potřeby.¹⁶

Kromě fojta a přísežných spravovali Olomouc i čtyři měšťané (lat. *cives*), kteří se již od roku 1314 nazývali konšelé.¹⁷ Tímto názvem se zástupci obce hlásili k tradici významných úředníků antického Říma – konzulů (lat. – *consules*). Především oni představovali městskou reprezentaci. Společně s šepy pak tvořili tzv. plnou městskou radu (lat. – *plenum consilium*, něm. – *volle rat*), která vedle své správní funkce vystupovala v případě potřeby též jako soudní orgán. Zápisy v knize památné, nejstarší olomoucké městské knize z let 1343–1420, 1497, (*Liber actuum notabilium*) dokládají, jak na úkor věcné působnosti zahájeného soudu postupně rostl vliv plné městské rady jako dalšího důležitého soudního orgánu ve městě.¹⁸ Rozdíl mezi personálním složením plné rady a zahájeného soudu se stíral, protože zde pod předsednictvím fojta zasedaly tytéž osoby.¹⁹

Vedení knihy památné, obsahující současně zápisy o jednáních před soudem i před radou, bylo zjevně příznakem úzkého personálního propojení obou těchto orgánů. Sledujeme-li v nejstarší olomoucké městské knize frekvenci výskytu termínů, uvádějících, zda se soudní jednání konalo před městským soudem (*judicium firmatum* aj.), či před

¹² Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 140, 152.

¹³ Rukopis je označen v edici značkou O₁. Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 140, 198 a dál.

¹⁴ Rukopis je označen v edici značkou Ō₁. ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Knihy, inv. č. 89, sign. 1304; Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 131, 205 a dál.

¹⁵ Kux, Johann: *Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz*. Olmütz 1942, s. 60–61.

¹⁶ Fischel, Alfred: *Die Olmützer Gerichtsordnung. Ein Beitrag zur Geschichte des Österreichischen Processrechtes*. Brünn 1903, s. 26–27; Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 132–133.

¹⁷ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Listiny, inv. č. 9. Listina ze 17. prosince 1314 je nejstarším listinným dokumentem, jehož vydavatelem byla olomoucká městská obec, reprezentovaná fojtem, konšely i přísežnými zároveň. Zástupci měšťanů při úředním jednání se však v pramenech objevují již od roku 1262; CDB V/1, č. 361, s. 536 – 537.

¹⁸ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 166, inv. č. 95; o městský soud je výslovně uveden pouze na fol. 1r, 1v, 2r, 3r, 8v, 9r, 12r, 18r, 19v, 22v, 30v.

¹⁹ Nejstarší městská kniha olomoucká z let 1343–1420. (Ed.) Spáčil, Vladimír. Olomouc 1982, s. 25; Nešpor, Václav: *Dějiny Olomouce*. Brno 1936, s. 42.

plnou městskou radou (plenum consilium aj.), zjistíme, že soud je zmíněn jenom čtrnáctkrát, zatímco rada v 87 případech. Oba termíny se společně vyskytují pouze do roku 1384. Po tomto roce se zde už zahájený soud neuvádí. Zmíněné proměny zápisů souvisely s postupným rozšiřováním pravomoci plné městské rady jako společného orgánu konšelů a přísězných, což se týkalo i soudní pravomoci, na úkor původního kolegia přísězných jako speciálního soudního orgánu, spjatého se zahájeným soudem.²⁰

Význam fojta postupně upadal. Klíčovým momentem procesu oslabování pozice fojta bylo rozhodnutí moravského markraběte Jana Jindřicha z roku 1351 o darování fojstství městu, aby je samo každoročně obsazovalo vhodným mužem se souhlasem pánovníka.²¹

Od konce 14. století docházelo pak jen k dovršení tohoto procesu. Ztráta prestiže fojta se formálně projevovala v pořadí, v němž se uváděla v úředních dokumentech pozice jeho funkce mezi ostatními městskými hodnostáři. Do roku 1367 se fojti ve zmíněné knize památné vyskytoval na prvním místě. Od roku 1368 se začínal střídavě objevovat na předním místě purkmistr (lat. – magister civium, něm. – bürgermeister), jeden ze čtyř konšelů, který aktuálně předsedal jejich kolegiu. Tento hodnostář se zároveň dostával do čela celé městské rady. Naposledy byl fojt uveden jako první v letech 1410–1411. Spolu s ním klesal i význam šepů, které ve významu předstihli konšelé.²²

Ačkoliv posléze předsedal purkmistr plné městské radě i v době, když vystupoval jako soudní orgán, zabýval se tento soud pod jeho předsednictvím především civilní nespornou agendou a právními naučeními pro ty, kteří se obraceli se svými dotazy na Olomouc jako na vyšší právo. Šepové a fojti pak tvořili se svým zahájeným soudem kolegium, které se specializovalo na civilní spornou agendu a především na kriminální případy v oboru trestního práva. Dá se tak usuzovat například ze zaměření specializovaných soudních knih z oboru sporného soudnictví, které až do 17. století nesly název „Libri scabinorum“.²³

K roku 1550 jsou v Olomouci doložena pevná pravidla soudního řízení podle magdeburského práva (Zusammen getragene Artickel in Form eines rechtlichen Proces ...).²⁴ Podle tohoto procesního řádu existovaly v polovině 16. století v Olomouci zároveň tři mocné soudní orgány (drei kreftige stellen), které se interpretují jako plná rada, soud zahájený a samosoud fojtův.²⁵

Model obsazování nejvyšších městských úřadů se posléze rozvinul do propracovaného systému. Nová rada se ujímala své funkce každoročně při tzv. obnově rady (lat. „renovatio senatus“) o svátku sv. Vavřince (10. srpna) za přítomnosti podkomořího, který vzal její členy do slavnostní přísahy. V úřadu purkmistra se během čtyř měsíců vystřídali všichni čtyři konšelé. Každý z nich zastával úřad po dobu jednoho měsíce. Protože se pak celý cyklus v průběhu roku třikrát opakoval, stal se každý z konšelů purkmistrem třikrát za rok.²⁶

²⁰ Nejstarší městská kniha olomoucká. (Ed.) Spáčil, V., s. 25.

²¹ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 1540, inv. č. 97, fol. 4ra; Kohout, Š.: Rozkvět města. In: Schulz, Jindřich a kol.: Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc 2009, s. 145–146.

²² Například ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Listiny, inv. č. 69, 70, 81, 168; Nešpor, V.: Dějiny Olomouce, s. 43–44; Spáčil, V. – Spáčilová, L.: Míšeňská právní kniha, s. 134–135.

²³ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Knihy, inv. č. 2036–2038, (sign. 190 a dál).

²⁴ ZAO – SOKA Olomouc, AM Olomouc, Knihy, inv. č. 90, sign. 116.

²⁵ Citovaná kniha, inv. č. 90, sign. 116, fol. 42r; Fischel, A.: Die Olmützer Gerichtsordnung. Brünn 1903, s. 35; Kux, J.: Verwaltungsgeschichte. Olmütz 1942, s. 39; Kaňák, Bohdan: Příspěvek k hrdebnímu právu v Olomouci 1331–1731. Ročenka SOKA 1 (20), Olomouc 1992, s. 194.

²⁶ Nešpor, V.: Dějiny Olomouce, s. 113–114; Kux, J.: Verwaltungsgeschichte. Olmütz 1942, s. 72, 79.

Systematické záznamy o této rotaci funkcí nalezneme například v knihách purkmistrovských počtů, dochovaných v relativně ucelené řadě pro léta 1537–1590.²⁷ Další sérii účetních knih, jejichž každá roční bilance se zahajovala jmenným seznamem obnovené rady, tvořily knihy počtů městských. Tyto knihy se dochovaly v řadě s menšími mezerami za léta 1530–1724. O jejich existenci i v dřívějších letech svědčí zlomek knihy obdobného typu z roku 1513.²⁸

Úřadující městská rada byla nazývána sedící či vnitřní (něm. „der sitzende oder inhere Rat“) a tvořilo ji zpravidla 11 osob – 4 konšelé a 7 přísežných. Bývalí členové městských rad ze dvou předchozích ročních funkčních období představovali tzv. vnější radu (něm. „der äußere Rat“), kterou purkmistr a úřadující městská rada mimořádně povolávali například k řešení důležitých finančních záležitostí, nebo tehdy, když sedící rada potřebovala ve svém rozhodnutí širší podporu dalších významných měšťanů. Vnější radu tak tvořilo kolem 24 „starších“ (lat. „seniores“), připočteme-li k ní ještě rychtáře, kteří se též každoročně střídali.²⁹ Byla-li vnější rada povolána, pak její členové zasedali spolu s vnitřní radou a usnesení přijímali jako „všechny tři rady“ (něm. „aller dreier Herren Rät Beschlus“).³⁰

Vliv odstupujících radních na jmenování jejich nástupců v nové radě zjevně způsoboval, že zvláště bývalí radní z vnější rady se do čela města často znovu vraceli, a tak i mezi vnější a vnitřní radou docházelo k jakémusi dalšímu cyklickému pohybu osob. Úzká vrstva nejdříve postavených měšťanů však nebyla zcela uzavřená a sama se vyznačovala vnitřním hierarchickým pohybem. Noví členové rady se nejprve stávali přísežnými, a teprve po letech, po několika návratech do vnitřní rady někteří z nich pronikli mezi konšely. Na této zásadě je dobře vidět úzké propojení sboru konšelů a kolegia šepů.³¹

Zápisy o usneseních městské rady jsou obsaženy především v knihách, zachycujících její každodenní jednání. První knihu tohoto typu³² zavedl magistr Gabriel Gloczar (psán býval někdy též jako Gloczer či Glotzer) ze Sedmidubů³³ v roce 1534, když v Olomouci působil jako městský písař (1530–1542). Fakt, že následující radní protokol z let 1550–1569 navazuje na Gloczarem zavedený typ městské knihy, je patrný již z jeho názvu. Jestliže kniha z let 1534–1556 byla jako první svého druhu nazvána „Liber actorum primus“ – první kniha zápisů, pak nese i další radní protokol jako druhý v řadě název „Secundus liber actorum“. Celá takto založená řada knih posléze získala další zobecňující název podle třetího následujícího dochovaného radního protokolu z let 1579–1580, který byl pojmenován „Liber quotidianarum actionum“, tedy kniha každodenních jednání, či usnesení.³⁴ V literatuře je proto řada těchto knih zkráceně nazývána „acta quotidia“, tedy každodenní jednání městské rady.³⁵ Řada knih stejného jména

²⁷ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 11, inv. č. 575, až sign. 18, inv. č. 583.

²⁸ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 802, 66 a dále, inv. č. 557–574.

²⁹ Kux, J.: Verwaltungsgeschichte, s. 73; Spáčil, Vladimír – Tichák, Milan: V čele města Olomouce. Správa města a její představitelé v průběhu století. Olomouc 2002, s. 12.

³⁰ Kux, J.: Verwaltungsgeschichte, s. 119.

³¹ Szabó, Ludovít: Sociální skladba olomoucké městské rady v letech 1524–1600. Okresní archiv v Olomouci 1983, Olomouc 1984, s. 64, 74.

³² ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 1, inv. č. 106, radní protokol z let 1534–1556.

³³ Kux, J.: Verwaltungsgeschichte, s. 245; Spáčil, Vladimír: Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786. Olomouc 2001, s. 173–176.

³⁴ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, inv. č. 108, sign. 225.

³⁵ Například – Spáčil, Vladimír: Archiv města Olomouce. Knihy 1343–1945 (1953). Inventář, Olomouc 1978, s. 28. Spáčil, Vladimír: Počátky, vývoj a osudy olomouckých městských knih. Okresní archiv Olomouc 1977, Olomouc 1978, s. 59.

a obdobného účelu byla vedena až do poslední čtvrtiny 18. století, což svědčí o účelnosti zmíněného úředního knižního typu.³⁶

Radní protokol dokládá, že část nesporné civilní soudní agendy se v 50. a 60. letech 16. století již běžně projednávala před plnou městskou radou. Ačkoliv se na civilní spornou agendu specializovali přísežní (šepové) a fojt při zahájení soudu, jak již bylo řečeno dříve, řešila plná městská rada jako soudní orgán pod předsednictvím purkmistra v případě potřeby též některé civilní sporné případy. Přes svoji specializaci na civilní sporné případy a věci trestní se však ani zahájený soud nezdráhal řešit zbylou civilní nespornou agendu, přišla-li na pořad dne v době jeho konání. Nemůžeme ovšem zapomenout ani na civilní agendu spornou a nespornou, kterou se zabýval jako samosoudce fojt. Rozsah jeho činnosti se v 16. století již blížil náplni práce městských rychtářů, působících ve městech mimo magdeburský právní okruh. Z let 1511–1717 se o jeho případech dochovaly záznamy v Soudních protokolech civilních věcí sporných a nesporných (Registra iudicii).³⁷ Aktuální potřeba řešit spory tu zkrátka převažovala nad přesným rozdělením kompetencí.

Ze zápisů soudních knih, vedených při specializovaných zasedáních přísežných, v nichž si fojt, uváděný stále častěji jako rychtář (iudex), udržoval vedoucí postavení, se dovidáme, že jednání před zahájeným soudem zůstalo součástí procesního řízení před městským právem až do poslední čtvrtiny 16. století a pojem zahájeného soudu (iudicium bannitum) tak nezmizel z městských knih naráz. Zachovávala se tu ovšem jen vnější forma zahájeného soudu při poklesu jeho významu i změně charakteru projednávaných případů.³⁸ Záznam o zahájeném soudu jsme v zápisech těchto knih našli naposledy v roce 1580.³⁹

V období od 80. let šestnáctého století do počátku 60. let století sedmnáctého dokumentuje v Olomouci činnost přísežných, kteří se pod předsednictvím fojta specializovali na souzení kriminálních deliktů, kniha rozsudků městského soudu v trestních záležitostech (Causarum criminalium liber). Srovnáme-li například trestní proces ze dne 8. září 1370, jehož záznam je doložen v olomoucké knize památné,⁴⁰ s průběhem trestního řízení z 1. června 1603 zapsané v knize rozsudků městského soudu v trestních záležitostech,⁴¹ pak vidíme, jak se v období od čtrnáctého do počátku sedmnáctého století změnil charakter městského trestního soudnictví. Zároveň došlo i k proměně charakteru případů, které řešilo kolegium přísežných s fojtem respektive rychtářem v čele.

V případě procesu v roce 1370 olomoucký měšťan Ješek kadeřník obvinil Ješka Zuba, purkrabího hradu Hluboký,⁴² před městským soudem z loupeže svého majetku na veřejné cestě. Žalující i žalovaný stanuli nejprve před soudem jako rovnocenné procesní

³⁶ Radní protokoly (Acta quotidiana) 1534–1779, ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 1–6, 225, 1257 – 1285, inv. č. 106–142.

³⁷ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 226, 1024–1316, 6675, inv. č. 1649–1821.

³⁸ Z let 1514–1611 se dochovaly „Libri scabinorum“; ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, inv. č. 2036–2038, (sign. 191, 198, 190).

³⁹ Citovaná kniha sign. 190, inv. č. 2038, fol. 253r. Na uvedeném místě v této knize je naposledy zmíněno „ius bannitum“. Další soudní případy jsou doprovázeny poznámkami typu: „Publicatum in iudicio maiori“ aj. Vojtíšek, Václav: Soud a rada v královských městech českých. In: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, Praha 1953, s. 265.

⁴⁰ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 166, inv. č. 95, (dále kniha sign. 166), zápis č. 238, fol. 8v–9r.

⁴¹ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 196, inv. č. 2042, (dále kniha sign. 196), fol. 145v–146r.

⁴² Hrad stál na ostrohu nad řekou Bystřičkou severovýchodně od Olomouce. Hrad zpustl za husitských válek v roce 1426. Čermák, Miloslav – Koudela, Miroslav: K historii hradu Hlubokého. Ročenka SOKa 5 (24), Olomouc 1997, s. 187–194.)

strany.⁴³ Pod tíhou Ješkova svědectví se purkrabí Zub přiznal ke svému zločinu a slíbil navrácení ukradeného movitého majetku, za což se zaručil rukojemstvím 20 hřiven, a byl vzat do vazby. Soud složený z přísežných pod předsednictvím fojta rozhodl, aby sám sedmý šep usvědčil purkrabího Zuba podle práva města.⁴⁴ Z dalšího šetření vyplynulo, že Zub nejspíše oloupil Ješka kadeřníka, aby si vynahradil částku, kterou mu dlužil jiný olomoucký měšťan Metlin. Vzhledem k tomu, že proces neskončil hrdelním trestem, zdá se, že vše se vyřešilo smírnou cestou po dohodě sporných stran o náhradě škody.⁴⁵

Toto soudní řízení je příkladem akuzačního či obžalovacího procesu. V akuzačním procesu vystupovaly sporné strany ve formálně rovnoprávném postavení při dodržení zásady presumpce nevinoty. Proces nebyl zahajován z veřejné iniciativy, ale měl soukromoprávní charakter, protože k jeho započetí musel být dán podnět soukromou žalující stranou. V průběhu soudního řízení bylo možno použít pouze racionální důkazní prostředky, k nimž patřily v první řadě výpovědi svědků či listinné důkazy v podobě různých písemných dokumentů. Akuzační proces se řídil zásadou nalézání práva, což znamenalo, že v každém novém jednotlivém případě jako by bylo právo rozhodováním soudců znovu hledáno a soud byl vázán především pouze svými předchozími rozsudky.⁴⁶

Trestní řízení z 1. června 1603 zapsané ve zmíněné knize rozsudků,⁴⁷ má zcela jiný charakter. Fojt respektive „přísežný rychtář“ spolu s ostatními přísežnými zkoumají zločiny pastýře Alexy, které byly zjištěny s použitím mučení.⁴⁸ Doznání, vynucené s pomocí mučení – „tortury“ je zde chápáno jako hlavní důkaz proti obžalovanému.⁴⁹ V zápise sice není výslovně uvedeno, že proces byl zahájen z iniciativy města Olomouce, ale vzhledem k tomu, že Alexa svoji převážně majetkovou trestnou činnost páchal v olomouckém okolí, které nepochybně spadalo pod jurisdikci olomouckého městského práva, a zároveň nebyl obviněn žádným soukromým žalobcem, je zřejmé, že trestní řízení vzešlo právě z podnětu tohoto práva. Na konci zápisu je krátká zmínka o hrdelním rozsudku nad zločincem. Rozsudek tedy zjevně vynesli přísežní, kteří zároveň hráli roli žalobců.⁵⁰

Uvedené soudní řízení je příkladem inkvizičního či vyhledávacího procesu. Inviziční proces zaváděl poprvé ve středověkém trestním právu zásadu vyšetřování z úřední povinnosti (*inquisitio ex officio*), která byla s určitými úpravami převzata z římského práva nejprve právem kanonickým a poté se podle církevního vzoru postupně prosazovala i v právu světském. Obžalovaná osoba vystupovala v inkvizičním procesu od jeho počátku ve formálně i fakticky nerovnoprávném postavení vůči žalobci, který reprezentoval nějakou veřejnoprávní instituci, v našem případě královské město, a byl zároveň

⁴³ „*Jesco harflechter ... proponens querulose super Jesconem Subonem ... in sui presencia ...*“ Kniha sign. 166, fol. 8v.

⁴⁴ „*Tunc advocatus quesivit pro jure sententiam ab uno jurato, qui cum aliis adinvenit, quo met septimus eum vincere deberet jure civitatis.*“ Kniha sign. 166, fol. 9r.

⁴⁵ Nejstarší městská kniha olomoucká. (Ed.) Spáčil, V., s. 52–53, 214–245.

⁴⁶ Kreuz, Petr: K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské. In: Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století, in: Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21.–22. 9. 1995. (Red.) Francek, Jindřich. Pardubice 1996, s. 76–77.

⁴⁷ ZAO – SOKa Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 196, inv. č. 2042, fol. 145v–146r.

⁴⁸ „*Alexa Pastýř z Samotíšek k tomu ke všemu, co prvotně dobrovolně i na trápení vyznal, se zná.*“ Kniha sign. 196, 146r.

⁴⁹ Mučení, lat. „tortura“ je substantivum odvozené od slovesa „torquere“ – točit, kroutit, mučit – souvisejícího s mechanickou funkcí mučidel; Rejzek, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice 2012, heslo „tortura“ s. 667.

⁵⁰ „*Jest stát 4. Juní, anno 1603.*“ Kniha sign. 196, 146r.

totožný se soudcem. Byla tu uplatněna zásada presumpce viny, kdy se na obviněného od počátku pohlíželo jako na provinilce – delikventa. Pro inkviziční proces byla též charakteristická tortura jako mimořádný prostředek k vynucení doznání. Toto doznání pak bylo považováno za hlavní důkaz proti obžalovanému. Obecně vzato, soudci v inkvizičním procesu při svém rozhodování o vině a trestu hledali oporu spíše v tzv. právu pozitivním, tedy takovém právu, které lze odvodit ze systému právních norem, platných v dané době a vesměs psaných. V městských procesech inkvizičního typu se projednávaly závažné případy z oboru trestního práva. Početně největší část souzených zločinů představovaly delikty proti majetku, po nich s velkým odstupem následovaly delikty proti životu a zdraví.⁵¹

Na uvedených příkladech je patrné, jak se v období od 13. do konce 16. století změnila role přísežných v městském soudnictví, když se z přísedících akuzačního soudu s rozsáhlou věcnou působností stali převážně aktéry inkvizičního řízení ve věcech trestních. Agendu akuzačního soudu v oboru soudnictví sporného i nesporného zároveň postupně přebírala plná rada (consilium plenum), kterou kromě přísežných tvořili i konšelé. Neří tedy jistě náhoda, že Kniha rozsudků městského soudu v trestních záležitostech, která obsahuje kriminální případy, řešené inkvizičním způsobem, byla založena právě roku 1582.⁵² Zhruba ze stejné doby, z roku 1580, máme v již zmíněné olomoucké městské knize (Liber scabinorum) z let 1554–1611 doložené poslední zmínky o soudu zahájeném, který byl kdysi typickým příkladem aplikace pravidel akuzačního procesu.⁵³

Seznam užitých zkratk:

AM = Archiv města

CDB = Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae

CDM = Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae

fol. = folium

inv. č. = inventární číslo

sign. = signatura

SOka = Státní okresní archiv

ZAO = Zemský archiv v Opavě

Veränderungen von Rollen der geschworen Schöpfen und der Stadträte im Magdeburgischen Stadtrecht beispielsweise von der Olmützer Stadtverwaltung

Zwei verschiedene Rollen der geschworen Schöpfen und der Stadträte aus Olmütz in der jüngsten Verarbeitung der Olmützer Geschichte wirft die Frage nach der Transformation ihrer Rollen. Die Schöpfen (lat. scabini, iurati) waren ursprünglich Beisitzern des Stadtgerichtes. Die Behauptung, daß die Stadträte (consules) nichts mit dem Stadtgericht zu tun hatten, steht der anderen These entgegen, daß die volle Stadtratversammlung (concilium plenum),

⁵¹ Kreuz, Petr: K charakteristice procesního projednávání trestních případů. In: Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století. Pardubice 1996, s. 84, 89–90.

⁵² ZAO – SOka Olomouc, AM Olomouc, Knihy, sign. 196, inv. č. 2042, z let 1582–1662.

⁵³ Citovaná kniha sign. 190, inv. č. 2038, fol. 253r.

die von den Stadträten geleitet wurde, als auch eine gerichtliche Instanz arbeitete. Wie man den Widerspruch in den beiden Thesen erklären kann?

Aufgrund der unterschiedlichen Bestimmung beider Thesen ist offensichtlich, daß es sich um die Sonden in zwei verschiedenen Phasen von der Olmützer Stadtverwaltung handelt, die man braucht daher nicht gegenseitig ausschließen. Die erwähnten Beispiele zeigen, wie sich in der Zeit vom 13. bis zum späten 16. Jahrhundert die Rolle der städtischen Geschworen verändert, wenn sie von den Beisitzern des Akusationsgerichtes mit umfangreichen sachlichen Anwendungsbereich noch größtenteils in die Akteure des inquisitorischen Strafprozesses verwandelt wurden. In der gleichen Zeit die volle Stadtratversammlung, die zusätzlich aus den Stadträte und Geschworen bestand, nahm allmählich die Agenda des Akusationsgerichtes auf dem Gebiet der unbestrittenen und streitigen Justiz.

The changes of roles of aldermen and sworn by Magdeburg law on the example of the city administration in Olomouc

The author examines on basis of the original sources, transformation of the legal status and role of sworn and aldermen 13 to 16 century in Olomouc.

DOCENT PHDR. EMIL SCHIECHE VE VZPOMÍNKÁCH PAMĚTNÍKŮ VE ŠVÉDSKU

BLANKA KARLSSON

Cesty historického bádání začínají různě buď na základě podnětu od samotného badatele/ autora anebo díky inspiraci/přání ze strany jiných badatelů, někdy snad i na základě náhodného setkání s tou kterou osobou, s tím kterým archivním pramenem atd.

Na badatelských kongresech i v jiných situacích společenského života pozoruji, kterého badatele bych si sama pro sebe v duchu zařadila mezi „Světla Evropy“ podle Komenského představ (tj. badatelská osobnost s vědeckou pokorou a zároveň lidský krásný člověk velikého srdce). „Moje Světla Evropy“ mi pak svítí na mé badatelské cestě jako vzory, jež vedou mé kroky v bádání. Zde je na místě napsat hned na začátku mého příspěvku, že Dr. Václav Babička je jedním z těch mých světél, které mi svítí i po svém odchodu na věčnost. Nikdy se nevyrovnám jeho veliké osobnosti, ale jedno máme společné ... den, měsíc a rok narození – 28. 5. 1949! Tím těžší byla pro mne zpráva o jeho odchodu. Smutné překvapení, žal, ale zároveň vědomí onoho světla, které svítí dál a věčně. Pane doktore, věřím v nesmrtnost lidské duše, a proto Vám píšu, že až do konce svého života budu cítit vděčnost za Váš dopis, psaný spolu s PhDr. Jiřím Křesťanem dne 28. 1. 1999. Dovoďte mi, abych zde citovala klíčové věty z dopisu: „Jako archiváři přirozeně velice vítáme, že již nyní myslíte na uložení Vašich písemností ve vhodném archivu. Považovali bychom si za čest, kdybyste se rozhodla pro náš archiv. Vašemu archivu bychom věnovali náležitou odbornou péči. Je ovšem jasné, že musíte zvážit především možnost uložení písemností ve vhodném archivu ve Švédsku. Témata Vašich vědeckých výzkumů jsou ovšem spojená s oběma zeměmi a jejich výsledky budou zajímavé pro švédské i české badatele“. Pane doktore, ano, ano, Národní archiv je ovšem pro mne na prvním místě, kam dávám archiválie „na oltář vlasti“ a teprve ten švédský je jaksí jen pobočkou (dosud 6,05 archivních metrů ve vlasti, 1 archivní metr ve Švédsku; archivy rostou o každoroční přírůstky).

Ještě jedna klíčová myšlenka výše zmíněného dopisu zde stojí za zmínku – zájem archivářů o Emila Schieche. V té době jsem měla za sebou Pittrovu konferenci v roce 1995, to jest první kroky bádání o Emilovi Schieche, a to na základě přání tehdejšího ředitele Pedagogického muzea J. A. Komenského, doc. PhDr. Tomáše Pasáka, CSc, který mě požádal o výzkum činnosti Emila Schieche po jeho odchodu do Švédska. Později v roce 2002 jsem jela na kongres archivářů v Jindřichově Hradci, díky návrhu/přání pana doktora Babičky, který považoval téma Emila Schieche za vhodné pro téma tohoto kongresu.¹

¹ Osobnosti historika Emila Schiecheho a jeho dílu jsem se věnovala již v řadě příspěvků, zejm. Karlsson, Blanka: Historik Emil Schieche ve Švédsku, In: Přemysl Pitter – život – dílo – doba. Praha 1996, s. 133–146; táž: Historik Emil Schieche ve Švédsku. In: Archiváři ve XX. století. Jindřichův Hradec 2002, s. 25–36; táž: Hodin, Vaněk, Schieche and their Writings in Sweden during World War II (and after). In: Scholars in exile and dicta-

Emil Schieche – život v datech

Dne 10. 11. 1901: narozen ve Vídni německým rodičům Josefovi a Bertě Schieche, kteří pocházeli z Děčína.

V raném mládí německé reálné gymnázium v Praze, poté studium historie a dějin umění v Praze a v Lipsku.

1924: doktorát v Praze o zahraniční politice Jana Lucemburského. Jeho hlavní obory: pomocné vědy historické, historie a dějiny umění.

1925–1930: vědeckým pracovníkem Českého zemského archivu aj. československých vědeckých pracovišť pro dějiny.

1925–1929: badatelské cesty v Československu, Rakousku, Itálii, Francii, Lucembursku, Belgii, Německu. Badatelská témata: Jan Lucemburský, počátky humanismu, zprávy zahraničních vyslanců Rudolfa II v Praze.

1930: svatba s Norkou Esther Horjen.

1930–1932: ve vedení Institutu pro archiv a výuku dějin v Berlíně (Archivwissenschaft und geschichtswissenschaftliche Fortbildung).

1931–1932: opět na cestách po Československu a Rakousku.

1932–1945: lektorem češtiny na univerzitě ve Vratislavi.

Březen 1939: za Protektorátu Čechy a Morava povolán do vedení politického archivu Ministerstva zahraničních věcí. V dubnu přijíždí do Prahy z Vratislavi, aby tam převzal politický archiv československého ministerstva zahraničních věcí, které se likvidovalo. Ubytován u Bratří na Jungmannově třídě, rodina přijela v květnu 1941. Děti dostaly německé kamarády a společně chodily do evangelického kostela na mše pro děti. Nejvíce jich bylo z Dejvic.

Léto 1939 – bratři faráři Souček a Sochor přišli do Černínského paláce za Emilem Schieche, aby jim pomohl dostat od říšského protektora povolení nové volby seniora církve po zemřelém v této funkci. Nový uchazeč studoval ve Švýcarsku a USA a měl jen americké vysvědčení. Schieche jednal se státním sekretářem Burgsdorffem a věc byla kladně vyřízena, senior ustanoven.

Jakožto říšský komisař měl za úkol zachovat sbírky Slovanské knihovny pro bádání slovanských jazyků a literatur a k tomu dostal kolektiv zaměstnanců, aby provedli katalogizaci. Ve styku s ministrem školství Janem Kaprasem chrání zaměstnance knihovny a vyřizuje stížnosti bratří.

Září 1941: po nástupu Heydricha zbaven funkcí na základě „politické nedůvěry“.

1942 povolán do Wehrmachtu, kde zůstal až do roku 1945.

1943: gestapo se začíná zajímat o jeho aktivity v církvi.

Velikonoční pondělí 1944 v 6 hodin ráno: paní Schieche, norská příslušnice s teologickým vzděláním z Kodaně a New Yorku na gestapu. Gestapo zakázalo její biblickou školu a kněze Piesche.

8. května 1945: vojákem u Pardubic, kde bojoval proti Američanům, ale potom uprchl z armády, ukrýval se ve sklepě u kamaráda Kolmana v jedné vesnici. Na jeho radu se vypravil do Prahy, kde se Přemysl Pitter mezitím ujal jeho paní a čtyř dětí, které byly v dětském domově v Mýtě u Rokycan. Schieche povolán k výslechu do Bartolomějské ulice, kde dostal papíry na to, aby se s ním zacházelo jako s Čechem. Dostává klíč od svého bytu.

torship of the 20th Century, elektronicky www.science.usd.cas.cz/en/materials.html [přístupeno 15. 4. 2014];
táz: Pokračování badatelsko-kongresových pamětí ve Švédsku. Hospodář 10, 2011, s. 12–13. Komplettní bibliografie autorky a řada podkladů k danému tématu je dále k dispozici, viz Národní archiv, fond Karlsson Blanka, PhDr., Ph.D. (ELNAD 1371)

Květen 1945: setkání s Přemyslem Pittrem, stává se členem pražské skupiny Hnutí pro mezinárodní smír.

6. 6. 1945: cesta/útek rodiny (bez Emila Schieche) přes Plzeň do Švédska, paní Schieche psaná v papírech jako vdova.

Po kapitulaci 1945: dostává Přemysl Pitter tři zámky rodiny Ringhofferů, aby uskutečnil své dílo – záchranu židovských dětí z Terezína a více než sto německých dětí bez rodičů.

1945–leden 1946: učí u Pittra německé děti v předmětech náboženství a němčina.

Leden 1946: odjezd do Švédska.

Několik let po příchodu do Švédska se stává asistentem profesora Nilse Ahnlunda.

1949: práce ve švédském Říšském archivu.

1950: začíná učit na Stockholmské univerzitě.

1955–1968: docentem historie a pomocných věd historických na Stockholmské univerzitě. Působil zde až do důchodu. V této době spolupráce při vydávání říšských akt a korespondence říšského kancléře Axela Oxenstierny.

1960: členem vedení Královské historické akademie ve Švédsku.

Na univerzitě ve Stockholmu působil do důchodu, ale vědecky pracoval až do konce svého života. Pro sudetské Němce ve Švédsku byl autoritou a při své vědecké činnosti udržoval kontakt s kolegy z německých, rakouských univerzit a s Prahou.

28. 2. 1985: umírá v Stockholmu, kde je také pohřben.

Nejstarší syn Helge žije se svou rodinou ve Stockholmu. Jemu vděčím za velké množství zde citovaného materiálu, který mi poskytl z otcovy pozůstalosti.

Emil Schieche ve vzpomínkách pamětníků ve Švédsku

Björn Helmfrid (1915–1999), švédský historik, autor celé řady vědeckých knih na téma dějiny Norrköpingu, Söderköpingu, psal mj. historické studie významných osobností jako Louis De Geer, mecenáš Komenského, vydával též písemné prameny, např. edice korespondence významných osobností švédských dějin. „Emila Schiecheho jsem poznal osobně na badatelských seminářích Říšského archivu ve Stockholmu. Byl to velmi solidní člověk, jehož vědecká práce vzbuzovala úctu“ (ústní podání sdělené mi v době naší spolupráce ve Společnosti Starý Norrköping, kde jsme oba vydávali tiskem naše vědecké práce.)

Lars O. Lagerkvist, bývalý student Emila Schieche: Jeden z mnoha přistěhovalců, kteří měli v době 2. sv. války v domácí zemi přerušenu svou vědeckou kariéru a byli nuceni vytvořit si novou totožnost ve Švédsku ... asistentem prof. Ahnlunda díky svým velkým znalostem v oboru, zejména v práci se staršími rukopisy na základě mnohojazyčných znalostí, hlavně středověké latiny. Brzo zahájil přednášky v oboru paleografie při stockholmské vysoké škole a v roce 1950 se stal docentem pomocných věd historických. ... Vedl semináře a přednášky v oboru středověké latiny, paleografie, diplomatiky, historické geografie, středověkých dějin aj. ... [neuvádím zde fakta, o kterých je již výše zmíněno v životních datech]...Lagerkvist pokračuje: Nutno však zdůraznit jeho činnost učitele od konce 40. let. Jakožto jeho bývalý žák před více než dvaceti lety v oboru paleografie a středověké latiny bych chtěl vyjádřit svou vděčnost za vše, co mne i jiné naučil, protože jdeme dále v bádání starších dějin v mnoha rozličných oborech. Jeho vyučování na základě velké moudrosti a důkladnosti obohacené přátelským humorem a nadšením, bylo velmi užitečné a z žáků se v budoucnu stali přátelé na celý život. (Dvoustránkový článek Emil Schieche – 75 let. Článek je z majetku syna Helgeho bez odkazu na pramen.)

Christopher V. Warnstedt, kolega a přítel: Švédské historické bádání ztratilo v Emilu Schieche jednoho ze svých významných představitelů po všech stránkách i v oborech, kte-

ré mu byly vlastní. Tento vědec měl především neobyčejně vyvinutý cit pro jazyky. Ovládal všechny jazyky rakouské monarchie, k tomu latinu, řečtinu, švédštinu a čínštinu, když manželka byla misionářkou v Číně... Ze švédského hlediska je snad nejdůležitější jeho činnost recenzenta v odborné historické literatuře, jež se týkala německých území a zemí bývalého Rakouska-Uherska. (švédský deník Svenska Dagbladet, 16. 3. 1985)

J. Hemmerle: ... Archivář, diplomatik, paleograf, docent historie, který přispěl k bádání v otázkách česko-německých vztahů, pochopil jako nikdo jiný stavbu dvou světů – symbiózu česko-německého života do roku 1945... tragický osud vědce v době mezi dvěma světovými válkami na základě nepříznivé politické atmosféry. Protože je mezi českými, polskými a německými historiky neobvyklá znalost švédštiny, je Schiechův význam větší i na základě kontaktů mezi švédskými a jinými badateli z výše jmenovaných zemí. Emil Schieche – humanistická osobnost na rozhraní dvou živlů – germánského a slovanského, kde hledal pravdu a pochopení mezi těmito dvěma rozdílnými světy. (Nachruf auf Emil Schieche, Bohemia 26, 1985, s. 396–399.)

Závěrem

Emil Schieche, historik, archivář, lektor češtiny, předválečný člen pražského Hnutí pro mezinárodní smír, vysoký říšský úředník, prostý voják Wehrmachtu a poté vojenský zběh, spolupracovník Přemysla Pittra, docent historie a pomocných věd historických na univerzitě ve Stockholmu, člen vedení Královské vědecké akademie ve Švédsku, autor vědeckých historických knih.

Komenský, Smetana, Schieche aj. osobnosti ve Švédsku jsou snad navždy přitažlivými tématy pro další a další generace badatelů před námi i po nás. Schieche psal o Komenském, Smetanovi aj., já píšu o Komenském, Smetanovi, Schieche aj. Vše se prolíná ve znovuhledání a nacházení naší totožnosti zahraničních Čechů v cizině, zesílené právě bádáním o těchto velikých osobnostech, kteří zde byli před námi.

Výběrová bibliografie Emila Schiecheho

- Bibliografie děl Emila Schiecheho v chronologickém řazení podle let vydání [neúplné – opis strojopisného seznamu z materiálu od syna Helgeho Schieche ve Švédsku]
Příspěvky k dějinám politiky Jana Lucemburského. Zprávy Českého zemského archivu VII, Praha 1927.
Ein Schweidnitzer Formularbuch Johans von Neumarkt, Zeitschrift für Geschichte Schlesiens LXI, 1927, (Dissertation).
Svídnický formulář Jana ze Středy. Časopis archivní školy, Praha 1927.
Die Herkunft Johans von Neumarkt. Archiv für Kulturgeschichte XX, 1928.
Neues über Johann von Neumarkt. Zeitschrift für Geschichte Schlesiens LXV, 1931.
Der Böhmisches Winkel in der Grafschaft Glatz. Schlesisches Jahrbuch VII, 1935.
Die Morawen und ihre Sprache. Schlesisches Jahrbuch VII, 1935.
600 Jahre Trentschiner Vertrag. Nationalsozialistische Schlesische Hochschul-Zeitung IX, 15, 1935.
Die tschechische Uebersetzung der „Baba“ von August Scholtis. Der Oberschlesier XVII, 1935.
Deutsche und Tschechen in der tschechischen Geschichtsschreibung.
Nationalsozialistische Schlesische Hochschul-Zeitung X, 6, 1936.
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, Register zu den Bänden 48–65. Breslau 1936.

- Die tschechische Auslandspropaganda in der Gegenwart. Volk und Reich XIII, 1937.
Glatz. Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, Band III, 1938.
- Geschichte Schlesiens. Abschnitt: Politische Geschichte 1327–1526. Breslau 1938.
Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, Beitrag Glatz 1938.
- Josef Pekař und die Wallensteinsforschung. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, LXXII, 1938
- Die Kultur der Tschechen, Handbuch der Kulturgeschichte. Potsdam 1941.
- Östeuropa som historiskt problem och den östeuropeiska historieskrivningen [Východní Evropa jako historický problém a východoevropský popis dějin]. Historisk Tidskrift [ústřední časopis Svazu švédských historiků] 1948.
- Präsident Benesch und die Aussiedlung der Sudetendeutschen. Deutsche Rundschau 1948.
- Det österrikiska arkivväsendet [organizace rakouského archivu]. Historisk tidskrift 1949.
- Das schwedische Archivwesen in den letzten 20 Jahren. Der Archivar II, 1949.
- Tyska ordens arkiv, dess nuvarande öde och dess öppnande för vetenskaplig forskning [archiv německého řádu, jeho současný osud a otevření pro vědecké bádání]. Historisk Tidskrift 1950.
- Die skandinavische Geschichtsschreibung der Gegenwart und die grosse nordische Krise von 1808 bis 1814. Die Welt als Geschichte 1950.
- Schwedens Bemühungen um die deutsch-lutherische Gemeinde Bukarest. Festschrift Hermann Aubin 1950.
- Nachrichten über Archivalien in der Tschechoslowakei. Der Archivar 1950.
- Nachrichten über Archive in der Tschechoslowakei. Der Archivar III, 1950
- Die Archive der deutschböhmisches Städte nach der Aussiedlung. Stifter-Jahrbuch II, 1951.
- Die Sudetendeutschen in Schweden. Stifter-Jahrbuch II, 1951.
- Prags Annahme des englisch-französischen Plans am 21. September 1938. Stifter-Jahrbuch III, 1953.
- Rikskanslaren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, 1633 – okt-dec, biträdande utgivare.
- Svenska Riksdagsaktern jämte andra handlingar som höra till statsförvaltningens historia, Förste serien 1521–1718, Avd. II, tiden fr. 1611, del II:2 1617, bitr. Utgivare. [...Dva výše jmenované tituly jsou tištěné prameny: edice korespondence kancléře Oxenstierny a říšská akta – vydáno 1954 – Schieche byl zástupcem vydavatele]
- Edvard Beneš und die slavischen Ideen. Zeitschrift für Ostforschung 1955.
- Der Leitarartikel in The Times vom 7. September 1938, Stifter-Jahrbuch IV, 1955.
- Die Rosenbergische Bibliothek vor und nach 1648. Stifter-Jahrbuch V, 1957.
- Intryck från en arkivresa i Tyskland [Dojmy z archivní cesty do Německa]. Svenska Arkivfundets skriftserie nr. 4, Arkiv, samhälle och forskning, 1958.
- Die dänische Blockade Rostock 1628 und Schweden. Hansische Geschichtsblätter 1959.
- Sudetenländische und slowakische Geschichte in tschechischer marxistischer Sicht. Stifter-Jahrbuch VI, 1959.
- Schwedisch-finnische Beiträge zur Forschung. Zeitschrift für Ostforschung 1960.
- Rikskanslaren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling I:11/1, 1634 jan-mar ...[spisy a korespondence říšského kancléře Axela Oxenstierny s poznámkou, že edice je v tisku, což dokazuje datum napsání celého seznamu – 60. léta].
- Recenze v časopisech Historisk Tidskrift, Historische Zeitschrift, Zeitschrift für Ostforschung, Aussenpolitik.

Prameny k Emilovi Schieche, tj. archivní materiály a tituly z díla Emila Schieche, které byly použity v níže uvedených studiích autorky a poté odevzdány do Národního archivu v Praze (chronologické řazení podle roku vydání)

- Životopisné údaje o Emilovi Schieche; Národní archiv (NA), fond Prezidium policejního ředitelství v Praze 1931–1940, sign. S-85/120, kart. 1699, devět stran strojopisu z r. 1937.
- NA, fond PŘ – Evidence obyvatelstva, pobytová karta Emila Schieche.
- NA, fond K. H. Frank, inv. č. 109-5-34. Dopis od Emila Schieche ze dne 21. ledna 1941 a odpověď ze dne 28. ledna 1941.
- Die Anfänge der Deutschen St. Gertruds-Gemeinde zu Stockholm im 16. Jahrhundert, Münster. Köln 1952, 170 s. Pfingstblätter des Hansischen Geschichtsvereins, Blatt XXII Geschichte der Deutschen St. Gertruds-Gemeinde zu Stockholm, Band I, die Anfänge im 16. Jahrhundert von Emil Schieche
- J. A. Comenius und Schweden. Archiv für Kulturgeschichte, 50, 1968, Heft 1, 7 s.
- Die Kultur der Tschechen. In: Die Kulturen der Westslaven und Südslaven. Frankfurt/M 1970, s. 11–89.
- 400 Jahre deutsche St. Gertruds Gemeinde in Stockholm 1571 – 1971, Festschrift von Emil Schieche, Stockholm 1971, 63 s.
- Das Schicksal der deutschen militärinternierten in Schweden. In: Zur Geschichte der deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges, Band XV, [bez data, dedikace z r. 1975], 36 s.
- Die deutsche Schule in Stockholm, 1977, 22 s.
- Erlebte Bewahrung in turbulenten Zeiten, In: Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern, 1979, VI., s. 188–192.
- Warnstedt Ch., V.: Lärd historiker med värdefulla kontakter [učení historik s vzácnými kontakty]. In: Svenska Dagbladet 16. 3. 1985.
- Lagerqvist, L. O.: Emil Schieche 75 år, švédský článek bez odkazu na pramen z pozůstalosti Emila Schieche, dán k dispozici od syna Helgeho.
- Hemmerle, J.: Nachruf auf Emil Schieche, zvl. otisk, Bohemia 26, 1985, s. 396–399.
- Rukopis z pozůstalosti Emila Schieche dán k dispozici od syna Helgeho: 3 strany [str. 32. – 34. z neznámého pramene] v němčině pod titulem „Haha die Deutschen haha hinaus hinaus“ – studie originálního rukopisu Jana Husa, který se nachází v Královské knihovně ve Stockholmu a je označen za válečnou kořist. Sign. A 164
- Strojopisný text ve švédštině z pozůstalosti Emila Schieche, dán k dispozici od syna Helgeho: „Emil Schieche, f. 10/11 I Vien. Vita“

Doz. PhDr. Emil Schieche in Erinnerungen seiner Zeitgenossen in Schweden

Doz. PhDr. Emil Schieche (1901–1985) wurde in einer deutschen, aus Děčín (Tetschen) stammenden Familie geboren. Er erwarb den Dokortitel mit einer Arbeit über die Außenpolitik Johanns von Luxemburg. Ein Historiker, Archivar, wissenschaftlicher Mitarbeiter des Böhmischen Landesarchivs und anderer tschechoslowakischer wissenschaftlicher Arbeitsstellen, Leitungsmitglied im Institut für Archivwissenschaft und geschichtswissenschaftliche

Fortbildung, Lektor der tschechischen Sprache an der Universität in Breslau. Im Protektorat Böhmen und Mähren Leiter des politischen Archivs im Auswärtigen Amt und Reichskommissar mit dem Auftrag, eine Katalogisierung der Slawischen Bibliothek auszuarbeiten. Nach Heydrichs Amtsantritt wurde er seiner Funktion enthoben. Er wurde zur Wehrmacht einberufen, 1945 desertierte er und unterrichtete daraufhin Deutsch und Religion in Kinderheimen von Přemysl Pitter. Seit dem Jahr 1946 bis zu seinem Tod lebte und wirkte er in Schweden: im schwedischen Reichsarchiv, danach als Dozent für Geschichte und historische Hilfswissenschaften an der Universität in Stockholm, wo er Vorlesungen und Seminare im Bereich mittelalterliches Latein, Paläographie, Diplomatik, historische Geographie und Geschichte des Mittelalters hielt. Er wirkte auch in der Leitung der schwedischen Königlichen historischen Akademie. Sein ganzes Leben, auch nachdem er pensioniert wurde, widmete er sich der wissenschaftlichen Arbeit. Er veröffentlichte eine Reihe von historischen Studien und Büchern, deren wissenschaftliche Themen stets im Grenzbereich zwischen der germanischen und slawischen historischen Welt liegen.

Doc. PhDr. Emil Schieche in memories in Sweden

The author recalls a life term of historian and archivist Emil Schieche (1901–1985), originally archivist of Czech Land Archives in Prague, who since 1946 worked in Sweden, in the state archives in Stockholm and at the Stockholm University.

MAJETKOVÉ POMĚRY KNÍŽECÍHO RODU METTERNICH-WINNEBURG

PAVEL KOBLASA

Vývoj majetkové držby rodu v Čechách

Éra rodu Metternichů jako pozemkových vlastníků v Českém království začala během třicetileté války, kdy bratři Metternichové zakoupili v roce 1630 společně panství Kynžvart (Königswart) na Plzeňsku a panství Kynšperk (Königsberg) na Loketsku. V polovině 17. století tak Metternichové drželi na západě Čech Kynžvart s dvěma městečky a osmi vesnicemi, Ůbočí s dvěma vesnicemi a Kynšperk s jedním městečkem a šestnácti osadami. Zatímco Kynžvart získali z pobělohorských konfiskací, Kynšperk koupili za 50.000 zlatých coby městský statek. Město vlastnilo panství od roku 1603, kdy ho zakoupilo od Nostitzů. Kynšperkské panství zůstalo v držení rodu až do roku 1726, kdy bylo postoupeno Waterfordům. Panství bylo značně zanedbané a vázly na něm dluhy. V odhadu zhotoveném při prodeji se konstatuje: „*Zámek Kynšperk jest docela pustý a zašlý a odhaduje se jen pro sklep pod ním se nacházející a prostranné místo kolem něho.*“¹ Na panství se nacházel mimo jiné pivovar, sedm dvorů, dva ovčiny, cihelna, několik mlýnů, pil, valch a hospod. Nescházely ani menší rybníky. Největší plochu z panských pozemků zabíraly lesy (614 ha).² Kromě Kynšperka vlastnili Metternichové i některé další drobné statky v oblasti Loketska. Nakonec však toto zboží postupně rozprodali a místo toho se zaměřili na rozšiřování kynžvartského panství.

V jiných krajích Čech byla metternichovská držba spíše provizorního rázu. Roku 1721 získal Emerich Karel hrabě Metternich panství Smilkov ve Vltavském kraji, ale již o tři roky později ho prodal Peceliovii z Adlersheimu.³ Arnošt Antonín hrabě Metternich koupil roku 1718 Horní Cerekev a Novou Bukovou v Bechyňském kraji, ale již dva roky poté přešly kvůli sňatku Eleonory Kristiny hraběnky Metternichové na hrabata Regaly.⁴ Vedle Horní Cerekve a Nové Bukové ve stejném období držel rod nakrátko i spojené panství Herálec-Humpolec na Čáslavsku s osmi dvory a statek Ůsobí (Pollerskirchen) se třemi dvory v témže kraji. I tato tři dominia přešla na Eleonoru Kristinu hraběnkou Metternichovou, a tudíž posléze na hraběcí rod Regalů.⁵

Členové rodiny Metternichů zprvu v Českém království trvaleji nepobývali a řídili svá panství a své statky z porýnské oblasti, kde se nacházela ústřední administrace ve městě Koblenzi. Až když kvůli francouzské revoluci a napoleonským válkám přišli o majetek v Porýní, přesunulo se těžiště jejich zájmu do habsburských dědičných zemí. Posledním důležitým počinem, co se nakupování držav v Čechách týče, byla roku 1827 uskutečněná

¹ Sedláček, August: Hrad, zámky a tvrze království Českého, XIII. Praha 1905, s. 184.

² Burdová, Pavla – Culková, Dagmar – Čánová, Eliška – Lišková, Marie – Rajtoral, František: Tereziánský katastr český, III. Praha 1970, s. 312.

³ Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. Praha 1985, s. 309.

⁴ Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. Praha 1986, s. 76.

⁵ Národní archiv (NA), Rodinný archiv Metternich – starý archiv (RAM-A), st. inv. č. 3156.

koupě bývalého cisterciáckého panství Plasy (Plass). Plasy se staly největším dominiem, které Metternichové v Českém království vlastnili. Například v šedesátých letech 19. století patřily k českému majetku Richarda knížete Metternicha panství Kynžvart (5666 ha), Plasy (13287 ha) a statky Ůbočí-Podlesí (255 ha) a Milíkov (634 ha).⁶ O deset později držel kníže Kynžvart (6651 ha, z toho 5270 ha lesů) a Plasy (13387 ha, z toho 9712 ha lesů). V letech osmdesátých obsadil kníže Richard 16. místo mezi českými šlechtickými velkostatkáři.

Jak již bylo výše uvedeno, původně byly české državy řízeny centrálně z německého Koblenze. V druhé polovině 19. století ústřední ředitelství statků působilo ve Vídni. V následujících letech měnila ústřední správa jak své sídlo, tak svůj název. Víme, že roku 1900 ústřední orgán českých panství našel útočiště na Kynžvartu, posléze v Plasích, ve Vídni, pak zase na Kynžvartu.⁷ Když sídlilo ústřední ředitelství v Plasích, sestávalo ze čtyř zaměstnanců. V čele stál ústřední ředitel August rytíř von Hauer, jemuž dále byli k dispozici inspektor Michael Popper, revident Adolf Domín a kancelista Václav Lukeš.⁸ Ústřední správě podléhal i Johannisberg v Německu, ale obecně se těšil díky své vzdálenosti větší autonomii. Součástí centrálního orgánu byl rovněž penzijní ústav a patronátní úřad. Poslední Metternichové věnující se diplomacii a značnou část roku trávící ve Vídni přenechávali hlavní rozhodování v mnoha otázkách svému úřednictvu. Význačného postavení dosáhl pak Viktor Thanhofer, sekretář ústřední správy v letech 1929–1945. V roce 1920 se ústřední správa nazývala „Ústřední ředitelství panství“, o čtyři roky později „Metternich-Winneburgské ústřední ředitelství“.⁹ Ve třicátých letech se ustálil název ústřední správy na „Ústřední administrace statků knížete Metternich-Winneburga“.

Po zániku Rakousko-uherské říše a vzniku samostatného Československa nastaly pro knížata Metternichy další tíživé změny v jejich hospodaření. Od 18. listopadu 1916 byl na základě odevzdací listiny majitelem všech rodových držav, tj. Kynžvartu, Plas a Johannisbergu, kníže Klement. Metternichové byli již v 19. století značně zadluženi. Například k roku 1835 představovala pasiva na majetku 500.000 zlatých konvenční měny. V roce 1899 vážla na fideikomisním panství Kynžvart hypotéka ve výši 800.000 zlatých, kterou se podařilo uspokojivě vyřešit (i odprodejem majetku) až v září 1913.¹⁰ Tehdy také skončil nucený šestiletý dohled nad fideikomisním rodovým jměním. Během první světové války Metternichové přispívali jako většina movitých rakouských občanů na válečné půjčky státu. Například na sedmou v pořadí upsali 100.000 rakouských korun. Po republikánském převratu následovaly události, které jejich celkové zadlužení dále prohlubovaly. Předně nesměli s ohledem na nový zákon o obstarání velkostatků volně nakládat se svým majetkem. Vzápětí museli uhradit tzv. dávku z majetku a z přírůstků na majetku. V případě Metternichů požadoval nový stát zaplatit 18.293.271 korun, posléze se částka o třetinu snížila, ale i tak šlo o ohromnou sumu, kterou knížecí rod v žádném případě nedisponoval.¹¹ Vše bylo nutné řešit další dlouhodobou půjčkou. V roce 1923 začal stát zastoupený státním pozemkovým úřadem s realizací pozemkové reformy na metternichovských panstvích. Před zahájením reformy činila celková výměra českých panství 19929 ha. Když kníže Klement dne 13. května 1930 v Mnichově zemřel, v záboru stále

⁶ Jonák, Eberhard: Der land- und lehentäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Prag 1865.

⁷ Státní oblastní archiv v Plzni. Průvodce po archivních fondech, III. Praha 1976, s. 151.

⁸ Tittel, Ignaz: Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen. Prag 1906, s. 374.

⁹ Národní archiv, Svaz československých velkostatkářů, sg. IV-1, Korespondence Svazu československých velkostatkářů se členy – Klement Metternich-Winneburg, 1920–1938, kart. 146.

¹⁰ NA, Fideikomisní spisy (Fdk), sign. VII E 15, Fideikomis knížat Metternichů – spisy, 1911–1921, kart. 234.

¹¹ NA, Fdk, sg. VII E 15, Fideikomis knížat Metternichů – spisy, 1921–1940, kart. 235.

zůstávalo 15384 ha půdy a pozůstalost byla zatížena břemenem ve výši 37,5 milionů korun. Dne 2. června 1931 státní pozemkový úřad rozhodl nakonec ponechat novému majiteli, teprve čtrnáctiletému knížeti Pavlu Alfonsovi, úhrnem 12071 ha a až do roku 1955 zabral pro svůj užitek dalších 1200 ha metternichovských pozemků.¹² Náhrady za odebraný majetek představovaly jenom zlomek odhadní ceny.

Metternichové i přes tyto zásahy do hospodaření byli postupně schopni hospodařit s přebytkem, o čemž svědčí následující údaje o čistém zisku z ponechaného majetku, tj. ze zmenšených panství Kynžvart a Plasy: 1924 – 3 173 937 Kč, 1925 – 1 267 206 Kč, 1926 – 2 608 357 Kč, 1927 – 4 276 940 Kč, 1928 – 6 062 065 Kč, 1929 – 3 611 407 Kč, 1930 – 761 079 Kč.¹³ Další hospodářské potíže přinesla pochopitelně druhá světová válka a národně-socialistický systém řízeného hospodářství a povinných odvodů a dávek. Metternichům zabavil zbylý majetek československý stát na základě tzv. Benešových dekretů v roce 1945, konkrétně na základě normy číslo 12/1945 Sb. známé jako „Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“. Nadále jim zůstalo pouze panství Johannisberg v Německu, kde našli obživu i někteří knížecí zaměstnanci z Čech. Kníže Pavel a jeho žena Tatjana prchli ze země za dramatických okolností. Před koncem války se zdržovali na Kynžvartu, přičemž nejprve museli hostit německé vojáky, následně americké. S několika nejnужnějšími věcmi a pod ochranou válečných zajatců francouzské národnosti uprchli z Čech na žebříňáku přes bavorskou hranici. Kněžna o posledních chvílích strávených na jejich oblíbeném sídle napsala ve svých pamětech: „*Dříve než jsme opustili pokoje, ustlali jsme pečlivě naši velkou postel. Nechtěli jsme být první, kteří budou pustošit Kynžvart. S tím ať začnou jiní. My ne!*“¹⁴

Stručné dějiny fideikomisního panství Kynžvart

Panství Kynžvart, ležící od roku 1791 na území Loketského kraje, bylo spolu s Kynšperkem nejstarší metternichovskou državou v Českém království. Toto dominium patřilo od roku 1547, kdy bylo zabaveno Kašparu Pluhovi z Rabštejna za účast na nezdařeném protihabsburském povstání, královské komoře. Ta jej brzy zastavila, nejprve Švamberkům, posléze Zedtwitzům. Účast posledně jmenovaných zástavních pánů na povstání protestantských stavů umožnila panovníkovi všechny zedtwitzovské statky zabavit a zástavu Kynžvartu v roce 1621 bez náhrady zrušit. Tehdy bylo kynžvartské panství odhadnuto na 35.536 kop grošů. V roce 1622 získal do zástavy prozatímně na jeden rok za 40.000 kop grošů Kynžvart Jan Reichart svobodný pán z Metternichu. Roku 1629 nařídil císař panství prodat a dne 10. dubna 1630 ho se vším příslušenstvím království komisaři prodali bratřím Janu Reichartovi, Karlovi, Emerichovi, Vilémovi a Lotharovi svobodným pánům z Metternichu za 66.114 zlatých rýnských.¹⁵ Zdejší hrad zůstával po léta opuštěn, bývalá vrchnost užívala spíše panské sídlo ve městě a Metternichové raději setrvali nadále v Porýní. Během třicetileté války panství sužovaly pobyty švédských i císařských vojáků, v roce 1648 vojáci vypálili i hrad. Nový barokní zámek nechal v Kynžvartu vystavět až hrabě Filip Emerich mezi lety 1681–1691.

Když skončila ničivá třicetiletá válka, patřil administrativně Kynžvart tehdy ještě k Plzeňskému kraji. Na panství byla dvě městečka (Kynžvart, Dolní Žandov), osm vesnic (Sta-

¹² NA, Státní pozemkový úřad, sg. I D, Generální dohody s vlastníky velkostatků o řešení pozemkové reformy – Klement Metternich-Winneburg (Kynžvart-Plasy), kart. 3597.

¹³ NA, Fdk, sg. VII E 15, Fideikomís knížat Metternichů – spisy, 1921–1940, kart. 235.

¹⁴ Metternichová, Tatiana: Svědectví o neobyčejném životě. Praha 1992, s. 327.

¹⁵ Sedláček, August: Hradý, zámky a tvrze království Českého, XIII. Praha 1905, s. 59.

rá Voda, Vysoká, Horní Žandov, Nové Mohelno, Brtná, Velká a Malá Hledsebe a Tři Seke-ry), 3647 strychů obdělávaných rolí. Například přímo v Kynžvartu hospodařilo 71 sedláků a chalupníků, v Dolním Žandově se uvádí 54 usedlých, z toho tři pohořelí. Metternichové v tehdejší Plzeňském kraji vlastnili ještě statek Úbočí, kde se nalézaly dvě vsi s 24 hospodáři a 384 strychů rolí.¹⁶ Po určitém ustálení hospodářských poměrů bychom koncem 17. století našli na panství vedle zámku s hospodářským zázemím těž pivovar, vinopalnu, čtyři poplužní dvory (Schlosshof, Lehenhof, Haslhof, Kieslhof), dva ovčiny a devatenáct menších rybníků. Již z této doby pocházejí prvotní soupisy důležitých archiválií, které uchovávali úředníci na zámku. Jejich počet činil 376 listin, knih a spisů nepočítaje v to dokumenty umístěné v kanceláři v tzv. zelené skříni, která měla třináct oddělení.¹⁷ V tomto období byl Kynžvart již panstvím fideikomisním neboli svěřenským, což znamenalo, že toto zboží nebylo možné nikterak dělit ani volně prodat. Rodový fideikomis vznikl dne 11. listopadu 1696 na základě závěti tehdejšího majitele Filipa Emericha hraběte Metternicha.¹⁸ Císař Leopold I. toto ustanovení potvrdil o rok později. V roce 1705 připojili Metternichové k panství menší statky Úbočí a Podlesí, které koupili od Leopolda von Milloch.

Podle tereziánského katastru představovala kolem poloviny 18. století výměra panských pozemků 250 ha polí, 231 ha pastvin, 139 ha luk a 1034 ha lesa. Vrchnost hospodařila na pěti dvorech, držela rybníky na 126 kop násady, na panství fungovalo osmnáct mlýnů a deset pil na zpracování dřeva. Ve zdejších pivovaru se ročně vyrobilo 843 sudů pěnivého moku, který nacházel především odbyt v panské hospodě a na radnici v Kynžvartu. Na kynžvartském panství žilo tou dobou celkem 1300 metternichovských poddaných.¹⁹ V roce 1790 za vlády Františka Jiřího hraběte Metternicha byl zakoupen od náboženského fondu ještě statek Milíkov, bývalý majetek chebských jezuitů.

V první polovině 19. století stanovili úředníci hodnotu panství na 477.279 zlatých 5 krejcarů. Ke Kynžvartu příslušela dvě městečka a devatenáct vesnic. Konkrétně se jednalo o městys Kynžvart (Königswart) a Dolní Žandov (Unter-Sandau) a vsi Stará Voda (Atlwasser), Valy (Schanz), Sekerské Chalupy (Hackenhäuser), Horní Žandov (Ober-Sandau), Úbočí (Amonsgrün), Podlesí (Markusgrün), Brtná (Zeidelwaid), Vysoká (Mayersgrün), Háj (Grafengrün), Klimentov (Klemensdorf), Velká Hledsebe (Gross-Siehdichfür), Malá Hledsebe (Klein-Siehdichfür), Nový Metternich (Neu-Metternich), Nové Mohelno (Neu-Mugl), Lipová (Lindhau), Milíkov (Miltigau), Těšov (Teschau), Mokřina (Krottensee) a Smrkovec (Schönficht). Fideikomisní panství Kynžvart s přivtělenými statky Úbočím a Milíkovem zahrnovalo výměru 6371 ha. K polnímu hospodářství patřily dvory Schlosshof, Haselhof, Kieselhof, Kotzauer Hof, Lehenhof, Amonsgrüner Hof, Miltigau. Ve dvou ovčinech chovala vrchnost 2303 ovcí. Lesy se dělily na šest polesí, z nichž nejrozhlednější byl Tillnerrevier (1780 ha), rozdělený v roce 1824 na revíry Vysoká a Nové Mohelno. Obora s vysokou a daňky se nalézala v polesí Šance, později Valy. K panství patřil i vápencový lom u Háje, sklárna Viktorsthal u Háje založená roku 1826 a granitový lom u Žandova. Důležitá pro provoz panství byla rovněž existence třech studených léčivých pramenů s názvy Marien-Quelle, Eleonoren-Quelle a Bade-Quelle. O chudé poddané bylo postaráno od roku 1825 v chudinském ústavu. Ve městě Kynžvartu tehdy stálo 209 domů, v nichž žilo 1669 obyvatel. Na zámku a v jeho bezprostřední blízkosti stálo dalších devět stavení (byty vrchního, důchodního, lesmistra, dvůr, pivovar, lihovar, hostinec, mlýn

¹⁶ Doskočil, Karel: Berní rula 2. Popis Čech roku 1654, I. Praha 1953, s. 424 et 431.

¹⁷ NA, Fdk, sg. VII E 15, Inventář panství Kynžvart, 1698, kart. 903.

¹⁸ NA, Fdk, sg. VII E 15, Fideikomis knížat Metternichů – rapulář, 1898–1926, kart. 226.

¹⁹ Burdová, Pavla – Culková, Dagmar – Čáňová, Eliška – Lišková, Marie – Rajtoral, František: Tereziánský katastr český, III. Praha 1970, s. 334.

s pilou) a žilo tady 52 osob. Knížecí zámek charakterizoval jeden z návštěvníků takto: „Zámek ožívá každé léto, kdy je obýván po nějaký čas knížecím majitelem. Skvostné a vkusné zařízení, vynikající umělecká díla, která zdobí sály a pokoje, svého druhu ojedinelá domácí kaple a vědecké sbírky řadí spolu s krásným anglickým parkem tento zámek k nejpřitažlivějším budovám v okolí blízkých Mariánských Lázní, odkud konají sem výlety četní lázeňští hosté a kde je s největší svobodou dovolen přístup každému návštěvníku ...“²⁰ Kynžvartský zámek získal současnou klasicistní podobu v letech 1820-1839 podle návrhu architekta Pietra Nobileho. Nejslavnější éru beze sporu zažil v době Klementa Václava knížete Metternicha, rakouského státního kancléře, který správu panství převzal od svého otce Františka Jiřího již roku 1809. Na Kynžvart zajížděly významné osobnosti z panovnických rodin, z oblasti kultury, literatury a vědy. Například v roce 1835 sem zavítal na hon ruský velkokníže Michal a saský vévoda Fridrich August, roku 1847 pak arcivévodové František Josef (pozdější rakouský císař), Maxmilian (pozdější mexický císař) a Karel Ludvík.²¹ Kancléř zde zároveň vybudoval úctyhodnou knihovnu o 37000 svazcích, jejíž základ tvořila knihovna trevírského arcibiskupa Lothara z Metternichu, dále knihovny dovezené sem z Plas, Johannisbergu, Ochsenhausenu a Vídně.

Revoluční rok 1848 přinesl v celé monarchii zánik feudalismu. Kynžvartské panství tedy přestalo být správní a soudní jednotkou, nadále setrvalo pouze jako hospodářský celek. Kynžvartskému panství se nevyhnula ani prusko-rakouská válka. Koncem srpna 1866 se přímo na zámku ubytovalo na čtyři dny 22 pruských vojáků se 13 koňmi pod vedením poručíka von Schulze.²² Nutno ale říci, že žádné výraznější škody jejich pobyt nezapříčinil, pouze bylo nutno je několik dní hostit. Žádná krádež nebo poničení vybavení zaznamenaná nejsou.

Zajímavý popis místa se nám dochoval z konce 19. století: „Ještě níže nežli město leží asi dvacet minut dále k jihu nový nynější zámek Kynžvartský, jehož dnešní úprava roku 1832. byla dokončena. Záležíť pak budova tato, prostřed pěkného parku položená, z hlavního a dvou postranních, železným plotem spojených křídel. Uprostřed dvora tak utvořeného stojí krásná kašna. Za podívanou stojí v zámku kaple, museum a knihovna. Kaple, v přízemí pravého křídla, je zbudována v slohu jonickém a chová oltář darovaný papežem Řehořem XVI., který z mramorových zbytků římské basiliky sv.-Pavelské roku 1823 vyhořelé jest sestaven. Museum v prvním patře téhož křídla má sbírky přírodnin, starožitností, mincí a vše-lijakých kuriosit. Mnoho těchto věcí přišlo sem Karlem Husem, bývalým katem Chebským a horlivým sběratelem, jemuž kníže Metternich roku 1823. sbírku jeho za doživotní služné kustodské 300 zlatých odkoupil. Bibliotéka chová vzácnou kolekci mědirytin.“²³

Počátkem 20. století obnášelo fideikomisní panství Kynžvart s přivtělenými statky Ůbočím, Podlesím a Milíkovem 6821 ha pozemků, z toho připadalo 692 ha na pole, 436 ha na louky, 91 ha na pastviny a 5500 ha na lesy. V režii se hospodařilo ve dvou dvorech (Schlosshof – 136 ha a Lehnhof – 125 ha), ostatní čtyři byly v dlouhodobém nájmu. Lesní hospodářství zahrnovalo osm revírů. Z průmyslových podniků lze jmenovat pouze dvě cihelny a lázeňský ústav. Na panství Klement kníže Metternich-Winneburg zaměstnával 24 úředníků, z nichž třináct se staralo o lesnictví. V čele kynžvartského panství stál Jan Holubář, představený lesního úřadu a ředitelství panství, současně patronátní komisař.²⁴

²⁰ Sommer, Johann Gottfried: Das Königreich Böhmen, XV. Prag 1847, s. 275.

²¹ NA, RAM-A, sign. F b 6 VI 36, kart. 142.

²² NA, Válečná odškodňovací komise, Okres Kynžvart – přehledné výkazy válečných škod obcí soudního okresu Kynžvart, 1866, kart. 74.

²³ Bernau, Friedrich: Čechy, X. Praha 1896, s. 54.

²⁴ Tittel, Ignaz: Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen. Prag 1906, s. 376.

Změna samozřejmě nastala po vzniku Republiky Československé, kdy byla na velkostatku Kynžvart v roce 1927 zahájena hlavní etapa pozemkové reformy. Podrobeno jí bylo 6912 ha půdy. Nuceně odprodány byly dvory Haselhof, Kozovský a Manský. V rámci drobného přidělu stát rozparceloval 2932 ha půdy, o 270 ha se podělili noví majitelé tzv. zbytkových statků. Šlechtickému vlastníkovvi nakonec zůstalo 3715 ha, Zámecký dvůr, cihelna v Lipové, pila v Dolním Žandově a lázně na Kynžvartu. Celkem v nezmenšeném stavu se zachovalo lesní hospodářství.²⁵

Stručné dějiny alodiálního panství Plasy

V letech 1146–1785 patřilo panství Plasy ležící v Plzeňském kraji do majetku cisterciáckého řádu. Když byl plaský klášter na základě císařského rozhodnutí zrušen, přešly Plasy do vlastnictví náboženského fondu spravovaného státem. Tento stav vydržel až do roku 1825, kdy byla vyhlášena veřejná dražba na celé dominium. Při licitaci uspěl Klement Václav kníže Metternich a dne 4. července 1827 se stal po zaplacení kupní částky 1.100.050 zlatých konvenční měny novým držitelem Plas. K panství příslušelo město Kralovice a městys Kozojedy, dále pak vsi Plasy, Nebřeziny, Babina, Šebnice, Horní Hradiště, Mladotice, Remešín, Ondřejov, Trojerovice, Kopidlo, Hadačka, Potvorov, Bilov, Sedlec, Bukovina, Hradištko, Mariánský Týnec, Dřevce, Hodina, Buček, Lednice, Výrov, Kočín, Dolní Hradiště, Borek, Zbohy, Rakolusky, Černíkovice, Všehrdy, Prodeslad, Obora, Kaznějov, Rybnice, Lomnička, Loza, Dolní a Horní Belá, Hubenov, Hůrky, Horní a Německá (dnes Česká) Bříza, Hromice, Žichlice, Chotina, Jarov, Dobříč, Koryto, Brázsko, Robčice, Kaceřov, Planá, Nynice, Kostelec, Nadryby. Za velmi významné se pokládalo lesní hospodářství, lesy se členily na třináct polesí a z celkové plochy panské půdy 12999 ha zabíraly 8745 ha. Zde je třeba rovněž vzpomenout na vynikající práci lesnického odborníka, knížecího lesmistra Johanna Nussbaumera.²⁶ Plaská vrchnost držela patnáct dvorů, z toho pět v režii, třináct ovčínů, pivovar na 34 sudů (pivo odebíralo 46 hospod), vinopalnu, mlýn s pilou, flusárnu, dvě cihelny, dva masné krámy, padesát rybníků. Příjmy jí plynuly zejména z těžby dřeva, hornictví, kamenolomů, pronájmů dvorů, gruntovních činží a dalších poddanských platů. Panství pečovalo v rámci svých patronátních povinností také o dvanáct kostelů, osm far a deset škol.²⁷ Před zánikem feudálního zřízení chovali Metternichové na svých dvorech 15 koní, 187 krav a 3792 ovcí. Zrušení dosavadního řádu přineslo další změny. Poddaní se podle příslušného zákona museli ze svých dosavadních povinností (robota, platy) vykoupit. Celkem odvedli hospodáři do vrchnostenské pokladny coby výkup 1.112 zlatých 25 krejcarů, coby mírnou náhradu 191.099 zlatých 20 krejcarů.²⁸ Ti nejméně majetní byli pochopitelně od placení osvobozeni.

Kníže začal záhy po nabytí Plas s rozsáhlým železářským podnikáním, kde se daly efektivně využít vlastní dříví, ložisko uhlí v Kaznějově a levná pracovní síla. V letech 1827–1829 vyrostla severozápadně od Plasů železárna nazvaná Huť sv. Klementa, později Viktorova huť. O dvacet let později zaměstnávala 366 lidí, z toho 124 horníků, 26 hutních dělníků, 75 slévačů, 45 kovářů, 46 zámečnicků a 32 uhlířů. Roku 1854 byla železárna ještě rozšířena, v roce 1865 moderně zařízení strojovna. Knížecí podnik proslul především výrobou dekorativních a uměleckých předmětů. Později ovšem nastaly existenční potíže

²⁵ Voženílek, Jan: Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země česká a Moravsko-slezská. Praha 1930, s. 38.

²⁶ Sommer, Johann Gottfried: Das Königreich Böhmen, VI. Prag 1838, s. 311.

²⁷ NA, RAM-A, sign. F c 6 X 18, kart. 143.

²⁸ NA, Zemská vyvazovací komise, sign. AK 6144, kart. 1055; sign. EK 1035, kart. 1761.

a hut nemohla vzhledem ke své odlehlosti konkurovat jiným podobným zařízením. Roku 1872 ji správa panství pronajala a o tři roky definitivně uzavřela.²⁹

Plaské panství se co do velikosti řadilo v Čechách na 13. příčku. Před ním se umístily jen Krumlov, Křivoklát, Třeboň, Dobříš, Vimperk, Zbiroh, Frydlant, Hluboká, Nové Hradky, Chlumeck (nad Cidlinou), Jilemnice a Tachov.³⁰ Na sklonku existence Rakousko-uherské říše patřilo k alodiálnímu panství Plasy s přivtělenými statky Kaceřovem, Krašovem a Bělou 13031 ha pozemků, z toho 2378 ha polí a 9602 ha lesů. Majitel vlastnil 15 dvorů – Plasy, Loman, Mlác, Sechutice, Olšany, Hubenov, Býkov, Třemošnice, Kralovice, Rohy, Lednice, Kaceřov, Tlucná, Vertba, Bělá, z nichž na osmi hospodařili přímo knížecí zaměstnanci, ostatní se nalézaly v dlouhodobém pachtu. Lesy se dělily na revíry Plasy, Mlác, Olšany, Hubenov, Krašov, Čecín (s 1153 hektary největší na panství), Doubrava, Chotiná, Býkov, Kamenice, Krašovice, Loman a Hůrky. Z průmyslových podniků lze uvést pivovar, lihovar, pilu a mlýn, kaolinku a barvírnu. Na chod dominia dohlíželo 34 knížecích úředníků, v čele stálo ředitelství spolu s lesním úřadem.³¹ Obojí sídlilo v Plasích na zámku a v bývalém konventu, kde byly i byty úředníků. Domovem rodu Metternichů bylo přirozeně především hlavní město Vídeň. Léto a podzim většinou rodina trávil na Johannsbergu v Porýní nebo na zámku Kynžvart. Plasy obývali jen občas, i když zde měl v pozdějších letech majitel úřední trvalé bydliště. Knížecí objekty výrazně poškodily dva zhoubné požáry – roku 1894 a 1912.³² Plasy tehdy charakterizoval soudobý návštěvník slovy: „Pestrý koberec bujných lučin provází pravý břeh Střely, svahy údolí na jihovýchodě a západě pokrývají svěží lesy, svahy na ostatních stranách osázeny jsou ovocným stromovím, a skoro uprostřed rozkošného tohoto údolí rozkládají se neveliké, ale historicky památné Plasy s imponantními budovami svými. Nejmocněji působí Plasy od jihu, malebný pohled, jenž se nám tu do údolí otvírá, okouzluje nás tou měrou, že se ani odtrhnouti nemůžeme.“³³

Po státním převratu a vytvoření československého státu se pochopitelně i Plas coby velkého majetkového celku dotkla pozemková reforma. Hlavní etapa se uskutečnila v letech 1923–1926 pod vedením V. Brabce, jednání o přejímací ceně nebyla z větší části uzavřena ještě ve třicátých letech 20. století. K roku 1930 vlastnili Metternichové na panství celkem 85 nemovitostí (podniky, myslivny a hájovny, památky, dvory, dělnické domky).³⁴ Před zahájením reformy k Plasům příslušelo 13017 ha půdy, roku 1931 zatím zbývalo 10348 ha, z toho však v záboru celkem 9819 ha. Kníže stále živil 34 úředníků a 57 zřízců. Výsledkem byl následující stav. Pět dvorů bylo zcela rozděleno (2866 ha), šest přiděleno novým nabyvatelům (594 ha), tři zůstaly v záboru, pouze jeden stát ponechal majiteli. Kníže Metternich si směl ponechat také průmyslová zařízení a většinu památek (zámek, konvent, hrobka a archiv v Plasích, zřícenina hradu Krašova, klášter a kostel v Mariánském Týnci), což ovšem představovalo značné výdaje.³⁵ Poslední soukromý vlastník zmenšeného panství, Pavel kníže Metternich-Winneburg, přišel o Plasy stejně jako o Kynžvart na základě tzv. Benešových dekretů.

²⁹ Hučka, Jan: K historii Metternichovy železárny v Plasích. In: Metternich a jeho doba. Sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009. Plzeň 2009, s. 85.

³⁰ Prochazka, Johann F.: Böhmens landtäflicher Grundbesitz. Prag 1886.

³¹ Tittel, Ignaz: Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen. Prag 1906, s. 374.

³² Hradky, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. Praha 1985, s. 124 et 260.

³³ Čechy, IX. Praha 1897, s. 141.

³⁴ NA, Fdk, sign. VII E 15, Inventurní odhady fideikomisního jmění na panství Kynžvart a Plasy – budovy a průmyslové podniky, 1930, ka. 907.

³⁵ Lustig, Rudolf – Světnička, František: Schematismus des Grossgrundbesitzes in Böhmen. Prag 1933, s. 512.

O majetku Metternichů na Moravě a ve Slezsku

Na území Moravského markrabství se omezovala držba Metternichů především na panství Kojetín (Kojetein) s připojeným statkem Víceměřice, panství Vřesovice a lenní statek Kovalovice. Všechny tři enklávy se nacházely na území bývalého Olomouckého kraje. Alodiální panství Kojetín zdědila v roce 1794 po své matce Eleonora hraběnka Kounicová provdaná Metternichová. Úředně se Kojetína nová majitelka ujala až dne 17. července 1798. Metternichové přikoupili od Thaddäuse Schuberta, soukenického mistra, roku 1819 sousední manský statek Kovalovice (100 ha) v ceně 152.000 zlatých, který pozbyl veškeré dosavadní samostatnosti. Po Eleonoře zdědil (1825) Kojetín spojený s Kovalovicemi syn Viktor. Tehdy panství zahrnovalo výměru 826 hektarů, žilo zde 3583 katolíků a 519 židů. K panství příslušelo město Kojetín, kde sídlil vrchní, důchodní a obroční, dále vesnice Němčice, Hruška, Měrovice, Popůvky, Stříbrnice, Víceměřice, Poličky, Kovalovice a část městyse Dědice ležícím v Brněnském kraji. Vrchnost chovala 12 koní, 75 krav a 1681 ovcí. K dispozici měla zámky ve Víceměřicích a Kovalovicích, tři hospodářské dvory, dva pivovary, dvě vinopalny, dva hostince a dva mlýny, tři polesí.³⁶ Když Viktor kníže Metternich zemřel, dědictví převzala sestra Leontina provdaná za Mórice hraběte Sándora. V Kojetíně nadále setrval vrchní úřad, později inspektorát podléhající ústřední kanceláři ve Vídni, v letech 1835-1843 vrchnímu řediteli v uherské Bajně, pak spojené metternich-sándorské kanceláři ve Vídni. V roce 1868 se z Kojetína stalo svěřenské panství.³⁷ Před zánikem Rakousko-uherské říše zahrnovalo panství Kojetín s Víceměřicemi a Kovalovicemi 978 ha veškeré půdy. Patřily k němu tři dvory (Kojetín, Víceměřice, Kovalovice) a jedno polesí, průmyslová zařízení se zde žádná nenacházela.³⁸ V roce 1924 přešlo panství do majetku Žofie kněžny Ottingen-Spielberg, dcery Pavliny kněžny Metternich-Sándor. Za její éry byla provedena pozemková reforma, po níž zůstalo 517 ha půdy a jeden dvůr.³⁹

Alodiální panství Vřesovice (též Břesovice) příslušelo do roku 1784 k majetku premonstrátského kláštera Hradisko. Po zrušení kláštera ho spravoval náboženský fond a v roce 1825 ho koupil ve veřejné dražbě s vesnicemi Vřesovice, Bedihošť, Hradčany, Obědkovice, Pivín, Skalka a Václavice Klement Václav kníže Metternich. Ihned byl zrušen zdejší vrchní úřad a panství spravovali kojetínští úředníci. Metternichové chtěli panství zcela spojit s Kojetínem, ale tomu zamezil olomoucký krajský úřad. Vřesovice tedy zůstaly samostatným panstvím podléhajícím jednak vrchnímu správci v Kojetíně, ve vyšší instanci vídeňské ústřední kanceláři. Vřesovické panství představovalo 522 ha pozemků, zámek, pivovar, vinopalna, hostinec, mlýn a břidlicový lom. Žilo tady 2780 poddaných.⁴⁰ Panství zdědil v roce 1859 kníže Richard, jenž postupně prodal všechny nemovitosti. Nakonec zůstal jenom dvůr, který byl po více pokusech v roce 1873 prodán Bruno Vojáčkovi z Prostějova.⁴¹

³⁶ Wolny, Gregor: Die Markgrafschaft Mähren, V. Brünn 1846, s. 492.

³⁷ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc; Kallerová, Milena: Velkostatek Kojetín 1563–1938 (Inventář). Janovice 1995.

³⁸ Tittel, Ignaz: Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes in der Markgrafschaft Mähren und Herzogtume Schlesien. Prag 1905, s. 140.

³⁹ Voženilek, Jan: Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země česká a Moravsko-slezská. Praha 1930, s. 878.

⁴⁰ Wolny, Gregor: Die Markgrafschaft Mähren, V. Brünn 1846, s. 492.

⁴¹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc; Kallerová, Milena: Velkostatek Vřesovice 1721–1873 (Inventář). Janovice u Rýmařova 1996.

Přehled panství a statků v Porýní před zánikem Svaté říše

Vývoj a osudy metternichovské držby v Porýní jsou velmi spletité a pro české prostředí jistě postačí pouze stručný přehled. Během několika staletí se setkáváme se jménem Metternich u vlastnictví lenních statků v Mentzburgu, Tavern, Rüdeshheimu, Nackenheimu, Berstattu, Ober- a Niedermörlau, Niederbrechenu či lenních panství Rheinhardsteinu a Pousseuru. Metternichům náležely také výstavné domy v německých městech Koblenz, Mainz, Frankfurt, Luxemburg ad. Nelze opomenout ani vlastnictví rozsáhlých vinic a zisky plynoucí z poddanských platů.

Již v roce 1604 propůjčil trevírský arcibiskup bratrům Vilémovi a Lotharovi z Metternichu zámek a panství Spurckenburg a ves Dauserod se vším příslušenstvím.⁴² Pro vzestup rodiny byl rozhodně důležitý majetkový odkaz (panství Vörling, Zolneren a Differtingen) trevírského arcibiskupa Lothara z Metternichu pro jeho synovce Johanna Reinharda, Emericha, Karla, Wilhelma a Lothara učiněný roku 1620 a také zřízení nadace určené na podporu studií mužských příslušníků rodu.⁴³ Bratři si pak získaný majetek ještě několikrát mezi sebou rozdělili. Když v roce 1637 vymřeli páni von Winneburg-Beilstein, Metternichové si v Říši opět polepšili. Panství Winneburg-Beilstein sestávalo z několika lén a roku 1638 udělila trevírská kapitula Metternichům čekatelství na tato uprázdněná léna. Dne 17. května 1652 pak uvedl arcibiskup Karl Kaspar von der Leyen bratry Emericha, Viléma a Lothara svobodné pány z Metternichu v držení tohoto lenního majetku. Jako léno obdrželi od církevního zeměpána i hrad Winneburg s několika rychtami, dvory a dílem města Beilstein. Smlouvy z let 1780 a 1784 upravili společnou vládu nad panstvím, o jehož správu se dělili trevírský arcibiskup, hrabě Sponheim a hrabě Metternich. Posledně jmenovaný získal podle nového urovnání z rychty Beltheim tři vsi a celé fojtství Strimmig sestávající ze čtyř vesnic. V roce 1789, kdy vypukla v sousední Francii revoluce, sestávala říšská panství Winneburg a Beilstein z těchto dílů: Beilstein, zřícenina hradu Winneburg se dvorem a mlýnem, rychta Strimmig, rychta Dommershausen, panství Braunshorn, rychta Blankenrath, ves Gusterath, ves Waldkönigen a rychta Alfelen.⁴⁴

Nedobré poměry nastaly s vypuknutím francouzské revoluce a francouzskými úspěšnými výboji na území Říše. V roce 1794 Francouzi obsadili také Porýní a vzápětí připojili celý levý břeh Rýna k Francii. Metternichové tímto krokem přišli bez náhrady o veškerý majetek na tomto území. Odškodnil je až v roce 1803 německý císař František II. knížectvím Ochsenhausen ve Švábsku. Války s revoluční Francií panstvím značně uškodily. Škody byly vyčísleny na 249.347 zlatých 16 krejcarů. Když Metternichové ztratili svůj porýnský majetek, činil roční výnos těchto panství 62.611 zlatých 15 krejcarů a jejich hodnota se odhadovala na 3.127.066 zlatých 31 krejcarů. K zabraným lenním panstvím příslušela hrabství Winneburg a Beilstein, panství Spurckenburg, Nauenheim, Reinhardstein, Pousseur, Monclar, Openheimer a Mockenheimer Au, rychty Alfelen, Norath, Skt. Peterwald, Blanckerad, Strimmig a ves Gillenbeuren. Nesvěřenský majetek tvořily v Porýní domy v Mainzu a Koblenzi, vesnice Sosberg, Waldkönigen, Gusterath, Gering, Kellsen, dvory Dieblischer-Berg, Rubenach, Mayenfeld, vinice Ruttessesheim, Bodenheim, Kitterich, Bern-Kassel, k tomu nutno připočítat 22.000 zlatých na hotovosti. Celkem se na levém břehu řeky Rýna jednalo o 3 okrsky, 3 města, 30 vesnic, 18 hradních a dvorních obvodů, 9 rychet, 58 dvorů, 54 mlýnů, 12 lén dlouhodobě propůjčených vazalům, 15 patronátů,

⁴² NA, RAM-A, sign. C e 8 XV 66, kart. 78.

⁴³ NA, RAM-A, sign. C a 7 I 1, kart. 62.

⁴⁴ Möttsch, Johannes: Regesten des Archivs der Herrschaft Winneburg-Beilstein im Gesamtarchiv der Fürsten von Metternich im Staatlichen Zentralarchiv zu Prag. Urkunden bis 1400. Koblenz 1989, s. 61–69.

6 fundací.⁴⁵ Metternichové svůj zabavený majetek už nikdy nezískali zpátky. Pouze v roce 1834 se rozhodl Klement Václav kníže Metternich, že ve veřejné dražbě odkoupí z pozůstalosti Theissenových zříceninu hradu Winneburg.⁴⁶

Knížectví Ochsenhausen a Metternichové

Získání panství Ochsenhausen v horním Švábsku souvisí se zábořem metternichovských rozsáhlých držav v Porýní, který byl uskutečněn roku 1794. Dne 24. března 1803 došlo v rámci probíhající sekularizace církevních statků i k formálnímu zrušení říšského opatství Ochsenhausen. Již dne 20. února 1803 ovšem Ochsenhausen, Ummendorf, Sulmetingen s rychtou Hummertsried získal de iure jako odškodnění za porýnské majetky František Jiří hrabě Metternich.⁴⁷ Hrabě usiloval o odškodnění vehementně delší dobu. Nejprve požadoval klášter Münster, posléze klášter Waldsassen, prelaturu Arnstein anebo opatství Eberbach. Dne 24. července 1803 proběhlo osobní předání Ochsenhausenu novému vlastníkovi a někdejší klášter byl demonstrativně přejmenován na zámek Winneburg. Dne 30. června téhož roku bylo bývalé klášterní panství Ochsenhausen povýšeno na knížectví. Nový pán povolil 44 mnichům setrvat ve zrušeném klášteře, poslední opat Romuald Weltin se přestěhoval na zámek Obersulmetingen a pobíral roční rentu ve výši 7.000 zlatých.⁴⁸ Metternichové pak četný majetek pronajali, část ihned odprodali (například panství Sulmetingen knížeti Thurn-Taxisovi v roce 1805)⁴⁹, což nutně vedlo ke ztrátě obživy řady poddaných. Zvýšilo se také daňové zatížení a tak obyvatelstvo vzpomínalo na lepší časy, kdy jim vládl klášter. Metternichové to ovšem též neměli snadné, neboť zázemí se značně zmenšilo a rozhodně jim neplynuly takové příjmy jako bývalé církevní vrchnosti.

Tři roky po získání bývalého říšského opatství Ochsenhausen se stalo dosud samostatné knížectví součástí Württemberska coby stavovské panství. V témže roce převedl hrabě František Jiří Ochsenhausen na svého syna Klementa Václava. V podstatě od počátku se snažil František Jiří hrabě Metternich nově nabytý majetek prodat anebo ho alespoň zatížit dluhy. Tento přístup ovšem alespoň z počátku odmítal württemberský král. Tento panovník nakonec podle Napoleonových pokynů po francouzsko-rakouské válce (1809) Ochsenhausen Metternichům zabavil coby majetek rakouských exponentů, ale o rok později jim vše vrátil s výjimkou odvezeného nábytku a finanční hotovosti. Kancléře Metternicha stále pronásledovala tíživá finanční situace. Kromě toho nechtěl údajně být poddaným württemberského krále. Okolnosti ho pak donutily uzavřít smlouvu o prodeji dne 27. ledna 1825. Knížectví Ochsenhausen včetně Ummendorfu, Hornfischbachu a Hummertsriedu koupila za 1.200.000 zlatých württemberská koruna.⁵⁰ Rozsáhlou knihovnu (70000 svazků), archiv (26 fasciكلů) a vnitřní zařízení si kníže Klement Václav odvezl na český zámek Kynžvart. Současně s Ochsenhausenem se vzdal i čerstvě nabytého vévodství Portella v Neapolsku. Díky těmto prodejím, a rovněž díky půjčce barona Rothschilda, si mohl následně pořídit nová panství a statky v Čechách a na Moravě. V horním Švábsku kancléři ještě zbyl zámek a viničný statek Herschberg u Bodensee. Ten postoupil v roce 1830 württemberskému legačnímu radovi svobodnému pánovi Gremppovi von Freudenstein.

⁴⁵ NA, RAM-A, sign. F c 6 VIII 9, kart. 142.

⁴⁶ NA, RAM-A, sign. C a 7 III 33, kart. 64.

⁴⁷ Libri sapientiae, libri vitae. Von nützlichen und erbaulichen Schriften. Schätze der ehemaligen Bibliothek der Benediktiner-Reichsabtei Ochsenhausen. Ochsenhausen 1993, s. 30.

⁴⁸ Herold, Max: Ochsenhausen. Von der Benedikterabtei zur oberschwäbischen Landstadt. Weissenhorn 1994, s. 435.

⁴⁹ NA, RAM-A, sign. C a 7 III 24, kart. 64.

⁵⁰ Ad pozn. 49.

Panství Johannisberg za éry Metternichů

Arcivévoda Karel coby generální guvernér Mainzu (Mohuče) pověřil na základě předchozí dohody s Pruskem vládního radu Paula Antona von Handel, aby převzal panství Johannisberg do majetku rakouského panovnického domu. Vlastní předání se pak uskutečnilo dne 19. července 1815. O rok později, přesněji dne 1. července 1816, daroval rakouský císař Klementu Václavovi knížeti Metternichovi bývalé fuldské panství Johannisberg na Rýně s veškerým živým i mrtvým zařízením, pozemky, lesy, právy, jako projev díky a vděčnosti za uspořádání evropských záležitostí a za vykonané důležité služby pro stát.⁵¹ Kdyžby ale rod po meči i po přeslici vymřel, případně panství znovu Habsburgům. Navíc na věčné časy musela nová johannisberská vrchnost odvádět desátek z vinného výnosu do Vídně. Kancléř Metternich prosil císaře Františka I. již v květnu 1816, aby mu věnoval příhodně položený Johannisberg. Tížily ho trvale špatné finanční poměry a na Ochsenhausenu vážla hypotéka 900.000 zlatých.

V letech 1826–1837 se uskutečnila velkolepá klasicistní přestavba zámku Johannisberg pod vedením stavitele Georga Mollera z Darmstadtu. Stavební plány schválil osobně kníže. Podle nich bylo východní křídlo upraveno jako knížecí byt, přibyl dům a stáje pro vinaře, vhodné reprezentativní prostory pro přijímání hostů, zámecká loggie. Úpravy se nevyhnuly ani okolí. Nově nechal majitel upravit zámecký park a založit nové vinice. Ostatně johannisberské víno se dočkalo řady ocenění na světových výstavách jako například roku 1862 v Londýně, 1867 v Paříži, 1873 ve Vídni a 1876 ve Philadelphii. Také výsledky berlínského kongresu (1878) oslavili delegáti rýnským vínem z metternichovských sklepů. Kancléř Metternich nejprve nejevill přílišný zájem o novou državu, ale později si Johannisberg velmi oblíbil, trávil zde hlavně letní týdny a zval si sem vybrané hosty. Když se v roce 1851 vracel z exilu v Anglii, pobýval zde delší čas.

Během bouřlivého revolučního roku 1848 muži z okolí hlídali zámek proti turnerům z Mainzu a Frankfurtu. V dubnu 1848 vyhlásilo Nasavsko, k němuž Johannisberg patřil, státní ochranu nad zámekem, byly zapečetěny vinné sklepy a vchod do zámku, objekty hlídala občanská garda. Nasavské stavy se chystaly Johannisberg Metternichům zkonfiskovat, ale po různých sporech a tahanicích se v roce 1850 podařilo docílit s Nasavským knížectvím dohody o navrácení majetku. Kníže Metternich se ale musel zavázat, že státu bude napříště odvádět daně, což do této doby nemusel. I další majitel, kníže Richard s manželkou, rád využíval pohostinství Johannisbergu a trávil zde volné chvíle. Dne 13. března 1889 potvrdil německý císař a pruský král Vilém I. v Berlíně zřízení fideikomisu. Johannisberg se v té době již dvacet let nacházel na pruském území. Čistý odhad ceny panství činil 1.838.183 marek 50 pfenigů.⁵² U příležitosti sňatku své dcery Pascaliny (1885) kníže založil Nadaci princezny Pascaliny (Prinzessin Pascaline-Stiftung), která měla pečovat o chudé obyvatele Johannisbergu.⁵³ Po zániku německé monarchie v roce 1918 došlo i tady k rabování, kdy ze zámku zmizela vzácná sbírka středověkých zbraní. Zkáza ovšem nastala roku 1942, kdy britské letectvo vybombardovalo zámek s přilehlým okolím. Po ztrátě veškerého majetku v Čechách se na zničený Johannisberg uchýlil kníže Pavel s chotí Taťjánou, kterým se za několik let podařilo zámek a vinařství obnovit a proměnit ho v hlavní sídlo rodiny.

⁵¹ Struck, Wolf-Heino: Johannisberg im Rheingau. Eine Kloster-, Dorf-, Schloss- und Weinchronik. Frankfurt am Main 1977, s. 313.

⁵² NA, RAM-A, sign. C a 7 VII 1, kart. 64.

⁵³ NA, RAM-A, sign. C b 7 V 10, kart. 65.

Majetky rodiny v Uhrách

Není možná úplně známo, že rod Metternichů vlastnil některá panství a statky také v Uhrách. Nejprve se uherským statkářem stal sám kancléř Klement Václav kníže Metternich, když dostal za zásluhy v červnu 1814 na základě císařského rozhodnutí komorní statek Daruvár ležící v Banátu, konkrétně se rozprostírající na území žup Krassó-Szörény a Temes. Ke zmíněnému statku příslušely vesnice Daruvár, Magyarország, Szkeus a Szervestye.⁵⁴ Dne 14. června 1814 potvrdila donaci i uherská královská komora.⁵⁵ Ve vsi Daruvár (rumunsky Darova) žilo tou dobou 553, v Magyarország (Sacosu Mare) 2732, v Szervestye (Zervesti) 1155 a ve Szkeusi (Sciaus) 1710 duší. Celkově získal kníže Metternich 6150 nových poddaných a pozemky o rozloze 16778 hektarů. Převažovala orná půda, lesy zabíraly 1826 ha půdy.⁵⁶ Při bližším pohledu vypadaly při převzetí statku hospodářské poměry v získaných vesnicích následovně: Daruvár – 99 domků s pozemkem, 160 pololánků, urbaniální výnos 418 zlatých 3 krejcarů vídeňské měny, jeden dobrý panský hostinec, masné krámy pronajaty; Magyarország – 456 domů s pozemkem, 13 domů bez pozemku, 1 láník, 22 pololánků, 303 čtvrtlánků, urbaniální výnos 1.873 zlatých 14 krejcarů, jeden špatný hostinec, masné krámy pronajaty; Szkeus – 331 domů s pozemkem, 8 domů bez pozemku, 2 lánici, 49 pololánků, 168 čtvrtlánků, urbaniální výnos 1.222 zlatých 12 krejcarů; Szervestye – 248 domů s pozemkem, 6 domů bez pozemku, 1 láník, 21 pololánků, 103 čtvrtlánků, urbaniální výnos 970 zlatých 5 krejcarů. Zdejší hospodáři se s oblibou věnovali pití pálenky, méně vína. Převažoval chov ovcí nad chovem hovězího dobytka. Vrchnost nedisponovala na panství žádným oficiálním sídlem, ostatně nikdo z Metternichů sem pravděpodobně ani nikdy nezavítal. Ve druhé polovině 19. století žilo podle provedeného úředního sčítání lidu v Daruváru 1041 obyvatel (Němci), v Magyarorszákos 2900 obyvatel (Rumuni, Slováci), v Szervestye 922 obyvatel (Rumuni) a ve Szkeusi 1341 obyvatel (Rumuni, Rusíni).⁵⁷

Daleko významnější pro rodinu byla držba panství Bajna v župě Esztergom, Bia v župě Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bot v župě Fejér a Ráró v župě Győr. Tento majetek ovšem nevlastnila přímo linie Metternich-Winneburg, nýbrž Metternich-Sándor. Její základ byl dán roku 1835 sňatkem Mórice hraběte Sándora de Szlavnicza (1805–1878) s Leontinou princeznou Metternichovou (1811–1861). Hrabě Sándor, proslulý sportovec, pocházel ze starobylého a rozvětveného rodu pocházejícího z Trenčinské župy (Trencsén vármegye), kde se připomíná již v 15. století. Do hraběcího stavu byli povýšeni v roce 1787.⁵⁸ V Móricově manželství se narodila jediná dcera, Pavlina (1836–1921), která dne 4. června 1897 obdržela povolení užívat spojeného příjmení Metternich-Sándor.⁵⁹ Roku 1856 se navíc stala manželkou Richarda knížete Metternicha. Kněžna Metternich-Sándor žila v zimním období ve Vídni, kde se nacházela i ústřední správa jejich držav, léto s oblibou trávila na uherských statcích. Jen pro zajímavost, cesta tam z Vídně tehdy trvala jeden a půl dne. Její majetek v Uhrách zahrnoval výměru 11565 ha pozemků a jednalo se o pozemky na katastrálních územích Szomor, Torbágy, Bajna, Nagyöved, Sárísáp, Bot, Gyermely, Gyarmatpuszta a Bia.⁶⁰ Střídavě zde obývala buď přímo klasicistní zámek v Bajně anebo nedaleký lovecký zámček Gyarmatpuszta, kam s oblibou zajížděla řada šlechtických hos-

⁵⁴ NA, RAM-A, sign. C b 7 V 1, kart. 65.

⁵⁵ NA, RAM-A, sign. C b 7 V 2, kart. 65.

⁵⁶ NA, RAM-A, sign. F c 6 VIII 7, kart. 142.

⁵⁷ Magyarország helynévtára. Pest 1863.

⁵⁸ Révai nagy lexikona, XVI. Budapest 1924, s. 532.

⁵⁹ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 1922. Gotha 1921, s. 812.

⁶⁰ Rubinek, Gyula: Magyarországi gazdaczímtár. Budapest 1911.

tů. Koncem 19. století stálo v Bajně 305 domů, v nichž žilo 2348 obyvatel, z toho 2312 se hlásilo k maďarské národnosti.⁶¹

Osudy vídeňského paláce

Kancléř Metternich coby příslušník přední aristokratické rodiny v monarchii a nejvyšší státní úředník mocnářství potřeboval pochopitelně i odpovídající sídlo v císařském sídelním městě. Ve Vídni měl po několik desetiletí k dispozici služební byt v budově státní kanceláře (Staatskanzlei), v těsné blízkosti císařského paláce Hofburgu na Ballhausplatzu, kde se dnes nachází úřad rakouského spolkového kancléře. Vlastní rezidenci si ovšem začal budovat ve třetím vídeňském okrese nedaleko od paláce Belvederu, na Rennwegu.

Původně (1785) koupil Arnošt Kryštof kníže Kounic (Ernst Christoph von Kaunitz-Rietberg), domy čp. 422 a 423 se zahradou na Rennwegu od dvorního klenotníka Franze Macka.⁶² Dne 21. ledna 1797 daroval Kounic zahradu se všemi prostými budovami, nábytkem a dalším příslušenstvím své dceři Eleonoře, od níž přešly tyto nemovitosti přímo na Klementa Václava hraběte Metternicha, jejího manžela.⁶³ V průběhu napoleonských válek si ve zděděné zahradě nechal kancléř postavit jednopatrový příbytek jako svou letní rezidenci. Stavbě se říkalo Villa Metternich. Atmosféru tehdejšího života přiblíží následující úryvek: „V úterý 18. října, v den výročí bitvy u Lipska, se konala v Metternichově vile na Rennwegu na náklady císaře mírová slavnost. Kočáry svážely dámy v drahocenných toaletách v barvě bílé nebo modré, jak bylo předem dohodnuto, vlasy zdobené olivovými nebo dubovými listy, a pány v gala nebo slavnostních uniformách. Všude úsměvy, úklony, tichý hovor a zvonivý smích. Jakmile se objevili vladaři, byl vypuštěn balon a nebe rozsvítil ohňostroj. Na obloze vykreslil znaky spojených mocností. Císařský pár zahájil procházku zahradou. Ukryti za keři hráli muzikanti, hudba se linula mezi stromy, ve světle bengálských ohňů tančily skupinky baletek a vyvrcholením byla alegorie obležení města, mistrovské dílo pyrotechniků. Hosté obdivovali osvětlení zahrady a vily. Obrovský sál pro 1800 osob, přistavěný k vile pro tuto slavnostní příležitost, byl vyzdoben tisíci svíci. Metternich poučen pařížskou tragédií na rakouském vyslanectví v roce 1810, při níž uhořela Schwarzenbergova švagrová, dal odstranit všechny záclony a závěsy, aby předešel možnosti požáru.“⁶⁴ V roce 1835 byla vila přestavěna, přibýly sem majitelovy cenné umělecké sbírky. O pět let později kancléř získal sousední dům čp. 544 od manželů Mórica a Leontiny hrabat Sándorových výměnou za postoupení lenního statku Kovalovice na Moravě.⁶⁵ V letech 1846-1848 pak mohl kníže Metternich nechat postavit honosný palác podle plánů Johanna Romana von Ringe a Augusta Schwendenweina von Lonauberg. Během nepokojů ve Vídni roku 1848 byl metternichovský palác zcela vypleněn. Když se o tři roky později směl kancléř vrátit z exilu, přebýval nejčastěji právě ve vídeňském paláci. Jeho syn Richard žil čtrnáct let jako diplomat v Paříži a utrpěl těžké finanční ztráty při krachu burzy. I proto se rozhodl v sedmdesátých letech 19. století rozprodat přílehlou ozdobnou zahradu na stavební parcely. Velká část vnitřního zařízení paláce (celá knihovna, táfování stěn, parkety a osvětlovací tělesa) byla odvezena na zámek Kynžvart do Čech.⁶⁶ Vídeňský palác posléze v roce 1908 prodali Metternichové za jeden milion korun italské vládě, které sem umístila své velvyslanectví.⁶⁷ Budova slouží jako ambasáda do dnešních dnů.

⁶¹ A magyar korona országinak helységnévtára. Budapest 1892.

⁶² NA, RAM-A, sign. C a 7 III 19, kart. 63.

⁶³ NA, RAM-A, sign. C b 7 V 7, kart. 65.

⁶⁴ Sobková, Helena: Kateřina Zaháňská. Praha 1995, s. 170.

⁶⁵ NA, RAM-A, sign. C a 7 III 37, kart. 64.

⁶⁶ Metternichová, Tatiana: Svědectví o neobyčejném životě. Praha 1992, s. 214.

⁶⁷ www.ambvienna.esteri.it

Besitzverhältnisse des Fürstenhauses Metternich-Winneburg

Das Haus Metternich, aus dem Rheingebiet stammend, kam in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in die böhmischen Länder. Damals haben die Brüder Johann Reichhard, Karl, Emerich, Wilhelm und Lothar Freiherren von Metternich die Herrschaften Kynžvart (Königswart) und Kynšperk (Königsberg) in der Region von Loket (Elbogen) erworben, und damit die Wirkung der Metternichs als Grundherren in Böhmen eingeleitet. Im Jahr 1726 wurde Kynšperk verkauft. Vorübergehend besaßen die Metternichs auch zum Beispiel Smilkov, Horní Cerekev und Herálec-Humpolec. Die Familienmitglieder hielten sich in Böhmen zunächst nicht dauernd auf, sondern führten ihre Besitzungen aus dem Rheinland, wo ihre Zentraladministration in Koblenz saß. Erst nachdem die Familie ihren Besitz im Rheinland in Folge der französischen Revolution und der napoleonischen Kriege verloren hatte, wurde ihr Interessenschwerpunkt in die Habsburger Monarchie verlegt. Im Juli 1827 erwarb Kanzler Metternich bei einer Versteigerung die umfangreiche Herrschaft Plasy (Pläß) bei Pilsen, die seit Jahrhunderten dem Zisterzienserorden gehörte. Außerdem hielt die Familie Kojetín und Vřesovice in Mähren.

Die Hauptenklaven der Metternichs im Ausland lagen im Rheinland. Nach dem Einfall der französischen Truppen im Heiligen Römischen Reich verlor die Familie im Jahr 1794 alle ihre Dominien und Güter ohne Ersatz. Erst im Jahr 1803 wurden die Metternichs vom römisch-deutschen Kaiser Franz II. entschädigt, indem er das Fürstentum Ochsenhausen in Schwaben ihnen schenkte. Die Familie hielt diese Enklave bis 1825. Im Juli 1816 erreichte Metternich eine weitere kaiserliche Donation. Der Kaiser gab ihm die Herrschaft Johannisberg in der Nähe von Wiesbaden. Die Metternichs erwarben 1814 auch einen Besitz in Ungarn, genauer den Grundbesitz Daruvár im Ausmaß von über 16.000 Hektar. Die verwandte Familienlinie Metternich-Sándor wurde durch Erbschaft zum Besitzer der Herrschaft Bajna im Ausmaß von über 11.000 Hektar.

Nach dem Niedergang Österreich-Ungarns bewirtschafteten die Fürsten von Metternich in Böhmen die Herrschaften Königswart und Pläß, insgesamt 19.929 Hektar Grundstücke. Nach der Agrarreform (1931) überließ der tschechoslowakische Staat 12.071 ha Boden dem minderjährigen Fürsten Paul Alfons zur freien Nutzung. Der Ersatz für den beschlagnahmten Besitz war nicht hoch, im Gegenteil mussten die Fürsten zahlreiche Abgaben und Sondersteuern dem Staat bezahlen. Die Familie verlor ihren tschechischen Besitz nach dem Zweiten Weltkrieg. Das Ehepaar Paul und Tatiana von Metternich mussten unter dramatischen Umständen aus dem Land flüchten. Von allen ihren Sitzen in Mitteleuropa ist nur Johannisberg mit der umliegenden Herrschaft zur Verfügung der Familie geblieben.

Financial circumstances of noble family of prince Metternich-Winneburg

The author examines in detail the development of property of noble family Metternich-Winneburg in Bohemia, Germany and Hungary from 18th till 20th century.

VZNIK VŠEOBECNÉHO UKAZATELE, ZÁKLADNÍ EVIDENČNÍ POMŮCKY SPISOVNY PRAŽSKÉHO MAGISTRÁTU

JANA KONVIČNÁ

Jeden ze základních pramenných celků pro poznání dějin města Prahy a jeho obyvatel konce osmnáctého až počátku dvacátého století tvoří písemnosti označované jako hlavní spisovna Magistrátu hlavního města Prahy. Přes svoji obsahovou výlučnost jsou tyto dokumenty badateli využívány v menší míře, než by si zasloužily, k čemuž do jisté míry přispívá také skutečnost, že tento archivní fond doposud nebyl definitivně zpracovaný a neexistují k němu moderní archivní pomůcky. S dílčím zpracováním spisů magistrátní spisovny se sice začalo již na počátku druhého decenia 20. století (tehdy vzniklé pomůcky se bohužel nedochovaly), po definitivním sloučení hlavní spisovny a Archivu hl. města Prahy (1933) však tyto práce ustaly a k systematickému zpřístupňování spisovenského materiálu se přikročilo až v roce 1960 a v letech následujících.¹ Tehdy vzniklé archivní pomůcky lze využít především pro tematickou orientaci po spisovém materiálu, a tak jsou stále nejpodrobnějšími a nejspolehlivějšími pomocníky při vyhledávání spisů pomůcky dobové – v případě magistrátní spisovny především všeobecný ukazatel. Jeho vzniku budeme věnovat následující řádky.

Začneme v roce 1784, kdy došlo ke sloučení Starého Města pražského, Nového Města pražského, Malé Strany a Hradčan v královské hlavní město Prahu a kdy se 9. srpna sešel na svém prvním zasedání Magistrát královského hl. města Prahy, centralizovaná instituce pověřená řízením nově vzniklého územně správního celku. Devátý srpen má však význam i pro dějiny magistrátní spisovny, neboť znamená počátek její působnosti. Stejně jako dnes zajišťovala spisovna i na konci 18. století příjem, evidenci, uložení a dle potřeby i opětovné předkládání veškerých písemností vzešlých z činnosti svého zřizovatele; uvedené úkoly plnilo několik úředníků v čele s registrátorem. Vedle přidělených prostor ve Staroměstské radnici využívala také kostel sv. Mikuláše na Starém Městě pražském, kam ukládala magistrátní spisy.

V počáteční fázi fungování magistrátní spisovny byly pro ukládání spisů přejímaných registraturou od jednotlivých organizačních složek magistrátu k trvalému uložení vytvořeny s ohledem na jejich věcnou souvislost spisovní odbory označované římskými číslicemi. Tato praxe trvala jen krátce, neboť již 3. dubna 1788 bylo nejvyššímu purkrabímu

¹ V daném výčtu záměrně pomíjím katalogizační práce spisů hlavní spisovny započaté v prvním deceniu současného století, neboť jejich výstupy mají proti pomůckám z šedesátých a sedmdesátých let století dvacátého zcela jiný charakter. K prvním etapám pořádání spisů magistrátní spisovny souhrnně Konvičná, Jana: Z historie pražské magistrátní spisovny do roku 1945. In: Městské archivy & městští archiváři, (ed.) Čermáková, Jana – Červená, Radana – Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila. Brno 2010, s. 105–129. Problematiku zmiňují také Kubičková, Božena: Archiv hlavního města Prahy. Dějiny. Documenta Pragensia 15, 1997, s. 541–619; Holec, František: Archiv hlavního města Prahy. Kapitoly z dějin 1851–2001. Praha 2006.

dvorským dekretem nařízeno, aby nechal magistrátní agendu a její rozdělení nově prozkoumat. Nejvyšší purkrabí pověřil tímto úkolem guberniální rady barona Henneta a hraběte Cavrianiho a na základě jejich zprávy byla pro pražskou magistrátní spisovnu vypracovaná první instrukce, jež nabyla účinnosti 1. srpna 1789. V případě politického senátu magistrátu bylo dle instrukce upuštěno od dosavadního způsobu označování spisů římskými číslicemi a ty byly nově značeny zkratkami Publ.[icum], Oeconom.[icum], Cult.[us], Dietale, Commerc.[iale], Contr.[ibutionale], Camer.[ale], Militare a Conscr.[iptionale]. V roce 1802 byla doposud jednotná agenda politického senátu rozdělena do devíti skupin. Jejich značení písmeny A, B, C, D, E, F, G, H, J, k nimž časem přibyla ještě písmena K (Smíchov), L (Libeň), M (trestní záležitosti) a N (židovské záležitosti), bylo převzato také pro popisování spisů ukládaných ve spisovně. Počet takto vzniklých spisovenských skupin nebyl konstantní, ale mohl být, stejně jako jejich věcný obsah, dle potřeby registratury měněn.² Uvedená praxe přetrvávala v podstatě až do počátku 20. století.

Pro evidenci spisovnou převzatých dokumentů, případně k urychlení jejich opětovného vyhledání, ukládaly instrukce registraturě povinnost vést několik typů knih: hlavní knihu, odborný ukazatel, domovní knihu a knihu ulic. Hlavní kniha představovala abecedně řazený ukazatel, do něhož se zapisovalo vše, co bylo předchozího dne přijato a zaznamenáno podacím protokolem. Její zápisy byly tvořeny formou jmenných nebo věcných hesel a k nim byla z archů podacího protokolu připisována příslušná čísla jednací. Jedna hlavní kniha byla určena vždy na jeden rok, pouze v případě enormně nízkého počtu přijatých spisů mohla být používána dva roky. Abecedně řazený byl rovněž odborný ukazatel (index). Byl veden vždy samostatně pro každou spisovenskou skupinu a zapisovalo se do něj vše, co v této skupině pojednávalo o jedné věci nebo jedné osobě; jeho zápisy byly pořizovány přímo ze spisů. Jeden svazek odborného ukazatele byl určen na deset let, tj. na dobu jedné spisové periody. Pokud bylo některé heslo odborného ukazatele příliš rozsáhlé, byl pro ně zřízen samostatný svazek. Domovní kniha i kniha ulic byly členěné na jednotlivé městské části, v jejichž rámci byly k příslušnému číslu popisnému nebo ulici zapisovány adekvátní odkazy na spisy všech spisovenských skupin. Pravděpodobně počátkem sedmdesátých let 19. století začala být ve spisovně vedle právě charakterizovaných pomocných knih vytvářena ještě pomůcka nová – označovaná jako Universal-Register (všeobecný ukazatel), která měla umožnit snadnější orientaci v písemnostech uložených v magistrátní spisovně.³ Také Universal-Register byl tvořen sledem abecedně řazených hesel svázaných do knih, jeho předností oproti dosavadním odborným ukazatelům ale byla jeho „univerzálnost“, neboť k jednotlivým heslům Universal-Registru nebyly připisovány odkazy na písemnosti jediné spisovenské skupiny, nýbrž odkazy na všechny spisovenské skupiny, což značně urychlilo vyhledávání spisů dle požadavků žadatelů. Původcem a současně sestavovatelem Universal-Registru byl registrátor Rank, bezesporu nejvýraznější osobnost dějin pražské magistrátní spisovny.

Josef Rank (1833–1912) získal rozsáhlé všeobecné znalosti, ale i lexikografickou praxi díky strýci Josefu Frantovi Šumavskému, u něhož vyrůstal. Ve Frantově domácnosti se seznámil s řadou osobností pražského kulturního a společenského života, mj. Karlem

² Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Magistrát hl. města Prahy I (dále MHMP I), Rankeum, svazek Praha – spisovna 1784–1864, nefol. (neuspořádáno). Např. dle třetí instrukce spisovny (1889) byl obsah jednotlivých spisovenských skupin následující: A – veřejná správa (Publicum), B – obecní správa a hospodářství pražské obce (Oeconomicum), C – záduší, školství, chudinství (Cultus), D – policie stavební, požární, uliční a zdravotní (Dietale), E – živnosti (Comerciale), F – bernictví (Contributionale), G – poplatky nemocniční, percentuální, kolkové; poplatky z nájemného a psů (Camerale), H – vojenství a příslušnictví (Militare).

³ Kdy přesně se začalo se sestavováním Universal-Registru, při současném stavu bádání nevíme, k roku 1876 ale máme zprávu, že byly dokončeny 3 svazky písmene A; AHMP, fond MHMP I, Rankeum, svazek Praha – spisovna 1875–1879, nefol. (neuspořádáno).

Jaromírem Erbenem, který si ho vybral jako spolupracovníka do pražského městského archivu, kde s jeho pomocí roztřídil a vyskartoval spisy tzv. staré magistrátní registry. Do služeb pražské obce vstoupil v červnu 1857 jako písař, o čtyři roky později povýšil na archivního adjunkta a k 1. lednu 1865 byl jmenován bezprostředním představeným spisovny – jako její šéf působil až do roku 1902, kdy odešel do výslužby. Vedle práce pro magistrát se věnoval sestavování jazykových i naučných slovníků a byl také literárně činný.⁴

Právě bohaté zkušenosti lexikografa zúročil Rank i při sestavování všeobecného ukazatele,⁵ kdy postupoval následujícím způsobem: Původní knižní indexy (tzv. odborné ukazatele) byly rozstříhány na jednotlivé zápisy, z nichž byl sestaven abecední lístkový katalog; zápisy z rubových stran byly přepsány na samostatné lístky a ty byly následně vázány do katalogu. Potom Rank rozdělil katalog na budoucí svazky knih podle jednotlivých písmen abecedy a pro zvláště obsáhlá hesla vyčlenil samostatné svazky. Takto rozdělený katalog přepsali písaři na připravené, předtištěné archy a ty byly následně svázané do knih.⁶ Výsledný ukazatel pak byl jakýmsi smíšeným jmenným, místním a obecným rejstříkem, v němž byly k jednotlivým heslům přiřazeny, jak již bylo naznačeno výše, odkazy na signatury a čísla jednacích spisů všech skupin magistrátní registry včetně stručné charakteristiky projednávané záležitosti – např. u hesel významných osobností jsou uváděny jejich životopisy, u důležitých úřadů je popsána historie jejich vzniku atd. V některých případech byly do ukazatelů přepisovány texty celých dokumentů, eventuálně vlepovány samotné dokumenty, novinové výstřižky či obrazové přílohy.

Všeobecný ukazatel začíná rokem 1845, což znamená, že se registrátor rozhodl nepřijmout do něj tzv. starou magistrátní registry, jež po skartacích provedených K. J. Erbenem a mladým Rankem tvořila v rámci spisovny jakýsi svébytný celek a pro úřední účely již asi příliš využívaná. I tak zůstával rozsah spisovenského materiálu značný, navíc neustále narástal, což bránilo úvahám o vytvoření všeobecného ukazatele pro veškeré spisy uložené v registratuře. Rank proto musel stanovit, jaký časový úsek (perioda) bude pro jeho zpracovávání nejvhodnější a jako horní hranici první periody určil rok 1870 – rok, ve kterém byly pomocné knihy spisovny naposledy psány německy, neboť od následujícího roku již měly být vedeny pouze v češtině.⁷ Všechny další periody ukazatele měly být dvacetileté, aby odpovídaly vždy dvěma svazkům již uzavřeného odborného indexu příslušné spisovenské skupiny. Změna jazyka odborných indexů se odrazila i na podobě všeobecné-

⁴ Podrobněji Kubičková, B.: Archiv, s. 585nn.; Holec, F.: Archiv, s. 31–34, 38–39; Konvičná, Jana: Portrét (nejenom) pražského magistrátního registrátora a českého lexikografa Josefa Ranka. Pražský sborník historický 39, 2011, s. 299–312; táž: Z historie, s. 111–117.

⁵ Jako všeobecný ukazatel (Universal-Register) byly označovány svazky pro léta 1845–1870, svazky periody 1871–1890 nesou pojmenování ukazatel spisovny a instrukce hlavní spisovny z roku 1905 mluví o této pomůcce jako o ústředním ukazateli. Pro zjednodušení budeme v celém textu používat pouze termín všeobecný ukazatel. Vedle všeobecného ukazatele začal Rank zpracovávat i ukazatel domů, tomu se však v tomto příspěvku nebudeme věnovat.

⁶ Popis Rankova postupu při sestavování všeobecného ukazatele nepochází z autentického dobového dokumentu, nýbrž ze zprávy Jana Beránka, jednoho z nástupců Josefa Ranka na postu registrátora magistrátní spisovny (viz dále), pro prezidium pražského magistrátu z roku 1916; AHMP, fond MHMP I, Prezidium rady a magistrátu (dále Prezidium), odd. osobní, inv. č. 331, sign. Pers. II/5, kart. 1. Beránek se domníval, že si Rankovi písaři při přepisování všeobecného ukazatele usnadňovali práci tím, že vyhazovali některé nepřepsané katalogové lístky, které obsahovaly velké množství čísel jednacích – např. „kartičky“ k problematice hnanců; AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, sign. Pers. VIII/6, osobní spis Vincenc Stojanowski (neuspořádáno).

⁷ AHMP, fond MHMP I, Rankeum, svazek Praha – spisovna 1865–1874, nefol. (neuspořádáno). Na pražském magistrátu byly pro úřední praxi čeština a němčina zrovnoprávněny už v roce 1861, řada úředníků ale nebyla v užívání češtiny dostatečně zblhlá a zejména v písemném projevu dávala i nadále přednost němčině. Výuka češtiny představovala další aktivitu, které se Rank na magistrátu věnoval.

ho ukazatele – svazky periody 1845–1870 jsou psány německy (i když výjimečně můžeme nalézt i zápisy v češtině), svazky period navazujících česky.

Když v roce 1902 odcházel Josef Rank do výslužby, všeobecný ukazatel spisovny nebyl zdaleka dokončen. Definitivně zpracovaná byla pouze perioda 1845–1870, zahrnutá do 110 svazků, a na následující periodě se stále pracovalo, přičemž spisovna nedisponovala dostatečným počtem pracovníků, kteří by se mohli tomuto úkolu věnovat. Ve své zprávě prezidiu magistrátu z 23. srpna 1903 Rankův nástupce na postu registrátora⁸ Václav Lešer⁹ uvádí, že v současné době je druhá perioda všeobecného ukazatele pro léta 1871–1890 přepsaná po slabiku Ko a bude-li zachováno nynější tempo prací, kdy ukazatel píše pouze dva písaři, bude celá perioda dokončena za zhruba 33 let.

Přestože magistrátní spisovna procházela od roku 1903 hektickým obdobím, neboť se v souvislosti s plánovanou reorganizací magistrátu připravovala na svoji decentralizaci a zřízení referátních spisoven (1903–1905), považoval Václav Lešer dokončení všeobecného ukazatele za jednu ze svých priorit a předložil návrh, jak práce na ukazateli urychlit, aby svazky rozpracované periody byly dohotoveny za – dle jeho odhadu – deset až jedenáct let. Podstatou Lešerova řešení bylo samozřejmě zvýšení počtu pracovníků, a to minimálně na pět. Registrátor ale neuvažoval o nových pracovních silách, jež by bylo nutné zaškolit, nýbrž chtěl využít stávající zaměstnance spisovny, kteří by na všeobecném ukazateli pracovali za finanční kompenzací v mimoúředních hodinách. Při počtu pěti pracovníků by jeden z nich stříhal staré indexy na lístky a ty rovnal dle abecedy, druhý by lístky přepisoval po sadách, třetí by kontroloval předchozí přepis a abecední řazení a zarovnával by abecední řazení sad a v případě potřeby by také pomáhal při přepisování původních lístků. Na čtvrtého a pátého pracovníka by pak zůstalo opisování definitivně seřazených hesel na folianty, jež by byly následně svázané do konečných svazků všeobecného ukazatele. Veškeré práce by musely být vykonávány pouze ve spisovně a zainteresovaní úředníci si jimi mohli přivydělat maximálně 50 K měsíčně.¹⁰ Zda, případně do jaké míry byl návrh Václava Lešera prezidiem pražského magistrátu akceptován, prameny nevyprávějí, s jistotou ale víme, že jeho časový odhad na dokončení svazků periody 1871–1890 všeobecného ukazatele při navýšení počtu pracovníků nevyšel.

Po zřízení referátních spisoven přešla řada činností hlavní spisovny magistrátu na nově vzniklé registry, proto je logické, že došlo i k redukci systemizovaných míst jejich pracovníků. Permanentní snižování počtu písařů, na které upozorňoval už Václav Lešer, však mělo negativní dopad nejen na vytváření všeobecného ukazatele, ale i na jednu z hlavních povinností spisovny – vedení hlavní knihy.¹¹ Personální situace nejen tohoto úřadu, ale celého magistrátu se pak ještě zhoršila během válečných let, kdy mnozí zaměstnanci narukovali do armády, nebo byli přesunuti na potřebnější práce. Na podzim 1914 přišel Jan

⁸ Titul registrátor jako označení pro šéfa spisovny zanikl odchodem Josefa Ranka do penze. Vedoucí úředník spisovny byl nadále titulován jako přednosta úřadu, od roku 1908 jako představený úřadu. Coby zvláštní projev uznání mohl získat titul ředitel hlavní spisovny (královského) hlavního města Prahy.

⁹ Václav Lešer (1844–1919), absolvent gymnázia, po určité době působil jako písař Františka Palackého, později přepisoval dokumenty také pro Václava Vladivoje Tomka, Josefa Emlera, Jaromíra Čelakovského či Josefa Teigehe. Do služeb pražské obce vstoupil v roce 1870 jako příruční obecní statistické kanceláře, odkud byl přeřazen do magistrátní spisovny – jejím představeným byl jmenován v květnu 1902. Sestavil první český adresář královského hlavního města Prahy (1884) a je autorem návrhu nové instrukce pro hlavní městskou spisovnu (1905). K 1. dubnu 1908 odešel do penze. Viz AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, sign. Pers. VIII/100, osobní spis Václav Lešer (neuspořádáno).

¹⁰ AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, inv. č. 331, sign. Pers. II/5, kart. 1.

¹¹ Zatímco Josef Rank měl v roce 1901 ve spisovně k dispozici 31 písařů (na přepisování všeobecného ukazatele ale pracovali jen někteří z nich), v době odchodu Václava Lešera do penze (1908) zde pracovali již pouze čtyři a v následujících letech jejich počet kolísal mezi jedním až třemi; viz Almanach hlavního města Prahy 4–17, 1901–1914.

Beránek, v pořadí devátý představený městské spisovny,¹² s návrhem, aby pro rok 1915 nebyla hlavní kniha vedena a aby se raději pokračovalo na dokončení všeobecného ukazatele. Beránek tak chtěl zároveň zjistit, zda je hlavní kniha pro chod úřadu vůbec potřebná.¹³ Ani toto řešení, v daném okamžiku navíc chápáné jako dočasné, však práce na všeobecném ukazateli příliš neurychlilo, a tak se představený spisovny pokusil podívat na celý problém z jiného úhlu pohledu. Už v březnu 1915, kdy byla druhá perioda ukazatele zpracovaná po slabiku Si, se obrátil na městskou radu a předložil jí návrh na zásadní změnu postupu při zpracování všeobecného ukazatele spisovny. Oproti dosavadnímu stříhání původních odborných indexů Beránek navrhoval, aby se z každého oddělení spisovny vzaly vždy indexy příslušných písmen a z nich se na lístky vypsala všechna jména. Kromě značky použitého indexu a roku v rohu lístku neměly být u jmen uváděny žádné další údaje jako nacionále, stav, zaměstnání atd., ale mělo se poznamenat, kolik řádků se má pro tato data rezervovat. Napsané lístky se pak měly seřadit, jména i se svými značkami přepsat v přesném abecedním pořadí do ústředního ukazatele, přičemž pod jmény měla být ponechána potřebná mezera pro chybějící údaje, jež měly být v další etapě doplněny přímo z originálních indexů. Výhodu této metody viděl Beránek nejenom v urychlení postupu prací, ale také v menší chybovosti při opisování údajů – zejména čísel, neboť data by dle nového způsobu byla do ukazatelů přepisována z originálů, nikoli pouze z částečného opisu, jak tomu bylo v případě Rankova postupu. Dalším kladem navrhovaného postupu bylo zachování původních odborných indexů. Městská rada se k Beránkovi návrhu vyslovila kladně a ten jí mohl již v červenci následujícího roku ohlásit dokončení řady všeobecného ukazatele pro periodu 1871–1890 o celkovém počtu 240 svazků.¹⁴

Představený spisovny Jan Beránek na práce spojené se vznikem všeobecného ukazatele pouze nedohlížel, ale stejně jako kdysi registrátor Josef Rank se jich aktivně účastnil: kontroloval vytváření obecných hesel, prováděl revizi textů podle původních pomůcek a závěrečnou korekturu všech foliantů před jejich přepsáním do definitivních svazků. Sám vytvořil 30 svazků všeobecného ukazatele pro písmena Š–Z, při jejichž zpracování si vyzkoušel další možnou pracovní metodu. Zcela využil původní odborné indexy, které již nerozepisoval do hesel, ale vždy ke konkrétnímu písmenu či slabice přiřadil příslušné listy původního indexu, přičemž zachoval rozdělení listů podle jednotlivých oddělení spisovny.¹⁵

Pres časovou a donedávna i personální náročnost celého projektu se neuvažovalo o jeho ukončení, neboť povinnost vést všeobecný ukazatel byla od roku 1905 zakotvená v in-

¹² Jan Beránek (1859–1931), absolvent gymnázia (1877) a právnické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (1881), krátce působil v advokátní kanceláři. V roce 1883 nastoupil do služeb pražské obce a jako zaměstnanec magistrátu prošel na různých postech referáty školním, vojenským, stavebním, popisným a živnostenským. V roce 1914 byl jmenován představeným hlavní magistrátní spisovny. V květnu 1923 ze zdravotních důvodů zproštěn vedení hlavní spisovny a pověřen sestavením inventáře uměleckých předmětů nacházejících se v obecním majetku. Penzionován k 1. listopadu 1923. Během svého života shromáždil rozsáhlou sbírku národních lidových výšev. Viz AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, sign. Pers. VIII/9, osobní spis Jan Beránek (neuspořádáno).

¹³ Městská rada Beránkuv návrh 14. září 1914 schválila a představený spisovny jej 24. září následujícího roku zopakoval. Návrh, aby hlavní kniha nebyla vedena ani v roce 1916, zdůvodňoval nejenom nedostatkem pracovních sil, ale i skutečností, že během roku 1915 nepožádal o její předložení ani jeden úředník magistrátu. Stejná situace se opakovala i v následujících letech, a tak se od vedení hlavní knihy zcela upustilo. AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, inv. č. 335.9, sign. Pers. II/13, kart. 4.

¹⁴ AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, inv. č. 331, sign. Pers. II/5, kart. 1. Svazky týkající se školství, vojska a záduší, které zakládal ještě Josef Rank, mají časový rozsah 1871–1900.

¹⁵ AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, inv. č. 331, sign. Pers. II/5, kart. 1; tamtéž, sign. Pers. VIII/9, osobní spis Jan Beránek (neuspořádáno). Svazky zhotovené představeným spisovny jsou opatřeny razítkem s následujícím textem: „K úspore času i nákladů při úbytku úř[edních] sil ve váleč[ném] r[oc]e] 1915–1916 byla jen původní látka k UKAZATELI (Š–Z) co možná přizpůsobena a přiřazena. Jan Beránek“.

strukci pro hlavní spisovnu,¹⁶ jistou „komplikační“ pro sestavování svazků další časové periody však představovala již zmiňovaná decentralizace magistrátní spisovny. Její značná část byla realizovaná v roce 1904, kdy nově vzniklé referátní spisovny založily vlastní odborné indexy a tím ukončily dosavadní řadu odborných indexů připravovaných hlavní magistrátní spisovnou od roku 1785. Tato skutečnost byla dle názoru Jana Beránka natolik zásadní, že upustil od někdejšího předpokladu vytvořit třetí periodu všeobecného ukazatele opět pro dvacet let a ukončil ji právě rokem 1904. Vzhledem k tomu, že původní odborné indexy magistrátní spisovny byly vedeny vždy pro deset let, v tomto konkrétním případě pro léta 1891–1900 a 1901–1904, zvažoval také, zda oba časové úseky spojit do jednoho ukazatele, nebo zda je ponechat v oddělených svazcích.¹⁷ Co nakonec rozhodlo ve prospěch druhé varianty stejně jako proč jsou svazky třetí řady všeobecného ukazatele vedeny pro každé oddělení magistrátní spisovny, tedy pro oddělení A–H, zvláště, nevíme, poněvadž o vzniku všeobecného ukazatele pro léta 1891–1900 máme ještě méně informací než o periodách předchozích. Jediná zmínka o jeho sestavování pochází z července 1917, kdy Jan Beránek informuje prezidium pražského magistrátu, že od listopadu předchozího roku upravil dalších 122 odborných indexů z let 1891–1900, a tak mu jich ke korektuře zůstává ještě 212.¹⁸ O dalším průběhu událostí tak můžeme jen spekulovat.

Předpokládáme, že ředitel Beránek¹⁹ dokončil třetí periodu všeobecného ukazatele někdy koncem druhého decenia 20. století a že jednotlivé svazky zpracoval sám,²⁰ s výjimkou písařských prací. Přestože válka v té době již skončila, zůstávala personální situace hlavní spisovny pražského magistrátu nadále tristní. Beránka sice stále neopouštěla myšlenka na další část všeobecného ukazatele, jeho špatný zdravotní stav, díky němuž už řadu let pobýval často mimo úřad, a nové úkoly související mj. s přípravou jednotné organizace archivnictví a spisové služby ve Velké Praze, mu nedovolovaly realizovat ji. (A poněvadž se pravděpodobně jednalo o Beránkovu svého druhu „srdeční záležitost“, nesvědčil ji nikomu jinému.) Definitivní tečku za všeobecným ukazatelem magistrátní registratury učinila nová instrukce spisoven hlavního města Prahy zpracovaná archivářem Václavem Vojtíškem (1921), která již s jeho vedením nepočítala.

Entstehung des Universal-Registers, der in der Registratur des Prager Magistrats

Die Registratur des Magistrats der königlichen Hauptstadt Prag existierte als ein einheitliches Hilfskanzleiamt des Magistrats von 1784 bis 1903, als ihre Dezentralisierung aufgenommen wurde. Am Anfang der 1870er Jahre begann Josef Rank (1833–1912), der sechste Magistratsregistrator in der Reihe, mit der Erstellung eines neuen Hilfsmittels für die Evidenz der in der Registratur bereits aufbewahrten Akten – des so genannten Universal-Registers. Der Beitrag beschreibt Ranks Vorgehen bei der Erstellung dieses Hilfsmittels und Erneuer-

¹⁶ Instrukce hlavní spisovny kr. hl. města Prahy, schválená městskou radou 27. prosince 1905, §2, odst. e; AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, inv. č. 334.20, sign. Pers. II/8, kart. 2.

¹⁷ AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, inv. č. 331, sign. Pers. II/5, kart. 1.

¹⁸ AHMP, fond MHMP I, Prezidium, odd. osobní, sign. Pers. VIII/9, osobní spis Jan Beránek (neuspořádáno).

¹⁹ Titul ředitele hlavní městské spisovny udělil Janu Beránkovi za jeho dosavadní záslužnou činnost pro pražskou obec sbor obecních starších na svém zasedání 12. listopadu 1917.

²⁰ Všeobecný ukazatel pro periodu 1891–1900 je tvořen 103 svazky. Předpoklad, že byl sestaven jedinou osobou, tak není nereálný.

erungen durch Ranks Nachfolger, insbesondere Jan Beránek (1859–1931), der so wie einst Josef Rank zahlreiche Bände des Registers selbst erstellt hat. Im Unterschied zu Rank schaffte er aber, die ursprünglichen Registraturhilfsbücher vor Vernichtung zu retten. Des Weiteren widmet die Verfasserin ihre Aufmerksamkeit der Sprache des Registers und der Bestimmung von Grenzen einzelner Perioden des Registers. Als die Erstellung des Registers am Ende des zweiten Jahrzehnts des 20. Jahrhunderts beendet wurde, waren drei Perioden bearbeitet: 1845–1870, 1871–1890 und 1891–1900.

Creation of “general indicator”, basic tool for registry office at Prague Municipality

The author analyzes the basic tool for registry office at Prague Municipality, so called “general indicator” (Universal-Register), developed by the municipal registrar Josef Rank (1833–1912).

PŘES ARCHIVNÍ VÝZKUMY K NÁVRHŮM REORGANIZACE ARCHIVNÍ SÍTĚ V PODUNAJSKÉ MONARCHII. K NĚKTERÝM ASPEKTŮM ČINNOSTI RAJHRADSKÉHO BENEDIKTINA FRANTIŠKA BEDY DUDÍKA V LETECH 1850–1874

RICHARD MAHEL

Dudíkovy rané archivní výzkumy můžeme datovat k létům 1849–1854, kdy končilo jeho angažmá v moravském církevním školství a kdy se stále více klonil k archivní a historio-
grafické práci. Ačkoliv lze doložit, že Dudík hledal v moravských archivech a knihovnách
odpovědi na první badatelské otázky a problémy již ve druhé polovině 40. let 19. století,
tedy ještě v období jeho plného pedagogického nasazení na Filozofickém ústavu v Brně,¹
zůstaly tehdy v popředí jeho zájmu ještě pedagogika i enormní zájem o zavedení výuky
českého jazyka do moravského školství, motivovaný vlasteneckými city.² Skutečně eru-
dovaný přístup a metodickou ustálenost najdeme v jeho historiografických výzkumech
až v souvislosti s jeho dvěma prvními, vlastenecky orientovanými publikacemi z let 1848
a 1849³ a především s jeho následným epizodním pedagogickým působením na vídeňské
univerzitě v letech 1855–1856, spojené v jeho případě ještě s dlouhodobým pracovním
vytížením pro Řád německých rytířů, pro který uspořádal centrální řádový archiv, krátce
předtím deponovaný z Mergentheimu⁴ v Německu do rakouské Vídně.⁵ Ve Vídni se

¹ „Die philosophischen Lehranstalt in Brünn“. Na škole přednášel v letech 1840–1848, poté přestoupil na vyšší gymnázium v Brně, kde vyučoval v letech 1849–1854. Jeho působení však již tehdy přerušovaly souběžné historiografické aktivity (k tomu blíže: Schwippel, Carl a kol.: *Geschichte des deutschen Staats-Ober-Gymnasiums in Brünn von der Gründung desselben im Jahre 1578 bis zum Jahre 1878*. Festschrift zur... 300jährigen Bestandes. Brünn: R. M. Rohrer, 1878, s. 157–158, Mahel, Richard: *K počátkům vědecké činnosti rajhradského benediktina a moravského historika Františka Bedy Dudíka /1815–1890/*. Ke 120. výročí úmrtí historografa Moravy. VVM 63, 2011, č. 2, s. 105–119).

² Blíže: Pokorný, Václav Jan: *Beda Dudík zahajuje přednášky o české literatuře v Brně roku 1846*. Literární archiv – příloha časopisu *Archa*, 1921, č. 13, s. 201–204, Mahel, Richard: *Vliv Aloise Vojtěcha Šembery na Dudíkovy přednášky českého jazyka v Brně v letech 1845–1848*. SM, 2009, č. 29, s. 85–91.

³ Dudík, Beda: *Mährens gegenwärtige Zustände vom Standpunkte der Statistik*. Heft 1–4. Brünn: C. Winiker, 1848, 117s., týž: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrathum Mähren*. Mit steter Rücksicht auf die Landesgeschichte, nach Urkunden und Handschriften bearbeitet. Bd. 1. Brünn: C. Winiker, 1849, 534s.

⁴ V současnosti Bad-Mergentheim ve spolkové zemi Baden-Württembersko. – Přesnější název řádu zní: *Řád Bratří německého domu Panny Marie v Jeruzalémě (Ordo fratrum domus hospitalis Sanctae Mariae Teutonicorum in Jerusalem)*.

⁵ Na půdu Alma mater Rudolphina Vindobonensis nastoupil na základě dvou ministerských dekretů č. 81 z 9. 1. 1855 a č. 1721 z 22. 1. 1855, jak připomíná výroční zpráva vyššího gymnázia v Brně, kde v letech 1849–1854 Dudík vyučoval (Král, Antonín: *Programm des k. k. Gymnasiums in Brünn für das Brünner Schuljahr 1855*. Brünn: C. Winiker, 1855, s. 25). Ve Vídni působil jako soukromý docent pro studium středověkých písemných

mimo jiné seznámil s novými metodami historické práce, které propagoval univerzitní filologicko-historický seminář, dále s činností v roce 1854 založeného tříletého Ústavu pro rakouský dějepyt⁶ a se stejným zájmem sledoval aktivity v roce 1857 založené katedry pomocných věd historických při téže univerzitě, vedené a aktivně propagované profesorem Theodorem von Siclelem, autorem nových přístupů k pomocným historickým vědám a jejich využití pro badatelskou práci. Dudík na univerzitě obohatila nejen nová metodologie a přístupy v historické vědě a v archivnictví, které ovšem nepřijal zcela bez výhrad, ale především nové osobní kontakty. Ty se neomezovaly pouze na půdu univerzity a přidružených odborných institucí, ale zasáhly i do některých pater vídeňské vládní administrativy. Dudík tak získal osobní kontakty, o kterých věřil, že je dokáže využít i v budoucnu a to se částečně potvrdilo v případě jeho návrhů reorganizace archivní sítě v rakouské monarchii.

Dudík se již během univerzitního angažmá zdráhal aplikovat Sichelovy nové metodické postupy zpracování a edičního zpřístupňování písemných archiválií a naopak se přidržoval spíše tradičních postupů generace Pertzovy a Wattenbachovy, dosud proslulé vydáváním písemných pramenů v edicích *Fontes rerum austriacarum* a *Monumenta Germaniae historica*.⁷ Mezi generačně odlišnými přístupy se osobní i pracovní vztahy badatelů postupně výrazně polarizovaly, avšak Dudík, ačkoliv zastáncem konzervativního přístupu k archiváliím a k využití pomocných historických věd, se těchto zmíněných animozit neúčastnil. Jeho konzervativní přístup k roli pomocných historických věd mezi společenskovědními disciplínami, byl do určité míry signifikantní s tím, jak bylo zaměřeno jeho rané studium i první léta následné pedagogické činnosti. To lze doložit na dochovaných Dudíkových přednáškách z heraldiky a numismatiky z roku 1840 (přednášky z diplomatiky jsou bohužel již nezvěstné), které vznikly bezprostředně podle přednáškových tezí a metodiky výzkumu olomouckého profesora Karla Johanna Vietzeho (1798–1872) i podle tehdy hojně využívaných učebnic Johana Ch. Gatterera.⁸ Dudík po celý život považoval pomocné historické vědy za nedílnou součást historiografie a stěžil by jim přisoudil samostatnější úlohu v historickém bádání. K Dudíkovým historiografickým a archivářským ikonám patřili na Moravě zemský archivář, stavovský historiograf a pedagog Antonín Boček (1802–1847) a historik a pedagog Josef Leonard Knoll (1775–1841), jejichž metodika a přístup k archivním pramenům byly ve druhé polovině 19. století již dávno překonány. V případě Bočkova odkazu navíc sehrála negativní roli skutečnost, že při sestavování proslulého morav-

pramenů. Angažmá na univerzitě potvrzuje dochovaný děkanský dekret filozofické fakulty (Moravský zemský archiv v Brně (MZA), fond E6 Benediktini Rajhrad (dále fond E6), inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 162, dekret dat. 25. 1. 1855 ve Vídni). Přednášel zde o praktickém využití písemných pramenů pro historiografickou práci (1855) a o historické chronologii a paleografii v rámci pomocných věd historických (1856). Vždy třikrát týdně, po dvou po sobě následujících semestrech.

⁶ Institut für österreichische Geschichtsforschung, vedený nejprve profesorem Albertem Jägerem a od roku 1869 věhlasným profesorem Theodorem von Siclelem.

⁷ Vedoucím projektu a vůdčím vydavatelem ediční řady MGH byl v letech 1823–1873 německý historik a knihovník Georg Heinrich Pertz (1795–1876) a po něm jeho syn Karl August Friedrich Pertz (1828–1881). Na obsahu rakouské ediční řady FRA se podílelo mnoho archivářů a historiků. Začala vycházet v roce 1849 nákladem Císařské akademie věd ve Vídni a to nejprve v řadě „Diplomataria et Acta“.

⁸ Muzeum Brněnska, Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (KBOR), Sběrka rukopisů, rkp. R 686: *Kurzer Abriss der Heraldik*, 1840, 48ff., tamtéž, rkp. R 688: *Leitfaden zum Studium der Numismatik*, 1840, 183ff. – Srv.: Vietz, K. J.: *Das Studium der allgemeinen Geschichte nach dem gegenwärtigen Stand der historischen Wissenschaft und Literatur*. Prag 1844; Gatterer, J. Ch.: *Abriss der Diplomatie*. Göttingen 1798; týž: *Praktische Diplomatie*. Göttingen 1799, srv. také: *Personal-Stand der weiland Seiner k. k. Majestät Franz I. Allerhöchsten Namen führenden Universität zu Olmütz und Ordnung der öffentlichen Vorlesungen, welche an derselben in dem Schuljahre 1836–1840 gehalten werden*. Olmütz 1836–1840, 56 s.

ského diplomatáře⁹ využíval historická i dobová falsa, čímž minulostní obraz Moravy poněkud zkreslil a některé badatele, Dudíka nevyjímaje, v historickém odkazu Moravy poněkud zmatl. Zmínit musíme také rajhradského podpřevora, topografa a archiváře Řehoře Tomáše Volného (1793–1871) a rakouského, později bavorského historika, archiváře, editora a cenzora Josepha svobodného pána von Hormayr zu Hortenburg (1781–1848), z jejichž odkazu Beda Dudík také vycházel a zejména prvně jmenovaného v mnohém následoval.

Vídeňskou univerzitu Beda Dudík po necelých dvou letech opustil, aby se začal na jedné straně naplno věnovat moravským písemným pramenům, respektive takovým, které mají obecně vztah k českým zemím či nejlépe přímo k Moravě, na druhé straně aby dostal současně závazkům vůči řádu německých rytířů, pro které pořádal centrální archiv ve Vídni. Jiří Radimský se v té souvislosti domníval, že Dudíkův odchod z Vídně naopak souvisel s jeho osobními animozitami na univerzitě, neboť Dudík měl aspirovat na Sichelovo či jiné profesorské místo, případně na významnější pozici v tehdejší rakouské archivní správě. Je sice pravdou, že v té době (neúspěšně) usiloval o místo viceředitele vídeňského archivu, na což upozornil v dopise také exministra vnitra Alexandra svobodného pána von Bacha,¹⁰ ale to byl cíl, sledovaný již před nástupem na univerzitu, o kterém věděl, že je mu příliš vzdálen. Je naopak pravděpodobnější, že zpět na Moravu jej vedlo úsilí získat od roku 1849 stále uvolněnou pozici moravského zemského historiografa a případně také od roku 1847 uvolněné místo zemského archiváře (obě funkce bývaly často v držení jediného zaměstnance zemských stavů), jak dosvědčuje koncept Dudíkova listu, zaslaného stavovskému zemskému výboru již 28. února 1847, dále dopis stavovského zemského výboru Dudíkovi z roku 1849 i Dudíkova pracovní zpráva pro vlastní konkurz z 18. 9. 1849, v níž mimo jiné navrhl ediční zpřístupňování písemných pramenů k moravským dějinám.¹¹ Dudík se zemským archivářem nikdy nestal (úřad byl obsazen až v roce 1861 Vincencem Brandlem), zato byl v letech 1854–1855 navržen ke jmenování zemským stavovským historiografem, s hlavním úkolem sepsat moderní moravské dějiny.

Moravě dlouho chybělo soustředné badatelské centrum a výraznější ústřední vědecké periodikum. Krátkodobým řešením tristní situace bylo ustanovení tzv. moravského historického spolku v Brně, jehož byl Dudík v letech 1849–1854 výrazným členem (Historicko-statistická sekce při Moravsko-slezské hospodářské společnosti pro povznesení zemědělství, přírodovědy a vlastivědy). Spolek vydával časopisy *Mittheilungen* a *Schriften*.¹² Tomuto spolku svými politickými a státoprávními názory dominoval historik, statistik a liberální brněnský politik Christian d'Elvert (1803–1896). Díky spolkové aktivitě Beda Dudík poprvé, ale již naplno pronikl k významným i dosud neznámým

⁹ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Studio et opera A. Boczek. Tom. I–IV (396–1293). Olomucii 1836–1845.

¹⁰ „Es ist nämlich, wie Euer Excellenz bekannt sein wird, durch Chmel's Tod die Vice-Direktor Stelle im k. k. Haus-Hof- und Staatsarchive erledigt. Ich habe mich an diese Stelle in Kompetenz gesetzt...“; Österreichisches Staatsarchiv in Wien (ÖStA), Allgemeines Verwaltungssarchiv (AVA), Nachlässe, Nachlass Alexander Bach 1813–1859, Briefe, kart. 4, f. 829–830, dopis B. Dudíka A. Bachovi, dat. 6. 11. 1859 ve Stuttgartu. – Zájem o toto místo dokládají již starší zamítavé odpovědi státního podsekretáře ministerstva zahraničí Johanna Friedricha von Wernera na podané žádosti B. Dudíka (MZA, fond E6, inv. č. 1948, sign. Dm 3/2a-131, kart. 153, f. 527–530, z let 1855–1858).

¹¹ MZA, fond E6, inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 162, f. 4–20, tamtéž, inv. č. 1948, sign. Dm 3/2a-36, kart. 152, f. 1–2, dat. 27. 9. 1849, podeps. J. Chytil, tamtéž, inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 162, f. 23–25 (koncept pracovní zprávy). – Srv.: Bretholz, Bertold: Das mährische Landesarchiv. Seine Geschichte, seine Bestände. Herausgegeben vom Landesausschusse der Markgrafschaft Mähren. Brünn, 1908, s. 30–36.

¹² Historisch-statistische Sektion der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde.

moravským písemným pramenům. Díky teoretické průpravě, zkušenostem z působení v tomto spolku i z předchozí pedagogické praxe, se později snadno etabloval na vídeňské univerzitě a postupně si vybudoval pověst výrazného a nekonfliktního pedagoga a současně neúnavného badatele a editora moravských písemných pramenů. Napomoci mohla i skutečnost, že po skončení revolučních událostí let 1848–1849, které se ho osobně dotýkaly,¹³ vystupoval loajálně k ústřední vídeňské vládě, k habsburské vládnoucí dynastii i ke konkordátem v roce 1855 posílené církevní správě, v čele s nepřehlédnutelným vídeňským arcibiskupem kardinálem Josephem Othmarem rytířem von Rauscher (v úřadu v. l. 1853–1875).

Dudíkovy první ediční počiny písemných pramenů vznikaly ještě na platformě historického spolku, kde spolupůsobil s česky i německy píšícími moravskými historiky bez striktního koncepčního programu, pouze na základě spolkových statut, společných pracovních a zpočátku také ideových hledisek.¹⁴ Cílem bylo poznat a zpřístupnit pokud možno co nejvíce moravských písemných pramenů a připravit tak půdu pro následné moderní zpracování moravských dějin. O tento úkol Dudík usiloval a v souvislosti s výzkumem prameně základny na dějinách postupně pracoval, nejpozději od roku 1848. Kromě edičního zpřístupňování jednotlivých archiválií či jejich souvisejících svazků,¹⁵ které pohříchu postrádají hlubší analýzu předkládané materie, se pokusil v některých případech přece jen o jejich systematizaci a náznak metodického popisu, nejvýrazněji v případě brněnské tzv. Cerroniho sbírky rukopisů a starých tisků,¹⁶ kterou popsal a zhodnotil ve vlastní tištěné edici k moravským pramenům *Mährens Geschichts-Quellen*. Z té ovšem vyšel pouze úvodní díl a poté z celého projektu sešlo.¹⁷ Nepochybně se jednalo o moravský pokus napodobit úspěšnou rakouskou edici pramenů *Fontes rerum austriacarum*. Na této platformě se Dudík poprvé představil jako systematicky uvažující archivář, ovšem patrná byla také jeho značná, do jisté míry nekritická skepse k obsahu pojednané Cerroniho sbírky. Poprvé se se sbírkou seznámil již v letech 1841–1849 jako brněnský pedagog, kdy v ní hledal zajímavé doklady ke svým osvětovým a popularizačním příspěvkům k moravské minulosti.¹⁸ V roce 1850 pak informoval zemský stavovský výbor na Moravě o svém plánu celou sbírku popsat a zhodnotit a výbor jeho záměr

¹³ Nejprůkazněji v korespondenci s děkanem olomoucké kapituly Robertem hrabětem Lichnovským (MZA, fond E6, inv. č. 1950, sign. Dm 3/2c, kart. 158, 85ff. /léta 1840–1846/ + 338ff. /léta 1846–1867/). – Blíže k těmto událostem také: Pokorný, Václav Jan: Beda Dudík o událostech roku 1848. Podle korespondence Dudíkova s hrabětem Lichnovským. Hlídka 43, 1926, č. 10, s. 441–447, č. 11, s. 489–493, týž: Z doby Dudíkova. Archa 10, 1922, příloha Archiv literární, 1921, sv. 2, č. 15, s. 271–272, Ryšavá, Eva: Beda Dudík, 1815–1890. In: Historiografie Moravy a Slezska, sv. I. (ed. Ivo Barteček). Olomouc 2001, s. 83–94, zde na s. 85.

¹⁴ Jedinou direktivou byly stanovby spolku (z roku 1849) a o něco mladší dvě spolková doporučení k výzkumu, která však nebyla závazná. K nim lze připočítat ještě Chlumeckého tzv. vlasteneckou výzvu (Aufruf an die Freunde der vaterländischen Geschichte und Statistik). Beda Dudík je výslovně uváděn mezi iniciátory spolku. Spolu s ním zde mimo jiných působili Christian d'Elvert, Petr rytíř Chlumecký a Josef Chytil (blíže k zaměření historického spolku a k moravské historiografii tohoto období: Chlumecký, Peter Ritter von: O dějepisu Markrabství Moravského a zpytování pramenů jeho. Brno 1857, 11s., Chytil, Josef: Návod ku prospěšnému a snadnějšímu vyhledávání pramenů pro dějepis vlastenský. Brno 1857, 10s., srv.: Hadler, Frank: Počátky moravské historiografie. Vývoj do počátku 90. let 19. století. Diplomová práce (strojopis). FF UJEP. Brno 1984, 114 s.).

¹⁵ V samostatných tiscích zpřístupnil v letech 1845–1884 na třicet českých a moravských písemných pramenů, zpravidla uložených ve stavovském archivu v Brně.

¹⁶ Podle původce rozsáhlé sbírky Jana Petra Maria Cerroniho (1753–1826), guberniálního sekretáře, ekonomu, cenzora a archiváře.

¹⁷ Dudík, Beda: *Mährens Geschichts-Quellen*. Im Auftrage des hohen mährischen Landesausschusses bearbeitet und durch den mährischen Landes-Fond herausgegeben. Band I: J. P. Ceroni's Handschriften-Sammlung. Abt. 1.: Die Landesgeschichte im Allgemeinen. Brünn: C. Winiker, 1850, 510s.

¹⁸ Většinou je otiskl v kulturně vlastivědné příloze Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geographie, Statistik und Naturkunde, vídeňského deníku Wiener Zeitung.

dodatečně schválil.¹⁹ V otisknutém díle popsal nakonec jen takové písemné prameny, které se vázaly k politickým dějinám či přímo souvisely s moravskou historiografií („die politische Aufschriften“). Ty pak dále rozdělil do dvou skupin: na politické dějiny Moravy v užším slova smyslu a na ty, které objasňují záležitosti administrativně-správní, statistické či topografické. Velkou část rukopisů a starých tisků v této sbírce překvapivě označil za historicky nevýznamnou nebo za již existující v jiných opisech, a proto za již známou nebo nepodstatnou další archivace.²⁰ Motivem této Dudíkovo nekritické skepse, která tehdy ještě nesvědčila o jeho plné archivářské erudici, totiž nebyl zřejmě obsah zmíněné sbírky, kterou jistě podcenil, ale patrně strohý pragmatismus, podložený fiskálními důvody. Každá archivace rukopisu a starého tisku byla totiž placena ze stavovských zemských fondů, z kterých se současně hradily také aktuálně vydávané historické a metodické publikace. Dudík mohl zkrátka mít obavu, že ve fondu nezůstane dostatečné množství peněz k vydání jeho již do tisku připravených či teprve zamýšlených odborných publikací, kterými se chtěl prosadit.²¹ Přesto právě tuto sbírku se pokusil systematicky zpracovat a byla to právě tato sbírka, z které po celý život čerpal vybrané rukopisy, aby je zpřístupňoval v rakouském a německém odborném periodiku, případně aby je využil ve svých odborných studiích, včetně rozsáhlé řady moravských dějin.²² Dudíkova metodika zpracování písemných Cerronik však tehdejší odborníky příliš nenadchla a to platí i o českém historiografovi Františku Palackém, kterého nikdy exkluzivní vydání obdržel. Svůj zdrženlivý postoj sdělil Dudíkovi osobním dopisem.²³

Spíše rozpačité reakce příjemců částečně uspokojily až Dudíkovy následné archivářské a pořádací aktivity. Ty sice započaly již s jeho slavnou badatelskou cestou do švédských a později také italských archivů a knihoven (1851–1853), naplno se však projeví až v letech 1853–1859 a roku 1861, v době angažování se pro řád německých rytířů, kdy současně začal otevřeně uvažovat o projektech a možnostech reorganizace rakouského archivnictví. Není tedy vyloučeno, že konkrétní archivní výzkymu a s nimi spojené mladší edice písemných pramenů mohly alespoň formálně s těmito návrhy souviset. Zatímco u pořádacích prací pro řád německých rytířů (především listin, mincovní sbírky a řádové klenotnice) se to dá pouze předpokládat, neboť zadání přišlo poměrně nečekaně, bylo dáno praktickými důvody samotného řádu a především se jednalo o zadání ze strany samotných řádových velmistřů,²⁴ tak o systematické průzkumu haličských ar-

¹⁹ MZA Brno, fond A8, sign. G37, kart. 474, č. j. 2033/52, f. 2–3, dat. 3. 2. 1850 v Brně.

²⁰ Na předešlích studovaných archiváliích, si dosti neobvykle poznamenal tužkou svůj názor na její významnost, jako např. „gar keinen Werth“, „unwichtig“, „ist unbedeutend“, „nur unbekannt“, „vollkommen bekannt“ apod.

²¹ Na což trefně poukázal Mojmir Švábenský, v souvislosti se zpracováním nového inventáře a katalogu Cerroniho sbírky rukopisů a starých tisků (Švábenský, Mojmir: G 12 – Cerroniho sbírka. 13. stol. – 1845. Inventáře a katalogy fondů Státního archivu v Brně, sv. 26. Brno: SOA, 1973, část I, s. 40–41).

²² Dudík, Beda: Mährens allgemeine Geschichte. Im Auftrage des mährischen Landesauschusses. 12 Bde + General-Register und Nachschlage-Buch zu den 10. und 11. Bd. Brünn: G. Gastl + Fr. Winiker, 1860–1888, týž: Dějiny Moravy. Pomocí slavného výboru zemského markrabství Moravského. Díly 1–9. Praha 1871–1884. – Ke koncepci, k obsahu a k vydávání Dudíkových moravských dějin: Mahel, Richard: Moravský historiograf Beda Dudík v kontextu českomoravského dějepiscetví. In: Sborník Muzea Brněnska 2009, s. 56–78, zde na s. 62–68, týž: Život, dílo a pozůstalost moravského historiografa Františka Bedy Dudíka (1815–1890). Neotříděná disertační kvalifikační práce. FPF Slezské univerzity v Opavě. Opava, 2011, s. 329–366.

²³ MZA, fond E6, inv. č. 1950, sign. Dm 3/2c, kart. 160, f. 7–8, dat. 30. 5. 1850.

²⁴ Prvoplánově měl Dudík zajistit heuristiku a soupis listin z řádových archivů, soustředěných nyní do Vídně. Dále měl zjistit, co může řádový centrální archiv (D. O. Z. A.) řádu i badatelé nabídnout a do jaké míry je možné na jeho základě rekonstruovat vybrané úseky z řádových dějin. Konečně, Dudík měl centrální archiv nově uspořádat a popsat. Výsledkem byly dva katalogy s historizujícím exkurzem a četnými obrazovými přílohami a grafickými schématy, vřედně přijaté zadavateli, a několik samostatných příspěvků (Dudík, Beda / ed. /: Des hohen Deutschen Ritterordens Münz-Sammlung in Wien. Mit steter Rücksicht auf das Central-Archiv des hohen Ordens. Wien 1858, týž: Kleinodien des Deutschen Ritterordens. Im Auftrage seiner Kaiserl.

chivů z roku 1865 víme, že s Dudíkovými postupně předkládanými návrhy nepochybně souvisel.

Dudíkův způsob zpracování a prezentace písemných pramenů naplno odhalily již jeho první ediční tisky písemností, v letech 1845–1853. V době, kdy se od druhé poloviny padesátých let vážně zabýval archivní reorganizací, již disponoval v tomto směru určitými zkušenostmi, které dále obohacoval studijními a pracovními cestami do německých a rakouských zemí (po bývalých řádových archivech), jak dosvědčují např. dochované cestovní pasy.²⁵ Bylo však zapotřebí se vyrovnat také s archivní praxí: se stavem základních archivních pracovišť, s jejich sbírkami a se způsoby a možnostmi jejich archivářské činnosti. To byl rozměr znalostí, který ještě v prvním a ve druhém návrhu reorganizace sítě archivů nebyl Dudíkovi vlastní. Stejný směr výzkumu vyvíjela také vídeňská administrativa a Beda Dudík se v tomto ohledu jevil vhodným kandidátem. Proto jako exemplární příklad, ovšem na základě vládního rozhodnutí, podnikl Dudík v roce 1865 výzkumnou cestu do Haliče, aby zde postupně navštívil několik desítek větších archivů. Výsledky haličského výzkumu mapuje Dudíkova rozsáhlá zpráva, otištěná v roce 1868 ve vídeňském odborném periodiku.²⁶

Dudíkovy plány na reorganizaci sítě rakouských archivů pocházejí z let 1854–1874. Během této doby podal Dudík vídeňské vládní administrativě několik modifikovaných návrhů, ale všechny byly nakonec zamítnuty. Jejich podobou a obsahem se zabývali pouze Isidor Wolf, Bertold Bretholz, Walter Goldinger a především Jiří Radimský, který vycházel z archivní materie, která již bohužel není v současnosti přístupná.²⁷ Přesto Radimského oba texty poskytují klíč k pochopení všech Dudíkových návrhů, neboť autor cituje z původních Dudíkových rukopisných konceptů a s výjimkou Radimského interpretačního rámce, s kterým lze částečně polemizovat, nelze tyto příspěvky v žádném případě pominout.²⁸

K roku 1854 lze datovat první Dudíkův návrh archivní reorganizace, který se v tomto případě měla týkat pouze uvažovaného ústředního vojenského archivu ve Vídni, který zatím neexistoval. Bedu Dudíka o jeho teoretický návrh požádalo vojenské velitelství po dohodě s centrální vídeňskou administrativou. Dudík k tomu využil svých zkušeností z bádání ve stávajícím vídeňském válečném archivu i v dalších lokalitách, svázaných s výzkumy pro centrální archiv řádu německých rytířů ve Vídni. Těšil se také přízni tehdejšího ministra vnitra Alexandra Bacha, jehož úřad pro podobné výzkumy vydával souhlasná stanoviska.²⁹

Königl. Hoheit des Hochwürdigst-Durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Wilhelm von Österreich. Beschrieben und geschichtlich erläutert. Wien 1865, 170 s.). Nutno ale dodat, že katalogy měly spíše reprezentační a glorifikační význam (s ohledem na skutečnost, že velmistři byli povoláváni z řad habsburské vládnoucí dynastie), poněkud na úkor podrobnějšího a důslednějšího zpracování pojednaných archiválií.

²⁵ Blíže: Mahel, Richard: Za poznáním napříč Evropou. Cestovní pasy a průvodní listy z pozůstalosti moravského historografa Bedy Dudíka. In: Archivní sborník (MZA Brno – SOKA Kroměříž) 14, 2008, s. 32–39.

²⁶ Dudík, Beda: Archive im königreich Galizien und Lodomerien. Im Auftrage des Staatsministeriums beschrieben und durchforscht. AÖG, 1868, 39, s. 1–222.

²⁷ Radimským citovaný archivní karton 963 s nezpracovanými archiváliemi nebylo možné v roce 2010 v MZA nalézt. Přesto s jeho informacemi pracuji jako s relevantními.

²⁸ Radimský, Jiří: Dudíkovy návrhy na organizaci rakouského archivnictví. BAV 1959, č. 3, příloha ke 120. výročí Státního archivu v Brně, s.15–31, týž: Dudíkovy snahy o organizaci archivnictví v Rakousku. SPFFBU 9, 1960, C/7, s. 171–179. – Radimský zde cituje všechny německy psané Dudíkovy návrhy reorganizace archivní sítě.

²⁹ Alexandr svobodný pán von Bach (1813–1893), advokát a konzervativní politik, v letech 1848–1849 ministrem spravedlnosti ve vládě Felixe knížete Schwarzenberga a v letech 1849–1859 ministrem vnitra ve vládě Karla Ferdinanda hraběte von Buol-Schauenstein (1852–1859). V roce 1868 se stal velvyslancem Rakousko-Uherska v Římě. – Vzájemné kontakty dokumentuje dochovaná korespondence: ÖStA Wien, AVA, Nachlass Alexander Bach, 1802–1884, kart. 4, f. 827–840, 8 dopisů B. Dudíka exministru A. Bachovi z let 1859–1864 (viz: Drašarová, Eva a kol.: Průvodce po rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěv-

Protože se již zabýval písemnými materiály k osobnosti generála knížete Albrechta z Valdštejna i k dějinám třicetileté války na Moravě,³⁰ navrhl reorganizaci podle příkladu těchto jím projitých materiálů a s ohledem na potenciální množství a stav dalších archiválií, vztahujících se k vojenským dějinám. Návrh uspořádání respektoval jednotlivé sbírky a jejich chronologické řazení, u menších či méně přehledných archivních souborů upřednostnil jejich tematické členění. Celkem se mělo jednat o 9 tematických oblastí s 9 signaturami, s dílčím členěním podle jednotlivých konfliktů, etap bojů, rámcových tažení, nebo významných soustředění vojsk. Součástí měly být i zahraniční (získané) archiválie nebo jejich opisy, pokud by vhodně doplnily relevanci stávajících materiálů a to i z původně stavovských a soukromých archivů. Takto shromážděné materiály by byly opatřeny přehledným lístkovým katalogem se stručným popisem. Základní inventarizaci měl provést říšský archivář (archivní inspektor), který se měl zabývat také akvizicí a podle potřeby soustředit základní archivní militaria do plánovaného ústředního vojenského archivu. Současně měl vytvořit generální tematický i osobní rejstřík všech materiálů ze všech rakouských archivů (převážně opisem ze stávajících inventářů), aby existoval centrální přehled o všech archivních materiálech podunajské monarchie.³¹ Tento návrh byl však ministrem odmítnut.

Přepracovaný návrh podal Dudík v roce 1856, kde se již zmínil o nutnosti celkové reorganizace rakouského archivnictví. Té podle jeho slov musí předcházet fyzický průzkum, musí být provedena kompletizace rozptýlených fondů a sbírek a lépe zajištěna personální a finanční otázka jednotlivých archivů. Nutná bude i nová legislativní úprava a to podle zahraničních vzorů. Ostatní již navržené úkoly i v tomto návrhu platí, včetně navržené funkce archivního inspektora. V tomto návrhu se Dudík věnoval také fiskální stránce projektu a spočítal finanční náklady navrhované úpravy a orientační plat archivního inspektora.³² Ani tento návrh neprošel, vzhledem k vysokým předpokládaným nákladům i k zatímnímu závězení původní myšlenky ústředního vojenského archivu. V tuto chvíli se již uvažovalo o centrálním říšském archivu ve Vídni, se všemi nejdůležitějšími materiály podunajské monarchie. Realizaci však bránilo střídání vlád a jednotlivých ministrů i všeobecná nerozhodnost zahájit tuto celkovou, natož původně plánovanou částečnou reorganizaci archivů.

V letech 1857–1858 byl Dudík zaangażován do plánů stavby nové archivní budovy ve Vídni. Ve svém návrhu z 9. ledna 1858 se vyjádřil k funkčnosti a prostorovému řešení navrhovaného objektu, v kterém měly fungovat spolu jak říšský archiv, tak také rakouská dvorská knihovna. Podle něho měla být budova především z odolných materiálů a vybavena protipožárními a dalšími bezpečnostními standardy. Dudík současně odmítl soustředit všechno podstatné do jediné instituce, s ohledem na nepraktičnost takové kumulace materiálů, na finanční nákladnost i riziko, spojené s možným požárem, nebezpečím vnější vojenské agrese či možným sesutím budovy z jiných příčin. Budova

nika. Praha 2013, s. 445), MZA Brno, fond E6, inv. č. 1950, kart. 154, sign. Dm 3/2c, 7 dopisů ministra A. Bača Dudíkovi z let 1855–1863.

³⁰ Dudíkův zájem o organizaci valdštejnského bádání ve vídeňských archivech dosvědčuje 5 dopisů z ministerstva války a z vedení stávajícího válečného archivu (včetně arcivévodý Viléma Habsburského) z let 1854–1865 (MZA, fond E6, inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 163) a dokumentuje studie s edicí pramenů (Dudík, Beda: Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermahlgigen Übernahme des Armée-Ober-Commando von 13. August 1630 bis 12. April 1632. Nach den Acten des k. k. Kriegsarchiv in Wien. Wien 1858, týž (ed.): Waldstein's Correspondenz. Eine Nachlese aus dem k. k. Kriegs-Archiv in Wien zu dem Werke: Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermahlgigen Übernahme des Armée-Ober-Commando. AÖG, 1865, 32, s. 337–416, 1866, 36, s. 185–238).

³¹ Radimský, Jiří: Dudíkovy návrhy, příloha 1, s. 20–22.

³² Tamtéž, s. 24, týž: Dudíkovy snahy, s. 173–174.

by podle jeho názoru měla sloužit jen vídeňským archivům, kterých nebylo málo a diplomatickému materiálu se vztahem k dějinám celé podunajské monarchie. Dudík trval jen na opisu všech inventářů z jiných archivů a soustředění těchto opisů do zamýšlené centrální budovy ve Vídni. Ani tento Dudíkův návrh nebyl z fiskálních důvodů přijat a budova se nakonec realizovala až téměř o půlstoletí později. Podle Radimského lze neúspěch tohoto plánu přičíst na vrub tehdejší liberální vládám, které se kulturním a archivním záležitostem věnovaly jen málo a určitým dílem také osobní záští vůči Dudíkovi jako klerikálnímu konzervatenci a antiliberalovi.³³ O fiskální náročnosti jeho plánů a příprav si můžeme udělat představu na základě jiného požadavku z roku 1859, se kterým se seřel exministr vnitra Alexandru svobodnému pánu von Bachovi, v kterém požadoval po ministerstvu financí obnos 2000 zlatých, potřebných k údajnému vypracování a k provedení jím zamýšlené archivní reorganizace.³⁴ Téhož příjemce pak o tři roky později informoval, že plány archivní reorganizace nyní spočívají především na bedrech ministerstva politické správy císařství a příslušných sekčních úřadech.³⁵ Ale vzápětí si témuž v jiném dopise postěžoval, že i přes provedené změny ve vládních úřadech je myšlenka archivní reorganizace stále ještě vzdálena realizaci: „*es ist traurig*“, píše Bachovi Dudík, „*dass man dem Archivwesen in Wien noch immer die verdiente Aufmerksamkeit nicht widmet... Wie doch anders in Rom und Thuner's Publikationen beweisen, welche Macht in Archiven liegt*“.³⁶

Asi nejbližší schválení měl Dudíkův přepracovaný návrh z roku 1865. Ministerstvo vnitra, stále uvažující o nové podobě archivní reorganizace, pověřilo již na začátku roku 1864 Dudíka jako zkušeného a loajálního archivního badatele, prostřednictvím ministra politické správy císařství Josepha Lassera³⁷ průzkumem nejdůležitějších archivů, aby bylo možné zjistit jejich aktuální stav a rozsah archivních fondů a uvážit myšlenku jejich soustředění do centrálního úložiště ve Vídni nebo do archivů velkých měst. Záležitost se tak dala přece jen do pohybu. Dudík tak již mohl klidněji na jaře roku 1864 napsat A. Bachovi, že musí být nyní připraven kdykoliv vycestovat, aby pokud možno splnil „hýčkané myšlenky a vzniklé naděje“ jeho excelence ministra von Lassera.³⁸ Ovšem vládní podpora nadějněmu úkolu byla kalena významnou skutečností, že Dudík nedostal k jeho provedení žádnou finanční subvenci, ale pouze volné jízdenky na vlak, jak si opět postěžoval A. Bachovi,³⁹ což Dudíka již předem výrazně limitovalo v možnostech plnění zadaného úkolu. Zda to byl záměr státního ministerstva diskvalifikovat Dudíkovy četné návrhy ar-

³³ Goldinger, Walter: Geschichte der österreichischen Archivwesens. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs: Ergänzungsband V. Wien 1957, s. 27–28; Radimský, Jiří: Dudíkovy snahy, s. 174–175; týž: Dudíkovy návrhy, s. 16.

³⁴ „...und endlich, worauf vielleicht auch ein Genuss zulegen ist: des hohe Finanz-Ministerium ist, wie ich aus der sichersten Quelle benachrichtigt bin, ganz gennigt 2000 fl. für ein Jahr zur versuchsweisen Durchführung des von Euer Excellenz gnädigst geenthaltenen Archivs-Wesens zu bewilligen“ (ÖStA, AVA, Nachlässe, Nachlass Alexander Bach 1813–1859, Briefe, kart. 4, f. 827–828, dopis B. Dudíka A. Bachovi, dat. 10. 7. 1859 v Brně).

³⁵ ÖStA, AVA, Nachlässe, Nachlass Alexander Bach 1813–1859, Briefe, kart. 4, f. 833–834, dopis B. Dudíka A. Bachovi, dat. 2. 1. 1862 v rajhradském klášteře (Stift Raigern).

³⁶ Tamtéž, f. 837, dopis B. Dudíka A. Bachovi, dat. 7. 8. 1863 ve Vídni.

³⁷ Liberál Joseph Lasser svobodný pán von Zollheim byl v letech 1861–1865 ministrem politické správy císařství (Staatsminister) při ministerstvu spravedlnosti ve vládě Rainera Ferdinanda arcivévodvy Habsbursko-Lotrinského, současně byl v letech 1861–1873 opakovaně poslancem Říšské rady. V letech 1871–1878 se stal ministrem vnitra Předlitavska v liberální vládě Adolfa Daniela knížete von Auersperg, od roku 1878 pak doživotním členem Panské sněmovny.

³⁸ „...dass zur Zeit reisen Durchführung des von Euer Excellenz gehegten Gedanken gegründete Hoffnung vorhanden sei“ (ÖStA, AVA, Nachlässe, Nachlass Alexander Bach 1813–1859, Briefe, kart. 4, f. 839, dopis B. Dudíka A. Bachovi, dat. 20. 4. 1864 ve Vídni v řádovém sídle /Deutsches Haus/).

³⁹ „...ich aber ohne Subvention eine so grosse Arbeit unmöglich durchführen könne...“ (tamtéž, f. 840, dopis B. Dudíka A. Bachovi, dat. 5. 11. 1864 v Brně).

chivní reorganizace v konkurenci jiných, podobně koncipovaných návrhů, či se jednalo pouze o omezenou podporu či přímo neochotu ze strany státního ministra podpořit jakékoli změny v organizaci rakouských archivů, je zatím obtížné prokázat. Pravdou ale je, že ministr Lasser až s půlročním odstupem nařídil dne 24. 6. 1865 rajhradskému opatu Günteru Kalivodovi uvolnit Dudíka ze všech stávajících povinností, aby se plně mohl věnovat aktuálnímu vládnímu zadání.⁴⁰ Dudík si pro tento účel nechal vystavit cestovní pas s platností jednoho roku.⁴¹ Poté absolvoval v září, říjnu a listopadu 1865 rozsáhlou desetidenní výzkumnou cestu po archivech rakouské Haliče⁴² a výslednou oficiální zprávu z cesty otiskl jednak v rakouském odborném tisku,⁴³ jednak její výsledky vtělil do následného návrhu reorganizace archivní sítě. Během výzkumu navštívil 35 církevních, magistrátních, veřejných a soukromých haličských archivů a přidružených knihoven, soustředěných převážně do Krakova (Krakau, Kraków), Lvova (Lemberg, Lviv) a Přemyšle (Prömsel, Przemyśl). Navštívil dále Kasimircz, Tarnov (Tarnów), Gumnisku, Jaroslav (Jarosław) či Rudu. Cílem bylo zjistit aktuální stav archivní sítě, množství a stav archivních fondů a sbírek a také způsoby jejich zpracování a uchování. Dudík předpokládal, že z opisů archivních pomůcek vznikne centrální soupis, který bude zachycovat veškerou zásadní archivní materii monarchie a bude přístupný badatelům i vládní administrativě na jediném místě.⁴⁴ Dudíka proto zajímaly především inventáře a katalogy, s jejichž opisy počítal pro budoucí centrální instituci ve Vídni. Podle navštívených lokalit rozdělil svou zprávu do příslušných kapitol a ke každé vypsál stav archivní instituce, její význam, uloženou archivní materii a existenci inventářů a katalogů. Zajímaly ho především materiály se vztahem k dějinám zemí podunajské monarchie, případně k dějinám monarchie jako státního celku. K víceméně objektivním informacím o nalezené materii a stavu navštívených archivů často připojil osobní poznámku či nějaký postřeh.⁴⁵ Navštívené archivy a přidružené knihovny zpravidla členil na veřejné (öffentliche), duchovní (geistliche), kam řadí řádové archivy podle řeholí a lokace, biskupské a kapitulní archivy, dále na městské (Stadt-Archive) a případně soukromé, kam zařadil stavovské a knížecí archivy. Přihlíží také k lokaci a částečně i k filiaci podle archivní struktury. Pokud se jedná o archivy, které podle něho nespádají pod provinční archivní instituce, podle kterých členil kapitoly své zprávy, uvádí je zpravidla výčtově jako „Archive ausserhalb“. U významnějších archivů uvádí nejdůležitější archiválie, podle nalezených inventářů a katalogů. Podobným způsobem už klasifikoval archivy a knihovny během svých starších výzkumných cest do Švédska a Itálie.⁴⁶

⁴⁰ MZA, fond E6, inv. č. 1947, sign. Dm 3/1-8a, kart. 152, č. 2999/II, dat. 24. 6. 1865 ve Vídni, podeps. J. Lasser. – Srv.: Goldinger, Walter: Geschichte der österreichischen Archivwesens, s. 28–29.

⁴¹ MZA, fond E6, inv. č. 1947, sign. Dm 3/1-12, kart. 152, f. 11–12, Raise-Pass Nr. 16072, vydán 15. 9. 1865.

⁴² Rakouská Halič měla tehdy po spojení s Krakovem a s částí Volyně oficiální statut království haličsko-vladiměřského (Königreich Galizien und Lodomerien). V současnosti se historická Halič rozkládá na pomezí Polska a Ukrajiny.

⁴³ Dudík, Beda: Archive im königreich Galizien und Lodomerien. Im Auftrage des Staatsministeriums beschrieben und durchforscht. AÖG, 1868, 39, s. 1–222. Dudík svou cestu začal v Kojetíně, odkud vycestoval 5. září 1865 vlakem do Krakova.

⁴⁴ Tamtéž, s. 10.

⁴⁵ Poznámku typu „das Archiv befindet sich im besten Zustande“ nebo „reich an altslavischen Handschriften“ apod. Často upozornil také na vybranou konkrétní archiválii, která ho zaujala, a v několika případech takovou archiválii očitoval.

⁴⁶ Srv.: Dudík, Beda: Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Im Auftrage des hohen mährischen Landesausschusses im Jahre 1851 unternommen und veröffentlicht. Brünn 1852, týž: Iter Romanum. Im Auftrage des hohen mährischen Landesausschusses. In den Jahren 1852 und 1853 unternommen und veröffentlicht. 2 Bde. Brünn 1855.

Dudíkova cestovní zpráva má však své výrazné limity. Jednak se podřizoval zadání a všimal si přednostně takové materie, která by byla vhodná pro centrální archivní úložiště a měla vztah k podunajské monarchii, jednak obsah pracovní zprávy podřizoval tomu, co by nejradyji vídeňská administrativa chtěla o tamějších archivech slyšet. Tento přehlížený rys jeho zprávy je možné doložit až v konfrontaci s jeho osobním cestovním deníkem nebo se soukromou korespondencí, kterou tehdy vedl se svým bratrem Antonínem Dudíkem. Zatímco oficiální zpráva víceméně hýří optimismem a pestrostí nalezené relevantní materie, v deníku i v osobních dopisech si bratřovi stěžuje na žalostný stav některých navštívených archivů a zanedbávanou péči o archivní soubory. Dudík byl dále limitován časem, neboť během 10 týdnů nemohl navštívit všechny vytypované archivy, a proto se věnoval pouze těm významnějším nebo dostupnějším. Sám jmenuje instituce, které z různých důvodů nakonec nenavštívil, jako např. královský archiv ve Varšavě nebo soukromou knihovnu knížat Czartoryských v Sienawě.⁴⁷ V takovém případě si musel vystačit se zprostředkovanými nebo strohými informacemi z inventurních úvodů. To podtrhuje skutečnost, že se Dudík musel až příliš často spoléhat na inventáře a katalogy, neboť jejich ověřování se skutečnou archivní materií by zabralo příliš mnoho času. Ověřoval je pouze v ojedinělých případech a jen pro vybrané archiválie. V oficiální zprávě se samozřejmě ohlížel také na vlastní ambice, tj. na další vlastní návrh archivní reorganizace a tomu přízřivobílí kontext i obsah pracovní zprávy, aby zdůraznil naléhavost této požadované systémové změny. Přes všechny tyto potenciaální výhrady a nedostatky vytvořil Dudík monumentální zprávu v rozsahu přes dvě stě stran, která jistě měla vliv na další průběh jednání o potřebě reorganizace archivní sítě v podunajské monarchii a která se mohla stát určitou platformou pro podobné zprávy o stavu dalších archivů a jejich materie.

Pokud nahlédneme do Dudíkova osobního cestovního deníku z výše uvedené cesty, který s odstupem času vydal tiskem rajhradský řádový spolubratr a archivář Maurus Kinter,⁴⁸ získáme o haličské cestě úplně jiný obraz. A to přesto, že osobní deník zachycuje jen část Dudíkovy cesty. Kromě faktografických informací, včetně upřesněné datace návštěvy jednotlivých lokalit, zde narazíme na Dudíkovy kritické poznámky k navštíveným archivům a způsobům péče o jejich archivní soubory. Např. ke kapitulnímu archivu města Krakova si sice poznamenal, že „das Archiv ist gut geordnet und enthält grossartige Schätze für die polnische Kirchengeschichte“, ale u klášterních archivů města, zejména dominikánských, se už můžeme dočíst, že „es ist doch eine eigene Erscheinung, dass die Archive der Klöster in einer gar so grossen Unordnung liegen – obwohl die hiesigen Dominikaner reich sind und eben jetzt ihre Kirche und ihr Kloster ziemlich kostspielig herstellen, haben sie doch für ihr Archiv und für ihre Bibliothek gar keinen Sinn“. Nelichotivě se vyjádřil také o krakovském magistrátním archivu: „ich sah im Leben schon viele Unordnung und vielen Schmutz in Archiven, doch dieses übertrifft alles bis jetzt von mir Gesehene... Durch zwei Stunden hielt ich in diesem Raume aus, dann musste ich, da mir meine Augen vom Staube wehe taten, den Ort verlassen“.⁴⁹ Osobní cestovní deník zachycuje také jiné události spojené s cestou, např. druhé osobní setkání s generálem Albrechtem Friedrichem arcivévodou Habsbursko-Lotrinským a knížetem těšínským, přičemž oba muže spojí osud ještě potřetí a to na italském bojišti v roce 1866, a oficiální jednání s haličským guvernérem a podmar-

⁴⁷ Dudík, Beda: Archive im königreich Galizien und Lodomerien, s. 183–186.

⁴⁸ Kinter, Maurus (ed.): Dr. Beda Dudíks archivalische Reise durch Galizien. ZDVGMSchl 19, 1915, s. 35–50. Srv. Dudíkův osobní deník v pozůstalosti; MZA, fond E6, inv. č. 1962, sign. Dm 3/3i-13, kart. 178, s. 53–62). Je v něm zachycen výzkum ve dnech 4. 9. až 18. 10. 1865.

⁴⁹ Kinter, Maurus (ed.): Dr. Beda Dudíks archivalische Reise, s. 41, 44–45.

šálkem Maximilianem baronem von Baumgarten, nejdůležitější úřední autoritou rakouské Haliče, s kterým se Dudík sešel v Krakově dne 18. září 1865.

Ani haličská výzkumná cesta neposunula Dudíkovy návrhy archivní reorganizace blíže realizaci. Dudík se proto rozhodl obrátit na sebe pozornost vídeňské administrativy ještě jednou, ale tentokrát jiným způsobem. Osobně se totiž domníval, že s Dudíkovým vládním zadáním z pera ministra J. Lassera a s výzkumnou cestou do Haliče z roku 1865 souvisí také jeho angažovanost v převezení archiválií z benátského centrálního archivu do Štýrského Hradce ve válečném roce 1866. Jak k tomu došlo? Beda Dudík byl v roce 1866 přidělen na jižní (italskou) frontu generála Albrechta Friedricha arcivévody Habsbursko-Lotrinského a knížete těšínského, v krátkém prusko-rakouském konfliktu jako úřední a vojenský zpravodaj (ämtlicher Berichterstatter). Zdá se, že nad rámec stanovených povinností si dodatečně vyžádal jejich rozšíření písemným pověřovacím listem císařského vojenského adjutanta v Itálii hraběte Creneville⁵⁰ a zvláštním úředním pasem,⁵¹ aby směl z italských Benátek vyvést vybrané archiválie a knihy (nakonec celkem 19 beden) za hranice Benátska, o kterých se na vídeňském dvoře obecně hovořilo jako o již válkou ztracených. Po porážce podunajské monarchie u Hradce Králové ztrácela vídeňská administrativa nad zbytkem Itálie, přes zdejší vojenská vítězství, politickou a administrativně správní kontrolu. Dudíkův samostatný, odvážný a v podstatě právně neuvážený krok, nakonec podunajské monarchii a jejímu archivnictví prospěch nepřinesl. Po četných italských protestech v letech 1866–1867 proběhlo bilaterální jednání, jehož výsledek, spojený tehdy právně s dojednanou formulací mezistátní mírové smlouvy pod patronací Francie, predikoval návrat veškerého odvezeného archivního a knižního materiálu zpět do Benátek a nadto ještě s dalšími cennými archiváliemi, zabavenými úředníky a vojáky v Itálii v době napoleonských válek a v roce 1859. Dudík se tedy pokusil vyvezením narychlo vytříbené archivní materie opět na sebe ve Vídni výrazněji upozornit jako na zkušeného archiváře, který dokáže samostatně organizovat archivní záchranné práce a získávat nové akvizice v zahraničí za všech okolností a tímto způsobem tak připomenout centrálním úřadům své zásluhy a snad i zvrátit dosavadní pochybnosti těchto úřadů o jeho stávajících návrzích archivní reorganizace i pochybnosti o jeho osobních předpokladech, schopnostech a letitých zkušenostech historika a archiváře. Benátská záležitost sice skončila fiaskem, ale samotná skutečnost, že vládní rada a vojenský zpravodaj Beda Dudík nebyl z jejího neuváženého provedení ani nepříjemného důsledku viněn nebo šířeji kritizován, svědčí o tom, že v šedesátých letech již požíval významného badatelského kreditu i důvěry vídeňského dvora, který mu přesto nevyšel vstříc v záležitostech jeho návrhů reorganizace rakouského archivnictví. Nepříjemnou diplomatickou dohru ze svého působení na italském válečném frontě Dudík ve své publikaci (z roku 1870) raději zamlčel a spokojil se pouze se stručným, přibližně desetistránkovým popisem nejdříve a neočekávaně benátské mise,⁵² která se od svého reálného průběhu lišila především neúplným podáním, zkreslením jejího průběhu a malou sebekritičností, podnícenou snad také názorem vídeňské administrativy, že bude lepší o celé záležitosti veřejně raději mlčet.⁵³ To

⁵⁰ MZA, fond E6, inv. č. 1947, sign. Dm 3/1-12, kart. 152, f. 16, Offene Ordre, dat. 17. 7. 1866 ve Vídni.

⁵¹ Tamtéž, f. 17, Passir-Schein, dat. 18. 7. 1866 ve Vídni.

⁵² Dudík, Beda: *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien*. Wien 1870, s. 139–149 („Venedig und die dortigen Archive“). Český překlad Dudíkových relací z Itálie pořídila dr. Ryšavá (Ryšavá, Eva (ed): *Dr. Beda Dudík – Vzpomínky na válečné tažení v Itálii 1866*. Bellum 1866, 15, 2006, č. 1, s. 126–150, č. 2, s. 107–129, Bellum 1866, 16, 2007, č. 1, s. 123–142, č. 2, s. 104–125.

⁵³ Věřodnější podání benátské záležitosti, podpořené též studiem dobové diplomatické korespondence, máme proto až z roku 1925 (Opočenský, Jan: *Beda Dudík a archivní konvence florentská*. ČMM 49, 1925, s. 299–355).

nic nemění na skutečnosti, že Dudík byl veden upřímnou snahou získat pro podunajskou monarchii archiválie a knihy, o kterých se domníval, že mají pro rakouské dějiny a její historiografii epochální badatelský význam.

Jak jsem již uvedl, Beda Dudík se zdráhal uplatnit kritický a analytický přístup v hodnocení písemných pramenů, tak jak důrazně požadoval Theodor von Sickinge. Tuto skutečnost dokumentují Dudíkem zpřístupněné moravské písemné prameny, kterých jistě nebylo málo. Editor se zpravidla spokojil pouze se všeobecnou charakteristikou zpřístupněné materie a s uvedením, kde daný materiál objevil. Pokud našel vícero rukopisů (respektive opisů původního originálu), tak zpravidla uvedl, v jakém fyzickém stavu se nacházejí, kde se nalézají, v čem se vzájemně liší a konečně, který z nich pro daný přepis (zpřístupnění) preferoval či využil. V některých případech se spokojil pouze se stručnou vstupní poznámkou, která obsahovala jen strohou informaci k obsahu a k významu pojednaného rukopisu. Tento na první pohled nepochopitelný až téměř laxní přístup k představeným písemným pramenům měl však jiný, přece jen hlubší důvod. Dudík se totiž obával, že příliš podrobný, osobně zaujatý (subjektivní), byť metodicky zdůvodněný vstupní komentář, by mohl odradit každého příštího badatele ke studiu jím zpřístupněného písemného pramene, pokud by se časem ukázalo, že tento komentář nebyl správně metodicky nebo interpretačně nastaven nebo pokud by se výrazným způsobem proměnily zásady historiografické práce natolik, že by se jeho pramenová publikace mohla stát závadnou a tím v podstatě nepoužitelnou. Dudík naopak usiloval o absolutní nadčasovost ediční práce a vytvoření podmínek k zajištění stálé aktuálnosti zpřístupněného písemného pramene pro historiografickou práci. Domníval se, že toho lze dosáhnout pouze způsobem, kdy ediční počín nebude obsahovat výraznější editořovy zásahy, poznámky k textu či metodicky fundované rozborů. Proto předpokládal, že bude nejlepší, zdrží-li se hlubší analýzy a ponechá na badateli samém, aby si udělal po studiu přetištěného pramene sám představu o jeho obsahu, významu a soudobé interpretaci. Tento zvláštní rys Dudíkova neosobního přístupu k písemným pramenům přejala i některé jeho rozsáhlejší materiálové práce, včetně té (podle mého názoru) nejvýznamnější, kterou je publikace věnující se švédské okupaci českých zemí v době třicetileté války, vydané roku 1879.⁵⁴ Platí to ale i pro jeho starší práce, např. pro jeho analyticky zamýšlenou studii ke státoprávnímu postavení Opavska a jeho poměru k historickému Slezsku, dokončenou v roce 1857.⁵⁵ Ve svém výsledku je posledně zmíněná publikace více antologií než studií, neboť autor zde pracoval se značným množstvím dobových listin (jejichž obsah přetiskl), a které podle jeho soudu mají zásadní význam k vyřešení dané problematiky. Méně již přispěl vlastním komentářem a především postrádáme k tématu bilanční historickou interpretaci. Dudík v úvodu výslovně poukázal na to, že jako autor publikace, které měla prokázat či naopak vyvrátit státoprávní příslušnost Opavska k Moravě, hodlá zachovat neutrální stanovisko a nechť tedy čtenář sám pečlivým porovnáním a studiem sneseného písemného materiálu posoudí, do jaké míry a odkdy skutečně náleželo Opavsko ke Slezsku, či zda zůstalo ještě v 19. století součástí moravského markrabství.⁵⁶ Přes tento proklamovaný alibismus se ale Dudík

⁵⁴ Dudík, Beda: Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. Nach kaiserl. österreichischen und königl. schwedischen Quellen dargestellt und mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegeben. Wien 1879, 444 s.

⁵⁵ Dudík, Beda: Des Herzogthums Troppau ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Mähren. Wien 1857, 374 s.

⁵⁶ „Mir war es bei der Arbeit ganz gleichgültig, zu welchem Resultate ich gelange, ob zu dem, dass Troppau zu Schlesien gehöre, oder umgekehrt. Ich habe einfach die mir zugänglich gewordenen Documente hervorgehoben und liess sie da sprechen, wie sie in ihrer Zeit zu den streitenden Parteien, also pro und contra, gesprochen haben. [...] Denn nicht mein Urtheil soll der geeignete Leser hören, es wäre dies eine Vermessenheit, auf das einige Urtheil zu pochen: er möge sich aus den Documenten seine eigene Ansicht bilden und entscheiden, ob und in

přiklonil k názoru, že Opavsko setrvalo nadále ve svazku s Moravou, čímž chtěl aktuálně oslabit nejen odstředivé tendence na Opavsku i obecně ve Slezsku, ale také soudobé pokusy připojit ke Slezsku tzv. moravské enklávy, tj. historická území, dlouhodobě spravovaná olomouckým (arci)biskupstvím, nacházející se v těsném sousedství slezské zemské hranice na Opavsku a Osoblažsku. Pojednáním Dudík zejména splnil záměr objednavatele a donátora této publikace, kterým byl moravský zemský výbor, o jehož přízeň a podporu Dudík dlouhodobě usiloval.

Neméně originální jsou Dudíkovy vlastenecké názory a jeho poměr k tehdejší moravské (zemské) identitě. Především je třeba poznamenat, že Dudík, navzdory názorům převážné části současné historiografie, tehdejší vzrušené debaty i polemiky na toto téma živě vnímal, byť se do přímých a ostrých dobových polemik nezapojil. Zpočátku dokonce zaujal velmi aktivní až radikální stanovisko,⁵⁷ které později spíše z pragmatických důvodů zmírnil a oslabil, stejně jako se dočkaly minimálně dvou významných proměn jeho státoprávní a vlastenecké názory. Poprvé v letech 1848–1850 po trpké zkušenosti z průběhu revolučních událostí v Brně,⁵⁸ podruhé v souvislosti s jeho novými pracovními aktivitami v letech 1855–1870. Na prahu své kariéry byl benediktinský kněz Dudík přesvědčeným slavistou (polonofilem) a současně moravským (lokálním) patriotem, ovšem s antiněmeckým sentimentem. Současně se zasazoval o sblížení a těsnější spolupráci Moravy se sousedními Čechami, jak v ohledu vědecké práce a kulturních aktivit, tak především v jazykovém ohledu (podporoval zavedení českého jazyka do moravského školství). Sdílel tedy několik tehdy spolu soupeřících či konkurujících si identit, aniž by mezi nimi vnímal výraznější programový nebo kompetenční rozpor. To se stalo až v letech 1848–1850, kdy kvůli politickým požadavkům Čechů vůči sousedním Moravanům a po slovních útocích revolučně laděné mládeže a levice na pozice římsko-katolické církve v monarchii opustil ideje české národní identity a současně začal oponovat novým, liberálně a demokraticky orientovaným návrhům a opatřením. Dudík se ještě ztotožnil s opatřeními dubnové (Pillersdorfovy) ústavy z roku 1848 i s oktrojovanou (Stadionovou) ústavou podunajské monarchie z roku 1849,⁵⁹ avšak názorově v něm už převážila zemská identita nad národní (českou), kombinovaná nyní s konzervativnějším státním patriotismem, pregnančně nazývaným v českém prostředí jako „rakušanství“. Dudík se přiklonil k jeho multinacionální odnoži,⁶⁰ která podporovala rozvoj místních územně-správních orgánů a slibovala rozvíjet vědecké, jazykové a kulturní styky jednotlivých

wie weit er sich mit der im Buche hier und da angedeuteten vereinige, oder sich von derselben entferne“ (tamtéž, z úvodu na s. 7).

⁵⁷ Ty lze vyvozovat především z jeho nevydané učebnice k dějinám české literatury z roku 1847, dochované ve dvou téměř shodných rukopisných exemplářích (Dudík, Beda: Stručná historie Literatury české. 1848. Muzeum Brněnska, Knihovna benediktinského opatství Rajhrad, R 690, 163 s., týž: Přehled literatury československé. 1847. MZA Brno, fond E6, inv. č. 1953, sign. Dm 3/3a-4, kart. 163, 115ff.) a z dochované nástupní řeči k zavedené výuce českého jazyka na Filozofickém ústavu v Brně, kde jako pedagog působil (MZA Brno, fond E6, inv. č. 1963, sign. Dm 3/3j-3, kart. 179, 4ff., čístopis projevu z 26. 3. 1846).

⁵⁸ Novou názorovou orientaci, byť poznamenanou autocenzurou, Dudík nejvýrazněji představil v přepisu rozhovoru, který vedl se švédským princem Karlem Ludvíkem Evženem Bernadottem, pozdějším švédským a norským králem Karlem XV. (1859–1871), dne 15. 6. 1851, během studentské slavnosti v Uppsale a který si vyžádala vídeňská administrativa. Dudík tehdy ve Švédsku hledal zcizená bohemika z období třicetileté války (MZA Brno, fond E6, inv. č. 1950, sign. Dm 3/2c, kart. 157, Dudíkův přepis rozhovoru s názvem „Carl Ludwig“).

⁵⁹ Blíže ke znění obou ústavních zákonů: Schelle, Karel – Tauchen, Jaromír: Vývoj konstitucionalismu v českých zemích. Díl 1. Praha 2013, s. 18–22, 39–45 a 80–93.

⁶⁰ Blíže: Kořalka, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích. Praha 1996, s. 20–29, Kárník, Zdeněk: Konzervativní sociální zdroje supraetnického rakušanství a předlitavského supranacionalismu. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 2. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918. Praha 1998, s. 49–85.

kooptovaných národů a etnik, v rámci celé podunajské monarchie. Je zajímavé, že přes tuto výraznou proměnu se stále ještě nezbavil svého původního polonofilství, byť ho nyní vnímal ve značně redukované podobě. Dokladem jsou jeho četné interpretační pasáže ze společné česko-polské historie v jeho celoživotním díle, v syntéze moravských dějin.⁶¹ Teprve po roce 1860, kdy byl již plně pracovně zaujat pro moravský zemský výbor a vídeňskou administrativu, postupně identifikujeme Dudíka již jen jako stoupence multinationálního rakušanství a současně moravské (zemské) identity. Nejlépe to dokládá jim sestavený katalog moravské sekce výstavy pro vídeňskou světovou výstavu z roku 1873, kde oslavuje moravskou minulost, cyrilometodějské tradice a lidovou tvořivost moravských obyvatel.⁶² Současně se v katalogu vymezuje vůči sousedním Čechům (kterým opatrně vytýká státoprávní a politické postoje a současně bagatelizuje význam jejich kulturních tradic), ale zejména se vymezuje vůči moravským Němcům, což je s ohledem na jeho karierní spolupráci s německými písičníky a archiváři i vzhledem k jeho dlouhodobému příklonu k moravské (zemské) identitě spíše překvapivé. V katalogu jim věnoval v podstatě jen tři stránky. Dudíkem vyznávaný zemský patriotismus se v jeho díle projevuje i jiným způsobem. Nejlépe to lze dokumentovat na způsobu interpretace zpřístupňovaných písemných pramenů k dějinám moravské církevní synodality, která je významným dokladem partikulárního církevního zákonodárství (jeho kodifikace a následná závaznost).⁶³ Synodalitou se Dudík zabýval jednak v teoretické rovině, aby popsal smysl, význam a četnost moravských církevních synod a tím přispěl k objasnění správních a právních dějin olomoucké sufragánní diecéze, jednak zpřístupněním vybraných synodálních statut (případně synodálních protokolů) tiskem, pokud se dochovala v původním rukopisu nebo častěji v některém z pozdějších opisů. Pod vlivem živě vnímané zemské identity přece v některých ohledech záležitost moravské synodální praxe přecenil, zejména v otázce četnosti jejich konání (legitimizoval též pouze předpokládané a písemnými prameny nedoložené diecézní synody) a v obecné rovině také ve významu, který moravským synodálními statutami, v komparaci s podobnými synodálními statuty pražské (arci) diecéze, jako historik a moravský patriot přikládal. Snad také proto, že na dějiny moravské církevní diecéze nahlížel prizmatem cyrilometodějské církevní tradice. Důvod byl nasnadě: prostřednictvím zpřístupněných synodálních statut se snažil upozornit na význam olomoucké sufragánní diecéze, postavení moravského kleru a civilizační roli křesťanství, které se v symbolické rovině začalo v českých zemích etablovat právě na Velké Moravě. Toto je samozřejmě jeden příklad za všechny, neboť podobných dokladů toho, nakolik ovlivnily Dudíkovu odbornou práci tehdy se rozvíjející emancipační národní programy a živě vnímaná zemská (moravská) identita, bychom našli jistě více.

Dudíkův návrh reorganizace archivnictví odmítl také nový ministr vnitra centralistický liberál Karl Giskra,⁶⁴ ačkoliv tomu předcházela také osobní audience z 21. pro-

⁶¹ Dudík, Beda: *Allgemeine Mährens Geschichte*. Im Auftrage des mährischen Landesaussschusses. 12 Bde. + General-Register zum 11. Band. Brünn 1860–1888; *týž*: *Dějiny Moravy*. Pomocí slavného výboru zemského markrabství Moravského. Díly 1–9. Praha 1871–1884.

⁶² Dudík, Beda: *Welt-Ausstellung 1873 in Wien*. Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Mähren. Ethnographisch, statistisch und historisch erläutert und mit Unterstützung des mähr. Landesaussschusses herausgegeben von Dr. B. Dudík, O.S.B. Brünn 1873, s. 4–52.

⁶³ Dudík zpřístupnil tiskem celkem 7 synodálních statut, týkajících se českomoravské církevní provincie, respektive obou tehdy sufragánních diecézí. Dodnes se oceňuje zejména jeho správné časové určení vyškovské synody administrátora Václava Králíka z Buřenic (Dudík, Beda (ed.): *Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1413*. Nach einer Nikolsburger Handschrift. Mit Unterstützung des mährischen Landesaussschusses. Brünn, 1871, 43 s.).

⁶⁴ Karl Giskra (1820–1879) byl německý liberální politik moravského původu, poslanec Říšské rady v letech 1861–1870 a 1873–1879, starosta města Brna, v letech 1867–1870 ministr vnitra Předlitavska ve vládách Karla knížete von Auersperg a Leopolda Hasnera.

since 1868, jak víme z Dudíkova osobního deníku.⁶⁵ Dudík se pokusil přepracovanou verzi svého návrhu uplatnit ještě v roce 1869. Podle informace z Dudíkova deníku odevzdal témuž ministrovi svůj přepracovaný návrh o dva měsíce později od poslední uskutečněné schůzky a to 18. února 1869.⁶⁶ Ve svém posledním návrhu zdůraznil potřebu centrálního řízení rakouských archivů, nutnost zavedení těsnějších vazeb registratur ministerstev na jednotlivé archivy a potřebu důkladnější spisové služby. V té době však už Dudíkova návrhu konkurovaly jiné, z pera významných archivářů a profesorů dějin nebo práva. Ti navrhovali zřídit rakouskou archivní komisi nebo užší radu a síť archivních korespondentů, kteří by zmapovali stávající archivní síť jednotlivých ministerstev a poté navrhli nový archivní zákon. Mezi navrhovateli nyní vynikal historik, pedagog a archivář Theodor von Sickel.⁶⁷ Jeho autorita i zkušenosti postupně u vídeňské vládní administrativy převážily a zcela zastínily Dudíkovy tvrdošíjně přepracované návrhy.

Nakonec se neprosadil ani Sickelův odvážný návrh a v roce 1873 byl přijat projekt historika, právníka a politika Josefa Alexandra svobodného pána von Helferta (1820–1910) a historika a umírněného liberála Alfreda rytíře von Arnetha (1819–1897), kteří působili mimo jiné při rakouské Ústřední komisi pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek ve Vídni, Helfert od roku 1863 jako její prezident.⁶⁸ Dudík se snažil situaci ještě zvratit a v roce 1874 se naposledy pokusil vystoupit a oprášit vlastní návrh u ministra vnitra Josepha Lassera. Zdůraznil vlastní archivní bádání od roku 1857, pozdější výzkumnou cestu do Haliče z roku 1865 a záchranný převoz archiválií a knih z benátských archivů ohrožených v roce 1866 válkou, připomněl svá diplomatická pověření z let 1866–1867 i výzkum zámeckých archivů a knihoven v letech 1868–1869. Velký důraz kladl opět na zřízení úřadu generálního inspektora archivů, který byl vůbec nejdůležitějším cílem jeho posledního návrhu. Dudík neuspěl se svým návrhem ani tentokrát. Na druhé straně, konkurenční nápad zřídit institut rakouské archivní rady se po letech prosadil, počínaje rokem 1894, tedy pouhé čtyři roky po Dudíkově smrti.

Rajhradský benediktin Beda Dudík se jako archivář a autor nové archivní organizace příliš neprosadil. Na druhé straně, po šestnáctiletém pedagogickém působení se stal úspěšným historikem, byl jmenován moravským stavovským historiografem a později císařským vládním radou. Působil příležitostně také jako církevní diplomat, jako císařský kaplan a kronikář na vybraných císařských výpravách. Zanechal po sobě přibližně 90 tištěných publikací a příspěvků z oblasti historie, archivnictví, vlastivědy a jazykovědy.⁶⁹ Za své celoživotní aktivity obdržel desítku různých vyznamenání a medailí, často od panovníků, knížat či církevních prelátů. Byl členem mnoha odborných a vlastivědných společností a osvětových krajských či regionálních spolků.

Na závěr je třeba dodat, že původní Dudíkovy koncepty návrhů reorganizace rakouského archivnictví, s kterými ještě pracoval Jiří Radimský v Moravském zemském archivu v Brně, jsou prozatím nezvěstné. V letech 2009–2010, kdy jsem je hledal v Moravském zemském archivu, nebyly dohledatelné a neevdují je ani současné inventáře fondové církevní skupiny E6, v němž je uložena Dudíkova osobní pozůstalost. Buď se stále nacházejí v ještě nezpracované archivní materii, spadající do uvedeného církevního fondu E6,

⁶⁵ MZA, fond E6, inv. č. 1962, sign. Dm 3/3i-15, kart. 178, deník z roku 1868, s. 96.

⁶⁶ Tamtéž, sign. Dm 3/3i-16, kart. 178, deník z roku 1869, s. 20.

⁶⁷ Radimský, J.: Dudíkovy snahy, s. 176.

⁶⁸ Kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.

⁶⁹ Vycházím se soupisu zjištěné publikační činnosti (blíže: Mahel, Richard: Život, dílo a pozůstalost moravského historiografa Františka Bedy Dudíka (1815–1890). Neotištěná disertační kvalifikační práce. FPF Slezské univerzity v Opavě. Opava 2011, s. 500–505).

nebo jsou již navždy nezvěstné. V takovém případě jsou ovšem zde využité Radimského příspěvky velmi cenné, neboť jako jediné citují z obsahu původních konceptů Dudíkových písemných návrhů. Z oficiálních Dudíkových podání se dochoval pouze třetí (druhý zkrácený) návrh z roku 1858.⁷⁰ Výtah z jeho obsahu pojednal ve své publikaci Isidor Wolf v roce 1871.⁷¹ Podle Waltera Goldingera byly ve vídeňském správním archivu také oba starší oficiálně podané Dudíkovy návrhy, bohužel se však staly obětí požáru tohoto archivu v roce 1927.⁷² Dudíkovo bádání ve vídeňském válečném archivu ve věci nového uspořádání valdštejské materie, související s jeho prvním a druhým návrhem archivní reorganizace, dosvědčuje naštěstí pět dopisů, nacházejících se v Dudíkově osobní pozůstalosti.⁷³ Nemí však vyloučeno, že se najdou ještě další pramenné indicie, které povedou k hlubšímu poznání a k pochopení těchto Dudíkových aktivit, které zůstaly zatím víceméně stranou pozornosti badatelů.

Über Archivforschungen zu Reorganisierungsentwürfen des Archivnetzes in der Donau-Monarchie. Zu einigen Aspekten der Tätigkeit des Raigerner Benediktiners František Beda Dudík in den Jahren 1850–1874

Der Benediktiner aus Rajhrad/Raigern Beda Dudík hat sich als Historiograph von Mähren auch der Archiv- und Editionsarbeit gewidmet, wobei er insbesondere auf mährische schriftliche Quellen Wert gelegt hat. Auf Grund der Ergebnisse seiner Identifizierungs- und Ordnungsarbeiten, die er in mährischen, deutschen und österreichischen Archiven im Auftrag mährischer Landesinstitutionen und des Deutschen Ordens durchführte, war er sich der Notwendigkeit gewusst, das österreichische Archivwesen Mährens methodisch und in Bezug auf praktische Nutzung zu umgestalten. Im Rahmen der damaligen Überlegungen der Regierung über den Bedarf einer Reorganisation des gesamtösterreichischen Archivwesens bot er daher einige eigene Vorschläge zur Lösung der Lage an. Er reichte seine Vorschläge bei der Wiener Administrative in den Jahren 1854–1874 ein. Sie wurden allmählich umgearbeitet, je nachdem sich die Vorstellungen der Zentralbehörden über die Änderungen im Archivwesen entwickelt haben, und je nachdem seine Entwürfe von Regierungsministern als unvollkommen beziehungsweise unakzeptabel betrachtet wurden. Im Rahmen seiner Arbeit unternahm er mehrere Forschungsreisen in Archive des österreichischen Kaisertums, um einen Überblick über deren aktuellen Stand zu gewinnen und an seine eigenen Forschungen im Wiener Kriegsarchiv anknüpfen zu können. Vom damaligen Innenminister J. Lasser wurde er 1865 beauftragt, die Archive in Galizien gründlich zu untersuchen. Außerdem versuchte er 1866 ohne Erfolg, Materialien aus dem Archiv und der Bibliothek in Venedig für Zentralarchive in Wien zu erlangen. Obwohl Dudíks gründlicher Forschungsbericht aus Galizien alle Grundinformationen über den Stand der dortigen Archive enthielt und Gründe definierte, warum die geplante Reorganisation aufgenommen werden soll, wurde er bei späteren Organisationsänderungen nicht

⁷⁰ ÖStA, AVA, Inneres, Ministerium des Innern – 1848–1918, Präsidium, Schrift I, sign. 12, Wiener Stadterweiterungsfond, 603/1858.

⁷¹ Wolf, Isidor: Geschichte der österreichischen Archiv-Wesens. Wien 1871.

⁷² Goldinger, Walter: Geschichte der österreichischen Archivwesens. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs: Ergänzungsband V. Wien: F. Berger, 1957, s. 27–28.

⁷³ MZA, fond E6, inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 163, 5 dopisů z let 1854–1865.

in Betracht gezogen, genauso wie auch weitere von Dudík vorgelegte Vorschläge. Wie die Korrespondenz und ein Tagebuch aus Dudík's Nachlass belegen, enthält der Bericht über Galiziens Archive nur offizielle und seitens der Regierung im Grunde erwartete Erklärungen. Der reale Zustand der Archive in Galizien war allerdings nicht besonders gut und die dortigen Institutionen waren auf Änderungen überhaupt nicht vorbereitet. Zu tatsächlichen Veränderungen im österreichischen Archivwesen kam es erst am Ende des 19. Jahrhunderts. Die Entwürfe Dudík's spielten dabei nur eine geringe Rolle. Sie stellen aber eine bedeutende Quelle für Forscher dar, die sich mit Dudík's Vermächtniss und mit der Geschichte des österreichischen Archivwesens befassen. Sie belegt Dudík's Aktivitäten im Bereich der Archivverwaltung sowie die damaligen Versuche, sich mit der damaligen Zersplitterung der Archivarbeitsstellen und mit mangelnden Kenntnissen über deren Inhalt und Bedeutung auseinanderzusetzen.

Through archival research to proposals for the reorganization of the archive network in the Danube monarchy

Author analyzes the proposals for the reform of archival networks in the Habsburg monarchy, which developed in the years 1850-1874 Moravian historian František Beda Dudík.

Použití zkratk:

- Abt. – Abteilung
- AÖG – Archiv für österreichische Geschichte
- apod. – a podobně
- AVA – Allgemeines Verwaltungsarchiv (in Wien)
- BAV – Brněnský archivní věstník
- Bd. – Band
- Bde – Bände
- č. – číslo
- ČMM – Časopis Matice moravské
- dat. – datováno
- ed. – editor
- EL NAD – evidenční list Národního archivního dědictví
- f. – foliant
- FF UJEP – filozofická fakulta univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně
- FF UP – filozofická fakulta Palackého univerzity v Olomouci
- FPF – Filozoficko-přírodovědecká fakulta (Slezské univerzity v Opavě)
- FRA – Fontes rerum Austriacarum
- inv. č. – inventární číslo
- kart. – karton
- KBOR – Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad
- kol. – autorský kolektiv
- MGH – Monumenta Germaniae Historica
- MZA – Moravský zemský archiv v Brně
- NA – Národní archiv v Praze
- ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv in Wien
- podeps. – podepsán(i)

rkp. – rukopis

s. – stránka

sign. – signatura

SM – Střední Morava. Vlastivědná revue

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

srv. – srovnej

sv. – svazek, svazky

VVM – Vlastivědný věstník moravský

ZDVGMSchl – Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens
und Schlesiens

Wien d. 28. Jan. 1854

Herrn General-Lieutenant
 Johann Baptist Dudenik
 Nr. 200

Sehr Ehrenr. Herr General
 Ich habe die Ehre Ihre Excellenz
 zu dem von Ihnen am 15. d. M.
 an mich gerichteten Schreiben
 in Bezug auf die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 zu danken. Ich habe dieselbe
 dem k. k. Kriegs-Minister
 zur Begutachtung vorgelegt.
 Derselbe hat sich dahin
 geäußert, daß die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 im Allgemeinen für die
 k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 von Nutzen zu sein scheint.
 Ich habe daher die Ehre
 Ihnen hiermit zu versichern,
 daß die von Ihnen vorgeschlagene
 Reorganisation der k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung im
 Allgemeinen für die k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung von Nutzen
 zu sein scheint.

Ich bin, Herr General,
 mit Hochachtung,
 Ihr ergebener
 Diener
 E. H. Wilhelm v.
 Gutsch.

Wien d. 28. Jan. 1854

Herrn General-Lieutenant
 Johann Baptist Dudenik
 Nr. 200

Sehr Ehrenr. Herr General
 Ich habe die Ehre Ihre Excellenz
 zu dem von Ihnen am 15. d. M.
 an mich gerichteten Schreiben
 in Bezug auf die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 zu danken. Ich habe dieselbe
 dem k. k. Kriegs-Minister
 zur Begutachtung vorgelegt.
 Derselbe hat sich dahin
 geäußert, daß die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 im Allgemeinen für die
 k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 von Nutzen zu sein scheint.
 Ich habe daher die Ehre
 Ihnen hiermit zu versichern,
 daß die von Ihnen vorgeschlagene
 Reorganisation der k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung im
 Allgemeinen für die k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung von Nutzen
 zu sein scheint.

Ich bin, Herr General,
 mit Hochachtung,
 Ihr ergebener
 Diener
 E. H. Wilhelm v.
 Gutsch.

Dva dopisy arcivévody Viléma Habsburského Dudíkovi ve věci valdštejnské problematiky ve vídeňském válečném archivu, v souvislosti s přípravou Dudíkova návrhu na uspořádání ústředního válečného archivu (MZA Brno, fond E6, inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 163, výnosy ministerstva války (1854–1880), f. 4 a 7, dat. 28. 1. 1854 a 28. 11. 1855 ve Vídni).

Wien d. 16. Aug. 1869

Herrn General-Lieutenant
 Johann Baptist Dudenik
 Nr. 200

Sehr Ehrenr. Herr General
 Ich habe die Ehre Ihre Excellenz
 zu dem von Ihnen am 15. d. M.
 an mich gerichteten Schreiben
 in Bezug auf die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 zu danken. Ich habe dieselbe
 dem k. k. Kriegs-Minister
 zur Begutachtung vorgelegt.
 Derselbe hat sich dahin
 geäußert, daß die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 im Allgemeinen für die
 k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 von Nutzen zu sein scheint.
 Ich habe daher die Ehre
 Ihnen hiermit zu versichern,
 daß die von Ihnen vorgeschlagene
 Reorganisation der k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung im
 Allgemeinen für die k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung von Nutzen
 zu sein scheint.

Ich bin, Herr General,
 mit Hochachtung,
 Ihr ergebener
 Diener
 E. H. Wilhelm v.
 Gutsch.

Wien d. 16. Aug. 1869

Herrn General-Lieutenant
 Johann Baptist Dudenik
 Nr. 200

Sehr Ehrenr. Herr General
 Ich habe die Ehre Ihre Excellenz
 zu dem von Ihnen am 15. d. M.
 an mich gerichteten Schreiben
 in Bezug auf die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 zu danken. Ich habe dieselbe
 dem k. k. Kriegs-Minister
 zur Begutachtung vorgelegt.
 Derselbe hat sich dahin
 geäußert, daß die von Ihnen
 vorgeschlagene Reorganisation
 der k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 im Allgemeinen für die
 k. k. Militär-Archiv-Verwaltung
 von Nutzen zu sein scheint.
 Ich habe daher die Ehre
 Ihnen hiermit zu versichern,
 daß die von Ihnen vorgeschlagene
 Reorganisation der k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung im
 Allgemeinen für die k. k. Militär-
 Archiv-Verwaltung von Nutzen
 zu sein scheint.

Ich bin, Herr General,
 mit Hochachtung,
 Ihr ergebener
 Diener
 E. H. Wilhelm v.
 Gutsch.

Dopis ministra vnitra K. Giskry Dudíkovi o situaci plánované reorganizace sítě rakouských archivů, s nabídkou osobního jednání k 16. 8. 1869 (tamtéž, inv. č. 1951, sign. Dm 3/2d, kart. 162, ministerstvo vnitra 1868–1869, Karl Giskra, f. 3–4, dat. 1. 8. 1869 ve Vídni).

IDEA CÍRKEVNÍHO ARCHIVU V POLOVINĚ 18. STOLETÍ¹

MARTIN RECHTORIK

Historie církevních archivů je v archivní obci České republiky trochu opomíjené téma. Církevním archivem dnes chápeme veškerý písemný materiál, který vzešel z působení jedné církevní právní osoby, tj. farnosti, klášterů, biskupství atd. V rámci těchto fondů se nacházejí i spisy a dokumenty soukromého charakteru. Archivář by se měl při práci s těmito archiváliemi a dokumenty řídit kromě platné legislativy také předpisy Codexu iuris canonici 1983 (dále jen CIC)² a partikulárním právem příslušné diecéze.

Ukládání a uchování dokumentů je nerozdílně spjato s uměním psát a také s prokazovací funkcí písemnosti. Již v prvních stoletích své existence se s tímto fenoménem musela vyrovnat i církev. Nejstarší zpráva o papežských registrech pochází ze 4. století a bezpečně se ví, že v 8. století papežové uchovávali písemné doklady v archivní skříni, nebo spíše truhle ve svém sídle v Římě. Jako jedna z prvních složek společnosti církev pochopila hodnotu listinného svědectví, kterým se potvrzovaly právní akty. Svědčí o tom i to, že nejstarší české listiny jsou zejména církevní provenience. Nyní zpět k rozvoji administrativy, na konci 11. století dochází na území Apeninského poloostrova k nárůstu psaných dokladů. Na základě tohoto faktu lze usuzovat, že začíná také období prvních pokusů o systematickou práci s nimi. Další rozvoj měst znamená rostoucí poptávku po osobách schopných číst a psát. Na radnicích se objevují notáři, písaři a možná i první pečovatelé o listiny.³

Na základě takto známých faktů lze s vysokou pravděpodobností předpokládat existenci místa, kde takovéto listiny byly uchovávány. O podobě takového místa či nábytku nemáme nijak zvlášť přesné zprávy a závěry tudíž můžeme činit jen na základě analogií. Mezi první úložiště patřila truhla.⁴ Minimum zpráv však máme o existenci archivních systémů. Jak je uvedeno dr. Hrubým v práci Úvod do archivní teorie i praxe: „Má-li však archiv plnit svůj dvojitý úkol..., je třeba, aby v něm byl obnoven původní pořádek, aby byl spořádán. Pořádati archiv znamená obnoviti v něm původní pořádek.“⁵

¹ Tato studie vychází z diplomové práce autora Fenomén soukromého archivu. Archiv biskupa královéhradeckého a srovnání s jinými biskupskými archivy. Univerzita Palackého v Olomouci, 2009, a dále rozvíjí její části.

² Codex iuris canonici, zkracováno jako CIC je soubor právních předpisů a norem pro římskokatolickou církev latinského ritu, pro východní katolické církve je platný Codex canonum ecclesiarum orientalium, zkracováno jako CCEO – předpisy jsou velmi podobné, zvláště v archivních záležitostech.

³ Archivistica Ecclesiastica. Citta del Vaticano, Archivio segreto Vaticano, 1967, s. 135–140

⁴ Do truhel byly ukládány např. zápisy ze soudních jednání na hradě Karlštejn. Archiv pak u institucí zřejmě býval uložen společně s pokladem, protože znamenal bohatství instituce a jejího práva.

⁵ Hrubý, Václav: Úvod do archivní teorie i praxe. Praha 1930, s. 40.

Archiv – jeho zřízení a fungování dle apoštolské konstituce *Maxima vigilantia*⁶

V polovině 18. století nebylo už vůbec pochyb o tom, jak důležitou roli má ve fungování římskokatolické církve archiv. Již od poloviny 16. století vydával apoštolský stolec různá nařízení k této problematice. Za zmínku určitě stojí i to, že se archiv jako téma dostal i do programu jednání na Tridentském koncilu.⁷ Vzorem pro všechna papežská nařízení k tématu archivnictví byla reforma milánské arcidiecéze, kterou vedl kardinál Karel Boromejský.⁸ Právě milánská arcidiecéze se stala první opravdu byrokraticky reformovanou diecézí v římskokatolické církvi. Vatikánský tajný archiv, latinsky *Archivum secretum Vaticanum*, byl formálně zřízen ke dni 31. ledna 1612 jako součást vatikánské knihovny. Archiv ale při apoštolském stolci musel existovat a fungovat již dávno před tímto rokem. Informací o tomto původním archivu není mnoho, ale zřejmě jedna z nejstarších zmínek patří nařízení o převozu papežského archivu z Avignonu do Říma.⁹

Apoštolská konstituce *Maxima vigilantia* vydaná dne 14. 6. 1727, ze které vychází teoretická část této studie, vyniká nad všemi ostatními nařízeními svým rozsahem a detailností a stala se základem pro novodobou církevní legislativu. Nastavila totiž základní pravidla a předpisy pro péči o archivy.¹⁰ Příčinou vydání zřejmě bylo to, že Apoštolský stolec naznal vhodnost připomenout platnou archivní legislativu, shrnout ji do jednoho přehledného celku a přidat kontrolní mechanismy. Nelze vyloučit nějakou zásadní událost, která by si vydání konstituce vynutila, Benedikt XIII. však upozorňuje už v prvním odstavci konstituce, že předcházející nařízení nejsou naplňována a záležitosti archivů jsou zanedbány.

Archiv měl být zřízen proto, aby se v něm ukládaly důležité listiny a knihy. Jednotlivě se pak zmiňují listiny a stavební doklady a nákresy. Vzhledem k jejich důležitosti je nutná kvalitní péče, neboť se jedná o doklady v případných sporech. Vlastní archiv měl vzniknout na základě tohoto nařízení na všech stupních církevní správy¹¹ na území Itálie a přilehlých ostrovech. Ačkoliv toto nařízení nebylo platné pro náš prostor, je vysoce pravděpodobné, že pro naše církevní instituce mohlo být vzorem.

Metropolitům a biskupům bylo nařízeno, aby ve svém sídle vyhradili prostor pro skříň, do nichž se měly ukládat přijaté dokumenty. Tato instrukce také zdůrazňuje, aby biskupové byli prozíraví, i co se týká kapacity, neboť dokumenty budou průběžně přibývat. Struktura a rozložení biskupských archivů by měly být jednotné, ale konstituce neobsahuje žádné archivní schéma. Konstituce předepisuje, aby na biskupstvích byly vytvářeny dva samostatné a oddělené archivy. Prvním je archiv biskupské kurie¹², což jsou materiály úředního chodu diecéze a druhým jsou osobní archivy jednotlivých biskupů.

⁶ *Maxima vigilantia*, Benedikt XIII, dáno v Římě 14. 6. 1727, vyšlo v edici *Enchiridion archivorum ecclesiasticorum*, card. Gasparri (ed.). Roma 1966. s. 104–116 – informace využité v této a v následující kapitole vycházejí (pokud to není uvedeno jinak) z jednotlivých částí a kánonů citované konstituce a není na ně dále odkazováno

⁷ Tridentský koncil 1545–1563, na 24. zasedání 11. 11. 1563 bylo rozhodnuto o zavedení matričních knih a o péči o ně, edice *Enchiridion* ..., s. 1, viz pozn. 6.

⁸ Arcibiskupem milánským v letech 1565–1583.

⁹ *Dopis Cupientes pro usu*, datováno 10. 5. 1566, ed. *Enchirion*, s. 5–6.

¹⁰ *Archivistica Ecclesiastica*. Citta del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano 1967, s. 147.

¹¹ Od biskupa až po řadového faráře.

¹² CIC 1983 kán. 469 Diecézní kurie sestává z těch zařízení a osob, které pomáhají biskupovi v řízení celé diecéze, hlavně ve vedení pastorační činnosti, ve výkonu správy diecéze a ve výkonu soudní moci. Tradičně se také používá termín konzistoř, ačkoliv konzistoř byla poradním orgánem biskupa. Jednalo se o biskupem vybranou skupinu osob, která se setkávala v pravidelných intervalech. Dnešními slovy by se dala označit jako porada vedoucích pracovníků. Jádrem konzistoře/kurie byla a je kancelář jako hlavní administrativní orgán biskupství a diecéze.

Obdobně se toto nařízení týkalo kapitul, a to bez rozdílu mezi katedrálními a kolegiátními, a řeholních řádů. Tyto církevní instituce měly taktéž nalézt prostor pro skříně, kam by se daly ukládat listiny a další partikulární právní doklady, jen s tím rozdílem, že kapituly mohly mít svůj vlastní archiv i v prostorách katedrály, zatímco řeholníci a řeholnice měli najít místo pouze v rámci konventu a ne v klášterním kostele.

Maxima vigilantia přináší zásadní a převratný prvek do fungování archivu, a tou je funkce archiváře. Výjimka je v tomto směru jen několik. Za prvé farnosti, jako nejnižší církevní správní jednotky, tam byl pověřen řádnou a pečlivou péčí o listiny přímo duchovní správce. Druhou výjimkou byli nejvyšší církevní činitelé v diecézi. Biskup si sám měl pečovat o svůj osobní archiv. Stejnou povinnost měli i pomocní biskupové a soudní vikáři, ale s tím rozdílem, že si měli své osobní listiny vzít s sebou na nové působiště, v případě přeložení či povýšení. Na biskupstvích byla povinnost řádně pečovat o dokumenty a knihy přiřazena na prvním místě notáři kurie, přímá supervize pak kancléři, případně mohla být péčí pověřena jiná osoba. Ta však není přímo označena termínem „archivista.“

Pojem archivář se objevuje u kapitul a klášterů, kdy kanovníci stejně jako řeholníci mají mezi sebou zvolit vhodnou osobu, která bude mít na starosti péči o listiny a knihy. Taktéž na poutních místech měl být zřízen archiv. Tam byl za řádnou péči odpovědný rektor, ale mohl pověřit touto povinností i spolehlivou a důvěryhodnou osobu.

Zvláštním případem byly ženské řehole, kam měl archiváře poslat diecézní biskup nebo ordinář¹³. Přidělit či určit archiváře mohl biskup ještě v tom případě, pokud se kanovníci nedohodli, kdo bude zastávat tuto funkci. Dále ordinář mohl pověřit vhodnou osobu péčí o archiv v biskupském bohosloveckém semináři. V tomto případě se používá termínu notář.

Zřízení funkce archiváře je samozřejmě významný krok, ale je jasné, že péče o listiny již nějakým způsobem probíhala. Dá se však předpokládat, že manipulace s písemnostmi v církevní správě nebyla ideální. A proto se papež Benedikt XIII.¹⁴ rozhodl věnovat této problematice detailní nařízení.

Novinkou je to, že archivář má vymezenou náplň práce. Archivářovým úkolem je vytvářet katalogy a inventáře, které mají obsahovat stručný popis věci, které se kniha nebo listina týká. Z nařízení není úplně jasné, jaký je rozdíl mezi pojmy katalog a inventář. Zřejmě se však jedná o synonyma pro jednu a tutéž věc. V polovině 18. století jsou však použity termíny „inventario sive catalogo scripturarum“, do kterých se má zapsat v měsíci lednu všechny došlé listiny z roku minulého, a to včetně jejich vyřízení nebo zda byly zanedbány.¹⁵ Autoři nařízení si určitě byli vědomi nedostatků, které s sebou přináší zpětné sepisování živé agendy, a proto v nařízení je dále zavedena povinnost vedení přehledových tabulek. Ty měly sloužit jako zdroj informací a kontrola pro sepisované inventáře a katalogy. Do tabulek se měly zapisovat informace o průběhu vyřizování podání, a jak celá věc pokračovala dále. Zápisy se měly učinit nejpozději jeden měsíc po odeslání odpovědi. Zároveň nařízení obsahuje přísný zákaz tabulky měnit, a to pod trestem ztráty úřadu. Tyto přehledové tabulky by se daly označit jako předstupeň dnešního podacího deníku.

¹³ Ordinářem se rozumí kromě diecézního biskupa generální vikář, dle pověření výkonnou mocí nebo kapitulní vikář v případě sedisvakance (v roce 1983 kodex kanonického práva nahradil funkci kapitulního vikáře funkcí administrátora diecéze).

¹⁴ Benedikt XIII., vlastním jménem Pietro Francesco Orsini, papežem v letech 1724–1730, kromě vydání konstituce Maxima vigilantia mimo jiné svatořečil Jana Nepomuckého.

¹⁵ V textu nařízení je použito obratu „*scripturae neglectae*“.

Aktuálně platný zákoník CIC 1983 mezi termíny katalog a inventář nerozlišuje, na rozdíl od CCEO 1990¹⁶. Inventáře se dnes vytvářejí například pro soupisy kostelního a farního vybavení nebo v případech kněžské či biskupské pozůstalosti.

Vytvořené inventáře se v apoštolské konstituci Maxima vigilantia těší velkému významu. Důležitost podtrhuje povinnost podepisovat každou stranu inventáře archivářem, v případě biskupství je třeba podpisů notáře i kancléře. Inventář pak bylo nutné jako celek předložit ke schválení. Na biskupstvích schvalování náleželo do povinnosti generálního vikáře. Kontrolu u kapitul měli na starosti vždy dva nejstarší kanovníci. Podobně tomu bylo i u řeholníků, protože kontrolory v jejich případech byly opat a probošt kláštera. Archivní inventáře u ženských řeholí prověřovala abatýše a klášterní zповědník.

Bezpečnostní opatření a archivní inspekce

Základní zabezpečovací metodou byl v 18. století omezený počet klíčů od archivu či archivní skříně. Tento zcela jednoduchý princip se objevuje i v současném kodexu kanonického práva. Dle Maxima vigilantia, ale i dle CIC 1983 je doporučeno mít pouze 2 klíče, které byly rozděleny odpovědným osobám. Rozdělovník byl řešen klíčem, že jeden klíč měla osoba, která inventáře vytvářela a druhý osoba kontrolující. Určitou výjimkou byl diecézní biskup, který měl v držení nejen klíč od archivu biskupství, ale také klíč od archivu bohosloveckého semináře. Biskup také mohl mít i klíč od archivu kapitulního kostela, ale jen pokud byl striktně oddělen od vlastního archivu kapituly.

Bezpečnostní opatření se týkala samozřejmě také inventářů. Inventář měl být vytvořen i s jedním opisem. Jedno paré vždy muselo zůstat přímo v archivu a druhé paré měla u sebe zodpovědná církevní osoba.

Zvláštní situace nastala v případě dlouhé nepřítomnosti nebo smrti diecézního biskupa. V takovém případě měl být archiv zapečetěn kanovníkem prelátem nebo ordinářem¹⁷ za přítomnosti biskupského zповědníka. Inventář pak byl dán do péče kapitulnímu prelátovi a ten jej předal buď biskupskému zповědníkovi, nebo superiorovi mužské řehole v sídelním městě. Ten o inventář pečoval až do volby nového biskupa. Měl také zajistit, aby v případě jeho vlastní smrti byl zajištěn způsob předání inventáře jiné odpovědné osobě. Zvláště je zdůrazněn inventář, ve kterém byly sepsány prohřešky a tresty kléru, neboť všechny tresty udělené diecézním biskupem musely být dodrženy a sejmout je mohl pouze sídelní biskup.

Klíče od biskupského archivu po smrti biskupa měly být rozděleny mezi určené dva kanovníky, kteří jako jediní mohli v případě potřeby do archivu vstupovat. Dokonce si mohli vzít i listiny, které nutně potřebovali k vyřízení záležitostí v době sedisvakance. Po zvolení nového diecézního biskupa však museli všechny vypůjčené listiny vrátit.

V případě úmrtí kapitulního preláta, byla povinna kapitula střežit biskupský archiv a inventář do té doby, než je zvolen prozatímní správce, kapitulní vikář, který ho posléze předal do péče nově zvolenému prelátovi kapituly.

Pokud došlo ke ztrátě inventáře, pak musel být archiv zamknut a zapečetěn za přítomnosti dvou starších kanovníků a dvou kněží, kteří nebyli kanovníky. Poté co kapitula nechala nebo kapitulní vikář nechal archiv rozpečet a odemknout, musela být provedena kontrola dle inventáře. V případě ztráty inventáře byli povinni již několikrát zmínění dva kanovníci nechat udělat ověřený opis.

¹⁶ CCEO 1990 kán 256 §1 předpisy pro východní katolické církve znají pouze termín inventář.

¹⁷ Srv. pozn. 13.

Pro všechny archivy platil všeobecný zákaz odnášet jakékoliv listiny, knihy atd. bez vědomí odpovědné osoby. Pokud zodpovědná osoba takové vypůjčení schválila, pak se dokumenty půjčovaly proti podpisu a pouze na tři dny.

Kontrola archivů, snad lze nadneseně říci archivní inspekce, byla taktéž hierarchicky strukturovaná. Biskupové měli povinnost podat papeži zprávu o archivu a jeho péči ve zvláštní části relace „ad limina.“¹⁸ Inspekci v archivu biskupství vykonával vždy sídelní biskup nebo ordinář. Měl dále také zkontrolovat archiv katedrální kapituly a archiv katedrálního kostela. Této kontroly se museli účastnit dva starší a zkušenější kanovníci. Výjimkou byl osobní, někdy též zvaný tajný archiv biskupa. Ten byl oprostěn od kontrol, ale biskup byl povinen v něm udržovat pořádek.

U řeholí byla kontrola dělána v rámci vizitace, a to buď generálem řádu nebo řádovým provinciálem nebo určeným vizitátorem. Vizitační zpráva měla mít opět zvláštní část, v níž mělo být popsáno, jak se pečuje o archiv a jak se celkově plní nařízení Maxima vigilantia. Pokud tomu tak nebylo, měl povinnost vizitátor nařídit nápravu. Není popsáno, jaké kroky měl vizitátor učinit, ale cílem bylo, aby v kláštorech, ale i na provincialátech byly archivy zřízeny a o listiny bylo řádně pečováno.

V rámci vizitace probíhaly kontroly archivů i u nižší církevní správy. Biskupům bylo přímo nařízeno, aby při takové kontrole archiv založili, pokud ještě zřízení nebyl, a pak ho průběžně kontrolovali.

Aby tato apoštolská konstituce byla řádně plněna, byly ustanoveny poměrně přísné tresty. Pro biskupy byl určen trest zbavení funkce, tzv. suspenze, jehož udělení si pro sebe vyhradil přímo Apoštolský stolec. Pokud toto nařízení neplnila kapitula nebo ordináři,¹⁹ pak nad nimi měla být vyhlášena klatba,²⁰ u řeholníků a řeholnic byl v případě neplnění nařízení vyneseno zákaz přijímání svátostí, zákaz účasti na pravidelných společných modlitbách a také ztráta aktivního i pasivního volebního práva v klášterní komunitě. O uvolnění či zmírnění trestů mohl opět rozhodnout pouze Apoštolský stolec. Kromě těchto trestů mohl být udělen výše zmíněný trest ztráty úřadu, pro případy falšování inventářů a evidenčních tabulek, který se spíše týkal laických pracovníků.²¹

Biskupské archivy v 18. století na našem území

Provenienční princip, samostatné archivy biskupské kurie a osobní archivy biskupů, to vše je známé v našem prostoru už ze 17. století. A když se vezme v úvahu, že se v polovině 18. století přešlo na tehdy biskupské konzistoři olomoucké²² od prezenčně chronologického řazení na dvoustupňový provenienční systém,²³ je zcela jasné, že administrativa musela fungovat na té nejvyšší úrovni.²⁴ Nejinak tomu muselo být i na Arcibiskupství pražském. Ačkoliv se v Katalogu arcibiskupského archivu v Praze autor nezmiňuje o tom, jak bylo s materiály manipulováno, detailní studium tohoto katalogu zájemci jasně ukáže, že k provenienčnímu řazení docházelo už ve druhé polovině 16. století, tzn. okamžitě po ob-

¹⁸ Tzv. návštěvu ad limina apostolorum musí vykonat každý sídelní biskup jednou za pět let a podat papeži písemnou a ústní zprávu o stavu diecéze. CIC 1983 kán. 399 a kán. 400.

¹⁹ Srv. s pozn. 13.

²⁰ Po exkomunikaci druhý nejtvrdší trest církevního práva, potrestaný má zákaz celebrovat mše svaté ani jiné bohoslužby a nesmí jim ani asistovat. CIC 1983 kán. 1331 a 1332.

²¹ Maxima vigilantia, kán. §16 „... vel aliquem virum probum et fidelem pro eiusdem custodia deputet“, s. 112. Už na konci 19. století vykonával na Biskupství královéhradeckém funkci kursora a kancelisty, zapisovatele do jednacích protokolů (církevní označení podacího deníku) laik František Bittnar.

²² Biskupství olomoucké bylo povýšeno na arcibiskupství v roce 1777.

²³ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, č. pomůcky 849, Bistřícký, Jan – Kouřil, Miloš, s. 5–7.

²⁴ Válová, Kateřina: Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku. Olomouc 2002.

novení arcibiskupství.²⁵ V jedné věci ale Arcibiskupství olomoucké to pražské překonává, má totiž nejstarší dochovaný spisový řád.²⁶ Dalším příkladem poměrně kvalitní manipulace s dokumenty v 18. století představují osobní archivy biskupů Jana Adama Vratislava z Mitrovic a jeho mladšího bratra Jana Josefa Vratislava z Mitrovic.²⁷ V roce 2010 se podařilo nalézt velkou část osobních archivů těchto biskupů. Osobní archiv staršího z bratrů se do Hradce Králové dostal z jednoduchého důvodu, neboť mladší Jan Josef vyřizoval pozůstalost svého bratra a k tomu nutně potřeboval i písemné doklady. Ty si pak odvezl z Litoměřic po svém biskupském svěcení v roce 1733.

Oba osobní archivy mají dvoustupňové hierarchické řazení do pěti skupin I až V., materiály byly ve skupinách řazeny do tématických fasciкулů. Z nalezených fragmentů archivů bohužel nelze jednoznačně identifikovat přesné tématické rozdělení do skupin. Podobně se nedá s jistotou říct, zda k manipulaci došlo ještě za života výše zmíněného biskupa Jana Josefa nebo až poté. Pořadatel obou osobních archivů byl s největší pravděpodobností biskupský sekretář Jana Josefa Vratislava z Mitrovic, František Michálek.²⁸ Sekretáři se poměrně úspěšně podařilo při manipulaci oddělit od sebe osobní archiv staršího Jana Adama Vratislava z Mitrovic od archivu Jana Josefa. Osobní archiv Jana Adama tvoří samostatnou skupinu I. Ve které je seřazeno 20 fasciкулů, z toho se 3 nedochovaly. Zajímavostí tohoto osobního archivu je úřední kniha makulatur²⁹ z roku 1710, ve kterém Jan Adam vykonával funkci kapitulního vikáře³⁰ arcibiskupství pražského, po smrti arcibiskupa Jana Josefa Breunera.

Zvláštním případem je pak Českobudějovické biskupství a jeho historický archiv. Samo biskupství bylo založeno v roce 1785 a už od svého založení manipulovalo dokumenty dle provenienčního spisového plánu. Ten byl třístupňový s osmi základními skupinami, ale popíral to, co nařizovala konstituce Maxima vigilantia. Do jednoho velkého archivu už od počátku byly spojeny archivy jednotlivých biskupů, archiv kurie, archiv katedrály, ale také třeba archiv děkanství při katedrále.³¹

Závěr

Církevní archivy a systematická práce s nimi má hluboké kořeny. V první polovině 18. století apoštolská konstituce Maxima vigilantia přinesla několik důležitých novinek. Archiv církevních institucí a osob díky této právní památce povýšil svoji důležitost a význam v rámci administrativního chodu ve všech stupních církevní správy a měla mu být věnována dostatečně kvalitní péče. Pokud taková péče nemohla být zajištěna přímo duchovními, bylo díky tomuto nařízení možné pověřit péčí o archiv i spolehlivého laika.³² Vytváření inventářů a katalogů bylo jedním z hlavních povinností archiváře vedle vlastní

²⁵ Podlaha, Antonín: Povšechný katalog arcibiskupského archivu v Praze. Praha 1925.

²⁶ Rechterik, Martin: Fenomén soukromého archivu. Archiv biskupa královéhradeckého a srovnání s jinými biskupskými archivy. FF UP Olomouc, 2009, s. 31-42, ZA v Opavě, pobočka Olomouc, sign. OCO-D11, kart 649.

²⁷ Jan Adam Vratislav z Mitrovic, 6. biskupem královéhradeckým v letech 1710–1721, poté povýšen do Litoměřic (1722–1733) a zemřel před svou intronizací na pražský arcibiskupský stolec. Jan Josef Vratislav z Mitrovic, 9. biskupem královéhradeckým v letech 1733–1753.

²⁸ František Michálek zastával kromě funkce biskupského sekretáře také funkci rektora královéhradeckého biskupského semináře. Tuto pozici vykonával až do své smrti 9. 8. 1762 a v bývalém seminárním kostele, dnes městské hudební síni, je i pochován. SOKa Hradec Králové, fond Biskupský seminář Hradec Králové, kn. 1, inv. č. 1, s. 76.

²⁹ Jsou to registra konceptů odchozí korespondence písaře kapitulního vikáře.

³⁰ Srv. pozn. 13.

³¹ SOA Třeboň, fond Biskupský archiv České Budějovice, sign. VI/2/b, kart. 53.

³² Srv. pozn. 21.

péče o dokumenty. Inventáře se měly vytvářet dle evidenčních tabulek, od kterých to už je jen malý krok k zavedení podacího deníku, jak jej známe dnes.

Otázka odborného vzdělání zůstala z dnešního pohledu v konstituci Maxima vigilantia opomenuta. Je však třeba si uvědomit, že součástí kněžské formace a vzdělání byla rozsáhlá jazyková příprava, tj. jazyky tehdy v oblasti používané a dále jazyky biblické, tj. latina, řečtina a třeba hebrejština. Základní paleografická cvičení byla zřejmě součástí přednášek z církevních dějin. Opravdovou odbornou specializaci otevřel až Lev III., když založil Speciální školu paleografie a komparativní historie, dnešní Vatikánskou školu paleografie, diplomatiky a archivnictví.³³

Z dohledaných pramenů vyplývá, že archiv byl důležitou součástí církevní správy na všech úrovních. Ačkoliv se Maxima vigilantia týká výhradně Apeninského poloostrova, Země Koruny české nezůstávaly pozadu. V první polovině 18. století sice ještě nevznikaly složité hierarchické systémy, které známe z 19. století, ale systematická manipulace s písemnostmi již probíhala a administrativa byla na vysoké úrovni. Nařízení apoštolské konstituce Maxima vigilantia pro naši oblast neplatilo, ale je pravděpodobné, že mohlo sloužit jako doporučení či inspirace.

³³ Enchiridion, s. 150–161, stručněji na <http://www.scuolavaticanapaleografia.va/la-scuola/note-storiche> [11. 3. 2014].

Příloha

Část pořádku osobního archivu Jana Adama Vratislava z Mitrovic

Fasc. 1	Oznámení jmenování Jana Adama na biskupský stolec v Hradci Králové
Fasc. 3	Korespondence Jana Adama s arcibiskupem pražským
Fasc. 4	Záležitosti vyšehradské kapituly (Jan Adam – kanovník scholastik)
Fasc. 7	Korespondence Jana Adama s arcibiskupem pražským ke jmenování do Litoměřic
Fasc. 8	Císařské potvrzení a schválení děkana litoměřické kapituly
Fasc. 9	Korespondence ohledně papežského desátku s klérem litoměřické diecéze
Fasc. 10	Gratulace k přijetí arcibiskupského stolce v Praze

Části pořádku osobního archivu Jana Josefa Vratislava z Mitrovic

Fasc. 35	Biskupská mensa – finance na zakoupení statku Zájedec
Fasc. 36	Finance na vznik farností z Kongregace pro šíření víry
Fasc. 36	Korespondence k fideikomisu Vratislavských z Mitrovic
Fasc. 37	Korespondence s Jakubem Jeřábkem, agentem v Praze
Fasc. 37	Výstavba kostela sv. Mikuláše na Starém Městě
Fasc. 39	Biskupská štola a fassa
Fasc. 40	Akta k dominiu Kost
Fasc. 41	Akta k biskupskému zpovědníkovi – Bartoloměj OFM Cap.
Fasc. 42	Akta k dominiu Schaffgotsch
Fasc. 42	Solní daň
Fasc. 43	Akta k různým statkům – Barchov, Chrast, Chlum
Fasc. 43	Finance na farnosti, statek Zájedec, biskupská mensa

Idee des kirchlichen Archivs in der Mitte des 18. Jahrhunderts

Die kirchlichen Archive und die systematische Arbeit damit können auf tiefe Wurzeln zurückgreifen. Die umfangreichste bekannte Anordnung zur Bedeutung der Archive und der Pflege darum ist die Apostelkonstitution Maxima vigilantia, die im Jahr 1727 erlassen wurde. Sie brachte einige Neuerungen, dank denen die Archive zum wichtigen Bestandteil des administrativen Gangs der Kirche auf allen Stufen der Kirchenverwaltung wurden. Auf Grund der Anordnung des Papstes sollte eine qualitative Pflege den Archiven gewidmet werden. Sollten die Geistlichen selbst nicht imstande sein, eine solche Pflege zu gewährleisten, konnte ein zuverlässiger Laie auf Grund dieser Anordnung mit der Archivpflege beauftragt werden. Die Erstellung von Inventaren und Katalogen war neben der eigentlichen Pflege um die Dokumente eine der Hauptpflichten des Archivars. Die Inventare sollten anhand von Evidenztabellen erstellt werden, von denen nur noch ein kleiner Schritt zur Einführung des Geschäftsprotokolls führte, wie wir es heute kennen.

Idea of church archives in the mid-18th century

Author carried out an analysis of the Apostolic Constitution Maxima vigilantia (1727), which systematically regulate the status of church archives. He analyzes in detail the various provisions of this Regulation.

ZÁPŮJČKY ARCHIVÁLIÍ NA VÝSTAVY A VÝVOZ ARCHIVÁLIÍ A DOKUMENTŮ DO ZAHRANIČÍ

VLADIMÍR RŮŽEK

Vážené paní a pánové,

původně ohlášený název přednášky „Zápůjčky archiválií na výstavy do zahraničí“, jak čteme v psaném programu semináře, je velmi vhodné rozšířit o doplněk, který zní „a vývoz archiválií a dokumentů do zahraničí“, čímž se nám toto celkem nezáživné úřední téma o něco oživí, vítaným způsobem zkomplikuje a tedy stane hodným k zamyšlení. Pro kolegy a kulturní pracovníky z resortu ministerstva kultury se toto téma může stát i užitečným poučením. Předem musím věcně konstatovat, že české archivy se v minulém období nestaly rukojmím fy Diag Human, která by soudním obstavením jimi zapůjčených archiválií na některou zahraniční výstavu usilovala sanovat svůj údajný ušlý zisk v ČR, tak jak se to stalo v případě zápůjčky uměleckých děl z Moravské galerie do Rakouska v roce 2011. Na zahraniční výstavy jsou sice zapůjčovány archiválie více či méně hodnotné a cenné, nikoliv však tak mimořádně cenné, aby se účetně jakékoliv firmě vyplatilo pokusit se je úředně zabavit u zahraničních soudů. Přesto odbor archivní správy a spisové služby MV, kde pracuji a spravuji agendu vývozu archiválií, po zveřejnění případu neváhal a zastavil jakékoliv povolování vývozu archiválií do zahraničí na výstavy. To je tedy také výsledek precedenčního kroku fy Diag Human. Vycházíme totiž z úvahy, že za určitých okolností není ani tak podstatná výše účetní pojišťovací hodnoty zapůjčovaných archiválií, jako spíše fakt, že takový návrh na zabavení archiválií, které jsou ovšem též kulturními statky, by mohl být z hlediska firmy efektivním nátlakovým prostředkem k vytvoření obecné atmosféry vedoucí k uspokojení jejich požadavků. Další vývoj v oblasti zapůjčování či nezapůjčování archiválií na zahraniční výstavy tedy bude záviset na řadě okolností. Především na stavu státních imunitních legislativ daných států, kam se archiválie budou zapůjčovat a ochotě vlád těchto států poskytnout účinné záruky proti zabavení archiválií. V žádném případě nemíníme věc podceňovat či zlehčovat jen proto, že jde „jen“ o více nebo méně cenné archiválie, z nichž ta či ona jednotlivina zpravidla nedosahuje takové aukční ceny jako např. obraz významného umělce. V případě ohrožení zápůjčky totiž jde jak o riziko ztráty národního kulturního statku, tak také o extrémní úřední zátěž při dobývání tohoto statku zpět z ciziny. Dostatečné poučení české archivy nabyly a stále nabývají při soudním dokazování jejich vlastnictví k dříve odcizeným archiváliím doma v ČR, které jsou v soudní úschově a rozhoduje se o jejich vrácení archivům, a nebo také nevrácení a naopak vrácení pachatelům krádeží. O to větší zátěž by bylo lze očekávat v případě dobývání archiválií z ciziny.

To je tedy jedna oblast vývozu, zcela aktuální, která nás dnes provází a tíží, neboť komplikuje naše vztahy se zahraničními partnery a nevlídně ovlivňuje prezentaci naší země

v zahraničí. Druhou oblastí vývozu, která v sobě nese tentokrát již zcela interní české problémy a otázky, je stav české legislativy, která se týká vývozu archiválií a dokumentů do zahraničí. Pro ty posluchače, kteří nepracují v oblasti archivnictví, a nemají osvojenou archivní legislativu jsem povinován stručnou zjednodušenou instrukcizací pro snazší pochopení tématu. Užiji-li sousloví „archiválie a dokumenty“ nemám na mysli jeden a tentýž předmět, vyjádřený pomocí synonym, nýbrž jde o dvě různé podstaty s odlišným právním režimem a tedy i právními důsledky.

Z ohromného množství dokumentů psaných, tištěných, obrazových, zvukových, které společnost vyprodukuje činností institucí, úřadů a nebo jednotlivců a soukromých osob, jen malý zlomek se stane podle českého práva archiváliemi. Jsou dvě zákonné a úřední cesty, jak se část dokumentů stane archiváliemi. Ta první nejobvyklejší je, že se cestou úředního a povinného skartačního řízení, zpravidla předepsaného úřadům a institucím, část jejich registratur vybere za archiválie, jiná část zničí a ta vybraná vzápětí vezme do celostátní evidence Národního archivního dědictví (NAD) a převezme do archivní péče příslušných archivů. Ta druhá cesta je výběr archiválií mimo skartační řízení a týká se typicky či zpravidla neúřední produkce ze sféry soukromých osob. Nebo také dokumentů takřkajíc bezprizorních, např. nalezených, nebo nakoupených z antikvariátů nebo od soukromých osob. I tuto druhou cestu může uskutečnit pouze příslušný archiv. I tyto jím vybrané archiválie jsou vzaty do celostátní evidence Národního archivního dědictví a převzaty do péče archivu. Výběrem a vzetím do evidence NAD se z dokumentů staly archiválie, nikoliv fyzickým převzetím do archivu, neboť tyto nové archiválie mohou za určitých okolností zůstat ve správě svých původců a nebo vlastníků. Ty dokumenty, které ani jedním z těchto zákonných procesů neprošly, zůstávají dokumenty a nakládání s nimi se neřídí ústřední normou archivního oboru, již je zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů v platném znění (poslední novela zákona v roce 2012). Pokud takové dokumenty jsou svým obsahem hodnotné z perspektiv přesahujících dobu svého vzniku (říkáme, že mají trvalou dokumentární hodnotu), např. z kulturních nebo politických zřetelů, kulturní pracovníci, kteří s nimi přijdou do styku, mají tendenci je podvědomě považovat za písemnosti tzv. „archivní povahy“ a tak je také označují. Může to být např. pergamenová listina krále Václava IV. z roku 1400, jindy dopisy významného umělce, politika jinému umělci či politikovi z roku 1930 a nebo rukopis městské knihy poddanského města z 16. století. Užije-li se v takových případech charakteristika těchto písemností jako písemností „archivní povahy“, je to velmi matoucí a z hlediska práva nic neříkající. Analogie z oblasti muzejně-sbírkatovně, kde se mluví v legislativě o předmětech „muzejní povahy“ zde nemá právní paralelu. Buďto tedy takové písemnosti jsou archiváliemi, tedy v jednom ze dvou popsanych procesů vybranými dokumenty a tím pádem evidovanými archiváliemi, nebo nejsou archiváliemi, a pak jsou dokumenty. Žádný třetí statut písemností „archivní povahy“ neexistuje. Kdo takový pojem užije, jen více či méně vědomě naznačuje, že taková písemnost splňuje kriteria, která by se uplatnila, kdyby se tato písemnost úředně vybírala za archiválii. Taková kriteria jsou výčtově zakotvena v archivním zákoně. Neznamená to však, že dokument, který odpovídá těmto kritériím, je automaticky archiválií.

Na tyto dokumenty nemá žádná archivní instituce nárok. Nemůže je ze své vůle ani vybrat za archiválie ani je vzít do evidence, ani je převzít do dočasné či trvalé péče. Může tak učinit pouze tehdy, jestliže se dohodne s vlastníkem dokumentů, který souhlasí s jejich výběrem za archiválie, vzetím do evidence, případně i převzetím do péče archivu, aniž by ztrácel k těmto, nyní již archiváliím vlastnická práva. Pokud si je ponechá u sebe, je zavázán o své archiválie řádně pečovat a musí strpět i občasnou kontrolní návštěvu archiváře. Pokud by chtěl své archiválie prodat, musí je nejprve nabídnout ke koupi příslušnému

státnímu archivu. Tato omezení dispozičního práva k jeho majetku jsou kompenzována ročním finančním příspěvkem státu na péči o tyto archiválie. Tento příspěvek je jedinou motivací pro vlastníky cenných dokumentů, aby vešli ve styk s archivem a nechali si své dokumenty přeměnit (vybrat) v evidované archiválie. Je to velmi řídký případ, a proto tuto iniciativu vyvíjejí spíše archivy, které mohou na vlastníka nejprve apelovat obecně kulturním zájmem a poté dohodnout další popsaný postup vedoucí k deklaraci archiválií. Nejjednodušší je ovšem také dokumenty přímo od vlastníka odkoupit.

Po tomto nutném exkurzu se vraťme k původnímu tématu referátu. Vývoz archiválií je upraven v archivním zákonu (§ 29) a jeho výklad nepůsobí v praxi žádné problémy. K vývozu archiválií je zpracována metodika odboru archivní správy a spisové služby MV z roku 2006. Vывázet archiválie do ciziny je možné jen z důvodu jejich vystavování, konzervace, restaurace a nebo vědeckého zkoumání (totožné důvody umožňují vývážet sbírky muzejní povahy podle zákona č. 122/2000 Sb). Nejčastějším a za poslední roky vlastně jediným důvodem byl vývoz archiválií pro účely výstavní. Povolení, které má formu správního rozhodnutí, vydává podle zákona Ministerstvo vnitra. Dosud bylo vydáno pro Německo, Rakousko (nejčastěji), Polsko, Slovensko, Maďarsko, Francii, Velkou Británii, Spojené státy americké. Podmínky vystavování se řídí podrobnou metodikou, vydanou již v roce 1989 Archivní správou MV a posléze Národním archivem. Potud tedy vše funguje, jak má.

Problematičtější je však vývoz dokumentů do zahraničí. Ačkoliv by se dalo předpokládat, že jej také upravuje archivní zákon z podstaty věci, není tomu tak. Z předchozího výkladu implicitně i explicitně vyplývá, že oblast dokumentů je veskrze oblastí soukromou, kam zájem zvláště státního archivnictví, resp. všech typů archivů definovaných v archivním zákonu, a tedy se podle archivního zákona řídících, nemůže zasahovat. Archivní legislativa v tomto ohledu striktně ctí nedotknutelnost soukromého či osobního vlastnictví.

Překvapivě se vývozu dokumentů věnuje předpis resortu Ministerstva kultury v zákonu č. 71/1994 Sb., o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty ve znění poslední novely zákona č. 80/2004 Sb. Tento zákon zcela pomíjí právní konstrukt, který jsem popsal výše v dichotomii: archiválie – dokument. Pouze správně konstatuje, že se nevztahuje na archiválie, které se řídí archivním zákonem. S pojmem „dokument“ nepracuje, ani s pojmem „písemnost“, který platil od roku 1974 do roku 2004, kdy byl v novém archivním zákonu nahrazen univerzálnějším pojmem „dokument“. V seznamu předmětů kulturní hodnoty, který je přílohou 1 zákona č. 71/1994 Sb., jsou však uváděny takové položky (to je v dikci zákona „předměty“), které jsou nepochybně z hlediska nového zákona o archivnictví „dokumenty“ (do roku 2004 „písemnostmi“). Jde o tyto položky: Předměty z oboru fotografické tvorby 19. století (novela zákona č. 80/2004 Sb. mění na termín do roku 1918 včetně); Předměty z oboru knižní kultury, podle novely č. 122/2000 Sb.: „– rukopisy literárních a hudebních děl a listinný materiál z pozůstalosti osobností vědy, umění literatury, hudby, techniky a politiky“, „– rukopisy knižní povahy“, podle poslední novely č. 80/2004 Sb. změněno na: „1. rukopisy knižní povahy, rukopisy literárních děl a originální kartografické práce, 2. dokumentační materiál a osobní památky vztahující se k významným osobnostem kulturního a veřejného života.“; do kapitoly Předměty z oboru etnografie jsou zařazeny „ručně psané kroniky“ starší 50 let.

Uvedl jsem tedy ty položky, které jsou z hlediska archivního zákona dokumenty a v případě zařazení do výběru mimo skartační řízení by byly nespornými archiváliemi podle přílohy č. 2 archivního zákona. Předměty kulturní hodnoty pak lze podle § 2 vyvézt pouze, jsou-li doloženy osvědčeními k vývozu na dobu určitou nebo k trvalému vývozu. A tato osvědčení se vydají, pokud předmět kulturní hodnoty není chráněn podle zvláštních právních předpisů nebo nevykazuje znaky předmětu chráněného podle zvláštního právního

předpisu ani není uveden v bodě XVII přílohy č. 1 zákona [jde o některé předměty z oboru architektury a exteriérové objekty (např. boží muka, smírčí kříže, plastiky apod.)]. Osvědčení vydávají na základě žádostí vlastníků předmětů muzea, galerie, knihovny, pracoviště Národního památkového ústavu, popřípadě Ministerstvo kultury (§ 2 odst. 2). Archivy zde uvedeny nejsou, neboť se na jedné straně respektuje, že vývoz archiválií je upraven v archivním zákonu, na druhou stranu se nebere v potaz, že právě uvedené typy předmětů jsou dokumenty (dříve písemnosti), z nichž se vybírají archiválie mimo skartační řízení.

Zajímavé je, že archivy jako místa, která vydávají osvědčení, byly uvedeny ještě v novele č. 122/2000 Sb. V tomto znění zákona však bylo výslovně uváděno, že vyvážet lze předměty kulturní hodnoty, pouze doložené osvědčením, že nejsou předměty prohlášenými za kulturní památku (§ 2 odst. 1). Některé archiválie skutečně jsou prohlášeny za kulturní památku (od roku 2004 se termín změnil na „archivní kulturní památku“), resp. za národní kulturní památku. Zákonodárce tedy do procesu povolování vývozu zahrnul i archivy poněkud nadbytečně, když předtím vyjádřil, že zákon se nevztahuje na archiválie, neboť si asi neuvědomil, že v oblasti archivnictví se nejprve z dokumentů výběrem stanou archiválie a z nich některé mohou získat statut (archivních) kulturních památek a poté i národních kulturních památek. Nemůže být zde (archivní) kulturní památka aniž by nebyla dříve archiválií. V současně platné novele č. 80/2004 Sb. pak tento nesoulad byl odstraněn tím, že archivy jako místa povolování vývozu byly odstraněny. Definiční znění položek v seznamu předmětů kulturní hodnoty v příloze 1 pak bylo též přeformulováno výrazně v kapitole Předměty knižní kultury, kde se spíše potlačilo vyjádření písemného charakteru osobní dokumentace v pozůstalostech významných osobností z původního „listinný materiál z pozůstalosti osobností vědy, umění, literatury, hudby, techniky a politiky“ na „dokumentační materiál a osobní památky vztahující se k významným osobnostem kulturního a veřejného života“, a tedy se potlačila možnost nahlížení na tento materiál jako na dokumenty.

Nehledě na to, je však třeba upozornit na zvláštní charakter institutu archivních kulturních památek (do roku 2004 kulturních památek) a národních kulturních památek v oblasti archivnictví, které vykazují určitý konstitutivní posun vůči kulturním památkám spravovaných v oblasti státní památkové péče, knihoven, muzeí a galerií, tedy obecně v resortu Ministerstva kultury. V oblasti archivnictví je tento institut koncepčně zcela výběrovou – exklusivní položkou v rámci všech archiválií, jichž jsou miliardy. Počet všech archivních kulturních památek nepřekračuje počet 200 a národní kulturní památky jsou tři (fond Archiv České koruny v Národním archivu, fond Historica v SOA Třeboň a fond moravských zemských desek v Moravském zemském archivu). Tyto počty jsou nesouměřitelné s počtem kulturních památek obou stupňů evidovaných v resortu Ministerstva kultury. S jistou edukativní funkcí zjednodušení lze tedy říci, že archiválie v oblasti archivnictví odpovídají, mají pendant či obdobu v kulturních památkách v oblasti muzeí, galerií, knihoven a památkové péče. V archivnictví neplatí lineární a stupňovitý hodnotový systém: dokument – archiválie – archivní kulturní památka – Národní kulturní památka. Leckterý dokument má potenciál archiválie a oba stupně kulturních památek jsou především archiváliemi, nestojí nad archiváliemi, jako vyšší hodnota. Kulturní památky jsou zdůrazněním určitého výběrového charakteru archiválií a plní v rámci archivní politiky funkci propagační a osvětovou.

Tím se dostáváme do závěrečných praktických úvah. Vypomůžeme si fiktivní, ale nikoliv nereálnou představou o občanovi, který vlastní hodnotnou korespondenci bratrů Josefa a Quida Mánesových, neboť ji zdědil po svých rodičích, kteří byli příbuznými rodiny Mánesů. Jiný občan vlastní listinu Jana Žižky z Trocnova z roku 1395 vydanou Českým Budějovicím, kterou koupil v 90. letech 20. století na sběratelské burze od obchodníka, který ji získal neznámo od koho, ví se však, že listina byla ještě v 19. století v registra-

tuře (archivu) města, aby se poté, neznámo kdy, stala nezvěstnou. Tyto dokumenty jsou nepochybnitelně osobním – soukromým vlastnictvím obou občanů. Občan chce tyto dokumenty vyvézt do zahraničí a tam je prodat, neboť se domnívá, že tam to bude výhodnější, než doma. Jak to asi dopadne? Pro oba občany to dopadne dobře. Hranice jsou otevřeny, takže své dokumenty bez překážek vyvezou za hranice a tam je prodají. Je vůbec otázka, zda se dopustili nějakého přestupku. Z hlediska archivního zákona rozhodně nikoliv. Archivní zákon vývoz dokumentů neřeší. Z hlediska zákona o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty nejspíše také nikoliv, neboť rodinná korespondence, byť významných osobností kulturního života, je stále důvěrná věc rodiny, s níž si její vlastník může nakládat, jak je mu libo a v zákoně nějakou definici takového materiálu nenalézá nebo nepoznává. Listina Jana Žižky už vůbec není typologicky zachycena v kazuistice zákona, neboť ten produkty kancelářské kultury nezachycuje.

Předpokládáme, že oba občané jsou uvědomělí a jsou si vědomi či tuší, že jejich dokumenty mají kulturněhistorickou hodnotu a chtějí se vyhnout nepřijemnostem při jejich vývozu a prodeji. Nejprve navštíví nejbližší archiv, kde se dozvědí, že archiv jim nemůže vystavit povolení k vývozu, je jim nabídnuto odkoupení dokumentů a nebo vzetí do evidence archiválií a vyhlídka na roční příspěvek na péči, ovšem s povinnostmi a omezením vlastníků archiválií. Předmětné dokumenty by jistě u archivářů vzbudily zájem a nadšení. Představme si pesimistické vyústění takové návštěvy. Tuto nabídku neshledají výhodnou, tak dalece vlastenectví neprojevují, aby své představy obětovali pro ideální společenský zájem, a tak odcházejí. Jsou však poučeni, že musí obdržet od nejbližší místně příslušné odborné organizace (např. muzeum, galerie, knihovna) osvědčení k trvalému vývozu. Navštíví tedy příslušnou instituci a tam se dozvědí, že si musí podat žádost o povolení k vývozu na základě zákona. Odcházejí a seznamují se se zněním zákona, kde pochopí, že v okamžiku podání oficiální žádosti se vystavují riziku, že jejich dokumenty budou prohlášeny z vlastního podnětu instituce kulturními památkami, vzaty do evidence a nebudou je moci volně prodat v zahraničí, tím méně vyvézt. V horším případě svou žádost nepodají a dokumenty vyvezou bez povolení, v lepším případě se s tímto postupem smíří a budou očekávat, zda příslušná instituce dokumenty vyhodnotí jako kulturní památky a nebo nikoliv a vydá osvědčení o trvalém vývozu. Další spekulativní úvahy na toto téma již nemohou mít systémovou hodnotu.

Je možno ukončit, že problematika vývozu dokumentů by měla být v blízké budoucnosti řešena v novém archivním zákoně a fakticky vyčleněna ze zákona o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty, neboť zde není adekvátně pojednána již výčtem typů dokumentů. Jde v podstatě o možnost nasměrování žadatelů na specializovanou instituci, kterou je pro dokumenty archiv, nehledě na to, že ve styku s občany vlastníci cenné dokumenty se naskýtá možnost jednáním je získat pro vzetí jejich dokumentů do evidence archiválií, případně je i odkoupit a tím významně obohatit fond historických pramenů.

Na druhou stranu dnes alespoň náhradní řešení v zákoně o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty může zabránit nežádoucímu vývozu cenných dokumentů, není-li po ruce dokonalejší předpis a to je kladné zjištění, protože by nám všem, kteří působíme v oblasti tak zvaných paměťových institucí, mělo záležet na tom, aby se kulturní statky v naší zemi spíše rozmnožovaly, než nekontrolovaně odplývaly za hranice.

Předkládaný příspěvek je textem přednášky, která byla přednesena na konferenci Poklady v pohybu – Ochrana kulturního dědictví v mezinárodním kontextu, uspořádané Českým komitétém Modrého štítu ve spolupráci s Národním archivem a pod záštitou České komise UNESCO dne 16. října 2012 v Národním archivu v Praze na Chodovci.

Die Archivalienanleihen für Ausstellungen und die Archivalien- und Dokumentenausfuhr ins Ausland

Es handelt sich um Text eines Referates, der im Rahmen der Tagung „Der Schutz des kulturellen Erbes im internationalen Kontext“ im Jahre 2012 vorgelegt wurde. Der Verfasser analysiert ausführlich die betroffene Legislative, v. a. gegenwärtigen Archivgesetz in Beziehung zu Problematik der Anleihen und der Ausfuhr der Archivalien und Dokumenten ins Ausland. Zum Schluss konstatiert er, dass diese Problematik zur Zeit ungenügend geregelt wird.

The Loans of Archival Records for Exhibitions and the Export of Archival Records and Documents abroad

This article was originally presented in conference “The protection of cultural heritage in international Kontext” in Prague in 2012. The author makes analysis of legislative norms in relation of loans and export of archival records and documents abroad. Finally he found out, this legislative is not sufficient now.

ODRAZ POSTÁTŇNĚNÍ FUNKCE KRAJSKĚHO HEJTMANA V ĀECHÁCH V ROCE 1751 NA PERSONÁLNĚM OBSAZENĚ ŮŘADU

HELENA SEDLÁĀKOVÁ

PovědomĚ dŮležitosti funkce krajskěho hejtmana a pozice krajskěho Ůřadu ve struktuře státnĚch a zemskĚch institucĚch bylo vŹdy silně, ať jiŹ je posuzovali souĀasnĚci nebo později badatelě v oblasti historie státnĚ správy.¹

V odbornĚch publikacĚch, kterě sleduji jednotlivě etapy vŹvoje, se zdŮrazňuje několik zŮkladnĚch milnĚkŮ. PrvnĚi z nich se vztahuje k roku 1508 a byl vŹsledkem sloŹitěho hledání konsensu mezi stavy navzŹajem, kdy pŹiznání sněmovnĚho hlasu městskěmu stavu od stavu panskěho a rytĚřskěho na oplátku pŹineslo od stavu městskěho uznání krajskĚch hejtmanŮ dosazenĚch do kaŹděho kraje po jednom ze stavu panskěho a rytĚřskěho.² DruhŮy meznĚk pŹedstavovanŮy ObnovenŮm zŹrizenĚm zemskŮm z roku 1627 potvrzoval v ĀlŮnku A 48 praxi kaŹdoroĀnĚho obnovovanĚ dvou hejtmanŮ, jednoho z panskěho a druhěho z rytĚřskěho stavu a ponechával v platnosti i tradiĀnĚi podmĚnku usedlosti v pŹĚsluŹněm kraji.³ DalŹĚi vŹznamnŮa prŮvnĚi norma z 23. 1. 1751 naopak jmenovanŮa pravidla ruŹĚi a zavŹdí pouze jednoho hejtmana a mĚsto jeho pŮsobenĚ umĚtuje do krajskěho města, ve kterěm se nachŹzĚi filiŮlnĚi pokladna. Tento reskript Marie Terezie se takě oznaĀuje jako dovrŹenĚi proměny funkce pŮvodně stavovskě na funkci státnĚi.⁴ Vzhledem k tomu, Źe se ani jedna publikace podrobně nevětuje personŮlnĚmu obsazovanĚ pozice krajskěho hejtmana, nenĚ moŹně prozatĚm sledovat, jak toto pŹelomově naŹizenĚ konkrětně zasahlo do podoby jednotlivĚch krajskĚch ŮřadŮ.⁵ NŮsledujĚĚi řŮdky se pokusĚi tuto otŹzku poněkud osvětlit.

¹ K vŹvoji krajskěho zŹrizenĚ lze odkŹzat na zŮsadnĚi prŮce: Rieger, Bohuslav: ZŹrizenĚ krajskě v ĀechŮch (HistorickŮy vŹvoj do r. 1740). Āst I., Praha 1889; tŮy: ZŹrizenĚ krajskě v ĀechŮch (Ůstroji sprŮvy krajskě v l. 1740–1792). Āst II., Praha 1892; Macek, Jaroslav – ŹŮček, VŮclav: KrajskŮ sprŮva v ĀeskŮch zemĚch a jejĚch archivnĚi fondy, Praha 1958.

² K tomu podrobně: Rieger, Bohuslav, ZŹrizenĚ krajskě, Āst I., s. 100–103; Archiv ĀeskŮy, dĚl 6., sv. 26, Praha 1872, s. 377, 379–381, 385, 393–394; HledĚkovŮa, Zdeňka – JanŮk, Jan – DobeŹ, Jan: Dějiny sprŮvy v ĀeskŮch zemĚch od poĀŮtku stŮtu po souĀasnost. Praha 2005, s. 111.

³ Viz CĚsaŹĚ římskěho, uherskěho a Āeskěho etc. KrŮle etc. Jeho Milosti Ferdinanda druhěho etc. ObnovenĚ prŮvo a zŹrizenĚ zemskě dědiĀnĚho KrŮlovstvĚ Āeskěho, s. l., s.d., s. 36–37, <http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:26274180-9e1a-11e0-a742-0050569d679d&q=&fq=language:%22cze%22#monograph-page-uuid:436007ce-9e1a-11e0-a742-0050569d679d>; Rieger, Bohuslav, ZŹrizenĚ krajskě, Āst I., s. 100–103; Archiv ĀeskŮy, dĚl 6., sv. 26, Praha 1872, s. 220; HledĚkovŮa, Zdeňka – JanŮk, Jan – DobeŹ, Jan: Dějiny sprŮvy, s. 133.

⁴ Rieger, B.: ZŹrizenĚ krajskě, Āst II., s. 34–35; Macek, J. – ŹŮček, V.: KrajskŮ sprŮva, s. 32–33; HledĚkovŮa, Z. – JanŮk, J. – DobeŹ, J.: Dějiny sprŮvy, s. 160.

⁵ DosavadnĚi odbornŮa literatura pŹĚnŮŮi soupisy krajskĚch hejtmanŮ z ŮrĚitěho Āasověho období nebo jen pro některě kraje; pŹĚnosem jsou zvlŮŹtě prŮce Petra MareŹe z poslednĚch let, kterŮy se věnoval obsazovanĚ funkce krajskěho hejtmana v pŹedbělohorskěm období: MareŹ, Petr: ObsazovanĚ Ůřadu krajskěho hejtmana v pŹedbělohorskěm období a soupis krajskĚch hejtmanŮ na zŮkladě dochovanĚch seznamŮ z let 1563/1564–1616/1617.

Text uvedeného reskriptu⁶ komplexně upravuje dosavadní zaběhlý chod krajského úřadu a jeho personálu. Nejdříve si všímá jednotlivých krajů. Ponechává sice původní rozdělení Čech do dvanácti krajů z roku 1714, ale čtyři největší kraje Bechyňsko, Plzeňsko, Žatecko a Hradecko rozděluje na dva podíly; celkem tak stanovuje šestnáct regionů. Jako důvod uvádí dosažení lepšího proporčního rozdělení agendy mezi hejtmany. Poté se obrací k osobě krajského hejtmana. Objevuje se zde, stejně jako v ostatních, v té době přijímaných reformách, snaha dosáhnout jednotné podoby úřadu s ostatními dědičnými zeměmi monarchie. S odvoláním na praxi ve Slezsku a na Moravě zavádí pouze jednoho krajského hejtmana, a to buď pána, nebo rytíře, přičemž nestanovuje, jaké by mělo být mezi nimi celkové poměrné zastoupení, naopak se v něm uvádí: „... bez ohledu na to, zda je to pán nebo rytíř...“; a tím jakoby navenek stírá tehdy jistě výrazně pocitované rozdíly mezi stavy.⁷ V téže sentenci řeší již dříve prodiskutovanou choulostivou otázku usedlosti. Reskript se o ní prozíravě vůbec nezmiňuje, uvádí jednotlivé kraje, jmenuje a potvrzuje krajské hejtmany a specifikuje krajská města, ve kterých mají sídlit, čímž se problematicke usedlosti obratně vyhýbá. Konkrétně nařizuje následující uspořádání:

1. V Bechyňském kraji:

Táborský podíl: Václav Carreto hrabě Milesimo do Tábora,

Budějovický podíl: Václav Vojtěch Karvinský z Karviné, doposud v Čáslavském kraji, do Budějovic,

2. v Plzeňském kraji:

Plzeňský podíl: Ferdinand Jáchym sv. p. Rumerskirch do Plzně,

Klatovský podíl: Josef Jáchym Schmidgräbner z Lusteneggu do Klatov,

3. v Žateckém kraji:

Žatecký podíl: František sv. p. de Fin do Kadaně, nebo Žatce,

Loketský podíl se zahrnutím Chebska: František Hochberg sv. p. z Hennersdorfu do Lokte,

Praha 2009; týž: Obsazení úřadu krajského hejtmana v Čechách v letech 1553/1554–1556/1557. Časopis Národního muzea, řada historická – Series Historia 179, 1–2, 2010, s. 42–62; týž: Obsazování úřadu krajského hejtmana v Čechách za vlády Ferdinanda I. a soupis krajských hejtmánů z let 1537/1538–1560/1561 podle register české královské kanceláře. *Paginae historiae* 19, 2011, s. 7–93; Sedláčková, Helena: *Krajští hejtmané podbrdského kraje 1640–1713 aneb císařské rozhodnutí nadevše*. In: Naším jubileantům. Sborník příspěvků k počtému životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové). Praha 2000, s. 231–237; Jahnel, Carl: *Leitmeritzer Kreishauptleute. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs* 30, 1907, s. 96–106; Dvorský, František: *Krajští hejtmané r. 1540*, Památky archeologické a mistopisné 9 (dále jen PAM), 1874, s. 149–150; týž: *Hejtmané krajští r. 1562*. PAM 9, 1874, s. 561; týž: *Seznam krajských hejtmánů v království Českém léta 1571*. PAM 9, 1874, s. 960; týž: *Hejtmané krajští po Čechách*. L. 1605, l. 1609, l. 1610, l. 1612. PAM 10, 1878, s. 374–376; *Hejtmané krajští po Čechách*. L. 1613. PAM 10, 1878, s. 628; týž: *Hejtmané krajští v Čechách*. L. 1614, l. 1615, l. 1616. PAM 10, 1878, s. 852–854; Levý, František: *Hejtmané kraje Rakovnického*. PAM 10, 1878, s. s. 607–610; Rojek, Jan Karel: *Hejtmané kraje Hradeckého*. PAM 10, 1878, s. 121–124; Rybička, Antonín: *Hejtmané kraje chrudimského od r. 1440 až do r. 1850*. PAM 8, 1870, s. 223–230; týž: *Hejtmané a úředníci krajští v Čechách r. 1774–1776*. PAM 8, 1870, s. 505–508; týž: *Hejtmané kraje královehradeckého*. PAM 9, 1874, s. 311–314; týž: *Hejtmané kraje Čáslavského*. PAM 13, 1886, s. 133–135; *Hejtmané krajští v Čechách na rok 1713/1714 jmenování*, PAM 10, 1878, s. 181–182; Zoubek, František Jan: *Hejtmané krajští r. 1552*. PAM 8, 1870, s. 69; týž: *Hejtmané krajští r. 1553*. PAM 8, 1870, s. 149. Rieger ve své publikaci v poznámce č. 25, Rieger, B.: *Zřízení krajské, část II.*, s. 163–164; Jaroslav Macek a Václav Žáček uvádí jméno nového hejtmana v části nazvané „*Dějiny úřadu*“. Macek, J. – Žáček, V.: *Krajská správa*, s. 120–121, 125, 135, 139, 148–149, 160–161, 166–167, 172, 182, 187, 206, 210–211, 216–217, 223–224, 227–228, 239–240.

⁶ Opis reskriptu: Národní archiv (dále jen NA), archivní fond České gubernium – dvorské reskripty a dekrety (dále jen ČG-DR), kniha č. 6, leden, s. 138–156.

⁷ V textu se uvádí: „...jedoch ohne Rücksicht auf die bishero üblich gewesene Distinction des Herr- und Ritter-Stands nur einen Creys-Hauptmann zu bestellen, mit dem Domicilio aber selbige in die zugleich benannte Creys-Städte (wohin auch künftig die Filial-Casse zu stehen kommen) anzuwiesenen...“, viz NA, ČG-DR, kniha č. 6, leden, s. 140–141; Rieger, B.: *Zřízení krajské, část II.*, s. 129.

4. v Hradeckém kraji:
Hradecký podíl: Václav Vančura sv. p. z Řehnic do Hradce,
Bydžovský podíl: Jan Václav Lamotte z Frintropu do Bydžova,
5. v Litoměřickém kraji: Jan Karel Běšín z Běšín do Litoměřic,
6. v Prácheňském kraji: Jan Martin Běšín z Běšín do Písku,
7. v Chrudimském kraji: provizorně Jan Bertold Záruba sv. p. z Hustiřan do Chrudimi,
8. v Čáslavském kraji: Václav Dobřenský [sv. p.] z Dobřenic do Čáslavi,
9. v Boleslavském kraji: Jan Josef hrabě Trautmansdorf do Mladé Boleslavi,
10. v Kouřimském kraji: Jan Nepomuk hrabě Šternberk do Prahy,
11. v Rakovnickém kraji: Karel Josef Hildprandt z Ottenhausenu do Prahy,
12. v Berounském kraji: Jan Antonín Hochberg sv. p. z Hennersdorfu do Prahy.⁸

Za další znak postátnění úřadu se považuje dosažení úplné finanční závislosti na státu, což v reskriptu prezentuje stanovení platu 2000 zlatých pro krajského hejtmana zcela vyplácených z komorní pokladny.⁹ Zásada nezbytné znalosti českého jazyka není do reskriptu zahrnuta vůbec.

Pro komplexnější posouzení reflexe tohoto nařízení na personální obsazení pozice krajského hejtmana je nezbytné mít k dispozici soupisy krajských hejtmanů z předcházejících a následujících let, jinak lze z uvedených jmen vyčíst jen velice málo, např. pouze to, že ze šestnácti hejtmanů náleželo k panskému stavu deset, přičemž pouze tři se mohli pyšnit hraběcím titulem, k rytířskému stavu pak šest. Z vysoké staré české šlechty se ve funkci hejtmana objevuje pouze jeden, Jan Nepomuk hrabě Šternberk. Mnohé doplňující informace v tomto směru lze také dohledat v částech fondů České gubernium a Česká dvorská kancelář, které se vztahují ke krajským úřadům.¹⁰ Z dalších písemností je v tomto ohledu velmi cennou např. dochovaná úřední kniha „Registra soudu komorního“¹¹ s návrhy tohoto soudu na obsazení funkce krajského hejtmana v letech 1704–1753. Zápisy v nich vždy k příslušnému roku zaznamenávají nejen jména současných hejtmanů v úřadu, ale i návrhy vhodných kandidátů v případě potřebné změny. Přínosná je také česká psaná zpráva místodržících z 1. července 1748 podávající přehled, kteří krajští hejtmané jsou a kteří by mohli být ve funkci potvrzeni, popřípadě vybráni pro příští rok. Obzvláště zajímavé je v ní obsažené hodnocení jejich způsobilosti k výkonu funkce.¹² Zmíněné prameny na jedné straně dobře dokládají zachovávání tradiční zvyklosti každoročního obnovení krajských hejtmanů, ale na druhé straně potvrzují určitou formálnost tohoto aktu. Neboť se již před rokem 1685, kdy Leopold I. upravil možnost rezignace z úřadu po pěti letech, i po něm běžně stávalo, že hejtman nebyl automaticky po uplynutí jednoho roku vyměněn, naopak nic nebránilo k jeho opětovnému jmenování¹³. Panovníkovi tento tradiční způsob obnovy naopak umožňoval již po roce služby, která byla pro jmenovaného minimálním rozsahem pobytu v úřadu, bez potíží nahradit nevhodného hejtmana osobou příhodnější.

Prvním v reskriptu je zmíněn hejtman Táborského podílu rozděleného Bechyňského kraje Václav Caretto hrabě Millesimo na Nemyšli. Podle záznamů v registrech působil

⁸ NA, ČG-DR, kniha č. 6, leden, s. 141–143.

⁹ NA, ČG-DR, kniha č. 6, leden, s. 153; Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 187, 188.

¹⁰ NA, fond České gubernium – Contributionale (dále ČG-Contr.), 1748–1755, sign. H 1/1-7, NA, Česká dvorská kancelář, sign. III A/5.

¹¹ NA, archivní fond Komorní soud (dále jen KomS), inv.č. 232.

¹² Zpráva místodržících: NA, ČG-Contr., 1748–1755, sign. H 1/1. Dokument je v závěru textu datován následovně: „... dán na Královským Hradu Pražským dne 12. a 21. června též 1ho července 1748“. Rieger uvádí datum 3. 7. 1748, což je zápis projednání v radě; viz Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 43.

¹³ Rieger, B.: Zřízení krajské, část I., s. 235–236; císař chtěl v tomto ohledu sjednotit praxi stejně, jak tomu bylo u nejvyšších úředníků a zemských soudců.

jako krajský hejtman Bechyňského kraje za panský stav již od roku 1740, kdy vystřídal Jana Michaela Týřovského z Einsiedle na Neústupově. Hejtmanem budějovického podílu Bechyňského kraje byl jmenován v kraji neusedlý Václav Vojtěch Karvinský z Karviné na Kosové Hoře, hejtman Čáslavského kraje za rytířský stav.

Pro Plzeňský kraj, rozdělený také na dva podíly, byl pro Plzeňský podíl ustanoven Ferdinand Jáchym sv. p. Rumerskirch na Chanovicích, Újezdě a Nové Vsi, který již od roku 1747 působil v Prácheňském kraji jako krajský hejtman za panský stav. Ve funkci krajského hejtmana nebyl potvrzen rok sloužící plzeňský krajský hejtman za panský stav Šebestián František Josef Künipl. Hejtmanský úřad Klatovského podílu téhož kraje byl svěřen Josefu Jáchymovi Schmidgräbnerovi z Lusteneggu na Radonicích, který již od roku 1743 zastával funkci krajského hejtmana v Plzeňském kraji za rytířský stav.¹⁴

Žatecký podíl stejnojmenného kraje měl spravovat František sv. p. de Fin, v tomto jediném případě nebylo ještě rozhodnuto, které město bude sídelní, zda Kadaň nebo Žatec. Také František sv. p. de Fin pokračoval ve své funkci hejtmana, neboť tuto funkci za panský stav v Žatecku vykonával již od roku 1743. Cesta tohoto pána do úřadu krajského hejtmana je pozoruhodná. Původně jej chtěla Marie Terezie jmenovat do Kouřimska, ale jelikož tento cizinec neovládal češtinu, musela panovnice uznat oprávněnost těchto výtek a jmenovala de Fina do Žatecka, které bylo považováno za čistě německý kraj.¹⁵ Stejně tak jeho kolega za rytířský stav František Václav Hochberg sv. p. z Hennersdorfu na Měcholupech byl po roce ve funkci potvrzen na téměř postu v nově zřízeném Loketském podílu Žateckého kraje.¹⁶

Obdobná situace byla i v Hradeckém kraji. Oba dva hejtmané ve funkci od roku 1746 pokračovali ve své činnosti. Václav Vančura sv. p. z Řehnic na Malém Barchově (Barchůvku), hejtman za panský stav přes nepříjemnost s krátkodobým sesazením z funkce stanul v čele Hradeckého podílu. Půl roku před tím totiž panovnice 23. 6. 1750 nařídila hejtmana suspendovat kvůli nedostatům při vedení kontribučenské agendy, na které upozornila hrabětem Laryšem provedená revize kraje, ale po jeho suplice hned 11. července rozhodnutí zrušila.¹⁷ Jan Václav Lamotte z Frintropu na Holovousech dosavadní hejtman za rytířský stav byl pak poslán do podílu Bydžovského.¹⁸

Funkce nově jmenovaného hejtmana Litoměřického kraje přešla v tomto případě do rukou Jana Karla Běšína z Běšín, hejtmana za rytířský stav od roku 1743. Důvodem, proč nepokračoval ve funkci hejtmana některý z kandidátů za panský stav, mohl být ten, že o obsazení místa uprázdněného od 31. 3. 1750 po úmrtí Jana Nepomuka Vincence Libštejnského hraběte z Kolovrat nebylo doposud s konečnou platností rozhodnuto. Prozatímně jmenovaný František Václav Hochberg sv.p. z Hennersdorfu, mimo jiné majitel v kraji ležící Lhoty (část Liběšic), byl podle lednového reskriptu ustanoven za hejtmana v Loketském podílu Žateckého kraje. Pro Jana Karla Běšína z Běšín mluvila také ta skuteč-

¹⁴ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 308b.

¹⁵ Viz blíže Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 46; český inkolát obdržel 23. 4. 1743 viz Král, Adalbert: Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Prag 1904, s. 58.

¹⁶ Předchozí působení tohoto hejtmana v Žateckém kraji bude třeba ještě ověřit, jelikož bratři Jan Antonín a František Václav Hochbergové z Hennersdorfu byli již 30. 6. 1746 povýšeni do panského stavu, tudíž by František Václav neměl zastávat post hejtmana za rytířský stav a navíc je v témže zápisu navrhován za kandidáta za panský stav na rok 1751, NA, KomS, inv.č. 232, s. 307a a 309a, stejně jako v předcházejícím roce, kdy byl hejtmanem za rytíře již druhý rok Jan Václav Turba z Turby, NA, KomS, inv.č. 232, s. 301a, a ostatně již na rok 1747, NA, KomS, inv.č. 232, s. 283a, na rok 1746 je uváděn jako první kandidát na uprázdněné místo hejtmana za rytířský stav, NA, KomS, inv.č. 232, s. 276a.

¹⁷ NA, ČG-Contr., 1748–1755, sign. H 1/3 a NA, ČG-Contr., 1748–1755, sign. H 1/4.

¹⁸ Dnes Barchůvek; NA, KomS, inv.č. 232, fol. 309b.

nost, že již od svého jmenování do funkce hejtmana za rytířský stav před osmi lety bydlel v Litoměřicích.¹⁹

Obsazení funkce krajského hejtmana v Prácheňském kraji nemá návaznost na předchozí období. Hejtmanem byl jmenován dosavadní berounský hejtman za rytířský stav Jan Martin Běšín z Běšín na Vojkově, který mohl zúročit své devítileté zkušenosti z výkonu této funkce. Důvod, proč nepokračoval některý z dřívějších prácheňských hejtmanů lze spatřovat také v tom, že Ferdinand Jáchym sv. p. Rumerskirch, hejtman za panský stav, byl určen za hejtmana nově vytvořeného Plzeňského podílu Plzeňského kraje a dosavadní hejtman za rytířský stav Ferdinand Hynek Malovec z Chýnova, který svou funkci zastával již od roku 1742, nebyl vybrán, i když byl ve zprávě místodržících z roku 1748 zařazen mezi nejlépe hodnocené krajské hejtmany, a další z navrhovaných „náhradníků“ Václav Vojtěch Karvinský z Karviné byl v té době čáslavským hejtmanem a podle reskriptu přešel do nově vzniklého Budějovického podílu Bechyňského kraje.²⁰

V Chrudimském kraji byl provizorně jmenován Jan Bertold Záruba sv. p. z Hustířan na Podhořanech. Místo hejtmana za panský stav nebylo totiž od 15. 10. 1750 po úmrtí Jeronýma Libštejnského hraběte z Kolovrat obsazeno. Možná, že okamžitému definitivnímu jmenování bránilo to, že byl pan Záruba z Hustířan na rok 1751 uváděn mezi „náhradníky“ až na posledním místě za apelačním radou Václavem hrabětem Šporkem, Janem Josefem Robmhápem sv. p. ze Suché a Janem Maxmiliánem sv. p. ze Schumannu. Přednost mu před uvedenými pány mohla být dána také kvůli jeho předešlé dlouholeté zkušenosti s výkonem této funkce v Čáslavském kraji, kde působil v letech 1739–1749.²¹

V Čáslavském kraji také nedošlo k zásadní změně. V čele úřadu zůstal Václav Dobřenský sv. p. z Dobřenic na Dobřenicích a Nedělišti, od roku 1750 krajský hejtman za panský stav.²² Zmíněný, krátce působící hejtman za rytířský stav, Václav Vojtěch Karvinský z Karviné přešel do Budějovického podílu Bechyňského kraje. Tento rytíř se ucházel o místo krajského hejtmana již dříve několikrát. V roce 1748 se objevuje mezi kandidáty na hejtmana za rytířský stav v Prácheňském kraji a od roku 1740 na tutéž funkci v Berounském kraji.²³ Do Čáslavska se dostává v souvislosti s uvedeným suspendováním krajských hejtmanů v roce 1750. Marie Terezie společně s královhradeckým hejtmanem za panský stav Václavem Vančurov z Řehnic odvolala ze stejného důvodu nedodržení předpisů v kontribučních záležitostech také dva hejtmany za rytířský stav, a to kouřimského hejtmana Antonína Klimenta Voříkovského z Kundratic a čáslavského hejtmana Františka Vraždu z Kunvaldu, kterého nahradil právě v kraji neusedlý Václav Vojtěch Karvinský z Karviné. Pro zajímavost v registrech komorního soudu se V. V. Karvinský z Karviná v Čáslavsku na rok 1750 mezi hejtmany vůbec neobjevuje. K roku 1750 jsou tu zapsáni Václav Petr Dobřenský sv. p. z Dobřenic na Dobřenicích a Nedělišti za pány a za rytíře František Vražda z Kunvaldu na Zboží, a v roce 1751 jako jediný hejtman opět Václav Petr Dobřenský, tak jak stanovuje reskript. Změnu ve funkci zaznamenává pouze kalendář na rok 1751 v části obsahující soupis v Čechách žijících šlechtických rodin.²⁴ Vysvětlení lze hledat zřejmě v tom, že panovnice své nařízení záhy odvolala, a proto nebyla tato změna do register zanesena.²⁵

¹⁹ NA, ČG-Contr., 1748–1755, sign. H 1/9, NA, KomS, inv.č. 232, fol. 310a. Macek, J. – Žáček, V.: Krajská správa, s. 187.

²⁰ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 310b.

²¹ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 320b a fol. 311a.

²² NA, KomS, inv.č. 232, fol. 311b.

²³ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 255b.

²⁴ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 305a a fol. 311b; Neuer Wirtschafts und Canzley-Calender na rok 1751, s. 70.

²⁵ NA, ČG-Contr., 1748–1755, sign. H 1/3 a sign. H 1/4.

Na místě krajského hejtmana Boleslavského kraje působil za panský stav od roku 1746 Jan Josef hrabě Trautmansdorf a ve funkci byl ponechán i po redukci krajských hejtmanů v roce 1751. Jan Václav Beznský z Prorubě za rytířský stav funkci krajského hejtmana opustil.²⁶

Místo krajského hejtmana Kouřimského kraje bylo opět svěřeno, otci známého vědce a buditele Kašpara Šternberka, Janu Nepomukovi hraběti Šternberkovi na Oseku, který zastával funkci hejtmana za panský stav od roku 1749.²⁷ Místo ale opustil za necelého půl roku, kdy byl po své rezignaci 4. 6. 1751 nahrazen Antonínem Klimentem Voříkovským z Kundratic.²⁸ Jedním z důvodů jeho odchodu z postu mohla být paradoxně ta skutečnost, že neovládal český jazyk, který byl pro působení v ryze českém kraji nezbytný. I když se Marie Terezie zasadila o to, aby byl přesto ve funkci ponechán, snad i s ohledem na jeho tchána nejvyššího purkrabí Filipa Krakovského hraběte z Kolovrat a na fakt předčasného ukončení vojenské kariéry v důsledku nešťastného vážného zranění hlavy, rezignaci tím stejně neodvrátila.²⁹

Do Rakovnického kraje byl z dosavadních hejtmanů vybrán zkušenější Karel Josef Hildprandt z Ottenhausenu na Červeném Hrádku, který působil jako krajský hejtman z rytířského stavu od roku 1740. Byla mu dána přednost před Janem Filipem Hartmanem hrabětem z Klarštejna, hejtmanem za panský stav od roku 1746.³⁰

Do Berounského kraje byl potvrzen od roku 1749 ve funkci hejtmana za panský stav sloužící Jan Antonín Hochberg z Hennersdorfu na Hluboši a Pičíně. Jeho kolega za rytířský stav Jan Martin Běšín z Běšín byl ustanoven krajským hejtmanem do Prácheňska.³¹

Z přehledu jmenovaných krajských hejtmanů vyplývá, že nová právní úprava nepřinesla žádnou výraznou turbulenci v personálním složení. Nově jmenovaní hejtmané byli vybráni z již ve funkci působících hejtmanů. Dvanáct hejtmanů zůstalo ve svém původním kraji. Tři přešli do jiného kraje a jeden, Petr Jan Záruba sv. p. z Hustifán, nezastával v roce 1750 funkci krajského hejtmana vůbec, byl jmenován provizorně, ale měl za sebou dlouholeté vykonávání funkce krajského hejtmana v jiném kraji. Z hejtmanů, kteří zůstali na svém místě, to byl Václav Carreto hrabě Milesimo v Tábořském podílu Bechyňského kraje, František sv. p. de Fin v Žateckém podílu stejnojmenného kraje, František Václav Hochberg z Hennersdorfu v Lokteském podílu Žateckého kraje, v Hradeckém podílu Hradeckého kraje Václav Ferdinand Vančura z Řehnic, v Čáslavském kraji Václav Petr Dobřenský sv. p. z Dobřenic, v Boleslavském kraji Jan Josef Kryštof hrabě Trautmansdorfu, v Kouřimském kraji Jan Nepomuk hrabě Šternberk a v Berounském kraji Jan Antonín sv. p. Hochberg z Hennersdorfu. Z rytířů své místo nezměnili v Klatovském podílu Plzeňského kraje dosavadní hejtman Plzeňského kraje Josef Jáchym Schmidgräbner z Lustneggu, v Bydžovském podílu Hradeckého kraje Jan Václav Lamotte z Frintropu. V Litoměřickém kraji byl z původní dvojice vybrán rytíř Jan Karel Běšín z Běšín zřejmě proto, že místo hejtmana za panský stav nebylo v té době obsazeno a Běšín již v té době bydlel v Litoměřicích, nově ustanoveném krajském městě. O osobě hejtmana v Rakovnickém kraji rozhodla zřejmě větší zkušenost rytíře Karla Josefa Hildprandta z Ottenhausenu. Hejtman zcela z jiného kraje přichází pouze do dvou krajů a jednoho podílu, konkrétně byl do Budějovického podílu z Čáslavska jmenován Václav Vojtěch Karvinský z Karviné na Kosové Hoře, místo v úvahu přicházejícího dosavadního Bechyňského hejtmana za rytířský

²⁶ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 312a.

²⁷ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 306b.

²⁸ NA, ČG-DR, kniha č. 6, červen, s. 51–53.

²⁹ Blíže viz Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 46.

³⁰ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 304a.

³¹ NA, KomS, inv.č. 232, fol. 313b.

stav Jana Václava Bechyně z Lažan. Do Plzeňského podílu Plzeňského kraje byl převeden z Prácheňského kraje Ferdinand Jáchym sv. p. Rumerskirch, aby nahradil hraběte Šebestiána Künigla. V Prácheňském kraji nebyla dána přednost dosavadnímu hejtmanu za rytířský stav Ferdinandu Hynkovi Malovcovi z Chýnova, i když byl ve zprávě místodržících z roku 1748 hodnocen jako jeden z nejlepších hejtmanů³², ani některému z bývalých kandidátů za panský stav, ale z Berounského kraje přichází uvolněný hejtman za rytířský stav Jan Martin Běšín z Běšín. Chrudimský kraj v době vydání reskriptu neměl obsazené místo krajského hejtmana za panský stav a na Václava Bernarda Jestřebského z Rýzmburka dosavadního hejtmana za rytířský stav volba nepadla. Hejtmanem tohoto kraje se provizorně stal Petr Jan Záruba z Hustřířan v letech 1739–1749 hejtman Čáslavského kraje za panský stav. Z dosavadních hejtmanů nebylo tedy obnoveno osm, totiž dva z panského stavu: Šebestián hrabě Künigl sloužící od roku 1750 v Plzeňském kraji, Jan Filip Hartman hrabě z Klarštejna, rakovnický hejtman od roku 1746, v jehož případě byla dána přednost jedenáct let sloužícímu kolegovi za rytířský stav Karlu Josefu Hildprandtovi z Ottenhausenu. Z postu hejtmana za rytířský stav muselo odejít šest osob: Jan Václav Bzenský z Prorubě z Boleslavska, do něhož byl vybrán déle sloužící pán Josef hr. Trautmansdorf, Václav Bernard Jestřebský z Rýzmburka z Chrudimska, jenž byl provizorně po třech letech nahrazen pánem Petrem Janem Zárubou z Hustřířan, Ferdinanda Ignáce Malovce z Chýnova v Prácheňsku vystřídal po devíti letech stejně zkušený berounský hejtman Jan Martin Běšín z Běšín. Ve funkci nepokračoval v Čáslavsku kvůli zmíněným problémům s kontribucí rok sloužící František Vražda z Kunvaldu, již v roce 1750 nahrazený Václavem Vojtěchem Karvinským z Karvína. V případě Kouřimska nakrátko skončil po roce ve funkci Antonín Kliment Voříkovský z Kundratice, jelikož z dvojice hejtmanů byl vybrán Jan Nepomuk hrabě Šternberk, kterého, jak bylo zmíněno, po jeho rezignaci nahradil. Podobný osud stihl tři roky sloužícího Jana Václava Bechyně z Lažan, jelikož za hejtmana byl vybrán Václav Carreto hrabě Millesimo s desetiletou praxí.

Jelikož k panskému stavu náleželo deset hejtmanů z celkového počtu šestnácti, lze usuzovat, že se projevila snaha ponechat v úřadu významnější osoby s větší prestiží na zažitém hierarchickém společenském žebříčku. V rozdělených krajích na podíly, prvně jmenovaný podíl s významnějším sídelním městem obsadil vždy hejtman panského stavu, druhý pak hejtman ze stavu rytířského, výjimku zde tvoří Žatecký kraj, kde do jeho obou podílů byli přiřčeni představitelé panského stavu.

Největší komplikaci z v reskriptu vymezených zásad přineslo nařízení o vykázání pevného sídla krajského hejtmana. Marie Terezie se již o dva roky předtím snažila reskriptem z 20. 9. 1749 nařídit, aby krajský hejtman nebyl usedlý v témže kraji. Následující jednání úřadů dosvědčují, že se podařilo uvedení této nové zásady do praxe pozdržet až do přijetí nového reskriptu v roce 1751 s tím, aby nebylo negativně ohroženo dosavadní provádění Haugvicových státních reforem.³³ Neoblomný postoj panovnice v tomto směru přinesl již během roku 1751 a roku následujícího rezignaci několika hejtmanů, kteří nechťeli vyměnit pohodlí, jež jim skýtala dřívější tradice vést krajskou kancelář z centra svého velkostatku, za pobyt v určeném městě. Přestěhování a pořízení odpovídajícího bydení znamenalo jistě také nemalé náklady a rozdílná úroveň jednotlivých obcí mohla též hrát roli, např. v Bydžově v té době existovaly pouze čtyři zděné budovy a ty byly ještě obsazeny vojskem.³⁴ Nejdříve, 27. 3. 1751, odchází z místa rakovnického hejtmana Karel Josef Hildprandt z Ottenhausenu, který odmítl odejít do určeného sídla kraje, i když jím v tomto

³² NA, ČG-Contr. 1748–1753, sign. H 1/1.

³³ Blíže: Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 33–35, 128–129.

³⁴ Macek, J. – Žáček, V.: Krajská správa, s. 139.

případě byla Praha. Oficiální důvod se našel v odkazu na pokročilý věk. Ve funkci jej nahradil Jan Filip Hartman hrabě z Klarštejna bývalý hejtman rakovnický za panský stav. Zmíněnou rezignaci kouřimského krajského hejtmána Jana Nepomuka hraběte Šternberka v červnu 1751 vyvolala spíše jeho nechuť k úřadování a snad i dřívější spory ohledně agendy s hejtmanem za rytířský stav Antonínem Klimentem Voříkovským z Kundratic, neboť jazykové výhrady panovnice zamítla a další úleva v podobě povolení mít kancelář v jeho domě v Praze eliminovala i nepřijemnost s pobytem v méně luxusním prostředí.³⁵ V závěru roku opustil úřad tábořského hejtmána Václav Caretto hrabě Millesimo, když mu nebylo povoleno zůstat na jeho statku v Nemyšli. Ve funkci se v roce 1752 objevuje místo něj Jan Antonín sv. p. Wunschwitz.³⁶ Posledním hejtmanem, který opustil své místo na počátku roku 1752 byl boleslavský hejtman Josef hrabě Trautmansdorf. V případě posledních dvou jmenovaných není vyloučeno, že odchody z funkce mohly ovlivnit nepříliš lichotivé závěry revize jejich krajů. Čáslavský hejtman Václav Petr Dobřenský sv. p. z Dobřenic a bydžovský hejtman Jan Václav Lamotte z Frintropu, kteří též žádali o prominutí povinnosti bydlet v krajském městě, se dočkali ze strany panovnice odmítavého stanoviska, ale na svá místa nerezignovali.³⁷ Za povšimnutí stojí ta skutečnost, že funkci opustila všechna tři hrabata. Vtírá se myšlenka, jakoby těmto zástupcům nejvyšší šlechty nestálo za to zastávat stále na čas náročnější funkci se stupňující se byrokracií. Tato skutečnost potvrzuje stesky na nedostatek kvalitních kandidátů z respektovaných osob. Vzhledem k tomu, že se tato potíž opakuje i v následujících obdobích, je jasné, že se problém přes snahy úřadů nepodařilo uspokojivě vyřešit.³⁸

Dají-li se do souvislosti jednání panovnice s úřady před zavedením reskriptu, vysvítá z nich, že se Marie Terezie prozatím rozhodla nedělat žádné velké změny, dokud nebudou dokončeny revize jednotlivých krajů zahájené v roce 1750 Františkem Vilémem hrabětem Laryšem a v následujících letech prováděné Františkem Josefem hrabětem Pachtoutem a Františkem Josefem Libštejnským hrabětem z Kolovrat.³⁹ Reskript zohlednil výsledky všech předcházejících složitých jednání, a jak naznačuje jeho text, byly do něj akceptovány návrhy předložené Václavem Kazimírem sv. p. Netolickým z Eisenberka, prezidentem královské reprezentace a komory, který doporučoval rozdělit největší kraje Bechyňský, Plzeňský, Žatecký a Hradecký na podíly, nedbat na zásadu usedlosti a vykázat hejtmanům pevné sídlo ve stanoveném krajském městě, radil vybírat za hejtmány nejpůsobilejší osoby a přihlížet na to, kdo je služebně starší.⁴⁰

Reskript Marie Terezie z 21. 1. 1751 umožnil při redukci krajských hejtmánů z dvaceti čtyř na šestnáct vybrat do funkcí takové osoby, které by nejlépe plnily své povinnosti a zvládaly by prosazovat nově zaváděné reformy a byly již zároveň prověřeny úspěšnou službou na tomto postu. Jmenováním deseti zástupců panského stavu naznačuje upřednostňování váženějších a na pomyslném společenském zebříčku výše postavených osob. Noví hejtmané byli vybráni ze stávajících úředníků, nepřichází nikdo zvenčí, zřejmě proto, aby nebyl narušen chod úřadu, naopak, zkušení a úspěšní dosavadní hejtmané měli být zárukou zlepšení stavu těchto institucí. I když reskript v obecném měřítku přinesl zásadní změnu, která umožnila přeměnit hejtmána zcela ve státního úředníka, na konkrétním personálním obsazení prozatím velkou stopu nezanechal.

³⁵ Macek, J. – Žáček, V.: Krajská správa, s. 182.

³⁶ NA, CG-DR, kniha č. 6, prosinec, s. 97–98, opis reskriptu z 8. 12. 1751.

³⁷ Viz o tom blíže Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 136.

³⁸ Např. podmiňování postupu do vyšších úřadů vykonáním praxe u krajského úřadu.

³⁹ Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 6.

⁴⁰ Rieger, B.: Zřízení krajské, část II., s. 128–129.

Verstaatlichung der Funktion des Kreishauptmanns in Böhmen im Jahr 1751 und ihre Widerspiegelung in personaler Besetzung des Amtes

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit konkreten Folgen eines Reskripts vom 23. 1. 1751, mit dem die Besetzung des Postens des Kreishauptmanns in Böhmen geregelt wurde. Diese Rechtsnorm griff in das traditionelle Funktionieren des Amtes deutlich ein. Durch das genannte Reskript wurden zwei bisher konsequent vertretene Grundsätze abgeschafft, und zwar die Ernennung von zwei Kreishauptleuten, eines für den Herren- und eines für den Ritterstand, in jedem Kreis, sowie die Bedingung, dass der Hauptmann im jeweiligen Kreis ansässig sein muss. Dadurch, dass das Reskript nur einen Kreishauptmann einführte, sank die Zahl der Hauptleute von 24 auf 16; die früheren 12 Kreise blieben zwar scheinbar erhalten, die vier größten wurden aber in zwei Kreise geteilt, die Teile genannt wurden. Von den sechzehn im Reskript genannten Hauptleuten entstammen 10 dem Herrenstand (3 davon waren Grafen). Das Prinzip der Ansässigkeit wurde durch eine Anordnung über den festen Sitz des Hauptmanns in der bestimmten Kreisstadt umgegangen. Alle sechzehn ausgewählten Personen hatten bereits früher die Funktion des Kreishauptmanns inne, fünfzehn von ihnen waren auch im Vorjahr Hauptleute und setzten ihre Tätigkeit kontinuierlich fort. Nur einer von ihnen war zur Zeit der Ernennung nicht Kreishauptmann, bekleidete aber lange Jahre diesen Posten. Bei der Entscheidung wurde in hohem Maße auch berücksichtigt, wer die Funktion länger ausübt. Die Frage der Ansässigkeit musste nach der neuen Vorschrift überhaupt nicht mehr in Betracht gezogen werden. Da aber die meisten Hauptleute in ihrem früheren Kreis geblieben sind, hat man nur in drei Fällen gegen dieses Prinzip verstoßen.

Allgemein lässt sich sagen, dass das Reskript keinen größeren Einfluss auf personale Besetzung der Funktionen hatte. Ein Grund dafür konnte in der Bemühung liegen, das Funktionieren des Amtes nicht zu gefährden. Von den früheren Hauptleuten konnten infolge der Beschränkung ihrer Zahl nur diejenigen ausgewählt werden, die eine richtige Umsetzung gebilligter Änderungen garantieren könnten. Die Unstimmigkeiten, die man bei der Revision der Kreisämter entdecken würde, sollten schrittweise behoben werden. Obwohl im Laufe des Jahres 1751 und des darauffolgenden Jahres drei Kreishauptleute, die die höchsten Positionen auf der gesellschaftlichen Skala einnahmen, zurücktraten, konnte die Entwicklung zur vollkommenen Verstaatlichung der Kreishauptmannsfunktion künftig nicht mehr rückgängig gemacht werden. Das Amt des Kreishauptmanns steuerte einem völlig bürokratisierten staatlichen Amt zu, das ausschließlich staatliche Interessen hundertprozentig verteidigen sollte.

Reflection of nationalization of the Regional Governor Function in Bohemia in 1751 on the personal staffing of his office

Author analyzes the impact of imperial rescript from of 1751 about nationalization of regional offices in their personnel composition.

PIARISTA GREGOR GRUBER O ARCHIVNICTVÍ

MILAN SKŘIVÁNEK

Piarista Gregor Gruber a s. Ignatio (1739 v Hornu – 1799 ve Vídni) učil, jak čteme na titulním listu některých jeho děl, na c. k. Savojské rytířské akademii ve Vídni. Uvádí se, že od roku 1781 působil na Tereziánské akademii a od roku 1783 na univerzitě ve Vídni. Je mj. autorem přehledů obecných dějin,¹ kde nacházíme zajímavé teoretické úvahy např. o historickém faktu, ale také o historické kritice, pro niž stanoví 6 axiomů, z nichž první, tvrdící, že co říká Písmo, je pravdivé, se stále ještě snaží zachovat nezpochybnitelnost kanonických textů. Zde je návaznost na pokus některých tehdejších učenců řešit konflikt mezi vírou a vědou tak, že se stanoví oblast tzv. autority Boží (auctoritas divina), jejímž tvrzením se věří a o nichž se nediskutuje, narozdíl od tzv. autority lidské (auctoritas humana), v níž je možno neomezeně pochybovat a klást otázky (my starší na tento přístup dobře pamatujeme, neboť jsme nesměli zpochybňovat tvrzení marx-leninských *Spisů*, ale o ostatních otázkách jsme se bavit mohli). Zbývajících pět axiomů poněkud zkratkovitě vyvozuje pravdivost historikovy výpovědi z pravosti pramene a přímého svědectví. V tomto přístupu je velmi blízký přednáškám, které měl M. A. Voigt na vídeňské univerzitě.² Úvodní partie zmíněné knihy také přináší charakteristiku klasických pomocných věd historických, přičemž upozorňují na nejdůležitější literaturu. Gruber je rovněž autorem chronologie, kterou chápal jako doplněk svého spisu o diplomacie,³ na jehož jednu část se tento příspěvek zaměří.

Gruberův *Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatik* je dvoudílný.⁴ V tomto druhém, tedy praktickém dílu nalezneme oddíl věnovaný archivnictví.⁵ Pro větší stručnost upozorním v závorce na příslušnou stranu a eventuální citáty přeložím, aniž bych uváděl původní znění.

Začíná se etymologií slova archiv, a to nejen od známého řeckého „archeon“, ale i od „arkein“ (tj. ohrazovat) a v následujícím § 2 je podán výčet řady možných zejména

¹ Gruber, Gregor: Abriss akademischer Vorlesungen über synchronische Universalhistorie zum Leitfaden seiner Zuhörer in zween Theilen..., I–II. Wien 1777–1780; Riegrov Slovník naučný. Praha 1860–1874, heslo Gruber Gregor.

² Gruber, Gregor: Abriss akademischer Vorlesungen I (viz pozn. 1, s. 7). Něco jsem se o této problematice snažil naznačit ve své práci K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli. Pardubice 2008, zde např. s. 43n.

³ Gruber, Gregor: Lehrsystem diplomatischer Zeitenkunde worinn alle nur möglichen politischen, kirchlichen und astronomischen Urkundendatum theoris /sic!/ und praktisch abgehandelt und in einen Supplementband als den dritten oder letzten Theil seines diplomatischen Werkes für Oesterreich und Deutschland zusammengefasst worden sind... Wien 1784.

⁴ Gruber, Gregor: Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatik vorzüglich für Oesterreich und Deutschland in zween Theile, einen theorischen und einen praktischen..., II. oder Praktischer Theil. Wien 1783.

⁵ Erste Abtheilung: Praktischer Unterricht vom gesammten Archivwesen und allen den, was zum Verstand der Urkunden unentberlich ist.

řecko-latinských výrazů pro archiv (s. 9n). V § 3 definuje archiv jako „*bezpečná místa, v nichž jsou uloženy veřejná akta, listiny a jiné důležité dokumenty; stejně tak jako obvyklé účty či hospodářské záležitosti (Rationen) od objevení písma*“ (s. 11). Požadavek bezpečného místa, zajištěného proti vstupu nepovolaných osob, má za následek, že archivní depozitáře jsou často špatně větrané, vlhké, což způsobuje různé poškození písemností, které za často ohrožuje zdraví archiváře, zejména jeho zrak a dýchací orgány (§ 3–4, s. 11n). Obranou proti tomu je zejména účinné větrání, někdy i za pomoci větráku, nebo zřízení větracích otvorů ve zdi, jimiž by byl odsáván ztuchlý a zaváděn čerstvý vzduch. Užitečné je prý i použití sírných knotů. Archivář musí počítat se zdravotními riziky a úzkostlivě dodržovat hygienu (§ 5–6, s. 12n). „*Archivář patří mezi nejdůležitější osoby obce, neboť jsou mu po složené přísaze svěřeny písemné poklady a tajemství*“. Ve sporných případech slouží jako orakulum. Musí mít proto i potřebné morální vlastnosti, zejména poctivost, mlčenlivost, pilnost, smysl pro pořádek, trpělivost, znalost jazyků a jiných poznatků, ale také schopnost vyhmátnout podstatu věci. Měl by mít i dobré zdraví (§ 7, s. 13n). Při vstupním pohovoru se má přezkoumat uchazečův smysl pro systematickosti, např. podle jeho schopnosti vyhledat na základě registraturního plánu potřebný dokument (§ 8, s. 14). Pro toto vyhledání nevyhovuje ani čistě chronologické řazení písemností, ani jestliže se ponechá bez dalšího třídění celá agenda jednoho původce. Rovněž se nelze spokojit s tím, že se písemnosti velmi obecně kategorizují (např. pronájmy, nařízení) uspořádají pouze chronologicky, nýbrž je zapotřebí uplatnit jemnější třídění. Chybné je rovněž vytvářet úložné jednotky – dnes bychom asi řekli inventární jednotky – jen podle právních kategorií písemností, neboť ty jsou velmi různorodé a pestrost jejich obsahu neodstraní ani přiložené seznamy, které se navíc často poztrácejí (§ 9–12, s. 15–17). Inspirován dílem francouzských archivářů Le Moine a Batteneym, o nichž pár slov níže, doporučuje provést: 1. základní hrubé třídění, 2. následně jemnější třídění, 3. písemnosti datovat, 4. vhodně uložit, 5. vyhotovit registry, 6. sestavit inventář, 7. k inventáři sestavit přehledné tabulky (§ 13, s. 17n).

Při první operaci se písemnosti musí roztřídit podle původců, jestliže se některý dokument týká několika právních subjektů, např. panství, musí být k ostatním přiložen opis tohoto dokumentu s uvedením, kde je uložen originál. Úložné jednotky mají odpovídat poměrně podrobnému členění agendy jednoho původce. Před vlastním tříděním, které probíhá tak, že se písemnosti ukládají na jednotlivé označené hromádky nebo do přihrádek, je vhodné poznat správnou strukturu původce písemností (§ 14, s. 18n).

Druhá operace však nesmí vyústit do přílišných podrobností a předpokládá znalost dosavadního třídění písemností. Jedná-li se o panství, doporučuje 8 základních tříd, a to – vyjádříme-li to ve zkratce naší terminologií – I. vrchnostenská práva (hohe und nützliche Rechte, Hoheitsrechte), II dominikální práva (Domainenrechte), III. důchody, IV. církevní záležitosti, V. vody, lesy, lov, cesty, VI. obecní záležitosti, spory, VII. léna, VIII. různé. V dalším pak uvádí vhodné dílčí třídění pro 7 z těchto základních skupin (§ 15–23, s. 19–25).

Když jsou tyto práce provedeny, následuje revize, při níž je třeba zejména zvážit, zda je výchozí třídění vyhovující. Roztříděné písemnosti se ukládají do skříně s označenými policemi a archivář má posoudit, zda není vhodné vytvořit vyčleněnou agendu, v níž by se nacházely např. zvláště pozoruhodné písemnosti apod. (§ 24–27, s. 25–28). Pergamenové listiny se ukládají rozložené a pokud to není možné, musí se alespoň občas rozkládat. Proděravělé písemnosti je zapotřebí podlepit, pergamen pergamenem, papír papírem. Archivní skříně mají být z dobrého vyschlého dřeva, v němž není hmyz, a mezi skříní a stěnou má být mezera. Je třeba zajistit větrání skříně a její ochranu před prachem (§ 28–29, s. 28–30).

První část tohoto pojednání končí ujištěním, že jeho autor poznal kolem 20 rakouských archivů v okolí Enže. Jako literaturu doporučil *Historia rei litterariae Ordinis s. Benedicti, Statuta Congregationis Olivetanae*, I. svazek neuvedeného díla Ziegelbauerova, blíže neocitovaný popis archivu kostela v Lyonu a zejména pak dílo, které napsali Le Moine a Batteneý, z něhož, jak Gruber tvrdí, hlavně čerpal (§ 30, s. 30n). Literatuře je věnován také poslední § druhé části, v němž navíc nacházíme i odkaz na *Nouveau Traité de Diplomatique* a jeho německý překlad (§ 30, s. 55).

Nepodařilo se mi získat uspokojivá data o jmenovaných Francouzích. Joseph Batteneý (Batheneý) se narodil kolem roku 1730 v Poncin en Bugey (v jihovýchodní Francii), kde také zemřel 11. června 1780. Po klasických studiích v nedalekém Bourg se odebral do Paříže, kde se věnoval zejména paleografii. Roku 1764 přijal místo archiváře pařížské radnice a stal genealogem maltézského řádu. V roce 1772 publikoval spolu s M. Lemoinem /sic!/ *Diplomatique pratique* a v roce 1775 samostatně zveřejnil v Paříži *l'Archiviste français ou méthode sûre pour apprendre à arranger les archives et déchiffrer les anciennes écritures, avec 52 planches gravées, in 4°*. O M. Lemoinu resp. Le Moinovi jsem nic nezjistil.⁶

Druhá část, jejíž značení začíná opět od § 1, je věnována operacím, které zbývají po třídění resp. pořádání. Jde tedy o datování a regestování písemností, jejich inventarizaci a vyhotovení abecedního přehledu k inventáři (§ 1, s. 31). Upozorňuje na problematiku datování a uvádí autory nejdůležitějších chronologií. Zároveň je naznačen způsob, jak dojít uvnitř úložné jednotky k jemnějšímu chronologickému třídění (§ 2–4, s. 32–34). Pro vyhotovení regestu je zapotřebí písemnost přečíst, případně v ní podtrhnout důležitá místa nebo je poznamenat na přiloženém papíře. Zároveň je nutné ověřit správnost příslušných kopií a pečlivě odlišit originál od opisu, což nebývá vždy jednoduché. Přitom se opisy připojují k originálu (§ 5–7, s. 34–37). Regest musí obsahovat vše podstatné a uvedený příklad je obdobou našeho katalogizačního záznamu. Nicméně u mnohých písemností postačuje, jsou-li opatřeny pouhým nadpisem, což připomíná náš inventární záznam, či, jak se v archivní hantýrce říká, *Betreff*. Vyskytují se však také fascikly, které nemusí být regestovány a uchovávají se pouze pro strýčka příhodu (§ 8–11, s. 37–39). Archivář si má do sešitu poznamenávat písemnosti, které mají zvláštní význam pro majitele archivu. Na prázdnu stranu písemnosti je možné psát pouze dataci, číslo fasciklu, signaturu a „klíčové slovo“ (§ 12, s. 40).

Gruber se podle svých vzorů také zabývá otázkou skartace. Před vyřazením se písemnost musí zvláště pečlivě pročíst, skartační lhůta právních nároků v laických záležitostech je 30 let, pro církevní 40 let. Ze skartace jsou téměř vyloučeny písemnosti, které vypovídají o zavedených a právní normou stanovených formalitách, a dále se neskartuje nic, co je starší než 300 let. Konečně je prý lepší zachovat sto neužitečných písemností, nežli vyškartovat jednu důležitou (§ 13, s. 41). Při této činnosti se zároveň vytřídí písemnosti cizí provenience a bylo by prý vhodné o nich veřejně informovat (§ 14, s. 41n).

Nyní se již může přikročit k sepsání inventáře. Fascikly se označují římskými číslicemi, písemnosti uvnitř arabskými. Inventář archivu může být buď celkový nebo dílčí (zřejmě pro jednotlivé fondy). Papír inventáře má být kvalitní a je zapotřebí ponechat volné místo pro doplňky (§ 15–16, s. 42n). Záznamy do inventáře se provádějí podle přijatého schématu a přitom je nutné zohledňovat abecední řazení. Inventární záznam obsahuje klíčová slova, údaj o úložné jednotce, dataci, regest, diplomatickou kategorii písemnosti. Autor uvádí příklady grafické úpravy inventáře (§ 17–18, s. 44n). Při sestavování inventáře se

⁶ Revue de la Société littéraire, historique et archéologique du Département de l'Ain X, /s. d./, s. 134n. Za pomoc při vyhledání těchto údajů děkuji pí. Daně Večeřové a dalším pracovníkům či pracovnícím knihovny Univerzity Pardubice.

nesmí zapomínat na odkazy upozorňující na vzájemné souvislosti mezi písemnostmi. To se však děje tak, že do příslušné úložné jednotky je založen výpis s uvedením, kde se nachází originál. V podstatě tak může vzniknout i jakási mezifondová archivní pomůcka. Gruber pak uvádí několik příkladů (§ 19–21, s. 45–50).

Zbývá už jen vyhotovit přehledné tabely ke každému inventáři nebo tabely shrnující údaje dílčích tabel. Jsou to v podstatě jmenné nebo věcné rejstříky s odkazy na strany inventáře nebo přímo na úložné jednotky. I zde je třeba pamatovat na vzájemné odkazy, které mají mj. spojit věcně související písemnosti. Tak se dospívá až k mezifondovému rejstříku. Čtenář se zde setká s řadou příkladů (§ 22–26, s. 48–52).

Zajímavé je, že archivář má zohledňovat nejen správní potřeby, ale má také brát zřetel na historické bádání. Je vhodné poznamenat si příslušné písemnosti do sešitu a tyto poznámky se pak ještě mohou různě redakčně upravit. Vlastníci archivů se leckdy neoprávněně obávají zneužití, a proto uchovávají své archivy v tajnosti. Při této příležitosti autor vypočítává zvláště zajímavé tematické okruhy (§ 27–29, s. 52–55).

Gruberovo pojednání, které, jak již naznačeno, není původní, je zajímavé především ze dvou hledisek. Předně jím navržený pořádací systém respektuje provenienční princip, i když tento termín se v textu nevyskytuje. Struktura fondů, resp. archivních pomůcek do značné míry odpovídá struktuře archivů našich feudálních velkostatků, případně jejich ústředních správ. Bez zajímavosti nejsou ani doporučení pro ochranu fyzického stavu archiválií.

Piarist Gregor Gruber über das Archivwesen

Gregor Gruber a s. Ignatio (1739 Horn – 1799 Wien), unter anderem ein Professor der Savoyschen Ritterakademie in Wien, befasst sich im zweiten Teil seiner Schrift Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatie vorzüglich für Oesterreich und Deutschland (Wien 1783) auch mit dem Archivwesen. Er führt Anforderungen an, die für Archivdeponitäre und für Archive gelten, und legt Grundsätze für die Ordnung der Archivalien fest. Er respektiert die organische Entwicklung eines Archivbestands, also das Provenienzprinzip, ohne allerdings diesen Termin zu kennen. Er skizziert das praktische Vorgehen bei der Klassifizierung und Inventarisierung der Schriftstücke, nennt Beispiele für passende Strukturen einiger Type der Archivbestände, insbesondere der feudalen Großgüter, und auch graphische Gestalt der Archivbehelfe, die bis zu zwischenbeständlichen Hilfsmitteln, z. B. Indexen, reifen. Nicht beiseite bleiben auch die Fragen der Konservierung von Archivalien, Skartierung und Veröffentlichung interessanter Forschungsthemen. Grubers Abhandlung ist kein Originalwerk, sie basiert auf Arbeiten der französischen Archive Joseph Battены und M. Lemoine (Le Moine).

Piarist Gregor Gruber on Archives

Analysis of measures relating to the archives, which states in his work Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatie vorzüglich für Oesterreich und Deutschland (1783) Piarist Gregor Gruber (1739–1799).

BROTHERS PROSHEK – BUILDERS OF EUROPEAN SOFIA AMONG THE DOCUMENTS OF STATE ARCHIVES – SOFIA AND CENTRAL STATE ARCHIVES

LILYANA VANOVA

During the period 1910–1911 the eminent Bulgarian publicist, diplomat and historiographer Simeon Radev¹ works on his masterpiece – the three volumes of “Builders of contemporary Bulgaria”. This work is devoted to the building of the Third Bulgarian State and represents a peculiar pantheon of notable figures in the field of the politics, history and economics, who after the Liberation of Bulgaria in 1878 lay the foundation of contemporary Bulgarian state. Unfortunately in this book are missing the names of brothers Irschi (Georgi) and Theodore (Bogdan) Proshek², as well as the names of a number eminent persons away from this epoch, who made a start of new Bulgaria.

The present publication is not in a position to compensate this absence; its modest purpose is to exhibit a small part of documents, preserved in Bulgarian state archives, which evidence about the large scale of Proshek Family³, Czech engineers and contractors, whose roots are in the town Beroun near Prague, who emigrate in Bulgaria in the end of 19th c. The archival documents survey undoubtedly points the truly rich base for the researchers, which allows interesting and contributive studies in some different areas.

In State archives – Sofia as well as in Central state archives are preserved documents which give a proof concerning their indisputable virtue as modern Sofia builders, their enterprise, responsibility and good will. Bulgaria forever and aye is joined to the enterprising mind of brothers Irschi, Theodore and his cousin Vatslav Proshek. In both archives wherever are preserved valuable certificates concerning their work and their merit to Bulgarian capital city and its inhabitants. Both archives keep a row of drafts, projects and blue-prints which are of interest not only for urbanization experts but also for the researchers within the framework of the relations between Czech republic and Bulgaria, in a particular kind of way active and constructive already at the time of country Liberation and its revival.

The fact that both brothers Georgi and Bogdan Proshek construct their first aristocratic home on the 5, “Moskovska” street is symbolical and intriguing. Today upon the building plot in question raises the edifice of Archives state agency, the State archives – Sofia and the Central state archives, wherever are preserved crucial certificates about their work and merits to Bulgarian capital city and its inhabitants. The reminiscence of Proshek brothers lingers on the memory of Sofia inhabitants, as proof in 2011 in the presence of public

¹ Simeon Traichev Radev (1879–1967), diplomat, journalist, publicist and historiographer.

² Irschi (Georgi) Proshek, engineer, born in Beroun, near Prague (1847–1905); Theodore (Bogdan) Proshek, architect (1858–1905), Georgi’s brother.

³ Vatslav Proshek, (1860–1913); Josef Proshek, (1861–1928) Georgi and Bogdan’s cousins.

was submitted the documentary “Brothers in loves with Bulgaria”, director Anastas Djidrov, which has been welcomed with enormous public interest. Prior to one year under the passed decision of Sofia municipal council on 20 December 2010 the place in front of the former brewing factory, locked between the streets “San Stephano”, “Tulovo” and “Sheinovo”, was called after the Proshkek brothers. That arrived at decision as a result of unanimous public request. As motive serve also the multitude buildings symbols in Sofia, which has been constructed owing to their financial help. That’s enough to particularize some symbols projects and buildings in the new capital city in purpose to estimate the value of their activity for the transformation of Sofia into European capital city. They take part, along with their cousins Josef and Vatslav Proshkek during the building of the most important construction not only in Sofia but also in Varna etc.

Suffices is to enumerate the construction sites and buildings in Sofia in order to estimate the importance of Proshkek family activity. They joint in the construction of Central railway station, the National assembly, of both entrance doors – Eagle’s and Lion’s bridges, the harbor of Varna, sea capital of Bulgaria, establish the society “Slav lecture” and Bulgarian engineering-building society which gave assistance to numerous Bulgarian during their studies of engineering sciences in foreign parts.

With relation to the rest of the Proshkek family, Georgi Proshkek came first to Bulgaria. In 1870 he began his work as engineer in the Society for construction and running of railways lines in European Turkey of Baron Maurice (Zvi) von Hirsch⁴. During the Russian-Turkish war of Liberation (1877–1878) he became correspondent about row Czech newspapers and wrote the hostilities. In 1876 Georgi Proshkek vacates the Baron Hirsch Company he becomes a war correspondent about numerous European newspapers and acquaints the public with the Bulgarian people condition. Large part of his reports is devoted to the crushing of April and Stara Zagora uprisings (1876).

The events have a strong effect on him ant he decides to give his forces to the advantage of Bulgarian people. From them on dates back his strong adherence to Bulgarians and Bulgaria proved to demonstration trough his life as well as his desire for funeral in the soil, chosen as second mother country.

At once after the Bulgaria Liberation⁵, when Professor Marin Drinov⁶ made an offer and Sofia became capital city, engineer Georgi Proshkek is appointed in the Sofia governor office. He works for count Peter Alabin⁷ initially as interpreter, but very soon he cross into the City technical service. In a couple of ticks Georgi Proshkek becomes a first stenographer of the National assembly, draws up the first cadastral photo of Sofia’ center and joins in the compilation of town planning scheme.

In 1878 his brother Bogdan Proshkek gets to Bulgaria. Both brothers Proshkek take an active part in the emergent state life and by virtue to their enterprise start rush work about the Sofia urbanization. In State archives – Sofia, archival fund 1к, “Sofia town municipal administration”, inventory 3, a.u. 6, p. 1-5, are preserved documents from 12 September 1878 among them is able to point letter № 495 of Sofia police master, second lieutenant of the Guard Ralkov, concerning the sum payment to architect A. Koler⁸ and Bogdan Pro-

⁴ Baron Maurice (Zvi) von Hirsch (1831–1896), German factory owner and philanthropist.

⁵ Liberation of Bulgaria among the Bulgarian historiography means the recovery of Bulgarian state organization as result of the successful for Bulgarians Russian-Turkish war (1877–1878), called in Bulgaria a war of Liberation.

⁶ Marin Drinov (1838–1906), Bulgarian writer of the Bulgarian national revival, historian and philologist.

⁷ Peter Alabin (1824–1896), Russian aristocrat, military man, governor of Sofia (1878–1879).

⁸ Antonín Kolár or Adolf Vazlav Kolar (1841–1905) Czech architect who works actively in Bulgaria after the Liberation. He is the first head architect of the new capital (1878). Author of the first urban development plan of Sofia (Battenberg’s plan), designs the Vasil Levski monument, (1878), the basic edifice of the Military aca-

shok for materials delivery. Enclosed herewith are bills with the Bogdan Proshok own signature, filled in a form of “Popular lithography and presses Bogdan Proshok”. In f. 284K, inv. 1, a.u. 1832 of Central state archives is preserved the written statement from the Council of ministers meeting from 1903 with permission about payment on the half of the treasury, the value of the printed in private presses of Proshok brothers, official programs and invitations to the welcome of His Majesty the king of Rumania as well as the Russian minister of foreign affairs.

In State archives – Sofia at the given up archival fund 1K, “Sofia town municipal administration”, inventory 3, a.u. 651, are kept applications, petitions, as well as suggestion about regulation of the ground round about Bulgarian national bank from 22 February 1882 to 25 November 1882.

Truly interesting documents (p. 8) represents hand-made sketch with precise description of estates distributed between applicants V. Kile, D.Batulov, Bohar Haim and K. Bosilkov, make and signed with Bogdan Proshok in Sofia on 21 June 1882.

Bogdan Proshok files a petition with Sofia town municipal administration concerning the publication of a record in the Bogdan and Georgi Proshok’ name as owners of estate located on the “San Stephano” street. This document is preserved in the mentioned higher up fund, a.u. 619. (*application 1*)

Archival unit 27 keeps a certificate with Sofia town municipal administration №3553 from 24 April 1891 that point at the Josef Proshok as architect as well as that “his presence is necessary to the assigned tasks and his long-term absence is impossible”. (*application 2*)

Georgi and Bogdan Proshok stick in the country economic history in the main with their success in the frameworks of brewing, which is clearly by reason of the large application of the Proshok’s beer. The Brewery built and developed by both brothers becomes one of Sofia badge and practically ensures the immortality of its creator’s names. The family company “Brothers Georgi and Bogdan Proshok” is founded in 1895 and till the nationalization in 1947 more than 40 years after the death of its creators in 1905 advances extremely successful with a point at activity beer and ice production and sale, printing and building company.

Today, among the documents preserved in f. 1165K in State archives –Sofia are available interesting pages concerning the brewery construction, which till its demolition is one of Sofia symbols and nowadays still has reserved space in city legends transmitted from generation to generation. Preserved are brewery building plans with equipment sketches, of the main facade, and numerous other certificates for the building talent and enterprising spirit of the Proshok family.

Before in Bulgarian lands the beer has been prepared and preserved under the primitive conditions. Both brothers Proshok are the first who work professionally and observe the European quality exigencies and standards.

They began their brewery activity with small enterprise in outskirts of the town creating during the period 1881–1882 a so called beer workshop.

In 1881 on the 22, “San Stephano” street, starts the construction of one of the most modern brewery in the Balkans. According to Georgi Proshok’ opinion Bulgarian beer production goes back to the epoch before the Liberation. Creator is the Frenchman Dukorp an engineer, who works on the railroad construction in Sofia district during the period 1873–1876. He establishes the first brewery in Bulgaria. Bogdan and Georgi Proshok con-

demy, (1888–1894), The Military club (1895–1897), the old hotel “Bulgaria” (1880–1890), the Ministry of war, the Royal palace enlargement (1893/4–1896), the Central railway station, etc. As architect he defends the strict classic forms with rich diversity of classic and baroque details and ornaments.

tinue the production and involve the Czech master brewer Martinek. But in the old enterprise are missing elementary conditions for good production. Bogdan and Georgi Proshkek take a strategic decision and start the construction of modern brewery. In State archives – Sofia, Fund “Brewery Brother Proshkek-partnership” (f. 1165K, inv. 1, a.u. 2) are kept building common plans with equipment sketches as well as selected passages from the bills. Those documents belong to the period 1885-1889 and the great mass of them are work of Prague firm “Novak&Jahn”, made especially by order of brothers Proshkek. In a.u. 7 is preserved detailed factory plan with all premises and the equipment; translated in Bulgarian language upon the plan is available detailed explanation about each premise purpose.

The indicated fund, inv. 1, a.u. 1 of State archives – Sofia preserves 25 documents which concerns the terms of agreement for the factory construction. They refer to the period to 1 August 1884 till 12 November 1895 and are entitled by the brothers themselves “Bill for mason’s work, completed by the entrepreneur Milosh for the G. and B. Proshkek’s brewery reconstruction. “San Stephano” street Sofia”. Detailed and strict are described each building, floor and premises measurements. Georgi Proshkek in person carefully audits all bills and data. Upon the recapitulation are readable his red ink corrections as well as his own signature. The bills about each expense, the masters’ names and their own signatures are also kept. That carefully prepared documentation allows original dimensions recovering of each premise, as well as the garden building, the first and the second floor, the cauldron premise, the arcs between the iron beams of the lavatory and the used building materials. In pp. 6-12 is kept the Rusalin Arsov own signature upon bills for received sums for the period to 11 August till 19 October 1885. On page 6 for example is available the next: “The undersigned had drowned by Mr. Bogdan Proshkek 200 (two hundred) leva for chair’s works for the new brewery, Sofia, 11 August 1885”. The same archival unit preserves a bill from 26 October 1884 concerning the purchase of 13 carts timbers for 600 pennies paid by Mr. Proshkek. The bill with the enumerated names of Doncho Ivanov, Georgi Kotsev, Peter Angelov, Ivan, Andon, Lazar Kostov as well as the number of the carts with timbers and the sums is signed by the “humble servant” Georgi Mladenov. At archival fund 1165K, inv. 2 are available interesting pages concerning the construction of brewing factory which up to its demolition is one of the symbols of Sofia and today still holds a central place in cutie’s legends. In a good shape are the brewing factory’ plans with sketches of the equipment, of the façade as well as other certificates for the enterprising mind of Proshkek family.

All construction is subordinate to enterprise and the re-arrangement principles; it means that the work is paid up after the full completion. In the mentioned above f. 1165K, inv. 1π, a.u. 1, pp. 13-18 are preserved the so called “Conditions”, (preliminary contracts) with the masters. For example upon the condition concluded in 12 May 1885 is available the text that the masters Neno Christov and Georgi Nikilov undertake to produce 100 000 bricks at price 16 silver leva for each 1000 bricks. On his part Mr. Bogdan Proshkek undertakes to supply the wood and the coal for fuel. Brothers Proshkek’s foresight regarding all possible risks, frequently becomes visible even through the little details. In the Condition, point 6 is putted down that: “At the beginning will be produced one oven of 20 000 bricks well backed in purpose to check up, if the bricks are a peace of good work. In other case Mr. Proshkek has right to stops the work and Christov and Nikolov do not have right to take exception. The payment is expected after the acceptance of each 10 000 (then) thousand backed good bricks on the part of B. Proshkek”

A separate contract has been concluded on 15 April 1885 with Arso Mitrev and Jovo Stephanov for well dig and the demolition of the former. In the Condition is underlined that “about each meter depth the masters will receive 12 (twelve) leva, and they are obliged to bring all needed workers”. Point 10 determines that the payment and the very work will

be in progress under friendly contract and mutual agreement” which shows thrust as regards the executors. On 1 August 1884 has been concluded a contract about cellar digging with Savo Boshkovich and Jako Konstantinov.

Towards the Conditions are preserved bills concerning the stone and brick masonry, ceiling plaster, flooring, joiner’s works, wages, etc. In the Condition is mentioned also that “the soil transportation must be directed to the river waterside”. In general all works have got to be done on the order of Mr. Proshk or his intercessor”. Masters stand proxy for take on 20 persons at least and the work death line is punctually three weeks. The disbursement is strictly determined: “For the time being the discharge about each meter cube, till 2 meters depth – 80 stotinki”, on his part Mr. Proshk can get then little wheelbarrows, five pick axes and five spades. In pp. 19-29 are preserved numerous bills, p. 19 is in Czech language and others are in Bulgarian.

It is of great interest to read today the prices of stone and brick masonry, the outside dry plaster, the flooring, the different materials transport, the woodwork, etc from 15 May 1898.

In the indicated above f. 1165K “Brewery Brother Proshk-partnership” № 1165K, inv. 1, a.u. 23 of State archives – Sofia are preserved vouchers and bills about materials, most of them supplied by foreign firms during the period 1884–1891, some documents are in Czech language. Greatest part of the firms as “Cservenka&Grossmann” from Budapest, “Schenker&Co” and “Emanuel Barth” from Prague, “Josef Havel” from Kiev, “Schmidt, Kranz&Co” from Germany, dispatch their business correspondence upon nice forms supplied with all insignia of honor, obtained in the course of the years. Very often they are attended with advertising brochures which are particularly interesting. (*applications 3a, 3b, 3c, 3d*)

On p. 13 is possible to find that Bogdan Proshk has refunded to Ivan Lazarov two thousand and one hundred leva, silvers, for the supplied bricks. According that document on 17 August 1885 masters stand by their obligation after the Condition mentioned above. It is truly curious the text of a letter from 8 January 1891 (pp. 45-47) concerning mistake in the range of 110 stivers which has been noticed by Bogdan Proshk in wrong account. The letter’ author P. Ivanov explains in full the reason about the confused account and argues with the variable rate of exchanges of golden Napoleons. That letter represents fascinating source of information about the differences of varied currency value in that epoch, the author tries to make original cross rate between Turkish liras, golden Napoleons, the barley prices etc. “at home the money rate is different, writes the author, somewhere they get the Napoleon about 120 stivers, but elsewhere about 122 stivers. In conclusion of my letter I will tell you that I agree absolutely with you to send back all golden leva and that you shall pay my bill with Turkish liras under calculation one Turkish lira about 140 stivers, and then I am ready. Please send back to me, the voucher about 10 500 golden leva which I had peed in kind with barley”. In a letter from 25 November 1891 (p. 50) M. Djengozov writes to Brothers Proshk: “Today I will entrain one wagon with barley, please send back the sack in purpose to entrain one more wagon”. Are preserved a considerable quantity bills, which were produced by Vatslav Keberdle, princely a court carter in Sofia and Ernst Kale a court tinker and smelter, Sofa, Dondukov boulevard in 1891, “Anton Mahler” smithy in Sofia; the pharmacy of “Kolar and sons” about drugs, as well as a rich correspondence with the store for construction timbers of N. D. Mishaikov and sons who supplies planks and beams to Mr. B. Proshk. The greatest part of the forms used by foreign firms with Bulgarian branches has been printed at the press of Proshk brothers in Sofia.

Thanks to the 126 pages preserved in the mentioned above archival unit today is in full possibly to restore the picture of brewery building, its equipment, the supply with

stuff for beer production, the prices of different materials and products etc., as well as to make in a peculiar manner a panorama of the leading European firms, which suggest their services and goods as well as about the that time business moral. The responsible attitude of Proshek Family towards the money, the work, the death lines, material's quality, the attentive selection of the best proposed on the market creates an impression. That tradition is strongly rooted in firm's policy because it continues to act even after the creators' death and the proofs are hidden in the business correspondence and book-keeping documentation.

In 1884 the brewery opens the door. On the instant after the inauguration Proshek's brewery gets a top level acknowledgment for grade and becomes a court deliverer. In the mentioned above archival fund, a.u. 28, p. 1, is kept a letter from 7 May 1901 to the Royal palace supply officer about direct delivery of Proshek's beer right ahead from the brewery without jobbers. In that letter is mentioned that: "Already many years ago in the Royal palace, Mr. Moritz Rat sells our factory beer. Because by so doing it is not possible to make always delivery of highest quality beer as well as the some beer becomes more expensive by means of mediators, we beg you in the future to order beer not trough Mr. Moritz Rat but directly in our factory in purpose to know that the beer is addressed to the Royal palace and you will have all the time our best beer with the lowest prices in comparison with the present. In attendance of your orders, sincerely yours, Georgi and Bogdan Proshek".

During the next four years Prosheks bring row of technological improvements and are in correspondence with leading European firms in the special field of brewery equipment and beer production. The brewery was the first building in Sofia furnished with electric plant. It is curios the fact that Proshek brothers anticipate even the Royal palace in the frameworks of electrification. There is the second electric plant in Sofia, and up to that period for the balls they build electricity from the factory. In 1894 the Proshek's beer gains a diploma of honor as well as a golden medal during the international presentation in Antwerp, Belgian, visited by 3 billions of people.

In the mentioned above archival fund, a.u. 3, p. 1 is preserved the main façade original blue-print, its outlines, as well the building location. Blue-prints author is G. Proshek, which has been approved by the Sofia principal architect in 18 May 1885. (*application 4*)

Among a.u. 31 is kept the outhouse blue-print towards the Proshek brother's town-house made during the period 15 July 1895–19 July 1896 upon the blue-print signed by Georgi Proshek are arranged the house, the floorages, which are represented in profile and also brewery sketch. In a.u. 9 is kept blueprint of the pavilion, elevated in Proshek's garden from October 1896.

In a.u. 6 exists 29 sketches, blueprints and plans of the building and the factory equipment made during the period to 24 August 1895 till 17 February 1925. Some of them were elaborated in Vienna, others in Offenbach on Main, Augsburg, Wiesbaden, and row others European towns. Today are truly fascinating the design of the special cart for bottle transportation and the scheme about beer bottle setting in order in purpose to avoid the damages. (*application 5*)

In a.u. 32 is available the blueprint for Brothers Proshek's plot regulation, situated between the streets "Sheinovo" and "San Stephano". The blueprint bears the date 30 June 1905 and the signature of Ivan Petrov, engineer, and gives information concerning the area – 6538,04 square meter (in the scale one of two hundred and fifty).

Proshek Brothers do not restrict their activity only in the area of constructions in Sofia. In the Central state archives (f. 3K, inv. 8, a.u. 125) are preserved their statements, letters, telegrams from 1900 upon the transferring of the Varna harbor construction firm from "Mihailovski and Garabedian" to anonymous joint stock association. By virtue of the

documents it becomes clear that the minister of interior Vasil Radoslavov⁹ disagrees that enterprise transferring, as well as it was issued a prohibition regulation for construction stopping etc. applied are copies of statements and reports of the Ministry of social buildings, the roots and the planning of the public services, concerning that question. Part of the documents is in French and German languages.

Unfortunately in 1905 during a truly short period of time both brothers deceased one after another but their brewery continues to work. The inheritors retain all traditions of their firm policy. In the mentioned f. 1165K, inv. 1п, a.u. 34 is preserved document of “Stone mason’s workshop and store about different tombstones” of Vatslav Batek in Sofia, bearing date 1 September 1907. It is pointed that the price is 1900 leva, and the Czech granite tombstone is about deceased Bogdan Proshke.

In spite of the creators death the dynamics and the correctness in the firm work remain the same. Specific averment is the preserved in a.u. 24, report under date 19 October 1909 of Ivan Hadjirachev brewery manager concerning the market conditions, the progress of different restaurants, where is offered beer for sale as well as the firm store in Pleven. The author quotes complaints of dealer and owners of restaurants and wordily compeers the sales of broached beer and bottled beer.

An averment concerning the intensive firm work is also the enormous correspondence from 1908–1915 with German and Czech firms and deliverers. All letters both together with the advertising materials and the prices tickets are preserved in the same archival fund (a.u. 7, 8, 11, 15). For a short example, only 8 archival units preserve 373 pages correspondence leaded in German language. Among them are in evidence the names of the big producers of beer taps, beer casks, as “Josef Strobl Fass fabric” from Munich, “Philipp Stein Fass fabric und Holz Handlung” from Freedenberg. An animated correspondence on production and trade questions in Czech, German, Serbo-Croatian languages has been leaded with “Ant. Jehlicka”, “H.Roedl” and “I.J. Rousek” from Prague, Otto Roter from Vienna, “Hallaji Janos” from Belgrade, “Jirat & Nasttermuller” from Germany, “Societe metallurgique de la Seine” from Paris. With firms as “Severin Senator” from Berlin, “Brothers Proshke – partnership” negotiates an agreements about electric bulb and lighting fixture delivery; with the Rumanian association Trajan” about petroleum supplies, with “Johann Rockinger” from Munich about delivery of special carts for beer bottles transportation, etc. (*application 6*)

Fascinating is also the large correspondence leaded with Prague firm “Fischman&shone” concerning the supply of beer bottles in definite rate and glass color preserved in the same fund, a.u. 15. Negotiator between “Brothers Proshke” and the mentioned above firm from Prague was the Auction office of A. P. Alkalay from Sofia which is simultaneously deputy of the Czech firm in Sofia and often settles strife situation between both sides. One letter dated in 12 February 1909 makes available protest against the low quality consignment of bottles. The author stresses strongly that “Brothers Proshke” will hold back 500 leva for the sake of the low quality bottles, which are far away from the conditions; part of supplied bottles are with thin mouth and during the cork up they always break.

Another letter from 23 February 1909 points at the new mistakes concerning the performance of bottles’ order regarding the color and the quality. In the end “Brothers Proshke” grumbles about the technical troubles and demands on the factory to rectify the mistake without production postponement because that mistake already causes delay, which

⁹ Vasil Radoslavov – Bulgarian politician, leader if liberal party to 1887 till 1918, Deputy, two times premier minister of Bulgaria, after the abdication of the Royal prince Alexander I (1886 – 1887) and during the World war one (1913–1918).

is a disturbing circumstance. In 3 April 1909 “Brothers Proshke” stresses strongly that the delivered by wagon shorts bottles are not conform to the order. Their content is insufficient which is obviously after the measuring of twenty bottles. But unfortunately the next wagon brings the same, as the first. All bottles are unusable and now they are stored back at Mr. Fishman in Prague. “Brothers Proshke” approves the large bottles and contented with them.

In a.u. 8 is preserved significant quantity advertising materials concerning the illuminants as well as correspondence leaded with the generative firm “Elektrotechnicka akciová společnost Kolben a Spol” from Prague. Preserved are offers and prices lists for dynamo machines and electric motor which belongs to the firm producer “Brigittenuer elektrotechnische fabrik” from Vienna. It is obviously that the tradition to investigate attentively the market, to buy the best equipment and the most modern achievement brewery technique gives good results and represents unchanging guarantee about good quality of the factory production. The enormous business correspondence preserved in State archives – Sofia represents a specific averment about the “Brothers Proshke” popularity outside Bulgarian borders as well as about the good name of the firm as promising and correct partner.

The family firm participates actively in different aspects of the country life and during almost events in Sofia, “Brothers Proshke” are active in the frameworks of charity. In the mentioned repeatedly archival fund, in a.u. 1 are available a letter of thanks from Virtuous association “Mite about most pours”; the Sofia association of beer vendors and restaurant keepers “St Triphon”, etc. Owing to the letter of “St Triphon” from 16 January 1924 today is known that the association confirms the check receiving and thanks for the dispatched ten thousands leva, intended for the weak and pours association members in the eve of Christmas holidays. The association is grateful concerning all reinforcement morals and materials. The family firm “Brothers Proshke” made donations to Caucasian international committee which aids the war victims and the editors’ office of Sofia periodical “Balkan magazine”, among their testimonial of thanks they make “Brothers Proshke” believes that the money has been giving to Bulgarian refugees, the war victims and starving children.

In the many times mentioned archival fund 1165K, inv. 1, a.u. 27 is kept the agreement between “Brothers Proshke brewery, Sofia” on the one hand and Ilia Avramov landlord of the restaurant named “Deep cellar” on the other hand. As stipulation number 1 of the agreement, is specified that “Brothers Proshke” will deliver at Ilia Avramov’s restaurant, for retail in his refreshment bar and the garden, fine beer till 1 March 1918. Ilia Avramov pledges on the other hand during the entire period, namely till 1 March 1918 to sell at the refreshment bar and the garden solely Proshke’s beer. In that agreement are described all details of the restaurant furnishing even the clocks, tablecloths, pint pots, dessert spoons, children’s beer tumblers, as well as 84 round tables, 302 iron garden chairs, 1 hearth and chimney about clamp firing of grilled rissoles. The described property costs 4587 leva and 91 stotinki. Ilia Avramov undertakes to stand guard over all that as good inn-keeper and to return in good condition on Brothers Proshke after the agreement expiration or spoiling. “He is obliged to repair at his own charge and the mislaid to pay up in accordance with their described price. The stock in trade remains Brothers Proshke’s property and Ilia Avramov not has got rights to sell or put in pawn that property.

As agreement stipulation number 3 is underlined that Brothers Proshke will sell to Ilia Avramov the beer at 48 leva about the hectoliter in casks, free on his restaurant for cash and simultaneously they are within rights to increase or reduce that price when they make common raise in all customers. Brothers Proshke will deliver the beer to Ilia Avramov by means of their own factory casks but he is obliged to keep well the property and to return

the casks right after their emptying. If Ilia Avramov sells per annum not less than 300 hectoliters beer, Brothers Proshk will endorse in the end of each year the sum of 1 leva per hectoliter from the pointed above price and will deduct that some among the price of liability payment in front of Brothers Proshk. In stipulation 4 is mentioned that Brothers Proshk do not take on a responsibility if some time or other because of war, mobilization, communications stopping, lacks of materials or fuel, delivery stopping of the beer for consumption or other unforeseen obstacles, will be place at an impossibility to supply the beer to Ilia Avramov for a time he keeps the right during that obstacle as long as Brothers Proshk do all over again the beer delivery to provide itself beer from another brewery”.

Almost hundred years after the agreement conclusion precipitates an interest the “Deep cellar” restaurant and garden inventory. That inventory enlists as the compulsory portraits of the royal family, similarly salt works, knives, children’s tumblers, 377 pint pots, laminated iron buffet, Japanese umbrellas, 149 china mats, iron tables with hole about umbrellas, 12 iron sofas, 31 round tables etc. It is evident that the firm servants continue pedantically to hold on the good managing without retreat towards the clear and precise business relations which were leaved by the creators, as well as the assiduously preparation of documents under revive and the different kinds of agreements. The partnership continues to improve the brewery in 1924 was made project about the sewerage of the farmyard, concluded in an official capacity on 26 august 1924 (f. 1165K, inv. 1, a.u. 21).

In 1925 the partnership tells the elaboration of project concerning gambling house-restaurant in the sea garden in Varna. The project encloses yard, small hall for dances and banquets, restaurant terrace, hall-beer house tea coffee and sweets hall, staff premise, and control point comfortable situated in purpose to have always sea vista. In a.u. 36 in conjunction with the situation plan of the Varna sea garden section is preserved also a receipt № 25 688 from 25 August 1926 issued by Varna town municipal office concerning the received from Mr. Proshk 40 leva as share charge to enter in a competition for gambling house-restaurant in the sea garden.

In a.u. 25 is kept Dr. Josef Urban’s application about his trade activity prolongation as Brothers Proshk’s partner. In the letter dispatched to Sofia county court is stated that dr. Urban as guardian of his underage children Lubitza, Vladimir and Radimir, heirs at law of their decease mother Bojena dr. Urban who was partner, demands to get permission for partnership in the firm “Brothers Proshk”, (Prague, June 1927).

In the Central state archives, Fund “Ministry of finances” 159K, inv. 13, a.u. 1 and 2 are preserved the books, which reflect the beer transportation to breweries till the country corners during the period 1909–1917. In inventory 4, a.u. 243-247 is kept the file of Proshk Brothers’ brewery in Sofia, concerning the period 1939–1943.

In the period 1933–1934 the financial crisis reflects upon the good managed partnership established by Georgi and Bogdan Proshk. In the mentioned above archival fund 159K, inv. 4, a.u. 244 exists application form from 16 November 1933 to the minister of finances about revaluation concerning the property “Agricola” which belong to the family; request about prolongation of the period for payment of 87 631 leva till the end of January 1934; request for prolongation of patent payment for the beer production right about 1934, as well as for the given them credit. Here is kept a state control certificate towards the Proshk factory about the produced quantity beer; the needs to take out a patent and letter to the Ministry of finances which shows that the patent was paid. Here is available a letter from 7 March 1934 to the Ministry of finances about term prolongation for the payment of credit at the rate of 3 987 960 leva because of the season of low sales. Firm application from 17 January 1934 to the Sofia excise man in connection with the produced small quantity

of beer in 1933 and request to get back the sum of 33 520 leva from the patent about the right for beer production.

In 13 April 1934 the Ministry of finances dispatches to Sofia county taxation agent permission about expropriation a vacant lot of approximately 1300 square meters on the corner of “San Stephano” street and the Tzar Osvoboditel (Liberator) boulevard, without charges payment, the collecting will be provided from the rest immovable property of “Brothers Proshkek” firm. (f. 159K, inv. 4, a.u. 244, p. 137).

In 16 May 1933 the brewery “Brothers Proshkek”, royal palace supplier, sends a letter to the Ministry of finances, section for state privileges with request about permission to cool temporarily the beer from Plovdiv firm storage in the ice factory of Chernozemski and Karladinov in Plovdiv, as well as about consent to fill the bottles in the firm storage in Plovdiv. In 4 April 1938 “Brothers Proshkek” firm demands permission about store and cool the beer in casks at the private cold stores in Burgas because of lack of public cold stores. (f. 159K, inv. 4, a.u. 246, pp. 18-21)

In the archival fund 1165K “Brewery “Brothers Proshkek – partnership”, inv. 1п, a.u. 25 is available project and offer about automatic dry house, works of Umberto Guidetti, engineer. His firm has a branch in Sofia for trade and representation with machines, chemicals, and aniline dyes. The offer is performed in French language and consigned in 15 December 1941.

In Central state archives F.163, inv. 26, a.u. 53 are available documents for the period 1941–1945 and among them is the letter from July 1944 of the Ministry of finances to the German minister plenipotentiary in Sofia Adolf (Heinz) Bekerle about beer exportation in Germany. An exchange of letters from 1944 between the Ministry of finances and Sofia brewery “Brothers Proshkek”, about hop vine import from Germany. Letter wrote in august 1945 from the brewery “Brothers Proshkek” to the management of the illumination and the water supply system at the capital city popular municipality with request do not bring to a stop the water in the factory in purpose to assure regular activity of a cooling system. An exchange of letters between the Ministry of trade and the Ministry of finances concerning the supply of 20 tones hop vine from Yugoslavia in return of import of 60 tones sugar, from the period May–June 1945. Letter of the brewery “Brothers Proshkek” to the department on excises at the Ministry of finances with request for stopping the beer selling till 10 Junes 1945 because of hop vine luck.

In f. 145к, inv. 1, a.u. 2872 of the Central state archives are preserved documents from 1947, mainly correspondence exchanged with the Bank Bulgarian credit about credit issue for the firm “Brothers Proshkek”.

That enormous quantity of documents mentioned in the current publication far away does not use all aspects of Brothers Proshkek’s activity in Bulgaria. The family reminds for ever connected with the building and the modernization of Sofa as capital city as well as with somebody truly important construction on the Bulgarian territory. During the period 1888–1891 Georgi and Bogdan Proshkek work for the building of Eagle’s and Lyon’s bridges, both famous doors of Sofia. They tell the iron parts in Vienna which has been elaborated, mould and supplies by „Rudolf Philip Wagner&Biro“ from Vienna (1891). During that time main architect of Sofia is Antonin Kolar who both together with architect Vatslav Proshkek participates directly in the contemplation and the construction of the equipments.

Proshkek family is originator of the idea concerning the raising of monument of Vasil Levski¹⁰. Georgi Proshkek has been known with Bulgarian national hero in person. Thanks

¹⁰ Vasil Levski (1837–1873), Bulgarian revolutionist, ideologist and organizer of Bulgarian national revolution, national hero and national symbol.

to the family enterprise today that monument is one of most important and honoring symbols of Sofia and Bulgaria. The Levski' monument is produced under the project of the Czech architect Antonin Kolar and the Italian sculptor Abramo Perukelli. The Proshkek family walls up his name also in the construction of Central railway station Sofia, raising under the project of three architects Kolar, Proshkek and Marinov.

Sofia will be a candidate for European cultural capital city in 2019. Parts of its history as well as part of the modern Bulgarian culture undoubtedly are connected for ever and ever with Brothers Proshkek and their contribution to the modernization and the development of the town. That family is part of the Czech main body inextricably bounds up with Bulgarian fate. The contribution of the Czech representatives about the material and intellectual development of newly liberated Bulgaria is truly considerable. More than 25 000 Czech experts have come in Bulgaria at the end of 19 c. under the device: "We must help the fraternal Slav people!" Among them are people as Professor Konstantin Josef Jrecek, Ivan Mrkvicka, Jaroslav Vesin, Lubor Bayer, Antonin Kolar, brothers Hermengild and Karel Skorpil, brothers Proshkek who will have for ever the gratitude of Bulgaria.

Bratři Proshkovi – stavitelé evropské Sofie ve světle dokumentů Státního archivu v Sofii a Ústředního státního archivu

Růst Sofie, která byla vybrána dne 3. dubna 1879 navždy za hlavní město nově osvobozeného Bulharska, je spojen s podnikatelskou aktivitou bratrů Jiřího (Irschi), Teodora a Václava (Vatslav) Proškových (Proshkek) pocházejících z českého města Beroun. To je dostatečný důvod k tomu, aby byly konkretizovány jejich některé projekty a stavby v novém hlavním městě a aby byl zdůrazněn význam těchto aktivit pro transformaci Sofie na evropské hlavní město. Podíleli se, společně se svým bratrancem Josefem Proškem, na stavbě hlavního vlakového nádraží, Národního shromáždění, Orliho a Lvího mostu, na vytvoření společnosti „slovanských přednášek“, bulharské inženýrské společnosti atd.

Ve státním archivu v Sofii jsou dochovány dokumenty, které dokazují jejich nesporné kvality jako stavitelů současné Sofie, jejich odpovědnost a dobrou vůli. Je zajímavé, že jejich první dům v Sofii byl postaven na Moskevské ulici 5, tedy na místě dnešního sídla Státního archivu v Sofii, kde jsou dochovány cenné doklady týkající se jejich práce a jejich zásluh o bulharské hlavní město a jeho obyvatele.

V archivním fondu 1165K fondu, inv. č. 2, jsou uloženy zajímavé dokumenty o stavbě pivovaru, který až do jeho zbourání byl jedním ze symbolů Sofie a dodnes je dle něj pojmenováno náměstí. V dobrém stavu jsou plány pivovaru s náčrtky zařízení, fasády, jakož i další doklady o podnikavosti rodiny Proškovy.

Občané Sofii nejsou lhostejní k účasti bratrů Proškových na poevropštění města, dodnes jsou v archivu dochovány doklady spojené s myšlenkou na památníku Bogdana Proška, stejně jako nabídky Václava Babka na stavbu tohoto památníku. Ve Státním archivu v Sofii je dochováno velké množství plánů, skic a projektů, které jsou zajímavé nejen pro odborníky v oblasti městského plánování, ale i pro výzkum česko-bulharských vztahů, které byly skutečně aktivní a konstruktivní i v období národního osvobození.

772 80
 1/18 82
 Да Стол. Българско Управле-
 ние София.

Т. Боженин на Боженин
 Георгиев, купец София,
 Ску.

Съму подписаният ги издвигам да издаде
 Стол. Бду. Управлението Кртносмена адмт
 на името Боженин от Йоан Управлението, важе
 двана се на улица Св. Свотрпела в нове
 мт квартале между Карпуредова и Урге-
 нийско шосета, именно се измерва в
 148 сг пространствъ 2090 ^{дметра} сг на дълг с мей-
 мостъ в сандитиъ 1108. мб. в сг. и се
 измерва в 149 сг пространствъ 2304 ^{дметра}
 на дълг в сандитиъ 1116 мб. в сг. и се
 измерва в сандитиъ 1102 мб.

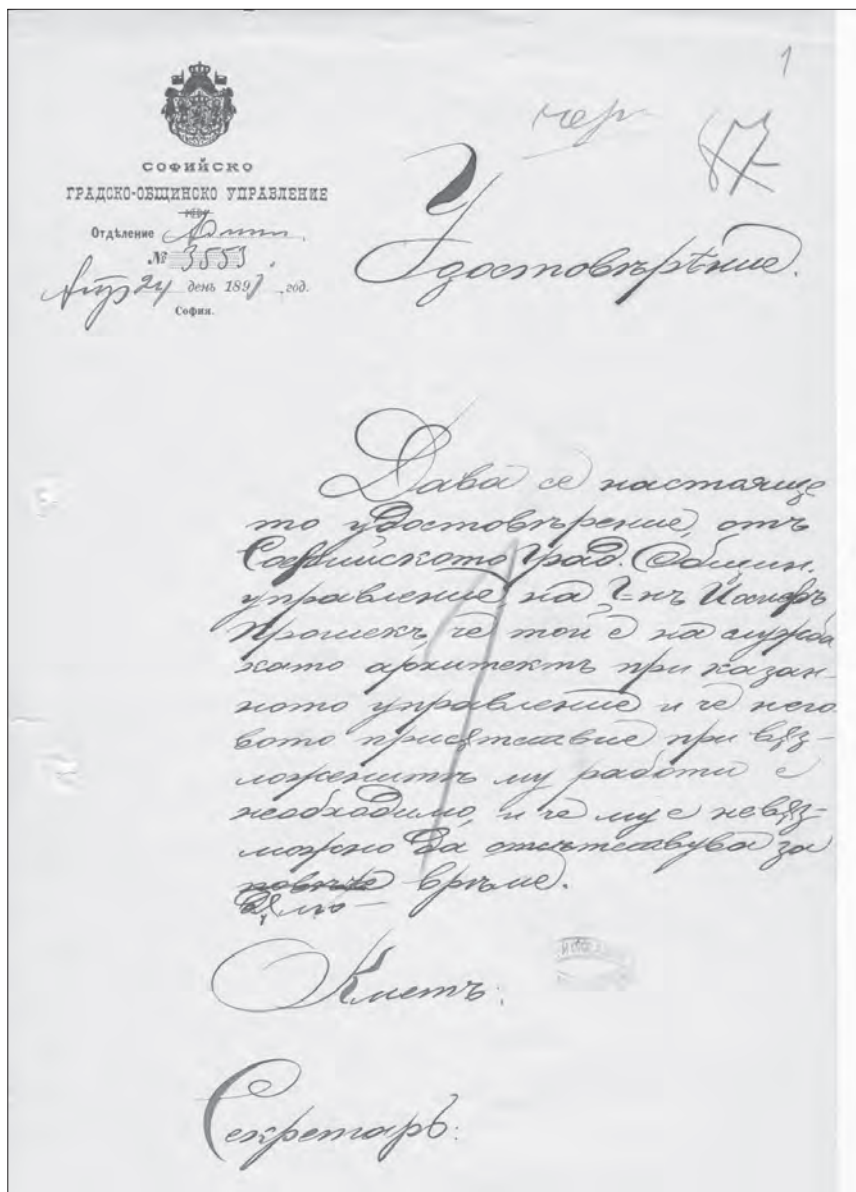
Модъ Кртносмена адмт да се издаде
 на името Братъв Боженин и Георги
 Георгиев

Съ поражене
 Георгиев

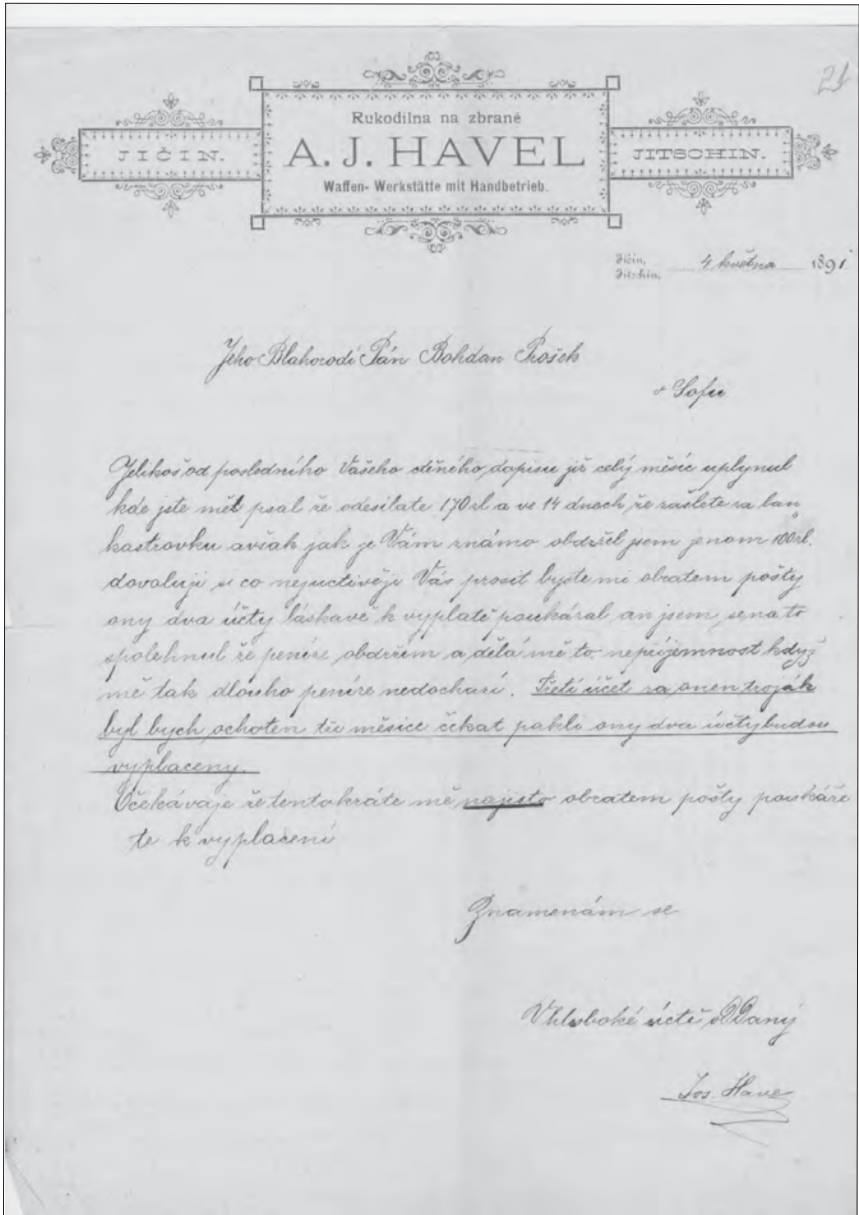
София 31 Януари
 1892 г.

Suit of Bogdan Proshok to Sofia Municipal government for issuing a title deed in the name of Bogdan and George Proshok concerning their property in "San Stefano" street in Sofia. January, 31, 1892. State archive Sofia, Fund 1K "Sofia urban public management", inv. 3, a.u. 619, p. 80.

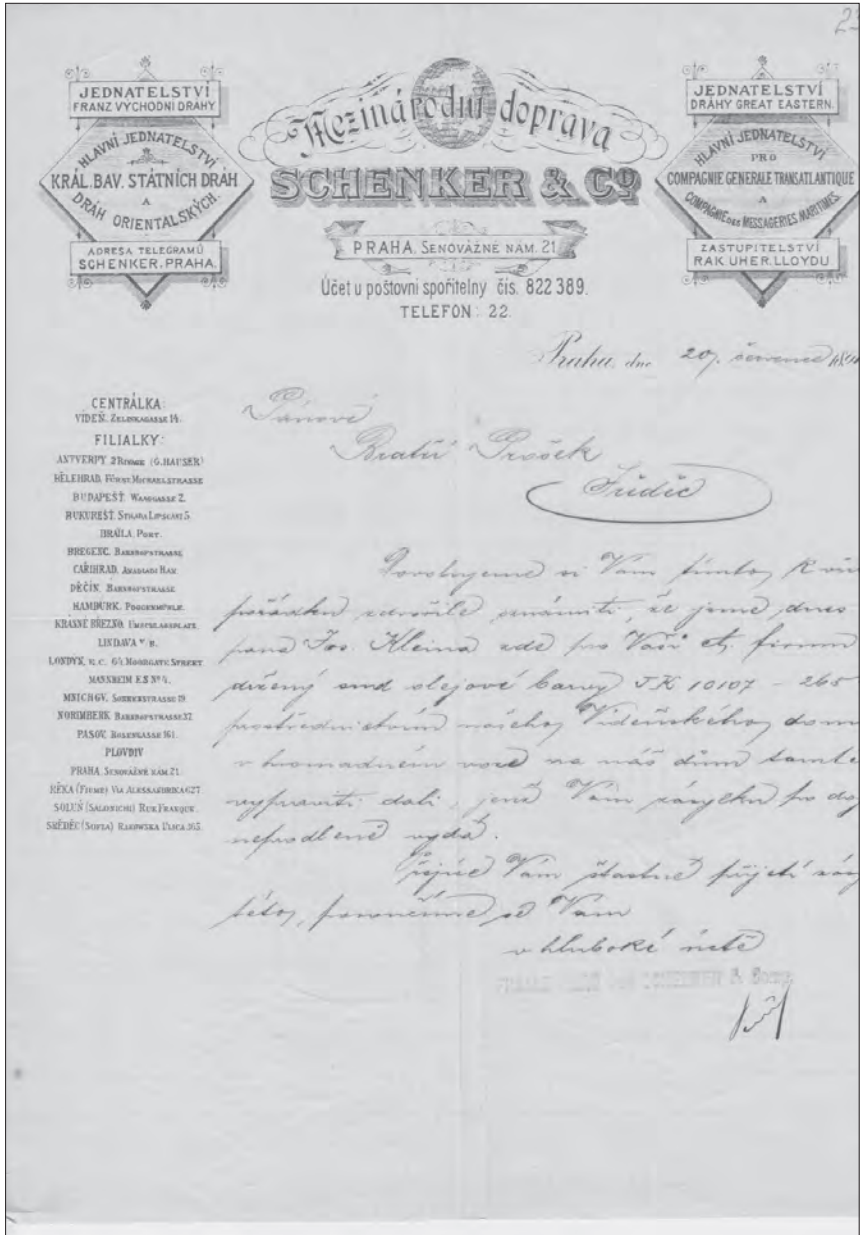

Certificate № 3553 of Sofia urban municipal government from 24 april 1891, in stating that Joseph Proshek has served as an architect, and that “his presence in assigned work is necessary and that it is impossible to be absent for long time”. State archive Sofia, Fund 1K “Sofia urban public management”, inv. 3, a.u. 27, p. 1.

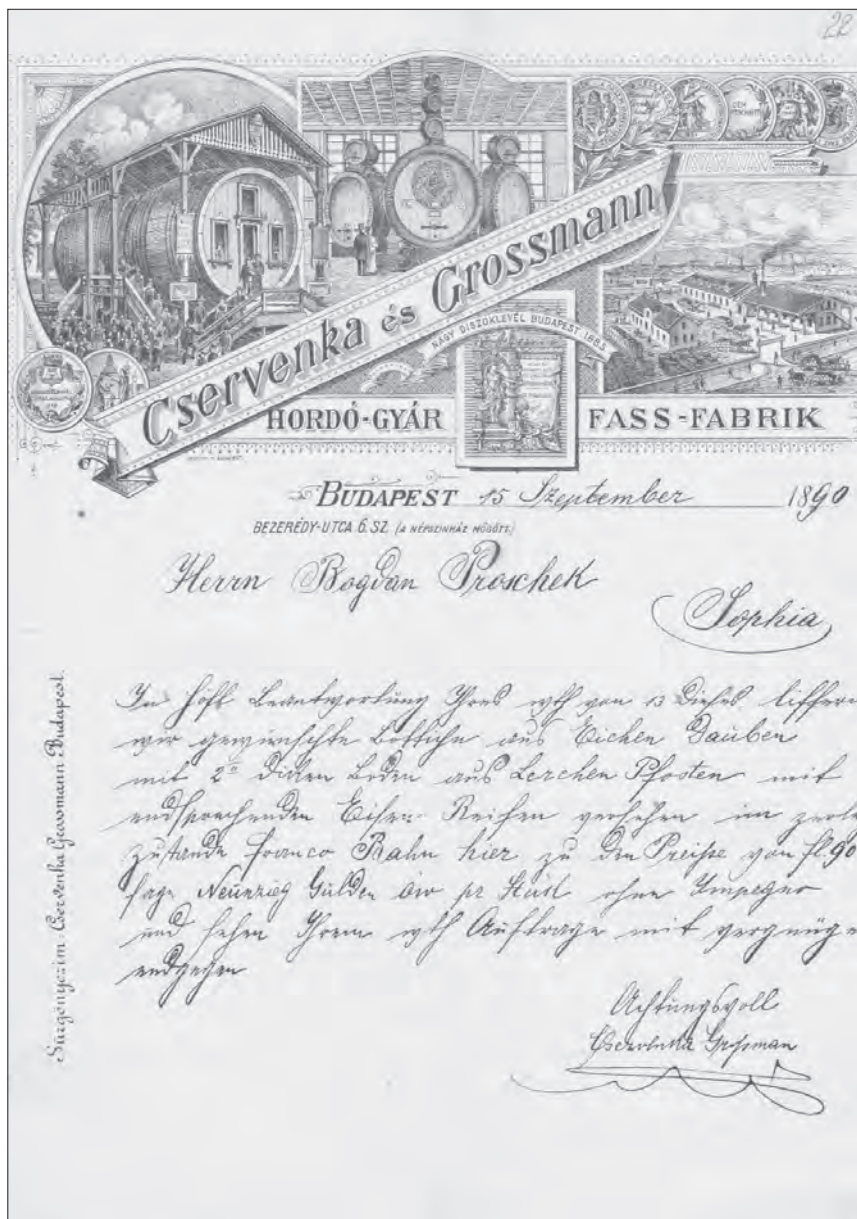

Letter from the company "Josef Havel" from Kiev to Bogdan Prošek concerning the financial obligations of the brewery. Kiev, 1891.

State archive Sofia, Fund 1165K "Brewery" Brothers Prošek" – General partnership", inv. 1P, a.u. 23, p. 21.

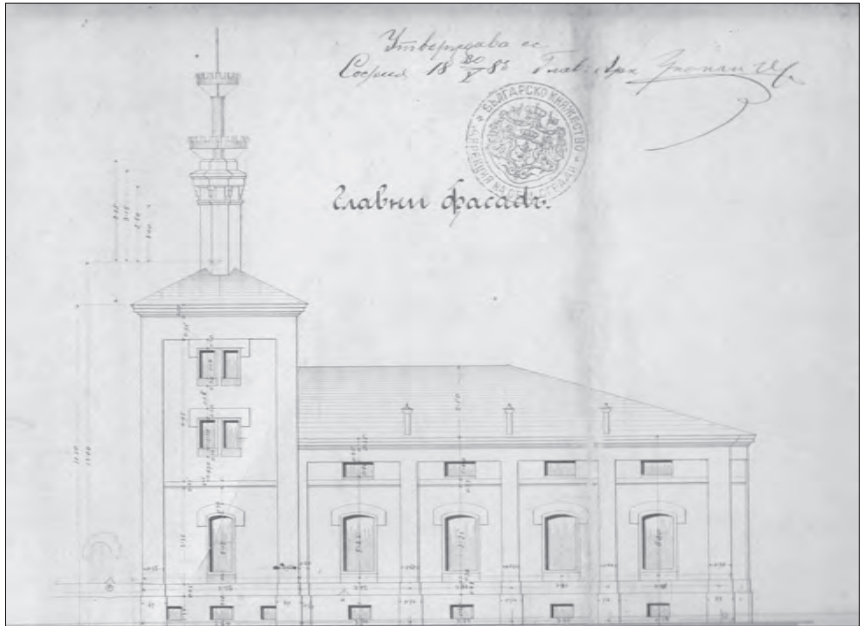

Letter from the company "Schenker & Co" from Prague to Prošek brothers, 1891.
State archive Sofia, Fund 1165K, "Brewery" Brothers Prošek" – General partnership", inv. 1P, a.u. 23, p. 28.

Letter from the company “Cservenka&Grossmann” from Budapest to Bogdan Prošek. Budapest, September, 15, 1890.

State archive Sofia, Fund 1165K, “Brewery” Brothers Prošek” – General partnership”, inv. 1P, a.u. 23, p. 22.

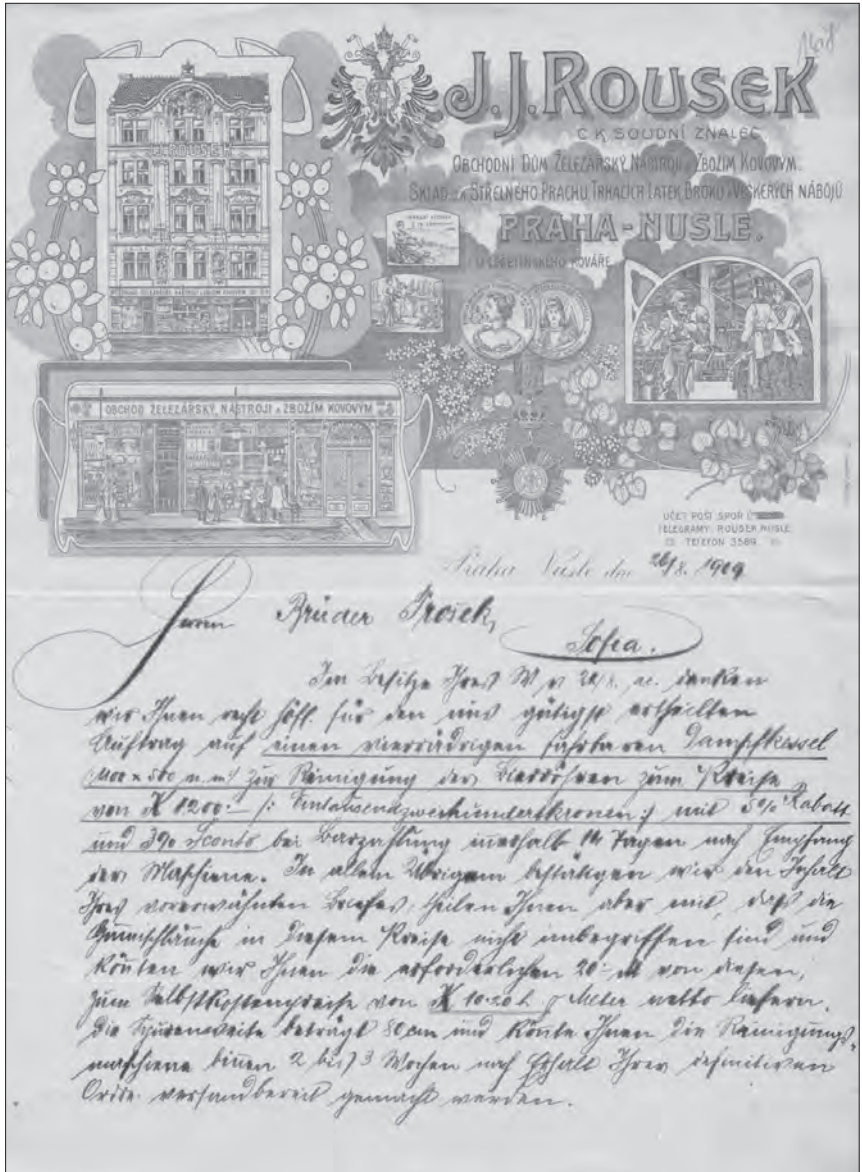

Plan of the main facade of the brewery of brothers Proshok approved by the chief architect of Sofia 18 may 1885, with print of the Management of public buildings. State archive Sofia, F. 1165K, 2, inv. 1.

Two advertising photos attached to offers of manufacturers of special wagons for securing and carrying beer bottles.

State archive Sofia, Fund 1165K, "Brewery" Brothers Proshek" – General partnership", inv. 1P, a.u. 6.

Letter from the company "J. Rousek" from Prague to Prošek brothers concerning the performance of hardware services, Prague, 20 august 1909. State archive Sofia, Fund 1165K, "Brewery "Brothers Prošek" – General partnership", inv. 1B. a.u. 34, p. 167.

CÍRKEVNÍ DĚJINY

SDRUŽENÍ KATOLICKÉ INTELIGENCE VE STŘEDNÍ EVROPĚ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ¹

VÁCSLAV BABIČKA

V poslední čtvrtině 19. století sledujeme ve střední Evropě tendence ke sdružování katolické inteligence, včetně laiků, na společné bázi. Po vydání Syllabu papeže Pia IX. v roce 1864 a po Prvním Vatikánském koncilu, na kterém bylo vyhlášeno kontroverzní dogma o primátu soudní pravomoci a neomylnosti papeže, byla církev vystavena silné kritice a prudkým útokům ze strany liberálů. Obranu církevní nauky převzali církevní představitelé a profesori teologických vysokých škol. Vedle nich se začala aktivně hlásit ke slovu i katolická laická veřejnost, zejména ta s humanitním a uměleckým vzděláním. Snažili se kromě apologie rozvíjet také humanitní vědy a umělecké obory z křesťanského pohledu. Bylo jen přirozené, že původně individuální vystoupení se brzy vyvinula směrem ke sdružením s pevným programem a organizační strukturou.

Sdružení katolické inteligence vzniklo nejprve v Praze v roce 1875 pod názvem Křesťanská akademie. Pražské policejní ředitelství nebylo vzniku tohoto sdružení nakloněné, neboť se obávalo, že pod pláštěm aktivit náboženských bude vyvíjena nacionální a politická činnost. České místodržitelství však přece jen stanovoy spolku schválilo a tím umožnilo jeho činnost. Vedle všeobecných důvodů vedly k založení spolku i konkrétní podněty, které vznesly provinciální synody v roce 1860 v Praze a v roce 1863 diecézní synody v Praze, Českých Budějovicích, Litoměřicích a Hradci Králové. Synodální dekrety doporučovaly mimo jiné pěstování gregoriánského chorálu, zpěv v mateřském jazyce, obnovení chórové literatury a kultivaci hry na varhany. V každé diecézi měl být zřízen chrámový spolek kněží a laiků za účelem „krášlení Božího domu“ a biskupové měli jmenovat pro každý vikariát jednoho konzultora jako poradce farářů při obnovení kostelů a pořizování sakrálních předmětů.

Činnost Křesťanské akademie se dělila do čtyř sekcí. Vědecká sekce se měla starat o vydávání časopisů a tisků, přednášky, podporu katolické literatury, spolupráci se spolky podobného zaměření a o spolkovou knihovnu. Hudební sekce měla připravovat uvádění duchovní hudby, zřizovat školy a instituce pro pěstování církevní hudby, podporovat a vydávat hudební literaturu a pořádat přednášky. Sekce pro výtvarné umění měla poskytovat poradenství při pořizování a restaurování uměleckých děl, spravovat umělecké sbírky Křesťanské akademie, pořádat výstavy a přednášky, podporovat uměleckou tvorbu, vydávat práce o umění a reprodukce uměleckých děl, podporovat umělecké školy a školy pro umělecké řemeslo a organizovat slavnosti. Čtvrtá sekce byla označena v dané době typicky jako „archeologická“, dnes bychom ji spíše označili jako památkovou. Ta měla vydávat

¹ Tato studie vychází z mé diplomové práce Dějiny Křesťanské akademie 1875–1952 obhájené v roce 2009 na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Text je českým překladem studie Babička, Václav: Vereinigungen katholischer Intelligenz in Mitteleuropa an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 55/II, 2011, s. 1049–1056.

archeologické časopisy a publikace, popř. zajišťovat jejich další vydání, pořádat přednášky, sbírky soustřeďovat vyobrazení a odlitky památek, pořádat archeologické přednášky a podílet se na ochraně a renovaci památek. Archeologická sekce se rychle spojila s uměleckou. Vědecká sekce převzala vydávání „Časopisu katolického duchovenstva“, umělecká sekce začala s vydáváním časopisu „Method“, hudební sekce vydávala časopis „Cecilie“, který se v roce 1880 přejmenoval na „Cyril“. V prvním roce své činnosti měla Křesťanská akademie přes 2800 členů.

V roce 1876 vznikl v Německu spolek s podobným zaměřením jako Křesťanská akademie v Praze, který byl v dalších letech pro Křesťanskou akademii vzorem a inspirací. Na rok 1876 spadalo 100. výročí narození Josepha Görrese. Proto zvolil spolek založený v Koblenzi název Görresova společnost (Görres-Gesellschaft) s podtitulem Společnost pro péči o vědu v katolickém Německu (Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland). Její vznik byl reakcí na probíhající planoucí kulturní boj ve sjednoceném Německu. Duchovní patron této společnosti byl původně republikánem, po návštěvě Paříže v roce 1799 však radikálně změnil své názory. Nejprve pracoval jako učitel v Koblenzi, poté se habilitoval na univerzitě v Heidelbergu v oboru asijské mytologie a věnoval se jak historii, tak politice. Vrcholem jeho akademické dráhy bylo dosažení profesury historie na mnichovské univerzitě, kam jej v roce 1827 povolal Ludvík I. Bavorský. Zde se stal vůdcem skupiny, která si dala za cíl obnovu katolického života v Německu. Zde vydal rovněž své pěťsvazkové dílo *Christliche Mystik* namířené proti racionalismu a naturalismu. Zemřel v Mnichově v předvečer revolučních událostí dne 29. ledna 1848. Společnost, která přijala jeho jméno, navazovala více na Görresův vědecký než jeho spirituální odkaz. Podporovala různé vědecké podniky a mladé katolické učence. V roce 1889 zahájil činnost Görresův ústav v Římě, jehož úkolem byl výzkum pramenů k německým dějinám ve vatikánských a římských archivech. Tento ústav se stal vzorem pro celou řadu dalších národních vědeckých institucí v Římě, které dnes dodnes existují.

Nejmladším ze spolků tohoto druhu ve střední Evropě byla „Leo-Gesellschaft“ založená dne 28. ledna 1892 ve Vídni. Svým názvem se hlásila k papeži Lvovi XIII., který se programově snažil o obranu a posílení pozice církve ve společnosti prostřednictvím rozšíření a prohloubení jejího intelektuálního potenciálu. Měl velký zájem o vědu. Namísto formulování nových dogmat dával přednost vyjádření katolického učení ve svých encyklikách, kterých vydal celkem 46. Jeho nejvýznamnější encykliky byly *Aeterni Patris* z roku 1879, která vedla k oživení učení sv. Tomáše Akvinského, a *Rerum Novarum* (1891), kterou založil katolické sociální učení.

Zakladatelem spolku Leo-Gesellschaft byl Joseph sv. p. von Helfert, její důležití představitelé byli F. M. Schindler, H. Swoboda a H. Pertner. Helfert se narodil 3. listopadu 1820 v Praze a studoval práva a filozofii na pražské univerzitě. V roce 1846 přijal místo konceptního praktikanta u dvorské komorní prokuratury ve Vídni a v roce 1848 byl zvolen poslancem říšského sněmu za okres Tachov. Za vlády Felixe Schwarzenberga, po jehož smrti se stal až do roku 1859 nejvýraznějším členem ministr vnitra Alexander Bach, působil Joseph Alexander Helfert jako zastupující státní sekretář v ministerstvu vyučování. V roce 1863 byl jmenován prezidentem ústřední komise pro péči o historické a umělecké památky. Zabýval se zvláště politickými dějinami 18. a 19. století, dnes bychom řekli „soudobými dějinami“. Počátkem 90. let 19. století, když založil Leo-Gesellschaft, se věnoval novějším papežským dějinám. Výrazem vděčnosti za jmenování zahraničním členem České akademie věd a umění bylo věnování písemností papežů Řehoře XVI. a Pia IX. z počátku a konce jejich pontifikátu (vyšlo v roce 1896 jako publikace nákladem České akademie věd a umění). Jeho zájem o historické a umělecké památky stejně jako o církevní dějiny jej předurčily k založení spolku Leo-Gesellschaft. Spolek rozvíjel svou čin-

nost nejprve ve filozoficko-teologické sekci a v sekci právo a umělecká literatura, později v dalších 13 sekcích (teologie, filozofie, historie, přírodní vědy a další). V době vrcholu své činnosti měl 1800 členů.

Příkladem vzájemného ovlivňování sdružení katolické inteligence ve střední Evropě byla příprava katolické encyklopedie. V roce 1880 inicioval Časopis katolického duchovenstva, aby byl v roce 1885 vydán při příležitosti 1000. výročí úmrtí sv. Metoděje církevní slovník podle vzoru freiburského Kirchenlexikonu. Nepodařilo se sice z organizačních a finančních důvodů předložit tento slovník k tomuto výročí, ale příklad německé encyklopedie ovlivnil obsahovou strukturu i organizační přípravu českého díla, které bylo vydáno v letech 1908–1930 pod názvem Český slovník bohovědný. Podařilo se vydat pouze čtyři svazky (A–Ho), česká teologická encyklopedie tak zůstává monumentálním torzem. Jiným vzorem pro české katolíky byla reprezentativní publikace „Die katholische Kirche unserer Zeit und ihre Diener in Wort und Bild“. Která byla vydána v roce 1896 spolkem Leo-Gesellschaft. O této publikaci i dalších publikačních aktivitách Leo-Gesellschaft referoval v Čechách německy vycházející časopis Christliche Akademie, tato produkce ale nenašla v Čechách žádného nástupce.

Významným bodem činnosti sdružení katolické inteligence byly hudba a zpěv; v tomto oboru docházelo k oboustranné spolupráci a ovlivňování. Český časopis Christliche Akademie referoval v roce 1886 o 10. shromáždění členů cecilské společnosti všech německy mluvících zemí, které se konalo ve dnech 18.–20. srpna 1884 v Mohuči. Kromě toho přinesl obsáhlou zprávu o shromáždění členů hornorakouské cecilské společnosti v říjnu 1884 ve Welsu, na kterém byl přednesen návrh na založení rakouské, případně říšské společnosti sv. Cecílie. Redaktor časopisu Christliche Akademie Edmund Langer byl tomuto spojení nakloněn, projekt nicméně zkrachoval na rakouském partikularismu, odporu německých spolků a odmítnutí politických úřadů v Dolním Rakousku. Edmund Langer byl stoupencem německo-rakouské spolupráce v oblasti církevní hudby, byl si ovšem zároveň vědom organizačních těžkostí této spolupráce. Hledal proto kompromisní řešení, např. v tom, aby nebyly do organizace cecilských společností začleněny české cyrilské jednoty, ale zároveň aby bylo umožněno Němcům v Čechách zařadit se do všeobecné společnosti sv. Cecílie.

Časopis Christliche Akademie informoval v roce 1889 také obsáhle o katolické konferenci ve Vídni, zvláště o jejím vztahu k vědě a umění a o programu výzkumu církevních dějin. S ohledem na nacionální vztahy bylo pozoruhodné vystoupení kanovníka Mikuláše Karlacha, českého reprezentanta Křesťanské akademie, v diskusi o spojení hudebních a zpěváckých spolků cecilských společností. Upozornil na existenci cyrilských společností podobného zaměření v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a označil jejich připojení do cecilské společnosti za nemožné. Nacionální pohled zde bezpochyby převážil nad věcnými a religiózními aspekty. Redaktor Edmund Langer byl naopak takovým sjednocovacím tendencím nakloněn.

Pozitivní hodnocení činnosti Görresovy společnosti a spolku Leo-Gesellschaft v časopise Christliche Akademie bylo zřetelné z recenze knihy Georga, sv. p. von Hertling „Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft“ vydané ve Freiburgu im Breisgau v roce 1899).² Recenzent, s největší pravděpodobností Edmund Langer, odporoval některým Hertlingovým názorům. Mimo jiné kladl důraz na mobilitu katolických věd, aby nesetřívávaly příliš dlouho na překonaných názorech, které by mohly způsobit unikání jiných problémů, případně ovládnutí jejich řešení nepřáteli katolické církve. Dle názoru recenzenta by k tomu byla zapotřebí dobrá organizace katolických vědců. Jako příklad uváděl

² Katholische Wissenschaft. In: Christliche Akademie 24, 1899, s. 66–70, 73–76.

velké společnosti katolické vědy, jako např. Görresovu společnost v Německu nebo Leo-Gesellschaft v Rakousku. Zvláště vyzvedl časopis „Die Kultur“ vydávaný spolkem Leo-Gesellschaft jako základní orgán pro otázky vědy, literatury a umění. Časopis „Die Kultur“ vycházel šestkrát ročně a přinášel články o politice, světských a církevních vědách, teologii, filozofii, historii, pomocných vědách historických, přírodních vědách, právních vědách, literatuře a umění.³

V rámci hlášení o katolickém spolkovém životě v Německu a Rakousku otiskla Christliche Akademie rezoluci 47. německé katolické konference v Bonnu (2.–6. září 1900).

Zde byly uvedeny úkoly katolíků, jako například, že mají katolické spolky také rozšiřovat katolickou literaturu nebo že se mají katoličtí vědci účastnit 5. mezinárodního kongresu katolických učenců v Mnichově (24.–28. září). Katolíci měli tento kongres rovněž finančně podporovat a mladí katolíci měli požádat o různá stipendia nebo subvence. Dále měly být podporovány Spolek pro podporu německých katolických studentů v Trevíru a Německá společnost pro křesťanské umění (Společnost Albrechta Dürera v Mnichově, která sdružovala studenty uměleckých oborů). Dále byl doporučován nákup časopisu Zeitschrift für christliche Kunst vycházející od roku 1888, aby pravda křesťanské víry, skutečnosti církevních dějin i základy křesťanského života nebyly vypracovány pouze v církevním prostředí, ale také pro domácí i veřejné účely (a to více než dosud dle samostatných uměleckých a religiózních návrhů). Vhodná k uvádění byly Calderonovy hry a dramata.⁴

V roce 1917 se přeměnila vědecká sekce Křesťanské akademie na Cyrilometodějskou společnost a začala vydávat svůj věstník. V redakčním prohlášení⁵ se přihlásil ke skupině podobných zahraničních spolků, ze kterých byly zmíněny průkopnické Görresova společnost a Leo-Gesellschaft a nově jihoslovanská Leo-Gesellschaft, Společnost sv. Štěpána v Uhrách a Společnost sv. Kazimíra na Litvě. Po skončení první světové války byly tyto mezinárodní vazby následkem proměněné politické mapy Evropy oslabeny, spolky katolické inteligence se věnovaly více problémům ve vlastních zemích, než mezinárodní spolupráci.

Období národního socialismu a druhé světové války byla pak tvrdou zkouškou životaschopnosti těchto sdružení. Leo-Gesellschaft byla činná až do jejího zrušení v roce 1938. Výsledky její činnosti byly publikovány v ročence společnosti, vydávané v letech 1924–1937 pod názvem Jahrbuch der Leo-Gesellschaft. Po válce svou činnost již neobnovila.

Křesťanská akademie v Praze nebyla sice během nacistické okupace zakázána, ale sama omezila svou činnost, aby na sebe nepřitáhla nežádoucí pozornost okupačních úřadů. Po válce byla činnost Křesťanské akademie sice obnovena, její předválečné úrovně však již nebylo dosaženo. Po komunistickém převratu v únoru 1948 začala šikana ze strany úřadů, která byla aplikována obecně proti spolkům nepohodlným režimu. V roce 1949 došlo ke zrušení Křesťanské akademie, její likvidace trvala až do roku 1952. Myšlenka spolku katolické inteligence zůstala živá mezi českými katolickými duchovními v exilu, zvláště v Německu a Itálii, a vedla k založení Křesťanské akademie v Římě, která se soustředila na vydávání katolické teologické a historické literatury a beletrie (a její rozšiřování v Československu). Utlačovaná církev ve vlasti neměla žádnou možnost vydávání náboženské literatury. Po pádu komunistického režimu se většina duchovních vrátila z exilu zpět do Československa. Tím také skončilo období Křesťanské akademie v Římě, která splnila své poslání. Ve svobodných podmínkách nebyl žádný důvod pokračovat v její činnosti.

³ Detailní charakteristiku časopisu „Die Kultur“ přinesla Christliche Akademie 24, 1899, s. 76–78.

⁴ Christliche Akademie 25, 1900, s. 69–70.

⁵ Věstník Společnosti sv. Cyrila a Metoděje 2, 1918, s. 24.

Naopak: v roce 1990 se objevila iniciativa těch katolíků, kteří organizovali v době komunismu podzemní vzdělávání a podzemní vydávání publikací, ke zřízení nové České křesťanské akademie, která by navazovala na starou Křesťanskou akademii a na Křesťanskou akademii v Římě. Okruhy činnosti jsou přibližně stejné jako v minulosti. Nový je na jedné straně ekumenický charakter nového občanského sdružení a na druhé straně úzká spolupráce se sudetoněmeckým sdružením katolíků v Ackermann-Gemeinde. Česká křesťanská akademie vydává časopis *Universum*.

Největší životaschopnost prokázala Görresova společnost. Kromě jejího působení ve vlasti založila v roce 1888 vědecký ústav v Římě, v roce 1908 v Jeruzalémě, v roce 1926 v Madridu a v roce 1962 v Lisabonu. Nacisté nebyli její činnosti nakloněni, v roce 1933 pozastavili její činnost a v roce 1941 ji zcela zrušili. Po válce se podařilo obnovit společnost v roce 1948 v Kolíně nad Rýnem – existuje dodnes a vydává celkem 24 časopisů. Podle údajů z roku 1994 sdružovala tehdy 3000 členů v 18 sekcích.⁶

Závěrem je možné shrnout, že spolkové hnutí katolické inteligence ve střední Evropě v poslední čtvrtině 19. století bylo reakcí na vývoj politických a církevních vztahů v období industrializace a urbanizace středoevropské společnosti a na nastupující liberalismus, nacionalismus a socialismus. Toto hnutí mělo na počátku spíše obranný charakter, po první světové válce se ale prosadily jeho konstruktivní tendence, které přispěly k duchovní přípravě Druhé vatikánské koncilu. Toto hnutí je stále aktuální a profiluje se zejména jako dialog katolické církve s moderní vědou a jako úsilí zabránit sekularizaci ve všech oborech života společnosti. Přitom nejde o hnutí, které by bylo vedeno přímo představiteli katolické církve, ale o spontánní hnutí laiků. Hnutí katolické inteligence není v konfliktu s oficiální církví, jako snad jiná hnutí laiků, ale je spíše pro církevní představitelů intelektuální oporou v oborech vědecké a společenské praxe, pro které většinou nejsou duchovní odborníky. Toto hnutí je respektováno také sekulární společností jako partner pro diskuse a dialog.

⁶ Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg i. B., 3. vyd. 2006, sv. 4, s. 843.

PIARISTA – PROVINCIÁL

P. GILBERTUS BURGRAF A S. LEOPOLDO

(*18. 8. 1720 BUDENIČKY U SLANÉHO,
†24. 12. 1778 LITOMYŠL)

VÁCLAV BARTŮŠEK

P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo byl 25. provinciálem nejstarší piaristické provincie ve střední Evropě, ačkoliv byl 5. piaristou, který stanul v čele v polovině 18. století nově vzniklé Českomoravskoslezské řádové provincie. Délka jeho provincialátu v letech 1769–1772 je ještě v souladu s výkony funkcí v piaristickém řádu. Vzhledem k tomu, že v rámci výzkumu řeholních osobností dochází již několik let ke zpracovávání životopisů vrcholných představitelů piaristického řádu formou na sobě nezávislých a různým způsobem podaných medailonů, uveřejněných jako časopisecké studie, můžeme si i zde položit otázku, jaký byl jeho život i dílo a jaké přednosti přineslo Burgrafovo působení ve srovnání s jeho předchůdci i následovníky, ačkoliv jeho funkční období trvalo pouze tři roky, a jaká specifika se v přístupu k dané skutečnosti reprezentoval.¹

Leopold Burgraf se narodil jako Josef. V rodných Budeničkách,² zhruba 10 km severně od Slaného, kde rodiče pracovali v úřednickém zaměstnání u hraběte Josefa Antonína z Martinic, dlouho nepobýval. V útlém věku ho spolu se starším bratrem Františkem, na radu vrchnosti, svěřili do školní péče piaristů v někdejší královském městě Slaném, které náleželo rodu Martiniců. Ti zde provozovali elementární školu a gymnázium. O rok později navštěvovali piaristické školy všichni tři bratři spolu s nejmladším Leopoldem. O narození sourozenců podávají spolehlivé informace zápisy v matrice z římskokatolické fary tehdejšího městečka Vraný,³ pod níž Budeničky tehdy spadaly. Spravoval ji farář Martin Sýkora.⁴

O školní docházce bratrů se dovídáme ze zápisu v matrice žáků piaristického gymnázia ve Slaném ve školním roce 1724/5. Gymnázium začal Josef navštěvovat v roce 1730. Ve školním roce 1730/31 byl uveden v principii jako fundatista a jeho učitelem se stal P. Kosmas Vysoký a S. Tobia (*20. 8. 1703 Slaný, †29. 9. 1747 Kosmonosy). Ve školním roce 1734/35 se dva bratři Burgrafové sešli u profesora Kosmy Vysokého. Čtrnáctiletý Josef studoval v retorice a dvanáctiletý Leopold v poeice. V závěrečné třídě gymnázia

¹ Srv. celkově Bartůšek, Václav: Mikulovská piaristická kolej jako sídlo provincie do školských reforem Marie Terezie. Jižní Morava 49, sv. 52, 2013, s. 100–130, zvl. s. 121–126, přehled provinciálů, s. 125; P. Gilbertus Burgraf; k jednotlivcům týž: Piarista P. Onufrius Conti a Sanctissimo Sacramento. Časopis společnosti přátel starožitnosti 4, 2010, s. 231–240; týž.: Bernard Bartlík (1646–1716) – nejstarší strážnický historik a významný piarista. Okolo Strážnice. Sborník městského muzea ve Strážnici 2009, s. 47–60; týž: Významný rychnovský piarista – řádový provinciál P. František Friese a S. Gerardo. Orlické hory a Podorlicko 14, 2007, s. 51–84.

² cs.wikipedia.org/wiki/Budeničky [přistoupeno 25. března 2014].

³ cs.wikipedia.org/wiki/Vraný [přistoupeno 25. března 2014].

⁴ Státní oblastní archiv (SOA) Praha, Sběrka matrik, římskokatolický farní úřad Vraný, inv. č. 2., matrika narozených 1701–1760.

rétorice ve školním roce 1735/36 byli u profesora P. Heliodora Knura a S. Joanne Evangelista (*28. 3. 1700 Příbor, †11. 1. 1777 Slaný) zapsáni oba bratři. Josef rétoriku opakoval jako přípravu na studium v řádu. V následujícím školním roce chodil do rétoriky slánského gymnázia již jen Leopold, který odtud odešel v lednu.⁵ Jeho další osud není znám.

Zajímavých údajů si lze všimnout v závěru studia Josefa Burgrafa – z dvouročního studia v rétorice. Student rétoriky ve školním roce 1734/35 Karel Schuster (16 let) s označením Hadensis (sic!) se stal paulánem. František Železný ze Slaného (18 let) opakoval rétoriku proto, aby se mohl stát františkánem, podobně jako Josef Nedvied ze Slaného (15 let). Františkánem se stal i František Burgemeister ze Zákup (17 let). Student Josef Burgraf z Budenic u Slaného byl fundatistou ústavu a stal se piaristou. Do piaristického řádu vstoupil v roce 1736. Podobný osud životní dráhy člena a učitele piaristického řádu stihl studenta Josefa Renspega (15 let), který tam vstoupil v roce 1736. Získal řádové jméno Hubertus a S. Joachimo (*Všetaty 1. 5. 1720, †Slaný 30. 4. 1746), avšak nedožil se dlouhého věku. Rovněž v poetice šel jeden student na světského kněze, jeden se stal dominikánem a jeden františkánem po dokončení gymnázia. Údaje z rétoriky předcházejícího roku potvrzují i poznámky z rétoriky v následujícím školním roce 1735/6. Ze studentů zde byli ještě přítomni Burgmeister (18 let – budoucí františkán), i oba fundatisté a budoucí piarista Josef František Burgraf (15 let) a Josef de Rensperg, kteří opakovali rétoriku. Dále jsou uvedeni dva budoucí kněží Ondřej Miller (14 let) z Weisenthalu a Václav Frant z Montis-Fagensis. Dovídáme se, že se student Antonín Zumpe z Lán (14 let) se stal dominikánem a Jakub Hischberg z Oseka (16 let) františkánem.⁶ Vidíme tedy, že zájem o studium v církvi a jejích institucích byl poměrně velký a studentům v tomto směru nechyběla motivace a zřejmě i zdravý konkurenční souboj mezi jednotlivými studenty. Kromě piaristů byli nejvíce vyhledáváni františkáni, zejména tam ve Slaném působili.

Dnes lze již těžko odhadnout, zda a který učitel z piaristického řádu, případně i některý jeho jiný člen, např. někdo z rektorů slánské piaristické koleje, mohl být pro mladého Josefa vzorem pro vstup do piaristického řádu. V letech 1727–1736, kdy Josef Burgraf navštěvoval piaristické školy ve Slaném, se zde vystřídali celkem tři rektori. V letech 1727–1730 to byl P. Leopold Čabák a S. Alexio (*18. 3. 1685 Lipník, †22. 11. 1757 Lipník),⁷ známý astronom a konstruktér astronomických přístrojů a autor vědeckých pojednání. Ten byl patrně osobnost, která se na dlouhou dobu zapsala do myslí kolegů i žáků ústavu. Zde působil v době, kdy Josefovi Burgrafovi bylo 10 let, což ovšem je již věk, kdy mladé nadané děti silnou motivaci již získat mohou.

Do piaristického řádu vstoupil Josef Burgraf 17. 10. 1736. Řeholní sliby složil přesně za dva roky 17. 10. 1738. Přijal při oblačce v piaristickém noviciátu v Lipníku nad Bečvou řádové jméno Gilbertus a S. Leopoldo. Po skončení noviciátu odešel do piaristické koleje v Příboře, kde učil v první třídě piaristické elementární školy, legendě, hudbu a studoval ve zdejším učilišti filologii. V následujícím školním roce 1739/1740 vyučoval legendu v piaristické koleji ve Slaném. Studium filologie dokončil ve školním roce 1741/42 v Příboře, kde vedl i druhou hudební oratoř. Jeho profesorem byl P. Marcelinus Trussone

⁵ Státní okresní archiv (SOka) Kladno, fond Piaristické humanitní gymnázium Slaný, Matriky studujících gymnázia (dále MSGS) 1713–1737, nefol. Je nutno hledat podle příslušných ročníků; Národní archiv (NA), fond řád piaristů (ŘPi), provincie, Seznam členů řádu (Liber provinciae Germaniae pro familiis inscribendis) 1724–1779, kn. 27.

⁶ Ibid., šk. rok 1734/5, rétorika.

⁷ Diccionario enciclopédico escolapio II., Biografías escolapios. Salamanca 1983, s. 175.

a S. Henrico (*27. 5. 1711 Vídeň, †16. 11. 1786 Horn), autor rozličných rukopisných pojednání.⁸

Ve školním roce 1742/43 odešel F. Gilbertus do piaristické koleje v Litomyšli. Vyučoval ve skribendě na elementární škole. Zda si zde doplňoval filozofické vzdělání, nelze zjistit. Možná, že to souviselo s přípravou na studium teologie v piaristickém učilišti v rakouském Hornu ve školním roce 1743/44 i o školní rok později. Po oba školní roky ho vyučoval jako profesor P. Colomanus Stür a S. Radeunda (*15. 11. 1703 Vídeň, †4. 9. 1759 Litomyšl), byl aktivním autorem v biblistice.⁹ Mezi jeho spolužáky ve školním roce 1744/45 patřil P. Gelasius Dobner a S. Catharina (*30. 5. 1719 Praha, †24. 5. 1790 Praha), budoucí známý historik.¹⁰ V roce 1745/46 odešel nově vysvěcený P. Gilbert do Vídně, kde studoval kanonické právo u profesora P. Jeremiáše Soudného a Matre Dolorosa (*2. 10. 1702 Benešov, †19. 3. 1768 Kroměříž, provinciál českomoravskoslezské piaristické provincie 1760–1766). Ten zde byl zároveň vicerektorem a poradcem provinciála a vídeňské koleje. P. Gilbertus a S. Leopoldo kromě studia vyučoval na elementární škole ve skribendě. V roce 1746 odešel P. Gilbertus na podzim do Litomyšle, kde ve školním roce 1746/47 vyučoval ve 2. třídě gymnázia v principii, vedl 1. oratoř a zkoušel studenty. Jména jeho žáků z této doby se však nezachovala, protože dochovaná matrika žáků gymnázia končí 1741.¹¹ Ve školním roce 1747/48 byl P. Gilbertus přeložen do piaristické koleje v Hornu, kde vyučoval na gymnáziu v syntaxi a v gramatice, vedl 1. oratoř a zkoušel studenty.

V roce 1748 se vrátil do koleje v Litomyšli. Stal se profesorem v závěrečných třídách gymnázia – rétorice a poetice. Burgraf měl na starosti i řešení sporů mezi studenty. V Litomyšli zůstal poněkud delší dobu a postupoval v jednotlivých funkcích až do rektorského postu. Ve školním roce 1749/1750 se stal profesorem filozofie, který zde v této době vyučoval na známém piaristickém učilišti s částečným právem veřejnosti. Ve své hlavní profesorské funkci působil P. Gilbert i v letech 1751–1754. Dožil se zrušení učení na základě výnosu panovnice Marie Terezie v roce 1752. Až do současnosti se zachovaly informace o žácích P. Gilberta na filozofickém učilišti.¹² P. Gilbertus zde působil vlastně v závěrečném období. Litomyšlské piaristické učiliště se skládalo stejně jako většina piaristických učilišť ze dvou ročníků – z logiky a z fyziky, kterým po oba školní roky provázal posluchače jeden profesor. V 1. ročníku, logice, ve školním roce 1749/1750 se setkáváme s dvěma studenty, kteří již byli členy piaristického řádu a zbylou, nejčastěji 5–20 dalších, většinou světských studentů. Stabilní základ dvou studentů postoupil spolu se svým profesorem do 2. ročníku. Počet světských studentů se redukoval po dobrovolném odchodu části z nich do různých mnišských řádů zhruba na tři čtvrtiny. Kněžskému povolání nebo činnosti v řeholních institucích se věnovala většina absolventů, která obdržela o svém studiu vysvědčení. V Litomyšli působili paralelně dva profesoři filozofie, z nichž každý vedl svoji třídu. P. Gilbertus začal přednášet ve školním roce 1750/51 v logice. Kromě dvou posluchačů, piaristů, kteří byli zapsáni ve stavu litomyšlské koleje, zde studovalo ještě 23 studentů.

⁸ Horányi, A.: *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri*, vol. I–II. Budae 1808–1809, tom. II, s. 755; a Viñas, T.: *Index bio-bibliographicus ... Scholarum Piarum, qui in universo ordine pietatem, litteras ac scientias sriptis suis foventes ornaverunt*, I–III. Romae 1908–1911, s. 586.

⁹ Horányi, A.: *Scriptores II.*, s. 701; Viñas: *Index*, s. 423.

¹⁰ Z Hornu odešel do Lipníka nad Bečvou.

¹¹ Štěpánek, Josef: *Dějiny vyššího gymnasia v Litomyšli*. Litomyšl 1894, s. 17.

¹² SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Gymnázium Litomyšl I, inv. č. 522, katalog posluchačů filosofie (logikové, fyzikové, filosofové) 1734–1753, kn. 368.

Většina studentů pocházela z Čech. Vyskytli se studenti z Moravy, zejména z Mikulova. Několik jich bylo ze Slezska a z Rakouska, z nich jeden až z Hohenems na švýcarském pomezí. Někteří odešli s vysvědčením po logice, případně vstoupili do řádu.¹³ Do 2. ročníku, tzv. fyziky, ve školním roce 1750/51 postoupilo kromě dvou piaristů 17 studentů. Mnozí z nich hledali celoživotní uplatnění v církevních řádech, avšak v těch, kde se kladl důraz na vzdělání a kde měli větší význam vystudování kněžství než mniší. Piaristy se stali a později získali kněžská svěcení např. Václav Kubiček řádovým jménem Isidorius a S. Leandro (*25. 10. 1731 Choceň, †6. 10. 1797 Litomyšl), který byl později rektorem,¹⁴ František Homo Godefridus a S. Theodoro (*30. 3. 1735 Staré Město u Uherského Hradiště, †7. 5. 1808 Bruntál), Joannes Fritzer, Philibertus a S. Joanne (*2. 7. 1731 Michalovice, †26. 1. 1792 Ružomberok), František Fuchs, Hubertus a S. Venantio (*12. 1. 1734 Poysdorf v Rakousku, †1. 8. 1794 Kempten), který byl významným řádovým spisovatelem¹⁵ a Tomáš Bittner, řádovým jménem Robertus a S. Bernardo (*21. 12. 1731 Šumvald ve Slezsku, †?). Jiří Hertzig z Posic (?) na Moravě se stal premonstrátem v Louce u Znojma. Václav Herink z Nového Města nad Metují(?) měl odejít na studia na jezuitskou univerzitu do Olomouce. Jan Dilentz z Litomyšle se stal františkánem. Karel Harbik z Kroměříže se stal premonstrátem v Zábřovicích u Brna. Filozofická studia jim v tomto případě byla v řádu prominuta, jak vidíme na příkladu piaristických kleriků, kteří po dokončení noviciátu odcházeli studovat teologii, zejména tehdy v piaristické koleji v Kosmonosech, Mikulově a do poloviny 18. století někdy i ve Vídni a v Hornu v Rakousku. Během svých studií nebydli tito studenti v piaristické koleji, ale u měšťanů, kteří takto získávali možnost přivýděлку.

Podobně tomu bylo i v dalších dvou ročnicích v letech 1752 a 1753, kde P. Gilbertus vyučoval. Z piaristů učil Ambrosia Stieffa a S. Josepho (*4. 10. 1730 Litovel?, †23. 11. 1771 Lipník nad Bečvou) a P. Bernarda Fritsche a S. Catharina Senensi (*19. 9. 1732 Jindřichovice ve Slezsku – Hennersdorf, †20. 3. 1789 Moravská Třebová, provinciál českomoravskoslezské piaristické provincie 1778–1786), který byl významným řádovým spisovatelem. Ve fyzice bylo ve školním roce 1752/53 22 světských studentů. Z logiky jich tedy vyšlo 5. O profesním uplatnění studentů logiků se však nedovíme, protože autor nedělal poznámky u jmen studentů. Několik poznámek udělal v následujícím školním roce ve fyzice. Víme, že Jan Šlechta z Litomyšle se stal františkánem a Michael Hirsch z Jindřichova Hradce vstoupil do řádu premonstrátů v Louce u Znojma. Dozvím se i o nově získaných dvou piaristech. Ludvík Šváb z nedalekých Svitav přijal řádové jméno Fulgentius a S. Onuphrio (11.8. 1736 Svitavy, †25. 4. 1796 Mikulov) byl autorem dvou historických spisů.¹⁶ Druhým kandidátem byl Laurentius Pitsch, který obdržel řádové jméno Liborius a S. Laurentio (*1. 8. 1735 Dvůr na Moravě, †?). S vyučováním na filozofii P. Gilbertus Burgraf skončil dva roky po vydání patentu Marie Terezie. Filozofická studia v Litomyšli byla obnovena až v roce 1802.¹⁷ V roce 1753/54 učil P. Gilbertus filozofií ve 2. ročníku naposledy. Jeho významným studentem byl pozdější P. Leopold Schwamberger a S. Venceslao (*22. 1. 1733 Praha, †29. 3. 1782 s. l.), významný piaristický historik a vojenský kaplan.¹⁸ Ze závěru jeho filozofického působení v Litomyšli pocházela také i Burgrafova

¹³ Např. Karel Strakele z Landškrouna nebo Isidor Hampl z České Třebové, kteří se stali františkány.

¹⁴ Bartůšek, V.: Benešovské gymnázium v prvním období své existence. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (SVPP) 43, 2003, s. 37–116.

¹⁵ Horányi, A.: *Scriptores I*, s. 822; *Viñas: Index*, s. 152.

¹⁶ Horányi, A.: *Scriptores II*, s. 654; *Viñas: Index*, s. 841.

¹⁷ Štěpánek, J.: *Dějiny vyššího gymnasia v Litomyšli*, s. 39.

¹⁸ Bartůšek, Václav: P. Leopold Schwamberger a S. Venceslao, významný historik a knihovník z řádu piaristů, někdejší student gymnázia piaristů v Benešově. In: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, sv. 2. Praha 2007, s. 552–554.

knihy *Doctor eruditione idea et exemplo conspicuus s. Th. Aq. sollemni panegyrico celebra-
ta* vydaná v Litomyšli v roce 1752.¹⁹

P. Gilbertovi se naskytla možnost uplatnit se v Litomyšli v další podobné oblasti pro tuto kolej zatím nevyzkoušené, ve studiu teologie. Představení provincie a koleje doufali, že by se mohla příležitost po zavedení teologických studií místo filozofických najít, avšak výnos byl neúspěšný a tak studium mělo charakter soukromého piaristického řádového učiliště jako jinde, např. v Mikulově. Na teologických studiích při piaristické koleji v Litomyšli začal působit P. Gilbertus ve školním roce 1754/55. Přednášel celkem pro 7 členů řádu. Mezi významnější žáky patřili klerikové P. Veremundus Durych a S. Eusebio (*10. 3. 1731 Turnov, †8. 6. 1780 Lipník) bratr významného paulánského filologa Václava Fortunáta Durycha²⁰ a P. Hubertus Fuchs a S. Venatio,²¹ kterého P. Burgraf učil filozofii v Litomyšli. Teology učil P. Gilbertus ve školním roce 1755/56 a někteří z nich např. Veremundus a S. Eusebio a další se v teologii vzdělávali ve školním roce 1755/56. Obměna studentů nastala ve školním roce 1756/57, kdy byl P. Burkhard poradcem koleje a také ředitelem studií. Tehdy zde teologii studovalo 8 kleriků z řádu. Z významných mezi nimi můžeme najít i budoucího P. Aducta Josepha Calasantia a S. Geramano, Františka Mikuláše Voigta (*14. 5. 1733 Horní Litvínov, †18. 10. 1787 Mikulov),²² pozdějšího významného historika a numizmatika a Antonia Steina a S. Francisco (*30. 3. 1736 Vršovice – dnes součást Prahy, †9. 11. Harvas v Rakousku), který patřil později k významným řádovým epistolografům.²³ Od tohoto školního roku 1757/58 získal P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo v Litomyšli větší funkci vicerektora koleje. Stal se i prefektem (ředitelem) piaristických škol. Přibyla mu také drobnější funkce kontrolora účtů koleje. V těchto funkcích setrval také ve školním roce 1758/59, kdy se ještě také staral o kolejní cennosti jmění, což vyplývalo z jeho funkce depositária. Ze šesti studentů, které v Litomyšli učil, patřil mezi ty významnější již zmíněný klerik Fulgentius Šváb a S. Quirino a tehdy ještě klerik Jaroslav Schaller a S. Josepho (*6. 3. 1738 Konopiště, †6. 1. 1809 Praha), významný topograf a piaristický biograf ceněný i v současnosti.²⁴ V roce 1759 vydal P. Gilbertus Burgraf v Litomyšli spis *Assertiones theologico-scholastico-dogmaticae*.²⁵

Ve školním roce 1759/60 odešel P. Gilbertus do Mikulova vyučovat teologii a geometrii. Byl prefektem největších škol v provincii, poradcem koleje a rozhodoval spory studentů. Teologii vyučoval celkem 6 posluchačů. Žádné piaristy později aktivně činné v literárních nebo vědních oborech jsem mezi studenty v tomto školním roce nenašel. Ve školním roce 1760/61 vykonával v Litomyšli funkci prefekta škol, a byl také rozhodčím sporů, profesorem geometrie a zkoušejícím studentů. Doplňoval zde výuku profesora teologie a vicerektora P. Alexandra Juliše a Matre Dolorosa (*15. 11. 1716 Chrudim, †20. 7. 1784 Slaný). Celkem vyučovali 6 posluchačů, z nichž P. Bernardus Nešpor a S. Brunone (*19. 3. 1737 Hrušky, †23. 4. 1794 Rastadt) a Anastasius Siess a S. Ubaldo (*22. 9. 1739 Boreč, †3. 2. 1782 Litomyšl) za ním odešli z Mikulova. Významným žákem

¹⁹ Picanyol, Leodegarius: *Rerum Latinarum scriptores ex Ordine Scholarum Piarum*. Romae 1956, s. 144.

²⁰ Srv. Bartůšek, Václav: P. Veremundus a S. Eusebio – turnovský piarista Josef Durych (*10. 3. 1731 Turnov, †8. 6. 1780 Lipník), rukopis u autora; týž: Slánská životní epizoda Václava Fortunáta Durycha v polovině 18. století a její tradice. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 22, 2009, s. 209–220.

²¹ Viz pozn. 14.

²² Horányi, A.: *Scriptores II.*, s. 654; Viñas: *Index*, s. 841; Srv. též Bartůšek, V.: Slánská životní epizoda; dále též Dobner, Libor: *Ze vzpomínek slánských gymnazistů*. Slánský obzor 2008, s. 42n.

²³ Horányi, A.: *Scriptores II.*, s. 698.

²⁴ Bartůšek, Václav: Piarista, který nebyl jenom topografem. Ročenka gymnázia Benešov za školní rok 2008/2009, s. 29 a 30.

²⁵ Picanyol, L.: *Rerum Latinarum scriptores ex Ordine Scholarum Piarum*. Romae 1956, s. 83.

přímo z Litomyšle byl v tomto školním roce P. Gotthardus Liehne a S. Vito (*29. 5. 1738 Ostrov nad Ohří, †13. 5. 1789 Praha), pozdější profesor piaristických škol v Praze a kritik řádové výuky.²⁶ Ve školním roce 1761/62 zastával P. Gilbertus Burgraf v Litomyšli funkci vicerektora. Byl profesorem teologie, prefektem škol, strážcem jmění a rozhodčím sporů. Vyučoval celkem 5 studentů. Ve školním roce 1762/63 zastával stále funkci vicerektora a byl profesorem teologie, prefektem škol, depozitářem, revisorem účtů, konzultantem koleje, rozhodčím sporů a zkoušejícím filozofů, protože zde v tomto roce byla otevřena obojí řádová soukromá studia – teologická i filozofická. Teologové zde studovali celkem tři, filozofové čtyři.

Ve školním roce 1763/64 se P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo stal rektorem piaristické koleje v Litomyšli.²⁷ K jeho povinnostem patřilo vedení řádových análů. Byl si vědom, že důležitost koleje podtrhuje i rozkvět piaristických řádových studií, proto byla zachována i filozofická a teologická studia. Tehdy zde studovalo 5 teologů a 3 filozofové. V následujícím roce, kdy zastával stejné funkce již druhým rokem, se stal konzultantem provinciála, kterým byl tehdy jeho učitel P. Jeremiáš Soudný a Matre Dolorosa. Studentů filozofie a teologie zde tehdy bylo po čtyřech. Mezi teology bývala již většina studentů s nižším kněžským svěcením, které během studia získali. Toto schéma trvalo ještě ve školním roce 1765/66 nebo 1767/68, se snažil rektor Gilbert udržet v následujících školních letech.

V roce 1769 byl po odchodu provinciála P. Guidona Nichta ab Angelis (*17.12.1709 Osek, †23.2. 1789 Míkulov, provinciál 1757–1760 a 1766–1769, generální asistent v Římě 1760–1766) svěřen tento nejvyšší piaristický post v českých zemích P. Gilbertovi Burgrafovi. V Litomyšli se stal rektorem P. Osvaldus Hautb a S. Brunone (*6. 10. 1720 Ratmíle, †13. 1. 1799 Kosmonosy), který sem přišel z Rychnova nad Kněžnou. Také za něho si litomyšlská soukromá piaristická studia filozofie i teologie udržovala silnou pozici. Provinciálem zůstal P. Gilbertus dva roky do školního roku 1771/72. Jeho zástupcem býval rektor piaristické koleje v Míkulově exprovinciál P. Guido Nicht ab Angelis. Ve svém funkčním období, které bylo poznamenáno ruchem kolem příprav školních reforem habsburské panovnice Marie Terezie, se věnoval vedení kroniky českomoravskoslezské řádové provincie. V tomto díle pak pokračoval i jeho nástupce, kterým se stal P. Augustinus Schmidt a S. Clemente (*9. 5. 1723 Holíč na Slovensku, †21. 11. 1789 Lipník nad Bečvou, provinciál českomoravskoslezské piaristické provincie 1772–1778), jehož úkolem bylo přivést řád v provincii k samotné realizaci reforem panovnice a částečně nahradit vakát ve vzdělávacích možnostech a příležitostech, který vznikl po zrušení jezuitského řádu.

To prováděl P. Gilbertus na úrovni o stupeň nižší, ve funkci rektora piaristické koleje v Litomyšli, kam se na základě vlastního výběru, jak patřilo k právu exprovinciála, vrátil. V čele koleje stál do smrti v roce 1778. Příčinou předčasného ukončení funkce provinciála i smrti bylo podle knihy piaristických nekrologů bolestivé kloubní onemocnění.²⁸ Ve funkci v Litomyšli vystřídal P. Osvalda a S. Brunone, který se vrátil jako rektor do piaristické koleje v Rychnově nad Kněžnou. Věnoval se sepisování kolejních análů. Staral se velmi pečlivě o řádová studia, která měla poměrně vysoký počet posluchačů až ve školním roce 1773/74 celkem 12 posluchačů: 6 filozofů a 6 teologů a tento počet zůstal, pokud to bylo možné stejný v následujících školních letech do roku 1775/6, kdy nová studia

²⁶ Horányi, A.: *Scriptores II*, s. 285; Viñas: *Index*, s. 497.

²⁷ Štěpánek, J.: *Dějiny vyššího gymnasia v Litomyšli*, s. 134.

²⁸ NA, ŘPi kol. Lipník, *Nekrolog zemřelých členů řádu (Liber suffragiorum)*, 1768–1838, 232 fol. – lze hledat podle data zápisu.

otvírána nebyla. V letech 1776/77 a 1777/78 vznikaly třídy nových druhů piaristických škol – hlavně školy a gymnázia.

Jako rektor a provinciál zanechal po sobě stopy v tehdejších pramenech k dějinám piaristického řádu, především k historii piaristické koleje v Litomyšli a k dějinám českomoravskoslezské provincie piaristů v letech 1769–1772. Psaní piaristické kroniky v Litomyšli se P. Gilbertus ujal nejspíše začátkem roku 1759, jak dokazují podpisy kanonických vizitací provinciála P. Guida Nichta ab Angelis ze 3. 9. 1758 a 1. 7. 1759.²⁹ Jde o jednoduché chronologické poznámky, pokud se neuvádějí opisy různých výnosů nebo dalších listin. Všiml si náboženského života, hospodářského vývoje dění v sousedních kolejích a řádové provincii. Kroniku vedl do června roku 1769. Tehdy přestal kroniku psát a bezprostředně po tom nastupuje písmo další ruky, která patřila jeho nástupci P. Osvaldovi a S. Brunone. Dokazuje to podpis kanonické vizitace na dolní stránce s těmito zápisy, kterou zde dne 21. 8. 1769 provedl nový provinciál P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo.

Ten již tehdy psal kroniku českomoravskoslezské provincie piaristů. Zde byla zdůvodněna změna provinciála jako reakce na vývoj v Římě. Přecházející provinciál P. Guido Nicht byl odvolán. Přešel do funkce rektora piaristické koleje v Míkulově a zůstal vlastně provinciálovým zástupcem.³⁰ Gilbertovy zápisy zde mají podobný charakter jako zápisy z Litomyšle. Během provincialátu se staral o chod a prosperitu nově založených kolejí.³¹ V nejdůležitějších kolejích (v Míkulově, Praze, Litomyšli, v Kroměříži, v Kosmonosech, v Českých Budějovicích, v Moravské Třebové a v Mostě se začala rozvíjet výuka podvojného účetnictví. Koncem roku 1769 nařídil výnosem zákaz divadelních her a v roce 1771 vydala provinciální kapitula o konání a pořadí deklamací na piaristických gymnáziích.³² V zápisech v provinciální kronice se zabýval útoky piaristů ze řádu, jehož stav byl vzhledem ke státní pokladně panovníci přísně limitován, i když byl považován kvůli pedagogické činnosti za užitečný. Ve svém provinciálu byl P. Gilbertus limitován zdravotním stavem – trpěl bolestivou artritidou. Kvůli tomu se nezúčastnil generální kapituly řádu v Římě na jaře roku 1772. Sem odjeli jako vokálové P. Romanus Hartvig a S. Petro (*4. 11. 1709, Bučovice, †2. 5. 1782 Lipník nad Bečvou) a P. Augustinus Schmidt a S. Clemente (*9. 5. 1723 Holíč na Slovensku, †21. 11. 1789 Lipník nad Bečvou, provinciál českomoravskoslezské piaristické provincie 1772–1778), který byl po návratu z Říma jmenován provinciálem³³

Kroniku začal psát hned po podpisu vizitace nástupce P. Augustina Schmidta 4. 8. 1772. K prvním zápisům patřila informace o návratu do Litomyšle a odchodu P. Osvalda a S. Brunone do Rychnova. Zabýval se přípravou koleje na školní reformy Marie Terezie. Tehdy se mapoval hospodářský stav provincie pomocí různých výkazů, které se odevzdávaly nejen panovníci Marii Terezii, ale posílaly se i generálovi do Říma. Kronika uvádí opisy výnosů a dekrétů, které do koleje docházely ve formě cirkulářů. Největší frekvence byla v roce 1775. Poslední zápisy P. Gilberta Burgrafa pocházejí ze 14. 8. 1778 po podpisu rektora P. Bernardina Fritsche a S. Catharina (*19. 9. 1732 Jindřichovice ve Slezsku – Hennersdorf, †20. 3. 1789 Moravská Třebová, provinciál českomoravskoslezské piaristické provin-

²⁹ SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Gymnázium Litomyšl I, inv. č. 522, katalog posluchačů filosofie (logikové, fysikové, filosofové) 1734–1753, kn. 368, s. 151–156. Prozrazuje to také poměrně nevýrazná změna písma patrná v ligaturách i háčcích a zejména u některých majuskulních písmen (A, R, P).

³⁰ NA, ŘPi, provincie, Ephemerides provinciae Bohemiae scholarum piarum (1758–1865), kn. 7, s. 318.

³¹ Tamtéž. Např. v Českých Budějovicích (zal. 1763, Moravské Třebové (zal. 1763) nebo v Mostě (zal. 1768).

³² Zemek, Metoděj – Bombera, Jan – Filip, Aleš: Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Prievidza 1992, s. 141.

³³ NA, ŘPi, provincie, Ephemerides provinciae Bohemiae scholarum piarum (1758–1865), kn. 7, s. 318.

cie 1778–1786).³⁴ Zápis o nemoci, úmrtí a pohřbu P. Gilberta zanechal nástupce v kronice ke 20. – 25. 12. 1778.³⁵ O úmrtí P. Gilberta se psalo v knize zemřelých členů řádu.

Přímou životní linii piaristy P. Gilberta Burgrafa můžeme sledovat na základě archivních pramenů od narození, s třiletou přestávkou, až do smrti. Dokládá to následující tabulka. V ní jsem sloučil zápisy z nejdůležitějších pramenů k životu P. Burgrafa v těch letech, kdy zastával podobnou funkci jako rok nebo několik let před tím zpět, takže vlastně záznamy o jeho povinnostech bývaly ve skutečnosti většinou každoroční. Pokud tyto informace rozváděly další prameny nebo bylo možné přidat jiné doplňkové informace, uvedl jsem to v poznámce tabulky.

Jde tak o jeden z mála podrobných případů z historie všedního dne, s nimiž se můžeme setkat. Lze vystopovat vliv intelektuálního prostředí rodiny i piaristických škol ve Slaném na vývoj mladého Josefa v dětském i adolescentním věku před vstupem do piaristického řádu. Jeho proměnu v období noviciátu i řádových studií. V závěru života vidíme, jak se o své znalosti podělil se svými žáky a i s řádovými kolegy a rovněž to, jak se v souladu se svými kolegy snažil pomoci uchovat řádové priority a tradice v nelehkém období, které směřovalo k období školních reforem císařovny Marie Terezie a postupně je realizovalo v praxi školního prostředí českých zemí, s nímž byli piaristé svým působením pevně spojeni.

Tabulka: Zachycení životních dat P. Gilberta Burgrafa a S. Leopolda
(*18. 8. 1720 Budeničky u Slaného, †24. 12. 1778 Litomyšl)

Rok	Životní událost	Odkaz	Pozn.
1720	20. 8. 1720 zápis o narození Josefa Michaela Felixe Purgraffa, rodičů Jindřicha Purgrafa a jeho ženy Rosarie.. Josefovými kmotry byli pan Jan Michael Fachner z Trunstajnu fyzik (sc. krajský lékař) Slánského kraje	SOA Praha, Sbírka matrik, římskokatolický farní úřad Vraný, inv. č. 2., matrika narozených 1701–1760.	Matricula facultatis medicinae universitatis Pragensia 1657–1783 (ed. Karel Kučera, Miroslav Truc). Praha 1968, s. 14. Fachner pocházel z Vídně a lékařskou praxi provozoval ještě v Praze. Na lékařské fakultě Karlovy univerzity byl zapsán 13. 8. 1714.

³⁴ SOKa Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Gymnázium Litomyšl I, inv. č. 522, katalog posluchačů filosofie 1734–1753, kn. 368, s. 347.

³⁵ Tamtéž, s. 350.

Rok	Životní událost	Odkaz	Pozn.
1724–1728	Žák legendy piaristických škol ve Slaném	SOkA Kladno, Piaristické humanitní gymnázium Slaný, Matriky studujících gymnázia 1713–1737, nefol.	Je nutno hledat podle příslušných ročníků.
1729–1730	Žák skribendy piaristických škol ve Slaném		
1730–1731	Žák principie piaristického gymnázia ve Slaném		
1731–1732	Žák gramatiky piaristického gymnázia ve Slaném		
1732–1733	Student syntaxe piaristického gymnázia ve Slaném		
1733–1734	Student poetiky piaristického gymnázia ve Slaném		
1734–1736	Student rétoriky piaristického gymnázia ve Slaném		
17. 10. 1736– –17. 10. 1738	Piaristický noviciát v Lipníku nad Bečovou	NA ŘPi provincie, kn. 28	
1738–1739	Studia filologie v Příboře	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1739–1740	Výuka v legendě ve Slaném	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1740–1741	Studia filologie v Příboře	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1741–1743	Výuka ve skribendě Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1743–1745	Studia teologie v Hornu a výuka na elementární škole	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1745–1746	Výuka ve skribendě ve Vídni	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1746–1747	Výuka v principii v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1747–1748	Výuka v gramatice a syntaxi v Hornu	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1748–1749	Profesor rétoriky a poetiky v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	

Rok	Životní událost	Odkaz	Pozn.
1749–1754	Profesor piaristického filozofického učiliště v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	Učil zde ještě druhý profesor.
1754–1757	Profesor piaristického teologického učiliště v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1757–1759	Vicerektor piaristické koleje v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1759–60	Profesor teologie a geometrie v Mikulově	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1760–1761	Prefekt škol a rozhodčí sporů v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1761–1763	Vicerektor piaristické koleje v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1763–1769	Rektor piaristické koleje v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1769–1772	Provinciál Českomoravskoslezské piaristické provincie	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1772–1778	Rektor piaristické koleje v Litomyšli	NA ŘPi provincie, kn. 27	
1720–1778	Zhodnocení života	NA, ŘPi kol. Lipník, kn. 344	Zmiňuje se o činnosti ve funkci vicerektora a rektora v piaristické koleji v Litomyšli, krátkém období provinciálátu i o nemoci. Připomíná se, že se dožil 59 let a zemřel po 43 letech služby v piaristickém řádu.

5. Provinzial der Böhmisches-Mährisch-Schlesischen Piaristenprovinz 1769–1772 P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo (*18. 8. 1720 Budeničky u Slaného, †24. 12. 1778 Litomyšl)

Das Leben des Piaristen P. Gilbertus Burgraf kann aufgrund der Archivquellen von dessen Geburt bis zum Tod verfolgt werden. Es handelt sich um einen der wenigen Fälle in der Alltagsgeschichte, dem man auf diese Weise begegnet. Dabei lässt sich überprüfen, inwieweit die einzelnen Quellentypen aufschlussreich sind. P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo (*18. 8. 1720 Budeničky u Slaného, †24. 12. 1778 Litomyšl, Provinzial der Böhmisches-Mährisch-Schlesischen Piaristenprovinz 1769–1772) hieß mit dem eigenen Namen Josef. Er bekam die Vorschul- und die Grundschulausbildung in der Piaristenelementarschule, die Mittelschulausbildung am Piaristengymnasium in Slaný. Am 17. 10. 1736 trat er dem Piaristenorden in Lipník nad Bečvou (Leipnik) bei und genau zwei Jahre später, am 17. 10. 1738 legte er die Ordensgelübde ab. Parallel mit der Funktion des Vizerektors und des Rektors bekleidete auch die Funktion eines Provinzialberaters. Er zeichnete sich durch hervorragende Fähigkeiten beim Verfassen von theologischen und mathematischen Schriften aus. Von seinen Schriften bekannt sind *Doctor eruditione, fide ac exemplo conspicuus Sanctae Thomae Aquinatae solemniter panegyrico celebratus*, herausgegeben in Litomyšl 1752 und *Assertiones Theologico-Scholastico-Dogmaticae ...*, herausgegeben in Litomyšl 1759. Man kann den Einfluss des intellektuellen Familienmilieus und der Piaristenschulen in Slaný auf die Entwicklung des jungen Josef vor dem Beitritt dem Piaristenorden, seine Verwandlung und Entwicklung in der Zeit des Noviziats und der Ordensstudien bis zum Theologiekurs verfolgen. Es lässt sich feststellen, dass er am Ende seines Lebens seine Kenntnisse an seine Schüler und Ordenskollegen übergab, sowie dass er sich bemühte, die Ordensprioritäten und die Traditionen zu bewahren.

5th Provincial of Czech-Moravian Province of Piarist Order P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo (1720–1778)

Biographical study describing career of P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo (1720–1778) in Piarist Order, noting also his theological works.

BŘEVNOVSKÉ ZÁPISY O OSÍDLENÍ POLICKÉHO ÚJEZDU. PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE PAMĚTNÍCH ZÁPISŮ VE 13. STOLETÍ

MARIE BLÁHOVÁ

K důležitým pramenům církevních dějin, především pokud jde o studium počátků církevních institucí, patří pamětní, též tradiční, zápisy, označované také jako akty. Byly to soukromé zápisy, které si pořizovaly zpravidla církevní instituce o svém založení a o donacích, které donátoři činili ve prospěch kláštera či kapituly, respektive světce, jemuž byl jejich kostel zasvěcen.¹ Tyto zápisy měly jednak zachovat paměť o uvedených událostech pro příští generace, zároveň evidovaly majetek církevních institucí, nikoli ovšem pro potřeby právní – na to jako soukromé zápisy neměly potřebnou průkaznost –, ale pro vlastní evidenci členů instituce, které zavazovaly k péči o majetek darovaný bohu a světci jako patronu příslušného kostela nebo kláštera, aby ho chránili před napadením a zcizením².

Podobné zápisy se v českých zemích³ objevovaly od 10. století a přezívaly ještě dlouho

¹ Srv. Hägermann, Dieter: Traditionsbücher. In: Lexikon des Mittelalters 8. München 1997, s. 929–930, kde je uvedena i základní literatura. – Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12, Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram Fontes. Prameny k českým dějinám.

² Tento základní aspekt aktů zdůraznil především Johánek, Peter: Zur rechtlichen Funktion von Traditionsnotiz, Traditionsbuch und früher Siegelurkunde. In: Recht und Schrift im Mittelalter, hg. von P. Classen. Sigmaringen 1977 (=Vorträge und Forschungen XXIII), s. 131–162 (včetně starší lit.), zde s. 145; podobně Václav Vojtíšek v recenzi knihy Hrubý, Václav: Tři studie k české diplomacie, z rukopisu připravil k tisku Jindřich Šebánek. Brno 1936. Časopis Matic Moravské 60, 1936, s. 530. Na skutečnost, že ve zprávách o založení a nadání klášterů nelze oddělovat aspekty ekonomické, historické a dějin spásy upozornil rovněž Brunner, Karl: Das Zwettler „Bärenhaut“. Versuch einer Einordnung. In: Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter, hg. von H. Patze. Sigmaringen 1987 (= Vorträge und Forschungen XXXI), s. 649n.; srv. též Wenta, Jaroslaw: Studien über die Ordensgeschichtsschreibung am Beispiel Preußens. Toruń 2000 (= Subsidia historiographica II), s. 53–55. K tradičním zápisům srv. rovněž Redlich, Oswald: Die Privaturkunde des Mittelalters. München – Berlin 1911 (= Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Urkundenlehre III.), s. 71–79; Wild, Joachim: Wurzeln und Entwicklungslinien der privaten Siegelurkunden in Bayern (ca. 1150–1250). Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 116, 2008, s. 235–248.

³ Studiu aktů v českých zemích se věnovali především Koss, Rudolf: Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Studien zum älteren böhmischen Urkundenwesen. Prag 1911, s. 67n.; Hrubý, Václav: Tři studie k české diplomacie. Brno 1936 (existenci aktů popíral); Šebánek, Jindřich: Úvod. In: V. Hrubý, Tři studie, s. XVIII; Václav Vojtíšek v recenzi knihy V. Hrubého in: Časopis Matic moravské 60, 1936, s. 522–536; Šebánek, Jindřich – Dušková, Sáša: Česká listina doby přemyslovské. Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity (SPFFBU) C 11, 1964, s. 51–72; Kristen, Zdeněk: Pamětní záznam o založení a obnovení kapituly litoměřické. Příspěvek k diplomatickému rozboru českomoravských aktů. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 2, 1961, s. 69–97; týž: Pamětní zápisy kostela olomouckého a kláštera louckého. Příspěvek k diplomacie česko-moravských aktů. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 3, 1962, s. 183–195; Fiala, Zdeněk: K počátkům listin v Čechách. Sborník historický 1, 1953, s. 27–45; týž: K otázce funkce našich listin do konce 12. století. SPFFBU C 7, 1960, s. 5–34; Pšíková, Jiřina: Příspěvek k diplomacie vyšehradských listin 12. století. Archivum Trebonense. Sborník studií pracovníků archi-

do doby, kdy již byla v českém právním prostředí běžně používána listina.⁴ Dochovaly se buď na samostatných listech či útržcích pergamenu, většinou dodatečně přeměněné v „listinu“ nebo připojené k listině, častěji však jako inzerty v mladších listinách, rovněž v análech a kronikách, kde demonstrovaly historii založení kostela či kláštera,⁵ ale také samostatně zapsané na volné místo pergamenu v úředních i neúředních knihách.⁶ Přesná evidence dochovaných aktů z českých zemí prozatím neexistuje již proto, že se při podrobném studiu pramenů objevují stále nové doklady jejich existence,⁷ charakter některých písemností zase nebyl dosud spolehlivě určen. K písemnostem, jejichž povaha nebyla dosud podrobněji prozkoumána a přesně definována, patří také „popis hranic statků polického kláštera dochovaný spolu s jinými diplomatickými záznamy z padesátých let 13. století v rukopisu výkladu Písňe písni, chovaném v břevnovské knihovně“, které připomněl Jiří Pražák ve své zásadní studii o aktech v Čechách. Současně ovšem konstatoval, že „jejich povaha však není zcela zřetelná a pravděpodobně máme alespoň u některých z nich před sebou opisy“.⁸ Za pamětní zápisy byly alespoň některé z nich považovány i jinými autory, včetně editorů příslušného svazku českého diplomatáře.⁹

Rukopis, v němž jsou tyto zápisy uvedeny, je, jak již bylo konstatováno, opis Výkladu na Písň písni z pera populárního teologa 12. století Honoria Augustodunensis¹⁰ (1080–1154) pořízený někdy v první polovině 13. století. Dnes je rukopis uložen

vu a jeho badatelů, 1973, s. 1–43; Pražák, Jiří: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z roku 1276. Sborník archivních prací (SAP) V/1, 1955, s. 160–203; týž: Ke kritice českých aktů XII. století. Sborník archivních prací VIII/1, 1958, s. 130–151; týž: Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I. In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. Pardubice 1959, s. 9–32; týž: Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny. In: Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata – Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha 1975, s. 29–40; týž: Privilegium pervetustum Boleslai. In: Milénium břevnovského kláštera (1993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, red. I. Hlaváček, M. Bláhová. Praha 1993, s. 14–16; Hledíková, Zdeňka: Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století. Folia historica Bohemica 2, 1980, s. 129–183, zvl. s. 133; Bláhová, Marie: Zakládací listina staroboleslavské kapituly. Pamětní tisk k 950. výročí první písemné zmínky o Břeclavi. Břeclav 1996, s. 9–13; týž: Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. K vydání připravili L. Jan a P. Obsusta. Brno 2002, s. 97–111.

⁴ K tomu srv. Bláhová, Marie: Pamětní zápisy (akty) v českých zemích od konce 10. do konce 13. století. In: Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne (Časopis historický) 2012, nr 1(2), s. 72–84.

⁵ K historiografickému typu historiae fundationum monasteriorum srv. Kastner, Jörg: Historiae fundationum monasteriorum. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter. München 1974. K souvislostem s tradičními knihami a dalšími písemnostmi spíše hospodářské povahy srv. též Dienst, Heide: Regionalgeschichte und Gesellschaft im Hochmittelalter am Beispiel Österreichs. Wien 1999, s. 105–118. K faktografické spolehlivosti (či spíše nespolehlivosti) výkladů o založení klášterů srv. zvl. Reindel, Kurt: Erste Klostergründungen in Bayern. In: Spindler, Max: Handbuch der bayerischen Geschichte I. München 1967, s. 153; Koller, Heinrich: Die Gründungsurkunden für Seitenstetten. AfD 16, 1970, s. 52. Ke vztahu k diplomatickým textům srv. Lhotsky, Alphons: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIOG Erg.-Bd. XIX. Graz – Köln 1963, s. 243.

⁶ Způsoby dochování aktů eviduje Pražák, Jiří: Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách, s. 29–40.

⁷ Srv. například Bláhová, Marie: Tradiční zápisy v klášterní historiografii doby přemyslovské. In: Pocta Stanislava Balíkovi k 80. narozeninám. Acta historico-iuridica Pilsnensia 2008, ed. Vilém Knoll. Plzeň 2008, s. 55–65.

⁸ Srv. Pražák, J.: Rozšíření aktů, s. 33.

⁹ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V, 1, inde ad a. MCCLIII usque ad a. MCCLXVI, edd. Jindřich Šebánek et Šáša Dušková. Praha 1974 (dále cituji CDB).

¹⁰ Přívlastek „Augustodunensis“ bývá obvykle spojován s Autunem ve Francii. Pravděpodobně však jde o Augšpurk, jak ukázal Huemer, Johann: Zur Geschichte der mittellateinischen Dichtung. Heinrici Augustodunensis Planctus Evae. In: Jahresbericht über das a. k. Staatsgymnasium im II Bezirke im Wien, 24, 1890–91, s. 5–8. Tuto hypotézu potvrdila mj. Flint, Valerie I. J.: Heinricus of Augsburg and Honorius Augustodunensis: Are They the Same Person?. Revue Bénédictine 92, 1982, s. 148–158, přetisk in: Flint, Valerie I. J.: Ideas in the Medieval West. Text and their Context. London 1988, s. VI. K této interpretaci se přiklání rovněž Menhardt,

v Knihovně benediktinského kláštera sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Břevnově, která je deponována v Národní knihovně České republiky.¹¹ Honoriův text je napsán úhledně jednou rukou, kniha je svázána pouze do pergamenových desek. Středověké vlastnické poznámky odkazují jednoznačně na břevnovský klášter. Text, nadepsaný zde *Tractatus super Cantica canticorum*, je uveden soupisem kapitol, který začíná na předním přideští a pokračuje na dalším foliu. Vlastní text je uveden barevnou iniciálou („D“). Dále jsou zvýrazněny začátky odstavců a některá slova v textu červenými, fialovými nebo modrými iniciálami. Výklad končí pěti řádky na zadním přideští, po nich následují ještě tři oslavné verše na Píseň písní.

Na zbývajícím volném místě pokračuje bez přerušení jinou, o něco mladší rukou, patnáctiřádkový zápis o vymezení hranic mezi majetkem polického kláštera P. Marie, založeného břevnovským klášteřem na pozemcích, které mu daroval Přemysl Otakar I.,¹² a statky sousedů, Petra, syna Sezemova, a Rubina.¹³ Zápis nemá žádný úvod, pouze písmeno „C“, představující zřejmě monogramatickou invocaci. Pak zápis jen suše konstatuje *Hec sunt mete bonorum domus sancte Marie Policensis et domini Petri, filii Sezeme et domini Rubini*. Hranice jsou vymezeny tokem řeky Metuje s jejími přítoky a horami (Stěny a Javor). Ani na konci zápisu nejsou uvedeny podrobnosti, které by naznačily dobu, okolnosti a účel pořízení tohoto zápisu. Záznam neuvádí ani případné svědky. V souvislosti s následujícími texty z padesátých let 13. století bývá tento zápis vztahován k polovině padesátých let 13. století, objevilo se však i datování do starší doby.¹⁴

Další zápisy jsou na zadní straně desek. Celkem zde je šest zápisů, které zabírají celou plochu desky. Jsou psány všechny stejnou rukou druhé poloviny 13. století, odlišnou od obou předchozích. Pergamen je však v horní polovině silně poškozen, pravděpodobně vlhkem, takže tmavohnědé skvrny místy zcela znemožňují identifikovat text, který na pergamenu původně byl.¹⁵ Vzhledem k tomu, že zápisy jsou stejného typu a obdobného obsahu, podařilo se Václavu Vladivoji Tomkovi a Josefu Emlemerovi zjistit jejich obsah, mimo jiné asi i díky tomu, že na počátku osmdesátých let 19. století nebylo zřejmě

Hermann: Der Nachlaß des Honorius Augustodunensis. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 89, 1958, s. 42. Srv. rovněž Dunphy, Graeme: Honorius Augustodunensis. In: Encyclopaedia of the Medieval Chronicle, ed. G. Dunphy. Leiden – Boston 2010, s. 813. Obraz o oblíbě a rozšíření Honoriova díla podává značný počet došných dochovaných rukopisů. Srv. Garrigues, Marie-Odile: L'Œuvre d'Honorius Augustodunensis: Inventaire critique 1–3. Abhandlungen der Braunschweig. Gesellschaft 38, 1986, s. 7–136; 39, 1987, s. 123–228; 40, 1988, s. 129–190.

¹¹ Národní knihovna ČR, rkp. č. 295 (Honorius August., *Cantica canticorum*).

¹² Otázkou nabytí Policka břevnovským klášteřem a rozsahu klášterního majetku v této oblasti se podrobně zabýval Tomek, Václav Vladivoj: Paměti újezdu polického. Památky archeologické a místopisné 2, 1857, s. 205–207.

¹³ Zápis je celý otištěn in: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále cituji RBM), pars II, Annorum 1253–1310, ed. Josef Emler, Praha 1882, č. 85, s. 33n. s datem „Cc. 1255 (?)“; rovněž v CDB V,1, č. 65, s. 127 se stejným datem. Přehled majetku břevnovského kláštera v této oblasti podává rovněž Urbánek, Rudolf: Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend Ludmilských a Václavských a její autor, I,2, Praha 1948, s. 499n.

¹⁴ Srv. RBM II, č. 85, s. 33n.; CDB V,1, č. 65, s. 127. K tomu srv. Tomek, W. W.: Paměti újezdu Polického, s. 206–207 (datuje popis do doby po roce 1253). Romuald Schramm vztahoval tento zápis k datu darování pozemků v polickém újezdu břevnovskému klášteři v roce 1213, které se ovšem opírá o listinné falzum zhotovené na jméno Přemysla Otakara I., jímž se břevnovský klášter zřejmě snažil prosadit své nároky na území v polickém újezdu včetně těch, která nevlastnil. Srv. Urbánek, R.: Legenda t. zv. Kristiána, s. 100. Srv. Schramm, Romuald: Regesten zur Geschichte der Benediktiner-Abtei Břevnov-Braunau in Böhmen I. Studien und Mittheilungen aus dem Benediktiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik 3,1. Wien 1882, s. 71, k roku 1213.

¹⁵ Stejně poškozena je i přední deska knihy, na níž byl rovněž text, nyní zcela nečitelný. Vzhledem k tmavě hnědé barvě skvrn, pod nimiž až na výjimky neprosvitají ani nepatrné stopy písma, nelze vyloučit, že v minulosti bylo pro zvýraznění písma použito chemických prostředků.

poškození ještě tak silné, takže Josef Emler mohl v edici uvést i části dnes zcela ztraceného textu.¹⁶ S pomocí Emlerova textu, opisu břevnovského archiváře 19. století,¹⁷ a asi také kombinací dochovaných částí jednotlivých zápisů mohli Jindřich Šebánek a Sáša Dušková zápisy z velké části rekonstruovat a v sedmdesátých letech minulého století publikovat v českém diplomatáři.¹⁸

V prvním zápisu datovaném 9. srpna 1254 věnuje břevnovský opat Martin (1253–1278) svému věrnému Útěchovi les na Policku podle dědičného neboli německého práva, aby ho vykácel a osadil lidmi, za což měl mít dědičnou rychtu a mlýn v nové osadě. Prvních 16 let měli být osadníci osvobozeni ode všech platů, po šestnácti letech měl každý lán platit půl hřivny stříbra a šest korců obilí (po dvou korcích pšenice, žita a ovsu). Dávky z každého šestého lánu měly připadnout rychtáři.¹⁹ Další zápis, datovaný 9. prosince 1256,²⁰ jen odkazuje na předchozí s tím, že se týká darování za stejných podmínek Němci Wikmanovi. Třetí zápis (15. března 1256), pokud ho bylo možno rekonstruovat, se týkal obdobného darování lesa pro Němce Bertolda s tím, že Bertold nemá podléhat žádnému rychtáři, ale má být i se svými lidmi svobodný a sloužit pouze břevnovskému opatovi. Za to měl držet jeden mlýn a hospodu.²¹ Bezprostředně na tento zápis navazuje darování „podle téhož práva“ pro Rudigera „mechanika“ pravděpodobně z téhož dne. Lhůta byla opět stanovena na šestnáct let.²² V pátém zápisu datovaném 31. srpna 1255 daroval opat Martin vymezenou část lesa polického kláštera za obdobných podmínek Němci Frichelinovi.²³ Lhůta, po kterou byli osadníci osvobozeni od dávek, byla v tomto případě stanovena na 15 let. Kromě stejných příjmů jako v předchozích listinách, které měl dostávat od osadníků (půl hřivny stříbra pražské váhy a po dvou měřících pšenice, žita a ovsu z každého šestého lánu a svobodný lán s mlýnem a hospodou), uvádí zápis rovněž třetinu příjmů ze soudu, přičemž dvě třetiny měla dostávat komora břevnovského kláštera. Poslední zápis, datovaný 4. září 1255, obsahuje darování části polického lesu na vykácení a rychtářský úřad Němci Konrádovi.²⁴ Zápis výslovně zmiňuje, že založení vesnice, stejně jako mlýn, který měl Konrád držet, nesmí být ke škodě okolních vsí.

Zápis o vymezení hranic pozemků polického kláštera je zřejmě skutečně pamětním zápisem, který si pořídil břevnovský klášter pro svoji potřebu. Oprávněně je v záhlavním registru v českém diplomatáři uveden jako *Memoria, in qua mete bonorum ... describuntur*.

Odlišný charakter však mají zápisy na zadní straně desek knihy. Na první pohled je zřejmé, že to nejsou originální zápisy klášterní „paměti“, ale opisy jednotlivých písemností. Zápisy nenásledují po sobě chronologicky, jsou psány jednou rukou, zjevně najednou, některé jsou kráceny, když se v nich opakují informace uvedené v předchozím zápisu. Formulace prvního a pátého zápisu, kde byl zjevně reprodukován celý text předlohy, má charakter úřední písemnosti: Chrismon v úvodu, notifikaci, obecnou adresu, intitulaci s devoční formulí, dispozici a dataci, první zápis obsahuje i koroboraci. Nejsou to tedy

¹⁶ Srv. RBM II, č. 39, s. 17; č. 91, s. 35; č. 67, s. 26. Na zápisy upozornil Josefa Emlera právě Václav Vladivoj Tomek, který je použil při zpracování svých prací k dějinám Police nad Metují, především Tomek, W. W.: *Paměti újezdu polického*, s. 200–213; *týž: Příběhy kláštera a města Police nad Medhuji*. Praha 1881, s. 9–12.

¹⁷ Srv. poznámky o dochování jednotlivých zápisů v CDB V,1.

¹⁸ CDB V,1, č. 33, s. 72n.; č. 51–52, s. 106n.; č. 72–73, s. 136–138; č. 98, s. 173; Národní archiv, Benediktini-klášter Břevnov, sign. RB Břevnov cap. 915. R. Schramm uvedl ve svých *Regestech* z těchto zápisů pouze svěření části lesa Němci Wikmanovi. Srv. Schramm, R.: *Regesten zur Geschichte*, s. 77 (k roku 1256).

¹⁹ Srv. CDB V,1, č. 33, s. 72n. K tomu Tomek, W. W.: *Příběhy*, s. 11.

²⁰ Datum je dnes nečitelné. Editoři zápisu v CDB V,1 (č. 98, s. 173) je uvádějí s otazníkem.

²¹ *Tamtéž*, č. 72, s. 136n.

²² *Tamtéž*, č. 73, s. 137n.

²³ *Tamtéž*, č. 51, s. 106.

²⁴ *Tamtéž*, č. 52, s. 106n.

soukromé zápisy klášterní „paměti“, ale opisy listin. V záhlavních regestech kritické edice v diplomatári jsou také tyto zápisy uvedeny jako opatření opata Martina (*Martinus, abbas Brevnoviensis, ... confert*). Ostatní zápisy jsou označeny jako *Memoria donationis*.²⁵ Tyto zápisy jsou však zjevně kráceny, uvedené odkazy (*sub eodem tenore*) ukazují na to, že jejich předlohy byly formulovány obdobně jako obě listiny opsané in extenso. Záznamy tudíž nejsou pamětní zápisy, ale zkrácená znění listin.²⁶

Z textů připsaných do břevnovského rukopisu výkladu Honoria Augustodunensis na Píseň písní lze tedy za pamětní zápisy (akty) považovat pouze zápis o vymezení hranic, ostatní jsou opisy, eventuálně registry, úředních písemností, listin břevnovského opata Martina pro lokátory vesnic v polickém újezdu. Ačkoli i listiny měly vedle své funkce právní a společenské také funkci memoriální, nelze jejich opisy zařadit mezi pamětní zápisy.

O účelu pořízení těchto opisů lze jen spekulovat. Opat Martin chtěl zřejmě pro sebe a své nástupce uchovat seznam pozemků, které poskytl lokátorům pro založení nových vesnic, a povinností, které měli osadníci vůči klášteru, zvláště když se plnění těchto povinností o patnáct nebo šestnáct let odkládalo. Důvody pořízení těchto opisů byly především ekonomické. Opat potřeboval pro sebe a své nástupce soupis majetku poskytnutého lokátorům pro založení vsí, z něhož se za patnáct či šestnáct let měly vybírat dávky, nejen proto, aby klášter měl přehled o svém majetku, ale také proto, aby během oněch patnácti nebo šestnácti let nevznikly pochybnosti o výši a složení poddanských dávek.

Co bylo předlohou těchto opisů, nelze rovněž spolehlivě zjistit. Protože si však břevnovský klášter zcela jistě nevedl registra – ta v té době nebyla ještě v Čechách známa –, mohly to být nejspíše originály listin pro lokátory. Těto hypotézy sice poněkud brání skutečnost, že zde byly najednou opsány listiny vydané během tří let, že by si je příslušný činitel kláštera musel vypůjčit od lokátorů, pokud ovšem nebyly listiny deponovány v klášterním archivu, což je pravděpodobné. Proč byly texty lokačních listin opsány právě na desky rukopisu Honoriova výkladu o Písní písní, již opět nezjistíme. Nebyla to klášterní úřední kniha ani „řádová kniha“, do nichž si kláštery opisovaly texty, které potřebovaly pro svůj provoz.²⁷ Opis těchto zápisů právě do této knihy lze vysvětlit snad jen vysokou cenou a vzácností pergamenu a skutečností, že tento rukopis s volným místem na pergamenových deskách byl právě po ruce.

Břevnover Eintragungen zur Besiedlung des Policer Sprengels. Beitrag zur Problematik der Traditionsnotizen im 13. Jahrhundert

Die Studie befasst sich mit den Eintragungen im Manuskript des Kommentars zum Hohenlied des populären Theologen des 12. Jahrhunderts Honorius Augustodunensis, das aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts stammt und in der Bibliothek des Benediktinerstifts des hl. Adalberts und der hl. Margareta in Břevnov aufbewahrt wird (Knihovna kláštera benediktinů v Břevnově, Manuskript Nr. 295 - jetzt in der Nationalbibliothek der

²⁵ Memoria donationis, Sr. záhlavní registry všech výše uvedených záznamů v CDB V,1.

²⁶ Jako opisy označil tyto zápisy také Urbánek, Rudolf: *Legenda*, s. 499n.

²⁷ Obsahovaly obvykle reholi, kalendář, komputus, někdy i liturgické a teologické texty, historii kláštera, texty a zápisy ekonomické a právní povahy. Příkladem může být třeba Opatovický rukopis uložený dnes v Rakouské národní knihovně ve Vídni, č. 395, nebo známý Codex gigas (Královská knihovna ve Stockholmu, sign. Cod. Holm. 148).

Tschechischen Republik deponiert). Die Eintragungen stammen aus den 50-er Jahren des 13. Jahrhunderts und betreffen den Besitz des Klosters Police, das von dem Kloster Břevnov auf dem von Přemysl Ottokar I. ihm geschenkten Lande gegründet wurde. Die Eintragungen werden als Traditionsnotizen betrachtet, ihr Charakter ist jedoch nicht völlig eindeutig. Eine Analyse der Eintragungen zeigte, dass die erste davon, eine Beschreibung der Eigentumsgrenzen des St.-Marien-Klosters Police auf dem hinteren Vorsatzblatt des Manuskripts, tatsächlich eine Traditionsnotiz ist, die vom Kloster Břevnov für seinen eigenen Bedarf verfertigt wurde. Weitere Eintragungen, die auf der hinteren Seite des Buchdeckels stehen, sind Kopien von vollen oder abgekürzten Urkundentexten für Dorflokatoren im Policer Sprengel. Die Kopien wurden wahrscheinlich aus ökonomischen Gründen verfertigt, damit die Äbte des Klosters Břevnov einen Überblick über den Klosterbesitz erlangen, der den Lokatoren zur Dorfgründung gewährt wurde, und damit nach dem Ablauf der Frist, in der die Ansiedler in neu gegründeten Dörfern von Abgaben befreit waren, keine Zweifel bezüglich der Höhe und der Zusammensetzung der Abgaben entstehen.

Břevnov Records of Settlement of Police's Region. Contribution to the Issue of the Traditional Records in 13th century

Analysis of records of the establishment of villages in Police's Region recorded in the 13th century manuscript of Commentary on the Song of Songs by Honorius Augustodunensis stored in the library of Břevnov Monastery (deposited in the National Library of Czech Republic).

THE INCOME OF MOLDAVIAN MONASTERIES BETWEEN THE FIFTEEN CENTURY AND THE MID-EIGHTEEN CENTURY¹

ARCADIE M. BODALE

In the Romanian territory, the period between the fifteenth century and mid-eighteen century corresponds to the high and late Middle Ages. Even if the Romanian or the foreign historiography have dealt with numerous subjects concerning social and economic history in the aforementioned period, a key point in the history of the Romanians and other Orthodox Christians in the Ottoman Empire has been avoided. Thus, in spite of the fact that the monasteries of Moldavia and Wallachia had had a vast spreading area and had profoundly influenced the social, economic political and cultural life in the Orthodox Levant, the scientific preoccupation of historians has eluded this subject. The causes of this situation seem to be primarily methodological: a vast reference material, written in different languages and paleographies (Slavonic, Romanian, Greek, Latin and German), that remained mostly unpublished.

Thus, in the said period, the Orthodox Church in Transylvania – albeit having the majority of devotees – was deprived of legal rights. Significant in this regard is the fact that the Church lacked the right of establishing and possessing an ecclesiastic domain for itself, and the Orthodox secular clergy had to work the fields of the nobility. For this reason, in order to defend the Orthodox rite of the principality, the princes, the high clergy and the boyars of Moldavia and Wallachia have supplied them with money and religious books, and they have also sent Orthodox missionaries to the Romanians in Transylvania. Actually, in Transylvania, all the political, economic and social rights were reserved for representatives of the four official religions of the province (Catholic, Lutheran, Calvinist and Unitarian).

Instead, the Orthodox Church in Moldavia and Wallachia enjoyed a special status in relation to the state. Thus, in Moldavia and Wallachia the princes and the important rulers at the court have made large donations from the central governance domains to both Orthodox churches of the two states and to monastic establishments from the rest of the Ottoman Empire. Thus, the most important donations were of whole villages or parts of villages, vineyards, mills, and money donations; to these, some offerings of local monasteries to needy monasteries from across the Orthodox Levant can be added. Along with the real estate acquired through donation from lay people and clergy, the Orthodox Church of the two Principalities consolidated its property by seizing some domains or parts of some villages from their rightful owners.

Therefore, one can find in the economy of the time not only the reasons for which the Romanian princes, hierarchs and great boyars endorsed the Orthodox Churches on the

¹ This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-PD-2012-3-0171.

Ottoman Empire territory, but the incentives of the permanent extension of the monastic territory of Moldavia and Wallachia as well: the revenue these donations could bring to a monastery. Unfortunately, the exact reconstruction of the money value of that revenue is difficult, due to the gaps in the documents that have come down to us; an exception is the revenue from vines cultivation. However, even without determining precisely the amount of monastery income, documentary information gives us an insight into their importance and diversity.

Given the complexity and peculiarities of the ecclesiastical domain in the three Romanian Principalities, in what follows we will pursue the economic situation of the monasteries in Moldavia compared to that of the monasteries in catholic states, the Moldavian Orthodox Church's sources of income, the importance and the way in which these revenues were used in the period to which we refer.

Thus, starting with late fourteenth century, the Orthodox Church in Moldavia has acquired a large territorial domain. Therefore, should we compare the wealth of the monasteries and the wealth of the boyars and merchants of the principality, it can be said that the former were very rich. Nevertheless, notwithstanding the vast expanse of the ecclesiastic territory in Eastern Carpathians, the monasteries in Moldova were poor compared to those in Western and Central Europe².

This major discrepancy vis-à-vis Catholic Europe has been determined primarily by the extent and, implicitly, by the lesser influence and wealth of Moldavia compared to the Catholic states of Europe. Then, the economic development of this Romanian principality suffered greatly due to the establishment and progression of the Ottoman rule, following the conquest of Constantinople (1453), of the Crimean Khanate (1575) and of Hungary (1526), so the principality was forced to accept Ottoman suzerainty and to pay a tribute whose value has continuously increased³. Moreover, the situation became very difficult in Moldavia with the devaluation of the Ottoman akche (1584)⁴ due to the general depreciation of silver across Europe – in the wake of the import of large quantities of silver from the American continent – and to the rough economic situation across the Ottoman Empire⁵. Actually, the problematic economic situation of the Sublime Porte in the late fourteen century is due, on the one hand, to the enormous expenses made for the maintenance of war troops and colonies left in the occupied countries, and, on the other hand, due to the corruption and mismanagement within the Ottoman state⁶. As such, not managing to cover these expenses, the Turks have raised the coin, thus depreciating it: the akche lost value and weight, while the quantities of precious metal available after this devaluation were used to coin other currency⁷. Under these conditions, the Romanian Principalities have not only been directly affected by the economic crisis of the Ottoman Empire to whose

² The count d'Hauterive: *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présentée à A.A.S. le prince Alexandre Ipsilandy hospodar régnant en 1787* / *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilante la 1787*. Bucharest 1902, s. 154–155 (hereafter Count d'Hauterive: *Mémoire sur l'état de la Moldavie*).

³ Berza, Mihai: *Haraciul Moldovei și al Țării Românești în sec. XV–XIX*. In: *Studii și Materiale de Istorie Medievală*, 1957, s. 7–47.

⁴ Iorga, N.: *Documente mare nouă, în parte românești, relative la Petru Șchiopul and Mihai Viteazul*. In: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Bucharest, serie II, 20, 1898, s. 440.

⁵ Iliescu, Octavian: *Un tezaur de aspri turcești de la începutul secolului al XVI-lea, găsit în Bucharest*. In: *Studii și Cercetări de Numismatică* 3, 1960, s. 305, note 3; Isăcescu, Elena: *Tezaurul monetar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, descoperit la Râmnicu Vâlcea* (hereafter Isăcescu, Elena: *Tezaurul monetar*). In: *Buletinul Societății Numismatice Române* 70–74, 1976–1980, no. 124–128. Bucharest, 1981, s. 335.

⁶ Isăcescu, Elena: *Tezaurul monetar*, s. 335.

⁷ Zane, Gh.: *Economia de schimb în Principatele române*. Bucharest, 1930, s. 119; Isăcescu, Elena: *Tezaurul monetar*, s. 335.

economic system they were tied, but their tribute to the Sublime Porte was converted by Ottoman authorities at the pre-devaluation amount. This meant an abrupt increase in tribute, whereupon the revenues of the reign and of the church fell sharply.

To these causes, natural disasters can be added (drought, plagues of locusts, famine, epidemics, etc. extremely common in the region of the Danube). Furthermore, the poverty of monastic establishments was also determined by the sporadic military confrontations between Moldavia and Hungary, Poland and later the Ottoman Empire, after which followed the wars the neighbouring countries fought on its own territory: Poland, Austria, Russia and the Ottoman Empire. The picture is completed by the numerous plunder raids and slave captures that Moldova has suffered from the Tartars, the last of these numerous campaigns taking place in 1758. All these wars generally synopated the economic life in the principality between the Dniester and the Carpathians, and particularly made of the Moldavian monasteries a favourite target for plunder-thirsty troops.

Finally, seeking to cover the debts they had after occupying the throne, some princes called the monasteries to tribute in the second half of the eighteenth century⁸, thus leading to the impoverishment of many monasteries towards the end of the century. Accordingly, due to poverty and poor management of monastic possessions, some monasteries started to degrade and the monks were scattered to other monasteries or even to their own estates. For this reason, many monasteries – deprived of the material support from Moldavian princes and rulers of the principality – have disappeared without a trace, leaving only the memory of their existence in the shape of ruins, archival documents or local toponyms in people's memories. Actually, except for monarchic monasteries and some boyar monasteries come under the patronage of the reign, most of the monastic churches were made of wood, thus disappearing without a trace. However, stone monasteries were not spared the danger of ruin and extinction. Such examples are the Catholic monasteries in Siret, Baia and Bacău.

Still, notwithstanding this extremely unfavourable context, some monasteries have had periods of economic stability, especially the monarchic monasteries, which benefited from the help and protection of the great founders. As a sign of their wealth, some monasteries managed to purchase, along their existence, one or two estates. Such an example is the monastery of Putna, which, during the time it held the status of monarchic necropolis, managed to gather enough money to redeem the village of Cucurul Mare from Prince Ștefan Rareș⁹.

At the same time, to save themselves from extinction, some monasteries had tried to get liquidities by selling their own estates. However, the importance of these sales was very low, for Romanian mediaeval law did not allow monasteries to sell their own estates¹⁰. This was due to the fact that the real estate belonged not to the monks, but to the monastery where they lived, and their waste was likened to stealing from the Church¹¹. This explains the sporadic interventions of the central rule in order to stop the sale of monastic property.

⁸ Romanian Academy Library-Bucharest (hereafter RAL-B), Romanian Manuscript (hereafter Ro. Ms.), Manuscript number (hereafter Ms. no.) 111, s. 43–43v, no. 3; s. 49r, no. 6; s. 50, no. 7; s. 50r–51v, no. 9 and s. 78, no. 6; Balan, Teodor: Documente bucovinene (hereafter Balan, Teodor: Doc. bucovinene). Vol. III (1573–1720). Cernăuți, 1937, s. 12, no. 7 and s. 18, no. 12.

⁹ Documente privind istoria României, A. Moldova (hereafter DIR.A.), veac XVI. Vol. II. Bucharest 1951, s. 19, no. 17; vol III, 1951, s. 47–48, no. 63.

¹⁰ Mițaș, Nicodem: Dreptul Bisericesc Oriental. Bucharest, 1915, s. 438.

¹¹ Documenta Romaniae Historica. A. Moldova (hereafter DRH. A.), vol. XIX. Bucharest, 1969, s. 144–148, no. 121 and s. 149–153, no. 122; Iorğa, N.: Studii și documente cu privire la istoria românilor (hereafter Iorğa, St. și doc.). Vol. V. Bucharest, 1903, s. 97–98, no. 91; Codrescu, Teodor: Uricariul. Vol. VII, Iași, 1875, s. 23.

Since they were not allowed to sell the monastery estates, but their need of liquidities was overwhelming, the monks found the solution of bypassing the mediaeval customary law by changing the monastic estates received as a gift for worse estates, so that the difference in value between the two categories would be covered in money or animals¹².

Regarding the income obtained between the fifteenth and the mid-eighteenth century in the Moldavian monasteries, they came mainly from raising cattle and beehives¹³. Furthermore, a significant part of the ecclesiastic income were the money donations made to the monastery by the princes, boyars and merchants of the country, but also by some better-off peasants who hoped to obtain salvation by donating money to the clergy. Gradually, starting with the seventeenth century, the monasteries' sources of liquidities have expanded after some shops and taverns entered their keep¹⁴. In addition to this, the Moldavian clergy enjoyed a special regime of exemptions, for tolls were rarely imposed upon them. Thus, disregarding the number of pigs, sheep or hives they possessed, the monasteries paid a boyar-like tax to the state, that is, half of the sum a peasant would have paid for the same animals¹⁵, although the latter's financial situation was extremely difficult.

Then, at the turn of the eighteenth century, the monastic synods have found yet other solutions to cover their urgent financial needs. Thus, they began practicing tenure more and more intensely, in order to transform the obligations of monastery villages into liquid leases; they also started to strengthen the commerce with cattle and alcohol. All these measures brought important income to the monasteries, but money was spent very fast by paying taxes to the reign, sustaining the sanctuary, the synod and the employees, but mostly due to the hegumen's poor management or greed.

Likewise, other traditional sources of income for the monasteries were the tithe and the corvée. Thus, according to the custom of the land, on each estate the landlord was entitled to the tenth part of the revenue from fields, gardens, meadows, mills, ponds and forests. Therefore, for possessing monastic lands (fields, meadows, vineyards and orchards), the bondmen had to pay a tithe to the owner¹⁶ and to work certain number of days for him (as many as the boyar needed) for, according to the Romanian customary law, peasants only possessed the trees, vines, fish, vegetables and crops, not the land per se¹⁷.

A document from early eighteenth century attests the wine production from an acre of land and the respective tithe taken by the landlord. Thus, in 1701, Ștefan, the son-in-law of priest Timofte from Bălești, testified that he took three and a half acres from Serafim, hegumen at Bogdana monastery, and will give back ten buckets of yoke every year, by the local custom¹⁸. Considering that he who took a piece of land from its owner had to give back

¹² DIR. A., veac XVII. Vol III, 1954, s. 175–176, no. 271, s. 187–188, no. 285, s. 189–190, no. 288 and s. 214, no. 313;RAL-B, Ro. Ms. no. 111, s. 49r–v, no. 6.

¹³ Kogălniceanu, Mihail: *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*. 2th Ed, vol. III. Bucharest, 1874, s. 37; Splény von Mihály, General Gabriel: *Descrierea Districtului Bucovinean* (hereafter Splény: *Descrierea District. Bucovinean*). In: *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice* (1775). Bucharest 1998, s. 93.

¹⁴ Splény: *Descrierea District. Bucovinean*, s. 93.

¹⁵ Splény: *Descrierea District. Bucovinean*, s. 85.

¹⁶ Iorga, N.: *St. și doc.* Vol XI. Bucharest 1906, s. 282, no. 41; Mihordea, Vasile (editor in charge); Constantinescu, Ioana; Istrati, Corneliu: *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*. Vol. II Moldova, Bucharest, 1966 (hereafter Mihordea s.a.: *Doc. relațiile agrare. vol. II-Moldova*), s. 187, no. 124; s. 341, no. 325; s. 357, no. 347. National Archives-Bucharest (hereafter NA-B), Manuscripts Collection (hereafter Ms. Col.), Ms. no. 628, s. 224v.

¹⁷ Codrescu, Teodor: *Uricariul*. Vol. X, s. 179–180; Iorga, N.: *St. și doc.*, vol XI, s. 282, no. 41,

¹⁸ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale* (hereafter CDM). Vol. V (1700–1720). Bucharest 1974, s. 20, no. 76.

the tenth share of the crops, then an acre of vineyard (6. 445 m²)¹⁹ produced 100 buckets (1 bucket = cca. 15,20 l)²⁰ of wine. Then, this document attests not only the wine production from a vineyard in Moldova, but it also proves the fact that the tithe of ten buckets per acre per year was an old law, the custom of the land.

At the same time, from all the fields that peasants had on monastery estates, they only paid tithe for the beehives, and this meant that they were entitled to the honey and beeswax of every tenth beehive in the estate²¹. As a matter of fact, the hive productivity was high in Moldavia and Dimitrie Cantemir shows that if the peasant “has 20 beehives, then, with this income, he can easily pay all his tolls around the year. Not to mention that if the weather be good, each hive swarms seven others each year; and it is enough for every hive to give two or more measures of honey upon cutting, for each measure is sold with a thaler. Those who live in the mountains have sheep, honey and berries in abundance, while in the plains people have wheat, cattle and horses”²².

Finally, all craftsmen (tanners, potters, butchers, wheelwrights, tubbers, spoonmakers, etc), cattle merchants and tavern keepers that lived on monastery property, whether they were freemen, servants, bondmen or slaves, they all had to pay a tenth of the fruit of their labour to the monastery synod²³.

Noteworthy is the fact that sometimes monasteries forgave bondmen of their tithes²⁴. Some other times the monastic tithe was taken by free peasants²⁵ or by servants of the rule²⁶.

Next to the peasants' lots, the monasteries had their own fields and meadows, gardens, vineyards and orchards²⁷, tended by monks²⁸, plough boys, serfs, and possibly by the slaves from the village. In fact, the fact that the collective owner participates in labour is the feature that distinguishes Moldavian monastic domains from boyars' domains, the latter being tended only by villeins, bondmen and gypsies.

The monks' physical labour had mainly a spiritual motivation, for their toil was useful to the Church in her mission of saving Christians. Thus, by means of physical labour, the monks showed their disdain for the sinful flesh²⁹, trying to keep their love for Christ alive, fighting against temptation and helping strengthen the Holy Monastery. Therefore, it is understandable why idleness is considered a sin within monasteries, while labour is seen as a form of obedience. Thus, according to each monk's origin, training and vocation, aside

¹⁹ Stoicescu, Nicolae: Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României (hereafter Stoicescu, Nicolae: Cum măsurau strămoșii). Bucharest, 1971, s. 135.

²⁰ Stoicescu, Nicolae: Cum măsurau strămoșii, s. 176.

²¹ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 360v, s. 367v and s. 369r.

²² Cantemirii, Demetrii: Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae (Descrierea Moldovei) (hereafter Cantemir, Demetrii: Descrierea Moldovei). Bucharest 1973, s. 473.

²³ Mihordea s.a.: Doc. relațiile agrare. vol. II-Moldova, s. 181–182, no. 119; Olteanu, Ștefan – Șerban, Constantin: Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu (hereafter Olteanu-Șerban: Meșteșugurile în Evul Mediu). Bucharest 1969, s. 168, note 507.

²⁴ Dan, Dimitrie: Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare. Cu ilustrații. Bucharest, 1923 (hereafter Dan, Dimitrie: M-rea Sucevița), s. 152–154, no. 8.

²⁵ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 367r, 367v, 369r–v.

²⁶ Balan, Teodor: Doc. bucovinene, vol. II (1519–1662), Cernăuți, 1934, s. 162, no. 86 and s. 162–163, rez. no. 1, 2, 3 and 4; Dan, Dimitrie: M-rea Sucevița. s. 205, no. 3; Condicta lui Constantin Mavrocordat. Ed. Corneliu Istrati, vol. III, Iași, 1987, s. 241, no. 1465.

²⁷ DIR.A., veac XVII, vol. II, s. 138, no. 171.

²⁸ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 367r and s. 369r–v. Cantemir, Demetrii: Descrierea Moldovei. s. 359. Caproșu I. – Chiaburu E.: Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei (hereafter Caproșu-Chiaburu: Însemnări de pe mss.). Vol. I (1429-1750), Iași, 2008, s. 37; Dan, Dimitrie: M-rea Sucevița. s. 181, 192.

²⁹ Panaitescu, P.P.: Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R. Vol. I. Bucharest 1959, s. 120, Ms. sl. no. 93, s. 284v.

from taking part in the religious ritual, they were also appointed by their superiors³⁰ to some community work in order to fulfil their obedience oath. Thus, the literate monks of noble descent had to copy, bind, paint and embellish books, otherwise they painted icons and churches³¹. The unsophisticated monks, most numerous, were appointed to other labours. Thus, most of the monks tended the vineyards, orchards, apiaries, gardens and the fields of the monastery³². When a monastery was erected or renovated, or new constructions around the sanctuary were needed, the monks were the ones to work upon them³³. The monks that knew a trade manufactured liturgical objects, monastic clothes and shoes, and tools, as well. Thus, some brothers were painters, millers, grain warehouse guards, tailors, coopers or blacksmiths³⁴. All these crafts practiced by monks brought monasteries significant gains.

Along with the tithe, monasteries used peasants' and slaves' work in order to gain more income. Thus, thanks to these obligations bondmen and slaves had, monasteries were exempted from paying employees for the work that was necessary to maintain the monastery and its installations on the field, for ploughing, sowing, carrying harvests and haymaking.

Although several Romanian researchers have denied the existence of serfs' statute labour on noble estates in the Romanian Principalities until mid-seventeenth century³⁵, in reality the villagers' work for the benefit of monasteries in Moldavia is attested since the mid-fifteenth century³⁶. Considering that the monastery fields are attested as early as 1497³⁷, we are convinced that peasants were used for other tasks as well, not only for the maintenance of monastic facilities and haymaking.

Whereas on the monasteries' work fields plough boys and bondmen had to provide free labour, for working the vineyards, skilled workers³⁸ called vintagers were employed with wages. By these employments, the monks sought to obtain a superior harvest, in order to gain important profits from selling wine. Thus, documentary information dating from the second half of the seventeenth century offers precious insight into the wine production, the tax range demanded by the reign for this kind of activity, the vintagers' payment and the wine prices in Moldavia. Thus, on December 14th 1668, the Catholic missionary Vito Piluzzi from Vignanello purported that the Church from Baia "had eight vineyards and now has three left; and it had from its vineyards six vessels of wine: two taken by the Prince <Gh. Duca, at his second reign (November 1668 – August 1672) – editor's note>, four are left and they are sold for 16 lei a vessel; and for working the vineyard, people ask 10 lei for each vinery; the priest is given 30 lei"³⁹. We believe that by "one vineyard" the

³⁰ Cantemir, Demetrios: *Descrierea Moldovei*, s. 359.

³¹ Caproșu-Chiaburu: *Însemnări de pe mss.* Vol. I, s. 30, 31, 36, s. 42, 43, 45, 46, 47, 73, 80, 83, 84, 96, 98, 99, 100, 136, 152 etc. Dan, Dimitrie: *M-rea Sucevița*, s. 190.

³² NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 367r and s. 369r-v. Dan, Dimitrie: *M-rea Sucevița*. s. 181, 192. Cantemir, Demetrios: *Descrierea Moldovei*. s. 359. Caproșu-Chiaburu: *Însemnări de pe mss.* Vol. I, s. 37.

³³ Caproșu-Chiaburu: *Însemnări de pe mss.* Vol. I, s. 37.

³⁴ Dan, Dimitrie: *M-rea Sucevița*, s. 180–181, 190. Caproșu-Chiaburu: *Însemnări de pe mss.* Vol. I, s. 127.

³⁵ Panaitescu, P.P.: *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (până la mijlocul secolului al XVII-lea)* (hereafter Panaitescu, *Dreptul de strămutare*). In: *Studii și Materiale de Istorie Medicie I*, 1956, s. 73; Cihodaru, C.: *Branșițele și apariția rezervei senioriale în Moldova*. In: *Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza», Iași, Serie Noua, Istorie*, 3, 1957, fasc. 1–2, s. 30–36.

³⁶ DRH.A. Vol. II, s. 80, no. 55.

³⁷ Caproșu-Chiaburu: *Însemnări de pe mss.* Vol. I, s. 37.

³⁸ *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe, cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie voivodul și domnul Țării Moldovei, di mai multe scripturi talmăcită, di în limba ilienească pre limba românească, în tipariul domnesc, s-au tipărit în mânăstirea a Trei Svetitele, în Iași, de la Hristos 1646.* Bucharest 1961, s. 55.

³⁹ *Călători străini despre Țările Române* (hereafter *Călători străini*). Vol VII. Bucharest 1980, s. 80.

writer designated a “falce” (one and a half hectare, TN), for the “falce” was the current unit for vineyards in Moldavia⁴⁰.

Furthermore, monasteries derived important profits from the employment of other monastic assets. For instance, the forest reserves, special estates that no one was allowed to use without the monastery's consent. Thus, all the neighbouring people who felled trees for construction or for fire, who mowed, who went fishing or hunting in these forest reserves had to pay the tenth share of their felled trees, hay or hunted animals to the monastery⁴¹. Moreover, the mountain forest reserves offered room for meadows and for grazing or animal fattening – not only for the animals belonging to the monastery, but for those of the neighbouring villagers (horses, cows, sheep, goats and pigs). Noteworthy is the fact that cattle belonging to monastic establishments were for the monks' use, but mostly for trade. Given the fact that most of the mountainous forest reserves had a much larger surface than the number of animals monasteries needed and they surpassed the feeding needs of the synod, the monks used to allow either their own peasants⁴² or the freeholders to come there and pasture their cattle or mow the grass. As such, in return of herding their sheep and cattle during summer, foreign shepherds had to pay 12 rams and a block of ewe-cheese⁴³.

When people and synod did not strike a deal for using these borders, the forest reserve keepers were entitled to take all that poachers had upon them (cart, axe, nets, clothes, etc.), leaving them naked⁴⁴ or wearing only a shirt⁴⁵.

Also, some monasteries had brine springs in their mountain forest reserves, thus obtaining important income from selling the saltwater to surrounding peasants, who had to carry their own from the salt-mine for use in their households⁴⁶.

At the same time, the ponds and lakes in the monasteries' possession had the same status as the forest reserves, because the monks were the only ones entitled to fish there⁴⁷. Thus, those who lived on the territory of these lakes had to negotiate with their keepers not only for fishing, but for being allowed to bring their animals for grazing and water, to mow the grass surrounding the ponds and to cut and use the brushwood, cattail and reed of these ponds⁴⁸. In lowland areas, wood was difficult to find, so the cane and brushwood of these ponds were used by peasants when building houses and rooftops for parish churches, when making fences and different braids for household use, but also for home heating and for food preparation⁴⁹. For using these, peasants had to pay the monks their ordinary tithe and to help them when fishing fish and crabs, that is “when closing these ponds <and> tending the fisheries⁵⁰”.

⁴⁰ Stoicescu, Nicolae: Cum măsurau strămoșii, s. 110, 129, 134 and 135–140.

⁴¹ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 224v. Balan, Teodor: Doc. bucovinene. Vol. II, s. 96, no. 41, s. 124–125, no. 59. Balan, Teodor: Nuii documente câmpulungene (hereafter Balan, Teodor: Nuii doc. câmpulungene). Cernăuți 1929, s. 24–25, no. 17; Mihordea s.a.: Doc. relațiile agrare. vol. II-Moldova. s. 178, no. 114, s. 181–182, no. 119; Olteanu-Șerban: Meșteșugurile în Evul Mediu. s. 146, note 244, s. 168, notes 503 and 507.

⁴² Balan, Teodor: Nuii doc. câmpulungene, s. 16, no. 8.

⁴³ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 367r-v and s. 369r-v. Balan, Teodor: Doc. bucovinene. Vol. II, s. 96, no. 41.

⁴⁴ Balan, Teodor: Nuii doc. câmpulungene, s. 16, no. 8; Balan, Teodor: Doc. bucovinene. Vol. II, s. 96, no. 41.

⁴⁵ RAL-B, Ro. Ms. no. 111, s. 43v-44r, no. 5.

⁴⁶ DIR.A., veac XVI. Vol. III, s. 225-227, no. 278. Călători străini. Vol. I, București 1968, s. 282.

⁴⁷ DIR.A., veac XVII. Vol. IV, s. 157, no. 195.

⁴⁸ NA-Iași, Colecția Litere „Gheorghe Asachi”, dossier B-27, s. 14; dossier B-71, s. 40, 51r-v, 58r-v; dossier B-72, s. 69r-v, 93r. DIR.A., veac XVI. Vol. II, s. 157-158, no. 203.

⁴⁹ NA-Iași, fond Tribunalul Iași-secția a III-a, tr. 1818, op. 2082, dossier 91/1866, s. 6r. NA-Iași, Colecția Litere „Gheorghe Asachi”, dossier B-87, s. 41v; Melchisedec, Episcopul Dunării de Jos: Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman, compusă după documente naționali-române și străine, editate și inedite, vol. I (de la anul 1392 până la anul 1714). Bucharest, 1874, s. 40–41.

⁵⁰ NA-Iași, Colecția Litere „Gheorghe Asachi”, dossier B-27, s. 14; dossier B-71, s. 40r, 51r-v, B-72, s. 69r-v, 93.

We believe that the size and number of the monasteries' revenues varied every year, from one monastery to another and from one village to another, depending on how the bargaining between domestics and peasants was made⁵¹. It should be noted that only the owners had the right to catch fish and crabs from the ponds⁵², but they could let the peasants feed themselves out of these ponds, without selling what they caught and only after giving the monastery the tenth part of what they had fished⁵³.

Still, given the size of these ponds, it seems that not all monasteries had enough people to guard them, so poachers sometimes stole their fish⁵⁴. If caught, these poachers were punished and they were taken their oxen, cart, fishing tools and axes⁵⁵.

Using the estate facilities (mills, fulling mills, brandy distilleries, wine presses and water mills⁵⁶ etc), brought important revenue to the monasteries. Thus, those who used them had to share the tenth part of the processed product to the owner of the facility⁵⁷. This tax brought a large income for those times, reason for which monasteries have always built one or two such installations in each village.

When some priests or better-off peasants built their own mills, taverns, fish ponds, orchards, vineyards and apiaries on monastery ground, they paid a tenth of the income they got to the monks⁵⁸. Still, given the importance and gainfulness of these facilities, in the eighteenth century, domain owners managed to convince the reign to grant them the monopoly upon these installations. This happens during the expansion of the tenure phenomenon, because keeping other people from building their own mills, taverns, mills, wine and oil presses, the monastery superiors could lease their own facilities at a higher price.

Actually, if until the second half of the seventeenth century, the handsomest of monastery income came from selling animals and from milling, starting with this date the largest profit came from taverns⁵⁹, booths and tenure. Thus, keeping taverns came to be more important in the eighteenth century than the wholesale of wine and cattle. For this reason, the owners sought to obtain the monopoly upon the right to keep a tavern (1766)⁶⁰. Then, another source of income for the monasteries, especially for those in the big towns, was the tavern tax. This represented the rent payment for the taverns, booths and monastery places around the city⁶¹, being in reality a form of tenure.

Leasing estates appeared as early as late seventeen century⁶², but until the Kuciuk-Kainargi treaty (1774), the leaseholder was the one to operate the estate household according to the mediaeval law, in which the revenue was derived mainly from the exploitation of

⁵¹ NA-Iași, Colecția Litere „Gheorghe Asachi”, dossier B-27, s. 14; dossier B-71, s. 40, s. 51r-v, 58r-v, and dossier B-72, s. 69r-v and s. 93r-v.

⁵² NA-Iași, Colecția Litere „Gheorghe Asachi”, dossier B-27, s. 14; dossier B-71, s. 40, 51r-v, and dossier B-72, s. 69r-v.

⁵³ DIR.A., veac XVI. Vol. I, s. 518, no. 465; veac XVII. Vol III, s. 121, no. 195.

⁵⁴ DIR. A., veac XVII. Vol. III, s. 186-187, no. 283 and 284.

⁵⁵ DIR. A., veac XVII. Vol III, s. 134, no. 210.

⁵⁶ Panaitescu, P.P.: Dreptul de strămutare, s. 73.

⁵⁷ Rosetti, Radu: Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova (hereafter Rosetti, Pământul). Vol. I De la origini până la 1837. Bucharest 1907, s. 225.

⁵⁸ Dan, Dimitrie: Mănăstirea și comuna Putna. Cu două apendice (hereafter Dan, Dimitrie: Putna). Bucharest 1905, s. 187-188, doc. no. 4; Mihordea s.a.: Doc. relațiile agrare. vol. II-Moldova. s. 174, no. 108. National Archives-Suceava (hereafter NA-Suceava), fond Balan, Teodor: Documentele mănăstirilor din Bucovina. Ms., pachet II/11, vol. X, s. 23-24, no. 4. NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 223r and s. 225r.

⁵⁹ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 169-v. Caproșu, Ioan: Documente privitoare la istoria orașului Iași (hereafter Caproșu, Ioan: Doc. ist. orașului Iași). Vol. II Acte interne (1661-1690). Iași 2000, s. 359, doc. no. 388.

⁶⁰ Codrescu, Teodor: Uricariul. Vol. II, Second edition, s. 224.

⁶¹ Balan, Teodor: Doc. bucovinene. Vol. III, s. 29-30, no. 21.

⁶² Bobulescu, C.: Două chipuri bisericesti. In: Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău 19, 1929, s. 39, annexes V-VI.

taverns, mills, and ponds, as well as from levying the tithes and the peasants' corvée. Under the conditions of transhumance and cattle trade, the leasing system first entered the monastery domain, the preferred sources being the mountain and plain pastures, but the facilities and the estate ponds as well, and only later did it extend over all of the estate income⁶³.

In what regards monasteries, in late seventeenth century and in the eighteenth century, they used to dedicate their estates to different boyars, for unlimited periods of time, in exchange of fixed royalties in goods or money⁶⁴. Actually, all the income that was due to the monastery from the leased estates was taken by the lease-holder (owner)⁶⁵. It has been considered that the payment of the lease (the tavern tax) was damaging to the monasteries, because they weakened the rights of possession and it led to the alienation of monastic estates, so that leaseholders could get rich, as they had a fixed annual payment, which was often underpriced⁶⁶.

Since this custom was unbeneficial for monasteries⁶⁷, leasing was forbidden repeatedly by the central reign, but it continued to be widely practiced, for it was a source of liquidities. Concurrently, it is also possible that the lease money was not declared to the princes' clerks, out of the monks' fear of being forced to pay taxes to the state, but also maybe some superiors used part of the money in their own interest, hiding them from other monks.

Likewise, in the fifteenth century and in the first half of the following one, the most important monasteries of the principality were offered the takings from domestic customs. Thus, Bistrița monastery received the right of taking the toll from Bârlad, Bacău and Tazlău⁶⁸, while Putna monastery received "*the small customs in Suceava, which is at Vicov*"⁶⁹. Similarly, the monks from Moldovița monastery have charged such taxes from the localities of Gura Moldoviței, Covurlui and, respectively, half the sum from Vadul Călugăresc⁷⁰. Still, from the second half of the sixteenth century, following the monetary crisis of the Ottoman Empire, the Moldavian princes were bound to confiscate the customs revenue from the monasteries in order to pay their own taxes and tributes to the Sublime Porte.

In return, monasteries were exempted from the wine or fish customs tax, and sometimes from the merchandise they sometimes professed⁷¹.

Actually, notwithstanding ecclesiastical canons, all Moldavian monasteries practiced merchantry at a large scale, sometimes beyond the borders of Moldavia⁷². Thus, between the fifteenth and the seventeenth century, monasteries achieved significant revenue from the cattle trade, trade which the princes of the Romanian Principalities also practiced⁷³.

⁶³ Constantinescu, Ioana: *Arendășia în agricultura Țării Românești and a Moldovei până la Regulamentul Organic* (hereafter Constantinescu, Ioana: *Arendășia în agric. Țării Rom. and Mold.*). Bucharest 1985, s. 24.

⁶⁴ Constantinescu, Ioana: *Arendășia în agric. Țării Rom. and Mold.*, s. 24.

⁶⁵ Mihordea s.a.: *Doc. relațiile agrare. vol. II-Moldova*, s. 181–182, no. 119.

⁶⁶ Constantinescu, Ioana: *Arendășia în agric. Țării Rom. and Mold.*, s. 24 and note 30.

⁶⁷ Bogdan, Ioan: *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*. In: *Buletinul Comisiei Istorice a României* 1, 1915, s. 224–225.

⁶⁸ DRH.A. Vol. I, s. 75, no. 5, s. 150–151, no. 10, s. 284, no. 200.

⁶⁹ DRH.A. Vol. III, s. 63, no. 36, s. 509, no. 285.

⁷⁰ DRH.A. Vol. I, s. 39, no. 27, s. 344–345, no. 242, s. 358, no. 253, s. 285–386, no.272, s. 410, no.287, vol. II, s. 8–9, no. 6. DIR.A., veac XVI. Vol. I, s. 518, no. 465.

⁷¹ DRH.A. Vol. II, s. 52–53, no. 37, s. 244, no. 164.

⁷² Furnică, Dum(ă)tru) Z.: *Documente privitoare la comerțul românesc 1473–1868*. Bucharest 1931, s. 1–3, doc. no. 1 and 2.

⁷³ Bănescu, N.: *Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II „Turcitul”*. In: *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, Bucharest, 1926, serie III, tom. VI, mem. 8, s. 184, doc. no. II, s. 189, doc. no. VI. Corfuz, Ilie: *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuția la istoria artei and a prețurilor*. In: *Studii. Revista de Istorie*, Bucharest, 25, 1972, no. 1, s. 29–59.

Yet, along with the monasteries, in the sixteenth century some of the peasants also took part in this extensive trade, beyond the Moldavian border. They sold cattle, honey, wax, leather, butter and wine. Sometimes, these bondmen were the envoys of the lord, and sometimes they were on their own⁷⁴.

Instead, monastery slaves practiced small scale, local trade. Given that in the Romanian Principalities gypsies were used as craftsmen by the aristocratic or monastic domains⁷⁵, and money was scarce and expensive for most peasants, domestic industry had a huge development in Moldova. For this reason, the villages on these domains had an autarkic economy in regard to the craft industry of merchants and cities⁷⁶. They purchased only the expensive products designed especially for the monastic court that local craftsmen could not manufacture: expensive fabrics, weapons or liturgical objects, sophisticated tools, etc.

Certainly, gypsy slaves sold their products to the people of the domain particularly through barter, offering crafts in exchange for food and clothing, and only after their obligations towards the monastery were cleared.

Although rhythmically inconsistent, important sources of income for monasteries were the money donations made to the Church by the princes, boyars and the clergy to have their names written in the monasteries' diptychs⁷⁷.

Then, sometimes the reign passed the responsibility of paying the taxes the monastery owed to the state from the vineyards and taverns in the synod's keeping to the monks⁷⁸.

Also, monasteries in Moldavia could gain the right of cashing in their own behalf the taxes owed to the reign by the peasants⁷⁹. That these taxes would bring significant revenue is proven by the fact that royal servants often used force in order to enter the monastery villages and seize these rights, so the reign's command was needed in order to administer justice.

Concurrently, the hegumens of large monasteries were granted the right to judge and punish their villagers for adultery, incest, quarrels and fights⁸⁰. Those who won the trial had to pay a so-called "iron-charge"⁸¹, while the guilty were fined⁸². These "iron-charges" and fines brought important revenues, as evidenced by the numerous conflicts emerged between the high clergymen and boyars for the right to judge and charge the villagers on monastery lands⁸³. As such, royal command was needed in order to prevent the high stewards, aldermen, or the lawmen and bailiffs of the province from interfering with these

⁷⁴ Iorga, N.: Documente românești din Arhivele Bistriței. Scrisori domnești și scrisori private. Vol. I, 1899, s. IX-X. Iorga, N.: St. și doc. Vol. V, s. 511–512, no. 3.

⁷⁵ Panaiteșcu, P.P.: Introducere la Istoria Culturii Românești (hereafter Panaiteșcu, Introducere la Ist. Cult. Rom.). Bucharest, 1969, s. 285.

⁷⁶ Panaiteșcu, Introducere la Ist. Cult. Rom. s. 285.

⁷⁷ Costăchescu, Mihai: Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504–1517). Bucharest 1940, s. 334–335, no. 48. DRH.A., veac XVI. Vol I, s. 89–90, no. 85–88, s. 92, no. 89, s. 97–98, no. 97. Vol. II, s. 97–98, no. 88, s. 139, no. 131. Dan, Dimitrie: Putna. s. 215, no. 7. Dan, Dimitrie: M-rea Sucevița, s. 172–174 and 178.

⁷⁸ NA-Suceava, fond Balan, Teodor: Documentele mănăstirilor din Bucovina. Ms., pachet II/9, vol. VIII, s. 85, no. 31; Caproșu, Ioan: Doc. ist. orașului Iași. Vol. II, s. 359, doc. no. 388, s. 379–380, doc. no. 414; NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 20r, 169v.

⁷⁹ NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 4v, 63v, 164r–v, 192v–193r and s. 199r. DRH.A. Vol. II, s. 80, no. 55, s. 120, no. 84. Caproșu, Ioan: Doc. ist. orașului Iași. Vol. II, s. 379–380, doc. no. 414. CDM, Supliment I (1403–1700). Bucharest, 1975, s. 64, doc. no. 115.

⁸⁰ Archives Putna Monastery (hereafter APM), doc. no. 29; NA-Suceava, fond Balan, Teodor: Documentele mănăstirilor din Bucovina. Ms., pachet II/7, vol. VI, s. 81–82, no. 24.

⁸¹ APM, doc. no. 57.

⁸² NA-B, Ms. Col., Ms. no. 628, s. 4v, 20r, 163v and 199r. DRH.A. Vol. II, s. 104, no. 70, s. 80, no. 55; s. 120, no. 84; Caproșu, Ioan: Doc. ist. orașului Iași. Vol. II, s. 379–380, doc. no. 414.

⁸³ APM, doc. no. 170.

trials and fines that were under the jurisdiction of the church⁸⁴. The fact that some princes in need of money have called back some old privileges⁸⁵ from the monasteries and this led to numerous scandals is another proof of the importance these taxes had. That these fees and fines were important sources of income is evidenced by the fact that the royal charters given to monasteries prevented the monks from fining the relatives of the guilty when the latter could not be found or when they noticed that they had no money to pay the fines with⁸⁶.

Like princes, the metropolitans and the bishops of the principality had the right to absolve some guilty people from paying the fine⁸⁷. Given the peasants' lack of money, most of these payments were made in kind: products or days of work, and some were beaten black and blue. But the villagers preferred to carry out the first and suffer the latter, than obey the royal servants' trials. Unlike royal servants, monks imposed a much milder punishment. They knew each villager and punished them with mercy, for a harsh punishment would have made the peasants flee their domain, depriving the monastery of labour force and taxes. In return, the royal servants did not care whether they impoverished the peasants or made them flee the land⁸⁸.

However, as an exceptional case of monastery revenue, we note that the Monastery of the Three Hierarchs in Iași obtained income from tuition fees from its students⁸⁹. In the same time, the Metropolitan Church from Suceava⁹⁰ and the Monastery of the Three Hierarchs in Iași⁹¹ were cashing money from the existing public baths in the two royal residences of the principality, Suceava and Iași, respectively.

Moreover, in the eighteenth century some monasteries were entitled to collect taxes from the sale of cattle and goods at city fairs. Thus, the monasteries of Galata, Cetățuia, Saint John and Frumoasa shared this fee charged at the fairs held in Țirgușor and Cîrcic, near Iași⁹², while the monastery of Răchitoasa was given its fee from the fair held in Galați⁹³.

Unfortunately, the income of the Moldavian monasteries was largely under the sign of the founders' and benefactors' generosity, but most of all under the sign of their hegumens' virtue or greed. Then, since many of them were dedicated to holy places in the East, most of their revenue went to the Levantine Orthodox monasteries. This was against the church canons, as the income a monastery got from its villages, cattle, vineyards and apiaries had to be, first and foremost, used for the place of prayer, for the monastic community and for the poor, and only if something was left after that, then it could be sent to parent-monasteries⁹⁴. In fact, the hegumens that came to Moldavia from the East and got to be in charge

⁸⁴ NA-Suceava, fond Balan, Teodor: Documentele mănăstirilor din Bucovina. Ms., pachet II/7, vol. VI, s. 81–82, no. 24; pachet II/9, vol. VIII, s. 215–216, no. 91. APM, doc. no. 170.

⁸⁵ APM, doc. no. 57. Costăchescu, Mihai: Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517–1527). Iași 1943, s. 243–245, no. 48 and s. 311–312, no. 62; Balan, Teodor: Doc. bucovinene. Vol. I, s. 8–10 and s. 23–24, no. 9.

⁸⁶ APM, doc. no. 57.

⁸⁷ NA-Suceava, fond Balan, Teodor: Documentele mănăstirilor din Bucovina. Ms., pachet II/9, vol. VIII, s. 215–216, no. 91.

⁸⁸ Rosetti, Radu: Pământul, s. 229.

⁸⁹ RAL-B, Ro. Ms. no. 4023, s. 25r, doc. no. 13.

⁹⁰ Popovici, George: Index Zolkiewiensis. In: Candela, Cernăuți, 3, 1884, no. 10, s. 695, doc. no. 32–33; no. 12, s. 747, doc. no. 79; 4, 1885, no. 1, s. 23, doc. no. 77; no. 2, s. 96, doc. no. 135.

⁹¹ RAL-B, Ro. Ms., Ms. no. 4023, s. 25r, doc. no. 13.

⁹² Caproșu, Ioan: Doc. ist. orașului Iași. Vol. VI (1756–1770). Iași 2004, doc. no. 14 and . no. 407.

⁹³ Bejan, Cezar: Duță. Alexandru: Iordache, Stelian: Solomon, Viorica (ed.): Tezaur documentar gălățean, Bucharest, 1988, s. 42–44, doc. no. 14.

⁹⁴ RAL-B, Ro. Ms., Ms. no. 4023, s. 21r–v, no. 4.

of the dedicated monasteries managed to raise huge fortunes at the expense of their own sanctuary; they didn't minister for the church or for helping the poor, the widows, the elderly and the orphans; they deprived the other monks from their due food and proper clothing; upon the monasteries' income and expenditure monitoring, they managed to deceive both the Moldavian vestrymen and the Levantine bishops to whom they had pledged obedience. Theoretically, if the hegumens didn't prove to be good treasurers for the religious residence they supervised, they should have been removed from their office as hegumens after the checks performed by the monastery vestrymen and princes of the region. Unfortunately, the vestrymen believed blindly in the words of such hegumens, especially since the latter kept the first ones always on the monastery diptychs in order to corrupt their vigilance, while princes trusted these vestrymen blindly. For this reason, most often, the monastic community came to diminish or vanish altogether, and the dedicated monasteries of Moldavia were let to collapse; this sparked indignation among the foreign scholars that visited the Danubian Principalities⁹⁵. The poor state of the dedicated monasteries, with wasteful or greedy superiors, extended to all monasteries in the time of war, pestilence, locusts plagues and famine, when income decreased naturally for the monastic establishments.

Thus, the sources of income for Moldavian monasteries were extremely varied: the land exploitation, the right to charge a number of fees and fines, exemptions from taxes, and sometimes, money donations. The amount of the income differed from one monastery to another, from one village to another, and from one year to another. The amount of such revenues is only known for the income derived from administering the monastery real estate, representing one tenth of the products obtained on the monastic domain. Although colossal when compared to the income of other inhabitants of the principality, the Moldavian monasteries' income was much smaller than that of the monasteries in the Catholic world. However, despite this handicap, the monasteries of Moldavia supported the orthodoxy from Transylvania, Poland and the Ottoman Empire.

Příjmy moldavských klášterů v období od 15. do poloviny 18. století

Navzdory skutečnosti, že moldavské a valašské kláštery měly značný územní rozsah a hluboce ovlivnily sociální, ekonomický, politický a kulturní život v pravoslavné Levantě, vědecký zájem historiků se tomuto tématu zatím vyhnul. Příčiny této situace jsou pravděpodobně především metodologické: obrovské množství dokumentů, psaných v různých jazycích a různých paleografických kulturách (slovanské, rumunské, řecké, latinské a německé), které jsou většinou nepublikované.

V období od 15. století do poloviny 18. století provedla knížata a vysocí dvorští hodnostáři rozsáhlé donace centrálních panství ve prospěch obou moldavských pravoslavných církví a klášterů ve zbytku Osmanské říše. Nejdůležitějšími dary byly celé obce nebo jejich části, vinice, mlýny i finanční dary, k nim je možné připočítat ještě další dary celé pravoslavné Levanty. Pravoslavná církev v Moldávii tak upevnila své majetkové posatvení získáním vesnic od jejich právoplatných vlastníků.

Zdroje příjmů moldavských klášterů se velmi lišily: zemědělství, vybírání poplatků a pokut, osvobození od daní a někdy i peněžní dary. Výše příjmů se lišila od jednoho kláštera

⁹⁵ Count d'Hauterive: Mémoire sur l'état de la Moldavie, s. 154–157.

k druhému, od jedné vesnice do druhé a od jednoho roku do dalšího. Výše těchto příjmů je známá pouze u příjmů plynoucích ze správy klášterních nemovitostí, což představuje asi jednu desetinu celkového příjmu klášterní domény, i když velmi významnou, zejména ve srovnání k příjmům ostatních obyvatel knížectví. I tak byly ovšem příjmy moldavských klášterů mnohem menší než u klášterů v katolickém světě. I přesto podporovaly moldavské kláštery pravoslavi v Transylvánii, Polsku a Osmanské říši.

Tento významný rozpor vzhledem ke katolické Evropě byl primárně určen menším vlivem a bohatstvím Moldávie ve srovnání s katolickými státy Evropy. Dále, hospodářský rozvoj tohoto rumunského knížectví značně utrpěl v důsledku vzniku a rozvoji osmanského práva, po dobytí Konstantinopole (1453), krymského chanátu (1575) a Uher (1526), takže knížectví bylo nuceno přijmout osmanskou nadvládu a zaplatit poplatek, jehož hodnota se neustále zvyšovala. Navíc se situace v Moldávii stala velmi obtížnou z důvodu obecného oslabení stříbra v celé Evropě a nedobré ekonomické situace v celé Osmanské říši.

K těmto příčinám mohou být dale připočteny přírodní katastrofy (sucho, sarančata, hladomor, epidemie, atd. velmi běžné v oblasti Dunaje). Kromě toho, chudoba klášterů byla také zapříčiněna sporadickými vojenskými konfrontacemi mezi Moldávií a Uherskem, Polskem a později Osmanskou říší, po kterých následovaly války sousedních zemí na jejich vlastním území: Polsko, Rakousko, Rusko a Osmanská říše. Obraz pak doplňují četné drancovací nájezdy a výpravy za otroky, k posledním dochází v roce 1758. Všechny tyto války obecně ovlivňují ekonomickou situaci knížectví mezi Dněstrem a Karpaty a zejména z moldavských klášterů činí oblíbený cíl pro lup vojáků.

K ožebračení mnoha klášterů konečně vede snaha některých knížat sanovat své dluhy z klášterního majetku a výnosů.

UDĚLOVÁNÍ SVÁTOSTI BIŘMOVÁNÍ PRAŽSKÝMI SVĚTÍCÍMI BISKUPY JANEM MATOUŠEM SCHWEIBEREREM A ERASMEM DIVIŠEM KRIEGEREM V LETECH 1779–1792

STANISLAVA JÍLKOVÁ

Východním pramenem tohoto příspěvku se stala *Kniha funkcí světicích biskupů Jana Matouše Schweiberera a Erasma Diviše Kriegera z let 1779–1792 (Liber functionum)*,¹ uložená v Národním archivu v Praze ve fondu s názvem Archiv pražského arcibiskupství. Kromě zápisů o udělení svátosti biřmování obsahuje rovněž záznamy o udělení svátosti nižšího a vyššího svěcení a o uskutečněných kanonických vizitacích na území pražské arcidiecéze.²

Kniha má rozměry 22 x 38 cm, koženou vazbu s tlačenými ornamenty a je nefoliovaná. Časový rozsah knihy zahrnuje období od 21. července 1779 do 9. července 1792. Všechny zápisy byly vyhotoveny v latinském jazyce. Vlastní záznamy o biřmování, nadepsané „*Catalogus Confirmatorum*“, zaujímají v knize pouze 11 folií. Každé z nich je rozděleno do třech sloupců; v prvním je uvedeno datum udělení svátosti biřmování, resp. pouze den, ve druhém lokalita, kde k němu došlo spolu s patrociniem daného kostela a v posledním počet biřmovaných osob. Zápisy v knize byly vedeny chronologicky podle jednotlivých let, které byly uvnitř ještě dále členěny na měsíce a následně i dny.³

V případech, že k udělení svátosti biřmování došlo během kanonické vizitace, je tato skutečnost v knize rovněž poznamenána.⁴ Pokud bylo v jednom kostele biřmováno větší množství osob během jediného dne, byly obřady rozděleny do několika denních dob, jak je ostatně uvedeno u příslušných zápisů v knize.⁵ V jednom dni však mohl světicí biskup

¹ Národní archiv (NA), fond Archiv pražského arcibiskupství (APA I), inv. č. 1286, sg. B 9/9. V tomtéž fondu se nacházejí i další knihy stejného typu, a to *Kniha funkcí světicích biskupa Václava Leopolda Chlumčanského 1795–1802* (inv. č. 1287, sg. B 10/1), *Kniha funkcí litoměřického biskupa Václava Leopolda Chlumčanského 1802–1810* (inv. č. 1288, sg. B 10/2), *Kniha biřmovaných světicím biskupem Františkem Vilémem Tippmannem 1833–1850* (inv. č. 1289, sg. B 10/3), *Kniha funkcí světicích biskupa Františka Viléma Tippmanna 1833–1852* (inv. č. 1290, sg. B 10/4) a *Kniha biřmovaných světicím biskupem Antonínem Vokounem 1749–1754* (inv. č. 1291, sg. B 10/5).

² Vzhledem k propojení biřmování a vizitací ve smyslu jejich častého udělení světicím biskupem právě během kanonických vizitací jednotlivých lokalit arcidiecéze byly v takových případech zápisy o biřmování konfrontovány se zápisy o vizitacích. Kvůli omezenému rozsahu příspěvku však nebylo možné věnovat se rozboru zápisů o vizitacích a udělení svátosti svěcení v *Knize funkcí* podrobněji.

³ Označení roku se vyskytovalo buď v podobě samotného číselného vyjádření roku nebo ve spojení „*Anno 1783*“ či „*Anno Domini 1784*.“ První v knize zaznamenaný rok byl uveden spolu s příslušným měsícem „*Mense Augusto A[nno] 1779*.“

⁴ V těchto případech předcházela vlastnímu záznamu v knize nejčastěji věta v podobě „*In Visitatione Canonica* (následovalo datum vizitace) *confirmati sunt in* (následoval příslušný kraj);“ např. od 10. do 20. července 1782.

⁵ Např. na Svaté Hoře u Příbrami bylo dne 9. června 1782 biřmováno 2398 osob při ranní („*mane*“) a 2739 osob při dopolední pobožnosti („*a[nte]meridie*“). O den dříve přijalo tuto svátost 984 osob při večerní pobožnosti („*ad vesperum*“).

udílet biřmování i na více místech v rámci jedné lokality nebo dokonce v několika různých lokalitách.⁶ Na konci každého roku se nacházel podpis příslušného biskupa s uvedením titulu, s výjimkou let 1783, 1785 a 1792.⁷

Biřmování je druhou ze sedmi svátostí Nového zákona, ustanovenou samotným Ježíšem Kristem v souvislosti se Sestláním Ducha Svätého;⁸ jako skutečnou svátost ji na svém 7. zasedání dne 3. března 1547 ustanovil v dekretu o svátostech Tridentinský koncil (1545–1563).⁹ Latinský termín pro biřmování – confirmatio – je odvozen od slovesa „confirmare“, což znamená utvrdit či posilnit (ve víře) a užívá se již od 7. století.¹⁰ Udělovat tuto svátost pokřtěným osobám mají právo výhradně biskupové; kněží pouze výjimečně po zplnomocnění papežem.¹¹

Za archiepiskopátu Antonína Petra Příchovského z Příchovic (1764–1793)¹² udělovali svátost biřmování na území pražské arcidiecéze v letech 1779–1792 dva světící biskupové,¹³ a to Jan Matouš Schweiberer a Erasmus Diviš Krieger.

⁶ Dne 15. června 1783 biřmoval biskup Krieger nejprve 105 osob v domácí kapli své biskupské rezidence a poté 429 osob v Metropolitním chrámu sv. Víta.

⁷ Celá podpisová formule zněla následovně: „Confirmavi Joan.[nes] Matth.[aeus] Schweiberer m[anu] p[ropria] Ep[iscopu]s Suffraganeus.“ Erasmus Diviš Krieger používal odlišnou podpisovou formuli, a to pro rok 1781 „Erasmus Krieger Ep[iscopu]s Tiberiadensis m[anu] p[ropria]“ a v následujících letech pak, vzhledem k odlišnému titulu, ke svému jménu přidával „Ep[iscopu]s Vic[arius] gl[ene]ral[is] et off[icia] ll[is].“

⁸ Písmo svaté nepřimo dokládá, že svátost biřmování pochází od samotného Ježíše Krista, a to v *Evangelium sv. Jana*, kap. 7, verš 37–39 (Kristus slíbil všem, kdo v něj věří, že jim po svém Nanebevstoupení sešle Ducha svätého) a ve *Skutcích apoštolů*, kap. 8, verš 15–17 a kap. 19, verš 6 (vkládáním rukou přijali pokřtění od apoštolů Ducha svätého); viz *Český slovník bohovědný 2*, Praha 1916, s. 254.

⁹ Tamtéž. Biřmování byly v tomto dekretu věnovány celkem tři kanóny, jejich plné znění viz Sacrosanctum Concilium Tridentinum. Augusta Vindellicorum 1781, s. 100–101.

¹⁰ Jiné latinské výrazy pro svátost biřmování jsou „manus impositio“, „chrisma“, „unctio“, „signaculum“, „perfectio“, „consummatio“, „unguentum perenne supercoeleste“ či „oleum sanctificatum“; viz *Český slovník bohovědný*, s. 253–254.

¹¹ Tamtéž, s. 255.

¹² Antonín Petr Příchovský z Příchovic se narodil 28. srpna 1707 na svojišinském zámku jako syn plzeňského krajského hejtmána Ferdinanda svobodného pána z Příchovic. Po studii na gymnáziu v Klatovech a v jezuitské klementinské koleji na Starém Městě pražském odešel v roce 1726 do Říma, kde se nechal zapsat na Collegium Germanicum. Po svém návratu do Čech byl 29. dubna 1731 vysvěcen na kněze a o čtyři roky později získal na pražské univerzitě doktorát teologie. Poté působil jako děkan v Sobotce, než byl císařem Karlem VI. (1705–1740) jmenován titulárním opatem v klášteře sv. Jiří v Gottalu (Uhry). O rok později se stal děkanem kostela Všech svätých na Pražském hradě a 5. září 1746 byl zvolen kanovníkem Metropolitní kapituly v Praze. 23. června 1749 byl ustanoven děkanem při kostele sv. Apolináře na Novém Městě pražském a 4. listopadu 1752 ho Marie Terezie (1740–1780) jmenovala pražským biskupem-koadjutorem; téhož roku byl arcibiskupem Janem Mořicem Gustavem hrabětem z Manderscheid-Blankenheimu (1733–1766) rovněž vysvěcen na titulárního biskupa emžského (Emessena). V letech 1754–1763 působil jako králové-hradecký biskup; od roku 1753 zastával zároveň i funkci svatovítského kapitulního děkana a od 10. listopadu 1755 do 21. října 1759 funkci kapitulního probošta tamtéž. V roce 1759 získal spolu se svými bratry hraběcí predikát. Po konfirmaci 29. října 1763 přijal Příchovský během intronizace 13. května následujícího roku v chrámu sv. Víta z rukou světícího biskupa Jana Ondřeje Kaysera z Kaysernu arcibiskupské pallium. Při korunovaci Leopolda II. (1790–1792) na českého krále v katedrále sv. Víta dne 6. září 1791 využil poprvé v dějinách pražského arcibiskupství práva obléci si při této příležitosti purpurové kardinálské roucho, přestože sám kardinálem nebyl; stejným způsobem korunoval 12. září i jeho manželku Marii Ludviku a o rok později také Františka I. (1792–1835). Zemřel 14. dubna 1793 a je pochován v Pernštejnské kapli v chrámu sv. Víta na Pražském hradě; viz Podlaha, Antonín: *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. Metropolitanæ Ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*. Pragae 1912, s. 274–276; Frind, Anton: *Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag*. Prag 1873, s. 249–270; Borový, Kliment: *Dějiny diecése pražské*. Praha 1874, s. 390–397; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803*. Berlin 1990, s. 352–353; Buben, Milan M.: *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*. Praha 2000, s. 267–272.

¹³ Světící biskup (lat. *episcopus titularis, suffraganeus* či *auxiliaris*; něm. *Weihbischof*) se původně nazýval „episcopus in partibus infidelium“, protože v době vzniku této instituce v 7. století šlo o biskupy, kteří nemohli vykonávat vlastní pravomocí, neboť jejich diecéze byla zrovna v rukou pohanů – Saracénů. Biskupům, kteří byli

Jan Matouš Schweiberer, který v úřadu vystřídal Františka Xavera Tvrdého,¹⁴ se narodil v roce 1710.¹⁵ Na pražské univerzitě dosáhl titulu bakalář teologie a postupně působil jako praeses alumnů arcibiskupského semináře v Praze, vychovatel v rodině hraběte z Vrtby, farář ve Výsluní, děkan v Žebráku a Brandýse nad Labem a také kanovník kapituly ve Staré Boleslavi, než byl dne 19. srpna 1759 zvolen kanovníkem Metropolitní kapituly v Praze; do této funkce byl slavnostně uveden 24. srpna téhož roku.

O necelé dva roky později, 18. května 1761 byl překvapivě zvolen rektorem pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity, přestože během svého studia dosáhl pouze bakalářského titulu a nebyl ani členem řádu Tovaryšstva Ježíšova, jak se v té době předpokládalo. Roku 1767 se stal děkanem kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském, který již od svého založení v roce 1362 spravovala svatovítská kapitula.¹⁶

Dne 21. července 1779 byl vysvěcen na světicího biskupa pražského s titulem biskupa antipaterského; zároveň působil i jako děkan staroboleslavské kolegiální kapituly a asesor rektifikační komise. Dne 9. května 1780 byl zvolen děkanem Metropolitního chrámu sv. Víta v Praze. Zemřel v cisterciáckém klášteře na Zbraslavi dne 27. června 1781, když se léčil v nedalekých lázních Malá Chuchle ze záchvatu mrtvice. Je pochován v kryptě Metropolitního chrámu sv. Víta.¹⁷

Jeho nástupce Erasmus Diviš (Dionysius) Krieger se narodil 4. března 1738 v Mašově. Po získání titulu magistr teologie na pražské univerzitě přijal 7. března 1761 v Praze kněžské svěcení. Od roku 1771 působil jako děkan v Radonicích a poté, co byl 9. ledna 1776 zvolen kanovníkem pražské Metropolitní kapituly a do svého úřadu slavnostně uveden 4. února následujícího roku, začal rovněž německy kázat v chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Dne 22. března 1779 se stal konsistorním radou a 9. května o rok později byl jmenován děkanem kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském.

Rok 1781 byl v jeho církevní dráze mimořádně úspěšný, neboť 22. dubna byl jmenován generálním vikářem a oficiálem pražské konsistoře, o něco později děkanem ve Staré Boleslavi¹⁸ a 28. října byl arcibiskupem Příchovským vysvěcen na pražského světicího

z těchto území vypuzení, ponechal papež jejich hodnosti, neboť pokládal i nadále tato území za křesťanská; viz Rittner, Edward: *Církevní právo katolické*. 1, Praha 1887, s. 145.

¹⁴ František Xaver Tvrdý se narodil v roce 1715 v Blatné (přesné datum jeho narození není známo). Na pražské univerzitě získal titul bakalář teologie a poté působil jako děkan ve svém rodišti. V roce 1762 se stal děkanem kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském a zároveň i asesorem pražské konsistoře; v jejím čele pak jako generální vikář a oficiál stanul dne 2. května 1775. V roce 1776 byl jmenován děkanem kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi a o rok později dne 14. ledna přijal z rukou arcibiskupa Antonína Petra Příchovského jednak titul pražského světicího biskupa a jednak titulárního biskupa z Hippo. Zemřel v klášteře minoritů při kostele sv. Jakuba Většího na Starém Městě pražském na záchvat mrtvice dne 22. března 1779 a je pochován v tamní kryptě; viz Podlaha, A.: *Series praepositorum*, s. 284.

¹⁵ Přesné datum jeho narození není známo.

¹⁶ Kostel sv. Apolináře na Novém Městě pražském, jehož děkané byli zároveň i kanovníky Metropolitní kapituly sv. Víta, byl založen v roce 1362 na místě bývalé kaple sv. Jiljí, kam bylo přemístěno sídlo kolegiální kapituly ze Sadské u Nymburka; prabošta, děkany i kanovníky jmenoval pražský arcibiskup. Na konci 15. století bylo stále častěji udělováno svatoapolinářské děkanství duchovním strany podobojí a po roce 1503 působili při tomto kostele dokonce dva děkané současně: katolický se sídlem u sv. Víta bez jakéhokoli hmotného zabezpečení a duchovní strany podobojí, jemuž plynuly veškeré zisky ze statků, vrácených svatoapolinářské kapitule po husitských válkách. Roku 1599 daroval císař Rudolf II. (1576–1611) kostel sv. Apolináře se všemi statky i privilegií pražské novoměstské radě, jejíž členové však byli z valné většiny nekatolíci. Zápis o tomto darování však byl v roce 1628 z desek zemských vymazán a kostel sv. Apolináře přešel opět pod správu svatovítské kapituly. Podrobněji o tomto kostele a kapitule viz Ekert, František: *Posvátná místa královského hl. města Prahy*. 2. díl, s. 142–152.

¹⁷ Viz Podlaha, A.: *Series praepositorum*, s. 285–286.

¹⁸ Ohledně působení Erasma Diviše Kriegera ve Staré Boleslavi cituje A. Podlaha pasáž z článku Josefa Prokopa Horčice z Časopisu pro dějiny katolického duchovenstva z roku 1841, s. 142–143: „*O zvelebení kostelů Boleoslavských byl tento pán velmi starostlivý. Obojí totiž chrám, jak Panny Marie tak sv. Václava dal vyblíiti, obrazy*

biskupa s titulem biskupa tiberiadského. Dne 21. srpna 1787 byl zvolen děkanem Metropolitní kapituly a 6. srpna 1790 i kapitulním proboštem. Téhož roku se Krieger zúčastnil také císařské korunovace Leopolda II. ve Vídni a o rok později i jeho královské korunovace v Praze. Zemřel 27. prosince 1792 a byl podle svého přání pochován ve Staré Boleslavi na hřbitově u zdi presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie.¹⁹

Za episkopátu Jana Matouše Schweiberera bylo v době od 21. srpna 1779 do 17. června 1781 včetně biřmováno celkem 9382 osob a za episkopátu Erasma Diviše Kriegera od 30. října 1781 do 9. července 1792 včetně celkem 258 178 osob, což činí dohromady 267 560 osob. Následující stránky budou věnovány rozboru biřmování v jednotlivých měsících zmíněných let s přihlédnutím k lokalitám a patrociniím, kde byla tato svátost udělována (přehled biřmování v pražské arcidiecézi v jednotlivých měsících let 1779–1792 podává Příloha na konci tohoto příspěvku).

V roce 1779 biřmoval Jan Matouš Schweiberer od 21. srpna do 23. prosince celkem 918 osob; nejvíce v listopadu (381) a nejméně v prosinci (14). S výjimkou tří dnů proběhla všechna biřmování v Praze, a to v Metropolitním chrámu sv. Víta (21. srpna, 8., 12. a 18. září, 10. října a 30. listopadu);²⁰ v biskupské rezidenci,²¹ kterou lze ztotožnit s „domácí kaplí“²² v témže paláci (29. srpna, 2. září, 9. října, 6. listopadu, 10., 21. a 23. prosince); v kostele sv. Tomáše na Malé Straně (19. prosince) a v blíže neurčené studentské kapli v téže čtvrti (28. srpna).

Mimo Prahu se pak biřmovalo ve Staré Boleslavi jednak v kostele Nanebevzetí Panny Marie a jednak v bazilice sv. Václava, což je příznačné vzhledem k datu udělení této svátosti ve dnech 28.–29. září a dále v lokalitě Vraný, jež byla majetkem Metropolitní kapituly (12. listopadu, patrociniium neuvedeno). Nejvíce osob během jednoho dne – 370 – bylo biřmováno právě v poslední zmíněné lokalitě – Vraným, nejméně pak 21. prosince v domácí kapli, kdy šlo pouze o jedinou osobu.

V roce 1780 bylo biskupem Schweibererem biřmováno celkem 6641 osob. Kromě Prahy se zde z mimopražských lokalit objevuje tradičně Stará Boleslav, a to nikoli jen o slavnosti sv. Václava dne 28. září, nýbrž i 3. dubna a 15. srpna, což je pochopitelné vzhledem k patrociniu Nanebevzetí Panny Marie u jednoho z tanních kostelů. K dalším lokalitám patřila Uhříněves (4. června) a Ročov (31. července); v jednom případě (24. října), nebyla lokalita uvedena.

Nejvíce osob biřmovaných v jednom dni, celkem 3573, přijalo tuto svátost o slavnosti Seslání Ducha Svatého (Letnice) dne 14. května v Metropolitním chrámu sv. Víta.²³

a sochy očistiti a znova pozlatiti. Za téhož času v Praze mnoho klášterů zrušeno bylo. Týž pečlivý biskup z těch vyzdvížených klášterů rozličné věci chrámové, oltáře, kazatelnice, zpovědnice, berle, obrazy zakoupil a jimi Staroboleslavské chrámy ozdobil; toho spolu dociliv, že ty posvátné věci do rukou světských nepřišly. Nápodobně mnohé knihy ze zrušených klášterů zakoupil, ke knihám po děkanech a jiných mužích zanechaným přidal, a tím způsobem zakladatel byl nynější knihovny Svato-Václavské v Staré Boleslavi;“ viz Podlaha, A.: Series praepositorum, s. 292.

¹⁹ Monumentální náhrobek od sochaře Josefa Malinského je opatřen následujícím epitafem: „*Ferventi religionis vindici, pauperum patri optimo Erasmo Dionysio Krieger, episc. Tiberiadensi, S[anctae] M[etropolitanae] E[cclisiae]. praeposito, antiquiss[imae]. colleg[iate]. eccles[iae]. Vet[ero]-Boles[aviensis]. dec[ano]. cap[ituli]. et Celsiss[imi]. princ[ipis]. archiep[iscopis]. Pragens[is]. suffragan[eo]., vic[ario]. generali et officiali amici et cultores posuerunt anno MDCCXIII. Obiit die 27. Decembris a. 1792 aetat. 55;“ tamtéž, s. 291–292; Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches. Berlin 1990, s. 244.*

²⁰ Metropolitní chrám sv. Víta byl v zápisech vždy uváděn zkratkou S.M.E., což znamená „*S[ancta] M[etropolitana] E[cclisia]*.“

²¹ Biskupská rezidence byla označována jako „*residentia Ep[iscopis]*.“

²² V zápise z 3. března 1782 se uvádí, že k biřmování došlo v domácí kapli v biskupské rezidenci („*in Stello domestico, residentia episcopalis*“).

²³ Přesné datum není v *Knize funkcí* uvedeno, pouze údaj, že se tak stalo o Letnicích („*per Festa Pentecostia*“). Bylo ho proto zapotřebí dohledat, viz Emler, Josef: Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české. Praha 1876, s. 5.

Vzhledem ke spojitosti svátosti biřmování se Sesláním Ducha Svatého bylo velké množství osob v tuto dobu biřmováno i v následujících letech. Vysoký počet biřmovanců se váže rovněž k datu 4. června v Uhříněvsi – 1209 osob; patrocinium však v tomto, stejně jako v pěti dalších případech v roce 1780, nebylo v *Knize funkcí* uvedeno.²⁴

Nejméně biřmovanců – jeden – přijalo tuto svátost v Metropolitním chrámu sv. Víta (10. a 14. dubna a 2. července), v domácí kapli (12. května a 11. června) a v biskupské rezidenci (5. listopadu).²⁵ K biřmování v jedné lokalitě, ale na dvou rozdílných místech, došlo 11. června v Praze; v chrámu sv. Víta udělil biskup tuto svátost 13 osobám a v domácí kapli jedné.

Rok 1781 byl výjimečný tím, že se během něj při udělení svátosti biřmování vystřídali oba zmínění biskupové; Jan Matouš Schweiberer biřmoval naposledy 17. června a Erasmus Diviš Krieger poprvé 30. října, a to hned dvakrát v jednom dni: v Praze v Metropolitním chrámu sv. Víta u oltáře sv. Jana Nepomuckého udělil tuto svátost jedné osobě a v domácí kapli dvěma; celkem Schweiberer od 1. dubna do 17. června včetně biřmoval 1823 osob a Krieger od 30. října do 22. prosince včetně 10 osob.

Ke všem biřmováním tohoto roku došlo výhradně v Praze: patnáctkrát v domácí kapli a jen dvakrát v chrámu sv. Víta – u již zmíněného oltáře sv. Jana Nepomuckého a ve Svatováclavské kapli dne 22. prosince (2 osoby). Největší počet biřmovanců (993), přijal tuto svátost ve dnech 3.–6. června, což je pochopitelně vzhledem ke skutečnosti, že slavnost Seslání Ducha Svatého připadla toho roku právě na 3. června.²⁶ Pouze jedna osoba pak byla biřmována ve dnech 30. října, 1. listopadu, 1. a 19. prosince.

Na snížení celkového počtu biřmovanců v roce 1781 se v porovnání s ostatními roky nejvíce podílela absence biřmování ve Staré Boleslavi o slavnosti sv. Václava dne 28. září, neboť v době od 27. června do 28. října nebyl úřad sufragána obsazen.²⁷

V roce 1782 udělil Erasmus Diviš Krieger svátost biřmování celkem 52653 osobám, což je zřetelný nárůst oproti předcházejícím letům; nejvíce biřmovanců, celkem 4591, přišlo dne 13. srpna do kostela Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem; souvislost s nadcházející slavností Nanebevzetí Panny Marie o dva dny později je zde více než zřejmá. Téhož dne pak biskup biřmoval ještě dalších 943 osob v kostele sv. Václava ve Velkém Březně. Neobvykle vysoký počet biřmovaných nejen tohoto roku, ale i následujících tří let, je dán především spojením kanonických vizitací s udělováním svátosti biřmování.

První vizitace proběhla na území Čáslavského kraje ve dnech 10.–20. července²⁸ a biskup Krieger při ní ve dnech 11.–20. července (s výjimkou 16. července) biřmoval celkem 7927 osob v následujících lokalitách: Český Brod (sv. Gothard, 169 osob),²⁹ Plaňany (Neposkvrněné početí Panny Marie, 213 osob),³⁰ Kutná Hora (sv. Jakub Větší, 1783 osob), Čáslav (sv. Petr a Pavel, 415 osob), Golčův Jeníkov (sv. František Serafinský, 1136 osob),

²⁴ Patrocinium nebylo dále uvedeno v případě Staré Boleslavi dne 3. dubna, 15. srpna ani 28. září (v posledním případě se však lze domnívat, že se jednalo o baziliku sv. Václava vzhledem ke slavnosti stejnojmenného zemského patrona, jež na zmíněný den připadá), Ročova dne 31. července a u nejménované lokality dne 24. října.

²⁵ Přestože je v knize uveden termín „*děkánská rezidence*“ (residentia decanali), jde s přihlédnutím k zápisům z ostatních let pravděpodobně o rezidenci biskupskou.

²⁶ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 25. Počet biřmovanců se v *Knize funkcí* uvádí společný pro oba dny; nelze proto přesně určit, kolik osob přijalo svátost každý jednotlivý den; v záznamech z dalších let se tato situace opakovala ještě několikrát.

²⁷ Jan Matouš Schweiberer zemřel 27. června 1781 a Erasmus Diviš Krieger byl do této funkce vysvěcen až 28. října téhož roku, jak je uvedeno v předchozím textu.

²⁸ V *Knize funkcí* jsou záznamy o vizitaci uvedeny následovně: „*In Visitatione Canonica a Die 10 Julii usque ad 20 inclusive confirmati sunt in Circulo Czeslaviensi ...*“

²⁹ V závorce je kromě počtu biřmovanců uvedeno i patrocinium kostela, v němž k biřmování došlo.

³⁰ V *Knize funkcí* je v části, týkající se biřmování, uvedeno chybně patrocinium kostela v Plaňanech jako Nanebevzetí Panny Marie, zatímco v části o vizitacích ve správné podobě jako Zvěstování Panny Marie.

Habry (Nanebevzetí Panny Marie, 1176 osob), Skuhrov (sv. Mikuláš, 568 osob), Němec-ký (dnes Havlíčkův) Brod (Nanebevzetí Panny Marie, 1357 osob) a Pohled (Nanebevzetí Panny Marie (dnes sv. Ondřej v bývalém klášteře cisterciáček), 1110 osob).

Vizitace Litoměřického kraje³¹ se uskutečnila ve dnech 13.–26. září (s výjimkou 19., 21. a 23. září). Při této příležitosti udělil biskup Krieger svátost biřmování celkem 4539 osobám v lokalitách Noutonice (sv. Jan Křtitel, 213 osob), Minice (sv. Jakub Větší, 287 osob), Velvary (sv. Kateřina Alexandrijská, 519 osob), Charvatce (Nanebevzetí Panny Marie, 482), Budyně nad Ohří (sv. Václav, 823 osob), Roudnice nad Labem (Narození Panny Marie, 723 osob), Černouček (sv. Bartoloměj, 176 osob), Lužec nad Vltavou (sv. Jiljí, 672 osob), Obříství (sv. Jan Křtitel, 328 osob), Kojetice (sv. Vít, 271 osob) a Líbeznice (sv. Martin, 45 osob).

K poslední vizitaci roku 1782 došlo v Boleslavském a Kouřimském kraji ve dnech 5.–16. října (s výjimkou 8. října), a udělení svátosti biřmování se tentokrát týkalo celkem 7004 osob. Mezi navštívené lokality patřily Bezno (sv. Petr a Pavel, 374 osob), Mladá Boleslav (Nanebevzetí Panny Marie, 919 osob), Mnichovo Hradiště (sv. Jakub Větší, 1319 osob), Libáň (sv. Duch, 1319 osob),³² Dobrovice (sv. Bartoloměj, 779 osob), Rožďalovice (sv. Havel, 575 osob), Nymburk (sv. Jiljí, 480 osob), Sadská (sv. Apolinář, 192 osob), Kouřim (sv. Štěpán, 383 osob), Kostelec nad Černými Lesy (sv. Anděl strážní, 383 osob) a Říčany (sv. Petr a Pavel, 281 osob).

Ve dnech 8.–12. června 1782 přijal svátost biřmování na poutním místě řádu Tovaryšstva Ježíšova Svaté Hoře³³ tak vysoký počet osob (9432), že se dne 9., 10. a 11. června biřmovalo dokonce dvakrát denně. Stalo se tak u příležitosti padesátého výročí Korunovace Panny Marie Svatohorské, jež od roku 1732 připadá na třetí neděli po slavnosti Sslání Ducha Svatého, a v roce 1782 šlo právě o 9. červen.³⁴

Nejnižší počet biřmovaných osob v jednom dni (jedna), ve zmíněném roce se vyskytl hned několikrát: u oltáře sv. Jana Nepomuckého v Metropolitním chrámu u sv. Víta (24. února) a šestkrát v domácí kapli, resp. v biskupské rezidenci (3. a 17. března, 13. května, 14., 26. a 28. června).

Lokalita nebyla v tomto roce uvedena v *Knize funkcí* celkem třikrát v případě biřmování od 19. do 21. května. Na 19. května však v roce 1782 připadla slavnost Sslání Ducha Svatého,³⁵ čemuž odpovídá i poměrně vysoký počet biřmovanců – 927 – a vzhledem k předcházející a následující lokalitě v *Knize funkcí*, již byla Praha, se lze domnívat, že svátost byla udělena v Metropolitním chrámu sv. Víta.

V roce 1783 bylo biřmováno celkem 60663 osob; nejvíce během jednoho dne v Sepekově v kostele Jména Panny Marie dne 14. září, kdy se jednalo o 4590 osob³⁶ a nejméně (pouze dvě osoby), v domácí kapli dne 4. února. Vysoký počet biřmovanců se váže rovněž k lokalitě Zbraslav dne 20. srpna (1525) a lokalitě Milevsko dne 15. září (1361). V prvním

³¹ Vizitovaný kraj není v *Knize funkcí* u biřmování uveden, u vizitací ano.

³² U lokalit Mnichovo Hradiště a Libáň je v *Knize funkcí* uveden stejný počet biřmovaných osob; s největší pravděpodobností jde o chybu pisáře, neboť zmíněné lokality na sebe v knize chronologicky navazují. Stejná chyba se opakovala i v případě Kouřimi a Kostelce nad Černými Lesy 14. a 15. října 1782 a Metropolitního chrámu sv. Víta v Praze 22. května 1785 (v jednom dni proběhlo dvoji biřmování).

³³ V roce 1782 spravoval poutní místo Svatá Hora řád Tovaryšstva Ježíšova; kongregace Nejsvětějšího Vykupitele (redemptoristé) je převzala až v roce 1861; viz Ottův slovník naučný. 11, Praha 1897, s. 556.

³⁴ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 10. O Korunovaci Panny Marie Svatohorské podrobněji např. Royt, Jan: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 2011, s. 171–172.

³⁵ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 10.

³⁶ Slavení svátku Jména Panny Marie ustanovil papež Inocenc XI. (1676–1689) na neděli v oktávě Narození Panny Marie, protože souvisí s vzýváním jména Panny Marie a její pomoci při porážce turecké armády u Vidně dne 12. září 1683; v roce 1783 tato neděle připadla právě na 14. září; viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 30. Dnes se slaví jako nezávazná památka 12. září; *pozn. aut.*

případě se tak stalo díky skutečnosti, že na zmíněný den připadá památka sv. Bernarda z Clairvaux, jednoho z autorů reformy cisterciáckého řádu, jemuž Zbraslavský klášter náležel a ve druhém zřejmě kvůli mariánskému patrociniu milevského klášterního kostela (Navštívení Panny Marie), neboť den 15. září spadá do oktávu Narození Panny Marie (přestože se liturgická památka Navštívení Panny Marie až do roku 1969 slavila dne 2. července; *pozn. aut.*).

V tomto roce došlo opět k udělení biřmování během vizitace, a to Loketského kraje ve dnech 14. července – 11. srpna (s výjimkou 16., 20., 26., 29., 31. července, 1., 7., 9. a 11. srpna).³⁷ Svátost přijalo celkem 47529 osob v lokalitách Doupov (Nanebevzetí Panny Marie, 1368 osob),³⁸ Karlovy Vary (sv. Máří Magdaléna, 3388 osob), Ostrov nad Ohří (sv. Michael Archanděl, 2690 osob), Hroznětín (sv. Petr a Pavel, 1398 osob), Jáchymov (sv. Jáchym, 4284 osob), Horní Blatná (sv. Vavřinec, 2845 osob), Nejdek (sv. Martin, 3107 osob), Jindřichovice (sv. Martin, 5293 osob), Krajková (sv. Petr a Pavel, 2576 osob), Mariánské Lázně (Nanebevzetí Panny Marie, 4317 osob), Kostelní Bříza (sv. Petr a Pavel, 1851 osob), Falknov (dnes Sokolov; sv. Jakub Větší, 2622 osob), Loket (sv. Václav, 1693 osob), Bochov (sv. Michael Archanděl, 4172 osob), Valeč (Narození sv. Jana Křtitele, 775 osob), Chyš (Zvěstování Panny Marie, 773 osob), Žlutice (sv. Petr a Pavel, 976 osob), Rabštejn nad Střelou (sv. Matouš, 1175 osob),³⁹ Nečtiny (patrociniem neuvedeno, 570 osob), Plasy (patrociniem neuvedeno, 120 osob) a Planá u Mariánských Lázní (patrociniem neuvedeno, 1536 osob).

V roce 1784 přijalo svátost biřmování celkem 31150 osob; nejvíce (mimo kanonickou vizitaci) – 1366, v Podbořanech dne 4. května a nejméně (jedna), v domácí kapli v biskupské rezidenci dne 14. července, 18. září a 7. listopadu. Poměrně vysoký počet osob (386), byl biřmován také o svátku sv. Jana Nepomuckého v domácí kapli a rovněž v pondělí v oktávu Seslání Ducha Svatého dne 31. května,⁴⁰ kdy se zmíněná svátost udílela hned na dvou místech; jednak v domácí kapli (111 osob) a jednak v Metropolitním chrámu sv. Víta (631 osob).

Počet biřmovaných osob pro dva dny dohromady byl v *Knize funkcí* uveden pro 24. až 25. srpna, kdy v premonstrátském klášteře Teplá přijalo svátost celkem 6627 osob.⁴¹

Ve Staré Boleslavi se v roce 1784 biřmovalo jednak v souvislosti s mariánskými svátky, v neděli oktávu Navštívení Panny Marie dne 4. července (179 osob)⁴² a o svátku Narození Panny Marie dne 8. září (278 osob), jednak o slavnosti sv. Václava dne 28. září (243 osob). Přestože ani v jednom případě není uvedeno patrociniem, lze se domnívat, že v prvních dvou případech šlo o kostel Nanebevzetí Panny Marie a ve druhém o baziliku sv. Václava.

Kanonická vizitace se v tomto, stejně jako v předcházejícím roce, konala pouze jediná, a to v Rakovnickém kraji ve dnech 8.–24. listopadu. Biskup Krieger tehdy biřmoval celkem 20171 osob, v lokalitách Tachovice (574), Zbečno (944), Slabce (2249), Kožlany (2244), Plasy (2567), Kolečovice (1409), Rakovník (1528), Nové Strašecí (1845), Smolnice (1367), Peruc (2334),⁴³ Zlonice (537), Slaný (535), Smečno (800), Unhošť (878) a Ho-

³⁷ V části *Knihy funkcí*, věnované zápisům o vizitacích, není, na rozdíl od části ohledně biřmování, uveden jako vizitační den 8. srpen.

³⁸ Nyní zaniklá lokalita v okrese Karlovy Vary; viz Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970. Praha 1978, s. 115.

³⁹ Jedná se o nyní již zaniklý kostel; *pozn. aut.*

⁴⁰ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 21.

⁴¹ Přestože v tomto případě není v *Knize funkcí* patrociniem uvedeno, vzhledem ke zmínce o tepelské kanonii je jasné, že se jednalo o klášterní kostel Zvěstování Panny Marie.

⁴² Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 21.

⁴³ V *Knize funkcí* byl v případě této lokality uveden dvojnásobný počet biřmovanců, a to v podobě „1417 + 917.“

stivice (360). Ani u jedné z těchto lokalit však nebylo uvedeno patrocinium kostela, kde k udělení svátosti došlo.

V roce 1785 udělil biskup Krieger svátost biřmování celkem 67984 osobám. Nejvíce biřmovanců – 1373, bylo v *Knize funkcí* zaznamenáno u svátku sv. Jana Nepomuckého dne 16. května. Lokalita v tomto případě sice nebyla uvedena, lze se však domnívat, že se tak stalo v Metropolitním chrámu sv. Víta, snad přímo u oltáře sv. Jana Nepomuckého. Navíc na předcházející den, tedy 15. května, připadla toho roku slavnost Seslání Ducha Svatého, což se rovněž odrazilo ve zvýšeném počtu biřmovanců, jichž bylo 507.⁴⁴ O něco méně osob (1269), pak bylo biřmováno v lokalitě Netvořice dne 28. října.

Pouze jedna osoba přijala zmíněnou svátost v Praze v domácí kapli (1. ledna, 14. února, 10. března, 8. června a 5. listopadu) a v Metropolitním chrámu sv. Víta (25. prosince).

Tradičně se v tomto roce biřmovalo i ve Staré Boleslavi, a to opět o slavení liturgické památky Navštívení Panny Marie dne 2. července (165 osob),⁴⁵ o svátku Narození Panny Marie dne 8. září (214 osob) a o slavnosti sv. Václava dne 28. září (163 osob).

Ani tento rok se neobešel bez kanonických vizitací, spojených s udělováním svátosti biřmování. První proběhla ve dnech 15.–18. března (s výjimkou 17. března) v Praze, a týkala se klášterních kostelů řádu premonstrátů ve čtvrti Hradčany (Nanebevzetí Panny Marie, 88 osob) a řádu obutých augustiniánů (sv. Tomáš, 50 osob) a bosých karmelitánů (Panna Marie Vítězná, 83 osob) ve čtvrti Malá Strana.

Druhá vizitace byla pouze jednodenní a uskutečnila se na Novém Městě pražském v kostele sv. Jindřicha (a sv. Kunhuty) dne 14. června; biřmováno při ní bylo 16 osob.⁴⁶

K další vizitaci s udělením svátosti biřmování došlo opět na území Prahy ve dnech 17.–25. června (s výjimkou 19. a 23. června) ve čtvrti Nové a Staré Město; 20. června pak využil biskup Krieger k biřmování tří osob ve své domácí kapli.⁴⁷ Na Novém Městě pražském navštívil kostely sv. Štěpána (biřmováno 143 osob) a sv. Vojtěcha (biřmováno 170 osob) a na Starém Městě kostely Panny Marie před Týnem (biřmováno 73 osob), řádový křížovník s červenou hvězdou, zasvěcený sv. Františku z Assisi (čili sv. Františka Serafinského; biřmováno 17 osob), dominikánský sv. Jiljí (biřmováno 69 osob) a sv. Havla (biřmováno 143 osob).

Poslední vizitace roku 1785 se odehrála na území Plzeňského kraje (a to jak jeho Plzeňského tak i Klatovského podílu)⁴⁸ ve dnech 13.–27. července (s výjimkou 24.–25. července). Biskup Krieger při ní udělil svátost biřmování v lokalitách Klatovy (2466 osob), Předslav (16 osob), Němčice (2080 osob), Plánice (400 osob),⁴⁹ Zdebořice (2512 osob), Nýrsko (7709 osob), Domažlice (10731 osob), Hostouň (6286 osob), Horšovský Týn (1747 a 1152 osob), Chudonice (2501 osob), Přeštice (4454 osob), Blovice (801 osob), Plzeň (25 osob) a Štítov (1 osoba). Ani u jedné z lokalit nebylo uvedeno patrocinium.

Tato vizitace navazovala na biřmování v Klatovech v kostele Narození Panny Marie ve dnech 10.–12. července, kdy svátost přijalo celkem 19693 osob. Datum udělení svátosti nebylo zvoleno náhodně, neboť ve zmíněném kostele se nachází zázračný obraz Panny Marie Klatovské, jenž je kopií obrazu z italského Re a dne 8. července 1685 začal na místě

⁴⁴ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 6.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ V části *Knihy funkcí*, věnované zápisům o vizitacích, není tato vizitace zaznamenána.

⁴⁷ Je nanejvýš pravděpodobné, že vizitace v kostele sv. Jindřicha dne 14. června souvisela s následující vizitací, započatou dne 17. června, přestože mezi nimi došlo ještě k biřmování 10 osob v kapli sv. Václava (zřejmě ve svatovítském chrámu) dne 15. června.

⁴⁸ Podle krajského rozdělení Čech z roku 1751; viz Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost. Praha 2005, s. 161.

⁴⁹ Na samém počátku vizitace byly dvakrát navštíveny dvě lokality v jednom dni, a to Klatovy a Předslav dne 13. července a Němčice a Plánice o den později.

čela Panny Marie krváčet.⁵⁰ Proto se v *Knize funkcí* v této souvislosti uvádí, že rok 1785 byl „jubilejním rokem Panny Marie,“ neboť uplynulo sto let od zmíněného zázraku.

V roce 1786 bylo biřmováno jen 3013 osob, což je pouhý zlomek v porovnání s deseti-tisíčovými čísly z předcházejících let. Na tomto stavu se podepsala především skutečnost, že se tohoto roku na území pražské arcidiecéze neuskutečnila žádná kanonická vizitace.

Nejvíce osob v jednom dni (1150), bylo biřmováno dne 5. června v Metropolitním chrámu sv. Víta, což souvisí se slavností Soslání Ducha Svatého, jež ve zmíněném roce připadla na předcházející den, tedy 4. června.⁵¹ Z toho důvodu se tato svátost 5. června udílela hned na dvou místech, a to kromě uvedené svatovítské katedrály i v domácí kapli, kde bylo biřmováno 204 osob.

Dvakrát během jednoho dne se biřmovalo rovněž dne 8. září ve Staré Boleslavi (79 a 43 osob), a přestože nebylo v *Knize funkcí* uvedeno patrocinium kostela, kde k této události došlo, je z uvedeného data zřejmé, že se tak stalo v chrámu Nanebevzetí Panny Marie, stejně jako v letech 1782–1783.⁵² V tomto kostele se ostatně v roce 1786 udělovala svátost biřmování i o jiných mariánských svátcích či slavnostech, např. dne 25. března (slavnost Zvěstování Páně, 45 osob), 2. července (liturgická památka Navštívení Panny Marie, 309 osob)⁵³ a 15. srpna (slavnost Nanebevzetí Panny Marie, 209 osob).

Celkový počet 251 biřmovaných osob v biskupské rezidenci hned pro čtyři dny najednou byl v *Knize funkcí* uveden pro dny 14.–17. května; udělení svátosti souviselo bezpochyby se svátkem sv. Jana Nepomuckého dne 16. května.

Nejméně osob – jedna, bylo biřmováno v Praze v Metropolitním chrámu sv. Víta (1. ledna, 16. a 30. dubna a 23. července) a v domácí kapli biskupské rezidence (6., 13. a 18. srpna, 15. října a 17. listopadu).

V roce 1787 přijalo svátost biřmování celkem 3675 osob, tedy jen o něco málo více než v předcházejícím roce; nejvíce během jednoho dne (710 osob), dne 28. května v Metropolitním kostele sv. Víta, neboť na předcházející den, tedy 27. květen, připadla toho roku slavnost Soslání Ducha Svatého.⁵⁴

Další poměrně vysoký počet biřmovanců přijal tuto svátost o mariánských svátcích a slavnostech ve Staré Boleslavi, a to 8. července (neděle v oktávu Navštívení Panny Marie, 300 osob),⁵⁵ 15. srpna (slavnost Nanebevzetí Panny Marie, 248 osob) a 9. září (neděle v oktávu Narození Panny Marie, 257 osob) a dále pak o slavnosti sv. Václava 28. září (309 osob). Přestože v *Knize funkcí* nebylo ani jednou uvedeno patrocinium kostela, v němž k udělení svátosti došlo, vzhledem k předcházejícím letům se všeobecně předpokládá, že co se týče mariánských svátků a slavností, stalo se tak opět v kostele Nanebevzetí Panny Marie a v případě slavnosti sv. Václava ve stejnojmenné bazilice.

Celkový počet biřmovanců pro více dnů, tentokrát šest, byl v *Knize funkcí* uveden pro 20.–25. října; šlo o 1226 osob.

Roku 1787 se také konala jedna pouze jednodenní kanonická vizitace, a to dne 13. února v nejmenované lokalitě v kostele sv. Filipa a Jakuba; při této příležitosti byla biřmována pouze jedna osoba.

Jedna osoba přijala v tomto roce svátost biřmování rovněž v Metropolitním chrámu sv. Víta, a to dne 28. ledna, 4., 11. a 25. února a 4. a 5. března.

⁵⁰ Podrobněji o této události viz Klatovy, Praha 2010, s. 234–238 (kapitola s názvem Klatovy zázračné).

⁵¹ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 26.

⁵² Chrám Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi není jako místo biřmování uveden v *Knize funkcí* v případě zápisů z 8. září roku 1784, 1786 a 1788–1789.

⁵³ Po úpravě liturgického kalendáře v roce 1969 připadá tato památka na den 31. května; *pozn. aut.*

⁵⁴ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 18.

⁵⁵ Tamtéž.

V roce 1788 biřmoval biskup Krieger celkem 7305 osob, což je dvojnásobek v porovnání s rokem 1787; nejvíce (1215), dne 24. srpna v Žaboklikách. Přestože v *Knize funkcí* není patrocinium uvedeno, stalo se tak v den titulární slavnosti kostela sv. Bartoloměje, jenž je tamním farním chrámem. Velké množství osob (2327), bylo rovněž biřmováno o slavnosti Selsání Ducha Svatého (11. května) a v následném oktávu ve dnech 12., 15.–18. a 20. května v Metropolitním chrámu sv. Víta.

Kanonická vizitace proběhla toho roku pouze jediná, ve dnech 20.–21. října na území Rakovnického kraje v lokalitách Slaný a Vraný; při té příležitosti bylo v prvně jmenované biřmováno 153 a ve druhé 195 osob. Vizitaci předcházelo ustanovení nového děkana při slánském kostele sv. Gotharda, během níž přijalo svátost biřmování 269 osob.

Biřmování během ustanovení nového duchovního správce se v roce 1786 událo ještě jednou, a to dne 27. července na Zbraslavi. Patrocinium sice není uvedeno, ale lze předpokládat, že k udělení svátosti došlo v kostele sv. Jakuba Většího. Ve Staré Boleslavi se toho roku biřmovalo 6. července (neděle v oktávu Navštívení Panny Marie, 148 osob),⁵⁶ 15. srpna (slavnost Nanebevzetí Panny Marie, 365 osob), 8. (svátek Narození Panny Marie, 365 osob) a 28. září (slavnost sv. Václava, 259 osob).

Jen jedna osoba pak přijala svátost biřmování dne 27. ledna v Metropolitním chrámu sv. Víta a dne 20. dubna v domácí kapli.

Rok 1789 představoval značný nárůst v počtu biřmovaných osob oproti předcházejícím letům, neboť jich tuto svátost přijalo celkem 16231. Příčinu lze nalézt zejména v kanonické vizitaci Plzeňského kraje, resp. výhradně jeho Plzeňského podílu⁵⁷ ve dnech 5.–19. října (s výjimkou 14.–17. října). Během ní totiž biskup Krieger navštívil osm lokalit a zmíněnou svátost udělil 12558 osobám, což představuje tři čtvrtiny celkového počtu biřmovaných v roce 1789. Ani v jednom případě však nebylo v *Knize funkcí* uvedeno patrocinium. K navštíveným lokalitám patřily Dobruška (5. října, 333 biřmovanců), Chotěšov (6. října, 1045 biřmovanců), Stráž (7. října, 480 biřmovanců), Kladruby (8. října, 1700 biřmovanců), Tachov (9.–10. října, 4056 biřmovanců), Chodová Planá (11. října, 4395 biřmovanců), Teplá (12.–13. října, 264 biřmovanců) a Spálené Poříčí (18.–19. října, 285 biřmovanců).

Ve Staré Boleslavi se již tradičně biřmovalo o mariánských svátcích a slavnostech 5. července (neděle v oktávu Navštívení Panny Marie, 147 osob),⁵⁸ 15.–16. srpna (slavnost Nanebevzetí Panny Marie a následná neděle v oktávu, 591 osob)⁵⁹ a 8. září (svátek Narození Panny Marie, 395 osob) a o slavnosti sv. Václava 28. září (482 osob); v případě slavnosti Nanebevzetí Panny Marie bylo uvedeno stejnojmenné patrocinium kostela.

Nově se v tomto roce objevuje udělení svátosti biřmování v bazilice sv. Jirí na Pražském hradě, 1. března (25 osob), 28. srpna (120 osob) a 22. září (2 osoby).

Pouze jedna osoba byla biřmována v domácí kapli ve dnech 15. února, 22. března, 30. června a 12. července a v Metropolitním chrámu sv. Víta ve dnech 2. a 10. května.

V roce 1790 udělil biskup Krieger svátost biřmování celkem 6805 osobám, což značí v porovnání s předcházejícím rokem více než poloviční pokles.

V tomto roce je u záznamů v *Knize funkcí* patrný velký nárůst počtu biřmovanců pro dva dny současně; jedná se o 18.–20. (domácí kaple, 103 osob), 20.–24. (Metropolitní chrám sv. Víta, 936 osob), 25.–26. (domácí kaple, 58 osob) a 27.–28. května (tamtéž, 39 osob); 13. a 20. (Karlovy Vary, 2794 osob) a 28.–29. června (Hrozňetín, 1879 osob). V prvním případě souvisí tato skutečnost se slavností Selsání Ducha Svatého, která ve zmi-

⁵⁶ Tamtéž, s. 2.

⁵⁷ Viz pozn. 39.

⁵⁸ Viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 22.

⁵⁹ Tamtéž.

něném roce připadla na 23. května;⁶⁰ ve třetím pak s patrociniem kostela sv. Petra a Pavla, jejichž slavnost připadá právě na 29. června. Nejméně osob, pouze jedna, bylo biřmováno v nejmenované lokalitě s patrociniem sv. Alžběty dne 30. ledna, v domácí kapli dne 18. února, 26. září a 31. října a v Metropolitním chrámu sv. Víta dne 18. července a 22. srpna.

V tomto roce se rovněž nekonala žádná kanonická vizitace.

V roce 1791 bylo biřmováno celkem 6020 osob; nejvíce (3323), dne 20. června v Teplé. Toto biřmování bezpochyby souvisí se slavením nezávislé památky bl. Hroznaty, zakladatele tohoto premonstrátského kláštera, jež připadá na 14. červenec.⁶¹ Další vysoký počet osob (816), přijal tuto svátost dne 13. června v Metropolitním chrámu sv. Víta, neboť se jednalo o pondělí v oktávu Seslání Ducha Svatého, jehož slavnost připadla toho roku na 12. července.⁶²

Ve Staré Boleslavi bylo v tomto roce biřmováno 507 osob v neděli oktávu Navštívení Panny Marie dne 3. července, 300 osob o slavnosti Nanebevzetí Panny Marie dne 15. srpna a 417 osob o slavnosti sv. Václava dne 28. září; patrocinium bylo v *Knize funkcí* uvedeno jen v případě 3. července (Nanebevzetí Panny Marie).

Pouze jedna osoba přijala svátost biřmování v domácí kapli dne 7. června, 3. července a 24. září. Ani v tomto roce se neuskutečnila žádná kanonická vizitace.

V roce 1792, jímž končí v *Knize funkcí* zápisy o biřmování, udělil biskup Krieger tuto svátost celkem 2669 osobám, tedy výrazně nižšímu počtu, než tomu bylo v předcházejících letech; na tomto stavu se bezpochyby odrazila i skutečnost, že záznamy toho roku byly vedeny jen do 9. července.

Nejvíce osob (1327), bylo biřmováno dne 28. května v Metropolitním chrámu sv. Víta, neboť se jednalo o pondělí v oktávu Seslání Ducha Svatého, jehož slavnost se slavila o den dříve.⁶³ Vzhledem k této významné liturgické době se biřmování v Praze dne 31. května (čtvrtek ve svatodušním oktávu)⁶⁴ a o následné slavnosti Nejsvětější Trojice dne 3. června⁶⁵ udílelo vždy v jeden den na dvou místech; v prvním případě v biskupské rezidenci (23 osob) a na blíže neurčeném místě (203 osob), ve druhém pak jednak v téže rezidenci (315 osob) a jednak v rádovém kostele sv. Voršily na Novém Městě pražském (38 osob).

Z mimopražských lokalit přijalo v roce 1792 tuto svátost ve Staré Boleslavi 309 osob v neděli v oktávu Navštívení Panny Marie dne 8. července a 11 osob následujícího dne;⁶⁶ k udělení svátosti došlo v prvním případě v kostele Nanebevzetí Panny Marie a ve druhém překvapivě v bazilice sv. Václava.

Nejméně osob (pět), bylo biřmováno dne 8. června v biskupské rezidenci. Rovněž tento rok se, stejně jako předcházející dva, nekonaly žádné kanonické vizitace.

Závěrem lze říci, že svátost biřmování udělovali oba pražští světicí biskupové Jan Matouš Schweiberer a Erasmus Diviš Krieger v letech 1779–1792 většinou v ustálených termínech a často i ustálených lokalitách, souvisejících zejména s novozákonně podloženou slavností Seslání Ducha Svatého, mariánskými slavnostmi (Nanebevzetí Panny Marie, Zvěstování Páně), svátky (Narození Panny Marie) a liturgickými památkami (Navštívení Panny Marie), slavností sv. Václava přímo v místě mučednické smrti tohoto svätce ve Staré Boleslavi a svátkem sv. Jana Nepomuckého, slaveným u jeho oltáře v Metropolitním

⁶⁰ Tamtéž, s. 14.

⁶¹ Tamtéž, s. 34.

⁶² Tamtéž, s. 34.

⁶³ Tamtéž, s. 18.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Nejvíce osob pak bylo birmováno během kanonických vizitací na území pražské arcidiecéze, které se ve zmíněném období týkaly Čáslavského, Litoměřického, Boleslavského, Kouřimského, Loketského, Rakovnického a Plzeňského kraje; poslední dva jmenované byly vizitovány dokonce dvakrát. Nezanedbatelný počet osob přijal svátost birmování rovněž o připomínkách liturgických výročí, jimiž byly např. padesáté výročí Korunovace Panny Marie Svatohorské dne 9. června 1782 nebo stoleté výročí zázraku Panny Marie Klatovské dne 8. července 1785.

Příloha

Přehled o stavu birmovanců pražské arcidiecéze v jednotlivých měsících let 1779–1792

	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	Celkem
1.	-	-	-	4	4	-	1	1	8	1	-	1	-	-	20
2.	-	2	-	1	7	2	1	-	4	-	1	1	-	-	19
3.	-	134	-	2	-	-	228	45	16	-	28	83	-	-	536
4.	-	51	5	12	23	6	-	2	-	1	-	-	-	-	100
5.	-	3 627	631	5 273	282	2 638	2 469	251	955	2 636	87	1 747	333	1 625	22 554
6.	-	1 264	1 187	13 398	2 348	738	881	1 593	352	127	1 724	4 673	4 461	724	33 470
7.	-	465	-	11 109	37 670	180	62 739	310	300	256	148	9	508	320	114 014
8.	149	679	-	9 892	12 403	6 891	220	230	248	1 583	806	231	300	-	33 632
9.	358	357	-	5 956	6 852	522	166	539	566	1 335	879	1	418	-	17 949
10.	16	61	3	7 004	-	-	1 272	3	1 226	1 366	12 558	59	-	-	23 568
11.	381	1	1	-	1 074	20 172	3	35	-	-	-	-	-	-	21 667
12.	14	-	6	2	-	1	4	4	-	-	-	-	-	-	31
Celkem	918	6 641	1 833	52 653	60 663	31 150	67 984	3 013	3 675	7 305	16 231	6 805	6 020	2 669	267 560

Kvůli grafické podobě tabulky byly jednotlivé měsíce roku označeny arabskými čísly od 1 do 12 (1. – leden, 2. – únor, 3. – březen atd.)

Erteilung des Sakraments der Firmung durch die Prager Weihbischöfe Jan Matouš Schweiberer und Erasmus Diviš Krieger in den Jahren 1779–1892

Im Nationalarchiv in Prag befindet sich im Archivbestand namens „Archiv des Prager Erzbistums“ das Funktionsbuch der Weihbischöfe Jan Matouš Schweiberer und Erasmus Diviš Krieger aus den Jahren 1779 bis 1792 (*Liber functionum*). Es enthält neben Eintragungen über Visitationen und Erteilungen der niedrigeren und höheren Weihe auch Eintragungen über Erteilung des Sakraments der Firmung im Rahmen der Prager Erzdiözese.

Während der beiden Episkopate wurden insgesamt 267 560 Personen gefirmt, die das erwähnte Sakrament am häufigsten bei kanonischen Visitationen in den Kreisen Čáslav, Litoměřice, Boleslav, Kouřim, Loket, Rakovník und Plzeň empfangen haben. Die Firmung wurde oft auch im Laufe einiger liturgischer Jahrestage erteilt, wie zum Beispiel zu den beweglichen Pfingsten, an den Marienfesten der Mariä Himmelfahrt (15. August) und Verkündigung des Herrn (25. März), am Marienfest Mariä Geburt (8. September), am Marienfest Mariä Heimsuchung (2. Juli), am Fest des hl. Wenzel (28. September) oder am Fest des hl. Johann von Nepomuk (16. Mai) und an deren Oktavtagen.

Nicht zuletzt firmten die Bischöfe an Tagen bedeutender Kirchenjubiläen, die sich zu einem bestimmten Ort in der Prager Erzdiözese bezogen; in den Jahren 1779–1792 handelte es sich zum Beispiel um das 50. Jubiläum der Krönung der Jungfrau Maria vom Heiligen Berg am 9. Juni 1782 oder um das 100. Jubiläum der Wundertat der Jungfrau Maria von Klato-vy/Klattau am 8. Juli 1785.

Administration of the Sacrament of Confirmation by Prague Auxiliary Bishops Jan Matouš Schweiberer and Erasmus Diviš Krieger in the Years 1779–1792

Analysis of the administration of the sacrament of Confirmation in the years 1779–1792 based on the Book of Functions of Prague auxiliary Bishops preserved in the National Archives.

BŘECLAVSKÝ KOSTEL SV. VÁCLAVA A JEHO PŘEDCHŮDCI¹

EMIL KORDIOVSKÝ

Počátky křesťanské architektury a také církevní správy Břeclavi a jejího širšího okolí jsou spjaty s velkomoravskou fází vývoje naší společnosti. Při archeologickém výzkumu velkomoravského hradě na Pohansku (k. ú. Břeclav) byly prozkoumány v areálu hradiska pozůstatky dvou kostelů. První z nich se nacházel ve velmožském dvorci. Podle dochovaných základů se jednalo o jednolodní stavbu orientovanou delší osou ve směru JZ – SV o délce 18,65 m a šířce 7,2 m, zbudovanou z lomového kamene kladeného na maltu s vnitřní výmalbou. Na severovýchodní straně stavby byla apsida a na opačném konci lodi se nacházel nartex. Stavba vznikla patrně kolem poloviny 9. století a podle některých badatelů vznikla již v době působení vlášských kněží na Velké Moravě, tedy ještě před příchodem cyrilometodějské mise. Jeho zánik je možno klást do souvislosti se zánikem velkomoravského dvorce v počátcích 10. století.²

Druhý kostel byl nalezen a prozkoumán v letech 2007-2011 na severovýchodním předhradí areálu. Rotunda měla vnější průměr lodi asi 6 m, apsidy asi 3 m. Jednalo se o stavbu kombinované konstrukce, u níž prostor v nadzemní části mezi trámovými sloupy byl vyzděn kameny na maltu, základové zdivo bylo naopak kladeno na sucho a omítnuto. Z vnější strany byl kostel omítnut a natřen bílou, vápennou ličkou. Kostel zřejmě vznikl na konci velkomoravského období, předběžně byl datován na přelom 9. a 10. století. Doba jeho existence a doba pohřbívání byla odhadnuta podle nálezů v hrobech maximálně do poloviny 10. století.³

Církevní kontinuita byla zde na čas patrně přerušena. Až někdy v průběhu 11. století se v prostoru dnešního Masarykova náměstí v místech pravého křídla budovy městského úřadu, fary a protější pošty objevuje další pohřebiště, které podle nálezů drobných šperků, tzv. esovitých záušnic, datoval B. Dostál do 11.-12. století.⁴ Nešlo o soliterní pohřebiště postrádající další souvislosti s okolím. Hroby byly provázány i výrobními a sídlištními mladohradištními objekty doloženými např. v nádvoří budovy okresního úřadu nebo před restaurací Koruna a rovněž byly zjištěny při archeologickém průzkumu prováděném před výstavbou současného kostela sv. Václava.⁵ Zda toto pohřebiště bylo doprovázeno církevní stavbou,

¹ Příspěvek vychází ze stati Kordiovský, Emil: Kostel sv. Václava a jeho předchůdci. In: Město Břeclav (E. Klaničková – E. Kordiovský eds.). Brno 2001, s. 255-266 a je doplněn o popis válečných škod způsobených bombardováním města 20. 11. 1944 a informacemi o výstavbě nového kostela.

² Dostál, Bořivoj: Břeclav – Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec. IV. Brno 1976, s. 101-103; Týž: K rekonstrukci velkomoravského kostela na Pohansku. SPFFBU, E 37, 1992, s. 73-87.

³ Čáp, Pavel – Dresler, Petr – Macháček, Jiří – Přichystalová, Renáta: Výzkum velkomoravské sakrální architektury a přílehlého pohřebiště na severovýchodním předhradí Pohanska u Břeclavi. Jižní Morava 48, 2012, sv. 51, s. 344-352.

⁴ Dostál, Bořivoj: K prehistorii a protohistorii Břeclavi. In: Dostál a kol., Břeclav. Břeclav 1968, s. 44.

⁵ Kordiovský, Emil: Mladohradištní objekt z Břeclavi (okr. Břeclav). In: Přehled výzkumů AÚ ČSAV Brno 1977. Brno, 1980, s. 81-82; Klaničková, Evženie: Nálezová zpráva o výzkumu na náměstí T. G. Masaryka v Břeclavi,

nevíme. Tu máme doloženu v písemných pramenech až teprve v první třetině 12. století, avšak archeologickým výzkumem před stavbou současného kostela nebyla zachycena, i když její existence je nezpochybnitelná. Když k roku 1141 bylo překládáno biskupské sídlo v Olomouci od kostela sv. Petra ke kostelu sv. Václava, byl biskupem Jindřichem Zdíkem proveden soupis statků moravské církve. Tento soupis, mnohdy označovaný za nejstarší moravskou topografii, byl členěn podle jednotlivých církevních provincií, při nichž existovaly tzv. arcijáhenské kostely. Jedním z nich byl i kostel břeclavský. Výčet vsí, jež byly povinovány platit poplatky břeclavskému kostelu, naznačuje rozsah spravovaného obvodu, který bývá ztotožňován také s rozsahem obvodu břeclavského hradu.⁶

Břeclavský krstný kostel, o němž mluví Zdíková listina, byl jedním ze šesti kostelů, mezi něž se dělila nižší církevní správa olomouckého biskupství. Vedle Břeclavi to byly kostely při čelných knížecích hradech v Olomouci, Přerově, Spytihněvi, Brně a ve Znojmě.⁷

Tento krstný kostel patrně zanikl někdy v první půli 13. století a církevní správa i se stavbou byla přemístěna do Staré Břeclavi, kde mělo díky královně Konstancii Uherské vzniknout sídliště městského charakteru, k čemuž nakonec nedošlo. Kostel byl zničen za počátečních válek a nakonec přenesen zpět na místo blízké zdejšímu hradu, kde před koncem 15. století vzniká Nová Břeclav.⁸

V listině papeže Inocence VIII. z 3. března 1490 se uvádí, že obyvatelé Břeclavi (tj. Staré Břeclavi) opustili své městečko z obav před vpády kacířů a uchýlili se na jiné místo, kde si vystavěli svá obydlí, kdežto v původní Břeclavi zůstaly jenom zříceniny kostelíka a městečka, které byly od kacířů vydrancovány a zničeny.⁹ Podle této listiny papež dovolil na prosby Kryštofa z Lichtenštejna a obyvatel městečka Břeclavi použít dříví, kamene a jiného stavebního materiálu ze zbořeného kostela ke stavbě nového chrámu s křtitelnicí a hřbitovem, tedy se všemi farními právy. Patrocinium starobřeclavského (ale ani Zdíkovy) kostela pro absenci písemných pramenů neznáme. Nově postavený kostel na novo-břeclavském náměstí byl zasvěcený sv. Filipovi a Jakobovi, Kristovým apoštolům, kteří oba zemřeli mučednickou smrtí a jejichž svátek se slaví 3. května.¹⁰

Filipojakubský kostel v polovině 18. století již svojí velikostí nepostačoval počtu věřících Staré a Nové Břeclavi, a tak 15. listopadu 1736 vydala biskupská konsistoř v Olomouci souhlas, aby byl filipojakubský kostel zbořen a byl postaven kostel nový. Hiát mezi lety 1736 a 1753, kdy bylo započato s výstavbou nové církevní stavby, byl asi způsoben nedostatkem finančních prostředků. Základní kámen položil podivínský děkan Ferdinand Dubravius 21. května 1753. Stará stavba byla postupně rozebírána a její materiál byl použit na výstavbu nové chrámové lodi. Stavba pak trvala tři roky, takže 8. června 1756 byl podivínským děkanem a olomouckým kanovníkem Butzem z Rolsbergeru benedikován.¹¹

b. d., uloženo v Regionálním muzeu Mikulov, s. 10, 84-94; Kordiovský, Emil: Kostel sv. Václava a jeho předchůdci, s. 255-266.

⁶ Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci. Olomouc 1982; Bistrický, Jan: Datování Zdíkovy listiny. In: Mikulovská symposia 78, Praha 1979, s. 33n.; Hosák, Ladislav: Od nejstaršího pramenného údobí do husitských válek. In: Břeclav. Břeclav 1968, s. 51; Medek, Václav: Osudy moravské církve do konce 14. věku. 1, Praha 1971, s. 54.

⁷ Pisemnosti Jindřicha Zdíka. Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci. Olomouc 1982, s. 84-93.

⁸ Kordiovský, Emil: Počátky Břeclavi. In: Středověká města na Moravě a v sousedních zemích, ed. Petr Futák, Miroslav Plaček, Marek Vařeka. Hodonín 2009, s. 65-75; týž: Kostel sv. Václava a jeho předchůdci, s. 255-266; týž: Počátky měst a městeček na okrese Břeclav (do válek husitských). In: Východní Morava v 10. až 14. století, Brno 2008, s. 245-258.

⁹ Hosák, Ladislav: Od nejstaršího pramene, s. 68.

¹⁰ Schauer, Vera – Schindler, Hanns Michael: Rok se svatými. Kostelní Vydří 1997, s. 202-203.

¹¹ Haus Protokoll Pfarre Lundenburg. Vom Jahre 1855, s. 3 (uloženo na farním úřadu Břeclav); Zemek, Metoděj: Břeclav v době utužení nevolnictví. In: Břeclav. Břeclav 1968, s. 103-104.

Nový kostel byl zasvěcen patronu země svatému Václavovi. Změna patrocina byla důsledkem toho, že Břeclav jako hraniční město mělo získat nového významného patrona, který by chránil zemskou hranici. A nepochybně nejlepším byl patron země a Koruny české sv. Václav tak jako v nedalekém Mikulově a Hustopečích. Kostel zasvěcený svatému Václavovi sloužil breclavským katolíkům až do 20. listopadu roku 1944. Ten den bylo město Břeclav bombardováno jako náhradní cíl rafinerie Blechhammer – jih (dnes Blachownia v opolském vojvodství v Polsku). Protože nad cílem bylo nepříznivé počasí, část letounů zvolila náhradní cíle (seřazovací nádraží v Přerově ve 13:17 hod., seřazovací nádraží v Brně mezi 11:45–2:10 hod., Baťovy závody ve Zlíně v 12:35 hod. a nádraží v Hodoníně mezi 12:21–12:28 hod.). Posledním náhradním cílem se mělo stát nádraží v Břeclavi. Bohužel na to nedopadla žádná z 500 liberních bomb shozených 26 bombardéry B-24 ve 12:29 hod. z výšky 23 000 stop (8 000 m). Všechny bomby dopadly především na střed města, při čemž byl těžce zasažen i kostel sv. Václava.¹²

O zničení kostela se dochovalo několik zpráv, z nichž nejpodrobnější se nachází ve farní kronice, uložené na děkanském úřadu Břeclav.¹³ Na s. 81–82 je popsán nálet i jeho zničující následky: „...20. 11. ve tři čtvrtě na 11 hod. byl vyhlášen letecký poplach, o půl dvanácté přišel nepřátelský bojový svaz, kroužil do půl jedné nad městem, dunění motorů nepřátelských letadel bylo silnější při letu nahoru a dolů a ve 12.25 hod. položili letci bombový koberec nad městem. Účinek byl velmi silný. Během asi 2 minut bylo shozeno dle úředního sdělení zdejší policie asi 230 bomb. První bomby padly na židovského hřbitova, přes náměstí, přes vilovou čtvrť Dubič až k nádraží. Na náměstí padlo 7 bomb, každá o váze 500 kg. Dvěma plnými zásahy v presbyteriu a střední lodi byl farní kostel zničen, vedle farního dvora byl hlavním zásahem pobořen sousední dům ochranné policie; ohlašovací úřad a sedm osob zabito; před farou vybuchla opět bomba, která farní dvůr tak těžce poškodila, že je neobyvatelný Nejhůře byla zničena [část] od Horthy [dnes Fintakšlova ul.] po Kautgasse. Při leteckém útoku 20. 11. 1944 bylo 42 osob usmrceno, 56 zraněno a 350 ztratilo přístřeší ... Padlí při leteckém útoku byli pohřbeni 25. 11. 1944 na městském hřbitově do rodinných hrobů po jejich slavnostním církevním vykrojení městským farářem za asistence kaplana fary v Poštorné za velkého nebezpečí vlastního života, neboť svatá mše probíhala v těžce poškozeném a pobořeném breclavském kostele. Ze 42 mešních zařízení bylo jen 18 nepoškozeno, ostatní části [byly] více nebo méně zničeny. Od 21. 11. 1944 se konaly německé bohoslužby v nádražní kapli a české bohoslužby se držely v klášterní kapli.“

Je třeba konstatovat, že se veškeré dochované údaje od dosud tradovaných zpráv poněkud liší. Podle J. Školla zemřelých bylo 41 osob,¹⁴ zatímco podle různých matrik bylo napočítáno 44 osob, které zahynuly za tohoto náletu nebo zemřely na zranění bezprostředně po něm,¹⁵ a farní kronika uvádí číslo 42. Nepřesné byly také údaje o velikosti bomb, při nichž došlo k záměně liber za kg. Ve skutečnosti šlo o pětisetliberní bomby (tj. 227 kg),

¹² Děkuji za poskytnutí informací o náletu dr. Luboru Nedbalovi, které čerpal z INTOPS SUMMARY NO. 487.

¹³ Haus Protocoll. Díky pochopení děkana Josefa Ondráčka byla kniha ve Státním okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově v roce 2013 digitalizována. Přeložil PhDr. Miroslav Geršic.

¹⁴ Školl, Jaroslav: Břeclavská léta 1938–1945 v zápiscích pamětníka. In: Město Břeclav (Eds. E. Klanicová – E. Kordiovský), MVS Brno 2001, s. 236; Kopečný, P. – Nedbal, L.: Břeclav 1938–1945, tamtéž, s. 211–219.

¹⁵ Matrika úmrtí označená jako ST-AMT 1944 a druhý svazek Matrika sv. X–XII, kniha zemřelých 1910–1936 a 1937–1946 jsou dnes uloženy na matričním oddělení Městského úřadu Břeclav. Výpis byl pořízen v 80. letech 20. století, kdy byly dočasně uloženy v tehdejší Okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově. Ve druhém svazku je pouze 23 jmen totožných s matrikou ST-AMT 1944, navíc jsou uvedena jména dvou osob bez místa úmrtí s poznámkou u první z nich „Zeitbombe“, Evangelické matriky breclavských zemřelých jsou dnes uloženy na matričním úřadu Města Hustopeče. Podle sdělení matrikářky je zde zaznamenáno, že jedna dospělá žena zemřela na otravu krve po zranění za náletu. Viz: Kordiovský, Emil: Válečné škody z let 1938–1945 v Břeclavi. Jižní Morava 2012, roč. 48, s. 137.

kteřé dohromady vážily 59 t, což by znamenalo asi 118 bomb a nikoliv púltunové bomby v počtu 230 ks. Také farní kronika zaznamenala zásah kostela dvěma bombami, zatímco po válce farář Beier uváděl zásahy tři.

Další informace o poničení kostela a církevního majetku jsou až z doby poválečné. Farář František Beier z Římskokatolického farního úřadu v Břeclavi oznamoval Památkovému úřadu v Brně 22. července 1945, že „*Při náletu 20/11/1945 byl náš farní kostel sv. Václava třemi leteckými bombami zbořen, při čemž zařízení bylo zcela zničeno, před hlavním vchodem sochy sv. Floriána a sv. Jana Nepomuckého a kamenný kříž u sakristie byly zasypány troskami a zničeny. Kostel se musí zbořiti a od základu nový kostel vystavěti.*“¹⁶

V další dochované zprávě administrátor farnosti Karel Poul 15. 2. 1946 oznámil konzistoři velmi stručně, že farní kostel sv. Václava byl úplně zničen i se vším zařízením. Škodu uvedl ve výši 15 000 000 Kčs. Částečně byla poškozena nádražní kaple (škoda 100 000 Kčs), pohřební kaple Heinrichova (50 000 Kčs) a poškozena a pobořena farní budova (800 000 Kčs). Celková škoda na církevních objektech byla uvedena částkou 15 950 000 Kčs.¹⁷ V hlášení faráře Ondřeje Damborského, zaslaného biskupské konzistoři 11. dubna 1949, jsou ještě zmiňovány rekonstrukční práce z let 1945–1947. Podle něj byla poškozena a opravována i kaple ve Staré Břeclavi a budova kláštera těšitelék, v níž žilo 9 sester pečujících o chudé nemocné a ošetřující nemocné v rodinách.¹⁸

V archivu Národního památkového úřadu v Brně je dochován zápis z prohlídky poškozené kostela, která se konala 22. července 1945.¹⁹ Podle ní pracovníci tehdejšího Památkového úřadu v Brně zjistili, že „...*farní kostel je úplná troska, při které by se dalo na nejvyšší počítati s jeho základy, neboť i zbytky stávajícího zdva jsou silně poškozeny. Jeho vyztužení a spojení s novými částmi by bylo neobyčejně nákladné.*“

Ve Státním okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově je uloženo Zjištění a ohodnocení stavebních škod způsobených válečnými událostmi v době 20. 11. 1944, které zpracoval Ing. Václav Barborka z Prahy s datem 20. 12. 1946.²⁰ Ten zde popsal podrobně stavební podobu kostela před zničením a následně i důsledky bombardování: „...*Při leteckém útoku na Břeclav dne 20. listopadu 1944 byl kostel zasažen těžkými leteckými bombami a totálně rozbořen. Po výbuchu zůstaly na místě nesouvislé trosky hlavního obvodního zdva a část střechy, která všakjevila takové trhliny, že nemohly být použity k nástavbě. Věž zůstala stát odděleně... Z důvodů bezpečnostních byly zříceny chrám a věže zbourány a odvezeny nákladem města.*“ Škodu soudní znalec vyčíslil na 1 200 010 K v hodnotě k 1. 9. 1938. Odstraňování trosk prováděla luhačovická firma Arch. Pražan a Fučík a náklady na jejich odklizení obnášely 350 000 Kčs.²¹

Podle farní kroniky byly až do podzimu roku 1945 všechny bohoslužby konány v malé nádražní kapli, která byla postavená v novogotickém stylu roku 1856 pro zaměstnance železnice. Kaple svojí kapacitou ale počtu věřících nestačila. Proto tehdejší duchovní správe Karel Poul spolu s Prozatímním kostelním konkurenčním výborem pro konání farních bohoslužeb ještě v roce 1945 uzavřel nájemní smlouvu s cukrovarem na pronájem skladiště řepného semene na Tyršově ulici, jež by po úpravách mohlo sloužit jako provizorium do postavení nového kostela. Na základě žádosti kostelního konkurenčního výboru ze 3. 12. 1945 ONV v Hodoníně svolal na 19. 2. 1946 místní šetření, při kterém bylo používání skladiště cukrovaru povoleno a byly stanoveny nutné úpravy k využívání prostoru

¹⁶ Národní památkový ústav, územní pracoviště Brno, archiv, kart. 59, č. 1473.

¹⁷ Archiv biskupství brněnského v Rajhradě, fond Biskupská konzistoř Brno (dále jen BKB), kart. 3106.

¹⁸ Tamtéž, kart. 3107.

¹⁹ NPÚ Brno, archiv, kart. 59, č. j. 1473/1945.

²⁰ SOKa Mikulov, fond Okresní národní výbor Břeclav, kart. 210.

²¹ SOKa Mikulov, fond Městský národní výbor Břeclav, kart. 117.

skladště jako kostelního provizoria.²² Toto provizorium však nakonec přetrvalo třicet let až do normalizačního běsnění tehdejších politických a státních orgánů v roce 1974.

Při jednání jednoho z prvních zasedání nového národního výboru hned po skončení frontových bojů bylo rozhodnuto, že investorem nového kostela se stane s pomocí Fondu pro úhradu válečných škod místní národní výbor.²³ V konkurenčním výboru, jenž měl stavbu organizovat, měly paritní zastoupení všechny tehdejší politické strany – KSČ, sociální demokracie, Čs. strana socialistická a strana lidová. Toto zastoupení přetrvalo až do voleb 1946. Pro nový kostel z dopravních důvodů mělo ale být vybráno nové místo. Převládal názor, že by se měl postavit na nábřeží u mostu přes Dyji. Pro podporu výstavby nového kostela byla za redakce Jana Štefana a prof. Václava Stratila vydána brožurka „Základní kameny“. V jejím úvodu sestavovatel, profesor obnoveného českého gymnázia, expresivními slovy žádá o pomoc při shromažďování finančních prostředků na výstavbu nového svatováclavského chrámu: „...*Již více než rok žije Břeclav v přirozeném účastenství na životě mateřské země...Lidská pile odstraňuje postupně stopy válečných béd...Osvobozený lid však nemá chrám a shromažďuje se k službám Božím v provizoriu. Trosky kostela, na nichž nově nastolení čeští kněží naposledy jménem břeclavské farnosti a celého pohraničí vzdali díky Bohu a svatému patronu země české za ochranu a dar svobody o svátku sv. Václava r. 1945, více než rok smutně čněly k nebi, čekající na své odklizení.*

Padla svatyně svatováclavská, staletý symbol českého hraničního města, posvátný mezník země koruny české...Prázdnotou zeje náměstí, odkud kdysi velebný hlahlol zvonů spojoval obec v křesťanskou jednotu a vzpínal se k nebi důvěřivě odevzdaný, prosebně vroucí chorál slováckých hraničářů. Avšak v duších věrného lidu...zvedá se touha vztyčiti opět nad svobodným hraničním městem chrám ke cti a chvále Boží a sv. Václava ...Přispěj i ty, laskavý čtenáři této knihy, jež obrací tvou mysl k světeckému zakladateli a ochránci našeho státu, k stánku Božímu a k starobylé pohraniční, svatováclavské Břeclavi! Pomoz znovu vztyčít kleslou korouhev svatého knížete nad obnovenou hranicí! Pomoz vystavět dům Boží...V Břeclavi na svátek sv. Václava l. P. 1946. Václav Stratil.²⁴ Do sborníčku souhlasili s otištěním svých textů i takové literární osobnosti, jako byli Jan Čep, Jaroslav Durych, Jan Zahradníček, Bedřich Beneš Buchlovan ad. Jeho prodej a sbírka vynesly v roce 1947 na 694 000 Kčs, Městská spořitelna věnovala dalších 200 000 Kčs.

O místu nového kostela bylo několikrát jednáno a bylo různě měněno, až nakonec bylo Zemským národním výborem v Brně rozhodnuto postavit jej znovu na náměstí TGM.²⁵ Projekt, který vypracoval arch. Klement Madlmayer z Brna, byl schválen Památkovým úřadem v Brně dne 9. 10. 1949.²⁶ To se však již dělo za změněných politických podmínek a stanoviště, na němž měl stát kostel, bylo nakonec použito k výstavbě nové budovy městského národního výboru. Proto KNV v Brně původní kladné stanovisko ze 3. 5. 1947 zrušil a 25. 5. 1950 rozhodl o náhradním místě, které mělo být v trati Újezd za bývalými kasárami směrem k Janskému dvoru. Na protesty faráře Ondřeje Damborského, že pro stavbu kostela na náměstí již byly vypracovány plány, KNV v Brně vůbec nereagoval a MěNV Břeclav dokonce nově navržené místo použil znovu jinak. V roce 1952 pod tlakem veřejnosti krajský církevní tajemník nabídl k úpravám na kostel budovu synagogy. To ovšem farář Damborský odmítl, za což se mu dostalo odebrání státního souhlasu pro působení v Břeclavi a byl přeložen na jiné působiště. Za jeho nástupce Karla Havlase pak snaha

²² NPÚ Brno, archiv, kart. 59.

²³ Viz Haus Protocoll, v zápisech z jednání MNV Břeclav za rok 1945, uložených v SOKa Mikulov (inv. č. knihy 1), o této žádosti záznam není.

²⁴ Stratil, Václav (eds.): Základní kameny. Břeclav 1946, s. 10-13.

²⁵ NPÚ Brno, kar. 59. Protokol z 26. 6. 1947, sepsaný na MNV Břeclav.

²⁶ Tamtéž, rukopisný záznam čj. 3217/49.

o postavení nového kostela dostala další a tentokrát závěrečnou ránu. V měnové reformě r. 1953 sbírka 1 327 000 Kčs byla do nové měny přepočtena částkou 44 175 Kčs... Z provizoria na Tyršově ulici se stalo provizorium trvalé.²⁷

Naděje na výstavbu kostela se obnovily v r. 1968. Dne 12. srpna 1968 byla ř. k. farním úřadem podána nová žádost na ONV Břeclav o určení stanoviště nového kostela, která však zůstala bez odezvy, neboť celá země velmi brzy v důsledku okupace vojsky Varšavské smlouvy měla jiné starosti. Už 2. 10. 1968 byla sice žádost urgována, dostalo se ale ústní odpovědi, že stavbu není možno do plánů MěNV a ONV zařadit. Na to se ř. k. farní úřad obrátil 10. 2. 1969 přímo na ministerstvo kultury. To s výstavbou kostela souhlasilo, ale pouze za předpokladu, že investorem nebude MěNV Břeclav. Následná jednání se zástupci města i ONV vedla sice k určení dalšího místa pro výstavbu kostela (měl být postaven mezi ulici Lidickou, Pěšinu a Dyji, kde tehdy stály uhelné sklady a opravná pneumatik), oddalováním odpovědnými orgány státní správy však i přes zpracování architektonických návrhů k výstavbě nedošlo. Naopak se situace pro farnost velmi zhoršila, protože dosavadní kostelní provizorium na Tyršově ulici mělo být věřícím odebráno. Přes rozsáhlé postupné úpravy exteriéru i interiéru provizoria, jež stály nemalé prostředky, dne 4. 4. 1974 Jihomoravské cukrovary, n. p. požádaly o okamžité vyklizení provizoria, neboť „*tuto budouvu skladiště velmi nutně potřebují pro vlastní účely*“.²⁸ Přes veškerou snahu zrušit nebo alespoň toto rozhodnutí oddálit se to nepovedlo a do 28. února 1974 muselo být provizorium vyklizeno, i když nájem prostor byl uhrazen až do konce roku. Interiér byl zčásti rozprodán, zčásti deponován v různých farnostech. Tak např. křížová cesta byla uložena na Vrbici, křtitelnice, obětní stůl, kazatelna a další drobné předměty na farním úřadu v Jiřicích a v Lednici.²⁹ Ani toto uvolnění provizorních prostor kostela tehdejšími státními orgány nestačilo a pokoušely se dodatečně vyměřit neoprávněné vysoké nájemné, což však nakonec dopadlo pro farní úřad dobře a jeho odvolání bylo vyslyšeno. Jako farní kostel zůstala sloužit pouze novogotická kaple u nádraží jako těsně po válce.³⁰

Od roku 1995 stojí na náměstí T. G. Masaryka, v místě, na němž stál kostel zničený v listopadu 1944, nový kostel sv. Václava. Hned po uvolnění politické situace v roce 1990 začal jednat duchovní správce farnosti P. Josef Ondráček o postavení nového kostela na původním místě. Už 16. března 1990 se konalo na farním úřadě jednání k výběru staveniště, jehož se zúčastnilo 14 organizací. Závažné námitky proti umístění kostela na náměstí nebyly vzneseny, a tak nakonec bylo toto místo odsouhlaseno.

V červnu byla vyhlášena soutěž architektů, která měla skončit koncem září, a ke konci října bylo provedeno na farním úřadu vyhodnocení jedenácti podaných návrhů. Druhé kolo bylo konáno 20. března 1991 a do 3. kola postoupily nakonec tři návrhy: J. Adama a Pánka z Brna, architektka P. Kupky z Prahy a prof. Ludvíka Kolka z Brna. Třetí kolo výběru se sešlo na faře 3. července 1991. Předsedou komise byli děkan stavební fakulty ing. arch. Ruller z Brna a prof. ing. arch. Mojmir Kyselka, kteří zastupovali také obec architektů, zastoupení byli poprvé také členové diecézní komise. V tajném hlasování zvítězil návrh prof. Ludvíka Kolka z Brna, druhé místo získali arch. Adam a Pánek z Brna, třetí arch. Kupka z Prahy.³¹ Již na březen 1992 byla vypsána soutěž na stavební firmu. Ze šesti podniků byl nakonec vybrán podnik Moravostav Brno. Další události pak následovaly v rychlém sledu:

²⁷ Haus Protocoll, s. 83-89.

²⁸ Haus Protocoll, s. 97.

²⁹ Haus Protocoll, s. 345.

³⁰ Tamtéž, s. 345.

³¹ Haus Protocoll, s. 360.

V březnu 1992 byla vypsána soutěž na výstavbu kostela, z níž byl zasedáním poroty vybrán brněnský Moravostav. V březnu obdržel farní úřad také územní rozhodnutí a 25. dubna se konala brigáda na sejmutí dlažby, před tím byla přestěhována socha Rudoarmějce do sadů 28. října u nádraží, 12. května byl zahájen archeologický výzkum, 10. června farní úřad obdržel stavební povolení. Vlastní stavba byla zahájena hloubením základů a budováním inženýrských sítí v září a 19. prosince byly ukončeny tohoroční práce.

Po 15. lednu 1993 byly díky příznivému počasí zahájeny další práce na stavbě, které pokračovaly po celý rok. V suterénu kostela byly zčásti dochovány a zakonzervovány pozůstatky románského a gotického kostela, které byly odkryty při archeologickém výzkumu. Velké slávy se dočkala stavba 25. dubna. Za účasti brněnského biskupa Vojtěcha Cikrleho byl položen základní kámen, který posvětil 22. dubna 1990 papež Jan Pavel II. za svého pobytu na Velehradě. Stavební práce trvaly až do roku 1995, takže kostel byl vysvěcen 10. září 1995 brněnským biskupem Vojtěchem Cikrlem.³² Tím se uzavřela dosavadní stavební historie církevních staveb na území pohraničního města Břeclavi, která započala v devátém století a skončila po více než jedenácti stech letech na podzim roku 1995.

Die Kirche des hl. Wenzels und ihre Vorgänger

Die Anfänge der christlichen Architektur in Břeclav/Lundenburg liegen bereits im 9. Jahrhundert auf der großmährischen Burgstätte, die als Pohansko bei Břeclav bekannt ist. Im Laufe des 9. und zu Beginn des 10. Jahrhunderts standen dort zwei Kirchen. Nach dem Niedergang der Burgstätte wurde das heutige Stadtzentrum besiedelt. Dort wurden schrittweise auch Kirchenbauten errichtet, deren Lage ungefähr dem heutigen Masaryk-Platz entsprach. Der älteste Bau wird in der bekannten Zdiáks Urkunde vom Jahr 1141 als eine der sechs Taufkirchen Mährens belegt, unter die sich die niedrigere Kirchenverwaltung des Olmützer Bistums teilte. Im 13. Jahrhundert entstand wahrscheinlich die Kirche im nahen Markt Flecken, das heute als Stará Břeclav bekannt ist. Sie ging während der Kriege Georgs von Podiebrad nieder. Nach der Flucht der Einwohner in die Nähe der Burg von Břeclav wurde dort nach 1490 eine neue Kirche auf älteren Ruinen gebaut. Laut einer archäologischen Forschung wuchs sie auf zwei älteren Kirchenbauten auf, die allerdings in schriftlichen Quellen nicht erwähnt und mit der Kirche aus der Zeit Zdiáks nicht gleichgesetzt werden können. Die neue Philippus- und Jakobuskirche stand in den Jahren 1490–1736. Da sie nicht für eine große Zahl der Gläubigen reichte, wurde er in der Mitte des 18. Jahrhunderts durch eine neue Kirche abgelöst, die dem hl. Wenzel geweiht wurde. Die Benedizierung fand am 8. Juni 1758 statt. Der Bau wurde beim Luftangriff auf die Stadt am 20. 11. 1944 getroffen und erlitt so große Schäden, dass seine Ruinen beseitigt werden mussten. Bevor eine neue Kirche gebaut werden konnte, kam es 1948 zum Februarumsturz. In Folge des politischen Umsturzes konnte die Erneuerung des Gotteshauses nicht mehr vorgenommen werden. Die Gottesdienste fanden in Ersatzräumen statt, zunächst im Rübsamentrockenraum der Zuckerfabrik und später in einer kleinen Bahnhofskapelle. Erst die Ereignisse der Jahreswende 1989–1990 brachten die Hoffnung auf eine Erneuerung der Kirche. Gleich nach der Entspannung der politischen Lage wurden Verhandlungen über den Aufbau einer neuen Kirche an ursprünglicher Stelle aufgenommen. Der Grundstein wurde am 22. April

³² Haus Protocoll, s. 360–367.

1990 vom Papst Johann Paul II. im Rahmen dessen Besuchs in Velehrad geweiht. Die Bauarbeiten dauerten bis 1995. Die neue St. Wenzelskirche wurde am 10. September 1995 vom brünner Bischof Vojtěch geweiht.

Autor des architektonischen Entwurfs ist der brünner Architekt Ludvík Kolek. Der Bau steht auf einer Ost-West-Achse, aus der Masse des Kirchenschiffs ragen drei Spitzen als Symbol der Dreifaltigkeit hervor. Der Bau steht auf einem Fächergrundriss, seine Erweiterung ermöglichte, das Kirchenschiff zu verkürzen. Der Besucher betritt aus einem breiten Raum die Kirche, wobei er aus jeder Stelle zur Altarmensa sehen kann. Der historisierende Innenraum wird durch moderne Kunst ergänzt. Die Einwohner von Břeclav haben somit ein halbes Jahrhundert nach dem Niedergang der alten Kirche ein neues Gotteshaus bekommen, das dem Landespatronen, dem hl. Wenzel geweiht ist.

St. Wenceslas church in Břeclav and its predecessors

The author describes the fate of St. Wenceslas church in Břeclav, which was built in 1756 on the site of an older church documented since the Middle Ages. The church was destroyed in 1944 during an air raid, for its restoration occurred in 1995.

Záběr na archeologický výzkum předchůdců kostela sv. Václava. 1993. (V pozadí základy barokního kostela sv. Václava.) Foto V. Hortvík. SOKA Břeclav se sílem v Mikulově, Sběrka negativů.

Trosky kostela od východu. Foto J. Huťa. Městské muzeum a galerie Břeclav.

Pohled na severovýchodní průčelí kostela se vstupem. 1946. NPÚ Brno, inv. č. 38162.

Poničená plastika sv. Floriána. NPÚ Brno, inv. č. 38153.

Pohled do lodi kostela. NPÚ Brno, inv. č. 38165.

Odklizení trosek před zbouráním věže. 1946. Foto J. Červenka. SOKa Mikulov, Sběrka negativů.

Prehlička vykonána 15.7.1946.

3

Ministerstvo dopravy - veřejná správa technická, odbor III B

Oddělení stavební obnovy a rekonstrukce.

I.

Formulář pro zničené, velmi těžce a těžce poškozené pozemní stavby.

Domy obytné, činžovní, obchodní a rodinné.

Zjištění a ohodnocení

stavebních škod způsobených válečnými událostmi v době 20.XI.1944

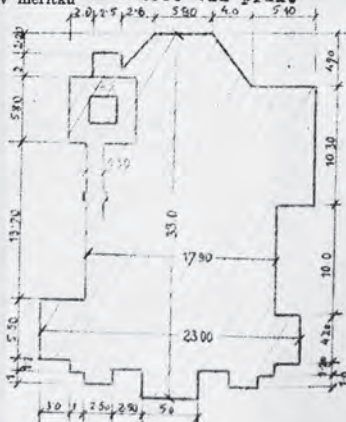
v okresu **Hodonín** obec **Břeclav** na domě čp. řím.kat.
 Katastrální území **Břeclav** Čtvrť **vnitřní** farní kostel **sv.Václava**
 Dům čp. **bez čísla** ulice **Masarykovo nám.** město **čís. or. bez čísla**
 Vlastník **Římsko-katol. kostelní** nový majitel - národní správce
konkur.výbor v Břeclavi bytem

Vložka pozemkových knih **čís. není** Katastr. území **Břeclav**
 obsahuje:

- a) Stavební parcelu č. k. **487.** s domem č. pop. **-**
 b) Pozemkovou parcelu č. k.
 c) (vyplní úřad):

Poslední majetkový převod dne
 za částku

1. Situační skizza v měřítku **1 : 2000 viz příl.** (se skizzou platných regulačních čar)

Titulní strana tiskopisu Zjištění a ohodnocení stavebních škod způsobených válečnými událostmi v době 20. XI. 1944. SOkA Mikulov, NAD 4 – ONV Břeclav, kar. 210. Reprofoto autor.

Letecký pohled na shromáždění věřících při vysvěcení kostela. 1995. Foto V. Hošek.

Exteriér kostela sv. Václava. 2013. Foto K. Čepera.

Interiér kostela sv. Václava. 2013. Foto K. Čepera.

DOMINIKÁN BENEDIKT FRANTIŠEK HRONEK, KNĚZ A MUČEDNÍK 20. STOLETÍ

JITKA KŘEČKOVÁ

Dějiny 20. století jsou v českých zemích poznamenány dvěma totalitními režimy. V dobách nesvobody a pronásledování se vždy našli lidé, kteří si zachovali svou národní a mravní autenticitu a proti nacismu nebo komunismu se postavili. Odpůrci totalitních režimů se samozřejmě nacházeli také mezi příslušníky české katolické církve.¹ Jedním z nich byl mladý kněz řádu dominikánů Benedikt František Hronek (1907–1945), jehož slibná kariéra se začala rozvíjet ve třicátých letech 20. století na pozadí zvyšující se hrozby ze strany nacistického Německa a vyvrcholila během druhé světové války. Jeho aktivní odpor proti nacistické ideologii ho stál život.²

Počet českých katolických kněží, kteří byli během nacistické okupace zatčeni gestapem a věznění v nacistických vězeních, internačních a koncentračních táborech byl brzy po sametové revoluci v literatuře odhadnut na zhruba 76 duchovních, mezi nimiž bylo nejméně 23 řeholníků.³ V současné době probíhají dva stěžejní projekty, které se problematikou perzekuce církvi zabývají, a to Odboj a perzekuce křesťanů v době nacismu a komunismu (1939–1989) a Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století. Díky systematickému výzkumu v rámci obou projektů se podařilo tyto odhady upřesnit a objevit řadu dalších osob, které lze zařadit do kategorie mučedníků.⁴

¹ Medailon o P. Benediktu Hronkovi vznikl během práce na knize o historii obce Olešná, která může být označena za rodnou obec tohoto kněze, přestože se v ní nenarodil. Následující příspěvek je upravenou podobou tohoto medailonku, netýká se perzekuce církve jako takové. Ráda bych jej věnovala dr. Václavu Babičkově, protože se o tuto tematiku po celý život zajímal.

² Osobní fond P. Benedikta Hronka je uložen v Moravském zemském archivu v Brně ve fondu E 16 Dominikáni Uherský Brod, sign. M V, kart. 37 (osobní složka), kart. 40 (hudební skladby a variace), kn. 123 a 124 v kart. 23 (kázání), sign. J III, kart. 35 (svědectví P. Martina Noska SJ). V klášterě dominikánů u sv. Jiljí v Praze jsou uloženy především kopie dokumentů, které dominikánům věnoval Josef Bílek, profesor gymnázia v Jindřichově Hradci a rodák z Kluk, který se osobností Benedikta Hronka z vlastního zájmu zabýval. Další literatura srv. Černušák, Tomáš – Prokop, Augustín – Němec, Damián: Historie dominikánů v českých zemích. Praha 2001, s. 152; Růže dominikánská 56, 1947, s. 2, 4, 25; Vašek, František – Štěpánek, Zdeněk: Rezistence moravského duchovenstva v době nacistické okupace. Časopis Matice moravské 115, 1996, s. 73–96, na s. 83. Pro článek byl s laskavým svolením autora využit také medailon, který k osobnosti Benedikta Hronka napsal Tomáš Černušák z MZA v Brně jako podklad pro projekt České křesťanské akademie Martyrologium.

³ Vaško, Václav: Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I. Praha 1990, s. 22–27.

⁴ Projekt Odboj a perzekuce křesťanů v době nacismu a komunismu (1939–1989) je realizován Ústavem pro studium totalitních režimů a jeho koordinátorkou je Stanislava Vodičková. Projekt se zaměřuje na odboj a perzekuci duchovních katolické církve, Českobratrské církve evangelické, Jednoty bratrské, Církve československé husitské a Pravoslavné církve. Nositelem projektu Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století je Česká křesťanská akademie a koordinátorem Jan Stříbrný. Problematicou církvi a duchovním v době nacistické okupace se zabývá např. Vodičková, S.: Papežovi špióni. Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova v sou-

V době nacistické okupace a druhé světové války v důsledku perzekuce zahynulo nebo bylo umučeno a zemřelo 120 kněží, kteří z českých zemí pocházeli nebo zde působili. Z nich bylo 87 diecézních a 33 řeholních (67 české národnosti, 38 německé, 12 polské, 2 Rakušané, 1 Ukrajinec).⁵

Z řeholních institucí byli za druhé světové války nejvíce postiženi emauzští benedikti, jezuité, premonstráti z Nové Říše a milosrdní bratři. K nejvíce pronásledovaným patřila také česká dominikánská provincie.⁶ V dominikánských klášterech často probíhaly náhlé prohlídky, byly zabírány místnosti určené pro apoštolát a představení byli opakovaně vyslýcháni gestapem. Od provincie byly odtrženy konventy v Litoměřicích, Znojmě a v Košicích, klášter v Plzni byl zabrán gestapem. Pražskému konventu u sv. Jiljí hrozilo přestěhování k premonstrátům na Strahov, což bylo nakonec odvoláno, ale část kláštera byla policií zabrána. Uloupěna byla také většina zvonů z řádových kostelů.

Mnozí členové řádu dominikánů se aktivně zapojili do odboje proti nacistům. Jak je vlastní poslání řádu bratří kazatelů, jejich hlavní „zbrani“ byla kázání. S rizikem dominikáni konali také lidové misie a exercicie. I přes zákaz vydávání všech časopisů a postupně i knih členové řádu a terciáři stále tajně tiskli a rozšiřovali letáky a listy vyzývající k odporu proti okupantům, proti čemuž kupodivu gestapo přímo nezasáhlo.

Dominikáni však byli okupanty sledováni a byli jim kladeny různé překážky, někteří byli vězněni. Dominikán Augustin Pavlovič z Chorvatska nedostal po ukončení svých studií v Olomouci povolení k návratu domů, pražský konventuál s právnickým vzděláním Vít Beneš byl vykázán z Prahy do Plzně s povinností ochranného dohledu. Do internačního tábora pro kněze v Zásnukách u Kolína byl poslán také plzeňský konventuál Petr Míketa a převor kláštera v Plzni Štěpán Václav Masiak. Štěpán Masiak byl zatčen v Praze 15. května 1944, jen o několik dní později než P. Benedikt Hronek. Ze Zásnuk byl propuštěn až za rok, dne 12. května 1945. Další dominikán Prokop Švach vystrádal několik vězení, Tomáš Chuchma byl vězněn v Olomouci. Významné místo v odporu proti nacistům patřilo dominikánovi Jiřímu Maria Veselému, profesoru milánské univerzity, který působil v československém zahraničním odboji v Itálii. Po válce se stal převorem kláštera v Praze.

Česká dominikánská provincie má i mučedníky, kteří za svou odbojovou činnost zaplatili daň nejvyšší. Dne 25. ledna 1941 byl zatčen Patrik František Kužela, jáhen a konventuál olomouckého kláštera, za to, že se přidal k hromadné žádosti Čechů o zavedení čtvrthodinky ve francouzském rozhlase pro Čechy žijící ve Francii a Belgii. Zahynul 17. února 1942 v Osvětimi. Superior litoměřického kláštera Vilém Schlössinger po cca tříměsíčním věznění vážně onemocněl a po propuštění dne 3. října 1941 zemřel v Litoměřicích. UVězněn byl kvůli svým mimořádným lékařským schopnostem, kvůli kterým byl označen za „kouzelníka“. Dne 8. prosince 1943 zemřela na rakovinu v ženském koncentračním táboře v Rawensbrücku sestra Marie Filomena Dolanská z Kongregace sv. Zdislavy (tehdy bl.), ředitelka řádové dominikánské školy ve Vlaštovičkách. Patrik František Kužela, Vilém Schlössinger a Marie Filomena Dolanská jsou spolu s Benediktem Františkem Hronkem vedeni jako dominikánští mučedníci ve výše zmíněném Martyrologiu.

kolí moderních dějin na příkladu P. Antonína Zgarbika SJ. In: *Securitas imperii* 19, č. 2, ÚSTR, Praha 2011, s. 110–142; Vodičková, S.: *Uzavírám vás do svého srdce. Životopis Josefa kardinála Berana*. CDK/ÚSTR, Praha 2009; Fiala, P. – Hanuš, J. (eds.): *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. CDK, 2001; Hoffmann, B.: *A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*. Přerov 1946 a další.

⁵ Za poskytnuté informace děkuji dr. Janu Stříbrnému.

⁶ K situaci dominikánské provincie za druhé světové války viz Damián Němec v knize Černošák, T. – Prokop, A. – Němec, D.: *Historie dominikánů*, s. 147–160.

Blízko k provincii dominikánů měl i Aleš Václav Bouz, diecézní kněz českobudějovické diecéze, původně dominikán z kláštera v Třeboni, který zahynul v Osvětimi. V Osvětimi rovněž zemřel olomoucký terciář Alois Jaroslav Šebesta. Další olomoucký terciář Jeroným Josef Řežáček byl od roku 1939 opakovaně zatýkán a v období „heydrichiády“ byl 19. června 1942 zastřelen.⁷

Benedikt František Hronek položil svůj život za víru a vlast v pouhých 38 letech v koncentračním táboře v Terezíně. Narodil se 12. února 1907 v Kloukách čp. 91⁸ v domě svých prarodičů, kde právě jeho matka pobývala na návštěvě. Kmotrem při Františkově křtu byl jeho strýc Josef Adámek, tehdy ještě svobodný nádeník. Chudý domkář František Hronek z Olešné a Anna rozená Adámková z Klouk uzavřeli sňatek dne 19. listopadu 1894 a od své svatby žili v domě Hronkových v Olešné čp. 27.⁹ Z jejich manželství vzešlo více než deset dětí, ne všechny se však dožily dospělosti.¹⁰ Kromě Františka se všichni ostatní sourozenci narodili v domě rodičů v Olešné. Základní školní docházku František absolvoval v obecní škole ve vedlejší vsi Podolí v letech 1913–1921.¹¹ Během školní docházky byl dne 4. června 1918 slavnostně biřmován kaplanem Tomášem Lexou v kostele sv. Martina v nedalekých Bernarticích.¹² Za kmotra mu šel krejčí Josef Hronek, taktéž žijící v Olešné čp. 27, patrně jeho starší bratr.

Roku 1921 začal František Hronek studovat na Arcibiskupském gymnáziu v Praze. Studia však ukončil předčasně již na konci šestého ročníku a to proto, že dospěl k rozhodnutí vstoupit do řádu dominikánů. Řád, jehož hlavním posláním je kazatelská, misijní a vědecká činnost, zcela jistě vyhovoval povahovým rysům mladého Františka, budoucího nadšeného a odvážného kazatele. Přiját do něj byl dne 21. srpna 1927 v Praze a 31. srpna téhož roku byl poslán do noviciátu v Olomouci. Dostal řádové jméno Benedikt. Po složení jednoduché profese dne 29. září 1928 začal studovat na řádovém filozofickoteologickém učilišti v Olomouci, které se nacházelo v klášteře při kostele Neposkvrněného Početí Panny Marie. Zde se studiu věnoval až do roku 1934. Věčné sliby složil 29. září 1931 a ještě před ukončením studia byl 29. června 1933 o osmé hodině ranní v arcibiskupské kapli v Olomouci vysvěcen na kněze.

⁷ Černušák, T. – Prokop, A. – Němec, D.: *Historie dominikánů*, s. 151–152. Viz také seznam členů řádu dominikánské provincie pronásledovaných Gestapem – NA, ŘD, kart. 63.

⁸ Dnes Kluky, o. Písek.

⁹ Olešná nad Vltavou, o. Písek.

¹⁰ Zápis o sňatku Františka Hronka a Anny Adámkové viz SOA Třeboň, Matrika oddaných římskokatolického farního úřadu (dále jen ř. k. f. ú.) Chřešovice, svazek 13, z let 1865–1894, s. 187, poř. č. 25. Z jejich manželství se narodili: Anna, nar. 11. 10. 1895 v Olešné (Volešná) č. 27 – viz SOA Třeboň, Sbirka druhopisů matrik, ř. k. f. ú. Chřešovice, narození (dále jen SbDM, nar.), sešit 1895, s. 14, poř. č. 82; Anastazie, nar. 8. 4. 1898 v Olešné 27 – viz SbDM, nar., sešit 1898, s. 6, poř. č. 33; dvojčata Josef a Marie – nar. 31. 5. 1899 v Olešné 27 – SbDM, nar., sešit 1899, s. 8, poř. č. 44; Arnošt, nar. 24.3.1901 v Olešné 27 – viz SbDM, nar., sešit 1901, s. 3, poř. č. 5; Karel, nar. 30. 5. 1902 v Olešné 27 – viz SbDM, nar., sešit 1902, s. 8, poř. č. 46; Arnošt, nar. 18. 11. 1904 v Olešné 27 – viz SbDM, nar., sešit 1904, s. 15, poř. č. 87; František, nar. 11. 2. 1907 v Kloukách č. 91 – viz SbDM, nar., sešit 1907, s. 2, poř. č. 7; Josefa, nar. 5. 2. 1909 v Olešné 27 – viz SbDM, nar., sešit 1909, s. 2, poř. č. 7; Bohumil, nar. 4. 2. 1911 v Olešné 27 – Matrika narozených ř. k. f. ú. Chřešovice, rok 1911, poř. č. 9. Zcela jistě se dospělého věku nedožila prvorozená dcera Anna Hronková (nar. 1895), která zemřela 30.4. 1900 v Olešné 27 na záškrt – viz SbDM, zemřelí, sešit 1900, s. 4, poř. č. 27; Arnošt Hronek nar. 1901 zemřel 27. 3. 1901 v Olešné č. 27 na psotník – viz SbDM, zemřelí, sešit 1901, s. 3, poř. č. 21; Karel Hronek nar. 1902 zemřel 10. 6. 1902 v Olešné na psotník – viz SbDM, zemřelí, sešit 1902, s. 4, poř. č. 31. Za vyhledání údajů v druhopisech matrik a vůbec za všestrannou podporu mé práce velmi děkuji kolegyni PaedDr. Laděné Plucarové ze SOA v Třeboni. Za zjištění údaje o narození Bohumila Hronka velmi děkuji panu Pavlu Souhradovi, starostovi v Bernarticích.

¹¹ Dnes Podolí I, o. Písek.

¹² Obec Podolí a tedy i tamní škola farně příslušela ke kostelu sv. Martina v Bernarticích, o. Písek. Školní rok podolské školy býval v bernartickém kostele slavnostně zahajován i ukončován, v kostele se konávalo i biřmování žáků.

Po vysvěcení se odebral do kláštera dominikánů v Praze, aby zde vykonal svou prmičnickou mši. Konala se 2. července 1933 v kostele sv. Jiljí na Starém Městě pražském za účasti rodičů a sourozenců. Tento slavnostní okamžik si nenechalo ujít také mnoho přátel, krajanů a rodáků z Olešné a okolí. Po zahájení slavnosti provinciálem Václavem Josefem Bubeníkem a prosloveh Benedikta i jeho bratra Bohumila se odebral průvod všech přítomných do kostela sv. Jiljí, kde po kázání převora Tomáše Dittla podal P. Benedikt svou první obět Bohu a požehnal svým rodičům i sourozencům, kněžím, přátelům a všem přítomným krajanům.

Po slavnosti se poprvé po šesti letech strávených v klášteře vydal k domovu. Doma se ještě stačil sejít s otcem, který po návratu z Prahy vážně onemocněl a 12. července ve věku 70 let zemřel. Byl pochován svým synem do rodinného hrobu na hřbitově u farního kostela sv. Jana Křtitele na poušti v Chřešticích, kam byla obec Olešná přifařena.¹³

Dva dny po pohřbu pak odjel P. Benedikt do divizní nemocnice v Terezíně, aby vykonal prezenční vojenskou povinnost. Dle vzpomínek Hronkova přítele a kolegy v noviciátě P. Prokopa Švacha prý jednou vyjádřil přání se do Terezína znovu podívat. To se mu splnilo během mobilizace v roce 1938. Tehdy ještě netušil, že se mu jeho přání vyplní i potřebou za dramatických okolností a že se tím naplní jeho osud mučedníka.¹⁴

V kněžské službě působil v různých dominikánských klášterech v Čechách i na Moravě. Po ukončení studia v Olomouci krátce působil v Praze u sv. Jiljí a v Litoměřicích. V roce 1935 přešel do kláštera ve Znojmě a od září téhož roku se zde stal výpomocným vojenským duchovním správcem. Od 13. června 1936 působil v Uherském Brodě jako konventuál a od 1. prosince 1937 jako kooperátor. V prosinci 1938 přešel do Plzně a od 10. ledna 1939 zde začal vyučovat náboženství na třech školách. Posledním působištěm Otce Benedikta byl, patrně od roku 1942, opět klášter v Uherském Brodě. Kromě běžných kněžských a řeholních povinností se zde staral o sdružení 3. řádu sv. Dominika, aktivně působil i jako duchovní rádce v Jednotě Orla. V klášteře vykonával funkci knihovníka a představeného bratrů konvršů.

Benedikt Hronek byl nadaným a mezi věřícími oblíbeným kazatelem. Kázal nejen v klášterech, ve kterých právě působil, ale procestoval mnoho měst i vesnic na Moravě i v Čechách. Kázání si pečlivě připravoval a jejich ručně psané texty i s údaji, kdy a kde kázání napsal a kde je přenesl, jsou uchované v jeho pozůstalosti.¹⁵ Zapisoval si i myšlenky, které někde slyšel či četl a které ho zaujaly. Podle P. Prokopa Švacha takovým myšlenkám říkal „lapidárky“ a často je ve svých textech využíval. Z teologického hlediska se nejvíce zabýval Pannou Marií, která byla také spolu s Kristem coby Králem a Slavností růžence nejoblíbenějším a nejčastějším tématem jeho kázání.

Svá kázání a promluvy často publikoval v časopisech Neděle a Růže dominikánská. Neměl jenom dar řeči, byl talentovaný i hudebně, řada jeho varhanních skladeb nebo jejich úprav a variací se dochovala v jeho osobním fondu.¹⁶

Zvláštní kapitolou v jeho životě byl jeho vztah k jihočeskému domovu. Jak již bylo uvedeno, narodil se sice v Klukách v domě prarodičů, ale za jeho rodnou obec můžeme označit Olešnou nad Vltavou, kde prožil své dětství a kam se neustále vracel. Po vysvěcení na kněze pravidelně každý rok v červenci trávil dovolené u své matky. Ani během dovolených však nezahálel. Každoročně sloužil mše na svátek sv. Cyrila a Metoděje, většinou u kaple v blízkých Dolních Rastorech či ve Slabčicích. Dochovala se i jeho další červen-

¹³ SOKA Písek, Archiv obce Olešná, sign. IA/1, kn. 1: Pamětní kniha obce Olešná (750)1929–1962, s. 42–44.

¹⁴ P. Prokop Švach, O.P. o P. Benediktu Hronkovi – novinový výstřížek uložený v Hronkově osobním fondu v klášteře dominikánů u sv. Jiljí v Praze.

¹⁵ MZA Brno, fond E 16 Dominikáni Uherský Brod, kart. 23, kn. 123 a 124 (kázání).

¹⁶ MZA Brno, fond E 16 Dominikáni Uherský Brod, kart. 40 (hudební skladby a variace).

cová kázání a proslovy pronášené v okolních vsích – v Podolí I, Podolsku, Chřešřovicích, Borovanech, Veselíčku atd. V červenci roku 1937 přednesl v Písku přednášku o špatné četbě.

Významnou událostí v okolí byla prmiční mše Hronkova spolubratra dominikána a rodáka ze sousedních Slabčic, P. Bohumila Nováka, ve Slabčicích dne 2. července 1938. Slavnostní kázání pronesl Benedikt Hronek. Nechyběl ani u další události odehrávající se v okolí Olešné, a to při hojně navštíveném svěcení nové kaple sv. Anny na Podolsku dne 24. července 1938. Procesí s trůnky a družičkami přišlo i z Olešné. Svěcení kaple a obrazu vykonal P. Josef Prágr, farář z Chřešřovic, kázal P. Benedikt Hronek. Nová kaple byla dílem mlynáře Honsy z Podolska.¹⁷ Bohužel dnes již kaple sv. Anny na Podolsku neexistuje, byla zatopena kvůli vybudování Orlické přehrady.

V roce 1940 Hronek inicioval výstavbu nové kaple v Olešné, která měla být postavena na místě staré již věkem sešlé kapličky na návsi. Zamýšlel ji vysvětit ke cti Krista Krále.¹⁸ V letech 1940–1943 proběhla v Olešné i v okolních obcích peněžitá sbírka.¹⁹ Kaple nakonec zůstala na svém místě a v roce 1943 byla pouze opravena či částečně přestavěna. Doklad o jejím zamýšleném vysvěcení zatím nalezen nebyl.

Benedikt Hronek se aktivně zapojil do odboje proti okupantům, zřejmě se podílel i na činnosti ilegální skupiny Obrana národa.²⁰ Jeho hlavní zbraní byla především jeho odvážná kázání. Dodával lidem odvahy, snažil se je povzbudit a dát jim naději na lepší čas. Kázal velmi nebojálně a proti nacismu brojil zcela otevřeně. Např. u kaple v Dolních Rastorech (tehdy část obce Olešná) dne 5. července roku 1941 u příležitosti svátku sv. Cyrila a Metoděje pronesl: „Každá lidská stavba se rozpadne. Jen nikdy ne budova naší víry, která sahá od země až do nebes. Protože je to dílo Boží, protože ji stavěl nejlepší stavitel Ježíš Kristus. Protože je vystavěná na skále a její kameny jsou spojeny drahocennou maltou, krví Ježíše Krista a krví milionů svatých mučedníků. A proto také ti, kdo se do ní utíkají, najdou v ní bezpečný útulek a klidně mohou odpovéděti na malicherné rány nepřátel, kteří rozbíjejí o ni stále svá čela: marné vaše proti nám jsou vzteky! Nezhyne rod, jenž věřit neustane!“ Těmito přímočarými odvážnými texty nemohl nevzbudit pozornost německé tajné státní policie, a to se mu nakonec stalo osudným.

O zatčení a věznění Otce Benedikta existuje několik svědectví. Okolnosti jeho zatčení v květnu roku 1944 podrobně popsal jeho bratr Bohumil Hronek jménem jejich matky Anny Hronkové v pozdější žádosti o vyznamenání in memoriam. Bohumil v roce 1944 žil a pracoval v Praze jako účetní, se svým bratrem se denně vídal a účastnil se májových mší v kostele u Týna. Jeho svědectví je tedy nesmírně cenné, navíc nebylo dosud známo. Popsal i průběh Benediktova pobytu v koncentračním táboře v Terezíně, ale vzhledem k tomu, že sám znal jen zprostředkovaně, co tam jeho bratr zažil, je v této části několik nepřesností.²¹ V tomto směru je mnohem cennější svědectví jezuitu Martina Noska, který se s Otcem Benediktem poprvé setkal na přízemní chodbě pankráckého vězení před

¹⁷ Novinový výstřížek uložený v osobním fondu P. Hronka v klášteře dominikánů v Praze.

¹⁸ SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice, sign. III-B-143, kart. 1252: Písemná žádost Benedikta Hronka z května 1940 adresovaná biskupské konsistoři v Českých Budějovicích o povolení peněžité sbírky na výstavbu nové kapličky. Dále také SOKA Písek, Archiv obce Olešná, sign. IA/1, kn. 1, s. 50: záznam k roku 1940 také zmiňuje peněžitou sbírku a úmysl slavnost svěcení a postavení nové kaple v létě provést.

¹⁹ V soukromém archivu Vladislava Michala, starosty obce Podolí I, se dochoval pamětní list z roku 1943 s písněmi ke mši svaté pro ty, kteří přispěli jednou korunou na jednu cihlu pro stavbu nové kaple Krista Krále v Olešné.

²⁰ Vašek, F. – Štěpánek, Z.: Rezistence moravského duchovenstva, s. 83.

²¹ Vojenský ústřední archiv (VÚA), fond MNO 1946, čj. 21081/46 – podklady k udělení vyznamenání – písemné svědectví ze dne 15. července 1945 psané a podepsané Bohumilem Hronkem a podepsané také Annou Hronkovou. Ke svědectví je přiloženo písemné prohlášení o pravdivosti údajů předsedy Místního národního výboru v Olešné Františka Našince ze dne 27. července 1945.

transportem do Terezína dne 10. října 1944 a od té doby se z nich stali přátelé doslova na život a na smrt.²²

Otec Benedikt byl během svého působení v klášteře v Uherském Brodě pozván do Prahy, aby v době od 1. do 31. května 1944 kázal v kostele Matky Boží před Týnem, naposledy však vzhledem k okolnostem kázal 11. května. Bohužel se tato jeho poslední májová kázání nedochovala. Dle svědectví Bohumila Hronka udal P. Benedikta ruský emigrant Vasil Ravigidvič, kostelník kostela sv. Klimenta.²³ Kostelník ho 10. května po májové bohoslužbě požádal o zpověď a šel tudíž s bratry po mši do dominikánského kláštera sv. Jiljí. Vyslechl tedy rozhovor obou bratrů cestou z kostela, během kterého se Benedikt obrátil před Staroměstskou radnicí zpět k Týnskému chrámu a zmínil se o tom, že chce nechat vymalovat obraz P. Marie a opatřit jej veršem, aby P. Maria nedala zahynout českému národu a svírala jej ve svém objetí. Poté dodal, že Rusko brzy český národ vysvobodí. Kostelník se na bratry za tato slova velmi zle osopil a hned další den nato, 11. května, byl Benedikt telefonicky vyzván úředníkem gestapa, aby se 12. května dostavil k výslechu. Když se o předvolání dozvěděl bratr Bohumil, naléhal, aby Benedikt uprchl z Prahy a ukryl se, což však on odmítl s tím, že žádný generál z boje neutíká – leda zbabělec.

Dne 12. května 1944 byl P. František Benedikt Hronek na gestapu v Pečkově paláci v Praze zatčen komisařem Oberhauserem z oddělení IV4a pro církve, sekty, jasnovidce atd. za „zlehčování státní policie a projevy nepřátelské říši“.²⁴ Jeho bratr Bohumil zatčen ani vyslýchán nebyl, avšak podle něj mělo s případem souvislost v tomto článku výše zmíněné zatčení P. Štěpána Masiaka, který byl, jak později sám řekl, vyslýchán pro slova obou bratrů před staroměstskou radnicí. Možná si tedy udavač spletl zúčastněné osoby.²⁵

Po výsleších v Pečkově paláci a věznění na Pankráci byl P. Hronek dne 23. června poprvé deportován do Terezína.²⁶ Z Terezína mohl svému bratru psát, v dopisech popisujících první nelidské podmínky v malé pevnosti v Terezíně se mj. zmínil o tom, že mu trýznitelé kladou za vinu, že z kazatelny schvaloval atentát na Heydricha. Jeho první pobyt v Terezíně trval do 19. září.²⁷ Zpět na Pankráč se dostal kvůli tomu, že dozorcí objevili zápisník, který si Benedikt v Terezíně psal a který mu vypadl z kapsy během mučení a bití za to, že údajně dal spolupůlční svou košili. Podruhé byl z Pankráce do Terezína transportován 10. října 1944.²⁸ Vystřídal několik cel a nakonec se dostal na neblaze proslulý IV. dvůr.

Jezuita Martin Nosek a další spolupůlční popsal Benedikta Hronka jako duchovně velmi silného člověka, který i přes obrovské tělesné utrpení stále dodával všem okolo naději, poskytoval jim duchovní útěchu a v největší bídě se dovedl rozdělit o poslední kousek

²² MZA Brno, fond E 16 Dominikáni Uherský Brod, kart. 35, sign. J III (svědectví P. Martina Noska S.J.). Publikované svědectví: P. Martin Nosek S.J., Památce vdp. P. Benedikta Hronka, O.P., Dominikánský pozdrav z Uherského Brodu, 1945, ročník I, č. 2, 3; 1946, roč. II, č. 1. Částečně také Památník Terezín, Vzpomínky č. 400. Tyto vzpomínky vyslechla, sepsala a zpracovala Marie Křížková při návštěvě Martina Noska v Terezíně v červenci 1968 a v říjnu 1970. Martin Nosek, nar. 15. 7. 1916 v Prušánkách o. Hodonín, byl vězněn v Malé pevnosti Terezín od 10. 10. 1944 do 10. 5. 1945. Zatčen byl 24. 6. 1944.

²³ Ve formuláři žádosti, vyplněném matkou Annou Hronkovou, je jako udavač uveden Vasilovič, kostelník od sv. Salvátora v Praze – viz VÚA, fond MNO 1946, čj. 21081/46.

²⁴ NA, Okupační vězeňské spisy. Za vyhledání záznamu velmi děkuji kolegovi Davidu Hubenému.

²⁵ Okolnosti zatčení P. Masiaka jsem podrobněji nezkoumala. P. Štěpán Václav Masiak se narodil 19. září 1902 a zemřel 19. prosince 1980 v charitním domově na Moravci. Podle nekrologia České dominikánské provincie (www.op.cz, staženo k 28. 10. 2013) byl v roce 1944 internován gestapem v Zásmukách pro svá kázání.

²⁶ Památník Terezín, Věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín 1940–1945, databáze vězňů, viz www.pamatnik-terezin.cz [7. 2. 2013].

²⁷ Datum 19. září je doloženo pouze podle svědectví P. Noska, v archivních materiálech se jej dohledat nepodařilo.

²⁸ Památník Terezín, Věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín 1940–1945, databáze vězňů, viz www.pamatnik-terezin.cz [7. 2. 2013].

chleba. Vyzdvihl jeho hlubokou víru pod zdánlivě prostými slovy, jeho statečnost a neobčejnost při projevování náboženského citění před jeho trýzniteli.

K okolnostem smrti otce Benedikta Martin Nosek uvádí, že dne 6. ledna 1945 spolu s jinými vězni zametal Benedikt silnici v pevnosti. Byla mu zima, a tak se šel bez dovození ohrát do konírny. Zde jej našli bachaři, kteří navíc při jeho tělesné prohlídce u něj objevili tajně doručený dopis, patrně od matky. Po surovém zbití byl za trest uvržen do tzv. dunkelu – malé cely bez světla a topení. V lednovém mrazivém počasí byl zbaven teplých šatů a deky. V těchto surových podmínkách byl vězněn více než měsíc. Zemřel na následky týrání a celkového prochlazení dne 11. února na svátek Zjevení Panny Marie v Lurdech o šesté hodině ráno. Tuto smutnou novinu přišel Martinu Noskovi oznámit hlavní kápa Mirko Charvát, který se s oběma duchovními dobře znal z doby, kdy byli všichni společně ubytováni na cele č. 6.²⁹

Trochu odlišně mučednickou smrt svého bratra popisuje Bohumil Hronek, který se opřel o svědectví jiného spoluvězně, učitele Lozuma z Písku. Dle něj byl P. Benedikt surově bit a mučen na udání vězně z Příbrami kvůli tomu, že si schoval nalezenou bramboru. Obě svědectví se shodují v tom, že u Hronka byl nalezen dopis a že byl uvržen do dunklu. Avšak na rozdíl od domněnky P. Noska, že dopis psala Hronkova matka, nebyl pisatel znám. Stálo v něm, že v květnu 1945 budou české země samostatné a že vznikne opět Československo. Znovu v něm byla zmínka o Rusku. Okolnosti kolem dopisu dnes už bohužel asi ne zjistíme, samotný P. Benedikt i přes strašlivé mučení pisatele ani doručitele dopisu neprozradil.

Časové údaje uváděné učitelem Lozumem, dle nichž k mučení a uvržení do kobky došlo 11. února a smrt nastala až 18. února, neodpovídají skutečnosti. Totéž mylné datum úmrtí (18. února) bylo dne 3. března 1945 sděleno matce Anně Hronkové velitelstvím stanice SNB v Podolí I, které bylo v té věci vyrozuměno gestapem z Klatov. Podle této zprávy gestapa P. Benedikt zemřel na zápal plic.³⁰ Naopak datum úmrtí 11. února 1945 uvedené ve svědectví Noska odpovídá údajům v úmrtním listu a dalších záznamech. V úmrtním listě a ani v záznamu v tzv. Černém sešitě hlavního kápa policejní věznice Terezín Mirko Charváta není uvedena příčina úmrtí.³¹ Jeho tělo bylo spáleno.

O úmrtí P. Benedikta jeho matku vyrozuměl také P. A. Blahout z dominikánského kláštera v Litoměřicích, který zprostředkoval písemný styk s politickými vězni z Malé pevnosti v Terezíně. P. Blahout vězňům doručoval i zásilky s potravinami. Latinsky psaná zpráva o jeho úmrtí dle všeho přišla i v balíku prádla do pražského dominikánského konventu.³²

Prezident republiky dr. Edvard Beneš dne 16. února 1946 vyznamenal P. Benedikta Hronka Československým válečným křížem 1939 in memoriam. Na svátek Nanebevstoupení Páně, 30. května 1946, bylo toto vyznamenání předáno jeho matce Anně Hronkové podplukovníkem Macháčkem, důstojníkem vojenského velitelství v Táboře, v zastoupení ministra národní obrany.³³

²⁹ Viz svědectví Martina Noska. V Památku Terezín se pod č. 670 dochovaly také informace Mirko Charváta, ve kterých mj. zmiňuje i Benedikta Hronka.

³⁰ VÚA, fond MNO 1946, čj. 21081/46, dopis velitele stanice SNB v Podolí I Pešana Úřadu národní bezpečnosti z 1. září 1945.

³¹ Památník Terezín, úmrtní listy č. 98, záznam A7879/K21/MP. Dále též záznam v tzv. Černém sešitu hlavního kápa policejní věznice Terezín Mirko Charváta k datu 11. 2. 1945 – A 10173/K25/MP.

³² Viz pozn. 21.

³³ VÚA, fond MNO 1946, čj. 21081/46. Československý válečný kříž 1939 in memoriam byl vystaven 16. 2. 1946 – záznam v kartotéce vyznamenaných osob. Ke slavnosti předání vyznamenání viz pozůstalost P. Hronka v archivu Provincie dominikánů u sv. Jiljí v Praze.

Slavnost se konala u pomníku padlých v první světové válce na návsi v Olešné vyzdobeném státními vlajkami, obrazem umučeného P. Benedikta a květinami. Zahájil ji předseda Místního národního výboru v Olešné František Našinec. Slavnostní projev pronesl chřešřtůvický děkan P. Josef Prágr a podplukovník Macháček, na svého přítele zavzpomínal také jeho spoluvězeň ing. Vaněk z Písku. Slavnost byla zakončena mší před místní kaplí.³⁴

V kronice obce Olešná jsou památce Benedikta Františka Hronka věnována tato slova: „Padnul jsi jako hrdina na poli cti pro lepší život celého národa a celá naše obec zachová Ti věčnou paměť a bude Tě ctít jako hrdinu. Dřímej svůj věčný sen a budiž Ti země tereziánské-ho hřbitova hrdinů lehkou.“

Bohužel tento slib nebyl dodržen. Po nástupu komunistů k moci byl Benedikt Hronek na dlouhou dobu z povědomí svých spoluobčanů vymazán, přestože byl jedinou obětí, kterou si vyžádala druhá světová válka na lidských životech obyvatel této malé vesničky. Zatčen byl i další občan Olešné, shodou okolností Hronkův rodný bratr Arnošt. Z koncentračního tábora se po třech letech vrátil, vězněný byl v Dachau.³⁵

Hluboká víra P. Benedikta byla formována již v raném dětství tím, že vyrůstal v prostředí silně věřící a velmi zásadové katolické rodiny, která byla aktivně zapojena i do náboženského života obce. „Teta Hronková“ neboli jeho maminka byla jednou z těch, které vedly či organizovaly každoroční májové pobožnosti k Panně Marii u kapličky v Olešné, odkud také každoročně chodívala procesí i do vzdálenějšího Sepekova u Milevska a ke kostelu sv. Rozálie mezi Bernarticemi a Borovany. Rodina byla angažována i politicky, Benediktův otec František Hronek v Olešné vedl lidovou stranu.³⁶ Ne všichni z rodiny však zůstali katolíky, již zmíněný bratr Arnošt později přestoupil k církvi adventistů sedmého dne.

Benedikt Hronek byl svým založením prostý dominikánský kněz, lidový misionář. Byl ale také statečným a zásadovým člověkem, který dokázal silou své víry vzdorovat nacistické ideologii i v těch nejtěžších a nejméně lidských situacích. Pro své přesvědčení riskoval a nakonec i obětoval svůj vlastní život. Jak sám jednou napsal, „Král Králů je Kristus, je králem právem své přirozenosti a svého původu a právem dědického údělu. Ale co nás nejvíce dojmá – je králem právem své nekonečné lásky. Prolitím jeho krve jsme se stali jeho poddanými. Je Králem lásky velkomyslné a obětavé, králem lásky nejvyšší, neboť větší lásky nemá nikdo, než ten, kdo položí život svůj za své přátele.“³⁷

Slova z Janova evangelia se v osudu Benedikta Hronka beze zbytku naplnila. V roce 2015 uplyne 70 let od jeho mučednické smrti.

Dominikaner Benedikt František Hronek, Priester und Märtyrer des 20. Jahrhunderts

Der Dominikaner Benedikt František Hronek (1907–1945) ist neben anderen Mitgliedern der böhmischen Dominikanerprovinz, den Dominikanern Patrik František Kužela und

³⁴ Ing. Vaněk, Válečný kříž zemřelému P. Benediktu Hronkovi O. P. Časopis Neděle, Praha, č. 22, 1946 – viz osobní fond P. Hronka v klášteře dominikánů v Praze.

³⁵ SOKA Písek, Archiv obce Olešná, sign. IA/1, kn. 1.

³⁶ Kostohryz, B.: Kronika mého života – rodu – kraje. Olešná 1962 – 1965, soukromý archiv. Za její zapůjčení děkuji rodině Kostohryzových.

³⁷ Posel Bl. Srdce Páně R VI, říjen 1940 – viz osobní fond P. Hronka v klášteře dominikánů v Praze.

Vilém Schlössinger und der Dominikanerin Marie Filomena Dolanská, einer der Märtyrer, deren Schicksale im Rahmen des laufenden Projekts der Tschechischen Christlichen Akademie Martyrologium der katholischen Kirche in den Böhmisches Ländern im 20. Jahrhundert erforscht werden. Benedikt František Hronek beteiligte sich aktiv am Widerstand gegen Nationalsozialisten, er nahm wahrscheinlich an der Tätigkeit der illegalen Gruppe Obrana národa teil. Seine Predigten waren seine wichtigste Waffe, er predigte sehr unerschrocken und sprach sich ganz offen gegen den Nationalsozialismus aus. Es existieren mehrere Zeugnisse über seine Verhaftung, seinen Aufenthalt und seinen Märtyrertod in der Kleinen Festung in Theresienstadt. Er wurde am 12. Mai 1944 in Prag verhaftet. In die Hauptstadt wurde er aus Uherský Brod eingeladen, um die Maipredigten in der Kirche der Jungfrau Maria vor dem Teyn im Mai 1944 zu führen. Er starb an Folgen einer Folterung und Unterkühlung am 11. Februar 1945. Am 16. Februar 1946 wurde er von Staatspräsident Edvard Beneš mit dem Kriegsorden 1939 in Memoriam ausgezeichnet. Diese Auszeichnung wurde am 30. Mai 1946 an seine Mutter Anna Hronková in seinem Heimatdorf Olešná im Bezirk Písek feierlich übergeben.

Dominican Benedikt František Hronek, priest and martyr of the 20th century

Biogram of member of the Czech Dominican Province, an active participant of anti-fascist resistance Benedikt František Hronek (1907–1945).

*Portrét P. Benedikta Františka Hronka, O. P.,
soukromý archiv Petra Souhrady z Olešné.*

„DUŠE, SRDCE? TY JSOU JINDE.“ ZDENĚK NEJEDLÝ A POETIKA KATOLICTVÍ

JIŘÍ KŘEŠŤAN

V polovině prosince roku 1948 se v časopise Var objevila stat Slovo o náboženství, jejímž autorem byl tehdejší ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý. Pokud bychom se soustředili pouze na některé vyhraněné teze v závěru textu, mohli bychom snadno dospět k závěru, že se jedná jen o jeden z dobových propagandistických výlevů. „Náboženství, díky historickému vývoji společnosti, ustupuje úměrně rychle postupu nového názoru nejen vědeckého, ale i sociálního,“ uvedl autor a dodal, že náboženství se jako opory chápou „temné moci světské“, a tím je nicí.¹ „Reakce se vědomě utíká v církve a k církvím, a církve se ochotně dávají do služeb reakce.“² Podle článku „ve vyšší aspoň kultuře upadl náboženský prvek už do té míry, že bychom se dnes už nemusili o něj starat.“³ Schopnost kontemplace a opravdovou nábožnost, již poznal Nejedlý ještě u starých kněží, už u současných duchovních nenacházel. Ti prý službu u oltáře vykonávali mechanicky, jen jako úřad. „Duše, srdce? Ty jsou někde docela jinde, jsou-li tu vůbec někde,“⁴ konstatoval.

Nejedlého po roce 1948 několikrát spatříme ve slovní konfrontaci s představiteli církvi, zejména církve katolické. Neuralgickým bodem se stal brzy zákaz kněžím účastnit se politiky, vrcholící v suspenzi lidoveckého ministra Josefa Plojhara arcibiskupem Josefem Beranem. Stále šlo ještě o polemiku, byť možnosti diskuse se protivníkům komunistů rychle zavíraly. Mnohým se Nejedlého argumenty zdály logické – co nevadilo u předúnorových ministrů Jana Šrámka a Františka Hály, vadí u Plojhara...⁵ Zdeněk Nejedlý ale bohužel nemlčel ani později, když polemika přešla v tvrdou státní represi. V březnu 1950 pochválil „bdělou SNB“ a prokuraturu, když „odhalily“ pozadí „čichoštského zázraku“. Vysmíval se knězi Josefu Toufarovi (ve chvíli, kdy psal článek, již utýranému k smrti!): „Pan farář vyznal se zjevně v mechanice, jak se jí učil ve školách, a tak na pána boha nespolehal, že by jemu k vůli udělal zázrak, nýbrž podle mechaniky sestrojil si křížek sám [...] Farář tahal a křížek se klonil, i zase se vracel do původní polohy.“⁶ Nejedlý pranýřoval údajně Toufarovy svůdce („vysoké církevní pány“), zdálo se mu jasné, že farář sám by nevymyslel podobnou „blbovinu“.

¹ Nejedlý, Zdeněk: Slovo o náboženství. Praha 1949, s. 32. Článek je v časopiseckém vydání datován dnem 5. 12. 1948 – srv. Var 1, č. 18–19 (15. 12. 1948), s. 551.

² Tamtéž, s. 31.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž, s. 31–32.

⁵ Tamtéž, s. 38–40. Odkazují na rozhlasový projev Církev a stát z 8. 8. 1948. Ve Spisech byl později projev otištěn pod názvem O věcech církevních (Spisy, sv. 48. Nedělní epístoly, sv. 3. Praha 1954, s. 137–143).

⁶ Týž: „Zázrak“. Var 3, č. 2 (1. 4. 1950), s. 60. Nejedlý pronesl rozhlasový projev 12. 3. 1950, Toufar podlehl zraněním, způsobeným trýzniteli, 25. 2. K čichoštskému případu srv. Čelovský, Bořivoj: Strana světí prostředky. Martyrium faráře Josefa Toufara. Šenov u Ostravy 2001; Drašner, František: Čichoštský zázrak. Zpráva o P. Josefu Toufarovi. Praha 2002; Kalous, Jan: Čichoštský případ. Kolín 2008; Doležal, Miloš: Jako bychom dnes zemřít měli. Drama života, kněžství a mučednické smrti čichoštského faráře P. Josefa Toufara. Pelhřimov 2012.

Ve světle uvedených informací se možná bude zdát překvapivým zjištění, že Nejedlého stať Slovo o náboženství představuje text, který má více vrstev. Někoho udiví Nejedlého odstup od bezvěreckého hnutí. To označil za individualistické a liberalistické, výlučně racionalistické a vůči náboženství povýtce negativistické. To vše Nejedlý považoval za důvody, proč bezvěrecké hnutí neproniklo mezi široké lidové masy. Vyzval k analýze „pozitivních kořenů, z nichž náboženství vyrostlo a jež mu daly tak neobyčejný význam, že i když se nám zdá dávnou odbytou věcí, vždy znovu a znovu se před námi vynoří, ať v té či oné podobě“.⁷ Odmítl považovat náboženství za plod poblouznění, naopak je spojil s odvěkou touhou člověka po poznání světa. Označil sice náboženství za „baštu iracionality, nadsmyslná“,⁸ současně však „vysvětlování skutečnosti nadskutečností, nadpřirozeností, duchem, bohem“⁹ považoval za přirozený vývojový jev v procesu poznání, objevující se hned na úsvitu dějin lidstva v jeho konfrontaci se silami přírody. Proti náboženství nelze podle něho bojovat jeho popíráním, ale překonáváním.

Jak to vlastně bylo s náboženským vyznáním Zdeňka Nejedlého? Byl pokřtěn hned druhého dne po narození, 11. února 1878, litomyšlským děkanem Antonínem Šantou. Všeobecně oblíbený římskokatolický duchovní byl duší litomyšlského společenského života, aktivně se podílel na zakládání a činnosti řady spolků, dokonce i místního Sokola.¹⁰ Vlastenecky citící kněz byl literárně činný, přátelsky se stýkal s řadou osobností českého politického a kulturního života. Podporoval Boženu Němcovou, když pobývala v Litomyšli v roce 1861 v nuzných poměrech. V roce 1879 se ujal úlohy oddávajícího při svatbě spisovatele a učitele Aloise Jiráska, přítele Zdeňkova otce Romana Nejedlého. A o rok později Šanta hostil Bedřicha Smetanu. Mistra do Litomyšle tenkrát pozval jménem přestavitelů Jiráskova rodného města učitel na tamější obecní chlapecké škole Roman Nejedlý.

Od římskokatolické církve odpadl Zdeněk Nejedlý 22. února roku 1919.¹¹ Nedlouho předtím, 20. ledna, byl kooptován do ústředního výkonného výboru České strany pokrokové. Fakt, že z katolické církve vystoupil vlastně až v okamžiku, kdy to bylo nutné (bylo by divné, kdyby ve vedení pokrokařské strany seděl katolík, navíc v době masového vystupování z církve), se zdá napovídat, že otázka náboženské příslušnosti pro něho nebyla do té doby důležitá. Bylo pro něho katolictví jen prázdným pojmem, něčím, co odložil jako starý, zteřelý kabát? Na prahu první republiky zaujímal Zdeněk Nejedlý stejně jako jiní pokrokaři a radikální socialisté ke katolické církvi negativní stanovisko. Kritizoval úlohu, již hrála za dob monarchie. Za předpoklad mravní čistoty národa považoval vypořádání se s touto „věrnou sestrou Habsburků“.¹² Ostře odmítl svatojánský kult a v polemice se střetl se svým učitelem a kolegou Josefem Pekařem, jehož jinak respektoval a jemuž přiznával „bystrost historické kritiky“.¹³ Pekařovo pochopení pro kouzlo svatojánských poutí a jeho obhajobu křížů ve školách Nejedlý tehdy zesměšnil jako projev maloměšťáctví. Připojil se k efektním protiklerikálním veřejným gestům. V roce 1922 odmítl s několika dalšími univerzitními profesory (Václavem Novotným, Františkem Krejčím, Vilémem Mathesiem

⁷ Nejedlý, Z.: Slovo o náboženství, s. 11.

⁸ Tamtéž, s. 9.

⁹ Tamtéž, s. 14.

¹⁰ Srv. obsažený Šantův medailon in: Skřivánek, Milan: Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání. Litomyšl 2009, s. 231. Zde též další informace o A. Šantovi.

¹¹ Státní oblastní archiv Zámrska, Sběrka matrik, farní úřad Litomyšl, sign. 5402, záznam v matrice narozených v Litomyšli v roce 1878 (zápis týkající se Z. Nejedlého, narozeného 10. 2. 1878, o odpadnutí z církve s odvoláním na sdělení okresního hejtmanství na Smíchově z 22. 2. 1919). Za rešerši v archivu vděčím Renátě Kuprové.

¹² Nejedlý, Z.: Bílá hora, Habsburg a český národ. Praha 1920, s. 55.

¹³ Týž: Z prvních dvou let republiky. Praha 1921, s. 75. Článek Svatojánská esthetika vyšel původně 30. 5. 1920 v listu Československá republika.

a Josefem Jankem) světít svátek svatého Jana Nepomuckého a studentům v ten den přednášel.¹⁴

Přenesme se nyní o desetiletí dále, kdy již poválečný radikalismus poněkud zeslábl. Po-
všimněme si, jak v roce 1930 Nejedlý analyzoval problém katolictví v monografii o Tomá-
ši Garriguovi Masarykovi, svém patrně nejlepším biografickém díle. Všimá si, jak na Ma-
sarykově rodném Slovácku bylo katolictví promíšeno s lidovou mytologií a zbožností.
Představovalo pevný bod duševního světa tamějších obyvatel. „Masaryk daleko lépe ještě
a hloub cítil onen zvláštní klid, bezpečnost a harmonii, jíž náboženská víra dodávala člo-
věku toho potřebného ve zmatku všeho ostatního zde života, neboť to zajisté byla první
podmínka jeho dalšího, vyššího odtud vzletu, jak tomu jest u všech duchů vpravdě sil-
ných, nalézt a mít pevný a bezpečný základ.“¹⁵ Masaryk se stal „horlivým člověkem nábo-
ženským“, člověkem „nejen pobožným, nýbrž i katolíkem“¹⁶ také proto, že jej inspiroval
příklad jemu blízkých lidí – jeho matky či kaplana Františka Satory.

Na Masaryka působila také atmosféra bohoslužeb, při nichž zpíval na kůru nebo kaplanu
Satorovi ministroval, a konečně i „slavnosti přímo náboženské nebo pobožností posvěce-
né“. „Tak na něho působil již kostel sám, svou vzdušností, velebností i svými okrasami, když
do něho vstoupil z nízké té světničky, v níž doma bydlili. Tak ho uchvacovaly všechny ty
průvody, na něž je katolická liturgie tak bohatá, procesí o křížových dnech, i jindy, o vzkří-
šení, kdy se šlo s rozsvícenými svícemi, všichni úředníci, starosta a radní s sebou, kolem
kostela, a nejvíce ovšem o božím těle, svátku všech svátků, kdy celá ves byla ozdobena máji,
v oknech hořely svíčky a [...] byly vyzdobené oltáře. Ale také hody, slavené v Čejkovicích
na Nebevzetí P. Marie (15. srpna), dostaly dopolední bohoslužbou teprve pravou svou slav-
nostnost. A což to nedělní jitro! Na Slovácku má nedělní jitro docela zvláštní kouzlo. Všu-
de vládne posvátné ticho: na dědině ticho, v poli ticho, ani hutaře neuvidíš, všechno slaví
svátek. [...] Je v tom i veliký řád, jenž tomu dodává i pořádek, klid, harmonii.“¹⁷ Působivý
popis prolínání náboženského a „přírodního“ života obce psal Nejedlý se zjevným porozu-
máním.

Zdeněk Nejedlý vyjádřil přesvědčení, že T. G. Masaryk „ve svém nitru vždy zůstal [...] katolíkem“, že mu byla vzdána protestantská zbožnost a, jak to sám Masaryk kdysi řekl, byl „rozumem [...] protestant, ale citem katolík“.¹⁸ Nejedlému se jeví logické, že Masa-
ryk přijímal náboženství jako „první a nejlepší lék proti chorobám společnosti“, který jí
dodával jednotu, vyrovnával protiklady, obohacoval ji a především – „obšťastňoval život“.
Nejedlého přístup později rezolutně zpochybnil Závíš Kalandra. Nelíbil se mu Nejedlého
závěr o Masarykově „katolickém srdci“. Kalandra připustil, že Masaryk procítil opravdu
jen katolickou zbožnost, ale namítal: „Normální člověk nezůstává věčným zajatcem svých
infantilních prožitků a pro Masaryka bylo nehlubší potřebou náboženství rozumem kri-
ticky očištěné, jímž arci katolictví být nemohlo.“¹⁹ Podle Kalandry nebyl tedy Masaryk
ani katolíkem, ani protestantem, dokonce nebyl ani křesťanem.

Nepůjde nyní o to, abychom se přeli, zda Masaryk měl „katolické“ či jiné srdce. Běží
tu spíše o srdce Nejedlého. Důležité se mi zdá, že katolictví vnímal jako širší kulturní fe-
nomén, že docenoval jeho poetiku, blízkou citění lidového člověka, spjatého s přírodou.
Zazní to i v jeho textu Slovo o náboženství, který byl uveřejněn v době, kdy vstupoval

¹⁴ Týž: Svátek sv. Jana... Var 1, č. 14 (15. 6. 1922), s. 456.

¹⁵ Týž: T. G. Masaryk, kniha 1, svazek 1. 1850–1882. Praha 1930, s. 112–113.

¹⁶ Tamtéž, s. 113.

¹⁷ Tamtéž, s. 115–116. Hutař (častěji hotař) – hlídač vinic. Význam neobvyklého slova mi zjistila R. Kuprová.

¹⁸ Tamtéž, s. 120.

¹⁹ Kalandra, Závíš: Intelektuál a revoluce. Praha 1994, s. 107. Cit. z rukopisu Religiozita a poznání u T. G. M. a F. X. Š., napsaného v roce 1936 nebo 1937.

poměr komunistické strany k církevní hierarchii do stádia konfrontace. „Chrám vytrhuje návštěvníka ze skutečnosti a svou zvláštní náladou vede ho kamsi v nadskutečno. Ale do toho zazní i nesvětský, povznesený zvuk varhan a zcela zvláštní zpěv, jako i hlas kněze zní tu ne reálně, ale v jakési zvláštní melodické sladkosti. Dokonává to pak vůně kadidla, jež i třetí smysl člověka omamuje, aby tak jeho okouzlení bylo dovršeno.“²⁰ Nemluví tu člověk sám druhdy okouzlený?

Zdeňkův otec Roman Nejedlý nebyl člověkem vroucího náboženského citění. Dochované zápisky, jež si psal před odchodem z tohoto světa, svědčí o tom, že nebyl ani tvářív v tvář smrti otevřen náboženské útěše. „Jsme jako zvířata živi až do smrti, pak je s námi konec [...] Jsme hůř na tom před zvířaty, že myslíme, poznáváme, rozeznáváme a to je naše kletba [...] Čím hloupější člověk [...], tím je šťastnější,“ čteme v jednom z jeho zápisků.²¹ Roman Nejedlý však nebyl ani bojovným ateistou, který by své děti izoloval od vlivu církve. K jeho povinnosti patřila hra na varhany v kapli litomyšlského zámku. Svého hudebně nadaného synka brávil s sebou a jako ještě ani ne desetiletému mu zde dovolil usednout za varhany a hrát. Událost později zachytil slovy: „Zdeněk hrál po prvé v zámku v neděli po 3 králích dne 8. ledna 1888 a moc ho záblý ruce. Bože, před tvou velebností a Vach na něj vyvaloval oči.“²² Roman Nejedlý charakteristicky spojil hluboký prožitek (na syna byl jistě pyšný) – s žertem. Připomeňme, že byl oblíbeným členem recesistické společnosti Hnízdo kosů litomyšlských, jež si tropila vlídné posměch z tehdejších autorit.²³

Zdeněk později (od kvinty do oktávy) hrával o nedělích a svátcích na harmonium v exhortním sále gymnázia obvyklou píseň Otče náš, milý pane a o nedělích měl za úkol rozezvučet varhany také při studentských mších v piaristickém kostele.²⁴ Do svých preludií vkládal motivy ze Smetanovy hudby. Vysloužil si za to vlídné pokárání od katechety Eugena Čápa²⁵ – tento lidumil ovšem patřil na gymnáziu mezi jeho oblíbené učitele.²⁶ Zdeňkovo improvizace mohly být, jak naznačuje vzpomínka Karla Popelky,²⁷ někdy jen studentským žertem, ale kdo vyloučí, že tehdy prostě nepovažoval za nepatřičné promluvit v chrámu k Hospodinovi tóny milovaného skladatele? Později, ve třicátých letech, při instalaci jedné z výstav na zámku v Litomyšli, uslyšel Zdeněk Nejedlý otevřenými okny tóny, jež se linuly z blízkého piaristického chrámu. Jeho pomocníci s údivem zjistili, že „rudý profesor“ si melodie s chutí pobrukuje s sebou.²⁸ Hudba mu evidentně lahodila, připomněla mu mládí.²⁹ Nejednou v pozdním věku udivoval příslušníky doprovodu, když jim bezchybně převyprávěl a vysvětlil pořad mše, jíž se účastnil k počtě zesnulému.

²⁰ Nejedlý, Z: Slovo o náboženství, s. 14–15.

²¹ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (dále MÚ AAV), fond Roman Nejedlý, inv. č. 126, kart. 3.

²² MÚ AAV, Roman Nejedlý, inv. č. 152, kart. 4, rukopisný záznam na deskách zpěvníku nadepsaného „Roman Nejedlý, žák I. tř. gymnasiaIlní“. Strojoписný opis záznamu o hře dětí R. Nejedlého na varhany je uložen tamtéž, inv. č. 124, kart. 3. Za vyhledání a přepis záznamu vděčím Haně Kábové. Tím, kdo na Zdeňka při hře na varhany poučil oči, byl patrně někdo ze starého měšťanského rodu Vachů z Litomyšle.

²³ Ke sružení svr. Boštík, Martin: Hnízdo kosů litomyšlských 1889–1903. K dějinám spolkového života v Litomyšli na přelomu 19. a 20. století. Litomyšl 2006. Viz též Červinka, František: Roman Nejedlý a Litomyšl. Z tradic pedagogické a osvětové práce našich učitelů. Pardubice 1958, s. 68–77. K životu R. Nejedlého v Litomyšli naposledy Nájemník, Václav: Roman Nejedlý a Litomyšl 1871–1901. Diplomová práce, Praha 2010.

²⁴ MÚ AAV, Zdeněk Nejedlý – nezpracované dodatky, rukopis Karla Popelky Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého z doby společných studií gymnasijských a universitních. Léta 1891–1898, s. 19.

²⁵ Hodura, Quido: O mládí Zdeňka Nejedlého. In: Padesát let Zdeňka Nejedlého. Praha 1928, nestránkováno.

²⁶ Nejedlý, Z.: Litomyšl. Tisíc let života českého města. Litomyšl 1934, s. 193–194.

²⁷ MÚ AAV, Zdeněk Nejedlý – nezpracované dodatky, rukopis K. Popelky Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého z doby společných studií gymnasijských a universitních. Léta 1891–1898, s. 19.

²⁸ Veselík, Karel: Jak Zdeněk Nejedlý instaloval výstavu v Litomyšli v letech 1931–1934. Zprávy z muzeí Trstenic-cké stezky 4, 1968, s. 47.

²⁹ Kostel pro něho nebyl jen místem povznášejících zážitků. Vnímal i studentské legrácky, odehrávající se tu při nedělních bohoslužbách. Kterýsi vtipálek mezi gymnazisty vymyslel dialog mezi sochami sv. Jana, držícího v levici

Hudba byla nesporně jedním z můstků, propojujících Nejedlého v době jeho mládí se světem náboženství. A nešlo jen o hudbu chrámovou. Na počátku 20. století například ocenil, že dílem jiného milovaného skladatele a přítele Josefa Bohuslava Foerstra proniká duch zbožnosti, naplněný „hlubokou úctou k nekonečnosti“ i „vědomím nekonečna nad námi konečnými“.³⁰ Nejedlý tehdy pod vlivem Foerstrovy hudby napsal skutečný hymnus o prvotním křesťanství a jeho znovuprobuzení: „Jest v něm tolik krásy lidské čistoty a hloubky lidského ducha, že ještě dnes chví se jimi duše často největších uměleckých geniů, toužících po vytvoření pravého člověka. Sám obraz Kristův jest symbolem, nad nějž právě nejlidštější morálka dnešního světa nezná úchvatnějšího. Ryzí člověk, tak ryzí, že se nám ani nezdá býti člověkem; vtělený bůh kráčí aspoň ideově mezi námi.“³¹

Příběh Ježíšův si pro Nejedlého zachoval svou působivost, byť v něm později nadměrně akcentoval především jeho sociální stránku. K Ježíšově příkladu se vrátil také v námi analyzovaném článku Slovo o náboženství z roku 1948. Tehdy zejména vyzdvihl „vykupitelské“ slovo Ježíšovo: „Nebojte se!“ Nejedlý k tomu podotkl: „Naučil své lidi odvaze, sebevědomí, tolik potřebnému těmto chudým a porobeným lidem, měli-li v sobě nalézt dosti sil pro pochopení a náležité ocenění své jiné, ne honosně panské, ale tím více lidsky významné ceny. Jak z křesťanů opravdu se stávali přímo hrdinové: jejich mučedníci šli na smrt s nikdy nevidaným přímo nadšením neb aspoň trpělivostí, odevzdaností.“³²

Dalšími můstky, přivádějícími mladého Zdeňka Nejedlého k problémům náboženství, byly četba a záliba v historii. Přestavme si, jaké naléhavé impulsy mladému muži přinášela třeba četba románů Fjodora Michailoviče Dostojevského či Lva Nikolajeviče Tolstého. Oba autoři jej svým dílem znepokojovali. Karel Popelka později vzpomínal, jak na chlapce zapůsobila četba Tolstého Zpovědi: „Četba Zpovědi byla tak drtivá, že nás v našich citech až zraňovala, když nás líčila jako „pařící se hrudky masa“ živořící jen proto, aby se nakonec rozpadla. Vše, co v nás bylo mladého, se vzpíralo proti pomyslení, že nejsme nic než taková nicota.“³³ Popelka dodává, že on i Nejedlý již jako gymnazisté byli „bez ortodoxní víry“.

Jako jedenáctiletý hoch Zdeněk Nejedlý přečetl třísvazkový výbor Husových spisů.³⁴ Etické názory Husovy, opírající se především o bibli a náboženské texty, jej hluboce ovlivnily. Nejedlého záliba v teologickém myšlení husitské doby se posílila v době jeho vysokoškolských studií. Rané historické práce, inspirované jeho učitelem Jaroslavem Gollem, směřovaly právě tímto směrem.³⁵ V roce 1900 podle vzpomínky přítele Quida Hodury Nejedlý zvažoval habilitaci v oboru církevních dějin a přemítal dokonce o tom, že složí doktorát na teologické fakultě, aby si zvýšil kvalifikaci v tomto oboru.³⁶ Za historika cír-

otevřenou knihu a v natažené pravici pero, a naproti stojícího sv. Matouše. První říká druhému: „Tu máš, namočí mi!“ A druhý s očima obrácenýma k nebi a levicí na prsou odpovídá: „Na mou duši, nemám do čeho.“ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Jindřich Růžicka, kart. 49. Vzpomínku svého manžela na vyprávění ministra Nejedlého při návštěvě klášterního kostela v Litomyšli sepsala dodatečně v roce 1977 Marta Sedláková.

³⁰ Nejedlý, Z.: Jos. B. Foerster. Praha 1910, s. 48.

³¹ Tamtéž, s. 48–49.

³² Týž: Slovo o náboženství, s. 18.

³³ MÚ AAV, Zdeněk Nejedlý – nezpracované dodatky, rukopis Karla Popelky Vzpomínky na dobu společných studií se Zdeňkem Nejedlým. Léta 1899–1902, s. 8.

³⁴ Erben, Karel Jaromír (ed.): Místra Jana Husi Sebrané spisy české, díl 1–3. Praha 1865, 1866 a 1868.

³⁵ Srv. zejm. Nejedlý, Z.: Mládí M. Jana z Rokycan. Časopis Musea království českého 83, č. 6, 1899, s. 517–534. Týž: Česká missie Jana Kapistrana. Praha 1900. Týž: Prameny k synodám strany Pražské a Táborské (vznik husitské konfese) v letech 1441–1444. Praha 1900.

³⁶ Hodura, Quido: O mládí Zdeňka Nejedlého, nestránkováno. K tomu je nutno dodat, že zaujetí náboženskými otázkami u Nejedlého nevedlo k uznání kněžského povolání jako optimálního pro jeho vrstevníky. Přítelem Popelkovi, jenž o vstupu do kněžského semináře uvažoval, řekl: „Dnes už se do semináře nechodí ani z nešťastné lásky. Či abys udělal někomu radost, že budeš panáčkem?“ MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – nezpracované dodatky, rukopis Karla Popelky Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého z doby společných studií gymnasiálních a univerzitních. Léta 1891–1898, s. 13.

kevních dějin Nejedlého podle svědectví jeho švagra, muzikologa Vladimíra Helferta, považoval zpočátku i Goll.³⁷

Otázky víry prolínaly koneckonců i dílem Nejedlým milovaného spisovatele Aloise Jirásky. Nejedlého interpretace Mistrova díla nám zpochybní jeho obraz jako jednostranného odpůrce katolické církve. Všimněme si jeho Doslovu k Jiráskovu románu Skály (Doslov byl poprvé uveřejněn v roce 1950). Zde Nejedlý rozpoznává uprostřed „nejtemnějšího temna“ pobělohorské doby (v době potlačení „husitské“ víry, zmarnění údělu bratrské emigrace a porážek selských povstání) světlo naděje ve ztraceném synu Voborského, jenž sice opustil víru svého otce, ba stal se dokonce římskokatolickým knězem, ale zato přicházel jako osvícený „křisitel a buditel národa v novém smyslu“.³⁸ Katoličtí kněží, kteří na rozdíl od exulantů zůstali v kontaktu s lidem a kteří nakonec přispěli k udržení národní myšlenky a příchodu národního obrození, se těšili Jiráskové a Nejedlého úctě. Všimněme si, že v tuto chvíli jakoby Nejedlý stál blíže svému učiteli Josefu Pekařovi než Palackému, Masarykovi či Denisovi. Nejedlý nadto v citovaném Doslovu ve shodě s Jiráskem výslovně „odmítá českobratrský názor, [...] že katastrofa přišla z dopuštění božího, za trest za naše hříchy, a proto že je nutno utrpení trpělivě snášet, až zase do vůle boží“.³⁹

V Doslovu k románu Temno se Zdeněk Nejedlý zamyslel nad Jiráskovým vztahem k církvi: „Autor Temna nemohl být katolíkem, ani formálně ne, a Jirásek opravdu vystoupil z katolické církve. Ale nevstoupil do českobratrské neb protestantské církve. Zůstal bez vyznání, jistě s vědomím, že tak je husitství a z něho zejména starým Táborům daleko blíže, než v kterékoli novodobé protestantské církvi, neboť ne o víru a náboženství jde, ale o nový, lepší sociální řád, o nový život.“⁴⁰ Pomineme-li Nejedlého násilnou aktualizaci, když čtenáři sugeroval Jiráskovu údajnou víru v „lepší sociální řád“, musíme přiznat, že výrok má své oprávnění a logiku. Nejedlý psal v tu chvíli možná tak trochu i o sobě a o motivech svého vztahu k církvi.

Katolictví považoval nepochybně Zdeněk Nejedlý za živé náboženství. Dne 22. ledna 1953 vyslechl jeho osobní tajemník a budoucí zeť Jaroslav Kojzar na toto téma zajímavou úvahu a zaznamenal si ji do svého deníku. Veřejně taková slova v té době z úst komunistického ministra sotva mohla zaznít: „Hovoří se o náboženství. Nejedlý ukazuje, jak evangelíci nemají s Husem vůbec nic společného, jak také nikoho z nich nepřibal k práci na Betlémské kapli. Jsou konzervativní, je to prostě minulost. Z toho už nemůže nic vyrůst. Obrozenští kněží byli většinou katolíci, a to není náhoda. Jestli je jaké buržoazní náboženství, pak je to evangelické. Katolík je prostě jiný člověk, světský člověk, člověk nenáboženský.“⁴¹ Nedal bych ruku do ohně za stoprocentní autentičnost výroku, ale smysl Nejedlého úvahy je podle mě zřejmý.

Nejedlého zlobilo, jak hloupým způsobem bojovali někdy kulturní „úderníci“ po únoru 1948 proti náboženství. Věřící byli vystaveni všemožnému nátlaku a ústrkům, jež pochopitelně neměly ani katolíky, kteří byli členy KSČ – o věřících stranicích se přitom Nejedlý ve svém článku Slovo o náboženství z prosince 1948 zmiňoval bez averze. Deklaroval naopak přesvědčení, že komunistická strana „neodmítá zásadně toho, kdo by svůj komunismus opíral o své křesťanské nazírání, protože to nás nijak neohrožuje“.⁴² Kul-

³⁷ Helfert, Vladimír: Bojovník. Skizza literární osobnosti. In: O Zdeňku Nejedlém. Stati a projevy k jeho šedesátinám, Praha 1938, s. 9.

³⁸ Nejedlý, Z.: Doslov k souboru spisů Aloise Jirásky. „Odkaz národu“. Praha 1960, s. 87.

³⁹ Tamtéž, s. 85.

⁴⁰ Tamtéž, s. 79.

⁴¹ Křestan, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvolu.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara. Acta historica Silesianae Opaviensis 4, 2011, s. 278.

⁴² Nejedlý, Z.: Slovo o náboženství, s. 24.

turní bojovníci se naproti tomu vybíjeli i tak stupidními ataky, jako byl třeba zákaz hraní koled v rozhlase nebo rušení poutí. K likvidaci poutí si 8. září 1952 do deníku poznamenal Jaroslav Kojzar: „Mluví se dál při večeři o lidové zábavě. Neumíme lid pobavit, říká Nejedlý; poutě jsme jim vzali a nedali za to nic. A je to takový prostředek, jímž bychom mohli na lidi působit.“⁴³ Veřejně se však Nejedlý v podobném duchu vystoupit neodvážil, zůstával navenek loajálním straníkem.

Po únoru 1948 se Zdeněk Nejedlý setkal s kazatelem Jednoty československé Františkem Urbánkem, přítelem Masarykovy rodiny a svým dávným známým – na počátku dvacátých let Nejedlý Urbánkovi dovolil konat pobožnosti ve své vile v Turnově. Nejedlý kazatele ujistil, že nedojde k rušení církví a nechystají se opatření proti nim, že budou jen postaveny pod státní dohled. Starý duchovní pastýř to přijal jako sdělení uklidňující.⁴⁴ Připomeňme na tomto místě také fakt, že k církvím byl nakonec docela tolerantní školský zákon z roku 1948, předložený ministrem Nejedlým.⁴⁵ Školy v Čechách a na Moravě sice smály být již pouze státními školami⁴⁶ (na Slovensku tento stav trval od roku 1945), ale zákonem mohly být stanoveny výjimky – předpokládalo se zejména zřizování učilišť pro výchovu kněží.

K církvím bylo vstřícné ustanovení školského zákona z roku 1948 v §19, odst. 1: „Škola jest povinna starati se o náboženskou výchovu žáků podle jejich náboženského vyznání, vyjímaje případy, kdy rodiče (zákonný zástupce) odhlásí dítě od této výchovy.“ Výchova a dozor nad náboženskou výchovou náležely církevním orgánům, vrchní dozor pak ministerstvu. V komentáři k zákonu, který v roce 1949 publikovali Otokar Chlup, František Kahuda a Karel Král, se dokonce vedle ujištění o dodržování ústavou zajištěného práva na svobodu náboženského vyznání občanů objevila poněkud kostřbatá věta: „Zákon o jednotné škole je prodchnut poznáním, že náboženství je etický vývojový odkaz dřívějších etických kulturních tradic, jež jsou v lidových vrstvách vžity, a popřává škole možnost vzdělání náboženského.“⁴⁷ Připomeňme, že v době projednávání a schvalování zákona se pokoušela komunistická strana získat souhlas církví nebo alespoň jednotlivých kněží a věřících s děním po Únoru 1948.

Na podzim 1948 nastoupila komunistická strana „ostrý kurs“. Nešlo jen o vnitřní rozhodnutí strany, ale také (a především) o důsledek zostřování mezinárodní situace (nástup studené války, roztržka SSSR s Jugoslávií). Objektem útoku radikálů ve vedení KSČ se staly také poměry ve školství. Na schůzi širšího předsednictva ÚV KSČ 8. listopadu 1948 si stěžoval Gustav Bareš,⁴⁸ mocný vedoucí oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, že školský systém neumožňuje „přemandlovat“, přeměnit lidi v duchu nového světového názoru.⁴⁹ Od té doby se odvíjela tichá, před veřejností skrytá, ale o to úpornější bi-

⁴³ Křestan, J.: „Když je třeba, jde se přes mrtvolce.“, s. 271.

⁴⁴ Kubový, Jaroslav: Nezapomenutelný kazatel a pastýř František Urbánek. In: Štěpán, Jan (ed.): Kazatel František Urbánek. Praha 1999, s. 38. Pobožnosti ve vile Nejedlých organizoval Nejedlého nájemník Josef Cvrček, který se na Urbánkovu radu dostal ze státního seznamu československých kazatelů.

⁴⁵ Zákon č. 95 z 21. 4. 1948 Sbírky zákonů a nařízení Republiky československé.

⁴⁶ Otázku postátnění škol podle mě přeceňuje ve výkladu o letech 1945–1948 v jinak zajímavé studii Cigánek, Radim: Politický zápas o jednotnou státní školu. Praha 2009. Ve skutečnosti šlo spíše o problém okrajový. Dopis G. Bareše K. Gottwaldovi z 12. 2. 1947, zpracovaný po dohodě se školskou komisí ÚV KSČ, označuje například otázku církevního školství za nepodstatnou. NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (f. 19/7), arch. j. 270, l. 99. V té době ostatně v českých zemích existovalo jen 47 církevních škol (obecných, měšťanských a středních) a 8 církevních ústavů pro děti vyžadující zvláštní péči. Chlup, Otokar – Kahuda, František – Král, Karel: Školský zákon. Výklad zákona a prováděcích předpisů. Praha 1949, s. 53. K tématu srv. rovněž Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953. Brno 1993, s. 13–15.

⁴⁷ Chlup, O. – Kahuda, F. – Král, K.: Školský zákon. Výklad zákona a prováděcích předpisů. Praha 1949, s. 83.

⁴⁸ K Barešovi srv. Knapík, Jiří: Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše. Přerov 2000.

⁴⁹ Srv. zápis ze schůze předsednictva ÚV KSČ in NA, KSČ-ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (f. 02/1), arch. j. 143.

ta, kdy se ministr školství Zdeněk Nejedlý bránil mechanickému přebírání sovětských zkušeností. Jedním z citlivých bodů byl také poměrně smířlivý přístup k náboženské výchově na školách. Václav Kopecký například zdůvodňoval při návštěvě na sovětském velvyslanectví 14. července 1952 nutnost změn ve školství argumentem, že poskytuje „pohodlnou základnu pro nepřátelské skupiny“ a jmenovitě uvedl římskokatolickou církev.⁵⁰ Nový školský zákon z roku 1953, který likvidoval gymnázia, pedagogické fakulty a zkrátil školní docházku, zhoršil rovněž podmínky pro náboženskou výchovu ve školách. Před přijetím zákona byl z postu ministra školství sesazen Zdeněk Nejedlý, který se některým ustanovením zákona usilovně bránil.⁵¹

Téma vztahu katolické církve a komunistické strany zůstává velkým badatelským tématem. Hodnocení bývá zatíženo předsudečnými soudy, nedovolujícími objektivní analýzu. Chybí nám pokusy o „pohled zevnitř“. Imponující se mi v tomto směru zdá studie Václava Babičky Únor 1948 a katolická církev z roku 1999.⁵² Neomezil se jen na kritiku mocenského postupu komunistické strany, ale analyzoval i problematické momenty v postojích a jednání představitelů katolické církve – neschopnost reagovat na konkrétní problémy lidí, nedostatek odhodlání vstoupit do boje o veřejné mínění, soustředění na obhajobu vlastních dílčích zájmů i určitou bezradnost tváří v tvář vyostřené politické situaci. Studie konstatuje i jisté oslabení vnitřní soudržnosti církve. Místný je Babičkův náčrt dilemat, jimž byl v kritické situaci vystaven kardinál Josef Beran,⁵³ a inspirativní je pochopení pro jeho postup, vycházející z vědomí historického kontextu.

Také o komunistické straně ovšem platí, že nebyla pevným, jednotlým mocenským masivem, který se ve svém pochodu k moci sunul jediným směrem jako legendární probuzený Golem. V komunistické straně je třeba rozeznávat jednotlivé lidi, obdařené různými osobními zkušenostmi, rozdílnou úroveň vzdělání a kulturního citění, různou míru empatie k ostatním, různým stupněm odvahy i zbabělosti. Kdo byl nositelem totalitních tendencí, to bychom se měli naučit rozpoznávat ve zcela konkrétních situacích a s vědomím toho, že každý jedinec prochází neopakovatelným vývojem, plným zákrut, přeskoků a návratů.

Příklad Zdeňka Nejedlého demonstruje, jak komplikovaně se utvářel vztah české inteligence ke katolické církvi. Jeho ješitnost a touha po uznání, stejně jako smysl pro stranickou disciplínu oslabovaly jeho schopnost objektivního úsudku. Byl připraven se v době vzypkání radikalismu přidat k útočníkům proti katolické církvi a jejím představitelům. Poznali jsme to po roce 1918, stejně to platí pro období přelomu 40. a 50. let 20. století.

⁵⁰ Archiv vnější politiky Rossijskoj federacie (Moskva), f. 0138 – Referentura po Československu, op. 34, p. 207, d. 16, l. 34, záznam velvyslance A. J. Bogomolova z 25. 7. 1952. Srv. též záznam o rozhovoru velvyslance A. I. Lavrentěva ze 4. 4. 1952 o jednání s V. Kopeckým dne 29. 3. 1952 tamtéž, d. 15, l. 3.

⁵¹ K reformám v letech 1948 a 1953 srv. Křestán, J.: Dva školské zákony 1948 a 1953. Příspěvek bude vydán Slezskou univerzitou v Opavě v publikaci Děti, mládež a socialismus.

⁵² Babička, Václav: Únor 1948 a katolická církev. *Paginae historiae* 7, 1999, s. 277–294. K tématu srv. též Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953. Brno 1993; Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel (eds.): Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. I. Církevní komise KSČ. („Církevní šestka“). Duben 1949 – březen 1950. Praha – Brno 1994; Janišová, Milena – Kaplan, Karel (eds.): Katolická církev a pozemková reforma 1945–1948. Dokumentace. Praha – Brno 1995; Fiala, Petr – Hanuš, Jiří (eds.): Katolická církev a totalitarismus v českých zemích. Praha 2001; Cuhra, Jaroslav: KSČ, stát a římskokatolická církev (1948–1989). *Soudobé dějiny* 8, č. 2–3, 2001, s. 267–293; Vaško, Václav: Dům na skále, díl 1. Církev zkoušená. 1945 – začátek 1950. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2004; Hanuš, Jiří (ed.): Křestáné a socialismus 1945–1989. Brno 2012; Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří: Katolická církev v Československu 1945–1989. Brno 2013. O významném badatelském zájmu V. Babičky svědčí i jeho další publikační tituly: Babička, Václav – Machatková, Raisa – Marešová, Milena – Nosková, Alena: Katolická církev v českých zemích 1939–1989. Praha 1998; Babička, Václav: Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949–1989 (na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – sekretariátu pro věci církevní). *Sborník archivních prací* 55, 2005, s. 379–506.

⁵³ K osobnosti J. Berana srv. Svoboda, Bohumil – Polc, Jaroslav V.: Kardinál Josef Beran. Životní příběh velkého vyhnance. Praha 2008.

Při kritičnosti ke katolické církvi si ovšem k ní uchoval respekt. Nezůstala mu neznámá její blízkost a přizpůsobení lidovému životu, cítil její propojení s dějinami českého národa (cťil především vlastenecké kněze z dob obrození), kouzlo si pro něho podržela poetika katolických mší, obřadů a slavností, poutí a svěcení svátků.

Zdeněk Nejedlý se hlásil k odkazu husitství a komunisty označoval za dědice nejlepších národních tradic. Husitství chápal především jako sociální a hospodářský boj, ale povšiml si, že sociální představy lidí splynuly v té době s představami náboženskými. V několikrát zmiňovaném článku Slovo o náboženství Nejedlý husitství označil za „vrchol náboženského života u nás“.⁵⁴ V husitství slyšel ozvuky prvotního křesťanství. Na druhou stranu pak vliv husitství nalézal i v myšlení následujících generací, bez ohledu na vnější potlačení tohoto hnutí. Duch husitství podle něho prolнул nakonec také českým katolictvím. „Je to velmi podivné katolictví, do kořene prostoupené zbytky husitské hereze, jak nejlépe poznáme, srovnáme-li je s pravým, románským katolictvím, italským, španělským a do značné míry i francouzským. To jakoby ani nebyla táž konfese.“⁵⁵

Uvedli jsme již několik příkladů vstřícných a či dokonce uznalých výroků Zdeňka Nejedlého o katolictví. Připomeňme také znovu jeho srdečný vztah s významnými osobnostmi, které byly inspirovány vírou, jako byli hudební skladatel Josef Bohuslav Foerster nebo spisovatel Karel Václav Rais. Nejedlého spolužákem byl Antonín Eltschkner, svěťící biskup pražský a probošt metropolitní kapituly u svatého Víta.⁵⁶ Nejedlý respektoval mnohé venkovské faráře, kteří byli znalci místní historie – s řadou z nich navázal lidsky milé vztahy v době, kdy pátral ve farních archívech po Smetanových předcích. Na opačném pólu jeho života pak stojí přitakání represím proti představitelům katolické církve, jak jsme to demonstrovali na zavrženíhodném proslovu o tzv. „číhoštském zázraku“. Nejedlý mlčel v roce 1950, kdy probíhal proces s rektorem litomyšlské piaristické koleje a profesorem gymnázia Františkem Ambrožem Stříteským a jeho „skupinou“.⁵⁷ Litomyšlané tehdy marně očekávali, že se ministr pokusí zmírnit osud mladých lidí, kteří stanuli před Státním soudem, mezi nimiž bylo i několik studentů místního gymnázia.

Ve vztahu Zdeňka Nejedlého ke katolictví se zrcadlí něco z tragédie údělu moderního intelektuála. Jako vzdělaný muž respektoval kulturní hodnoty, spjaté s náboženstvím, citlivě vnímal i poetiku katolictví. Současně však dobrovolně splynul s politickým hnutím, které se nakonec přiklonilo k potlačování svobod věřících a dokonce k represím vůči představitelům církve. Neměl iluze o stalinském režimu, jehož krutost poznal za války v Moskvě. Vybočit z řady se však neodvážil. Na začátku 50. let se sám obával, že bude zatčen a uvězněn. Příslušnost ke straně, jejíž volba pro něho a statisíce dalších byla původně volbou srdce a touhou duše, se pro něho nakonec stala noční můrou.

Fakt, že tuto studii připisují památce Václava Babičky, není věcí formální. Viděli jsme již, že téma dějin církve a náboženského vědomí v jeho díle výrazně rezonovalo. Má bádání o Zdeňku Nejedlém přijímal s pochopením a se zájmem. Velkým gestem byla pro mě jeho nabídka vydat tiskem mou disertační práci.⁵⁸ V tehdejším Státním ústředním archívu dal impuls a v roce 1996 prosadil vznik oddělení, jež pečuje o soukromoprávní původce – spo-

⁵⁴ Nejedlý, Z.: Slovo o náboženství, s. 27.

⁵⁵ Tamtéž, s. 28.

⁵⁶ Podle Štollova svědectví byl Nejedlý v únoru 1961 zdrčen, když se dověděl o úmrtích Antonína Eltschknera a dalšího spolužáka – historika umění Zdeňka Wírtha. Viz Štoll, Ladislav: Z kulturních zápasů. Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence. Praha 1986, s. 118.

⁵⁷ K procesu srv. Boštík, M.: Monstrproces „Střiteský a spol.“ Litomyšl 2004. Litomyšl 2004. K procesům proti příslušníkům církve srv. Stříbrný, Jan a kol.: Církevní procesy padesátých let. Kostelní Vydří 2002.

⁵⁸ Křestan, J.: Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého. Praha 1996.

lupracuje s archiváři politických stran a spolků (včetně spolků zahraničních Čechů), shromažďuje osobní archivy politiků, vysokých státních úředníků, představitelů spolků, historiků, archivářů a dalších významných osobností společenského života. Již v polovině 90. let Václav Babička odhadl, že nestátní sféru čeká bouřlivý rozvoj a že archivy na to musí reagovat. Dnes spravuje 6. oddělení již téměř polovinu archivních souborů Národního archivu. – Národní archiv – ano, ten nový název jsme spolu vymysleli, i ten vzletný a zavazující termín Národní archivní dědictví...

Mrzí mě, že se Václav Babička nedočkal vydání mé monografie o Zdeňku Nejedlém.⁵⁹ Knihu by jistě s úsměvem potěžkal a zažertoval by na můj účet. Měl jsem rád jeho „anglický“ smysl pro humor. Z úspěchu knihy by měl upřímnou radost, neboť byl člověkem velkorysým a přejícím... Bylo to jednoho květnového dne roku 2012, kdy jsem kráčel z Klementina, kde jsem téměř každý den do úmoru pracoval po večerech na knize, přes Karlův most na Malou Stranu na tramvaj. Z mosteckých věží se náhle vzduchem zatřepala melodie, vylouděná trubači tam nahoře. Vzpomněl jsem si, jak nás při jednom setkání v Kamýku nad Vltavou se sklenkou vína v ruce Václav učil zpívat píseň, již při tom zkoušel Jaroslav Bubeník hrát na kytaru. „Lvi silou, letem sokolím...“ Se sevřeným hrdlem a s nohama zesláblýma jsem došel na konec mostu. Náhle vyhlédla tvář slunce a Mostecká ulice, zmáčená prudkým deštěm, se rozzářila zlatavým oparem chvějivě se vznášejícím až tam někam nahoru, nad chrám svatého Mikuláše. Srdce se mi sevřelo, věděl jsem, tušil jsem a s bolestí cítili, že člověk Václav Babička dospěl až tam na pobřeží pevniny života vezdejšího a naslouchání šumění oceánu všehomíra. A současně jsem měl v tu chvíli nevýslovný pocit, že je něco, co přetrvá a nikdy nezmizí.

„Die Seele, das Herz? Die sind anderswo.“ Zdeněk Nejedlý und die Poetik des Katholizismus

Das Verhältnis Zdeněk Nejedlýs zum Katholizismus demonstriert eine komplizierte Beziehung tschechischer Intellektuellen zu dieser religiösen Strömung. Nejedlý äußerte sich als Minister nach 1948 wiederholt kritisch über die Leitung der katholischen Kirche. Gleichzeitig war er aber nicht überzeugt, dass eine scharfe Kampagne gegen die Religionen sinnvoll ist. Den Katholizismus stellte er höher als die protestantischen Kirchen seiner Zeit. Er sah ein, dass der böhmische Katholizismus mit dem Leben des Volkes verbunden war. Er schätzte die Rolle hoch, die einige katholische Priester zur Zeit der nationalen Wiedergeburt gespielt haben. Er würdigte die Poetik katholischer Messen und religiöser Feste. Er stand in Kontakt mit bedeutenden Persönlichkeiten der tschechischen Kultur, die eine Inspirationsquelle im Glauben fanden, wie etwa mit dem Komponisten Josef Bohuslav Foerster und dem Dichter Karel Václav Rais. Nejedlýs Anerkennung der kulturellen Werte des Katholizismus wurde durch seine Parteidisziplin und später auch Angst abgeschwächt, selbst ein Opfer politischer Repressionen in den 1950er Jahren zu werden.

“Soul, heart? They are elsewhere.” Zdeněk Nejedlý and poetics of Catholicism

Author follows the difficult relationship of politician Zdeněk Nejedlý to Catholicism. He often expressed critics to Catholic Church, but also perceived its positive historical role.

⁵⁹ Týž: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha – Litomyšl 2012. Kniha získala cenu Magnesia Litera v oblasti literatury faktu, cenu Kniha roku 2013 Literárních novin a byla nominována na Státní cenu za literaturu za rok 2013 a Cenu předsedy Grantové agentury ČR.

300. VÝROČÍ ZALOŽENÍ ŘÁDU VORŠILEK A JEHO OSLAVY V ČECHÁCH

MARIE MACKOVÁ

„Blaze tedy Tobě, Ty lidnatá Praho, že v lůnu Tvém, uprostřed krásných a vězatých chrámů Božích, i tento skvostrný stánek s věrnými následovnicemi sv. Angely se skví! Třikrát blaze Tobě, Ty někdejší sídlo svatého vévody Václava, obránce naší roznílé vlasti: o třikrát, pravím, blaze Tobě, že nyní pod otcovskou vládou našeho nejmilostivějšího císaře a krále Ferdinanda, a pod mateřskou obranou naší nejmilostivější císařovny a královny Marie Anny, jakož i nejmilostivější císařovny a královny matky, drahé paměti Karolíny, tento slavný řád až po dnes kvete.“¹

Necelé tři roky byl Josef Ondřej Lindauer kanovníkem Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze,² když mu 26. listopadu 1837 připadl úkol pronést české kázání v rámci pražských oslav třistaletého výročí založení řádu svaté Voršily. Nebyl jediným slavnostním kazatelem, pražské voršilky si daly záležet na tom, aby jejich oslavy měly úroveň a zároveň dostály všem církevním nárokům na podobnou festivitu.

Doba rozhodně nebyla jednoduchá ani jednoznačná. Krátce po smrti císaře Františka I., který byl ke konci svého života stále víc ovládan touhou nic neměnit a dožít ve světě, který sám pomáhal vytvořit. A stejně krátké bylo zatím i vládaření jeho nástupce Ferdinanda I., který sice některé věci změnil ihned, ale na změnu principů neměl ani sílu a zatím ani příležitost. Stejně komplikované bylo i postavení katolické církve: josefinismus stále ještě vzdáleně dozníval, ale už neměl svou prvotní sílu a naopak proudy usilující o opětovné obnovení nezávislosti katolické církve na státu se teprve formovaly a dávaly o sobě vědět jenom limitovaně. Vláda tolerovala postupně, tiché rozšiřování biskupských pravomocí nezávislých na světské moci, především v oblasti kněžské disciplíny. Zvlášť mezi mladším kněžstvem se pozvolna šířila idea „svobodné a nezávislé církve“. Za přelomový počín někteří současníci (z obou stran názorového spektra) považovali rok 1833, kdy byla z užívání stažena jedna z učebnic církevního práva zakotvující úzkou vazbu státu a církve. Jedni v této souvislosti mluvili o „vzrůstu ultramontanismu“, druzí o „možnosti projevit pravé katolické smýšlení“:³ Obojí pojmenovávali různými výrazy jednu a tutéž

¹ Lindauer, Josef Ondřej: Kázání na den slavnosti třistaleté památky založení řádu svaté Voršily. Praha 1838, s. 16. Za poskytnutí tohoto a některých dalších tisků souvisejících s řádem svaté Voršily a oslavami z roku 1837 děkuji P. PhDr. J. Zd. Charouzovi, OPracem., ThDr. a knihovně kláštera v Želivu.

² 1784 Plzeň – 1850 České Budějovice, kněžské svěcení 1807, kaplan v Malesicích, Horšicích a Dolní Lukavici, farářem v Letinech a Lukavici, děkanem v Přešticích, arciděkanem v Plzni, 1835 kanovník Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, 1845–1850 biskupem v Českých Budějovicích. Podrobněji o něm např. Čáňová, Eliška: Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918. Praha 1995, s. 52 s odkazem na Frind, A.: Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag 1873, s. 310.

³ Kryštůfek, František X.: Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české. Praha 1898, s. 390–391. Podobně též Zlámal, Bohumil: Příručka českých církevních dějin, V., Olomouc 2008, s. 385.

skutečnost. Byl to však pouze pozvolna se projevující počátek procesu, jehož nejvášnivější zastánci měli teprve přijít.⁴ Třicátá léta 19. století byla v habsburské monarchii charakteristická souběžností státu a církve, která poměrně přesně zapadala do tehdy panujícího způsobu správy státu, včetně policejního dozoru tlumícího projevy civilního i církevního původu. Josefinismus v západní části habsburské monarchie doznával relativně dlouho. Dokonce se vnučuje myšlenka, že jeho pozvolné vyhasínání bylo vlastně vymíráním. Tak, jak z pozemského života postupně odcházeli jeho hlavní zastánci z řad světských i církevních, tak se teprve uvolňoval prostor pro nositele jiných názorů, ať už liberálních nebo naopak odpovídajících katolické obnově třeba v duchu redemptoristů či navracených jezuitů. V tomto kontextu měl v celé habsburské monarchii své místo sice ještě ne příliš početný, ale minimálně pro určitou část společnosti poměrně významný řád sv. Voršily, zbývající se v této době primárně vzděláváním nejenom urozených dívek. Protože šlo o řád školského typu, nebyl postížen předešlými josefínskými restrikcemi, ale musel se vyrovnat s nově se objevujícími školskými zákony, které měly stále častěji charakter všeobecný a týkaly se i soukromých škol provozovaných různými katolickými školskými řády.⁵ Jinak se mu ovšem dostalo od státu jak právního zajištění, tak i hmotné podpory.

Vznik řádu svatě Voršily patří do všeobecného proudu předtridentského hnutí obnovy, zeměpisně lokalizovaný především aktivitami své zakladatelky Angely Merici do lombardsko-benátského prostoru.⁶ Původně šlo o společenství žen nezakotvených v manželství, které vytvářely oporu samy sobě, ale byly schopné a ochotné ji poskytnout i těm ženám, které se z nějakého důvodu vzdálily z obvyklé společnosti a hledaly cestu zpět. Jednou z povinností členek tohoto společenství v rané fázi existence, kromě pěstování vlastní vědomé zbožnosti, bylo sebevzdělávání. To se po přeměně společenství v pravidelný řeholní řád s řeholí augustiniánského typu rozrostlo na povinnost šířit vzdělání především mezi dívčí mládeží. Nová společenství vznikala jako dceřiná z konkrétního již existujícího kláštera tam, kde nalezla dostatečnou hmotnou podporu a alespoň minimální duchovní a právní souhlas. Protože voršilky neměly první řád, nebyly odvozeny od žádného mužského řeholního řádu, a velmi dlouho neměly ani žádnou centrální správu a jedinou nejvyšší představenou, patřil každý z jejich domů do jurisdikce a přímé správy místně příslušného biskupa. Do habsburské monarchie přišly nejprve do Prahy v roce 1655 jako dceřiné společenství z belgického Lutychu a řídily se stejnou variantou řehole platnou pro klášter ve francouzském Bordeaux. Za iniciátorku tohoto založení bývá považována Sibilla hraběnka Lamboy a její manžel, který nový konvent alespoň pro začátek ekonomicky zabezpečil. To vše se samozřejmě dalo za souhlasu úřadujícího pražského arcibiskupa kardinála Arnošta Vojtěcha hraběte Harracha. A z Prahy se následně šířily dceřiné kláštery po habsburské monarchii, včetně jejího hlavního města. V roce 1837, kdy si řád sv. Voršily připomínal třetí stoleté výročí svého založení, existovaly v Čechách jenom dva jeho domy: v Praze a v Kutné Hoře, takže oslavy s tím

⁴ Církevní emancipační snahy jsou ještě pro tuto dobu nejspíš prezentovány na poli kulturně-organizačním, případně literárním, ne ve sféře právní a dokonce i rovina čistě teologická, případně filozofická je naznačována jen opatrně. Zlámal, Bohumil: Příručka českých církevních dějin, VI., Olomouc 2009, s. 11–30. Zlámal, Bohumil: Příručka českých církevních dějin, V., Olomouc 2008, s. 380–402.

⁵ V rámci restrikcí byl zrušen voršilský dům v Praze na Hradčanech, protože byl z minulosti zatížen obrovským dluhem vzniklým jednak předimenzovanou stavební činností jednak vojenskými škodami. Jeho konventuálky se vrátily do mateřského domu ke sv. Voršile na Nové Město pražské a dluhy byly zahrnuty do hospodaření náboženského fondu. Podrobněji o tom Beránek, Karel – Beránková, Věra: Rušení klášterů v Čechách za Josefa II. In: Pražské arcibiskupství 1344–1994. Praha 1994, s. 209–225. Obecněji též Ströbele, Ute: Zwischen Kloster und Welt. Aufhebung südwestdeutscher Frauenklöster unter Kaiser Josef II. Köln 2005. Schneider, Christine: Kloster als Lebensform. Der Wiener Ursulinenkonvent in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (1740–1790). Wien 2005; Národní archiv (NA), České gubernium, Publ. 1786–95, sign. 145/2.

⁶ O řádu svatě Voršily v Čechách podrobně Macková, Marie: Voršilky v Čechách do roku 1918. Pardubice 2007. Tam také odkazy na další literaturu k tématu.

spojené byly organizovány hrstkou žen. Ovšem v celé monarchii byla voršilských konventů celá řada a pozvolna začínaly znovu nabírat dech, byť v pozměněném kontextu. Mezi začátky i členkami řádu se šlechtičny stávaly stále vzácnějšími a prostor se otevíral především dívkám středostavovského původu, ve vnějších školách pak širokému spektru všech, které je měly na dosah. Na druhou stranu právě v této době se upevnila řádová pravidla a vnímání voršilek ze strany jejich církevních nadřízených především jako pokorných, poslušných, v klauzuru uzavřených služebnic Krista. V důsledku čehož, byť celý proces byl na samotném počátku, reálně začínaly ztrácet v konkurenci s tehdy mladými kongregacemi působícími ve stejném oboru: vždyť například právě v roce 1837 přišly do Prahy boromejky.⁷

První století výročí založení voršilského řádu v roce 1635, resp. 1637 jak se v té době ještě předpokládalo, se Prahy, ale ani Čech a dokonce ani habsburské monarchie netýkalo: žádný řádový dům tu ještě neexistoval. První pražský byl založen až roku 1655. Pokud nějaké oslavy proběhly při příležitosti druhého stoletého výročí v roce 1735 či 1737, pak o nich nezůstaly zprávy. Je však možné, že středoevropské domy skutečně slavily v jiném rytmu. Pražský dům byl založen z Lutychu, takže sám sebe – a oprávněně – počítal do široké rodiny francouzské větve voršilek, která za svůj počátek považovala stvrzení vlastní varianty řehole papežem Pavlem V. v roce 1618 pro konvent v Bordeaux. Od neděle 10. do úterý 13. července 1718 se v pražském klášterním kostele svatě Voršily konaly slavnostní bohoslužby na počest takto vnímaného milostivého léta. Kostel byl při příležitosti patřičně vyzdoben podle dobového vkusu a festivitu připomínal samostatný německý tisk.⁸ Kutnohorský konvent sice v roce 1718 už existoval a měl stejné kořeny, takže se mohl k oslavám připojit, ale protože stál na samotném začátku existence a měl dost vlastních problémů, zůstala jediná připomínka sounáležitosti se slavícím společenstvím v podobě českého překladu pražského německého příležitostného tisku s dodatkem o historii vzniku kutnohorského konventu. O sto let později, v roce 1818, už se oslavy podle těchto parametrů neopakovaly. Uvnitř samotného řádu přestalo být rozlišováno podle jednotlivých historických variant řehole a veškeré oslavy se soustředily na třetí stoleté jubileum v roce 1837. A tento rok zůstal zachován přesto, že v rámci kanonizačního procesu zakladatelky řádu blahoslavené Angely Merici, který byl dokončen v roce 1807, bylo datum založení řádu upřesněno na rok 1535 na rozdíl od předtím uznávaného roku 1537.⁹

Ačkoliv italské voršilky podle dnešního hodnocení neprožívaly v první polovině 19. století své nejlepší období, přesto jejich římský konvent třetí stoleté jubileum svého řádu připravil pečlivě a realizoval za všeobecné podpory svých církevních představených i světských příznivců už 9. dubna 1837. V té době úřadující pražský arcibiskup Andreas Alois hrabě Ankwicz-Starbek¹⁰ ještě ani nepožádal papeže o možnost, aby podobné oslavy moh-

⁷ Macková, Marie: Voršilky v Čechách do roku 1918. Pardubice 2007. Trapl, Miloš: Církevní poměry v letech 1848–1938. In: Pražské arcibiskupství 1344–1994. Praha 1994, s. 252.

⁸ V jubilejní publikaci z roku 1837 je citován jako Kurtzer Untericht von Ursprung des Geistlichen Ordens-Stand der Closter-Frauen von Heiligen Ursula, Und Ihren sondern Zihl und End. Prag 1718. Das dritte hundertjährige Jubel-Fest von Stiftung des jungfräulichen Ordens der heiligen Ursula: nachträglich gefeyet vom Prager Konvente jenes geistlichen Ordens am 26. 11. 1837. Prag 1838, s. 35.

⁹ Kanonizační breve je publikované v Das dritte hundertjährige Jubel-Fest von Stiftung des jungfräulichen Ordens der heiligen Ursula: nachträglich gefeyet vom Prager Konvente jenes geistlichen Ordens am 26. 11. 1837. Prag 1838, s. 12–20. Kromě toho je jeho verze ověřená vídeňskou nunciaturou uložená mezi archiváliemi kutnohorských voršilek. Státní oblastní archiv (SOA) Praha, Voršilky Kutná Hora (VKH), kart. 51.

¹⁰ 1777, Krakov – 26. 3. 1838, Praha, 1810 ThDr. ve Vídni, v témté roce vysvěcen na kněze, 1813 olomoucký kanovník, 1814–1833 arcibiskup ve Lvově, 1817 primas haličsko-vladiměřský, odtud přišel „na přání monarchy převzít pražské arcibiskupství, které potřebovalo energického muže“. Uvádí se ve Wurzbachově lexikonu. Tím nový arcibiskup nepochybně byl, za služby a pozvednutí disciplíny světského i řádového kněžstva ve Lvově byl Františkem I. dekorován velkokřížem Leopoldova řádu I. stupně. Nevadilo ani, že se veřejně ujal jezuitů vypuzených v roce 1820 z Ruska a poskytl jim zázemí v Haliči. 31. 5. 1833 jmenován pražským arcibiskupem,

ly proběhnout i v pražském voršílském konventu a bylo možné při nich získat plnomocné odpustky podle ustanovení papeže Řehoře XVI. z podzimu 1836.¹¹ Došlo k tomu až v srpnu roku 1837 s tím, že oslavy budou soustředěny do dne 26. listopadu, aby nekolidovaly se svátkem sv. Kateřiny Alexandrijské, který připadá na 25. listopadu. Z pohledu pražských voršílek to bylo přinejmenším na poslední chvíli, pokud ne už přímo pozdě. Nicméně proti minimálně rozvlácnému postupu svého arcibiskupa nezmohly vůbec nic.

V čele pražského voršílského konventu stála ve druhé polovině 30. let 19. století M. Maria Vinzenzia, civilním jménem Zuzana Mayerová z Březnice v Čechách, jako 15. představená od založení domu.¹² Řádové společenství bylo aktuálně poměrně početné. Sestávalo z 26 řeholnic užívajících titulu matka,¹³ pěti s titulem sestra a třech novickek. K nim je třeba připočítat deset laických sester a blíže nespecifikovaný počet civilního personálu, který v každé době zabezpečoval praktickou stránku života celého komplexu. Pro představenou, ale i všechny tyto ženy slavnost rovnající se v jejich mikrosvětě milostivému létu nepochybně významná byla a navzdory nepospíchajícímu pražskému arcibiskupovi se chystaly pečlivě a dlouho, byť s časem bojovaly zřejmě i ony. Představená pražského domu M. Marie Vinzenzia se totiž rozhodla, že do pražských oslav vtáhne i všechny domy z Prahy založené minimálně tím, že pro ně opatří vídeňskou nunciaturou ověřenou kopii kanonizačního protokolu zakladatelky řádu Angely Merici. Už 31. května 1836 odeslala za Prahu prosbu představené římského voršílského konventu M. Marii Camille a St. Anna, aby jí pomohla. Ta žádosti zpoza Alp vyhověla a nejen, že opatřila originální tisk, ale nechala zhotovit i příslušné opisy s požadovanými ověřeními. To všechno odešlo 19. srpna 1836 z Říma do Vídně na nunciaturu. Doba však nebyla příznivá pro plynulé úřadování. Habsburská monarchie, včetně vídeňské nunciatury a samozřejmě pražského gubernia, žila českou korunovací Ferdinanda V. A zdálo se, že úředníci nestíhali kromě této velké akce nic jiného. S omluvou byly kanonizační protokoly dopraveny do Prahy a dále předány z pražského gubernia až na konci roku 1836. Teprve v únoru 1837 je M. Marie Vinzenzia poslala dalším klášterům založeným z Prahy zároveň s otázkou, zda se chtějí k oslavám připojit v navrhovaném termínu 25. a 26. listopadu 1837. Kolik klášterů se skutečně k pražské výzvě připojilo v navrhovaném listopadovém termínu není zřejmé, prokazatelně však minimálně Kutná Hora a Brno.¹⁴ Každopádně však řada dalších zareagovala alespoň na výzvu, aby o sobě poskytla základní data do jubilejního schematismu.¹⁵

30. 10. 1833 potvrzen papežem Řehořem XVI., 16. 2. 1834 intronizován. Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthum Oesterreich, I. Wien 1856, s. 44. Kettner, Jiří: Dějiny pražské arcidiecéze v datech. Praha 1993, s. 166–167. Der Prager Dom zu St. Veit, Prag – Leitmeritz 1855, s. 96. Kryštůfek, František X.: Dějiny církve katolické, s. 396–397. Schematismus für das Königreich Böhme auf das Jahr 1835. Prag 1835, s. 259. Ottův slovník naučný, díl 2, Praha 1889, s. 396. Pražské arcibiskupství 1344–1994. Praha 1994, s. 332–333 (s výhradou ke zde uvedenému datu narození).

¹¹ Podle německého překladu bylo příslušné papežské breve datováno 12. srpnem 1836. V jubilejní publikaci se píše o 18. říjnu 1836. Patrně jde o data zpracování římskými a vídeňskými papežskými úřady. SOA Praha, VKH, kart. 51. Das dritte hundertjährlige Jubel-Fest, s. 38.

¹² Její životní dráha až do roku 1837 byla celkem standardní: narodila se 1786, do řádu vstoupila 1806, sliby složila o tři roky později. Působila jako učitelka, prefekta domu i prefekta studii. V roce 1829 byla poprvé zvolena představenou a následně se tak dělo v tříletých intervalech opakovaně; NA, Voršílky Praha, kn. 37. Das dritte hundertjährlige Jubel-Fest, s. 55.

¹³ Na ten měly nárok ženy, které v řádu po složení slibů žily více než 10 let. Titulu sestra užívaly všechny, které už sliby složily, ale žily v řádu (což se v této době téměř vždy rovnalo životu ve stejném konventu, do kterého byly přijaty) méně než 10 let.

¹⁴ SOA Praha, VKH, kart. 51; Moravský zemský archiv Brno, Voršílky Brno, kart. 5.

¹⁵ Německé překlady některých dopisů jsou uloženy mezi písemnostmi kutnohorských voršílek, mezi pražskými se nic podobného nedochovalo. Jubilejní pražský schematismus má vyložené dobrovolný charakter a neomezuje se na habsburskou monarchii, ani na kláštery založené z Prahy. SOA Praha, VKH, kart. 51, překlady korespondence. Das dritte hundertjährlige Jubel-Fest, s. 55–128.

Pražský konvent sice dostal svolení k oslavám od svého arcibiskupa (podmíněně pa-pežským souhlasem doprovázeným možností využívat vyhlášených plnomocných od-pustků) v podstatě na poslední chvíli, ale podle časového sledu příprav všeho druhu je zřejmé, že představená na všechna potřebná schválení prostě nečekala. A nenechala se odradit ani církevními i světskými úřady paralyzovanými pro ně nezvyklou obrovskou akcí české korunovace v roce 1836. Už tehdy podle vlastního plánu začala osnovat strategie akce, která vyústila do slavnostního týdne na podzim roku 1837. Bylo k tomu zapo-třebí aktivizovat nejenom členky konventu a dívky z vnější i vnitřní školy, ale i příznivce z řad veřejnosti. V samotném pražském voršilském konventu bývalo zvykem, že se pod-zimní svátek svaté Voršily – 21. říjen – oslavoval 40 hodinovou modlitbou. V jubilejním roce 1837 byl už pro tuto příležitost klášterní kostel sv. Voršily slavnostně upraven, mj. i s odkazem na další následující oslavy: již 16. stoletou památku od umučení svaté Vorši-ly, ke kterému podle tehdejšího obecného přesvědčení došlo v Kolíně nad Rýnem 21. říj-ny roku 237. Dokonce i noviny Bohemia následně referovaly a ocenily úsilí představené i „všech příznivců sv. Voršily“ vedoucí nejenom k výzdobě, z níž jsou zmiňovány jak květy, stuhy a svícny, tak i tapety a koberce a podobně, ale i k opravám, které zůstanou „na dal-ších 100 let“.¹⁶

Ačkoliv oslavy neměly vlastně žádnou „světskou“ či zábavnou složku a dalo by se předpokládat, že okruh účastníků bude omezený, jejich propagaci byla v kontextu doby věnována relativně velká pozornost. Po Praze a údajně i jejím „nejbližším okolí“¹⁷ bylo vyvěšeno 150 letáčků s programem oslav v obou zemských jazycích. Kromě toho bylo „v elegantnější úpravě“ rozesláno na úřady sídlící v Praze 1 500 dopisů informujících o jubileu.

Oslavy třetího stoletého jubilea měly v pražském konventu dvě části. Nejprve proběhly v říjnu tradiční 40 hodinové modlitby u příležitosti svátku svaté Voršily a zmiňovaného 16. stoletého výročí její mučednické smrti, obohacené již dokončenou výzdobou klášter-ního kostela, která ovšem směřovala především ke druhé části oslav. Ve dnech 19.–26. lis-topadu 1837 probíhaly oslavy třetího stoletého jubilea založení voršilského řádu Angelou Merici, v té době už téměř 30 let kanonizovanou. Jednalo se o soubor různých bohoslu-žeb, které byly ozdobeny nejenom zvláště vybranými kazateli, ale i speciálními slavnost-ními celebranty. Ty dodala především, byť ne výhradně, pražská metropolitní kapitula svatovítská a poslední den byl celebrujícím sám pražský arcibiskup.¹⁸ V tomto kontextu asi nebyla na závalu ani poněkud kontroverzní osoba Andrease Aloise Ankwicze hrabě-te Skarbeka z Poslavic, jejíž dobová i následná hodnocení se příkře rozcházejí, ale jedno-značně kladná nejsou vlastně od nikoho. V době oslav to však byl prelát, který v minulém roce – v dočasně pro tuto jedinou příležitost propůjčeném kardinálském rouchu – koru-

¹⁶ Bohemia 17. 11. 1837, č. 138.

¹⁷ Informuje o tom publikace Das dritte hundertjähige Jubel-Fest, s. 40, ovšem bez bližší specifikace, co je třeba si představit pod pojmem nejbližší okolí. Letáček sám byl opravdu velmi praktickou informací o sledu kázání, typu bohoslužeb a době jejich konání, bez jakýchkoliv grafických ozdob, malého formátu vhodného se složení třeba do modlitební knihy. SOA Praha, VKH, kart. 51.

¹⁸ Hlavními celebranty byli: 19. 11. ThDr. Václav Vilém Václaviček (1788–1862), tehdejší děkan svatovítské kapituly (základní údaje o něm Čaňová, Eliška: Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v le-tech 1848–1918. Praha 1995, s. 83); 20. 11. Johann Büttner (1777–1856), aktuálně kanovník kolegiální kapi-tuly sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi (základní údaje o něm tamtéž, s. 18); 21. 11. ThDr. Mikuláš To-mek (1791–1871), kanovník svatovítské kapituly a děkan u sv. Apolináře (základní údaje o něm Tamtéž, s. 82); 22. 11. PhDr. Josef Paustka, administrátor kostela sv. Jana Nepomuckého na Skalce (základní údaje o něm Das dritte hundertjähige Jubel-Fest, s. 43); 23. 11. Anton Oliva, kazatel u sv. Haštala v Praze; 24. 11. ThC. Josef Anton Werner, custos svatovítské kapituly a skutečný konzistorní rada (základní údaje o něm Das dritte hun-dertjähige Jubel-Fest, s. 46).

noval Ferdinanda V. českým králem.¹⁹ Což je možná jediný klad, který mu přiznávají bez rozdílu všichni, od jeho současníků až do dneška.²⁰ Další jeho opakovaně připomínaná aktivita, založení Dědictví svatojánského, které mělo za úkol šířit české knihy náboženského obsahu,²¹ už tak jednoznačně vnímaná nebyla ani současníky, ani následovníky. Ovšem například kutnohorské voršilkyně se k ní přidaly velmi ochotně jako konvent. Arcibiskup Ankwicz uvedl do Prahy řeholnice kongregace sv. Karla Boromejského do nově založeného ústavu pro nevidomé a byl rovněž protektorem Spolku přátel církevní hudby, ale ne žádného jiného jako mnozí preláti z jeho okolí, včetně oblasti charity, která by mu podle obecného vnímání příslušela.²²

Ovšem závěrečné slavnostní nešpory a následující *Te Deum laudamus* v kostele sv. Voršily patřily při těchto slavnostech pražskému světcímu biskupovi ThDr. Františku Vilému Tippmannovi.²³ Ve zpovědnicích se pravděpodobně usadil nejenom farář kostela sv. Voršily Adalbert Prochazka, jinak též vyšehradský kanovník a zároveň farář u sv. Vojtěcha na Novém Městě Pražském, a duchovní správce kláštera Ignatz Wras, jinak též spirituál pražského biskupského alumnátu a čestný kanovník staroboleslavský, ale i několikrát další výpomoc. Lze-li věřit jubilejní publikaci, bylo zpovídajících se v rámci týdenní slavnosti několik tisíc. Pro nejširší publikum byla určena speciální sbírka modliteb, litaní a písní ke svatě Voršile a svatě Angele vydaná jak v české tak německé verzi.²⁴ Dobové hodnocení si cení mědirytin obou světic, které byly součástí modlitební knížky. Pro všechny, kdo se vešli v příslušný čas do svatovoršilského kostela, pak byla určena slavnostní kázání pronesená zvlášť vybranými kazateli. Přípravná kázání 19. listopadu pronesl v 10 hodin dopoledne německy PhDr. Josef Paustka, odpoledne v 15 hodin česky František Heřmann, farář z kostela Všech svatých na Hradčanech a u Svatého Ducha. Hlavní kázání 26. listopadu pronesl německy ThC. Johann Alois Renner, arcibiskupský notář a kanovník svatovítské kapituly a česky Josef Ondřej Lindauer, rovněž kanovník svatovítské kapituly.²⁵

V neděli 19. listopadu 1837 si František Heřmann zvolil jako motto svého kázání lehce redukované věty z Listu svatého Pavla Korintským: „*Napomínáme vás, abyste milosti Boží*

¹⁹ Milada Sekyrková jej charakterizuje citátem: „*zarytý Němec polského původu, kolem něhož prostý lid nakupil hodně pověřivých povídaček*“. A dodává, že se v Praze netěšil dobré pověsti. Sekyrková, Milada: 7. 9. 1836, Ferdinand V., Poslední pražská korunovace. Praha 2004, s. 64–65, 88.

²⁰ Jan Herben například jej považuje za Poláka, tedy Slovana na pražském arcibiskupském stolci, „*ale nechoval se k národnosti české jinak, než němečtí předchůdci a nástupci ... k nám Čechům církev nemá důvěry*“. Herben, Jan: Podstata češství, Národní listy 10. 2. 1918, roč. 58, č. 34, s. 1. František Příbýl publikoval v Národních listech z 12. 8. 1927, roč. 67, č. 221, s. 3 pod názvem Zapomenutý vlastenec (vzpomínka na emigranta dr. Martina Příbýla) text, který je ještě daleko ostřejší, ale nebyl to důsledek nálad meziválečného Československa. V souvislostech s arcibiskupem Ankwiczem šlo o doslovně převzatý text z Lumíra z 1. 3. 1872 (roč. 6–7, č. 9, s. 99): „*Arcibiskup Ankwicz byl zuřivý odpůrce Čechů; lakomý a na podřízené kněze tvrdý. Ve své lakotě a nevraživosti zadržel důchody, které ... byly vyměněny od nebožtíka Chlumčanského*.“ Polák Adam Rosciszesky napsal o stejném muži v roce 1834 Václavu Hankovi: „... *tenhle Polák neposkytne Čechům dobrý obrázek o Poláčích*“. Korespondence pana Adama Junosza Rosciszewskiego z Wacławem Hanka 1829–1844. Poznaň 1894, dopis z 1. 1. 1834.

²¹ Království české, Čechy (církevní dějiny), Praha (1898), s. 270.

²² Ottův Slovník naučný, díl 2, Praha 1889, s. 396. Pražské arcibiskupství 1344–1994. Praha 1994, s. 332–333.

²³ V letech 1786–1857, aktuálně kanovníkem svatovítské metropolitní kapituly, pražským světcím biskupem, děkanem kostela sv. Kosmy a Damiana na Staré Boleslavi, členem Spolku pro povznesení fenešel, členem Spolku vlasteneckého muzea etc. Das dritte hundertjährige Jubel-Fest, s. 54. Čánová, Eliška: Slovník představitelů katolické církevní správy, s. 81.

²⁴ Andachtsübungen zum dreihundertjährigen Jubelumsfeste der Gründung des St. Ursula-Ordens von der heiligen Angela. Prag 1837. Resp. Pobožnost ku stoleté slavnosti založení řádu svatě Voršily od svatě Angely. Praha 1837.

²⁵ Das dritte hundertjährige Jubel-Fest, s. 43–45.

nadarmo nepřijímali. Hle nyní čas příjemný, hle nyní den spasení.²⁶ Text jeho kázání měl především instruktivní charakter. Objasňoval formální i myšlenkovou podobu plnomocných odpustků, které bylo možné získat už příští neděli.²⁷ „*Neboť jsou, bohužel, mnozí tak napuštěni jedem nynějšího z vlažnosti, lhostejnosti, ano i v záhubné nevěře pohříženého století, že ceny této milosti sobě nevšímajíce, příležitosti lehkovážně pohrdají.*“²⁸ Modlitby pro získání odpustků měly být pronášeny především za „rozšíření církve katolické, za vykořenění kacířstva, za svornost křesťanských mocnářů a Boží pokoj.“²⁹ Základní myšlenka kázání se týkala důležitosti časných trestů za hříchy a nutnosti splácet časným a dobrovolným utrpením své dluhy vůči Bohu. K tomu nestačí zpověď a kajicné modlitby, je důvod bát se očistce, protože každým smrtelným hříchem ztrácíme zásluhy vlastních dobrých skutků. Protože nejsme sami k sobě přísnější a nesnášíme pokorně příkoří na nás od Boha poslaná. „*Nechceme-li, aby nás trestal Bůh, trestejme sami sebe.*“³⁰ Kazatel však několikrát důrazně připomněl, že jedině církev disponuje „*poklady Božího slitování.*“ Odpouští církev, v důsledku získaných odpustků od církve je možné v životě pocítit změnu, získat srdce pokojné a „*s nábožnými lidmi žítí a chrámy Boží navštěvovati má býti nadále jediná radost.*“³¹ Milostivé léto (v kázání však nebylo nijak zvlášť zdůrazněno, že nadcházející oslava má charakter milostivého léta) je vždy spojeno s pravým pokáním. A nabádal, aby se o to co nejvíce posluchačů skutečně pokusilo. Jedinou připomínkou slavnosti, ke které to vše směřovalo, a ke které „*velí církev svatá, by její děti tohoto hlavního města spolu slavili v lásce, v radosti a bez strachu*“³² bylo podotknutí o „*vykrášelem chrámu*“, který byl podle kazatele známkou toho, že v „*našem hlavním městě ještě neustydla víra katolická*“ a největší odměna zdejším voršilkám „*za jejich přičinlivost, nesnáze, výlohy a oběti*“ bude co největší počet kajících se „*obrácených hříšníků*“.³³

Lindauerovo slavnostní kázání z následující neděle 26. listopadu 1837 mělo dvě hlavní osy: zakladatelku voršilského řádu svatou Angelu Merici a Prahu, ve které nejenom stojí a vzkvívá, ale především do široka blahodárně působí školy řádu voršilek a hned potom i jejich klášter. Patronce řádu věnoval kazatel při této příležitosti jen pár povinných vět, ale o zakladatelce rozvedl několik z dnešního pohledu ne zcela do sebe zapadajících sentencí. Na jedné straně to podle něj byla „*zbožná panna, bělorouché lilium panenské čistoty a spanilé nevinnosti*“, která si úctu zasloužila mj. „*přísným a tuhým životem vzdáleným od světa*“. Což bylo nepochybně vnímání dokonalosti svěťce podle měřítek druhé čtvrtiny 19. století. Na druhou stranu kazatel připustil, že byla ve své době považována za živoucí svatou, vyšla z časů pohoršených a „*ústa svá otevřela moudrostí a milostivost byla na jazyku jejím.*“³⁴ Sebe si vědomou a vlastní odpovědnost uprostřed složitého, nevlidného a zkaženého světa vyžadující Angelu Merici se snažil zařadit do kategorií světic obvyklých v jeho době. Šlo to poněkud ztuhla, snad proto, že život téhle svěťce bylo možné docela dobře zdokumentovat, nebyla žádnou mytickou postavou raného křesťanství. Osobitější jsou jednoznačně ty

²⁶ Mezi obě věty patří ještě verš: „*Vždyť je psáno: V čas příhodný jsem tě vyslyšel, v den spásy jsem ti přispěl na pomoc.*“ Podle ekumenického překladu Bible z roku 1985, List sv. Pavla Korintským, VI., 1–3, s. 172–173.

²⁷ Heřmann, František: Přípravní kázání k slavnosti třistaleté památky založení řádu svaté Voršily. Praha 1838.

²⁸ Tamtéž, s. 4.

²⁹ Tamtéž, s. 9.

³⁰ Tamtéž, s. 4, s odvoláním na svatého Augustina.

³¹ Tamtéž, s. 14.

³² Což bylo poměrně odvážné tvrzení s ohledem na byrokratické komplikace všeho druhu, které přípravu oslav jak ze strany světské tak církevní administrativy doprovázely. Je ovšem třeba připustit, že to běžný věřící nemohl tušit, zákulisí před ním bylo důsledně skryto.

³³ Tamtéž, s. 15–16.

³⁴ Lindauer, Josef Ondřej: Kázání na den slavnosti třistaleté památky založení řádu svaté Voršily. Praha 1838, s. 10.

části Lindauerova kázání, které se věnují jak konkrétním voršilským školám v Praze, tak všeobecně fenoménu klášterního vzdělávání dívek. Ideál takové dívky podle něj bylo stvoření „pokorné, mírné, tiché, poslušné, ponížené a ke všemu, cokoliv lidskou přirozenost zušlechťuje a člověka oblažuje, schopné“. Dívky tomu všemu odpovídající by měly být „pěstovány a vychovány, co ozdoby církve svaté a rozmilé vlasti“.³⁵ Dále je nedělit ani podle výsad rodu ani jiného společenského a už vůbec ne ekonomického měřítko. Zmínil i to, že kritické vyčítají řádovým školám, že podporují zahálku a lenivost. Jeho odpověď byla plamenná: „Jděte tedy, jděte vy apoštolové světské moudrosti, zbořte kláštery, vyzdvihněte v nich školy a brzy s úžasem shledáte, kterak drahá ctnost zapadne, spanilá nevinnost vyhyne, ušlechtilá mravnost zdivočí, kterak urputnost a neposlušnost dětí k rodičům z této zdivočlosti se vyřítí; kterak mrzké ženštiny, nepočestné Dalily, vlné Herodianky, hanebné nevěstky a časem nemilosrdné vražedkyně vlastních dětí, jedem své bezbožnosti povětří naplní a pokazí, a ukrutnice lidského pokolení zvlášť svého pohlaví se stanou!“³⁶ Závěr však kazatelů umožnil rozklenout nad vším duhu míru v podobě zřejmě milovaného města Prahy a popřát zdejším voršilkám ještě dalších tři sta let úspěšné existence.³⁷

Na rozdíl od Františka Heřmanna postavil Josef Lindauer voršilské oslavy do prvního plánu svého kázání, což mu umožnilo vyjádřit řadu názorů nejenom na ženu v kontextu katolické církve, ale obecně na ženu a dívku ve světě první poloviny 19. století. A udělal to s plným vědomím bez ohledu na dopad, jaký jeho slova budou mít. Reč to byla plamenná a mír a pokoj v ní rozhodně nebyl. Na rozdíl od srovnatelné a v čase jenom málo vzdálené slavnosti, která se uskutečnila v Kutné Hoře v roce 1843. Tam dostaly voršilky souhlas (doprovázený i udělením odpuštěk příslušných stoletému jubileu) slavit první století uvedení členek řádu do vlastního nového konventu v roce 1743, což nebylo datum vzniku kutnohorského domu jako takového, tedy datum vázané na společenství lidí, ale oslava související se stavbou. Výroční kazatel³⁸ této slavnosti vycházel z citátu z evangelia svatého Lukáše: „*Stalo se spasení domu tomuto.*“³⁹ Jako dům však vnímal nikoliv stavbu, od které se jubileum odvíjelo, ale především společenství žen, které tvořily zdejší konvent, protože ony byly tak podobné „*vyvoleným z domu Zacheova*“, hledaly a nepochybně našly království Boží, byť v to lze pouze věřit a nelze nahlédnout „*do oné veliké knihy Boží*“.⁴⁰ Na rozdíl od pražských kazatelů před posluchači a čtenáři nemodeluje apokalypsu, ale nabádá: zdejší společenství žije už sto let navzdory pozemským protivenstvím, od okolního města odděleno tělem, ne však křesťanským duchem a láskou, tak jako kdysi chrám jeruzalémský. „*Božím dílem jsou i ústavy a školy, v nichž je člověk vzděláván v řádného člověka, pravého křesťana, užitečného občana, skutečného nebeštana*“, a proto se nikdo

³⁵ Tamtéž, s. 13.

³⁶ Tamtéž, s. 15.

³⁷ Na tomto místě by se měla nalézat i reflexe obou dalších výročních kázáních, která rovněž vyšla tiskem. Renner, Alois Johann: Predigt vorgetragen bei Gelegenheit der 300 jährigen Jubelfeyer des jungfräulichen Ursulinen-Ordens am 26. 11. 1837. Prag 1837. Paustka, Joseph Cal.: Ablaß-Predigt als Vorbereitung zu dem auf den 28. Sonntag nach Pfingsten zur Abhaltung bestimmten 300 jährigen Jubiläumfeste der Gründung des Ursulinerinnen-Ordens durch der heilige Angela Merici, gehalten am 19. November 1837. Prag 1837. Žádný z tisků se nepodařilo objevit ani v některé ze soukromých knihoven v autorčině dosahu, ani v knihovnách muzejních či archívních. A v Národní knihovně v Praze byly oba tisky v době vzniku staté nedostupné ke studiu z důvodu celkového uzavření všech fondů uložených v hostivařském depozitáři a toto omezení s nespécifikovaným datem ukončení se týkalo i elektronické verze obou prací.

³⁸ Slavnostní kázání proběhlo 17. září 1843 a kazatelem byl Jan N. Dvořák. Tiskem bylo vydáno o rok později. Dvořák, Jan N.: Kázání na den prvního století památky slavného uvedení Velebných Panen řádu svaté Voršily do kláštera kutnohorského držené dne 17. září 1843. Praha 1844.

³⁹ Ježíšova odpověď na Zacheův příslib, že dá polovinu svého jmění chudým a pokud někoho ošidil, pak mu to nahradí čtyřnásobně. Lukáš 19, 9.

⁴⁰ Dvořák, J. N.: Kázání, s. 13.

„neprohřeší ani proti své světské vzdělanosti, ani proti svému zemskému jakémukoliv stavu a povolání, když míst od Boha zvláště posvěcených srdečně a vroucně sobě vážiti bude.“⁴¹ Duchem celého kázání byla jedna společná myšlenka: ať se děje cokoli, vždycky lze najít známky božího požehnání, jenom je třeba se na věci dívat z té správné stránky. Ačkoliv kutnohorský konvent se už v této době – na rozdíl od pražského – dost jednoznačně deklaroval jako národnostně český, vlastenecká nota ve slavnostním kázání chyběla. Možná proto, že se v místě a kontextu doby nebylo proti komu vymezovat. Pražský voršilský konvent se ještě dlouho po oslavách z roku 1837 velmi pečlivě prezentoval jako dvoujazyčný a tlakům výrazné nacionální identifikace podlehl až na samém sklonku 19. století.

Materiální stránku oslav už dnes nelze spolehlivě rekonstruovat, náklady nad obvyklé zvyky však představovala zcela jistě.⁴² Nesl je pražský voršilský konvent, byť náznaky o existenci „*příznivců svatě Voršily*“ je snad možné chápat i jako eventuelní sponzory, ale přímý důkaz není. Již zmiňovaná česká korunovace Ferdinanda V. voršilkám jejich oslavy zkomplikovala, ale žádné výhody ve svém důsledku nepřinesla. Korunovační dar císařovny Marie Anny, jinak dámy osobně velmi zbožné, který směřoval do církevní sféry, voršilky minul. Byl rozdělen mezi pražské kláštery milosrdných bratří a alžbětinek, jejichž dům ostatně Marie Anna jako jediný navštívila už během korunovačních slavností.⁴³ Odtud tedy příspěvek na slavnosti pražským voršilkám nepřišel. Ostatně i o tom, co bylo konkrétně třeba zaplatit, se lze pouze dohadovat. Především bylo potřeba uhradit výdaje, které měla římská představená M. Marie Camilla za pořizování autentiky a dalších vyžádaných opisů kanonizačního breve.⁴⁴ V Praze bylo třeba zaplatit za všechny slavnostní bohoslužby celebrantům i kazatelům, od žádného z duchovních to nebyla služba zdarma. Ačkoliv se nikde zvlášť nezmiňuje hudba při bohoslužbách a voršilky s ní v běžném životě konventu zacházely poměrně úsporně, považovaly ji za odpovídající doplněk slavnostních okamžiků a při takových oslavách zřejmě nechyběla. Část nepochoybně zvládly samy, případně za pomoci některých svých žákyn, ale pro slavnostní mše asi potřebovaly pomoc – možná i dost početnou – dalších hudebníků. Naopak výroba zmiňovaných ozdob typu drapérií, čalounění, květin a podobně se mohla rovnat pouze nákladům na základní materiál, protože bylo tak trochu věcí cti ukázat při této příležitosti um a dovednost členek domu. Ve druhém plánu to mohlo posloužit i jako dobrá propagace veřejné i soukromé školy, kterou voršilky vedly. Ačkoliv v oficiálním programu nikde není ani slovo o čemkoliv jiném než bohoslužbách nejrůznějšího typu, přesto lze tušit nějaký druh pohoštění v klášteře. Když představená požádala slavnostní večeri první den roku 1836 nejenom pro vlastní konventuálky,⁴⁵ tak lze něco podobného předpokládat i během jubilejních oslav. Samozřejmě pro úzce specifikovanou skupinu osob. Jak už podotknuto, s těmito oslavami nebyly spojeny žádné kratochvilné atrakce, dokonce se zdá, že ani žádné veřejné vystoupení žaček školy, divadlo, hudební akademie či jakýkoliv podobný podnik. Přesto slavnost neměla komorní ráz zaměřený dovnitř řeholního společenství. Naopak: slova kazatelů byla orientována na vyzvednutí obecných církev-

⁴¹ Tamtéž, s. 11.

⁴² M. Marie Magdalena, představená voršilského konventu z Brescie uvádí, že dvoudenní slavnosti z roku 1837 je stály 250 zlatých, zatímco třídní oslavy kanonizace Angely Merici v roce 1808 znamenaly pro klášter náklady celých 600 zlatých. V souvislosti s touto sumou je ovšem zmiňován i nový reliquiář na Angeliny ostatky uložené v městském kostele sv. Afry, i když není zřejmé, zda ho konvent platil celý. Reálnější se zdá, že se jenom částečně podílel na nákladech. SOA Praha, VKH, kart. 51, německý překlad dopisu z 12. 7. 1837.

⁴³ Sekyřková, Milada: 7. 9. 1836, Ferdinand V., Poslední pražská korunovace. Praha 2004, s. 140.

⁴⁴ M. Marie Camilla za peníze děkuje, ale konkrétní sumu nezmiňuje. Jenom podotýká, že vše, co zůstalo po uhrazení nákladů, věnovala na almužny, protože v Římě aktuálně panuje velká bída. SOA Praha, VKH, kart. 51, německý překlad dopisu z 13. 5. 1837.

⁴⁵ NA, Voršilky Praha, kn. 42, poznámky pro roční zápis do kroniky. Ani podklady ani roční zápis pro rok 1837 z tohoto konventu však neexistuje.

ních zájmů, cílila na posluchače mimo řeholní svět a následným knižním vydáním si činila nárok tento okruh ještě zvětšit. Že byl při slavnostních bohoslužbách zaplněný kostel svatě Voršily asi nelze zpochybňovat. Jaký byl další veřejný ohlas už je ale poněkud diskutabilní. Kromě již citované Bohemie se další noviny nevyjádřily: ani souhlasně ani odmítavě. Nikdo z oslovených státních úředníků představené například nepoděkoval za pozvání. Slavnost nebyla spojena se žádnou akcí většího kulturního dopadu, která by oslovila další skupinu lidí, či alespoň působila jinak než bohoslužby a plnomocné odpušky. Takovou akci, která by nějakým způsobem mohla uváznout alespoň na čas v kolektivní paměti širšího okolí konventu.⁴⁶ Z tohoto pohledu se akce jeví poněkud marnou, narážející na lhotejnost či nezainteresovanost. Pro komunitu samotnou to však takhle zcela jistě nebylo. Ačkoliv cíleně a průběžně pěstovala zvláštní druh vlastního sebe vědomí, přesto jí jistě podobné jednorázové uvědomění si své tradice, kontinuity a základů přišlo vhod.

Rozkolísané datum oslav i zdlouhavé vyřizování žádosti u papežské kurie odhalují jeden z problémů vnímání voršilek v 19. století, ale patrně nejen jich. Kanovník Secundianus Bruschi z vídeňské nunciatury měl potřebu rozsáhle a komplikovaně vysvětlovat, proč se zdrželo konečné vyřízení žádosti o povolení oslav 300. výročí založení řádu jako milostivého léta pro jejich účastníky:⁴⁷ v žádostech byly zaměněny výrazy „klášter“ a „řád“, což v případě voršilek nelze, protože řád původně nebyl založen, aby vedl klášterní život, tedy jako klášter ctihodných panen. Datum 18. března stanovené pro oslavu výročí tedy vychází z výročí dne, kdy byla Angela Merici zvolena představenou a začala být ctěna závazná řehole. Napříště je bezpodmínečně potřeba sjednotit den, který bude považován za začátek a v tomto je třeba nalézt shodu s Římem, kde byly podrobnosti z Angelina života prozkoumány při kanonizačním procesu. Kuriální úředník navíc vyjádřil nepokrytou pochybnost o znalostech těchto podrobností místně příslušnými a tedy právně odpovědnými arcibiskupy a biskupy těch diecézí, ve kterých voršilské kláštery existují. Což není jenom neskrývané zpochybnění kvalifikace pražského arcibiskupa Ankwicze a královéhradeckého biskupa Karla B. Hanla, ale i projev značné bezradnosti kuriálních úředníků dané doby. Nebylo pro ně zřejmě jednoduché se vypořádat s tak odlišným přístupem k životu zbožného společenství, jaký představovalo rozdílné vnímání poloviny 16. a první poloviny 19. století.

Další velká slavnost potkala voršilky v roce 1907, kdy si připomínaly sté výročí od kanonizace zakladatelky řádu sv. Angely Merici. Situace však byla dost odlišná jak v přístupu ke slavnosti samotné, tak v postavení řádu v habsburské monarchii i jeho vnitřní struktuře. Ačkoliv pravidla klauzury nebyla prolomena, dotyk vnějšího světa byl nesrovnatelně výraznější v pozitivním i negativním smyslu slova. A přes jednotící působení řehole byly jiné i ženy, které jednotlivé konventy v českých zemích tvořily.

300. Gründungstat des Ursulinenordens und Feierlichkeiten in Böhmen

In der unruhigen Zeit kurz nach dem Tod des Kaisers Franz I. fanden in Prag die Feierlichkeiten anlässlich des 300. Gründungstags des Ordens der heiligen Ursula statt. Seine Mitgliederrinnen kamen in der Habsburger Monarchie zunächst 1655 in Prag an, und zwar als eine Tochtergemeinschaft von Lüttich in Belgien und hielten sich an die Ordensregeln, die im Kloster im französischen Bordeaux galten. Im Jahr 1837, als der Orden sein Jubiläum feierte, gab es in Böhmen nur zwei Niederlassungen, in Prag und in Kutná Hora/Kuttenberg. Die

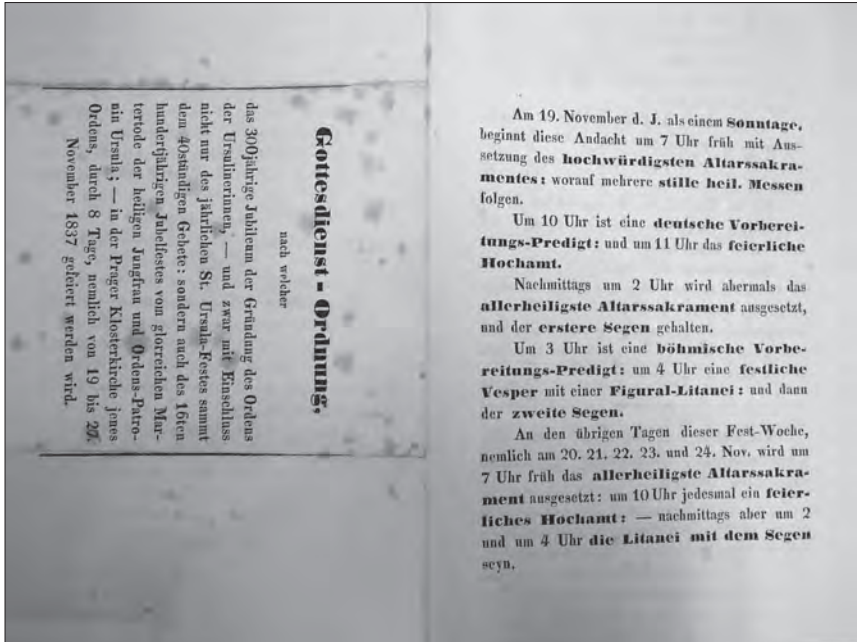
⁴⁶ Což je možná také důvod, proč nic nezanechalo výraznější stopu v některém z informačních zdrojů mimo církevní prostředí.

⁴⁷ SOA Praha, VKH, kart. 51, německý překlad dopisu z 19. 6. 1837.

Feierlichkeiten wurden daher nur von einer Handvoll Frauen organisiert. Sie hatten einen kirchlichen Charakter und wurden von keiner weltlichen Unterhaltung begleitet. Die Mutter Oberin der Prager Niederlassung M. Marie Vinzenzia besorgte für alle Klöster, die von Prag aus gegründet wurden, eine von der Nuntiatur in Wien beglaubigte Kopie des Kanonisierungsprotokolls der Ordensgründerin Angela Merici. Die Feierlichkeiten im Prager Konvent bestanden aus zwei Teilen: Zunächst fanden die traditionellen vierzigstündigen Gebete anlässlich des Namenstags der heiligen Ursula und des 1600jährigen Jubiläums ihres Märtyrertods im Oktober statt. Vom 19. bis 26. November 1837 wurde die Gründung des Ursulinenordens gefeiert. Es handelte sich um eine Serie von Gottesdiensten, unter Teilnahme von hervorragenden Predigern und feierlichen Zelebranten, einschließlich des Prager Erzbischofs Andreas Alois Ankwicz Graf von Skarbek-Poslawice. Die Texte aller feierlichen Predigten erschienen anschließend in Druck. Die Feier hinterließ im Allgemeinen nicht viele Spuren im Kollektivgedächtnis der Einwohner Prags. Für die Kommunität der Ursulinen bedeutete sie aber zweifelsohne eine erwünschte Gelegenheit, sich ihrer Tradition, Kontinuität und ihrer Grundlagen bewusst zu werden.

300th anniversary of the Ursuline Order and its celebration in Bohemia

The author recounts the course of the 300th anniversary of the Ursuline Order in Bohemia, which took place in 1837.

Program pražských oslav 300. výročí založení řádu voršilek, SOA Praha, fond Voršilky Kutná Hora, kart. 51.

Svatá Voršila, drobná devoční grafika, poč. 20. století, SOA Praha, fond Voršilky Kutná Hora, kart. 51.

IDEA CYRILOMETODĚJSTVÍ V HISTORII REFORMNÍHO Hnutí KATOLICKÉHO DUCHOVENSTVA (1918–1924)¹

PAVEL MAREK

Připomínka výročí 1 150 let od příchodu věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu nás inspirovala ke zkoumání poměru reformního hnutí českého katolického duchovenstva, které se zformovalo v souvislosti s ukončením první světové války, rozpadem habsburské monarchie a vytvořením Československé republiky, k cyrilometodějským tradicím. Literatura vztahující k tomuto tématu si všímá dějin reformního hnutí jako celku. O jeho poměru k cyrilometodějským tradicím se dovidáme výjimečně,² i když na druhé straně celkové přehledy a evokace dějin cyrilometodějství tuto kapitolu nemohou pominout; reformnímu hnutí však není věnována hlubší pozornost a příslušné pasáže v textu mají víceméně informativní poslání.³

Článek má vedle úvodu a závěru dvě hlavní části. V první se věnujeme nástinu dějin reformního hnutí katolického duchovenstva, který je nezbytný pro pochopení druhé části, již tvoří vlastní jádro výkladu, evokace ideje cyrilometodějství v historii hnutí.⁴

Reformní hnutí českého katolického duchovenstva

V počátečním období po vzniku Československé republiky elity státu musely řešit řadu náročných úkolů souvisejících se stabilizací nového státního útvaru. Patřil k nim také problém vztahu mezi státem a církvemi,⁵ který přece jen nebyl klíčový, nicméně do popředí pozornosti vlády a parlamentu jej tlačila relativně silná protikatolická vlna projevuující se v psaní tisku a v obrazoborectví dopadajícím na symboly křesťanství kříže a sochy svatých.⁶ Tento „hon na katolíky“ symbolicky odstartovalo svržení mariánského sloupu na pražském Staroměstském náměstí a šířil se pod heslem „Pryč od Říma“. Přání „pokro-

¹ Příspěvek vznikl v rámci plnění grantového úkolu GAČR č. 409/09/0218.

² Srov. Rabas, Josef: Die Cyrill- und Method-Idee in den Reformbestrebungen des tschechischen Klerus. In: Wegzeichen. Festgabe zum 60. Geburtstag von Hermenegild M. Biedermann, hrsg. von Ernst Chr. Suttner und Coelestin Patock. Würzburg 1971, s. 333–347.

³ Viz např. Machilek, Franz: „Velehrad ist unser Programm.“ Zur Bedeutung der Kirill-Method-Idee und der Velehradbewegung für den Katholizismus in Mähren im 19. und 20. Jahrhundert. Bohemia, 45, 2004, Heft 2, s. 353–395; týž: Velehrad und die Cyrill-Method-Idee im 19. und 20. Jahrhundert. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, 6, 1982, s. 155–183; Cinek, František: Velehrad víry. Duchovní dějiny Velehradu. K 1050. výročí smrti svatého Metoděje. Olomouc 1936, s. 408–412.

⁴ S ohledem na limitovaný rozsah příspěvku jsou odkazy na pramenné zdroje redukovány.

⁵ Marek, Pavel: Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In: Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert. Hrsg. von Martin Schulze Wessel und Martin Zückert. München 2009, s. 3–46. – Tam je uvedena obsáhle další literatura.

⁶ Klímek, Antonín: Velké dějiny země Koruny české, sv. XIII. (1918–1929). Praha – Litomyšl 2000, s. 150–152.

kových kruhů“ a „davů“ rozejít se s římskokatolickou církví tvořilo ozvěnu ústředního národního hesla „Pryč od Habsburků“. Splynutí obou volání vyjadřovalo touhu skoncovat s mocnou říší zla vlastněnou nenáviděným panovnickým rodem, který svou politikou navodil jednotu „trůnu a oltáře“, místní církev „odvedl“ národu a podřídil ji zájmům a službě státu. Nejvýznamnějším projevem této „krize katolicismu“ po vzniku republiky bylo úsilí o provedení odluky církve od státu, které nejprve provázelo a potom následovalo přijímání zákonů upravujících místo a vliv církve v sekularizující se společnosti.⁷

Tzv. církevní krize na počátku první republiky, jak jsou v historiografii zmíněné události zafixovány, však neměla pouze tento vnější rozměr vztahu mezi katolicismem a státem (společností, národem), ale promítala se i dovnitř církve. Delší dobu, a aktuálně pak od roku 1917 v ní nazrával konflikt mezi vysokou církevní hierarchií a duchovenstvem, zejména jeho mladší generací vstoupivší do pastorační činnosti v průběhu 90. let 19. století. Už tehdy totiž skupina kněží zorganizovaná pod hlavičkou Katolické moderny vystoupila s programem provedení reformy v církvi, které měly podle předkladatelů zefektivnit její úsilí o rechristianizaci české společnosti. Tyto snahy však zastavila papežská encyklika Svatého otce Pia X. (jeho pontifikát trval v letech 1903–1914) *Pascendi Dominici gregis* (z 8. září 1907), která modernistické tendence v církvi vnímala jako herezi.⁸ Nespokojenost kněží s některými záležitostmi v místní církvi tak byla sice umlčena, ale její příčiny se nepodařilo odstranit. Proto se v letech války začaly znovu v tisku objevovat kriticky formulované výzvy k provedení církevních reform. Velkou nevoli radikálně nalděných duchovních vyvolávalo zejména chování vysoké církevní hierarchie. Označovali je nejen za absolutistické, ale také nenárodní a vzdálené názorům českého duchovenstva i věřících. Domnívali se, že dozrál čas k „počestění církve“. Od počátku roku 1918 registrujeme pokusy o založení stavovské organizace kněží, které byly dlouho neúspěšné, a proto k ustavení Jednoty katolického duchovenstva došlo až 7. listopadu 1918 v Praze.⁹

Když se monarchie rozpadla, mnozí z vrcholných představitelů české katolické církve zaujali k nové republice váhavý postoj. Pražský arcibiskup Paul von Huyn (1868–1946) a olomoucký kardinál Lev Skrbenský, svobodný pán z Hřiště (1863–1938), v této době de facto ztratili postavení mluvčích místní církve. Iničiátoři Jednoty katolického duchovenstva ze situace vyvodili závěr, že církev v době, kdy se rozhoduje o její budoucnosti a na pořad dne přicházejí klíčové otázky typu odluky církve od státu, majetku církve, role církve ve školství, v rodinném, politickém a veřejném životě se ocitla bez vedení a bez obrany. Proto chtěli, aby se tato stavovská organizace stala jedním z reprezentantů českého katolického tábora.¹⁰ Měla představovat partnera státu a církevních struktur (vysoké církevní hierarchie), který se bude podílet na hledání optimálního postavení církve ve společnosti a vyjednávat s nimi za duchovenstvo. Chtěla usilovat o utlumení protikato-

⁷ Ucelený pohled na problematiku podává Trapl, Miloš: „Hnutí „Pryč od Říma“ („Los von Rom“). In: *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Eds. Ivana Koucká a David Papajik. Olomouc 2001, s. 13–29. Bystré postřehy k tématu přináší práce Halas, František X.: *Fenomén Vatikán*. Brno 2004, s. 532–536.

⁸ Srov. Marek, Pavel: *Katolický modernismus v českých zemích a jeho vyústění*. In: Marek, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 81–133. Tam je i soupis literatury k české Katolické moderně.

⁹ Její ustavení bylo prezentováno jako obnova stejnojmenného sdružení kléru, které existovalo v letech 1902–1907 a bylo rozpuštěno v rámci opatření proti modernismu. Srov. Archiv Národního muzea v Praze, fond Jednota katolického duchovenstva, kart. 1 – ustavující valná hromada.

¹⁰ K dějinám Jednoty katolického duchovenstva srov. Marek, Pavel: *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice 2000; týž: *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1917–1924)*. Brno 2005. Z hlediska Církve československé: Frydl, David: *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno 2001. Z hlediska katolické církve: Cinek, František: *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Olomouc 1926.

lické vlny, zabránit dalším excesům, revolučnímu násilí zmanipulovaných davů a radikálních proticírkevních živel zejména socialistického ražení v podmínkách, kdy státní elity hodnotila jako liberální a ateisticky zaměřené, a kdy tyto úkoly neplnil (jak se jim zdálo) episkopát a politický katolicismus. Proto se vedení Jednoty snažilo navázat kontakty s vrcholnými představiteli státu v čele s prezidentem, souhlasilo s průnikem svých členů do státního aparátu a se vznikem kněžských frakcí v politických stranách, jejichž úkolem bylo ovlivnit stranickou politiku ve prospěch církvi. Pozitivum činnosti Jednoty katolického duchovenstva v této časové fázi spatřujeme v zaujetí apologetického postoje. To ocenila také převážná část duchovenstva, a proto v její členské základně nacházíme i řadu příslušníků vysoké církevní hierarchie, včetně některých biskupů. Neméně důležité bylo, že likvidovala lhotejnost, která charakterizovala chování tehdejších kněží, a aktivizovala je s cílem neopakovat staré chyby a nenechat si státem vnútit to, co považovala za překonané. Dokladem zmíněných vysokých ambic Jednoty je fakt, že bez ohledu na to, že byla Vatikánem povolena jako diecézní organizace, snažila se rozšířit svou působnost také na Moravu a na Slovensko a vedle organizační jednoty usilovala i o sjednocení názorů a vytvoření společného a jednotného programu hnutí.

Tato jednoznačná pozitiva se začala postupně problematizovat. Stalo se tak v okamžiku, kdy vůdcové pražské Jednoty v čele s Jindřichem Šimonem Baarem (1869–1925),¹¹ Xaverem Dvořákem (1858–1939)¹² a Františkem Janem Kroiherem (1871–1948)¹³ přistoupili k řešení konkrétních programových postulátů, požadavků na reformu církve, a pokoušeli se hledat optimální taktiku jejich prosazení do života. Projevily se názorové rozdíly mezi kněžskými, nastalo štěpení hnutí a jeho diferenciací, a jednotná fronta duchovenstva vytvořená vědomím potřeby udělat v církvi změny, se rozpadla. V reformním hnutí katolického duchovenstva se v podstatě zformovala dvě křídla: frakce radikálů reprezentovaných zpočátku skupinou nazvanou Ohnisko, která se na podzim roku 1919 přeměnila v Klub reformních kněží, a frakce umírněných, k níž patřilo vedení Jednoty a drtivá část duchovních z Moravy sdružených v olomoucké a brněnské Jednotě. Zatímco radikálové deklarovali odhodlání prosadit reformní program za každou cenu, třeba i odtřížením od katolické církve a založením nové organizace, umírnění chtěli zůstat v katolické církvi a usilovat o povolení reformy v dohodě s episkopátem a papežskou kurií, třeba i v delším časovém horizontu. Vývoj ve druhé polovině roku 1919 ukázal, že programové požadavky Jednoty katolického duchovenstva jsou v krátké době cestou dohody neprosaditelné a rozpory mezi oběma křídly v Jednotě tak zásadní, že se ocitla v krizi.

Kdybychom měli stanovit její základní mezníky, pak prvním byla nesporně cesta delegace Jednoty na přelomu června a července roku 1919 do Vatikánu. Vyslání kněží přivezli papeži Benediktu XV. (jeho pontifikát trval v letech 1914–1922) programové požadavky pražské Jednoty v naději, že budou okamžitě akceptovány a zástupci se vrátí s povolením uvést reformu církve v Československu do života. Velká očekávání však byla zklamána, a tak se dostavilo první velké rozčarování. Za druhý mezník je možno označit jmenování profesora pražské teologické fakulty Františka Kordače (1852–1934)¹⁴ dne 16. září 1919 novým pražským arcibiskupem; nahradil odstoupivšího a nežádaného Paula von Huyna a nemocného správce arcibiskupství, královéhradeckého biskupa Josefa Doubravu

¹¹ Muzeum Jindřicha Šimona Baara v Klenčí p. Č., fond J. Š. Baar; Teplý, František: Ze života J. Š. Baara. Praha 1937.

¹² Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond Xaver Dvořák; Marek, Pavel: Xaver Dvořák. In: Biografický slovník českých zemí, 15. Praha 2012, s. 495.

¹³ Marek, Pavel: Senátor agrární strany František Jan Kroiher. In: Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané 24. – 25. 5. 2006. Uherské Hradiště 2006, s. 107–112.

¹⁴ Marek, Pavel – Šmíd, Marek: Arcibiskup František Kordač. Olomouc 2013.

(1852–1921).¹⁵ Kordačovo jméno vyvolalo šok. Vůdčí osobnosti Jednoty totiž kalkulovaly s tím, že Huynovým nástupcem se stane duchovní z jejich okruhu, resp. že budou moci ovlivnit obsazení arcibiskupského stolce mužem nakloněným reformám a s jeho pomocí se podaří reformní program prosadit. Místo toho však papež po konzultacích s představiteli vlády, aniž by Jednota o čemkoliv věděla nebo byla konzultována, vybral kněze, který byl znám svými konzervativními názory a patřil mezi vůdčí postavy antimodernistického hnutí. Nebyl odpůrcem reformem v církvi, ale chtěl jiné změny, než navrhovala Jednota, a jejich provedení měl řídit učitelský úřad církve (papež a biskupové). Většina reformně naladěného kněžstva správně identifikovala, že rozhodnutí o osobě pražského arcibiskupa směřuje k potlačení volání po reformách. Zásadní zlom ve vývoji reformního hnutí katolického duchovenstva přinesl 8. leden 1920, kdy jeho poměrně velmi malá a v podstatě zmanipulovaná skupina kněží došla k závěru, že jedinou cestou, jak uvést reformní program do života, je založení nové církve. Přítomní se většinou domnívali, že hlasují pro vytvoření organizace v duchu reformního programu Jednoty, tj. katolické církve přizpůsobené pouze domácím podmínkám. Přestože se vedení Jednoty katolického duchovenstva od tohoto kroku svých kolegů distancovalo, bylo pochopitelné, že za daných okolností důvěra vysoké církevní hierarchie vůči reformnímu hnutí poklesla na minimum. Kurie považovala za jediné východisko ze situace likvidaci Jednoty a útlum všech kněžských aktivit vyvíjených mimo kontrolu příslušného episkopátu.

Schisma však tečku za reformním hnutím katolického duchovenstva nepřineslo. Období od podzimu 1919 až do konce roku 1924 bylo poznamenáno snahami kněží, kteří odmítli Církev československou jako východisko z krize úsilí o reformu katolické církve, udržet svou stavovskou organizaci a pokračovat ve vyjednávání s vysokou církevní hierarchií o reformách podle slov Ježíšových: „Tlučte a bude vám otevřeno, prostě a bude vám dáno, hledejte a naleznete.“ (Mt 7, 7–11) Důležitou roli v této fázi kněžského hnutí sehrála osobnost olomouckého arcibiskupa Antonína Cyrila Stojana (1851–1923).¹⁶ Stojan s požadavky duchovenstva nejen sympatizoval a angažoval se jako prostředník při vyjednávání s Vatikánem, ale dočasně našel také východisko pro patovou situaci kolem problému rozpuštění Jednoty.¹⁷ Z jeho podnětu v polovině července 1922 byly učiněny první kroky k transformaci této stavovské organizace ve Svaz přátel ideje cyrilometodějské.¹⁸ Kněžské sdružení rozšířilo svou členskou základnu o laiky a svůj program doplnilo a obohatilo o ideu rozvíjení cyrilometodějské tradice a práci ve prospěch myšlenek unionismu. Jednalo se o pokus zachránit reformní hnutí, který však přišel příliš pozdě.

Cyrilometodějské inspirace reformního hnutí katolického duchovenstva

Klíčovým problémem reformního hnutí katolického duchovenstva byl pochopitelně jeho program. Shora jsme zmínili, že v krizovém období, které nastalo po skončení první světové války, zaujalo apologetický postoj s cílem postavit se na obranu víry, náboženství a řím-

¹⁵ Dušková, Lucie: Josef Doubrava (1852–1921). Život královéhradeckého biskupa. Pardubice 2009. Rkp., diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, vedoucí Mgr. Pavel Panoch, Ph.D.

¹⁶ Cinek, František: Dr. Antonín Cyril Stojan. Život a dílo. Pokus o nárys duchovní fyziognomie. Olomouc 1933.

¹⁷ Členové Jednoty byli exkomunikováni z církve. Proto výbor rozhodl, že se sdružení rozejde z vlastního rozhodnutí. Jeho nástupnickou organizací se stal Svaz přátel ideje cyrilometodějské, který organizačně připravil Xaver Dvořák. Přestože do ní nakonec nevstoupil, byl z církve za neposlušnost na kratší dobu exkomunikován. *Srov. Poslední ústupek. Obrod 1, 1922, č. 1–2, 15. 9., s. 3–4; Řím opět promluvil. Obrod 1, 1923, č. 13–14, 12. 5., s. 114–116.*

¹⁸ Slovo ku katolické inteligenci a lidu československému. *Obrod 1, 1922, č. 1–2, 15. 9., s. 4–5; Z posledních rozhovorů. Obrod 2, 1923, č. 1–2, 19. 10., s. 2.*

skokatolické církve. Tyto otázky však představovaly pouze část programu Jednoty. Současně sdružení duchovních národu nabídlo vizi rechristianizace české společnosti.

Vycházelo z toho, že ustavení Československé republiky fakticky dovršilo proces konstituování moderního českého národa, což vítalo a přijalo jako nesporné pozitivum. Uvědomovalo si však, že v tomto vrcholném okamžiku moderních národních dějin se v důsledku procesů sekularizace česká společnost ocitala na scesti. Protagonisté Jednoty tvrdili, že krok za krokem, v průběhu věků, společnost ztrácela to nejценnější, co měla, totiž dědictví svých otců, národní duchovní poklad, který převzala z rukou svatých apoštolů Cyrila a Metoděje – víru v Boha, zájem o náboženské otázky a důvěru v katolickou církev. Zdálo se jim, že katolictví se pozvolna stalo v širokých lidových vrstvách pouhým strnulým formalismem, matrikovým katolictvím, a přestalo být regulátorem lidských myšlenek a skutků. V oficiálním programu Jednoty katolického duchovenstva nacházíme odhodlání těchto kněží situaci změnit: je naší povinností postarat se o nápravu. Musíme za každou cenu oživit zájem o náboženství a církev. Cestou k tomu je převýchova sebe sama tak, abychom byli schopni pozvednout pastorační práci a roznítit duše lidí pro vnímání Boha. Byli současně přesvědčeni, že k naplnění tohoto cíle je nezbytná reforma církve.¹⁹

Předáci Jednoty katolického duchovenstva na ustavující valné hromadě netajili, že nezakládají „novou“ organizaci, ale ve skutečnosti pouze obnovují „starou“, tu, která zanikla v roce 1907. Stejně tak připomínali, že drtivá většina postulátů Jednoty se opakuje, nejde o žádné novum, ale pouze o „oživení“ požadavků jejich předchůdců.

Tento argumentační návrat do minulosti nebyl náhodný. Vůdci Jednoty totiž chtěli ukázat, že reformní hnutí není ničím jiným, než součástí řetězce, jehož články tvoří Sušilova škola, Náhlovského skupina reformních kněží z roku 1848²⁰ a Katolická moderna 90. let. Tvrdili, že ve všech těchto případech idea cyrilometodějství²¹ sehrála roli inspirátora a všechny aktivity zmíněných kněžských sdružení směřovaly k naplňování „dědictví otců“. Jinými slovy řečeno, přesvědčovali sami sebe, duchovenstvo i veřejnost, že reformní hnutí katolického duchovenstva je rozvíjením cyrilometodějského odkazu a programu. Jednota katolického duchovenstva je cyrilometodějskou organizací.

Z celé škály reformních postulátů vytyčených Jednotou jsou cyrilometodějským dědictvím výslovně odůvodňovány pouze dva zásadní, možno říci přímo klíčové požadavky. První je skrytý za tezí o nutnosti vybudovat v zemi patriarchát, druhý směřoval do sféry úpravy liturgického jazyka. Podrobnější analýza programového dokumentu Jednoty Obnova církve katolické v Československé republice však ukazuje, že ve skutečnosti jsou oba vytrženy z širšího kontextu. V programu Obnova totiž reformní hnutí přichází s projektem založení specifické cyrilometodějské církve. Hovoří o vzniku národní autokefální²² katolické církve v Československé republice,²³ která by byla spojena s římskokatolickou církví pouze prostřednictvím věrouky, ale jinak by fungovala z organizačního hlediska zcela autonomně (unie s Římem). V jejím čele by stál patriarcha obdařený papežem rozsáhlými pravomocemi, asi takovými, jakými kdysi disponoval sv. Metoděj. Tvrdí, že téměř všechny požadavky obsažené v Obnově směřují k vybudování této církve. Požadované principy fungovaly už v církvi vedené sv. Cyrilem a Metodějem. Někdo bude třeba jejich

¹⁹ Obnova církve katolické v Československé republice. Návrh Jednoty československého duchovenstva v Praze. Praha 1919, s. 6-7.

²⁰ Rabas, J.: Die Cyrill- und Method-Idee, s. 333-339.

²¹ Marek, Pavel: Idea cyrilometodějství v dějinách české Katolické moderny. *Historica Olomucensia* 46, 2014, s. 105-123.

²² Pojmová nepřesnost v představách se odráží např. v práci Teplý, F.: Ze života J. Š. Baara, kde se na s. 361-362 hovoří o vzniku exarchátu v čele s exarchou.

²³ Bratří. *Jednota* 3, 1921, č. 15-16, 20. 9., s. 1-2; *Na prahu nového roku. Jednota* 4, 1922, č. 1-2, 18. 1., s. 1-2.

návrhem zaskočen, ale je třeba si uvědomit, že jedině takto koncipovaná církev může sehrát roli zachránce českého národa před sekularizací, udrží ho u katolicismu a zajistí jeho věrnost Římu. Když však reprezentanti Jednoty měli tuto vizi cyrilometodějské církve předložit papeži a přesvědčit ho o nutnosti ji schválit, zalekli se, a Svatý otec od nich místo projektu obdržel čtyři stručné a izolované požadavky.

Třebaže není naším cílem podrobně analyzovat samotný relativně revoluční projekt cyrilometodějské církve, ostatně v dokumentech Jednoty zachycený poměrně vágně díky nejednotě duchovenstva a spěchu v programové oblasti, bude dobré alespoň v náznamech evokovat argumentaci Jednoty, proč požadovala organizační samostatnost. Za nejdůležitější označila možnost patriarchy národní církve jednat přímo s papežem, bez prostředníků (tj. nunciů, příp. arcibiskupů vzdálených svým původem a smýšlením národu), což prý pomůže překonat nedůvěru panující řadu století mezi českým národem a Římem. Ta se nashromáždila proto, že Řím byl o náboženském smýšlení Čechů špatně informován, a proto mu způsobil řadu křivd. Nová úprava vztahů bude tak první splátkou papeže na dluh, jenž má Řím vůči Čechům. Češi požadují novou církev dále proto, že stávající model vnitřního fungování římskokatolické církve jim nevyhovuje. Je údajně naplněn duchem Wichingovým, zatímco oni chtějí, aby v ní vládl duch sv. Cyrila a Metoděje, duch demokracie zbavený všeho absolutismu, s prováděním voleb církevních funkcionářů a s českým bohoslužebným jazykem. Reformisté současně žádali provedení odluky církve od státu²⁴ a úpravu kněžského celibátu ve smyslu jeho dobrovolnosti. A konečně, za přednost svého modelu označovali uplatnění prvků běžných ve východních církvích. Hlásili se k myšlence unionismu a představovali si, že by se cyrilometodějská církev mohla stát mostem mezi východní a západní církví a sjednotit pod velehradský (pražský) patriarchát všechny křesťany slovanského původu; Češi jako nejvyspělejší (nejvzdělanější) slovanský národ k tomu prý mají nejlepší předpoklady a také povinnost už s ohledem na odkaz soluňských bratrů.

Vrátme se nyní k reformním požadavkům Jednoty přímo opřeny o cyrilometodějskou argumentaci relativně podrobněji. Nejsilněji Jednota volala po ustanovení patriarchy.²⁵ Měla představu o církevním hodnostáři sídlícím nejlépe na Velehradě, který bude reprezentovat katolíky všech zemí Československé republiky, včetně Slovenska. Domnívala se, že nejvhodnějším kandidátem pro tuto funkci bude A. C. Stojan.²⁶ Rázně odmítala návrhy prohlásit za patriarchu pražského arcibiskupa s titulem primasa.²⁷ Viděla v tom nejen snahu obejít tento její požadavek a vydávat za patriarchu kněze s „prázdným titulem“, ale dávala tím současně najevo, že F. Kordač je pro ni mužem zcela nepřijatelným. Naléhavost ustanovení patriarchy viděla především v tom, že hlava místní církve odstraní komunikační nedorozumění mezi národem, papežem a státem. Od papeže měl obdržet speciální jurisdikci spočívající v dozoru nad biskupy v republice a v pověření řízením duchovní správy. Žádala, aby papeži a vládě předkládal návrhy na jmenování nových biskupů. Chtěla, aby vystupoval jako arbitř sporů ve třetí instanci. Velmi mnoho si slibovala od práva udělovat dispenze náležející dosud do pravomoci papeže, jejichž soupis měl Svátému Otci předkládat jednou ročně k dodatečnému vzetí na vědomí.²⁸ Zdůvodnění juris-

²⁴ Moravské reformní hnutí v řadě záležitostí (v tomto konkrétním případě odluky církve od státu) zaujalo odlišný postoj od duchovenstva v Čechách. S ohledem na téma příspěvku tyto záležitosti nesledujeme. Srov. např. *Reformy v církvi katolické*. Olomouc 1919, s. 11. Proti odluce byl i český politický katolicismus.

²⁵ Srov. *Otázka církevní autonomie*. *Našinec* 55, 1919, č. 10, 14. 1., s. 1; *Schůze kněžstva v brněnské diecézi*. Den 8, 1919, č. 139, 23. 5., s. 2.

²⁶ Zdá se, že ke Stojanově nominaci se Jednota dopracovávala postupně. V létě 1919 se v tisku objevily zprávy, že prvním patriarchou by mohl být F. J. Krohier. Srov. *Snaha o církevní rozkol v naší republice*. Den 8, 1919, č. 207, 2. 8., s. 1.

²⁷ Usnesení konference českomoravského episkopátu. *Našinec* 56, 1920, č. 15, 21. 1., s. 1.

²⁸ *Obnova církve katolické*, s. 17.

dikčního vybavení patriarchy se opíralo nejen o pragmatické důvody zlepšení fungování místní církve a jejích kontaktů s Vatikánem, ale zejména o historické důvody: patriarchát existoval už v době cyrilometodějské; na tuto dobu jsou v lidu a v dějinách uchovány nejlepší vzpomínky; jurisdikce pražských biskupů se nikdy nevztahovala na celé území dnešní Československé republiky a jeho latinská tradice a svazky s arcibiskupským mohučským je negací původního slovanského a národního citění i unionistických snah.²⁹ Velmi pádným důvodem pro ustanovení patriarchy reprezentovalo odvolání na text encykliky papeže Lva XIII. *Grande munus* (1880), pro jejíž uvedení prý nastala vhodná doba.³⁰

Zatímco k instituci patriarchy se reformní hnutí propracovávalo postupně a vidělo její přednosti i slabiny, požadavek zavedení národního bohoslužebného jazyka jako obnovy cyrilometodějské liturgie se jeví z hlediska podpory duchovenstvem jednoznačněji; toto tvrzení neoslabuje postoj moravského kněžstva, které k řešení této záležitosti přistupovalo opatrněji než v Čechách, alespoň z hlediska plošnosti uplatnění češtiny. Také cyrilometodějská argumentace je přímočařejší, avšak kvantitativně rozsáhlejší. Programový dokument *Obnova* poukazuje na fakt, že slovanskou (staroslověnskou) liturgii přinesli na Moravu sv. Cyril a Metoděj současně s vírou, takže „přešla národu v krev“. Ani v dobách největšího úpadku a národní poroby se český národ nikdy nevzdal myšlenky na národní liturgii, což dokazuje mešní lidový zpěv. Velcí papežové (Innocenc IV., Pius IX., Lev XIII.) slovanskou liturgii schvalovali a podporovali. Co tyto svatí mužové zaváděli, nemůže být bludem ani škodou pro církev. Jednota církve nespočívá v jednotě jazyka, ale v jednotě víry, mravů a vedení. Kromě toho jednotná liturgie v církvi nikdy nebyla. Národní liturgický jazyk nutně povede k prohloubení náboženského citění a života.³¹

Závěr

Skutečnost, že se reformní hnutí katolického duchovenstva při koncipování svého programu opřelo o cyrilometodějské tradice, považujeme za přirozenou a logickou. Chtělo být vědomým pokračováním a rozvinutím českého katolického modernismu, v němž cyrilometodějská idea sehrála významnou roli nositele obrození národa ve smyslu nacionálním a náboženském. Z cyrilometodějské tradice přímo sice vyzdvihlo pouze dva postuláty, ovšem analýza jeho programu v dokumentu *Obnova církve katolické v Československé republice* naznačuje, že myšlenka cyrilometodějství interpretovaná jako návrat k hodnotám prvotní slovanské církve na našem území sehrála inspirativní roli v mnohem širším měřítku. Reformisté se k ní při snaze prosadit reformu církve obrátili jako k argumentu náboženské povahy, který byl všeobecně uznáván a přijímán a v českém nacionálním prostředí měl silnou váhu. Na druhé straně ani argumentace cyrilometodějskými tradicemi reformnímu hnutí nepomohla k prosazení jeho programu. Důvody zřejmě nespočívají ve „slabosti“ samotné ideje, nebo neschopnosti oslovit jinonárodní prostředí, ale musíme je hledat v taktických chybách reformního hnutí, které navíc působilo v místní církvi jako solitér a nemělo podporu episkopátu jako učitelského úřadu církve. V neposlední řadě je nutno konstatovat, že celý jeho program v mnohém předběhl dobu, případně obsahoval neprůchozí požadavky. Bez ohledu na skutečnost, že reformní hnutí je většinou zjednodušeně hodnoceno jako faktor prohlubující „krizi“ českého katolicismu na počátku existence Československé republiky, v kontextu cyrilometodějských tradic tvoří osobitou kapitolu, kterou bude třeba dále zkoumat a hodnotit s přihlédnutím k sekularizačním procesům v české společnosti a změnám v církvi navozeným druhým vatikánským koncilem.

²⁹ Ne primasa, patriarchu chceme! *Obrod* 3, 1924, č. 9–10, 16. 2., s. 77.

³⁰ *Obnova církve katolické*, s. 10.

³¹ *Tamtéž*, s. 32–34.

Kyrillomethodianische Idee in der Geschichte der Reformbewegung der katholischen Geistlichen (1918–1924)

Die Reformbewegung der tschechischen katholischen Geistlichen ist in der Revolutionszeit am Ende des Ersten Weltkriegs und an der Schwelle der Gründung des selbständigen Staats der Tschechen und Slowaken entstanden. Sie reagierte auf eine große Unzufriedenheit des niedrigeren Klerus mit den Verhältnissen in der örtlichen Kirche in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Man kritisierte die an Österreich orientierten Aktivitäten der Bischöfe und einige innere Regelungen, die zu sozialen Unterschieden unter den Geistlichen führten beziehungsweise als veraltet und überwunden wahrgenommen wurden. Im Jahr 1919 wurde ein Paket Forderungen vorbereitet, die im Programmdokument unter dem Namen Erneuerung der katholischen Kirche in der Tschechoslowakischen Republik zusammengefasst wurden. Man versuchte, sie bei den Verhandlungen mit dem Papst in Rom umzusetzen. Die Forderungen des Klerus wurden von der päpstlichen Kurie abgelehnt, was zur Spaltung unter den Mitgliedern der Priestervereinigung Jednota katolického duchovenstva führte. Ein Teil der Geistlichen setzte die Programmpostulate *via facti* um und gründete im Jahr 1920 die Tschechoslowakische (hussitische) Kirche. Der zweite Teil entschloss sich, nach der Durchsetzung der Reformen weiter zu streben. Erst im Jahr 1924 wurde die Reformbewegung der der katholischen Kirche treu gebliebenen Priester gedämpft, ohne dass ihre Forderungen durchgesetzt worden wären.

Der Verband des katholischen Klerus (Jednota katolického duchovenstva) stützte seine Programmpostulate auf die kyrillomethodianische Tradition. Sie bekannte sich zum Vermächtnis der tschechischen Katholischen Moderne und betrachtete sich selbst als eine Organisation, die das Werk von Kyrill und Method weiter entwickelt. Sie trat mit der Forderung nach der Gründung einer autokephalen Kirche, die durch ihre Glaubenslehre mit Rom verbunden, organisatorisch aber autonom wäre. Diese Idee wurde durchgesetzt insbesondere in den Forderungen nach der Bestimmung eines Patriarchen mit dem Sitz in Velehrad und der Einführung der Volkssprache in die Messe als Erneuerung des altlawischen Gottesdienstes, der dank der Mission der Brüder von Thessaloniki, dem hl. Kyrill und Method, in Großmähren gegründet wurde.

Cyrlimethodian idea in the history of Reform Movement of Catholic Clergy (1918–1924)

Author describes reform activities among the Czech clergy at the time of the establishment of independent Czechoslovak state. A part of reform requirements have been associated with the idea of Cyril and Methodius.

ŽIDOVSKÉ RODINY VE VŠERADICÍCH

LENKA MATUŠÍKOVÁ

Když mi Václav ukazoval svou knížku věnovanou dějinám kostela ve Všeradicích, požádal mne, abych se podívala na dochované matriky a další písemnosti, z nichž by bylo možné zpracovat stručné dějiny tamní židovské komunity. Pak jsme oba, vázáni prací na jiných úkolech, na rozhovor zapomněli. Až před svým odchodem do důchodu mi s příslovečnou důsledností slib připomněl i s termínem pro odevzdání příspěvku do připravované publikace. Zaskočil mne, a to jsme ještě oba netušili, že nám už nezbude čas na diskuse o jeho obsahu a zpracování. Nevadí, že Václav můj text už přečíst nestihl, slib daný příteli jsem splnila, o všeradických Židech budou, jak si to kdysi přál, číst jiní.

„W letu 1668 Jarolym Jelynek za přzedessle vrchnosti usazeny, nyní wdowec, bidny zpusob [života] wede....“ zapsal vrchnostenský úředník Andres Václav Kopřiva v úvodu soupisu Židů usazených na statku ve Všeradicích vyhotoveného ke dni 3. března 1724.¹ Jarolím Jelínek sdílel domácnost se dvěma svobodnými syny ve věku 19 a 22 let. Mladší z nich, Bernard Jelínek, zajišťoval obživu pro sebe i svého otce podomním obchodem (hauzírováním), o staršího, duševně nemocného Davida, se starala celá rodina. Jak totiž vyplývá ze soupisu, také dva další synové Jarolíma Jelínka se usadili na všeradickém statku poté, co založili vlastní rodiny. Samuel Jelínek v roce 1705 a Israel Jelínek v roce 1719, oba se živili obchodováním se vším, co se právě naskytlo. Po sňatku s Jarolímovou dcerou Evou se tu v roce 1706 usadil i Mojžíš Gerstl, provozující vinopalnu a draslárnu. Jak na jejich pobyt na statku nahlížela vrchnost je patrné z poznámky, která v soupisu následovala: „Tyto ale všichni již specifikovani Židé, když by starý Žid Jarolím Jelínek z toho světa se odebral, z gruntu všeradského propuštění a vypověděni budou, což by se již bylo stalo. Že ale vejš psaný Žid starý, za předešlé vrchnosti přijatý byl a Všeradicích se zestaral do jeho smrti jemu to místo s jeho familií se dovolilo“. Posledním v soupisu jmenovaným byl lazebník Jakub Polák, kterému roku 1723 pomohla získat povolení usadit se ve Všeradicích právě jeho živnost, kterou vrchnost považovala za prospěšnou pro celou obec. Na všeradickém statku tak v roce 1724 žilo vedle Jarolíma Jelínka a jeho dvou svobodných synů dalších pět manželských párů s dvanácti dětmi (od nemluvnat po dospívající mládež) a šest sloužících (dospělý muž Izák Polák, čtyři mladíci, chlapec a malé děvčátko), celkem 32 osob židovského původu.

Zda byla rodina Jelínkova po smrti nejstaršího z nich opravdu ze statku vypovězena doložit nelze. Avšak v dochovaném soupisu židovských rodin na panství Osov a Všeradice z roku 1783 je mezi devíti zmiňovanými i „vdova Jellinek Moyses“, tedy vdova po Moiseu Jelínkovi.² Toto přijmení se pak v dalších letech mezi Židy ve Všeradicích nevyskytuje. Podobně se v dalších soupisech a matričních záznamech neobjevuje v roce 1783 zapsané

¹ Národní archiv (NA), fond Soupisy židů (HBS), inv. č. 3, kart. 1.

² NA, HBS, inv. č. 34, kart. 10; Edice pramene srovnaj: Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Praha 2008, sv. I., s. 57–58.

rodinné jméno Schneider, spíše označující provozovanou živnost, a příjmení Neveklau (Abraham Neveklau) a Tettin (Herschl Tettin)), která zjevně odkazovala na místa, odkud jmenovaný pocházel. Ani tato příjmení se v dalších letech mezi všeradickými Židy neopakovala. Buď jejich nositelé komunitu opustili nebo dosud užívaná jména změnili v roce 1787, kdy bylo všem Židům usazeným v Čechách a na Moravě přikázáno přijmout stále příjmení.³ Soupis z roku 1783 ještě zmiňuje Isaka a Enocha Pollaka, který tehdy pobýval na Rakovnicku, vdovu Esterle Jistemnitz, Jacoba Joachima a Moysesse Abrahama. Většina jmenovaných se věnovala obchodu s drobným zbožím, plátnem, kožešinami a kůžemi, Abraham Schneider byl krejčím, Jacob Joachim výrobcem drasla a Moyses Abraham vinopalníkem. Až na žebračku Esterle platili všichni jmenovaní daně v celkové výši 102 zlatých ročně. Na panství se k této platbě připojili ještě dva Židé v Osově, čtyři Židé v Běštině a jeden Žid usazený v Neumětélích. Všichni společně pak odevzdávali ročně více než 200 zlatých. Z devíti v soupisu jmenovaných všeradických Židů bylo sedm ženatých, ale pouze pět z nich mělo děti. Těch bylo v soupisu zmiňováno celkem sedmáct. Celou židovskou komunitu ve Všeradicích tak v roce 1783 tvořilo třicet pět osob (18 dospělých a 17 dětí). Vrchností byli trpění a v následujících letech jim bylo umožněno zakoupit domy a polnosti. Svědčí o tom zápisy v Josefském katastru (soupis vlastníků domů a půdy) z roku 1789⁴, kde byla mezi ostatními hospodáři uvedena i tato jména: Wolf Roubiček, Isak Polák, Mojžíš Abeles, Abraham Lion, Estera Jistemnitz a Abraham Lache. Domy a polnosti náležející Židům byly podle tehdejší zvyklosti označeny římskými číslicemi (zde I–VI), aby byly odlišeny od majetků křesťanských.

Ani diskriminační opatření silného úředního antisemitismu nedokázala zabránit růstu židovských venkovských komunit. Soupis židovských rodin usazených na statku Všeradice v roce 1793⁵ už evidoval 13 rodin i se starými rodiči a služebnictvem (celkem 87 osob). V soupisu dominují dvě velké rodiny Pollaků (Poláků) a Abellesů (Abelesů). První z Pollaků, lazebník Jakub, se na statku usadil v roce 1723, zmiňování byli i později. Zabývali se především obchodem s různým zbožím, v Josefském katastru byl v roce 1789 Isak Pollak dokonce uveden mezi hospodáři jako vlastník domu, několika luk a polností. S manželkou Sárrou měl 4 syny, kteří v roce 1793 již byli ženatí a vedli vlastní domácnosti. Nejstarší Michael se usadil v Popovicích, druhorozený Abraham byl obchodníkem a vlastnil dům v Běštině, Enoch byl pachtýřem draslárny v Mořině, a nejmladší Josef si zakoupil domek ve Všeradicích a rovněž se věnoval obchodu.

Rodinné jméno Abelles (Abeles) se v soupisu objevuje poprvé, a to v osobě Moysesse Abellese. V roce 1793 už byl i s manželkou Esther (v pozdějších pramenech uváděna jako Anna) odkázán na pomoc svých dětí. Můžeme se však domnívat, že je totožný s vinopalníkem Moysesem Abrahamem, kterého ve Všeradicích zmiňoval soupis z roku 1783. Oba jeho synové již byli ženatí, starší Efraim měl dům ve Všeradicích a působil jako učitel, mladší Michael byl pachtýřem vrchnostenské vinopalny. Zdá se, že příbuzensky byl s nimi spojen i další z Abellesů, totiž majitel domu a obchodník ve Všeradicích Isak Abelles. Vedle těchto dvou početné silných rodin byli v soupisu zmiňováni i Moyses Birgmann, posel a pomocník v draslárně, Abraham Lach, obchodník a majitel dvou domů ve Všeradicích, obchodník Wolf Roubiček (Roubiczek), učitel Aron Reichmann a další obchodník Jakob Fischer. Díky značnému počtu dětí v jednotlivých rodinách měla židovská komuni-

³ Patent z 28. července 1787 ukládal ženatým Židům přijmout do konce roku pro celou rodinu příjmení, které budou nadále používat všichni její příslušníci. Tam, kde byla hlavou rodiny vdova, rozhodovala o novém rodinném jménu ona. V důsledku tohoto nařízení došlo v řadě židovských rodin i ke změnám vlastních jmen.

⁴ NA, fond Josefský katastr (JK), inv.č. 5974.

⁵ NA, HBS, inv.č. 58, kart. 16; Edice pramene srovnaj: Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Berounský kraj, sv. III, Státní ústřední archiv v Praze 2003, s. 257–259.

ta ve Všeradicích na konci 18. století 87 příslušníků, z toho 15 manželských párů, 29 svobodných chlapců a mužů, 27 svobodných dívek a žen a jednu vdovu.

Od roku 1726 byl v českých zemích také uplatňován tak zvaný familiantský zákon, který povoloval pobyt v Čechách pouze 8 600 židovským rodinám, na Moravě pak 5 400 rodinám.⁶ Pro lepší přehled o dodržování stanoveného počtu a o udělování svatebních povolení byly kromě matrik (viz níže) na počátku 19. století vedeny v Českého gubernia také knihy familiantů,⁷ seznamy židovských rodin usazených v Čechách se státním souhlasem. Knihy byly uspořádány podle krajů a zápisy v nich pak abecedně podle obcí s židovským osídlením. Každé rodině bylo přiděleno pořadové číslo mezi rodinami v zemi a také mezi rodinami na panství, pod jehož ochranou se nacházela. Jako první byl zapsán ten, kdo byl současnou hlavou rodiny (mohla to být i vdova) s odkazem na rodiče (pokud byli známi), rok udělení svatebního povolení, jméno manželky a rok narození a jméno jeho synů. Dcery uvedeny nebyly. Následně byly zapisovány všechny změny, například úmrtí familianta a nastoupení prvorozeného syna, případně jeho zetě nebo jiného mužského příbuzného, neboť snahou každé rodiny bylo dříve získané familiantské místo udržet. Na statku Všeradice bylo zapsáno celkem 8 familiantů: Abeles Michal, Abeles Efraim, Pollak Josef, Pollak Abraham, vdova Eva (správně Ester) Pollaková, Morawetz Marek, kterého po převedení na Dobříš nahradil Josef Roubíček (Raubitschek), Abeles Isak a Trost Josef. Ten však v roce 1817 familiantské místo ztratil a s ním po odchodu do Uher i jeho synové. Následně získal jejich postavení Enoch Goldberger, který se ve Všeradicích na čas usadil po sňatku s vnučkou Efraima Abelese.⁸

Patentem z 24. července roku 1784 bylo také židovským obcím nařízeno vést podle stanovené předlohy matriky narozených, oddaných a zemřelých.⁹ Katolickým duchovním byl svěřen jak dohled nad jejich řádným vedením a zapisováním všech matričních událostí v židovských rodinách usazených v okruhu jejich působnosti, tak zavedení matrik duplicitních, později zvaných matriky kontrolní. Praxe však byla taková, že i matriky kontrolní vedli jmenovaní matrikáři židovských obcí a faráři je pouze každý rok kontrolovali a ověřili svým podpisem. Po zrušení všech zákonů a nařízení diskriminujících Židy v roce 1848 byl postupně omezován i dohled katolických duchovních a po roce 1860 byly matriky nahrazeny duplikáty pořizovanými židovskými matrikáři, které byly ukládány u příslušných okresních úřadů nebo magistrátů velkých měst. Originální svazky matrik židovských obcí byly na konci II. světové války nacisty zničeny a zachránit se podařilo pouze některé duplikáty a pro české židovské obce i řadu matrik kontrolních. Právě ve fondu Židovské kontrolní matriky jsou dnes v Národním archivu uloženy matriky dochované pro židovskou obec ve Všeradicích z let 1808–1859 (matriky narozených) a 1819–1859 (matriky oddaných a zemřelých). V nejstarší z nich, společné matrice oddaných, narozených a zemřelých z let 1808(1819)–1839 bylo zapsáno 7 sňatků, 75 narození a 29 úmrtí.¹⁰

⁶ Zákon dále povoloval uzavírat sňatek jen prvorozeným synům, kteří mohli zaujmout otcovo místo ve stanoveném počtu rodin. Další synové pak museli buď čekat, zda se uvolní místo familianta bez mužských potomků, nebo se jim podaří získat souhlas ke sňatku např. po úmrtí staršího bratra nebo vzhledem k vykonávané profesi, jinak měli zemi opustit a založit rodinu v cizině. Matriční zápisy i knihy familiantů z počátku 19. století však ukazují, že zákon nebyl přísně dodržován. Mladí muži si vyhledávali nevěsty v domovských obcích i v okolí, uzavřeli tajně sňatek nebo žili společně zatím bez státního souhlasu a doufali, že jim bude udělen dodatečně. Děti z těchto manželství byly zapisovány do matrik jako nemanželské s příjmením po matce, i když otec se k nim obvykle přihlásil a dal do matriky zapsat své jméno. Ve všeradicé matrice narozených nalezneme zápis o tom, že řada manželů/životních partnerů uzavřela nový sňatek po roce 1848, kdy byl familiantský zákon zrušen, a jejich děti byly dodatečně legitimizovány.

⁷ NA, fond České gubernium-Knihy židovských familiantů (HBF).

⁸ NA, fond ČG-HBF, inv. č. 13; viz též příloha č. 2.

⁹ Patent Josefa II. vydaný ve Vídni 24. července 1784.

¹⁰ NA, fond HBM, inv. č. 890.

V následujících 20 letech bylo v matrice narozených učiněno 116 zápisů, v matrice odaných 38 zápisů a v matrice zemřelých 43 zápisů.¹¹ Počet zapsaných matričních událostí však nevyovídá o velikosti židovské obce ve Všeradicích. Farní obvod všeradické fary zahrnoval ještě obce Drahlovice, Hatě, Milčín, Nesvačily, Podbrdy, Skuhrov, Trnová a Vinařice. Matriční obvod všeradické židovské obce byl však, jak ukázal rozbor jednotlivých zápisů, ještě širší. Najdeme tu i zápisy týkající se Židů usazených v Osově, Běštíně (častěji uváděn jako Běchčín), Skřípeli, Bykoši, Lažovicích či Litni. Ačkoli židovská obec v Litni vedla vlastní matriky, objevují se zápisy matričních událostí shodně v matrikách obou obcí (Všeradicích i Litni). Patrné je to především v matrice zemřelých, protože všeradičtí Židé byli pohřbíváni na hřbitově v Litni.

Jak vyplývá z matričních zápisů, kde často vystupují jako svědci, Abellesovi (Abelesovi) a Pollakovi (Polákovi) si ve všeradické židovské komunitě udrželi své postavení a vliv. K nim se přidávali sňatkem či po roce 1848 stěhováním za lepší obživou Židé z malých statků a panství v okolí. Častěji se tak v matrikách setkáváme také s rodinou Roubíčků, Wintersteinů (první z nich se do Všeradic přizemil), Lionů (ti přišli z Osova) a Fischelů (familiariti z Tetína). V některých rodinách se udržovalo původní řemeslo nebo živnost (krejčí, obuvník, řezník, výroba drasla, obchod s plátnem a kůžemi), většina Židů však obchodovala se vším, s čím se obchodovat dalo, a to jak ve vlastních malých krámcích, tak podomním prodejem v okolních obcích. Podle přehledu majitelů ve Stablním katastru¹², vlastnili Židé v obci v roce 1840 nejen 9 domů¹³ a hospodářských stavení, ale také synagogu. Ta byla vybudována v roce 1829 a patrně nahradila modlitebnu v některém ze soukromých domů.

Při podrobném studiu matričních záznamů se potvrdilo, že rodiny všeradických Židů zachovávaly tradice předků a pět, sedm i více dětí v nich nebylo výjimečným počtem. To jistě vedlo na počátku 19. století ke zřízení vlastní jednotřídní německé školy. Z matričních záznamů je patrné, že z počátku vyučovali děti především náboženství někteří vážení členové obce (Efraim Abeles, Nathan Abeles, Isak Polak), později byli zvaní a z prostředků obce placeni odborní učitelé, jejichž časté střídání lze v matrikách rovněž sledovat. Zápisy v matrice oddací naznačují, že Židé ze Všeradic vyhledávali partnery pro své dospívající děti nejen uvnitř komunity, ale také v okolních židovských obcích, mezi svými obchodními partnery a občas i v rámci širší rodiny. Větší věkové rozdíly mezi snoubenci se vyskytly jen v několika případech druhého sňatku vdovců. V matrice jsou zapsány i sňatky dvojic, v nichž ani jeden ze snoubenců nebyl místní, ale Všeradice byly zřejmě pro obě rodiny nejlépe dostupným místem pro konání svatby. Po roce 1848 počet sňatků zde uzavřených rychle klesá, oblíbeným místem se pro snoubence stala nedaleká Praha, kam odcházeli za prací a kde se také velmi často se svými budoucími partnery seznámili. Počet úmrtí zapsaných v matrikách zemřelých v letech 1819–1859 (celkem 72) byl téměř o dvě třetiny nižší než počet narozených ve stejném období (celkem 191) přesto, že právě mezi novorozenci, kojenci a dětmi do 10 let věku byla zaznamenána velká úmrtnost. Častou příčinou těchto úmrtí byla vrozená slabost, psotník, záškrť, horečnatá onemocnění a střevní katary. Není překvapivé, že druhou skupinou, ve které byl zaznamenán velký počet úmrtí, byli staří lidé (muži i ženy), i když se dožívali opravdu vysokého věku 75–90 let. Také zde bylo nejčastěji udávanou příčinou smrti celkové oslabení organismu, marasmus a zápal plic. Dospělí ve středním věku (40–60 let) umírali převážně na souchotiny a ho-

¹¹ NA, fond HBM, inv. č. 887–889.

¹² NA, fond Stablní katastr (SK), sign. Ber. 466.

¹³ Samson Erben Abeles vlastnil dům č. 27, Efraim Abeles dům č. 84, Salamon Abels dům č. 85, Lazar Abeles dům č. 88, Joseph Pollak dům č. 100, Michael Pollak dům č. 33, Joseph Raubitschek dům č. 95, Jakob Raubitschek dům č. 87 a Moises Winterstein dům č. 86.

rečnatá onemocnění. Přes velký počet narozených dětí docházelo k úmrtí při porodu jen ojediněle, častěji umíraly matky v době šestinedělí v důsledku nákazy dětskými chorobami starších dětí.

Revoluční rok 1848, zrušení diskriminačních zákonů a následně společenské změny zasáhly velmi výrazně i do života všeradických Židů. Především umožnily hledat uplatnění nejen ve větších židovských obcích v okolí (Beroun, Hořovice), ale také v nedaleké Praze, či vzdálenější Vídni. Synové všeradických Židů mohli, pokud to finanční situace rodiny dovolila, nastoupit do učení, studovat, získávat zkušenosti a také hledat životní partnery mimo svou komunitu a její nejbližší okolí. Do místa svého narození se již nevraceli, pokud jim nebylo určeno převzít otcovu živnost. Dcerám studium dopřáno nebylo, pokud se neprovdaly nebo nenastoupily do služby, zůstávaly ku pomoci například v rodinném obchodě nebo v domácnosti stejně jako jejich mladší sourozenci. Pokles počtu židovských rodin v obci a tím i počtu narozených a později školou povinných dětí vedl v roce 1902 k uzavření školy, která obci sloužila více než sto let.

Chybějící matriční záznamy potřebné pro postižení vývoje židovské populace ve Všeradicích po roce 1860 mohou do jisté míry nahradit údaje podchycené ve sčítacích operátech z let 1880–1921, které jsou dnes uloženy ve Státním okresním archivu v Berouně. Podle sčítání z roku 1880 žilo ve Všeradicích ještě 45 osob židovského vyznání, a to v rodinách Abrahama Fischla, Josefa Poláka, Lazara Abelese, Josefa Liona, Enocha Wintersteina, Joachima Roubička a Jakuba Abelese.¹⁴ Většina rodin žila z obchodu, E. Winterstein byl řezníkem a J. Roubiček truhlářem. O deset let později, v roce 1890, se k židovskému vyznání přihlásilo 30 osob. Z Bykoše se přistěhoval Hynek Levitus, nově byl sčítán také zelinář Herman Abeles, obchodník Adolf Lion, nádeník Hynek Bästendig a učitel Maxmilian Frank, který na všeradickou školu přišel z Radenína. Z dříve jmenovaných zůstal v obci pouze Enoch Winterstein.¹⁵ Jak ukázalo sčítání z roku 1900, počet všeradických Židů se v uplynulém desetiletí opět snížil. Celkem 27 osob bylo sčítáno v rodinách Hynka Picka, učitele židovské školy původem z Brandýsa nad Labem, Hynka Beständiga, Josefa Liona, který se do Všeradic vrátil na odpočinek, Ludmily Wintersteinové, majitelky domu na odpočinku, která žila v domácnosti svého syna, řeznického mistra Marka Wintersteina, dále Adolfa Liona a Hynka Levituse, který vedle obchodu s drobným zbožím provozoval i hostinec.¹⁶ Ani v dalších letech se situace nezměnila, sčítání v roce 1910 ukázalo další zmenšení židovské komunity na 21 osob.¹⁷ Jako nemajetný vdovec podporovaný židovskou obcí byl opět sčítán Herman Abeles, dále Adolf Lion, majitelka domu a šička rukavic Růžena Wintersteinová, obchodník se smíšeným zbožím a řezník Marek Winterstein, Hynek Levitus, který vedle prodeje střížního zboží začal obchodovat i s obilím, a Terezie Lionová, vdova po Josefu Lionovi a obchodnice se smíšeným zbožím. V roce 1921 už bylo v obci sčítáno jen 11 osob židovského vyznání.¹⁸ V domě Růženy Wintersteinové se s rodinou usadil také její švagr, řezník Otokar Hecht, Adolf Lion podporoval z obchodu se smíšeným zbožím studia svého syna a Marek Winterstein zůstal věrný řemeslu řezníka, které zdědil po předcích. Poslední v řadě předválečných sčítání lidu proběhlo na konci roku 1930. K židovskému vyznání se ve Všeradicích přihlásily jen dvě osoby – Adéla Wintersteinová, vdova po obchodníkovi a řeznickém mistrovi Markovi Wintersteinovi, a Růžena Wintersteinová, majitelka domu a bývalá šička rukavic. U všech sčítaných v letech 1880–1930 byla jako obcovací řeč uvedena čeština.

¹⁴ SOkA Beroun, fond OÚ Hořovice, kart. 644.

¹⁵ SOkA Beroun, OÚ Hořovice, kart. 657.

¹⁶ SOkA Beroun, OÚ Hořovice, kart. 688.

¹⁷ SOkA Beroun, OÚ Hořovice, kart. 771.

¹⁸ SOkA Beroun, ONV Hořovice, kart. 76.

Když v roce 1668 získal Žid Jelínek povolení usadit se na všeradicím statku ani on ani jeho tehdejší vrchnost nepředpokládali, že byl položen základ ke vzniku židovské komunity, která se zde udrží příštích 250 let. Ve Všeradicích zůstali i Jelínkovi synové a zeť, později byla vrchností přijata ještě rodině lazebníka Poláka. Soupis z března roku 1724 přiznal na statku 32 Židů, z nichž alespoň někteří si i přes zjevné snahy o jejich vyhnání vrchnostenskou ochranu zachovali. V roce 1783 už bylo evidováno 7 rodin (35 osob) a v roce 1793 dokonce 13 rodin, v nichž v různém postavení žilo 87 osob. Také matriční záznamy potvrzují, že v 19. století bylo ve Všeradicích stabilně usazeno 7–10 židovských rodin, počet osob kolísal podle počtu narozených a zemřelých. A, jak bylo řečeno výše, všeradičtí židé měli obvykle hodně dětí a dožívali se vysokého věku. O jisté prosperitě a vnitřní správě obce vypovídá i skutečnost, že obec na počátku 19. století opustila praxi, že děti vyučovali sami představitelé obce a údajně v roce 1800 tu byla založena jednotřídní židovská škola s vyučovacím jazykem německým, do které byli zvaní odborní učitelé. Za ochranu vrchnosti¹⁹ a možnost provozovat své obchody a povolená řemesla ovšem museli platit vysoké poplatky. Většina všeradicích Židů totiž žila především z obchodu s plátnem, kůžemi a drobným zbožím a vykonávala řemesla potřebná pro celou komunitu (řezník, krejčí, později i truhlář). Osvědčili se také jako správci nebo pachtýři vinopalny a výroby drasla. Ve Stablním katastru z roku 1840 už byli uváděni i mezi vlastníky polností a luk.

Je zvláštním paradoxem, že právě zrušení všech diskriminačních zákonů a nařízení bylo podnětem k pomalému, ale soustavnému „vyliďňování“ židovské obce ve Všeradicích. Nejprve do větších obcí a měst v okolí, později do ne příliš vzdálené Prahy, která byla centrem politického a společenského života Čech, byla v ní řada škol a poskytovala více příležitostí k ekonomickému zabezpečení především nově zakládaných rodin. Z výsledků jednotlivých sčítání lidu je patrné, že v obci zůstávali spíše manželé středního věku se zavedenou existencí, kteří často ještě pečovali o děti školou povinné a stárnoucí příbuzné či ovdovělé rodiče. Kromě nich tvořili židovskou komunitu také staří lidé na odpočinku, velmi často vlastníci některého z domů v obci. Židovská obec ve Všeradicích přestala fakticky plnit své funkce již v prvních desetiletích 20. století. Ti, kteří zbyli po sčítání v roce 1921, už nebyli schopni zajistit chod obce ani údržbu synagogy. Proto bylo rozhodnuto o jejím prodeji, který se však uskutečnil až v roce 1937, kdy budovu koupila a převzala církev československá. Poslední dvě sčítané osoby židovského vyznání Růžena Wintersteinová a Adéla Wintersteinová zemřely ve třicátých letech. Jak ukázaly seznamy deportovaných do koncentračních táborů, zahynula v době okupace řada potomků všeradicích Židů.²⁰ Jejich životní osudy a násilné odvlčení však už byly spojovány s jinými místy.

Jüdische Familien in Všeradice

Die Entwicklung der jüdischen Gemeinde auf dem Gut Všeradice kann seit der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts verfolgt werden, als die Familie von Jarolym Jelynek dort lebte. In dem Verzeichnis der Juden vom Jahr 1724 waren fünf jüdische Familien (32 Personen) auf der Herrschaft Osov und Všeradice eingetragen, und ihre Zahl stieg im Laufe der

¹⁹ Všeradičtí židé jsou v pramenech označováni jako „Schutzjuden“ (židé pod ochranou) nebo „Handelsjuden“ (naznačuje způsob jejich obživy).

²⁰ Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945, ed. Miroslav Kárný a kol., svazek I. a II. Praha 1995.

nachfolgenden Jahre kontinuierlich. Die Juden widmeten sich insbesondere dem Handel mit Kleinwaren, Leinen und Ledern und verpachteten sich von der Obrigkeit eine Branntweimbrennerei und eine Pottaschesiederei. Am Ende des 18. Jahrhunderts besaßen einige Familien bereits Häuser und Ländereien in der Gemeinde. Die zunehmende jüdische Gemeinde in Všeradice wurde zum Sitz eines Matrikelbezirks, der den Bereich der Pfarrei von Všeradice weit überschritten hat. Seit 1829 hatte die Gemeinde auch ihre eigene Synagoge und später auch eine Schule. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kam es in Folge der Abschaffung der Diskriminierungsgesetze und der neuen Möglichkeit, in größere Städte in der Umgebung zu migrieren, zu einer langsamen, aber kontinuierlichen Entvölkerung der jüdischen Gemeinde, die ihre Funktionen allmählich verlor. Der vorliegende Beitrag versucht unter anderem, die in Všeradice ansässigen jüdischen Familien auf Grund erhaltener Matrikelbücher, Judenverzeichnisse und weiterer Archivquellen statistischer Art darzustellen. Ein alphabetisch geordneter Überblick einzelner Familien wurde in einer Beilage verarbeitet.

The Jewish Families in Všeradice

Author follows the fate of the Jewish community in Všeradice in period since 17th till 20th century and based on archival sources reconstructs the local Jewish families.

Příloha

Židovské rodiny ve Všeradicích. Rekonstrukční záznamy byly vytvořeny na základě zápisů v matrikách narozených, oddaných a zemřelých ŽO Všeradice, Beroun, Hořovice, Hostomice, Liteň a Mořina. Využity byly i soupisy Židů z let 1724, 1783, 1793 a zápisy v knize familiantů. Některé rodiny se podařilo dohledat i sondou do pražských policejních přihlášek a do seznamů deportovaných v Terezínské pamětní knize. Vedle stručných údajů o otci rodiny a jeho manželce je v záznamu uváděno i jméno a rok narození (případně úmrtí) všech dětí zapsaných v matrikách a výše jmenovaných pramenech.

	manželka/manžel	děti
ABELES Abraham (1830, †1879; kupec; rodiče: Salomon a Elisabeth Lacha; prarodiče: Efraim a Ester Graf; praprarodiče: Moises a Anna Efraim; žil v Praze)	SCHREIBER Cecilie (1832 Česká Lípa)	Pauline (1861); Leopold (1862); Fritz (1860); Samuel (1869); Jakob (1879); Ernestine (1882)
ABELES Adolf (1857; rodiče: Simon a Anna Schnabel; prarodiče: Michal a Franziska Weil)	WINTERSTEIN Marie (1861; otec: Hermann)	
ABELES Efraim (1764, †1848; učitel; rodiče: Moises a Anna Efraim)	GRAF Ester (1771, †1824)	Salomon (1792); Joseph (1794); Moises (1799); Anna (1801, †1812); Sara (1800, †1812)
ABELES Enoch (1825, kupec; rodiče: Nathan a Anna Stein; prarodiče: Isak a Eva Lacha; žil v Praze)	SPITZ Rosalie (1821)	Agnes (1858)
ABELLES Ignaz (obuvnický mistr; rodiče: Moses a Katharina Grünhut)	KRAUS Rosalia (z Rozsochatce, rodiče: Abraham a Magdalena)	Katharina (1852); Fridrich (1853); Josephine (1856, †1858). Moriz (1857, †1858); Carolina (1858, †1858); Marie (1855, †1855)
ABELES Isak (†1821; rodiče: Abraham a Theresia Pollak)	LACHIN Eva	Nathan (1780); Moises (1783)
ABELES Isak		Elisabeth (1868, †1869)
ABELES Jakob (později jako Herman; 1827, †1916; obuvník)	BESTÄNDIG Rosalia (1830; z Dubence)	Karolina (1865); Františka (1862, †1942 Terezín); Elisabeth (1868, †1869)
ABELES Josef (1833; obuvník; žil v Praze)	HELLER Charlotte (1835 Kamýk)	Lippmann (1864); Karoline (1861)
ABELLES Josepha (rodiče: Moises a Katharina Grünhut; prarodiče: Isak a Eva Lache)		Joseph (1833)
ABELES Josefa (rodiče: Lazar a Veronika Fuchs; prarodiče: Nathan a Anna Stein; praprarodiče: Isaka Eva Lachin; prapraprarodiče: Abraham a Theresa Pollak; žila v Praze)	SPITZ Joachim (1868 Praha)	

	manželka/manžel	děti
ABELES Karolina (1865; rodiče: Hefman a Rosalie Beständig)		Marie (1901, †1903); Rosa (1907); Anna (1908)
ABELES Karolina (1857; vdova; žila v Praze)		Marie (1880, †1942 deportace); Elisabeth (1895)
ABELLES Lazar (1808; obchodník; rodiče: Nathan a Anna Stein; prarodiče: Isak a Eva Lachin; praprarodiče: Abraham a Theresia Pollak)	FUCHS Veronika (Všeradice; rodiče: Jakob F. a Anna Müller)	Adam (1837); Rosalia (1838); Katharina (1839) Franziska (1841, †1841); Jacob (1842); Josef (1845, odešel do Prahy); Rudolf (1869, †deportace)
ABELES Leopold (1863; obchodník; žil v Praze)	HECHT Anna (1866)	Caroline (1888); Bertha (1893); Josefina (1897)
ABELES Ludwig (1862, †1905; košíkář; žil v Praze)	BLOCH Sofie	Ludovika (1890, †1943 deportace); Karl (1891); Marta (1892 - přestoupila ke katolickému vyznání); Friederik (1897); Olga (1899)
ABELES Marcus (obchodník; rodiče: Salamon a Elisabeth Lacha)	EKSTEIN Rosalia (z Lochkova, rodiče: Moises E. a Anna Kohn)	Friedrich (1852); Marie (1854); Adolf (1858)
ABELES Marie (rodiče: Moises a Katharina Grünhut)		Moises (1856)
ABELES Michel (1766, †1837; obchodník a filiant)	WEIL Franziska (1769, †1822)	Anna (1797, †1823); Moises (1798, †1833); Salamon (1792); Abraham (1794); Samson (1801); Simon (1803); Karolina (1807, †1823); Barbara (1808); David (1811); Josefa (1814)
ABELES Michael (1841, zlatník v Praze; rodiče: Simon a Anna Schnabel; prarodiče: Michael a Franciska Weil; praprarodiče: Moises a Anna Efraim)	BISCHITZ Rosa (1841)	Hugo (1867); Rudolf (1868); Olga (1871, †); Richard (1873); Adele (1876, †); Ida (1877, †);
ABELES Moises		Anna (1819, †1825)
ABELES Moises (1785, †1853; obchod s kůžemi; rodiče: Efraim a Ester Grafín; prarodiče: Moises a Anna Efraim)	ZENSOR Maria/Josefa (z Vonoklas; rodiče: Isak a Dorothea Abeles)	Isak (1837); Anna (1839); Catharina (1840); Sara (1842); Marcus (1844); Michael (1846); David (1848); Philip (1850); Caroline (1852)
ABELES Moises (1783; draslař; rodiče: Isak a Eva Lacha)	GRÜNHUT Katharina (z Bernardic; rodiče: Jakob/Lebel a Ludmilla)	Anna (1819, †1825); Catharina (1820, †1823); Ester (1825); Jacob (1827); Leopold (1832);
ABELES Moises (nádeník)	HÜBSCHER Katharina (z Bernardic)	Josepha (1825, †1826)
ABELES Mořic (1857; úředník uhel. skladu; rodiče: Ignaz a Rosalia Kraus; prarodiče: Moses a Katharina Grünhut; žil v Praze)	STEIN Františka (1862)	Anna (1886)

	manželka/manžel	děti
ABELES Mořic (1865; krejčovský mistr; žil v Praze)	WEINBERGER Josefa (1864)	
ABELLES Nathan (1777, †1834; řezník, košerák, učitel; rodiče: Isak a Eva Lachin)	STEIN Anna (z Tetína; rodiče: Samuel a Katharina Lustig)	Lazar (1808); Abraham (1811); Joseph (1814); Eva (1816[?]); Veit (1819, †1819); Anna (1820); Catharina (1823, †1823); Enoch (1825, odešel do Prahy); Isak (1827); Moises (1830)
ABELES Richard (1873; obchodník; rodiče: Michael a Rosa Bischitz; prarodiče: Simon a Anna Schnabel; praprarodiče: Michael a Franziska Weil; prapraprarodiče: Moises a Anna Efraim; žil v Praze)	KRAUS Pauline (1878)	Ernst (1901, †1941 deportace)
ABELES Rudolf (1869, †1942 transport; obchodník v Osově; rodiče: Lazar a Terezie)	POLLAK Ottilie (z Vinařic; 1872, †1942 transport)	Růžena (1897 Osov)
ABELLES Salomon (1792; obchodník; rodiče: Efraim a Ester Graf)	LACHA Elisabeth (1789, †1846; Tloskov; rodiče: Abraham a Magdalena Jelinek)	Marcus (1817); Sara (1819); Elisabeth (1828); Josepha (1826); Abraham (1830); Catharina (1833)
ABELES Salamon (1792; rodiče: Michael a Franziska Weil)	REITLER Theresia	Leopold (1820); Moises (1823)
ABELES Salamon (1860; zapsán jako katolík; žil v Praze)	Hermine (1846)	
ABELES Samuel (1869; žil v Praze)	PICK Paula (1864)	Josef (1896); Jiřík (1898); Arnošt (1900)
ABELES Simon (obchodník; rodiče: Michael a Franziska Weil; prarodiče: Moises a Anna Efraim)	SCHNABEL Anna (z Běštína; rodiče: Abraham a Judita Polak)	Michael (1841); Jakob (1843); Moses (1845); Leopold (1847); Julie (1849); Efraim (1852); Sofie (1855)
BĀSTENDIG Hynek/Ignác (1851 Dubenec; nádeník)	Barbora (1848, †1904; Vlachovo Březí)	Arthur
BIRGMANN Moises (posel; pomocník v draslárně)	Rachel	Isak; Rebeka
BRUMMEL Markus (1819, †1885; z Bezdědic; soukromý učitel)	SCHNABEL Aloisia (z Běštína; rodiče: Abraham a Juditah Pollak)	Heinrich (1850, MUDr. v Praze); Elisabeth (1855); Julie (1857); Leopold (1860 Liteň)
FISCHEL Abraham (1813, †1884; obchod střížním zbožím; z Tetína; rodiče: Samuel a Barbora Poniatovsky)	POLLAK Ludmila (1820; rodiče: Jakob a Eva Nephthali)	Maria (1848); Samuel (1851); Sophie (1853); Anna (1856); Amalie (1862)
FISCHEL Jakob (hausírník)	Sara (1750, †1824)	Nathan (1775)

	manželka/manžel	děti
FISCHEL Jakob (†1878; obchodník)	TAUSSIG Anna (1813, †1869; z Černého Vola; Löbl a Katharina Resek)	Samuel (1842, †1842); Catharina (1843); Ignatz (1845, †1855)
FISCHEL Samuel (1774, †1814)	Sara (1781, †1849)	Josefa (1819); Anna (1812)
FISCHER Jakob (obchodník)	Sara	Samuel; Nathan; Franziska; Eva
FRANK Maxmilian (1859 Načeradec; soukromý učitel)	Klára (1864 Deštná)	Otilie (1887); Oskar (1888); Ema (1889)
FUCHS Jakob (1769, †1834; řezník)	MÜLLER Anna (z Kosoře; rodiče: Joachim a Rosalia Löwy)	Joachim (1819); Aron (1821); Veronika (1808)
FUCHS Jakob (1769, †1834; řezník)	GUTH Anna (†1846; Kosoř; otec: Joachim)	Rosaria (1824)
FUCHS Löbl		Josef (1812, †1812)
GOLDBERGER Enoch (rodiče: Abraham a Katharina)	ABELES Sara	Leopold (1846)
HECHT Otokar (1888 Stradonice; řezník; rodiče: Jonas Hecht a Theresia Neumann)	WINTERSTEIN Berta (1882; rodiče: Enoch a Ludmila Schwarz)	Marta (1913 Beroun); Otto (1915); Bedřich (1918, †1943 Terezín)
JELYNEK Israel (otec Jarolym)	Eva (otec: Abraham z Osova)	Lydmila (1721); Alžběta (1723)
JELYNEK Jarolym (vdovec; ve Všeradicích od r. 1668)		Samoel; Israel; David (1702); Bernard (1705)
JELYNEK Samoel (otec: Jarolym J.)	Helena	Jakub (1706); Teresie (1708); Alžbieta (1712); Rozyna (1715)
JELINEK Sara (1734, †1818)		
KLEMPERER Karoline (rodiče: Nehemias, košerák z Prahy, a Sara Popper)		Jacob (1837)
KOHN Jakob	PETESCH Sara (rodiče: Hermann a Lidmila)	Hermann (1832)
LACH Abraham (1742, †1828)	Elisabeth (1760, †1828)	Moyses; Joseph; Ludmila; Lya; Sara
LEVITUS Hynek (1838 Bykoš; obchod smíšeným zbožím; rodiče: Jakob a Rosalie Schindler)	1. FISCHL Sofie (1854, †1875); 2. FISCHL Anna (1858; sestra Sofie)	Emil (1877 Bykoš; Karel (1878); Leo (1882; komptorista v Praze); Adela (1880); Marta (1885)
LION Abraham (rodiče: Moises a Anna Fischl)	GUTH Veronika (rodiče: Elias a Ester Mischelles)	Joseph (1822); Anna (1825); Jacob (1829)
LION Adolf (1864; obchodník; rodiče: Josef a Kateřina Pollak)	GACH Marie (1867, 1942 deportace; z Hostomic; rodiče: Isak a Žofie Brandeis)	Ervín (1891, †1942 deportace); Pavel (1894); Bedřich (1899)
LION Josef (1822 Vyzina; kupec; rodiče: Abraham a Veronika Guth)	POLAK Katharina (1826; rodiče: Isak a Helene Kornfeld)	Anna (1849); Moritz (1851); Julius (1853); Salomon (1855); Ignaz (1856); Mathilde (1859); Josefa (1861); Fridrich (1863); Adolf (1864); Ernestine (1868); Otto (1870)

	manželka/manžel	děti
LION Otto (1870 Všeradice; rodiče: Josef a Katharina Polak; žil v Praze)	Taussig Olga (1877, †1906)	Irma (1897); Ella (1899); Adolf (1901)
LION Salomon (1855; obchodník; rodiče: Josef a Katharina Polak; prarodiče: Abraham a Veronika Guth; žil v Praze)	RAUBITSCHKEK Agnes (1859)	Oskar (1881); Arthur (1883); Ida (1890); Hans a Grete (1901)
LÖWY Hermann (z Praskoles; sklenář, později učitel ve Všeradicích)	LÖBEL Eva (z Prašného Újezda; rodiče Markus a Maria Pollak)	Sophie (1848)
MOIŽIŠ GERSTL (otec: Abraham z Osova)	JELYNEK Eva (otec: Jarolym)	Abraham (1704); Rozyna (1715); Alžběta (1721)
PICK Hynek (1838 Brandýs nad Labem; učitel)	Aloisie (1853 Golčův Jeníkov)	Berta (1875); Klara (1877)
POLLAK Abraham (dříve Abraham Isak †1806; rodiče: Isak a Rosalia Wedeles)	BENJAMIN Anna	Michael (1789); Benjamin (1797); Joseph (1799); Isak (1800) Jakob (1803)
POLLAK Abraham (domkář; rodiče: Michael a Sara; prarodiče: Abraham a Anna Benjamin; praprarodiče: Isak a Rosalia Wedeles)	BLASKOPF Franziska (z Prašného Újezda; rodiče: Mathias a Dorothea Pollak)	Sophie (1845); Julie (1847); Emanuel (1849)
POLLAK Ignatz/Isak (učitel; rodiče: Josef a Magdalena Kubie; prarodiče: Isak a Katharina Löbl)	1. KORNFELD Helena (1800, †1834; z Jeníkova; rodiče: Salomon a Dorothea Ascher) 2. LÖWNER Theresia (1800)	Catharina (1826); Eva (1827); Eleazar (1830); Heinrich (1832; odešel do Prahy); Samuel (1834, †1834)
POLLAK Ignatz (1851; kramář; rodiče: Josef a Barbara Vinař)	STEINER Antonie (1865); rodiče: Eduard a Barbara Freudenfels)	Alois (1896, †1942 deportace)
POLLAK Jakob (1785, †1853; matka: Eva/Ester)	EBSTEIN Eva (1796 Hostomice; rodiče: Enoch a Maria)	Josef (1813, †1858); Michael (1815); Ludmila (1818); Adam (1820 - odešel do Prahy); Josepha (1824)
POLAK Jakub (lazebník; ve Všeradicích od r. 1723)	Anna	Isak (1719); Jakub (1721); Jozefa (1724)
POLAK Josef (1814 Běštín; obchod střížním zbožím; rodiče: Israel a Theresia)	VINAŘ Barbora (1819; rodiče: Isak a Francisca)	Anna (1843); Katharina (1845); Rosalia-Theresie (1848); Ignaz (1851) Israel (1852); Friedrich (1856)
POLLAK Josef (1763, †1851; obchodník)	Magdalena Kubin (1766, †1851)	
POLLAK Michael	SLANSKY Marianna (matka: Katharina Slansky)	Salomon (1840); Katharina (1842)
POLLAK Michael (1789; rodiče: Abraham a Anna Wocasek)	Pollak Sara (1795, †1837; rodiče: Israel a Franziska Pollak)	Abraham (1814); Aron (1817-odešel do Uher); Isak (1819); Israel (1824); Lazar (1826); Josef (1837, †1837)

	manželka/manžel	děti
POLLAK Moises (z Litně)	LACHA Katharina (rodiče: Moises a Hendel Levitus)	Markus (1835)
REICHMANN Aron/ Adam (1737, †1815; zpěvák v synagoze)	SELIG Ludmila	Rosalia (1788, †1840); Josef (1777, †1829); Katharina; Israel; David;
REICHMANN Josef (1777, †1829; obchodník)		
ROUBITSCHKEK Daniel (z Nalžovic)	REICHMANN Katharina (rodiče: Aron a Ludmila Selig)	David (1834)
ROUBIČEK Josef (1790; draslař; rodiče: Leopold/Wolf a Eva Pollak)	DUSENSY Juditha (rodiče: Elias a Sara Körpeles z Prahy)	Elias a Francisca (1818); Anna (1822); Maria (1824, †1830); Leopold a Teresia (1829, †1830); Isak (1826); Josepha (1833); Bernard a Katharina (1836, †1837)
ROUBITSCHKEK Isak (obchodník; rodiče: Jakob a Katharina Schnabl)	PRIESTER Franciska (ze Smilkova; rodiče: Jakob a Anna Popper)	Wilhelm (1854); Ludwig (1855); Ida (1857); Klara (1858);
ROUBITSCHKEK Wolf/ Leopold; 1760, †1828; obchodník)	POLLAK Eva (1759, †1842)	Jakob (1783, †1855); Lobl/ Ludwig; Joseph
ROUBIČEK Joachim (1846 Skříple; truhlářský mistr)	Kateřina (1843)	Zikmund (1873); Richard (1875, †1944 Terežín); Josef (1880); Emilie (1877, 1942 deportace)
ROUBIČEK Richard (1875 Všeradice; hostinský; rodiče: Joachim a Kateřina; žil v Praze)	TEIČOVSKÁ Marie (1878)	Jarmila (1909)
SCHNEIDER Heinrich (Kamýk; učitel; rodiče: Isak a Franziska Fischer)	SCHLING Franziska (Horní Cerekev; rodiče: Weit a Theresia Frankfurter)	Pauline (1843); Julius (1845)
SCHWARZKOPF Benedikt (ze Sušice; učitel)	LEDERER Katharina (z Chlístova; otec: Elias)	Moritz (1849)
WIENER Isak (1769, †1819)		
WINAŘ Isak (invalida)	SOIKA Franziska (1764, †1850)	
WINAŘ Jakob (zednický tovaryš; rodiče: Isak a Franziska Soika)	PIK Theresia (1823, †1875; matka: Eva Pik)	Heinrich (1851, †1877 jako žebrák); Ignaz (1853); Emanuel (1855)
WINTERSTEIN Enoch (1821, †1896; řeznický mistr)	Lidmila (1835, †1908; domkářka)	Markus (1871); Aron (1865); Rosalie (1860); Berta (1878); Anna (1869)
WINTERSTEIN Jakob (řezník)	ABELLES Anna (rodiče: Salomon a Elisabeth Lacha)	Pauline (1850); Rosalia (1852); Eleonore (1856); Bertha (1859)
WINTERSTEIN Marek (1871, †1927; řezník, obchod smíšeným zbožím; rodiče: Enoch a Lidmila Schwarz)	RESEK Adela (1876, †1936; Motyčín; rodiče: Hynek a Alžběta Resek)	Otto (1902); Josef (1904)

	manželka/manžel	děti
WINTERSTEIN Moses (1779, †1859; řezník)	LEVITUS Anna (1781, †1869)	Jakob (1800); Katrina (1804); David (1812); Barbora (1814); Herrmann (1818); Enoch (1820, †1896); Joseph (1823); Filip (1825, †1908); Marcus (1827, †1869)
WINTERSTEIN Růžena (1861, †1932; šička rukavic)		
ZEKENDORF Moises (1798; z Litné; rodiče: Salamon a Sara)	ROUBIČEK Anna (1805; rodiče: Wolf a Eva Polak)	Seligmann (1837)

WIEN-PRAG/PRAG-WIEN. BEHÖRDENWEGE ZU UNIVERSITÄREN FRAGEN

LORENZ MIKOLETZKY

Beinahe genau zum 95. Jahrestag des Endes der Habsburgermonarchie Österreich-Ungarn und ihrem Zerfall in zahlreiche Einzelstaaten, legte die tschechische Archivverwaltung einen „Archivführer“ zu Materialien ihres Landes im Österreichischen Staatsarchiv vor¹. Eine mehr als begrüßenswerte Leistung, die künftige Recherchen zur Thematik der „Beziehungen“ beider Staaten sehr erleichtern wird. Zwar erfolgten nach 1918 zur Fortführung der Administration wie in allen Nachfolgestaaten der Doppelmonarchie, auch an die neue Republik im Norden Österreichs Aktenablieferungen, aber doch blieb das eine oder andere Stück in den Wiener Archivspeichern zurück.

Es sind dies Akten der Wiener Zentralstellen, die die Steuerungselemente des großen Ganzen widerspiegeln und so interessante, wichtige Einblicke in die Verwaltungsstrukturen, in spezielle, hier zu behandelnde Fälle im Bereich des Unterrichtsministeriums, geben.

Die Prager Universität (gegründet 1348) war stets neben ihrer Wiener Schwesterinstitution (gegründet 1365) die bedeutendste Lehranstalt im Habsburgerimperium, gelegentlich auch befruchtende Konkurrenz.

Für die hier angedachte „Gedenkschrift“ soll ein kurzer Einblick in die Prager theologische Fakultät gegeben werden, war der „Widmungsträger“ doch zu Lebzeiten dieser mehr als verbunden.

Es können hier aus einem vorhandenen Restbestand nur Splitter hervorgeholt werden, zumal für eingehendere Recherchen natürlich die Prager Gegenüberlieferung ergänzend herangezogen werden muss, was hier aus Zeitgründen leider nicht möglich war. Auf Grund der angesprochenen Aktenübergabe nach 1918 an die neue tschechoslowakische Verwaltung sind die in Wien verbliebenen Unterlagen zur Prager Universität wie erwähnt lediglich als Torso zu bezeichnen.

Es liegen im Wiener Bestand zur Prager theologischen Fakultät für die Zeit ab 1848 Unterlagen für neun Fachbereiche und achtzehn Professoren vor, wobei bei letzteren die Mehrheit das Bibelstudium (sechs Lehrende) betrifft, gefolgt von der Moraltheologie (vier Personen) und der Pastoraltheologie (ebenfalls vier Vertreter), während der Dogmatik drei Professoren dem Kirchenrecht zwei und dem Fach Kirchengeschichte einer zugeordnet werden können. Zur aktenmäßigen Vorgabe der Fundamentaltheologie, den Orientalischen Sprachen, der Patristik und der Propädeutik finden sich keine Unterlagen zu Lehrenden, zur Dogmatik wiederum nichts zur Lehrkanzel.

¹ Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013, 911 S. Die Arbeit an der Publikation wurde durch Dr. Babička angeregt.

Der Bogen der behandelten Themen reicht von Berufungen auf den Lehrstuhl bis zu „Ehrentitel“-Verleihungen. Es wird im Folgenden versucht werden, Verbindungen von einigen Personen zu ihrem Wirken im jeweiligen Fachbereich herzustellen und anhand des Aktenmaterials zu einem etwas übersichtlichen Bild zu formen.

Kurz nach dem Regierungswechsel in der Habsburgermonarchie, als Kaiser Ferdinand auf den Thron verzichtete und seinem Neffen Franz Joseph Platz machte, wandte sich Dr. Eduard Petr, supplierender Professor der Pastoraltheologie, via theologischer Fakultät der Prager Universität an das Ministerium des öffentlichen Unterrichts um die Genehmigung das Bibelstudium des Alten Bundes und die orientalischen Sprachen als öffentlicher Dozent vortragen zu dürfen. Dieser Bitte stand nichts entgegen, zumal nicht nur das mit der Angelegenheit befasste k.k. böhmische Landsgubernium, wie auch das Prager fürsterzbischöfliche Ordinariat sich dafür aussprachen. „...als der Bittsteller in wiederholten Canons Prüfungen namentlich aus den genannten Lehrfächern hinreichend befriedigende Bürgschaft seiner Befähigung an den Tag gelegt hat“². Trotz der aus den Aktennotizen ersichtliche Bedeutung Petrs für dieses Fach sollte eine weitere „Würdigung“ seines Wirkens auf sich warten lassen, war doch der Lehrstuhl seit 1839 durch Johann Merau besetzt, der diesen erst 1849 verließ, um sein neues Amt als „Canonicus Regius“ der Prager Metropolitankirche anzutreten, was der Kaiser am 28. November bewilligte.³ Es ging im Laufe der verschiedensten Besetzungsüberlegungen dieses Faches darum, anerkannte Kapazitäten auf den Lehrstuhl zu berufen. Neunzehn Jahre später etwa beklagt der Kardinal-Fürsterzbischof von Prag, dass er an eine theologische „Notabilität“ gedacht hätte: „Von allen Seiten kam mir aber leider der Bescheid zu, dass eine Berufung anerkannter Celebritäten des Auslandes wegen des geringeren Gehaltes, welcher hierlands einem theologischen Professor ausgeworfen ist, dann wegen Abganges der Kollegiangelder und anderer ungünstiger Verhältnisse ganz gewiss ohne Erfolg bleiben würde.“⁴

Bei Petr waren diese Probleme, die einem heutigen Betrachter bekannt vorkommen, nicht in der Diskussion, stand er doch als in der Lehre an der Universität Prag Tätiger schon in deren Diensten. Er konnte im Laufe seines Wirkens immer guten Gewissens seitens des theologischen Professorenkollegiums „empfohlen“ werden. Dabei ging dieses etwa 1854 nach der aus dem Vormärz stammenden Ordnung vor: „Zu Folge der mit hoher k.k. Studienhofkommissionsverordnung vom 18. September 1826 Zahl 4412 bekanntgegebenen Allerhöchsten Entschließung vom 9. September 1826 ist nach Ablauf der bei ersten Anstellungsjahren eines jeden an einer öffentlichen k.k. Unterrichtsanstalt neu ernannten Professors ein gutächtlicher Bericht wegen dessen Betätigung im Lehramte hohen Orts zu erstatten“⁵. Und dies geschah in ausführlichster Form über Petr, der seit Jänner 1850 Ordinarius war. Er habe „während seiner bisherigen Lehramtsführung sowohl (!) in Hinsicht auf seine Wissenschaftlichkeit, vorzügliche Lehrgabe, als auch hinsichtlich seiner Religiosität, Loyalität und musterhaften sittlichen Aufführung, so wie einer würdevollen Haltung gegen seine Zuhörer, solche Beweise seiner Brauchbarkeit im öffentlichen Lehramte an den Tag gelegt, dass sich das gefertigte Professorenkollegium im Gewissen bewegen findet, auf die definitive Allerhöchste Bestätigung dieses in jeder Beziehung würdigen Universitäts-Professors unterthänigst anzutragen“⁶. Petr wird als talentvoll, unermüdlich eifriger, „von den besten katholischen Grundsätzen beseelter Priester“ gewürdigt, der sich

² Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv/Finanz- und Hofkammerarchiv (künftig ÖStA, AVA/FHKA), Unterrichtsprotokolle 8374/1848 – 5 Prag Theol. Bibelstudien.

³ ÖStA, AVA/FHKA, Unterrichtsprotokolle 8629/1849 – 5 Prag Theol. Bibelstudien.

⁴ ÖStA, AVA/FHKA, Unterrichtsprotokolle 4529/1868 – 5 Prag Theol. Bibelstudien.

⁵ ÖStA, AVA/FHKA, Unterrichtsprotokolle 6281/1854 – 5 Prag Theol. Bibelstudien.

⁶ Wie Anm. 4.

„der verdienten Achtung und Wertschätzung nicht nur von Seite der Studierenden, sondern auch von Seite des Universitätslehrkörpers in vollem Maße erfreuet“⁷. Im Vortrag an den Kaiser, mit dem Antrag auf die Bestätigung Petrs in seinem Lehramt, findet sich nicht nur der Hinweis auf seinen „vortrefflichen Ruf“, sondern auch, dass er „den gepflanzten Erhebungen zufolge, weder in moralischer noch in politischer Beziehung einen Anlass zu irgend einem Bedenken gegeben“ hätte.⁸ Eine Feststellung, die nicht nur wegen der erst sechs Jahre zurückliegenden Revolution von Bedeutung war.

An diesem Beispiel war zu zeigen, welchen Ordnungskriterien die Angehörigen der Universitäten noch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts unterworfen waren.

Hatte der Prager Fürsterzbischof in seiner oben zitierten Aussage festgestellt, dass seine Suche nach ausländischen Kapazitäten vergeblich gewesen war, so schlug er nunmehr vor, „es wolle die Konkurs-Ausschreibung veranlasst“ werden. Diese betraf damals nicht nur die Lehrkanzel des Bibelstudiums, sondern gleichzeitig auch die des Kirchenrechts und auch die Kirchengeschichte erforderte eine Neubesetzung. Der k.k. ordentliche Professor Dr. Johann Baptist Smutek hatte wegen Unpässlichkeit 1868 um Versetzung in den „bleibenden Ruhestand“ ersucht und gemeint „er werde die Kanzel wohl nicht mehr besteigen“¹⁰, was er, wie der Fürsterzbischof feststellte „wiederholt ganz entschieden erklärt hat“¹¹, somit war der Lehrstuhl erledigt. Als Supplent wurde Josef Schindler eingesetzt, eine Funktion, die er drei Jahre bekleiden sollte. Beim Kirchenrecht war die Sache nicht weniger schwierig: Dr. Clemens Borový war 1867 außerordentlicher Professor mit dem „fixen“ Gehalt von jährlich 700 Gulden österreichischer Währung geworden. Er war, im niederösterreichischen Riegersburg geboren, zu diesem Zeitpunkt Vizedirektor des fürsterzbischöflichen Alumnates in Prag. Im Antrag an den Kaiser wurde ganz besonders auf die „schriftstellerische“ Tätigkeit Borovýs hingewiesen, wobei unter anderem das Archiv für Kirchenrecht, der Časopis katolického duchovenstva und das Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen erwähnt werden.

Aber so einfach schien die Sache nicht zu laufen. Prag stellte nämlich den Antrag, ihn zum ordentlichen Professor zu ernennen. Diese Idee kam aber in Wien gar nicht gut an. In seinem Vortrag an den Kaiser stellte der Minister für Cultus und Unterricht, Anton Josef Hye von Glunek unter anderem fest, dass Kritik zu verzeichnen wäre, dass es in Prag genug Lehrkanzeln der Theologie gäbe und überhaupt die Ausbildung von Priestern, auf Grund des Mangels an Kandidaten nicht so vordringlich wäre. „Rücksichtlich der lautgewordenen Stimmen, dass der österreichische Klerus seit dem Abschluss des Konkordates auf dem wissenschaftlichen Felde der Theologie nur wenig geleistet habe, bemerkt das fürsterzbischöfliche Ordinariat, dass, wenn sich die mindere schriftstellerische Thätigkeit bestätigte, die Ursache hauptsächlich darin zu suchen sei, dass seit dem Jahre 1848 wegen der herrschenden Zeitrichtung die Zahl der Priesterschaftskandidaten eine geringere sei, und daher bei deren Aufnahme keine strenge Auswahl getroffen werden könnte. Dabei konnten selbst die ausgezeichneten nicht zu dem Zwecke zurückgehalten werden, um durch fortgesetztes Studium ihr theologisches Wissen zu erweitern, da sie für die Seelsorge unentbehrlich waren, und eine theologische Professur habe für junge Priester wegen des damit verbundenen verhältnismäßig geringen Einkommens wenig Reiz“¹². In weiterer Folge kommt der Minister auf Grund der Meinungsäußerung des Unterrichtsrates zu sehr

⁷ Wie Anm. 4.

⁸ Wie Anm. 4.

⁹ Wie Anm. 4.

¹⁰ ÖStA, AVA/FHKA, Unterricht 10.560/1868 – 5 Prag Theol. Kirchengeschichte.

¹¹ Wie Anm. 4.

¹² ÖStA, AVA/FHKA, Unterricht 7501/1867 – 5 Prag Theol. Kirchenrecht, Borový.

wesentlichen Punkten: Es würde mit dem Antrag eine neue ordentliche Lehrkanzel angestrebt und dass der von Prag getätigte Vergleich mit der Wiener Theologischen Fakultät „durch Unkenntnis tatsächlicher Verhältnisse irre geführt sei“¹³, sowie dass Borový eine Tätigkeit im Alumnat weiterführen könnte, ohne bei der Wissenschaft Abstriche machen zu müssen, wie dies bei Wiener Kollegen etwa funktionieren würde. Überhaupt kommt der „Vergleich“ mit Wien nicht gut an, zumal die Prager Fakultät, was ihre Ausstattung mit Lehrkanzeln betraf eher in die Riege von Graz, Lemberg, Salzburg und Olmütz gestellt wird. Schließlich kommt Hye zum wohl entscheidendsten Kern der Begründung kein Ordinariat, sondern nur eine außerordentliche Professor zu schaffen, wenn er feststellt: „Bei der gegenwärtigen finanziellen Lage der Monarchie geht es aber nicht an, ein solches höheres theologisches Studium in Prag einzurichten, zumal wenn das geschähe, ein gleiches für Lemberg und Graz in Anspruch genommen werden dürfte“ und „dass auf die beantragte Sistemisierung einer neuen ordentlichen Professor an der Prager theologischen Fakultät nicht einzugehen sei, und zwar umso weniger, als jede nicht dringend gebotene Auslage unter den gegenwärtigen Verhältnissen von den öffentlichen Fonds unablässig ferngehalten werden muß“¹⁴. Man war schließlich im Jahr nach dem verlorenen Krieg von 1866. Am 10. September 1867 stimmte der Kaiser dem Vorschlag seines Ministers zu. Die Ernennung zum Ordinarius sollte erst vier Jahre später erfolgen.

Und auch dabei spielte die finanzielle Situation eine nicht unerhebliche Rolle, wenn der damalige Minister Josef Jireček unter anderem feststellte: „Übrigens wäre die Ernennung Borovýs zum Ordinarius immerhin nur als eine demselben in Berücksichtigung seiner verdienstlichen Leistungen ad personam gewährte Begünstigung anzusehen, durch welche die systemmäßige Stellung der bezüglichen Lehrfächer und ihrer Vertreter an der Prager theologischen Fakultät grundsätzlich nicht alterirt erschiene. Dieser Vorgang stünde keineswegs vereinzelt da. Es sind vielmehr wiederholt außerordentliche Professoren, welche sich durch mehrjährige Tätigkeit im Lehramte und durch wissenschaftliche Arbeiten hervorgetan haben zu ordentlichen Professoren ernannt worden, wenn auch für das von ihnen vertretene Fach weder eine Lehrkanzel sistemisiert war, noch ihre Sistemisierung in Aussicht stand“¹⁵. Vergleiche mit ähnlicher Vorgangsweise an der Universität Wien 1858 werden als begründende Erklärung herangezogen.

Interessant erscheint in diesem Zusammenhang das sichtlich immer wieder von Borový geäußerte Interesse, die Kirchengeschichte zu betreuen, Versuche, denen jedoch außeruniversitäre „Widerstände“ entgegengesetzt wurden und zwar seitens des Prager Erzbistums. In einem Schreiben vom 5. Jänner 1871 geht der Fürsterzbischof auf diese Angelegenheit näher ein, wenn er an den damals noch im Amt befindlichen Minister Dr. Karl von Stremayr schreibt, dass er betreffend eines „Bewerbers“ in die Lehrkanzel der Kirchengeschichte eine Bitte hätte: „Es ist der außerordentliche Professor des Kirchenrechts an der Prager theologischen Fakultät und Vicedirektor des Klerikal-Seminars Dr. Clemens Borový. Derselbe würde sich wohl in kurzem bei seiner Begabung und Vorliebe für Kirchengeschichte als Professor dieses Gegenstandes qualifizieren; doch nehme ich einigen Anstand, ihn für dieses Lehramt in Vorschlag zu bringen, teils weil er sich nicht der Konkursprüfung unterzogen hat, teils weil es sehr wünschenswert ist, dass er dem so wichtigen Fache des Kirchenrechts, in welches er sich eingearbeitet hat, erhalten bleibe“¹⁶ – stattdessen bringt der Kardinal den Antrag auf eine ordentliche Professur ein.

¹³ Wie Anm. 12.

¹⁴ Wie Anm. 12.

¹⁵ ÖStA, AVA/FHKA, Unterrichtsprotokoll 2046/1871 – 5 Prag Theol. Kirchenrecht, Borový.

¹⁶ Wie Anm. 15.

Im März 1883 wird Borový in die ehrenvolle Position eines Kanonikus des Metropolitankapitels des Prager Veitsdomes gewählt. „Nach den bestehenden Vorschriften ist in der Regel die Cumulierung eines Canonicats mit einer theologischen Professor nicht gestattet und glaube ich auch im vorliegenden Falle hievon keine Ausnahme alleruntertänigst beantragen zu sollen, da bei dem bedeutenden Umfange der dem genannten Professor anvertrauten Disziplinen und der mit dem Canonicate verbundenen mannigfachen Pflichten eine Schädigung einer dieser beiden Funktionen kaum zu vermeiden wäre“¹⁷. Somit wurde er vom Lehramt enthoben, nicht ohne, dass Franz Joseph in seiner Resolution vom 8. August 1883 festhielt, dass „ihm bei diesem Anlasse für die, in demselben geleisteten eifrigen und ersprießlichen Dienste Meine Anerkennung ausgesprochen werde“¹⁸.

Wie war es aber bei der Kirchengeschichte weitergegangen, nachdem 1868 Josef Schindler zum Supplenten eingesetzt worden war und er dann 1871, nachdem bei ihm „gegen seine politische und moralische Haltung durchaus kein Bedenken vorwaltet“¹⁹ zum außerordentlichen Professor mit dem Gehalt von jährlich zwölfhundert Gulden ernannt wurde.

Schindler war jedoch nicht der einzige Bewerber und es ist vielleicht nicht uninteressant der Argumentation nachzugehen, die eine der anderen Personen ausschaltete.

Im Vortrag des Ministers Josef Jireček vom 24. Mai 1871 wird lang und breit auf die gesamte Situation seit 1869 und die Ausschreibung eingegangen, bei der sich neben Borový und Schindler auch ein Ferdinand Michl, Professor an der theologischen Lehranstalt zu Leitmeritz sowie nach Ablauf der gestellten Frist Dr. Johann Matthias Watterich, Pfarrer zu Andernach in der Diözese Trier in einer unmittelbar an den damaligen Minister Hasner gerichteten Eingabe, „unter Hinweisung auf seine literarischen Leistungen auf kirchengeschichtlichem Gebiete und unter Vorlage der bezüglichen Druckwerke“²⁰ beworben haben. Dieser wurde, mit Betonung seiner „ausgezeichneten literarischen Leistungen“ vom Professorenkollegium der Prager theologischen Fakultät an die erste Stelle des Vorschlages gesetzt, gefolgt von Schindler und Michl. Aber so einfach war dies nicht, zumal der Kardinal Fürst-Erzbischof von Prag, trotz Anerkennung der publizierten Leistungen Watterichs zu folgender im ministeriellen Antrag wiedergegebenen Meinung kam, dass aus den Arbeiten nicht zu entnehmen sei, „ob er in allen Partikeln des ausgebreiteten Feldes der Kirchengeschichte sich heimisch fühle; auch sei es fraglich ob er jene Fertigkeit im Lateinischen besitze, welche zu den, an österreichischen Universitäten in dieser Sprache abzuhaltenden Vorträgen und Prüfungen über dieses Fach, erforderlich ist. Auch sei seine Haltung nicht bekannt, und erscheine es auffällig, daß er, obwohl seine Werke beifällig aufgenommen wurden, bisher keine Professur an einer Universität Deutschlands erlangen konnte. Hiezu komme, dass die Bewerbung Watterichs erst nachdem zwei Kandidaten mit entsprechendem Erfolge die Konkursprüfung bestanden hatten erfolgte und daß es überhaupt nicht angezeigt erscheine, denselben, einen Preußen (im Original unterstrichen!), in gegenwärtiger Zeit an der Prager Universität anzustellen“²¹. Schließlich empfahl der Kardinal den Posten mit Schindler zu besetzen, da dieser die „Lehrkanzel durch mehrere Jahre supplierte“ und auch eine auswärtige Beurteilung seiner Arbeiten durch den Grazer Kirchenhistoriker Robitsch zu einem „zufriedenstellenden“ Ergebnis

¹⁷ ÖStA, AVA/FHKA, Unterrichts 15.378/1883 – 5 Prag Theol. Borový.

¹⁸ Wie Anm. 17.

¹⁹ ÖStA, AVA/FHKA, Unterrichts 5880/1871 – 5 Prag Theol. Kirchengeschichte. Schindler.

²⁰ Wie Anm. 19.

²¹ Wie Anm. 19.

gekommen war²². Josef Schindler stammte aus Buchowitz in Böhmen, war 1836 geboren und seit Absolvierung der theologischen Studien im Jahr 1860 an der Prager Fakultät in verschiedensten Ämtern tätig. Nach dreijähriger Tätigkeit als außerordentlicher Professor ernannte ihn Franz Joseph am 15. Juni 1874 zum Ordinarius für Kirchengeschichte, wobei gleichsam als Entschuldigung für den „langen“ Weg in dieses Amt ausgeführt wurde, dass 1871 die „Nachweise der Befähigung für die Stelle eines Ordinarius noch nicht genügend erschienen“²³ wären. Nunmehr hat der Ernannte nicht nur „den in ihn gesetzten Erwartungen in der Art entsprochen“, sondern es wurde auch sein jahrelanger Einsatz in verschiedensten Arbeitsgebieten der Theologischen Fakultät besonders gewürdigt: So hat sich „der Genannte schon im Beginne seiner akademischen Laufbahn mit lobenswerther Bereitwilligkeit“ herbeigelassen, „gleichzeitig mehrere Fächer zu vertreten, solchergestalt er durch drei Semester die höhere Exegese des neuen Bundes, und durch 12 Semester die Kirchengeschichte tradierte, und zudem seit 13 Semestern Fundamental-Theologie liest. Ungeachtet dieser über seine Verpflichtungen hinausgehenden lehrämtlichen Leistungen fand Schindler noch mehrfach Zeit, durch Verfassung von Recensionen in theologischen Zeitschriften, sowie durch eine von der Kritik beifällig aufgenommenen Monografie über Johann Huss(!), sich literarisch zu bethätigen. Was seinen priesterlichen Wandel und die Loyalität seiner Gesinnung anbelangt, so wird seine Haltung nach beiden Richtungen als eine tadellose geschildert... Was die Bedeutung der hiedurch im Jahre 1874 entstandenen Mehrauslage anbelangt, so wird dieselbe durch Virements in dem für die Universität in Prag bewilligten Credite angestrebt werden“²⁴.

Zwei Monate später, Franz Joseph weilte in den Tagen nach seinem 44. Geburtstag gerade in München, genehmigte er dort die Ausfertigung des Dekrets an Schindler über seine definitive Bestätigung im Lehramt²⁵, womit ein lange währender Karrieren-/Behördenweg seinen krönenden Abschluss fand.

Die wenigen hier behandelten Beispiele sollten einen kleinen Einblick geben in das Verhältnis Universität/Ministerium/Kirche, das in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch nicht immer friktionsfrei war.

Videň – Praha / Praha – Videň. Úřední cesty k univerzitním otázkám

Autor upozorňuje na obecné možnosti výzkumu různých otázek českých dějin na základě pramenů uložených v Rakouském státním archivu ve Vídni ve fondech ústředních úřadů a institucí habsburské monarchie.

Tuto obecnou proklamaci dále dokumentuje na konkrétních možnostech využití fondu Dvorské studijní komise uložené v oddělení Všeobecný správní archiv, Finanční archiv a Archiv Dvorské komory k dějinám pražské univerzity před rokem 1848. Autor detailně analyzuje prameny týkající se vývoje teologické fakulty pražské univerzity, konkrétně personální obsazování jejích jednotlivých kateder: biblických studií, morální teologie, pastorální teologie, dogmatiky, církevního práva, církevních dějin, fundamentální teologie, patristiky a církevní propedeutiky.

²² Wie Anm. 19.

²³ AVA/FHKA, Unterrichts 8165/1874 – 5 Prag Theol. Kirchengeschichte. Schindler.

²⁴ Wie Anm. 23. Die für den deutschen Pressverein in Prag verfasste und eher als populär eingestufte Publikation über Hus wurde von „allen theologischen Kritikern“ als vortreffliche, wahrhaft wissenschaftliche Leistung betrachtet. 1874 arbeitete Schindler an einer Geschichte des „Utraquistischen Kelches in Böhmen“.

²⁵ AVA/FHKA, Unterrichts 11.816/1874 – 5 Prag Theol. Schindler.

MAJETKOVÁ SITUACE PUSTIMĚŘSKÉHO KLÁŠTERA V OBDOBÍ PO HUSITSKÉ REVOLUCI

KAREL MLATEČEK

Ženský benediktinský klášter v Pustiměři byl založen 30. září 1340 olomouckým biskupem a nemanželským synem krále Václava II. Janem Volkem.¹ Místo bylo vybráno jak s ohledem na nevelkou vzdálenost od biskupského města Vyškova, tak snad i s přihlédnutím k existenci románské rotundy sv. Pantaleona.² Konvent byl povolán z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, první abatyší se stala Alžběta, pravděpodobně neteř Jana Volka, třetí abatyší pak sestra Karla IV. Anna.³ Klášter se těšil oblibě markraběte Karla i olomouckých biskupů a záhy proto získal četná privilegia a poměrně rozsáhlý majetek.⁴ V roce 1341 daroval Karel pustiměřským benediktinkám zboží, které získal po smrti Bruny z Dražovic (dnešní Dražůvky nedaleko Ždánic). Jednalo se o šest a půl vesnice: Dražovice (dnešní Dražůvky), Nenkovice, Schonhof a dnes již zaniklé vsi Cvikov, Přestavky a Luhačovice, a dále půl Lovčic.⁵ O rok později získal klášter od Karla patronáty kostelů v Břeclavi a Kdousově.⁶ V roce 1346 daroval Beněš z Budče (u Jemnice) jeptiškám patronát místního kostela.⁷ I díky setrvalé přízni Jana Volka se klášter již od počátku své existence úspěšně rozvíjel a různými dary i vlastní hospodářskou činností zvětšoval svůj

¹ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (dále jen CDM) VII. Ed. Vincenc Brandl. Brünn 1858–1864, č. 290, s. 209, 210. K osobnosti Jana Volka srov. např. Hlobil, Ivo: Přemyslovec Jan Volek (†1351). Rodopisné, heraldické a sfragistické otázky. Umění 35, 1987, s. 177–182. K založení kláštera též Mezník, Jaroslav: Lucemburská Morava 1310–1423. Praha 1999, s. 43.

² K dějinám kláštera existuje jen velmi málo literatury. Souhrn základních údajů podává stále platná práce Peřinka, František Václav: Zrušení kláštera panen benediktinek v Pustiměři. Sborník historického kroužku 6, 1905, s. 34–40, 102–107, 246–249; 7, 1906, s. 32–38. Z další literatury k tématu srov. např. Konečný, Lubomír: Výsledky stavebně-historického a archeologického průzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977–78. Archaeologia Historica 11, 1986, s. 329–358. Bolina, Pavel: Pustiměř – průsečík několika problémů moravské historie. Sborník Společnosti přátel starožitností 4, 1996, s. 91–98. Na některé málo známé aspekty související se zrušením kláštera jsem upozornil in: Mlateček, K.: Einige Bemerkungen zum Niedergang des Benediktinerinnenkolsters Pustiměř. In: Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. Hrsg. Heidemarie Specht und Tomáš Černušák. St. Pölten – Brno 2011, s. 266–275. Ve stručné podobě přehledně k dějinám kláštera Foltýn, Dušan a kol.: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005, s. 627–633. Obecně k postavení klášterů na Moravě výborným způsobem Borovský, Tomáš: Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě. Brno 2005.

³ Srov. Hledíková, Zdenka: Alžběta, dcera Václava III. Mediaevalia Historica Bohemica 8, 2001, s. 43–48; znovu in: Hledíková, Z.: Svět české středověké církve. Praha 2010, s. 247–253.

⁴ Srov. např. CDM VII, č. 380, s. 274–277. CDM VII, č. 592, s. 433. CDM VII, č. 838, s. 604, 605. CDM VII, č. 840, s. 608–610. CDM VII, č. 844, s. 613, 614. CDM X. Ed. Vincenc Brandl. Brünn 1878, č. 88, s. 110, 111.

⁵ CDM VII, č. 346, s. 247, 248. K tomu srov. i CDM VII, č. 347, s. 248, 249 a CDM VII, 841, s. 611, 612.

⁶ CDM VII, č. 391, s. 284. Srov. též CDM VII, č. 392, s. 284, 285.

⁷ CDM VII, č. 646, s. 473, 474. Srov. též CDM VII, č. 708, s. 523–526.

majetek zejména na Vyškovsku.⁸ Do vlastnictví pustiměřských benediktinek se tak postupně dostávají (patrně jen velmi malý) díl Pustiměře, značná část městečka Švábenice, celé vsi Schreynern, Krásensko, Studnice, Rybníček, Topolany, Šebořice, které se ovšem uvádějí jako pusté již v roce 1407, a části dalších vsí (Pustiměřské Prusy, Ondratice, Heroltice, dále pak Svatobořice, Kovalovice).⁹ Klášter těžil i z velmi dobré polohy, protože olomoučtí biskupové se zde při svých cestách do Brna nebo do Vyškova zastavovali. Doba prosperity kláštera trvá až do počátku 15. století; všestranný rozvoj řeholní komunity nemohlo ohrozit ani několik vesměs málo významných sporů, které jeptišky vedly.¹⁰

Na počátku husitské revoluce tedy benediktinky z Pustiměře vlastnily malou část městečka Pustiměře (dost možná se jednalo jen o areál kláštera a přilehlé pozemky), velkou většinu městečka Švábenice, sedm až devět celých vsí a části dalších šesti nebo sedmi vsí. Přesnější určení nedovoluje mezerovitost pramenů.¹¹ Součástí majetku byly i krčmy, lázně, mlýny, klášter vlastnil i vinice na jižní Moravě; řeholnice dále měly patronát právo

⁸ K majetkovým poměrům na Vyškovsku srov. Hosák, Ladislav: Historický místopis země Moravskoslezské. Brno 1938, s. 289–291. Vyškovsko. Vlastivěda moravská. Red. Vladimír Nekuda, Brno 1965, s. 402–406. Mezník, Jaroslav: Feudální držba na Vyškovsku ve 14. a 15. století. Časopis Matice moravské (ČMM) 109, 1990, s. 59–82.

⁹ Srov. CDM VII, č. 839, s. 605–607 (potvrzení majetků kláštera z 30. srpna 1348 Karlem IV.). CDM VII, č. 843, s. 612, 613 (8. září 1348, olomoucký biskup Jan postupuje klášteru tvrz a městečko Švábenice, městečko Schreynern, díl Pustiměřských Prus, Krásensko, Ondratice, vinice v Němčičkách, tedy i majetek, který byl dříve potvrzen Karlem IV.). CDM IX. Ed. Vincenc Brandl. Brünn 1875, č. 39, s. 30, 31 (1356, koupě části Švábenice od Jana ze Švábenic). CDM IX, č. 265, s. 196 (1361, potvrzení vybraného majetku olomouckým biskupem Janem). CDM IX, č. 392, s. 292, 293 (1365, koupě dílu Pustiměřských Prus od Buška z Melic). CDM IX, č. 439, s. 355, 356 (1366, koupě dílu Pustiměřských Prus od Maršíka z Ratají). CDM X, č. 257, s. 267, 268 (1375, koupě dílu Topolan od Hereše z Modřic). CDM XI. Ed. Vincenc Brandl. Brünn 1885, č. 471, s. 412–414 (1388, koupě Rybníčka od Oldřicha Hechta z Rosic). CDM XIII. Ed. Vincenc Brandl. Brünn 1897, č. 497, s. 534, 535 (1407, koupě části Švábenic a pustých Šebořic od Bočka z Kunštátu); Die Landtafel des Markgräflithumes Mähren. Text der Brünnner Cuda (dále jen ZDB), Text der Olmützer Cuda (dále jen ZDO). Edd. P. Ritter v. Chlumecky, Joseph Chytil, Carl Demuth, A. R. v. Wolfskron. Brünn 1856. ZDO I, 56, 57, 59 (1349, zisk platu zapsaného na Šebořicích a dílu Švábenic, Ondratice, Kovalovic prostřednictvím olomouckého biskupa); ZDO I, 269 (1353, díl Lhoty od bratří Janáče a Ctibora ze Lhoty); ZDB III, 108 (1355, vinné desátky z hory Fuxleiten v Němčičkách od Levíka z Němčiček); ZDB IV, 219 (1365, zisk části Heroltic, Pustiměřských Prus a Ondratice od Franka z Poměnic výměnou za Dražovice, Nenkovice a Schonhof); ZDB IV, 449 (1366, díl Pustiměřských Prus od Kateřiny, manželky Maršíka z Ratají); ZDO III, 307 (1377, velký díl Topolan od Hereše Smetany); ZDO III, 359 (1377, velký díl Švábenic od Vlčka z Dobročkovic); ZDO III, 553 (1379, plat v Osečanech a práva v Kovalovicích od Janáče z Osečan); ZDO VI, 45 (1389, zisk vsi Rybníček od Oldřicha Hechta z Rosic); ZDB VIII, 146 (1398, díl Svatobořic od Vznaty z Melic); ZDO VII, 722 (1408, díl Švábenic od Bočka z Kunštátu). Srov. též Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (ZA Opava, pob. Olomouc), fond Arcibiskupství Olomouc (AO), pergamenové listiny, inv. č. 1206, Sign. G II a 15 (1412, koupě dílu Švábenic od Zdeňka, Hereše a dalších synů Vlčka z Dobročkovic a ze Švábenic). Vzhledem k zaměření této studie byly některé drobné obchodní transakce pomítnuty.

¹⁰ Srov. např. Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové (dále jen KP). Ed. Vincenc Brandl. Tomus II, Brünn 1873, s. 375, č. 38, 39; s. 387; s. 304, č. 1310; s. 409, 410, č. 206; s. 531, č. 652; s. 558; s. 559, č. 750; s. 575, č. 316.

¹¹ Šebořice jsou stabilně uváděny jako pusté, patrně se tedy jednalo spíše jen o pozemky a pastviny. Srov. Nekuda, Vladimír: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno 1961, s. 32. Ke Studnicím nemáme z období před husitskou revolucí žádné doklady a na majetkovou situaci můžeme usuzovat až dle pramenů z mladšího období. Rozpaky vzbuzuje i ves nebo dokonce městečko Schreynern. Jako obydlená ves je osada uváděna v listině Karla IV. z 30. srpna 1348 (CDM VII, č. 839, s. 605–607), jako městečko v listině Jana Volka z 8. září 1348 (CDM VII, č. 843, s. 612, 613) a v listině papeže Klimenta VI. z 19. srpna 1351 (CDM VIII, č. 111, s. 78–80). Další písemné zprávy již nejsou, takže nevíme, kdy lokalita zanikla. Stejně tak je nevyjasněná i poloha tohoto sídla. Srov. např. Černý, Ervín: Příspěvek k lokalizaci zaniklé osady Schreynern v rámci panství kláštera pustiměřského. Časopis společnosti přátel starožitnosti 70, 1962, s. 32–35. Týž: Postup při identifikaci a lokalizaci některých zaniklých středověkých osad na bývalém holštejnském panství. In: Život v archeologii středověku. Praha 1997, s. 117–119. Detailní rozbor tohoto problému podal Černý, E. – Režný, Mojmír: K otázce zaniklé klášterní osady Schreynern (I. část). Vyškovský sborník. Sborník Státního okresního archivu Vyškov 1999, s. 7–18 (k lokaci zejména s. 10 n.).

přínejmenším k pěti kostelům. Jednalo se tedy o velmi slušnou majetkovou výstavu. Musíme rovněž uvážit, že velká část výše zmíněného zboží ležela v blízkém okolí kláštera, takže byla dobře dosažitelná.

Prosperitu kláštera (přínejmenším hospodářskou) velmi rázně ukončily husitské bouře. Jak známo, popis událostí na Moravě v období husitské revoluce je výrazně ovlivněn nedostatkem věrohodných zpráv.¹² Můžeme tedy předpokládat, že při husitském tažení, které proběhlo v roce 1423, bylo dobyt a vypáleno biskupské město Vyškov, zcela zničen byl rovněž biskupský hrad Melice (hrad byl možná na krátkou dobu dokonce obsazen husity, v roce 1439 je však zmiňován jako zcela rozbořený a srovnaný se zemí), dobyt byl patrně i lulečský hrad, který snad stále ještě vlastnil přívrženec katolické strany Diva z Lulče. Všechny tyto lokality leží nedaleko od sebe, není tedy příliš pravděpodobné, že by pohromě ušel i pustiměřský klášter. Nemůžeme ovšem zcela vyloučit, že klášter – stejně jako město Vyškov – byl husity zničen či vypleněn přínejmenším ještě jednou v pozdějším období (například v roce 1432).¹³

Je zřejmé, že benediktinky čekalo velmi krušné období.¹⁴ Zcela jistě musely obnovit poničený klášterní areál, i když nemáme zprávy, jakým způsobem byly budovy postiženy řáděním husitských oddílů. Klášterní hospodaření se ocitlo v hluboké krizi, dávky nebyly plněny, platy odváděny. Oprávněně můžeme také předpokládat, že období zmatků využili poddaní (ale samozřejmě nejen oni), aby se obohátili na klášterním majetku – třeba kácením dřeva v lesích, které náležely pustiměřskému klášteru.¹⁵ Pomoc olomouckého biskupství byla patrně nemyslitelná, protože pochopitelně i sám biskup sčítal četné škody a pokoušel se obnovit chod hospodářství a napravit rozvrat a zkázu biskupských statků.¹⁶ Klášteru chyběly prostředky na nejnnutnější opravy, protože v roce 1425 abatýše Eliška prodala roční plat ve výši jedné hřivny grošů za obvyklý desetinásobek, tedy za deset hřiven grošů, brněnské kapitule.¹⁷ O rok později postoupil klášter dvůr s pozemky, loukou a lesíkem v Ondratčích za dvanáct hřiven grošů a roční plat ve výši jedné hřivny grošů Janu Jedlovcovi.¹⁸

¹² Srov. Válka, Josef: Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský. Brno 2005, s. 11.

¹³ Rok 1423 zmiňuje již Pekař, Josef: Žižka a jeho doba. Praha 1930, s. 208. Urbánek, Rudolf: K historii husitské Moravy. ČMM 63–64, 1940, s. 267. Válka, J.: Husitství na Moravě, s. 54–56. Naposledy pak Mezník, J.: Lucemburská Morava, s. 425. Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera, s. 247, klade zpusotošení kláštera do roku 1425, další útoky husitů pak měly proběhnout v letech 1429 a 1432. Také Hosák, L.: Příspěvky k historickému mistopisu Vyškovska. Slavkov u Brna 1998, s. 51 uvádí, že Vyškov byl zničen roku 1432 při tažení Prokopa Holého. K Melicím srov. Plaček, Miroslav: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2001, s. 377–379, kde i další literatura. K lulečskému hradu naposledy Mlateček, K.: Rytíři z Lulče. K dějinám rodu do husitské revoluce. 1. část. Vyškovský sborník VI, 2008, s. 7–54. K dějinám Vyškova v období těsně před husitskou revolucí srov. týž: Vyškov na počátku 15. století. In: Campana Codex Civitas. Miroslav Flodr Octogenario. Edd. Radana Červená, Jana Čermáková, Jiří Mitáček, Brno 2009, s. 308–321.

¹⁴ Pouze na okraj uvedme, že klášter si nechal dvakrát potvrdit svá starší privilegia a výsady: v roce 1437 Albrechtem Rakouským a v roce 1453 Ladislavem Pohrobkem. Srov. ZA Opava, pob. Olomouc, AO, pergamenové listiny, inv. č. 1219, sign. GIIa27 a inv. č. 1225, sign. GIIb6.

¹⁵ Zprávy o nerušeném kácení klášterních lesů studnickými poddanými pocházejí až z mladšího období, můžeme se však domnívat, že se tak dělo pokaždé, když se klášter ocitl v krizi. Srov. Kameníček, František: Zemské sněmy a sjezdy moravské. Díl III. Brno 1905, s. 310.

¹⁶ Přímý doklad o spolupráci olomouckého biskupství a pustiměřského kláštera v ekonomické oblasti jsem nalezl pouze jeden: v roce 1441 se biskup Pavel z Miličína zřekl desátku z polí kláštera ležících okolo mlýna v Prusích a úroku 22 grošů, zatímco abatýše odpouští biskupství desátek z biskupského dvora Melice, který zůstal pustý a byl emfyeuticky prodán. Srov. ZA Opava, pob. Olomouc, AO, pergamenové listiny, inv. č. 1220, sign. GIIb1 a inv. č. 1221, sign. GIIb2.

¹⁷ Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera panen benediktinek, s. 247.

¹⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, AO, pergamenové listiny, inv. č. 1217, sign. GIIa25. Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera, s. 247.

Jedním z velkých úkolů, se kterým se pustiměřské řeholnice musely vyrovnat, bylo získání majetků zabavených nebo odcizených v době husitských bouří.¹⁹ Jednalo se jak o nemovitě statky, tak i o platy, které v období nepokojů přestaly být vypláceny. Tyto majetky resp. závazky musely být vymáhány soudně, protože noví majitelé – bez ohledu na to, jakým způsobem zboží získali – se jich celkem přirozeně dobrovolně nechtěli vzdát. Žaloby formálně podávala abatyše a celý konvent, vyřizování soudních záležitostí pak měl na starosti probošt kláštera. Jak se zdá (byť je to poněkud překvapivé zjištění), sekularizace statků pustiměřského kláštera nenabyla větších rozměrů, snad se dokonce můžeme domnívat, že rozsah zcizeného zboží byl natolik malý, že neměl větší vliv na chod klášterního hospodářství.

V roce 1434 pohnala abatyše Eliška a celý konvent Ondřeje z Chvalkovic, který zabral klášterní vinohrad v Němčičkách ve vinohradní hoře zvané Fuxlaiten; řeholnice si nárokovaly škodu ve výši značných šedesáti hřiven grošů. Spor byl posléze ukončen dohodou obou stran – patrně ve prospěch kláštera, který vlastnictví vinohradu mohl prokázat mimo jiné i listinou olomouckého biskupa Jana.²⁰

Mimořádně dlouhý a urputný spor vypukl i o majetek náležející ke kostelu v Budči, jehož patronát patřil pustiměřským jeptiškám. V roce 1436 si na soudu abatyše Eliška stěžovala, že Bořita z Budče již v „pravém lanfridě“ drží klášterní poddané a bere desátky náležející kostelu; krom toho místnímu faráři ukradl kalich a mešní roucho. Praktické záležitosti pře měl zajistit probošt kláštera Jakub.²¹ Následujícího roku páni rozhodli, že obě znesvářené strany mají s důkazy předstoupit před Jana z Lichtenburka a z Cornštejna, který celý spor posoudí a rozhodne; Bořita z Budče byl současně vyzván, aby knihy, kalichy a další věci, které náležejí kostelu, ihned vrátil.²²

Dlouhodobé smírné řešení se zřejmě nepodařilo nalézt, protože situace v Budči se ani v dalších letech příliš neuklidnila. V roce 1447 se abatyše Eliška obrátila na soud, protože jeden lán a dva podsedy ve vsi Meziříčko uzmul jistý Mikuláš z Borové. Zmíněný majetek ovšem náležel ke kostelu v Budči, a jeptišky si tak nárokovaly škodu ve výši třiceti hřiven. Zástupcem kláštera byl opět probošt Jakub.²³ O několik měsíců později, ovšem stále ještě v roce 1447, abatyše žalovala Jana Bořitu z Budče, který zabral lán a pět podsedků v Budči náležejících místnímu kostelu.²⁴ Další žaloba byla směřována proti Petruši z Budče, která jednak držela výše zmíněný „kostelní“ lán a podsedeček v Meziříčku, jednak dokonce ukradla a následně i prodala tři stříbrné kalichy, ornáty, bohoslužebné knihy a další vybavení budečského kostela.²⁵ O rok později abatyše Eliška půhon na Petruši z Budče obnovila.²⁶

¹⁹ K problému sekularizace souhrnně např. Čechura, Jaroslav: Sekularizace církevních statků v husitské revoluci a některé aspekty ekonomického a sociálního vývoje v Čechách v době pozdního středověku. Husitský Tábor 9, 1987, s. 91–100. Týž: Die Säkularisation der kirchlichen Güter im hussitischen Böhmen und Sigismund von Luxemburg. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437, hrsg. Josef Macek, Ernő Marosi, Ferdinand Seibt. Warendorf 1994, s. 121–131. Šmahel, František: Husitská revoluce 4. Praha 1996, s. 54–72. Týž: Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje. Praha 2001, na více místech, zejména s. 359–369.

²⁰ Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové (dále jen KP). Ed. Vincenc Brandl. Tomus III, Brünn 1878–1880, s. 89, č. 417. Zmíněná listina in: CDM VII, č. 843, s. 612, 613. Abatyše Eliška, která se uvádí do roku 1447, je patrně totožná s Eliškou z Ratají, která je jako řeholnice pustiměřského kláštera zmiňována již v roce 1412 a abatyší se stala nejspíše v roce 1417 (KP II, s. 375, č. 38, 39; KP II, s. 529, č. 640). Srov. též Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera, s. 246.

²¹ KP III, s. 156, 157, č. 731.

²² Srov. KP III, s. 175, č. 273.

²³ KP III, s. 309, č. 180.

²⁴ KP III, s. 353, 354, č. 289.

²⁵ KP III, s. 354, č. 290, 291. Tohoto sporu se patrně týká i odpor v ZDB XII, 558 z roku 1447.

²⁶ KP III, s. 374.

V obou případech se dochovaly i rozsudky. Ve sporu klášteřa s Petruší z Budče páni nejdříve odložili rozhodnutí, protože chtěli prozkoumat zápisy zemských desek, na které se obě strany odvolávaly. Protože však poškozená strana zřejmě žádala jen nevelkou sumu jako náhradu škody, pře se posléze dostala před úředníky menšího soudu, kteří Petruši a jejího společníka Mikuláše z Borové přesvědčili, aby majetek vrátili zpět faráři v Budči, potažmo tedy pustiměřskému klášteřu.²⁷ V druhém případě byl jako rozhodčí sporu opět určen Jan z Lichtenburka a z Cornštejna, kterému měli abatyše i Jan Bořita z Budče předložit důkazy. Jan měl poté navrhnout smírné řešení, pokud by to nebylo možné, spor by se vrátil opět před panský soud.²⁸

Ani tentokrát se nepodařilo dosáhnout trvalého smíru. Až v roce 1460 totiž pohnala abatyše Dorota z Račic Bořitu z Budče z padesáti hřiven grošů, protože žalovaný opět držel lán a čtyři podsedky náležející ke kostelu v Budči a v Meziříčku lán a dva podsedky. Vyřízení sporu byl pověřen probošt klášteřa Mikuláš. O čtyři roky později, tedy v roce 1464, abatyše Dorota podruhé zažalovala Bořitu z Budče z padesáti hřiven, protože kostelu v Budči údajně držel v Budči a v Meziříčku celkem dva lány a čtyři podsedky a bral místnímu faráři desátky.²⁹ Je zřejmé, že se jedná o stále stejný spor, zajímavé ovšem je, že v roce 1460 abatyše v textu žaloby zmiňovala o dva podsedky více. Není samozřejmě příliš pravděpodobné, že by Bořita právě tyto podsedky vrátil, je však možné, že během čtyř let, které uběhly od podání druhé žaloby, zmíněné podsedky zanikly – anebo abatyše neměla o stavu majetku příslušejícího ke kostelu v Budči přesné informace. I tentokrát posléze došlo k dohodě.

Vraťme se ještě zpět do roku 1437. Tehdy abatyše Eliška a celý konvent pohnaly před soud Václava ze Švábenic, který se zmocnil klášteřního majetku v pustých Šebořicích. Vyřízením pře byl opět pověřen probošt Jakub a písař stejného jména.³⁰ O deset let později se situace opakovala: Václav ze Švábenic neoprávněně pobíral plat plynoucí ze šebořického zboží, čímž klášteřu vznikla škoda dvaceti hřiven grošů, a abatyše neměla jinou možnost než vymáhat ji soudně. Z kontextu vyplývá, že tento spor se rozhořel až po ukončení husitských nepokojů.³¹ A do třetice vypukl v roce 1447 o plat a požitky plynoucí z pustých Šebořic ještě další spor: abatyše Eliška si u soudu tentokrát stěžovala na jistého Phichného z Pačlavic, který nejenže si tyto majetkové zisky přivlastňoval, ale dokonce i bránil klášteřním poddaným ze Švábenic, aby na šebořickém poli pásli dobytek. V obou případech klášteř požadoval náhradu škody ve výši dvaceti hřiven grošů, v obou případech pak také došlo k vyrovnání dohodou.³² V roce 1461 pak klášteř odkoupil od Václava ze Švábenic a Stražiska pustou ves Šebořice za šedesát hřiven grošů.³³ Rozsah majetku není znám, spíše se však zdá, že se jednalo pouze o díl zaniklé vsi, který řeholnicím dosud nenáležel.

V roce 1437 vypukl ještě další velmi zajímavý spor. Pustiměřské jeptišky se tentokrát ocitly v roli žalovaných, protože na soud se obrátil Jindřich z Krumsína, který si stěžoval, že klášteř drží půl vsi Topolany, které Jindřichův otec získal od Zikmunda Lucemburského. Jindřich, který tak utrpěl údajnou škodu ve výši šedesáti hřiven grošů, chtěl své nároky obhájit Zikmundovým listem.³⁴ Spor se posléze poněkud paradoxně obrátil proti žalujícím

²⁷ KP III, s. 377, č. 126; s. 378, č. 129.

²⁸ KP III, s. 378, č. 130.

²⁹ Libri citationum et sententiarum seu Knihy pühonné a nálezové (dále jen KP). Ed. Vincenc Brandl. Tomus IV, Brünn 1881, s. 43, č. 247; s. 128, č. 613.

³⁰ KP III, s. 467, č. 194.

³¹ KP III, s. 610, č. 1022.

³² KP III, s. 597, č. 927, 928.

³³ ZA Opava, pob. Olomouc, AO, pergamenové listiny, inv. č. 1227, sign. GIIb8.

³⁴ KP III, s. 475, č. 247. Spor zmiňuje i Foltýn, D. a kol.: Encyklopedie moravských a slezských klášteřů, s. 628, 629.

címu: páni totiž ještě téhož roku rozhodli, že Zikmund na postoupení tohoto klášterního majetku neměl právo, protože pustiměřský klášter nespadá pod královskou komoru, ale pod olomouckého biskupa. Topolany tedy zůstaly i nadále zbožím řeholnic.³⁵

U některých sporů či majetkových nároků jeptišek není možné určit, zda jejich původ spadá ještě do závěrečného období husitských bouří, nebo rozkol vznikl až v následujících letech. V roce 1446 tak abatýše Eliška pohnala Vojtěcha z Melic a z Bojanovic z padesáti hřiven grošů, protože Vojtěch měl nově vystavit list potvrzující roční plat pro klášterního kaplana a dosud tak neučinil. Spor původně skončil vzájemnou domluvou. O rok později však abatýše půhon na Vojtěcha opakovala, protože šlechtic nevystavil v požadovaném termínu list zaručující roční plat pět hřiven grošů plynoucí k nespecifikovanému oltáři klášterního kostela. Současně abatýše Eliška pohnala i Jakuba z Dobřčic, který se za Vojtěcha z Melic zaručil; představená kláštera si nárokovala deset hřiven grošů. Z textu půhonu není zcela zřejmé, zda se jedná o pokračování původní pře, nebo zda Vojtěch z Melic soud prohrál a nezaplatil požadovanou sumu.³⁶ I v tomto případě se ovšem jednalo o spor, který se ani po několika desetiletích nepodařilo uspokojivě a definitivně vyřešit: v roce 1464 pohnala abatýše Dorota Buška z Melic a Šumic z třiceti hřiven grošů, protože žalovaný měl na základě písemného ujednání každý rok vyplácet plat ve výši pěti hřiven grošů klášternímu kaplanu, což se zřejmě nedělo. Bušek pak prý zadržované úroky nechtěl vyplatit ani po vyhotovení nové listiny. Páni ovšem v roce 1466 Buška osvobodili, protože rozhodli, že zboží, z kterého měl plynout sporovaný roční plat, není Buškovým majetkem. Abatýše se tedy se svými nároky měla obrátit na toho, kdo příslušné zboží drží nebo případně na ručitele závazku.³⁷

Je třeba ještě doplnit, že v roce 1447 byl klášter pohnán Zdeňkem ze Švábenic, který si nárokoval značných sedmdesát hřiven grošů, protože mu řeholnice měly na pokyn biskupa postoupit jeden lán s podsedkem a krom toho doplatit i úroky, což neudělaly. Krom toho, že se opět potvrzuje, že mezi pustiměřským klášterem a pány ze Švábenic nevlády příliš dobré vztahy, je to zřejmě první případ, kdy řeholnice skutečně přišly o majetek – byť se tak stalo z nařízení nikoliv světské, ale církevní vrchnosti. Vzhledem k okolnostem není překvapující, že spor skončil dohodou.³⁸

Pustiměřský klášter byl účastníkem ještě mnoha dalších sporů v šedesátých letech 15. století, zdá se však, že tyto pře již vyplývaly z aktuálních poměrů a neměly základ v období husitských bouří či v době těsně následující.³⁹

Z výše uvedeného vyplývá značně překvapivé zjištění: klášter vedl celou řadu sporů, které se však týkaly pouze malého objemu zboží. Spor o polovinu Topolan byl rozhodnut ve prospěch řeholnic během jediného roku, v rozepřích o pusté Šebořice (patrně spíše pastviny a louky) nebo o vinohrad v Němčičkách se jednalo jen o nevelké sumy, urputná soudní bitva o hmotné zajištění místa duchovního správce v Budči se týkala jen z hlediska kláštera málo významného zboží, čemuž opět odpovídalo i nárokované odškodnění. Můžeme tedy shrnout: pustiměřský klášter byl po husitských válkách – obdobně jako jiné kláštery – postižen sekularizací majetku, ta však měla pouze nevelký, ba téměř zanedba-

³⁵ KP III, s. 489, 490, č. 125. K majetkovým praktikám Zikmunda Lucemburského srov. např. Moravec, Milan: Zástavy Zikmunda Lucemburského v českých zemích z let 1420–1437. *Folia Historica Bohemica* 9, 1985, s. 89–173. Borovský, T.: Zikmundovy zápisy na Moravě. (Zápisy klášterních majetků). In: *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Edd. Tomáš Borovský, Libor Jan, Martin Wihoda. Brno 2003, s. 327–339.

³⁶ KP III, s. 538, č. 558; s. 669, 670, č. 1284; s. 670, č. 1285.

³⁷ KP IV, s. 128, č. 614; s. 203, č. 277.

³⁸ KP III, s. 613, 614, č. 1044.

³⁹ Srov. např. KP IV, s. 230, č. 1016, 1017; s. 404, č. 627, 628; s. 506, 507, č. 1065–1068.

telný charakter. Dočasná ztráta statků odcizených v době husitských bouří nemohla mít na hospodaření kláštera výraznější negativní dopad.⁴⁰

I přes výše uvedené se pustiměřským benediktinám nepodařilo obnovit prosperující klášterní hospodářství. Ekonomika kláštera setrvala v hlubokých problémech, a abatyše se stálý nedostatek finančních prostředků rozhodly řešit nepřilíživými výhodnými okamžitými prodeji, pronájmy nebo zástavami jednotlivých zboží. Tento způsob nakládání s majetkem prakticky vylučoval možnost dlouhodobé prosperity. Nemáme přesné doklady, kolik majetku bylo tímto způsobem zastaveno, muselo se však jednat o značné množství. V roce 1469 totiž nařídil papež Pavel II. opatovi Skotů a proboštovi u sv. Kateřiny ve Vídni, aby statky, které abatyše protiprávně zcizily nebo zastavily, byly vráceny do vlastnictví pustiměřského kláštera.⁴¹ První výzva patrně nepomohla, protože již o šest let později, tedy v roce 1475, nařídil papež Sixtus IV. opatovi kláštera v Zábřovicích, aby přezkoumal případně zcizování majetku pustiměřského kláštera a protiprávně odvolal a zrušil.⁴² Je tedy zřejmé, že se muselo jednat o záležitost značného rozsahu.

Proč se tak dělo, nevíme. Nemůžeme vyloučit, že klášter byl silně poničen řáděním husitů a abatyše se snažily co nejdříve napravit škody. Zdevastované klášterní hospodářství pak nevynášelo tolik, aby příjmy pokryly všechny opravy. Otázkou však je, zda by stavební práce zatěžovaly pokladnu kláštera po několik desítek let. Je možné, že náklady na četné soudy a s nimi spojené výlohy převýšily zisky, tyto výdaje by však zcela jistě nepřivedly klášter do tak špatné ekonomické situace. A tak se jako zcela reálná jeví poznámka Františka Václava Peřinky, který úpadek hospodářský spojoval s vnitřním rozvratem konventu a počínajícím úpadkem mravním.⁴³ Je možné, že nepřiměřeně vysoké náklady na reprezentaci, pořizování luxusního zboží a celkově finančně náročný provoz kláštera postupně vyčerpával finanční zdroje. Další a další výdaje pak byly hrazeny z prostředků získaných rozprodejem nebo nevýhodným pronájmem jednotlivých statků. Pokud se tak skutečně dělo, tak nejspíše již v závěru působení abatyše Elišky, zcela jistě však v období, kdy v čele kláštera stála Dorota z Račic.

Ne tedy sekularizace klášterních statků, ale zřejmě přímo válečné události husitského období – a zcela jistě špatné hospodaření abatyší a snad i počáteční a v náznacích nastupující úpadek morálky – přispěly k celkové špatné situaci kláštera. Již zde tedy můžeme nalézt počátek cesty, po které se pustiměřský benediktinský klášter vydal a která o více jak století později skončila vyhocením situace do téměř skandální podoby a následně i zrušením kláštera v roce 1588.

⁴⁰ Srov. Borovský, T.: Libri citationum jako pramen k sekularizaci na Moravě v 1. polovině 15. století. In: Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Uspořádali Bronislav Chochořák, Libor Jan, Tomáš Knoz, Brno 1999, s. 275–284, zejména pak tabulka na s. 282. Autor zde uvádí, že pustiměřské řeholnice požadovaly celkovou náhradu škod 290 hřiven grošů a přišly o jednu ves. Podle mých výpočtů to bylo pouze 180 hřiven grošů. Pokud však uvážíme, že ve sporu o Topolany řeholnice nebyly žalující stranou, ale žalovanou, a Jindřich z Krumsína požadoval 60 hřiven grošů, a v jednom případě byl spor o 50 hřiven grošů předmětem opakovaného půhonu, dojdeme k sumě uvážené T. Borovským. Jen pro srovnání: o méně než pustiměřské benediktinky se soudila pouze brněnská kapitula sv. Petra (112 hřiven a 30 zlatých), žďárští cisterciáci si pak nárokovali škodu 5960 hřiven grošů. Srov. Borovský, T.: Libri citationum jako pramen, s. 282, tabulka.

⁴¹ ZA Opava, pob. Olomouc, AO, pergamenové listiny, inv. č. 1232, sign. GIIB13. Srov. též Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera, 1906, s. 35. Foltýn, D. a kol.: Encyklopedie moravských a slezských klášterů, s. 629.

⁴² ZA Opava, pob. Olomouc, AO, pergamenové listiny, inv. č. 1233, sign. GIIB14. Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera, 1906, s. 35.

⁴³ „Mnohé kláštery moravské přivedl na pokraj záhuby teprve protestantismus, ale v Pustiměří byly řeholní mravy již ve psí, když na Moravu přišel první protestant. A od onoho okamžiku, kdy kázeň řeholní vzala za své, rozpad rychle pokračoval, zvláště když byl podporován nekonečnými spory a hromaděním dluhů,“ napsal vtipně F. V. Peřinka. Srov. Peřinka, F. V.: Zrušení kláštera, 1906, s. 34.

Besitzverhältnisse des Klosters Pustiměř in der Zeit nach der hussitischen Revolution

Das Benediktinerinnenkloster in Pustiměř (Pustimir) war zur Zeit der hussitischen Unruhen mindestens einmal durch Hussiten erobert und ausgeplündert. Eine Analyse der Eintragungen in Zitationsbüchern hat allerdings gewissermaßen überraschend, aber ganz klar gezeigt, dass die Säkularisierung der Klostergüter von einem nur geringen Umfang war. Das Kloster führte zahlreiche Streitverfahren, die allerdings nur kleine Güter betrafen: Es ging um Weinberge, weiter um Wiesen und Felder des wüsten Dorfes, einige Felder und Häusler, die den Lebensunterhalt des geistlichen Verwalters der Pfarrei in Budeč sicherten, und eine Hälfte des Dorfes, die das Kloster allerdings sofort zurückerlangte. Die Klosterwirtschaft steckte aber in einer tiefen Krise, die die Äbtissinnen bloß durch den Verkauf oder ungünstige Verpfändung einzelner Güter lösten. Es ist möglich, dass das Klostergelände durch das Husitenheer völlig zerstört wurde und der Ertrag aus den verwahrlosten Gütern nicht reichte, um die Kosten für nötige Bauarbeiten zu decken. Es zeigt sich aber eher, dass das Wirtschaften und das Leben des Konvents vom beginnenden moralischen Verfall und den damit zusammenhängenden hohen Betriebskosten des Klosters beeinflusst wurden.

The property situation of monastery in Pustiměř during the Hussite Revolution

Analysis of the property situation of the Benedictine monastery in Pustiměř on the basis of extant sources shows that the decline of the monastery during the Hussite Revolution was not only due to its plundering, but also long-term inappropriate economic policies and high cost.

AKTUÁLNÍ INFORMACE NEBO OBRAZ DÁVNÝCH DOB?¹ MOŽNOSTI VYUŽITÍ FARÁŘSKÝCH RELACÍ PRO STUDIUM STŘEDOVĚKU NA PŘÍKLADU PODBRDSKA ROKU 1700

HANA PÁTKOVÁ

Farářské relace, dochované v pražské arcidiecézi z 2. poloviny 17. a z počátku 18. století², jsou pozoruhodným pramenem, umožňujícím řadu zjištění o církevních a náboženských poměrech v Čechách po Třicetileté válce; mnoho údajů přináší i k demografické, hospodářské situaci a v neposlední řadě k dějinám školství. Vzhledem k tomu, že faráři odpovídali na jednotný dotazník, sestávající ze čtyřiceti dvou otázek, jsou odpovědi také poměrně jednotné. Jejich výpovědní hodnota není ovšem zcela stejná – míra pečlivosti a obsírnosti byla různá, také formulace více či méně obratná a přesná. Jednotné a poměrně podrobné schéma otázek však přesto přimělo všechny duchovní správce k poskytnutí určitých informací aspoň ve stručné formě.

Relace byly koncipovány topograficky, faráři jednotlivých farností vypracovali odpovědi, k nimž často přiložili ještě přílohy – konkrétně pokud šlo o příjmy kostelů a kostelní inventáře. V realitě 2. poloviny 17. století se počítalo s tím, že farář může spravovat více farních kostelů – otázky s tím počítaly, takže i takový farář vypracoval dotazník pouze jeden, označený podle farnosti, ve které sídlil; ostatní farnosti v něm uvedl v odpovědích k jednotlivým otázkám. Složky farností pak byly seřazeny podle vikariátů a svázány.

Takový pramen působí poměrně statickým dojmem – je zřejmé, že účelem bylo zachytit aktuální stav v době zpracování. Přesto je třeba ověřit, zda nezaznamenává i daleko starší skutečnosti – ať proto, že o nich farář věděl a považoval za důležité, ať proto, že některá rezidua starších dob mohla přetrvat a být stále ještě funkční.

¹ Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12, Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram Fontes. Prameny k českým dějinám.

² Pro Podbrdsko dochovány z roku 1700; Národní archiv (NA), Archiv pražského arcibiskupství (APA) I, B 14/15. Např. sousední Blatensko jimi disponuje již k roku 1676, APA I, B12/12. Srov. K nim Ryneš, Václav: Málo využitý pramen vlastivědného poznání (Farářské relace z let 1676–77 a 1700–1701). *Acta regionalia* 1, 1965, s. 106–113; Zeman, Martin: Prácheňsko ve světle farářských relací. *Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století*. JSH 72, 2003, s. 14–34. Týž, Farnosti a farní duchovenstvo vikariátů Blatná a Netolice ve světle farářských relací 1676 a 1700 (Příspěvek k dějinám farní správy). In: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000. České Budějovice 2001*, s. 71–96. V regionu byly farářské relace využity ve studii Marie Tošnerové: *Farní správa na Berounsku a její vývoj po Bílé hoře (1620–1713)*. *Minulost Berounska XI*, 2008, s. 43–71. Dílčí edice Krásl, František (ed.): *Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali anno 1700 venerabili clero proposita*. Tomus I. *Districtus Chrudimensis. Pars I. Sub vicario Chrudimensi*. Pragae 1904. Specifické využití též Royt, Jan: *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*. Praha 2011 (2).

Dvacet dotazníků z Podbrdsk z roku 1700 zachycuje situaci celkem ve čtyřech městech (civitas) – v Berouně, Novém Kníně, Příbrami a Žebráku, v sedmi městečkách (Hořovice, Hostomice, Dobříš, Mníšek, Cerhovice, Mýto, Zbiroh, nadto se jedna zmínka dotýká Milína), a v dalších jednatřiceti vsích, kde byl farní či filiální kostel nebo kaple. Nadto jsou zmíněny ještě další vesnice – buď proto, že do nich směřovala procesí, nebo proto, že patřily do obvodu jednotlivých kostelů – pak je uveden i aktuální počet „duší“⁴, tedy osob schopných přijímat svátosti, nebo konečně proto, že z nich pocházela část zádušních příjmů. Možnost zachycení staršího stavu je u různých otázek velmi rozdílná: Aktuální byly nepochybně dotazy na současného držitele patronátního práva (otázka 3), výskyt hříšníků (otázka 42) a nekatolíků (otázka 41) ve farnosti, správce a správu kostelních příjmů (otázky 8-11), ale také na to, kdo má klíč od tabernakula (otázka 14). Aktuální byla také samotná struktura duchovní správy – současné sídlo faráře (otázka 1), spravované další farní a filiální kostely (otázka 4, 5). To, že je tato struktura dosti odlišná od stavu na počátku 15. století, není nijak překvapivé, výrazné změny v územní církevní správě v raném novověku jsou známé³. Především zachycený region neodpovídá středověkému podbrdskému děkanátu⁴ – např. Příbram tehdy patřila do děkanátu božeňského, stejně jako Třebsko a Slivice. Nový vikariát byl již vymezen poněkud jinak. Oproti středověkému stavu nejsou uvedeny fary v Lochovicích, Neumětělich, Pičíně, Řevnicích, Tetíně, naopak na jihozápadě přibyl Drahoňův Újezd,⁵ Mlečice, Lhota pod Radčem, Mýto, Strašice, na jihu Příbram⁶, Slivice, Třebsko. Nepřekvapí také, že středověký farní kostel je nyní uveden jako filiální (Borek,⁷ Mrtník u Hořovic,⁸ Dlouhá Lhota⁹, Zbiroh¹⁰, Mlečice,¹¹ Kytín,¹² Velká Hraštice,¹³ Počáply,¹⁴ Strašice¹⁵) či jako kaple (Pečice¹⁶, Dolní Hbity¹⁷, Lhota pod Radčem¹⁸, kostel sv. Petra a Pavla na Řebříku u Líšné¹⁹), případně filiální kostel jako kaple (Hudlice)²⁰, mezi kaplemi se ocitl i kostel někdejšího benediktinského proboštství na Velízu.²¹ Nicméně sídlem faráře byl vždy některý kostel, který byl farním již ve středověku, a to i tam, kde struktura osídlení nebyla nejvhodnější. Farním kostelem městečka Mýta tak stále zůstával osamělý kostel sv. Štěpána na návrší směrem k Cerhovicím, sv. Jan Křtitel na náměstí byl pouhou kaplí; nicméně bohoslužby zde již farář

³ Srv. Čáňová, Eliška: Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671). SAP 35, 1985, s. 486–560; táž: K počtu far v Čechách v 17. a 18. století. HD 18, 1994, s. 179–181. Detailní sledování vývoje v rámci jednoho vikariátu srov. Stuchlá, Pavla: Prachatický vikariát 1676–1750. Praha 2004.

⁴ Srv. Boháč, Zdeněk: Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech. Praha 2001, s. 88–105. Pro podbrdský děkanát ve středověku srv. Michálek, Ivan: Vývoj farní struktury a vymezení polohy podbrdského děkanátu v době předhusitské a husitské. Minulosti Berounska XIII, 2010, s. 25–67.

⁵ Podlaha, Antonín: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém IX. Politický okres rokycanský. Praha 1900, s. 151–155.

⁶ Týž: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém XIII. Politický okres příbramský. Praha 1901, s. 89–95.

⁷ Boháč, Z., Topografický slovník, s. 79.

⁸ Tamtéž, s. 93.

⁹ Tamtéž, s. 90. Soupis památek XIII, s. 56–58.

¹⁰ Farní již roku 1352. Tamtéž, s. 102. Soupis památek IX, s. 11–12.

¹¹ Farní již roku 1344. Soupis památek IX, s. 42–48.

¹² Boháč, Z.: Topografický slovník, s. 91; Soupis památek XIII, s. 53–54.

¹³ Boháč, Z.: Topografický slovník, s. 101; Soupis památek XIII, s. 40–41.

¹⁴ Tamtéž, s. 95–96.

¹⁵ Farní již 1350. Soupis památek IX, s. 138–140.

¹⁶ Farní již 1384. Soupis památek XIII, s. 77–80.

¹⁷ Farní již roku 135. Tamtéž, s. 35–36.

¹⁸ Farní již 1350. Tamtéž, s. 32–33.

¹⁹ Farní již 1352. Boháč, Z.: Topografický slovník, s. 97. Soupis památek XIII, s. 129–132.

²⁰ Boháč, Z., Topografický slovník, s. 104.

²¹ Tamtéž, s. 107.

z praktických důvodů sloužil častěji než v odlehlé farní svatyni.²² Obdobně tomu bylo i v malé vsi Bezdědicích, kde byl farní kostel pro sousední městečko Hostomice. I zde byla na hostomickém náměstí velká a používaná kaple.²³ Poněkud svérázná byla situace v Hořovicích – jak farář uvedl, šlo jednak o městečko, jednak o ves, kostel byl ve vsi a fara stála mezi oběma prakticky kontinuálními sídlišti.²⁴ Náznak budoucího vývoje lze sledovat v Dobříši. Tam byly pouze kaple, samotná Dobříš měla patřit k farnímu kostelu v nedaleké vsi Svaté Pole. Avšak farář z Višňové se usadil na Dobříši, kde působil jako zámecký kaplan, sloužil bohoslužby v tamní kapli Nejsvětější Trojice již častěji než ve Višňové, také Nejsvětější svátost již tam byla uchovávána.²⁵ Nicméně radikálnější přeměna farní sítě a její přizpůsobení struktuře osídlení bude teprve věcí sklonku 18. a posléze 19. století (odhlédne-li se ovšem o výrazných změn v poslední době, především rušení a slučování řady farností). Velmi pozoruhodné je v tomto kontextu sledování výčtů sídel, která patřila k jednotlivým kostelům, případně kaplím (otázka 6). Někteří respondenti sice uvedli jen souhrnně počet vsí a počet duší, řada farářů ale sídla jmenovitě roze-psala v odpovědi nebo je uvedla v příloze. Zatímco počet obyvatel schopných přijímat svátosti může být zajímavý pro sledování demografických poměrů na přelomu 17. a 18. století, samotné seskupení a přiřazení k jednotlivým svatyním – i když aktuálně nebyly farními kostely – lze důvodně považovat za pozůstatek staršího stavu farní organizace. Vzhledem k tomu, že středověké prameny umožňují rozlišit farní kostely a jejich příslušnosti k jednotlivým děkanátům,²⁶ avšak většinou neumožňují rozeznat jednotlivé farní obvody, je tento pozdní pramen možností, jak do této struktury alespoň s jistou pravděpodobností nahlédnout.²⁷

Situace byla následující:

Hořovice²⁸ – děkanství, k farnímu kostelu patří Hořovice, Rpety, Tihava.

K filiálnímu kostelu v Mrtníku – Podluhy, Hrachoviště (nyní zaniklá ves ve vojenském prostoru Jinčova), Malá Víska, Chaloupky, Kleštěnice, Jivina, Komárov, Osek, Hvozdec a samotný Mrtník, kde byly pouze tři chalupy.

Beroun²⁹ – děkanství, k farnímu kostelu patří pouze město.

K filiálnímu kostelu Panny Marie na předměstí³⁰ patří ves Jarov.

K filiálnímu kostelu v Počáplech patří Počáply, Trubín, Králův Dvůr, Karlova Huť, Popovice, Svatá, Levín, Trubská, Zahořany, Zdejčina.

²² NA, APA I, B 14/15, fol. 36r.

²³ Fol. 20v.

²⁴ Fol. 1r. Tato situace je v Hořovicích částečně uchována dosud, farním kostelem je kostel sv. Jiljí mimo městské centrum na katastru někdejší Velké Visky.

²⁵ Fol. 114r.

²⁶ Základním pramenem jsou zde rejstříky papežských desátek, přístupné dosud ve starší edici Václava Vladivoje Tomka *Registra decimarum papalium*. Praha 1875.

²⁷ Ke středověkým farnostem, farním kostelům a záduším aspoň výběrově: Zilynská, Blanka: *Záduší*. In: *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, edd. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina. Praha 1998, s. 535–547; *Cirkevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, edd. Blanka Zilynská – Jan Hrdina. Praha 2007 (*Colloquia mediaevalia Pragensia* 8); *Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, ed. Natalie Kruppa. Göttingen 2008 (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 238); *Reitemeyer, Arnd: Pfarrkirchen in der Stadt des späten Mittelalters: Politik, Wirtschaft und Verwaltung*. Stuttgart 2005; *Die Stadt-pfarrkirchen Sachsens im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, ed. Ulrike Siewert, Dresden 2013. Pevážně o raně novověké prameny se opírá práce Pavla B. Kůrky *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu*. Praha 2010.

²⁸ NA, APA I, B 14/15, fol. 1r.

²⁹ Fol. 8r–v.

³⁰ Kostel byl založen roku 1512 jako hřbitovní; Beroun. *Historie-Kultura-Lidé*. Praha 2008, s. 57.

Ke kapli v Hudlicích: Hudlice, Otročiněves.³¹

Bezdědice³² – Hostomice, Radouš, Lhotka, Bezdědice, Běštín, dvůr Lštěň.³³

Svaté Pole³⁴ – Dobříš (uveďeno, že asi před 28 lety se zámek oddělil), Sv. Pole, Obořiště, Lhotka, Rosovice, Daleké Dušníky, Ouběnice, Rybníky, Holšiny, Druhlice.

Filiální kostel v Dlouhé Lhotě – pouze Dlouhá Lhota.

Cerhovice³⁵ – Cerhovice, Drozdov Třenice, Záluží, Újezd.

Farní kostel v Mýtě³⁶ – Mýto, Medový Újezd, Těškov, Cheznovice, Sirá, Cekov, Kařízek, Olešná, Zaječov, Kvaň.

K filiálnímu kostelu ve Strašicích – Strašice, Těně, Hůrky.

Drahoňův Újezd³⁷ – Drahoňův Újezd, Chotětín, Třebnuška, Sebečice, Biskoupky, Přísednice, Jablečno, Terešov.

K filiálnímu kostelu ve Zbirohu – Zbiroh, Týček, Plískov, několik sedláků z Cekova.

K filiálnímu kostelu v Mlečicích – Mlečice, Ostrovec, Hlohovičky, Lhotka, Prašný Újezd.

Kaple u Líšné – Líšná.

Kaple ve Lhotě pod Radčem – Lhota pod Radčem.

Jince³⁸ – celkem pět „vesniček“ (pagelli).

Mníšek pod Brdy³⁹ – Mníšek, Zahořany, Rymáně, Čisovice, Bojov.

Filiální kostel v Hraštici – Velká Hraštice, Malá Hraštice, Nová Ves pod Pleší, část Mokrovrat a Senešnice.

Filiální kostel v Kytíně – Chouzavá, Kytín, Lhotka.

Praskolesy⁴⁰ – Praskolesy, Chlustina, Kotopeky, Tlustice, Otmiče, Sedlec.

Příbram,⁴¹ děkanství – Příbram, Trhové Dušníky, Lazec, Kozícin, Lhota u Příbrami,

Obecnice, Drahlín, Dubno, Tisová. Zde však seznam duší v příloze přináší detailnější seznam, doplněný o Oseč, Orlov, Březové Hory, Bohutín.

Liteň⁴² – pouze povšechně, 6 vsí.

Skřípel⁴³ – pouze povšechně, 6 vsí.

Slivice⁴⁴ – pouze povšechně, 14 vsí.

Třebsko⁴⁵ – pouze povšechně, 10 vsí.

Tmaň⁴⁶ – pouze povšechně 5 vsí.

Filiální kostel na Borku – Suchomasty, Želkovice.

Starý Knín⁴⁷ – Starý Knín, Libčice, Záborná Lhota, Prostřední Lhota, Velká Lečice, Malá Lečice, Kozí Hory, Pouště.

Filiální kostel v Novém Kníně – Nový Knín.

³¹ Kostel v Hudlicích byl již roku 1389 pronajat knězi Heřmanovi, který měl zajistit lepší duchovní správu obyvatelům Hudlic a Otročiněvsi, vsí velmi vzdálených od farního kostela v Počaplích. Boháč, Z.: Topografický slovník, s. 104.

³² NA, APA I, B 14/15, fol. 19v.

³³ Lštěň doložena jako ves již roku 1379; Profous, Antonín: Místní jména v Čechách 2. Praha 1949, s. 682.

³⁴ NA, APA I, B 14/15, fol. 26r–v.

³⁵ Fol. 34v.

³⁶ Soupis památek IX, s. 49–60.

³⁷ NA, APA I, B 14/15, fol. 48r–v.

³⁸ Fol. 55r.

³⁹ Fol. 59r.

⁴⁰ Fol. 67v.

⁴¹ Fol. 78r–v.

⁴² Fol. 81r.

⁴³ Fol. 87r.

⁴⁴ Fol. 93v.

⁴⁵ Fol. 99r.

⁴⁶ Fol. 105r.

⁴⁷ Fol. 107r–v.

Višňová⁴⁸ – Višňová, Ostrov, Ouběnice, Skalice, Drásov, Obory, Jablonná, Lipiny, Nečín, dobrříšský zámek.

Žebrák,⁴⁹ děkanství – Žebrák, Bzová, Hředle.

Farní kostel ve Zdicích – Zdice, Levín, Černín, Knížkovice, Bavoryně, Chodouň.

Kaple na Velízu – Březová, Kublov, Broumy.

Zvíkovec⁵⁰ – Zvíkovec, Chlum, Hradiště, Podmokly.⁵¹

Mimo města, městečka a vsi (někteří faráři uváděli vesničky – pagelli, protože však jejich určení a odlišení podle velikosti bylo, jak vyplývá z uváděných počtů duší, zcela libovolné, nejsou v přehledu odlišovány) se ve výčtu objevují ještě dvory, mlýny, ovčiny, sklářské hutě a doly. Vzhledem k tomu, že namnoze šlo až o později vzniklá zařízení, jejichž středověká kontinuita není vždy prokazatelná, nebyly do přehledu pojaty.

O nových kaplích faráři věděli (otázka 12, zda jsou kromě uvedených farních a filiálních kostelů ještě další „sacella“), takže v Hořovicích je výslovně uvedeno, že kaple XIV svatých pomocníků byla postavena po velkém moru roku 1681, tamtéž je podrobně a velmi pochvalně popsána nová kaple v hořovickém zámku.⁵² U staré kaple – hradní kaple sv. Bartoloměje na Točnicku – neodolal žebračský farář možnosti poznamenat, že tam „aliquando inhabitavit rex Bohemiae Wenceslaus Piger“.⁵³ Většinou se však o stáří svých svatých respondentů zvlášť nezmiňovali. Výrazně do minulosti naopak směřovala otázka, zda jsou na dotyčném území nějaké zpustlé kostely (otázka 32), i když primární motivací zde nebyl výzkum zaniklých objektů, ale případné zjištění jejich majetku a příjmů (otázka 33). Zde však téměř všichni odpověděli negativně. Jen berounský děkan si vzpomněl, že „traduntur historici“, že v Berouně kdysi byl klášter františkánů (conventualium), není však po něm stop.⁵⁴

Jiné otázky měly svou „historickou“ část, konkrétně u procesí se zjišťovalo také, odkdy se konají (otázka 26). Z velké části měl farář určitý prostor k odpovědi – nebyl přímo dotazován na minulost, ale mohl se o ní zmínit; zde se nabízel například odpovědi na otázky o fundacích, anniversariích a zbožných odkazech (otázky 22, 23, 24). Velkou část odpovědí tvoří údaje o zádušních příjmech a majetku a o vybavení kostelů včetně inventářů (kromě již zmíněných otázek tam směřovala otázka 16 – zda je nezbytné vybavení k bohoslužbám, a otázky 28-31). Procházení jednotlivých dotazníků a odpovědí podává velmi nejednotný obraz co do výpovědní hodnoty. Údaje o zasvěcení kostelů – na tuto otázku odpověděli všichni faráři v případech farních a filiálních kostelů, u kaplí již byla situace horší – samozřejmě odpovídaly aktuálnímu stavu; protože středověké patrocinium většiny kostelů není známo, nelze tu srovnávat. Podobně i u údajů o oltářích a jejich zasvěcení. Většina kostelů měla tři oltáře, ze vsí měl o oltář více kostel ve Všeradicích, jinak byly lépe vybaveny jen kostely měst (Beroun neuvedeno, Příbram pět, Žebrák šest oltářů) a některých městeček (v Cerkhovicích nedokončený čtvrtý oltář). Zasvěcení není vždy uvedeno, ovšem zmínka o oltáři sv. Františka Xaverského v kapli hořovického zámku je jasnou indicií, že zde o starší tradici nešlo. Spíše výjimečně jsou oltáře dále popsány – v kostele v Bezdědicích měly být všechny tři opatřeny sochami patronů,

⁴⁸ Fol. 114r.

⁴⁹ Fol. 123v.

⁵⁰ Fol. 130r.

⁵¹ Byl farní již roku 1352; Podlaha, Antonín: Posvátná místa království českého 4. Praha 1910, s. 280.

⁵² NA, APA I, B 14/15, fol. 2r–v.

⁵³ Fol. 124v.

⁵⁴ Fol. 12r. Ve skutečnosti šlo o konvent dominikánů, srov. Boháč, Z.: Topografický slovník, s. 106; Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 177–179.

ve Zvíkovci zlacením, v Novém a Starém Kníně byly ozdobeny novými obrazy. Často však faráři zahrnuli údaje o oltářích do příložených kostelních inventářů.⁵⁵ Bez vazby k minulosti byly údaje o patronátu. Informace o zádušním majetku a vybavení v sobě nepochybně skrývají řadu velmi starých položek, ať již jde o dávné platy nebo staré liturgické vybavení. Podobně i otázka, zda má kostel sakristii (otázka 15) nebo zda je farní stavení a v jakém stavu (otázka 34). Nelze je však v povšechném výčtu zdaleka vždy identifikovat a určit aspoň přibližně jejich stáří. Spíše díky konfrontaci s dalšími prameny se ukáže stáří Rubášovské donace k farnímu kostelu v Příbrami – založení oltáře Božího Těla a Panny Marie příbramským rychtářem Janem Rubášem roku 1393 je zachyceno již v předhusitských erektčních knihách.⁵⁶ Také „monstrantia argentea magna antiqua sed pulchra“⁵⁷ z Hostomic může být dodnes dochovaná gotická monstrance; stejně i „křtite-dlnice štukového kamene“ v kostele sv. Jana Křtitele v Mýtě byl mohla souviset s docho-vanou kamennou gotickou křtílnicí.⁵⁸ V Mýtě byl také „starý obraz Vzkříšení“, snad dochovaná gotická socha.⁵⁹ Některé zprávy přináší zdanlivě velmi současná otázka „kde je uchovávána nejsvětější svátost“ (otázka 13). Všichni faráři odpověděli, že na vhodném a bezpečném místě – jinak ostatně ani odpovědět nemohli, ať by byl skutečný stav jakýkoli. Několik však tuto informaci rozvedlo podrobněji: Je-li např. u Hořovic, Žebráka a Berouna uvedeno, že v tabernáklu na oltáři, vyplývá z toho, že patrně v té době již stály v kostelích moderní barokní oltáře, zatímco zpráva ze Zvíkovce,⁶⁰ že v tabernáklu ve zdi, opatřeném mříží, nechává pomyslet spíše na středověká výklenková sanktuaria.⁶¹ Jednotná byla odpověď na dotaz na existenci zbožných bratrstev (otázka 21) – negativní s jedinou výjimkou. A to i v Berouně, kde prokazatelně působili na sklonku středověku literáti.⁶² Tou výjimkou byly Hořovice, kde farář popsal zánik literátského kúru.⁶³ Tamní literáti zpívali české písně přede mší, ale když se v městečku usadili františkáni, nechtě-lo se chodit až do farního kostela, když byly zpívané bohosluby a řeholníků na náměstí.⁶⁴ A ti literáti, kteří chtěli být členy nějakého zbožného sdružení, vstoupili do bratrstva Panny Marie Bolestné při kostele v Březnici. Nyní korporativně vystupovali s červeným světlem a vlastní umbellou při procesích k hořovické Loretě a účastnili se pohřbů členů. Existence špitálu (otázka 20) je uváděna v Příbrami (ale beze zmínky o špitálním kostele či kapli), v Žebráku, Mnišku, Litni a ve Všeradicích; v Hostomicích byla výslovně vylou-čena i jeho existence v minulosti. Pro údaje o fundacích, nadacích a anniversariích platí totéž, co pro kostelní inventáře – většinou nelze rozeznat stáří, již zmíněná Rubášovská donace je výjimkou. U některých kostelů se lze dozvědět o současných nebo nedávných úpravách – tak v Cerhovicích nebyl ještě hotový čtvrtý oltář, ve Všeradicích se pracovalo na stavbě kaple, hořovický děkan se poněkud kriticky vyjádřil o úpravách kostela, provedených předchůdcem v 80. letech 17. století, a to v poněkud překvapivé souvislosti s konsekrací kostela (otázka 17) – z nálezů učiněných při úpravách vyvodil, že kostel i ol-

⁵⁵ Ne vždy jsou inventáře v současném svazku dochovány. Farář ze Zvíkovce výslovně uvedl, že inventář přikládá (fol. 130v), avšak v relacích nyní chybí.

⁵⁶ *Libri erectionum archidieocesis Pragensis saeculo XIV. et XV.* 3, ed. Clemens Borový. Praze 1879, s. 398–399.

⁵⁷ NA, APA I, B 14/15, fol. 21r.

⁵⁸ Fol. 43r. Soupis památek 9, s. 50.

⁵⁹ Fol. 43v. Soupis památek 9, s. 52.

⁶⁰ Fol. 130v.

⁶¹ Kostel ve Zvíkovci byl nahrazen v 18. století zcela novou stavbou, takže nelze ověřit in situ.

⁶² Doložení roku 1518; Pátková, Hana: *Bratrstvie ke cti Božie*. Praha 2000, s. 111.

⁶³ NA, APA I, B 14/15, fol. 3v.

⁶⁴ V Hořovicích byl již roku 1674 dokončen kostel Nejsvětější Trojice, při němž se usadili theatini. Ti byli roku 1684 nahrazeni františkány. Roku 1697 byla v sousedství kostela vysvěcena Loreta; *Encyklopedie českých kláš-terů*, s. 231.

táře byly v minulosti konsekrovány.⁶⁵ To byla jinak v regionu výjimka. Jen v Cerhovicích věděli, že mýtský farní kostel sv. Štěpána byl konsekrován, jinak faráři vesměs odpovídali negativně a celebroidali raději na přenosném oltáři. Liteňský farář výslovně zdůvodnil svůj názor tím, že na zdech kostela nejsou konsekrační kříže, poněkud povšechněji uvedl sousední farář ve Všeradicích, že nejsou „signa“ – tedy znamení konsekrace. Co se od středověku nezměnilo, byla patrně poloha hřbitova (otázka 18). Všechny farní a filiální kostely a některé kaple měly hřbitov v těsné blízkosti. Měl být obklopen zdí a uzavíratelný, aby na něj nemohl dobytek a zvěř. Až na výjimky, kdy byl hřbitov pobořený (Svaté Pole, sv. Štěpán u Mýta), byla tato podmínka splněna. Staré mohly být také „imagines miraculosae“, na jejichž existenci byli faráři dotazováni (otázka 25). V regionu jich však bylo velmi málo. Farář v Hořovicích odpověděl negativně, ale s podotknutím, že obraz Spasitele ve farním kostele měl před 70 lety promluvit ke zbožné se modlící ženě, v mrtnickém kostele pak je socha Panny Marie, kde dochází k uzdravením a samotnému faráři se zde před čtyřmi lety zahojilo poraněné oko.⁶⁶ Ve slivickém kostele byl zázračný obraz sv. Petra,⁶⁷ k němuž od roku 1674 přicházelo až 2000 poutníků, což bylo uvedeno s výslovným odkazem na Historii sv. Hory, tedy dějepisnou práci Bohuslava Balbína.⁶⁸ Konečně v kytínském filiálním kostele byl mariánský obraz, ke kterému chodilo o mariánských svátých procesí.⁶⁹ V Praskolesích se pak měl sv. Prokop, jehož sochu se bezbožný dělník pokoušel nakrmit syrem, zjevit hříšníkovi u můstku přes řeku; dělník v uleknutí spadl do vody a málem zahynul. Tento příběh měl být starý přes padesát let.⁷⁰ Ani zde tedy není jasná stopa středověké tradice.

Co však – byť to není nikde zmíněno – nepochybně alespoň částečně pocházelo ze středověku, a rozhodně ještě z předbělohorského období, byly zvony (otázka 19), byť výslovně jako velmi staré jsou označeny jen v Bezdědicích. Každý kostel jich měl několik, zvony měly většinou i veřejné kaple. Už jejich množství a velikost vyvoluje pořízení všech v nedávné době. Obšírnost údajů se různí – někdy je uveden jen počet a rozdělení na velké, střední, malé, jindy je uvedeno i umístění – in campanili, ve zvonici, namnoze pak ještě malý zvoněk či zvonky ve vížce, která je někdy blíže popsána (např. v Mrtníku byla nad předsíní)⁷¹. Ve Zvíkovci je výslovně uvedena zvonice, stojící stranou, asi 10 kroků od hřbitova.⁷² Občas faráři uváděli hmotnost zvonů, občas jejich zasvěcení. Mezi uvedenými světci se neobjevuje žádný výslovně novověký svatý.

Již zmíněná procesí se nekonala zdaleka všude. K uváděným – a ojedinele označeným jako starodávné – cílům patřil Tetín, sv. Jan pod Skalou, případně sv. Benigna u Zaječova. Jinak se chodilo též na Sv. Horu, zde šlo asi většinou o novější procesí – z Drahoňova Újezda tam chodili asi osm let, ze Slivice asi od roku 1677. Z nedalekého Třebeska tam však procesí směřovalo údajně od starodávna. Blízké farnosti chodily procesím také ke sv. Prokopu do Praskole, případně se o příslušném svátku vedlo procesí do sousedního kostela. Příbramští navštěvovali nejen blízkou Sv. Horu, ale také Březnici o svátku sv. Ignáce – zde je novodobá návaznost na březnické a svatohorské jezuitky velmi zřetelná, a Slivici. Také hořovické procesí k místní Loretě (vysvěcené roku 1697) je jednoznačně nová záležitost.

⁶⁵ NA, APA I, B 14/15, fol. 3r.

⁶⁶ Fol. 4r.; Royt, J.: *Obraz*, s. 286, 295.

⁶⁷ Fol. 94v. Snad mohlo jít o gotickou sochu, Soupis památek 13, s. 147. Royt: *Obraz*, s. 286, 295.

⁶⁸ Patrně měl na mysli práci Diva Montis Sancti z roku 1665.

⁶⁹ Snad šlo o gotickou sochu; Royt, J.: *Obraz*, s. 286, 295.

⁷⁰ NA, APA I, B 14/15, fol. 70r. Royt: *Obraz*, s. 286, 296.

⁷¹ Fol. 3r.

⁷² Fol. 130v.

Dotazy na školu (otázky 35.–39.) pochopili respondenti různě – totiž zda jde spíše o budovu, nebo o existenci vyučování. Učitelů bylo doloženo samozřejmě více, než použitelných školních budov. Vesměs měla školu města a městečka, Starý a Nový Knín měl patrně zvláště ní učitele pro každou část, z vesnic byl učitel v Mlečicích, Praskolesích, Strašicích, Zdicích, Všeradicích, působil i ve Tmani a na Borku, zato slivčítí měli nejbližší školu až v městečku Milíně; v Litni zbylo po dávné škole pusté místo, ale učitelé tam působili. Nově zřízené byly školy v Počaplech a Hudlicích. Minimálně u škol ve městech lze uvažovat o starší kontinuitě. Učitele zde také ustanovovalo město, byť údajně se souhlasem faráře.

Tento přehled dovoluje konstatovat následující: Zdánlivě statický a časově pevně fixovaný pramen – farářské relace pro Podbrdsko z roku 1700 – obsahuje řadu svědectví o mnohem starší době. Možnost jejich nalezení je však velmi limitovaná a nerovnoměrná. Zatímco rezidua pozdně středověké farní sítě vystupují poměrně zřetelně, jiné údaje lze zachytit spíše jako mimoděčně uvedené jednotliviny nebo je odhalit teprve a pouze v nemnoha příznivých případech, kdy konfrontace s dalšími prameny nebo přímo s dochovanými stavbami či artefakty přinese nezbytné doplňující informace.

Nutzungsmöglichkeiten der Pfarrrelationen für Erforschung des Mittelalters am Beispiel des Brdy-Vorlandes im Jahr 1700

Die Pfarrrelationen, die im Fall der Prager Erzdiözese für die zweite Hälfte des 17. und den Anfang des 18. Jahrhunderts zur Verfügung stehen, vermitteln zahlreiche Informationen über die kirchlichen und religiösen Verhältnisse, aber auch über die demographische und wirtschaftliche Lage und über die Geschichte des Schulwesens.

Die Quelle scheint ziemlich statisch, denn ihr Zweck war, den damaligen aktuellen Stand aufzuzeichnen. Trotzdem muss überprüft werden, ob auch die älteren Tatsachen darin nicht aufgezeichnet wurden. Zwanzig Fragebögen aus dem Brdy-Vorgebirge vom Jahr 1700 stellen die Lage in vier Städten (civitas) dar – in Beroun, Nový Knín, Příbram und Žebrák, in sieben Städtchen (Hořovice, Hostomice, Dobříš, Mníšek, Cerhovice, Mýto, Zbiroh, außerdem wird Milín einmal erwähnt) und in weiteren einunddreißig Dörfern, in denen es eine Pfarr- oder Ferialkirche oder Kapelle gab. Darüber hinaus werden weitere Dörfer erwähnt – Ziele der Prozessionen, Teile einzelner Kirchenbezirke und Quellen der Kirchenguteinnahmen.

Die scheinbar statische und zeitlich fest fixierte Quelle – die Pfarrrelationen für Brdy-Vorgebirge vom Jahr 1700 – enthält zahlreiche Zeugnisse über wesentlich ältere Zeit. Sie sind aber sehr ungleichmäßig verteilt. So fallen die Überreste des spätmittelalterlichen Pfarrnetzes ziemlich deutlich auf, andere Angaben lassen sich dagegen eher als zufällig genannte vereinzelte Erwähnungen entdecken beziehungsweise in solchen günstigen Fällen, wenn ein Vergleich mit älteren Quellen beziehungsweise direkt mit erhaltenen Bauten oder Artefakten zusätzliche Informationen liefern.

The possibilities of using of parish relations to study of middle ages to the example of region under Brdy mountains in 1700

The author analyzes a group of twenty parish reports from 1700 in the region under Brdy mountains and trying to figure captured information on the form of parochial, church and religious situation, demographic and economic situation and the history of education from an earlier time.

JAK VYPADALA NUNCIOVA DOMÁCNOST? MIKROSONDA DO KAŽDODENNÍHO ŽIVOTA PRAŽSKÉ NUNCIATURY VE 2. POLOVINĚ 16. STOLETÍ*

ALENA PAZDEROVÁ

Nunciatury se dostaly do popředí zájmu historiků a badatelů zanedlouho po otevření Vatikánského tajného archivu pro veřejnost papežem Lvem XIII. roku 1890. Do dnešní doby vyšla celá řada edic přibližujících politické a církevně politické aktivity papežské diplomacie v evropských zemích zejména v 16. a 17. století.¹ Jsou plné historických faktů, světodějných událostí, charakteristik panovníků, vysokých i nižších hodnostářů světských a církevních i příslušníků mnoha slavných šlechtických rodů. O samotných protagonistech papežské diplomacie – nunciích – máme k dispozici kromě jejich diplomatické korespondence i dostatek zpráv v dobových pramenech a v příslušných lexikonech. Poměrně v úplnosti jsou dochovány papežské instrukce², jimiž se měli nunciové v místě svého působení řídit, i finální relace jejich předchůdců³, které byli povinni vypracovat pro své nástupce, aby je uvedli *in medias res* jejich nového úřadu. Velký praktický význam finálních relací je třeba podtrhnout zejména pro nuncie vysílané do mimoitalských destinací

¹ * Tato studie je výsledkem grantového projektu GA ČR, reg. č. P405/12/2037: Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem, Tom. I. Epistulae et acta Cesari Speciani 1592–1598, pars 1–2 (1592–1594).

Edicemi nunciaturní korespondence a budoucnosti nunciaturního bádání se zabývala mezinárodní konference pořádaná Německým historickým ústavem v Římě v roce 1996, jejíž příspěvky vyšly tiskem spolu s bibliografií dosud vyšlých edic papežské diplomatické korespondence. Viz Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturbereichsforschung, hrsg. von A. Koller (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 87). Tübingen 1998.

² Editované papežské instrukce viz: Jaitner, Klaus (ed.): Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605, Bd. 1–2. Tübingen 1984; týž (ed.): Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhofen 1621–1623, 2. Bde. Tübingen 1997; Giordano, Silvano (ed.): Le istruzioni generali di Paolo V. ai diplomatici pontifici, 1605–1621. Tübingen 2003. K problematice papežských instrukcí viz též: Lutz, Georg: Le ricerche internazionali sulle nuntiature e l'edizione delle istruzioni generali di Clemente VIII (1592–1605). In: L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche, a cura di P. Vian. Roma 1983, s. 167–180 nebo Das Papstum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII., hrsg. von G. Lutz. Tübingen 1994.

³ Ty byly cenné i tím, že kromě věcných informací obsahovaly seznam kontaktů na důvěryhodné úředníky a návody na řešení některých specifických úkolů. Zajímavé jsou: Relace nuncia Segy pro jeho nástupce Putea (Reichenberger, Robert (ed.): Nuntiaturbberichte aus Deutschland, 2. Abteilung, 1. Hälfte: Malaspina, Sega, Caligari. Paderborn 1905, s. 411–430), Puteova pro jeho nástupce Viscontioho (Schweizer, Josef (ed.): Nuntiaturbberichte aus Deutschland, 2. Abteilung, 2. Hälfte: Puteo. Paderborn 1912, s. 477–526) nebo Caetanova pro jeho nástupce Speciana částečně otištěná Schweizerem (Schweizer, Josef (ed.): Nuntiaturbberichte aus Deutschland, 2. Abteilung, Band 3: Visconte, Caetano. Paderborn 1919, s. 581–586), v úplnosti dochovaná ve Vatikánském tajném archivu (dále ASV) a jako nefoliovaný fragment v římské Biblioteca Casanatense (Ms. 272). Přepis Caetanovy relace pořízený podle vatikánského rukopisu (ASV, Miscellanea, Armario II. 71, fol. 3r–60r) je součástí mou připravované edice Specanovy nunciaturní korespondence.

(císařský dvůr, Štýrský Hradec, Kolín nad Rýnem, Luzern), neboť zde byli italská preláti konfrontováni s pro ně zcela odlišným jazykovým, mentálním a do jisté míry i kulturním světem.⁴ Kromě toho je k dispozici i řada obecných instrukcí, předpisů a praktických návodů usměrňujících chování nunciů v cizině.⁵ Při studiu těchto teoretických předpisů však musíme počítat s jejich nesystematičností, neboť nejsou řazeny podle věcné logiky a často se opakují. Tyto „katechismy“ římské diplomacie, jak je výstižně označil Karel Stloukal ve své studii o papežské politice na přelomu 16. a 17. století⁶, názorně přibližují zásady římské diplomatické školy. Po jejich přečtení máme před očima plastický obraz nuncia ve všech možných životních situacích – diplomatickými jednáními počínaje a domácím sepisováním depeší do Říma konče. Jak ale vypadala nunciiova domácnost se z výše uvedených pramenů – kromě obecných náznaků – rozhodně nedozvíme. To byla soukromá nunciiova věc a tak prozaická záležitost neměla v úředních instrukcích místo, přestože jistě hrála v jeho životě významnou roli. Bohužel se v nunciaturní korespondenci jen sporadicky setkáváme s informacemi, kde a jak nuncius bydlel, koho a kolik lidí si přivedl do blízké či daleké ciziny sebou, zda zaměstnával i domácí lidi v místě svého zahraničního působení nebo jak se vyrovnával s neznalostí prostředí a jazyka (to zejména v případě nunciatury u císařského dvora ve Vídni a v Praze, protože žádný italský nuncius neovládal němčinu, o češtině ani nemluvě). S problémem, jak vlastně nunciaturní domácnost vypadala v praxi, jsem se setkala při sestavování životopisu Cesare Speciana, papežského nuncia na císařském dvoře v Praze v letech 1592–1598, který je součástí mnou připravované edice jeho diplomatické korespondence. Speciano se jen sporadicky zmiňuje o svých spolupracovnících, zásadně nikoho z nich nejmenuje a označuje je pouze jejich funkcí („můj auditor“, „můj kaplan“, „můj teolog“ atp.).⁷ V rámci římského výzkumu jsem se proto věnovala i této zajímavé otázce.

Ziskat podrobný obrázek o složení a chodu nunciaturní domácnosti (v pramenech i v literatuře označované termínem *famiglia* či *familia*) v 16. století je velice složité. Tomuto problému se v minulosti již věnovali někteří badatelé z Francie, Polska a Německa⁸ a kusé informace nalezneme i v úvodech nunciaturních edic⁹, pokud na ně editor

⁴ Viz Burschel, P.: Das Eigene und das Fremde. Zur anthropologischen Entzifferung diplomatischer Texte. In: Kurie und Politik, s. 260–271.

⁵ Jedná se zejména o sv. 111 miscelanií, který je celý věnován instrukcím. Tyto jsou doplněny podrobnými předpisy pro nunciaturní kancelář o 31 bodech, upravujícími vnější formu diplomatických zpráv a způsob jejich dopravy do Říma, které jsou rovněž součástí tohoto svazku (ASV, Miscellanea, Armario II, t. 111). Jednu z obecných instrukcí s názvem „*Ricordi per ministri de principi in generale*“ a navazující předpisy pro nunciaturní kancelář s názvem „*Per la segretaria alcuni notabili*“ otiskl Stloukal podle vatikánských pramenů (ASV, Miscellanea, Armario II, t. 111, fol. 309r–320v). Viz Stloukal, Karel: Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu 16. a 17. věku. Práce z vědeckých ústavů IX. Praha 1925, s. 213–220.

⁶ Stloukal, K.: Papežská politika, s. 69, pozn. 173.

⁷ To platí i o dalších osobách, s nimiž byl nuncius v přímém či nepřímém styku. U důvěrníků a donašečů je to pochopitelné z důvodu jejich utajení a u přátel, rodinných příslušníků, někdy i kolegů-nunciů se jednalo o osoby oběma korespondujícím stranám známé, nicméně v obou případech má editor značně ztíženou práci při jejich identifikaci.

⁸ Viz např. Barbiche, Bernard: La nunciature de France aux XVIe e XVIIe siècle: les nonces, leur entourage et leur cadre de vie. In: Kurie und Politik, s. 919–970; Wojtyśka, Henryk Damian: Die Entstehung und Organisation der Polnischen Nuntiaturs bis 1572, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, XXXIII, 1980, s. 58–76; Koller, Alexander: Diplomazia e vita quotidiana. Il nunzio Ottavio Santacroce e la sua familia. In: Per il Cinquecento religioso italiano. Clero, cultura, società. Atti del Convegno internazionale di studi, a cura di Maurizio Sangalli, Roma 2003, s. 635–648; týž: Nuntienalltag. Überlegungen zur Lebenswelt eines kirchlichen Diplomatenhaushalts im 16. und 17. Jahrhundert. In: Impulse für eine religiöse Alltagsgeschichte des Donau-Alpen-Adria-Raumes, hrsg. von R. Klieber – H. Hold. Wien–Köln–Weimar 2005, s. 96–108; týž: Vademecum für einen Nuntius. Römische Historische Mitteilungen 49, 2007, s. 179–225.

⁹ Např. Ehse v úvodu své edice kolínských nunciatury Giovanni Bonomioho (1585–1587) uvádí na základě jedině zmínky v korespondenci, že počet členů nunciaturní domácnosti činil 24–25 osob. Viz Nuntiaturs-

narazil v editovaných textech, případně v doprovodných pramenech. Shodují se v tom, že by bylo nezbytně nutné systematicky prostudovat nejen všechny dosud vyšlé svazky nunciaturních edic, což je při jejich četnosti úkol velice pracný a dlouhodobý, ale i řadu dalších doprovodných pramenů. Přitom je třeba také počítat s tím, že na rozdíl od vyššího personálu nunciatury (*famiglia alta*), často rekrutovaného z urozených osob církevních i světských, jsou informace o nižším personálu nunciatury (*famiglia bassa*) dostupné až v 17. století; pokud je výjimečně zmiňován dříve, pak pouze křestními jmény.¹⁰

Na základě literatury i dílčích poznatků získaných při editaci Specianovy korespondence lze obecně konstatovat, že se nunciaturní domácnost skládala z osob duchovních a laiků. Nuncius, jakožto biskup, byl vybaven různými soudními pravomocemi (fakultami), a proto se v jeho domácnosti setkáváme s jednou nebo dvěma právníky vzdělanými osobami s doktorským titulem, zastávajícími úřad auditora, což byl úřad nejdůležitější. Dalšími důležitými členy nunciatura personálu byli sekretáři: minimálně jeden, jakožto sekretář nunciatury, někdy i další v roli nunciova osobního sekretáře a setkáváme se i se sekretářem pomocným, který býval k ruce sekretáři nunciatury. Vzhledem ke komplikovaným církevním poměrům i ke stále se vyhrocujícím a politizovaným náboženským a věroučným problémům v Říši i v Českém království býval součástí nunciova odborného týmu i nunciův osobní teolog.¹¹ Dále nuncius disponoval několika kaplany, z nichž jeden býval jeho osobním. Protože nunciové vysílání k císařskému dvoru byli téměř bez výjimky Italové, neznali – jak bylo řečeno výše – němčiny (ani češtiny) a totéž platilo i o jejich personálu, setkáváme se v domácnostech nunciů působících na sever od Alp se specifickými funkcemi členů jejich domácností, a to s tlumočníkem a nákupčím, což byly osoby znalé jak domácího jazyka v cizím působišti, tak místních poměrů a zpravidla zde také najímaní. Důležitou součástí nunciova působení byla četná diplomatická jednání s panovníkem, císařskými úředníky a příslušníky dvora, s předními představiteli církve a šlechty a se zahraničními vyslanci, z nichž mnohé přijímal i ve svém sídle. Proto patřil k jeho domácnosti neodmyslitelně i zástup sloužících, který jí dodával lesku a umožňoval odpovídající reprezentaci. Stručně lze říci, že se nunciova domácnost nelišila od domácností zahraničních vyslanců nebo vyšších církevních představitelů.¹² Zatímco personální složení těchto domácností bylo po delší dobu víceméně neměnné, v případě nunciovy domácnosti tomu bylo jinak, neboť byla časově omezena dobou trvání jeho legace. V 16. století bývaly nunciové vysílány do míst svého působení obvykle na 3 až 4 roky, i když existovaly i výjimky.¹³ Někteří z nich sice zastávali úřad nuncia opakovaně v různých destinacích, personál však byl obměňován a jen minimum osob doprovázelo nuncia dlouhodobě. Nemůžeme zapomenout i na fakt, že v 16. století ještě neexistovaly stálé nunciaturní rezidence a nunciové doprovázeli panovníka na jeho cestách, někdy – jako v případě zemských

berichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, Die Köllner Nuntiatur, Band I.: Bonomi in Köln. Santantonio in der Schweiz. Die Strassburger Wirren, bearb. von Stephan Ehse und Aloys Meister. München – Paderborn – Wien 19692, s. XIII.

¹⁰ Stručně shrnutí této problematiky viz Koller, A: Diplomazia e vita quotidiana, s. 635–636.

¹¹ V době nástupu ostrějšího protireformačního kurzu, kdy říšská nunciatura sídlila v Praze a čelila většinovému nekatolickému obyvatelstvu, toho bylo jistě zapotřebí, neboť hlavním bodem nunciova rekatolizačního programu byl návrat utrakvistů do lůna katolické církve. V závěrečné relaci dané Specianovi jeho předchůdcem Caetaním mu tento přímo doporučuje, aby soustředil svou pozornost na České království, které se mělo stát vzorem protireformační činnosti v Říši „neboť to, co se nařizuje a provádí tam, kde sídlí císař, slouží jako vzor pro ostatní části Germánie...“ (ASV, Miscellanea, Armario II, fol. 3–60).

¹² K problematice složení a fungování domácností vyšších církevních představitelů viz např. Völkel, M.: Römische Kardinalhaushalte des 17. Jahrhunderts. Borghese–Barberini–Chigi (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts 74). Tübingen 1993.

¹³ Např. Specianova nunciatura u císařského dvora trvala téměř 6 let (květen 1592 – duben 1598), nunciatura Girolama Portii ve Štýrském Hradci dokonce téměř necelých 15 let (březen 1592 – prosinec 1607).

či říšských sněmů – i po několik měsíců.¹⁴ Z těchto důvodů je proto velice nesnadné rekonstruovat složení nunciaturní domácnosti v tomto období. Je třeba ještě dodat, že veškeré výdaje na její chod, zabezpečení všech jejích členů včetně služného (*salarium*) a cesty do místa působení a zpět (*viaticum*), které byly opravdu vysoké, platil nuncius ze svých prostředků a nikdy mu nebyly zpětně uhrazeny v plné výši. Obvyklý plat nuncia u císařského dvora činil 230 zl. měsíčně a ani zdaleka nepokrýval jeho skutečné náklady, navíc přicházel nepravidelně, často až po několika měsících.¹⁵ Jako červená niť se nunciaturními korespondencemi vinou nářky nunciů na opožděné zásilky jejich služného.¹⁶ K pevnému platu nuncia náležely také další příjmy, vyplývající z výkonu jeho soudních pravomocí daných fakultami. Jejich vymáhání však bylo často obtížné a rozhodně nemohly nijak vylepšit nunciiovu pasivní bilanci. I z těchto důvodů bývali do úřadu nuncia zpravidla jmenováni vyšší církevní hodnostáři (biskupové, kardinálové), ponejvíce z řad vysoké italské šlechty, finančně dostatečně zabezpečení jak rodovým majetkem, tak svými prebendami (nebo alespoň jimi).¹⁷ Nunciatura při císařském dvoře patřila k nunciaturám „velkým“ (vedle španělské a francouzské), čemuž odpovídal i počet příslušníků nunciiovy domácnosti oscilující mezi 25 až 35 členy, u nunciatur menších (švýcarská, Kolín nad Rýnem, Štýrský Hradec) mezi 10–25 členy. Obecně platí, že se velikost nunciiovy domácnosti odvíjela přímo úměrně od jeho kapsy nebo se musel zadlužit (což platilo ve většině případů).¹⁸ Důvodem, proč církevní prelátů úřad nuncia přijímali i za cenu osobních finančních obětí, byla jeho velká prestiž, která se úměrně zvětšovala s velikostí nunciatury, a vyhlídky na kardinálský purpur a výnosné prebendy po ukončení mise.¹⁹ Bohužel detailních informací o každodenním životě v nunciaturních domácnostech z pera nunciů či příslušníků jejich doprovodu je stále nedostatek, takže při jejich hledání musí mít editor zejména štěstí, jako tomu bylo i v případě následujícího pramene s jedinečnou výpovědní hodnotou.²⁰

¹⁴ Viz Koller, A.: *Diplomazia e vita quotidiana*, s. 636. Autor zde uvádí příklad nuncia Malaspiny, který doprovázel po několik měsíců císaře Rudolfa II., navštěvujícího na přelomu let 1577/78 sněmy v Praze, Budyšíně, Vratislavi, Olomouci, Bratislavě a Vídni. Podobně tomu bylo i v případě Specianovy nunciatury, kdy se v roce 1594 Speciano, jakožto papežský nuncius na císařském dvoře, účastnil od května do září říšského sněmu v Řezně. Viz Specianovy listy z Řezna adresované státnímu sekretariátu v Římě (Biblioteca Ambrosiana, Milano (dále BAMi), D 121 suss., fol. 193v–383r.

¹⁵ Datované záznamy o výplatách služného nunciům jsem studovala v římském státním archivu v knihách příjmů a vydání ve fondu Depositeria generale. Viz Archivio di Stato di Roma (dále ASR), Depositeria generale di Papa Clemente VIII. Libri d'entrata e uscita della Tesoreria Generale, knihy č. 1575–1579, 1581–1583. Problematiky platů nunciů se dotýká i Ehese v úvodu své edice kolínských nunciatury Giovanni Franceska Bonominio. Viz *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, Bonomi/Santantonio, s. XI–XIII.

¹⁶ Jednou z výjimek byl Antonio Caetano, papežský nuncius na císařském dvoře v Praze (1607–1611), který se ve svých listech o nedostatku financí vůbec nezmiňuje, pravděpodobně proto, že jeho biskupství v Capue a jeho rodinný původ mu zabezpečovaly dostatečný příliv finančních prostředků. Za tuto informaci děkuji Dr. Tomáši Černušákovvi z Moravského zemského archivu, editoru Caetanovy nunciatury.

¹⁷ Viz Stloukal, K.: *Papežská politika*, s. 69; Koller, A.: *Diplomazia e vita quotidiana*, s. 636.

¹⁸ Speciano hojně čerpal ze svého majetku, který mu spravoval jeho švagr Pomponio Cavenago i z prebend, které mu spravovali opat Aymi a Fabio Tempestivo. Viz např. Specianův list Pomponiovi z 3.1. 1594 (BAMi, D 121 suss., fol. 18r-v) nebo opatu Aymi ze 4.1. 1594 (BAMi, D 121 suss., fol. 21r-v), v nichž si ztěžuje na svou zadluženost.

¹⁹ K této problematice viz kapitolu o platech a odměňování nunciů v Biauđet, Henri: *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* (*Annales Academiae Scientiarum Fennicae Ser. B II/1*). Helsinki 1910, s. 67–92. Finanční podhodnocení nunciů bylo setrvalým jevem.

²⁰ Při archivním výzkumu pramenů často narazíme na fakta, která prvoplánově nehledáme, vyplatí se však přesně si je poznamenat pro případ budoucí potřeby, jako tomu bylo u relace, o níž je řeč v následujících řádcích. Tuto relaci jsem zahrнула do seznamu bohemik již v roce 2001, znovu mě na ni upozornil v roce 2008 Alexander Koller zpracovávající tehdy edičně nunciatury Maurizia Malaspiny a Ottavia Santacroceho, pro kterého jsem vyhotovovala několik rešerší z českých pramenů. Upozornění se týkalo zajímavého popisu Prahy, nicméně jsem v minulém roce dokončila přepis celé relace a její pasáž týkající se podoby nunciiovy domácnosti mohu nyní využít pro úvod připravované edice Specianovy korespondence.

V rámci nunciaturního výzkumu jsem se podrobně zabývala studiem relace popisující cestu monsignora Ottavia Santacroceho, biskupa cervijského, na pražský císařský dvůr v roce 1581 a jeho působení zde²¹, jejímž autorem je člen jeho doprovodu a dlouholetý přítel Pompeo Vizani.²² Ottavio Santacroce²³, příslušník staré římské šlechty, byl 28. března 1581 ustanoven papežem Řehořem XIII. nástupcem Orazia Malaspiny²⁴ na prestižní nunciature u císařského dvora v Praze. Po krátkém pobytu v rodinném sídle ve Fianni dorazil Santacroce 3. května do Florencie, v nedalekém Pratinu vykonal zdvořilostní návštěvu toskánského velkovévody, od něhož se mu dostalo užitečných informací o císařském dvoře, a 5. května se v Bologni ubytoval v domě svého přítele Pompea Vizaniho, kde dokončil přípravy na cestu do Prahy a najal nezbytné koně. Vizani ve své relaci přehledně líčí cestu z Bologne, odkud nunciův průvod vyrazil 5. května 1581 v počtu 25 osob přes Mantovu, Roveretto, Trident, Bolzano a Brixen do Innsbrucku (včetně návštěvy nedalekého Ambrasu), kde se nunciův průvod rozdělil: menší část se nalodila na řece Innu a pokračovala do Vídně, větší část doprovázela nuncia Bavorskem do Augsburgu, Ingolstadtu, Řezna, Pasova a odtud přes Stein a Krems do Vídně, kde se průvod opět spojil. Z Vídně se vydal nunciatus Santacroce 8. června na cestu do Prahy po trase Retz, Znojmo, Třebíč, Německý Brod, Čáslav, Kolín a Český Brod. Dne 14. června byl míli před Prahou slavnostně uvítán nunciem Malaspinou, kterého střídal v úřadu, a sekretáři všech ambasadorů sídlících v Praze. S puntičkářskou přesností Vizani zaznamenal, že nunciova cesta z Boloně do Prahy činila 935 italských mil.²⁵

Po slavnostním uvítání ubytoval končící nunciatus Malaspina svého nástupce Santacroceho i s doprovodem v domě, který měl pronajatý na Malé Straně a který sloužil jako sídlo

²¹ Součástí relace nesoucí název *Relazione del viaggio di Germania fatto da Pompeo Vizani l'anno del Signore CDDLXXXI* je i zázvěť nuncia Santacroceho, který zemřel v Praze ve věku 38 let po necelých dvou měsících působení, včetně dodatku k ní (ASR, Santacroce 87, fol. 2r–87v). Některé informace z Vizaniho relace využil A. Koller v úvodu edice nunciaturní korespondence Ottavia Santacroceho a v článku o každodennosti života církevních diplomatů. Viz Koller, Alexander (ed.): *Nuntiaturberichte aus Deutschland* nebst ergänzenden Aktenstücken, 3. Abteilung 1572–1585, B. 10: *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare Dell'Arena (1578–1581)*. Tübingen 2012, s. XXX, XXXVI); týž: *Nuntienalltag*, s. 96–108.

²² O Pompeovi Vizaním (1540–?) se dochovaly pouze kusé zprávy. Pocházel z boloňské patricijské rodiny věrné císaři. To bylo zřejmě jedním z důvodů, proč byl vyzván nunciem, aby jej doprovázel na císařský dvůr do Prahy, kromě toho, že byl jeho dlouholetým přítelem a důvěrníkem. Vizani byl muž vzdělaný a jazykově vybavený, uznávaný jako latiník, historik a filozof a proslavil se zejména desetisvazkovými dějinami Boloně. Ferdinand I. jej roku 1563 povýšil do šlechtického stavu a v roce 1581 potvrdil Vizanimu šlechtická privilegia i Rudolf II. V Praze působil jako nunciův osobní sekretář a ve své poslední vůli jej Santacroce pověřil vykonávatelem své závěti (Koller, A.: *Nuntiaturberichte aus Deutschland, Malaspina/ Santacroce*, s. XXXIV–XXXV).

²³ Ottavio Santacroce (11.6. 1542–3.9. 1581), původem z římské šlechtické rodiny, studium práv v Bologni, 1566 Dr. iur., 1570–73 referendář obojí signatury, 1573–75 gubernátor Ferma, 1576 gubernátor Perugia, 1576 biskup v Cervii v provincii Romagna, 1577–80 nunciatus v Savojsku, 1580 komendatární opat opatství SS. Nazario e Celso u Vercelli, 26. 5. – 3. 9. 1581 nunciatus na císařském dvoře v Praze, zemřel v Praze 3. 9. 1581, pohřben v kapli sv. Anny v katedrále sv. Víta na Pražském hradě (Koller, A.: *Nuntiaturberichte aus Deutschland, Malaspina/Santacroce*, s. XX–XXXV).

²⁴ Orazio Malaspina, z rodiny markýzů di Monti, 1578 kněžské svěcení, apoštolský protonotář, 1578–1581 papežský nunciatus na císařském dvoře (Koller, A.: *Nuntiaturberichte aus Deutschland, Malaspina/Santacroce*, s. IX–XX).

²⁵ Samotné vylíčení cesty je velice zajímavé. Vizani přináší zajímavé údaje o tehdejších vzhledu měst, městeček a venkovských osídlení, jimiž výprava procházela, všímá si vzhledu krajiny, přírodních zvládností a krás, úrodnosti krajů a pěstování typických plodin, způsobu obživy obyvatelstva, pozornost věnuje stavu veřejných silnic a cest, splavnosti řek, veřejné bezpečnosti, kvalitě hostinců a stravování v nich. Ve městech si všímá nejen jejich architektury, historických pamětihodností, opevnění, kostelů a významných církevních památek včetně jejich výzdoby, náboženského života (návštěvy bohoslužeb, lokální patroni a svati), ale i výkonu městské správy a městského hospodářství či každodenního života v nich a nešetří ani cennými postřehy o mentalitě jejich obyvatel. V některých případech docházelo i k humorným příhodám, neboť ani Vizani, ani nunciatus, ani nikdo jiný z nunciova doprovodu neovládali němčinu nebo češtinu.

nunciatury.²⁶ Až do svého odjezdu 1. 7. 1581 jej podrobně zasvěcoval do církevních poměrů a aktuální politické situace v Říši a v Čechách a do spleitých poměrů panujících na císařském dvoře.

Ihned po svém příjezdu do Prahy, jak bývalo zvykem, požádal nuncius Santacroce o vstupní audienci u císaře, ale nebylo mu vyhověno. Císař opět trpěl momentální zdravotní indispozicí, nevycházel na veřejnost, odmítal styk s nejvyššími úředníky, nedával audiencie. Jak píše Vizani, nuncius využil volného času k sepsání domácího řádu, kde „s velkou moudrostí, okem nejbdělejším a vlastní rukou“ vypracoval pravidla soužití všech členů své domácnosti.²⁷ Jedná se o čtyři písemnosti, z nichž každá reguluje jeden z úseků Santacroceho domácnosti a prozrazuje paternalistický přístup nuncia vůči jejím členům. Doslovný opis těchto instrukcí začlenil Vizani do své relace.²⁸ Díky tomu se nám zachovalo ojedinělé svědectví o podobě nunciiovy domácnosti v Praze, jejích členech a každodenním životě v nunciiově domě.

Santacroceho *famiglia* v Praze čítala 27 osob²⁹ a její počet se ještě v průběhu času rozrostl na 33 osob. Její jádro tvořily kromě Pompea Vizaniho, nunciiova osobního sekretáře spřáteleného s ním již 22 let, tři další osoby, které byly dlouhodobě v Santacroceho službách: Giacomo Francesco de la Porta, číšník a nunciův osobní komorník, don Giovanni Andrea Coradini, nunciův osobní kaplan, a don Giacomo Filippo Tamoni uváděný jako soukromý sekretář; první působil v Santacroceho službách 12, druhý 11 a třetí „více“ let a všichni tři byli členy Santacroceho *famiglie* na nunciatuře v Savojsku. Na tyto osoby, jejichž loajalitu prověřila léta služby, se mohl kdykoli spolehnout.

²⁶ O sídle papežské nunciatury v Praze jsou dochovány pouze kusé zmínky. Nunciové až po Speciana adresně své sídlo nezmiňují. První informace je dochována dle Stloukala až v korespondenci nuncia Spinelliho (v Praze 1599–1603). Sídlo papežské nunciatury za Spinelliho bylo původně na Starém městě, odkud se v roce 1600, v době nepokojů ve městě, nuncius ze strachu před napadením kacíři odstěhoval na Malou Stranu, kde sídlila početná italská kolonie. Viz Stloukal, K.: Papežská politika, s. 90. Stloukalovu zjištění však odporuje Vizaniho relace, jejíž obsah Stloukal neznal a která uvádí jako sídlo nunciatury dům na Malé Straně (*...haec Pragae in parva parte ac domo habitationis praefati R.mi D.mi...*) patřící do svatomošské farnosti (*...la croce de frati di San Tomaso che sono l'ordine di Santo Agostino, perché ella era la parrocchia dove era morto il Nontio*).

²⁷ Ani Vizani nezaháel, píše: „Zatímco monsignor nuncius již řečeným způsobem uspořádával poměry ve svém domě a domácnosti, já jsem se snažil dozvědět něco o pořádkách panujících na císařském dvoře a o způsobu vlády v Germánii, což mi dalo dost námahy, protože jsem neuměl ani německy, ani česky. Ale přesto jsem chodil na výzvědy mluvě tu italsky, tu latinsky, onde španělsky a někdy ještě pár slov francouzsky, a využil jsem vše v následující relaci.“

²⁸ Stručné charakteristiky Santacroceho instrukcí a jejich editované texty viz Koller, A.: *Diplomazia e vita quotidiana*, s. 638–639 a 644–647.

²⁹ Kromě nuncia jí tvořili: Pompeo Vizani, nunciův osobní sekretář (*segretario personale*); Cesare de l'Arena, sekretář nunciatury (*segretario della nunziatura*); Cosimo (Cosmo) de la Stuffa, auditor (*auditore*); don Giacomo Filippo Tamoni, [nunciův] soukromý sekretář (*segretario privato*); Felice Mancini, majordomus (*maestro di casa*); Giacomo (Iacopo) Francesco de la Porta, číšník a vrchní komorník (*coppiere; maestro di camera*); Aluigi Marcoaldo, sekretář (*segretario*); don Giovanni Andrea (Gianandrea) Coradini, kaplan (*capellano*); don Nicolò Manincore, kaplan (*capellano*); Tito Luzago, vrchní kuchař (*scalco*); Giovanni Paulo Chiusano, správce stáje (*maestro di stalla*); Pietro Tigliamocchi, komorník (*cameriere*); Simone Pacini, nákupčí (*spenditore*); Antonio Casoni, kráječ (*trinciante*); Antonio, holič a pomocník v pokojích (*barbier; aiutante di camera*); Vangelista (Evangelista), pomocník v pokojích a [nunciův] garderobiér (*aiutante di camera; guardaroba*); Gasparo, správce kredence (*credenziere*); Sebastiano (Bastiano), správce spíže (*dispensiere*); Francesco, kuchař (*cuoco*); nový nákupčí neuváděný jménem (*spenditore nuovo*); Gabriele, sloužící pana Vizaniho (*servitore del signor Pompeo*); sloužící sekretáře de l'Areny neuváděný jménem (*servitore di m. Cesare segretario*); Giovanni Battista, podkoní a sklep mistr (*staffiere; botigliere*), a tři podkoní (*staffieri*): Giovanni Pietro, Pietro Paulo a Giovanni. Tito všichni jsou jmenováni v nunciiově „ubytovacím“ instrukci (*seconda scrittura*). K nim měli přibýt ještě 3 další podkoní, s jejichž ubytováním nuncius ve své instrukci počítal. Kromě toho jsou v zasedacím pořádku v místnosti pro služebnictvo (*terza scrittura*) uváděni ještě dva koláři (*primo e secondo carrozziere*), pomocník v kuchyni (*aiutante di cucina*), pomocník v kredenci (*aiutante di credenza*) a vozková, jejichž počet není specifikován (*carrettieri*).

Obraťme však pozornost k samotným nunciovým nařízením. Platí zde totéž, co bylo řečeno výše o obecných instrukcích, předpisech a praktických návodech ohledně chování nunciů v cizině. I Santacroceho instrukce jsou z dnešního pohledu nesystematické a mají svou vlastní logiku. Nicméně jsou velmi zajímavé a nepostrádají osobitý půvab, daný jejich autentičností, proto je v následujících řádcích věrně interpretuji.

První instrukce nazvaná *Ricordi a la famiglia di Mons. Nontio come debba portarsi*³⁰ je jakýmsi obecným kodexem zásad slušného chování. V podstatě se jedná o výčet povinných norem chování, které je třeba dodržovat uvnitř i vně nunciovy domácnosti se zřetelem na to, že nuncius reprezentuje Svatý stolec. To kladlo pochopitelně vysoké nároky nejen na něj, neboť musel jít příkladem, ale adekvátně i na všechny jeho spolupracovníky a členy jeho domácnosti, kteří proto měli dle jeho požadavku vynikat charakterem, zbožností a skromností. Největší důraz kladl nuncius na náboženskou praxi: každodenní návštěva mše, zpověď a svaté přijímání jednou za měsíc byly samozřejmostí. Zajímavá jsou četná ustanovení vycházející z faktu, že se členové nunciovy domácnosti nacházejí v kraji, v němž budou téměř každodenně konfrontováni s většinovým nekatolickým obyvatelstvem a početné zákazy měly být prevencí před nákazou herezemi. Závěrečné sankce jsou pak pochopitelným vyústěním nunciových přísných nařízení.³¹

Obraťme nyní pozornost k vlastní instrukci. Santacroce vychází z myšlenky, že počátek každé moudrosti je strach z Pána. Protože nuncius je reprezentantem Svatého stolce a má usměrňovat ostatní a vést je k poznání pravdy a ke zbožnosti, musejí mít všichni toto na paměti a být nejen vzorem, ale přímo vynikat dobrým chováním, zbožností, skromností a slušností. Jejich povinností je účastnit se každé ráno spolu s nunciem mše, zbožně klečat a odříkávat podle okolností růženec nebo breviář a netlachat mezi sebou. Každý měsíc se mají zpovídat a každou první neděli v měsíci mají přijímat z nunciových rukou nejsvětější svátost. Ráno a večer při zvonění Ave Maria mají pokleknout na obě kolena a vzdát zbožné úctu Matce boží. Svatým obrazům a v kostelích mají při každé příležitosti vzdávat úctu a smeknout biret. Mají si dávat pozor, aby v žádném případě neproklínali, ani nepřisahali na Boha nebo svaté. Ke stolu nemají sedat dříve, než dokončí kaplani požehnání a mají zde sedět tiše, skromně a vzdávat Bohu díky. V žádném případě nemají hrát ani karty, ani kostky. Nemají žertovat, ani si tropit ze sebe šprýmy v přítomnosti urozených pánů nebo cizích sloužících. Po ulicích mají chodit spořádaně, nemají pokukovat neslušně po druhých, ani si z nich tropit posměšky, zejména ne v kostele. V přítomnosti nuncia, a to tím spíše jsou-li zde přítomny cizí osoby, se mají chovat uctivě, bedlivě naslouchat jeho pokynům a být připraveni vyplnit je rychle, přesně a způsobně. Nikdy a s nikým nemají hovořit o víře, ani nemají být zvědaví na názory heretiků. Nemají vstupovat do kostelů a modliteben spravovaných heretiky a vůbec ne tehdy, probíhají-li zde kázání nebo duchovní cvičení. Vynálezavě mají ukončit rozhovory s osobami, z nichž se vyklubou heretici a od osob heretických, luteránů a jim podobných nemají nikdy nic požadovat. V odívání mají být skromní a nosit oděv černé a ne jiné barvy, žádné chocholy, extravagantní birety nebo účesy a nemají nosit jiné zbraně než meč a dýku, ale ve vši slušnosti. Kromě těch, kteří jsou povinni držet stráž, se má každý co nejvíce zdržovat v nunciově předpokojí, k tomu určeném. Přijdou-li cizí osoby, mají jim vyjít vstříc, doprovodit je dovnitř a prokazovat jim úctu. Urozeným osobám i jejich sloužícím mají nabídnout místo k sezení a vzdávat jim čest takovým způsobem, aby bylo zjevné, že slušnost a zdvořilost panují v nunciově domě. Především je třeba dodržovat poslušnost vůči majordomovi, protože ten, kdo neposlouchá jeho, neposlouchá ani pána. U stolu i mimo něj je zakázáno pronášet

³⁰ Připomenutí členům nunciovy domácnosti, jak je třeba se chovat (ASR, Santacroce 87, fol. 23r–25r).

³¹ Tuto instrukci považuji za nejdůležitější a proto ji v příloze uvádím v původním italském znění.

přípitky, jíst se má rychle a po díkůvzdání se má každý ihned zvednout od stolu, aniž by se zde zdržoval zbytečným tlacháním, a odebrat se do místnosti, kde stoluje pán domu; jsou-li zde přítomny cizí osoby, má být připraven jim kdykoli posloužit. Nikdo se nemá vybavovat s cizími urozenými osobami ani s jejich sloužícími o tom, co se povídá nebo dělá v nunciiově domě, ať v dobrém či ve zlém, a zvláště ne o tom, co slyšel z nunciiových úst řečeno vážně či v žertu, což platí zejména o nových zprávách, avížech a čínech cizích lidí, ani se nemá snažit dozvědět se více, než se týká jeho povinností. Všichni se mají nacházet v pořádku na svém místě a opouští-li nuncius dům, mají se na zaznění zvonku vždy dostavit do jeho předpokoje. Pokud nuncius vychází a oni mají jít s ním, mají jít bez reptání všichni společně podél kočáru, ne každý zvlášť kde se mu zamane a po jiné cestě než kočár, kterému mají být co nejbliže. Mezi obyvateli domu se netrpí žádné rvačky, ani slovní potyčky. Vyskytne-li se nějaký problém, mají se jej snažit řešit v klidu a ihned vyrozumět majordoma. Jeden každý z nich má mít na paměti, že ten, kdo bude příčinou skandálu či obtížný, bude bez odpuštění vyhoštěn z domu a propuštěn z nunciiových služeb, ať je to kdokoli. U koho bude zjištěn nedostatek ve vykonávání povinností, ten bude nejprve napomenut, potom se mu dostane výstrahy a nebude-li pilnější, bude vyměněn. V žádném případě nesmí nikdo kupovat v tomto kraji [v Čechách] knihy latinské nebo v jiných jazycích, ať pojednávají o čemkoli, aniž by byly předtím shlednuty donem Giovannim Filipem Tamonim [sekretář]. Nikdo nesmí vycházet z domu bez nařízení a povolení majordoma nebo Giacomma Franciska [číšník a komorník]. Po klekání nikdo, i kdyby měl povolení výše uvedených osob, nesmí bez příkazu nuncia opustit dům. Pokud se někdo zdrží venku po této hodině, bude-li to poprvé, bude mu uděleno napomenutí, udělá-li to znova, bude vyhoštěn z domu a propuštěn z nunciiových služeb.

Druhá instrukce se týká ubytování osob v nunciiových službách a nese název *Seconda scrittura data al Mastro di casa che contiene la distribuzione de letti et camere per la casa di Mons. Nontio*.³² Z ní kromě počtu místností poznáváme alespoň částečně i jejich zařízení a je třeba poznamenat, že nuncius ohleduplně vycházel i z přání některých členů své domácnosti. Sám požadoval dvě lůžka: jedno pro svou osobní potřebu, druhé, reprezentativní s damaškovým závěsem, mělo být dle dobových zvyklostí umístěno v audienční místnosti. Pro Pompea Vizaniho nárokoval dvě místnosti: jednu vybavenou kamny, druhou vyzdobenou taftovými tapetami, s lůžkem pod baldachýnem z rudého damašku, vybavenou stolem s vrchní deskou potaženou kůží, židli, dvěma stoličkami, nočníkem a stolicí s jednoduchým stříbrným umyvadlem na mytí rukou. Majordomus se měl informovat, zda si pan Pompeo přeje příkrývku z prachového peří nebo vlněnou, jaké a kolik ložního prádla a příkrývek a bylo mu uloženo, aby bez řeči vyplnil nejen to, co si pan Pompeo přeje, ale i to, co by si mohl přát. V pokoji s kamny měl být umístěn stůl a sezení pro případ večere. Sekretář de l'Arena si přál pouze postel po nunciiovi Malaspinovi se vším jejím vybavením. V další místnosti měl být ubytován majordomus Mancini buď sám, nebo pokud by chtěl, s auditorem de la Stuffou, osobou klidnou; pokud ne, mělo být dle jeho přání. Sekretář don Tamoni měl bydlet s dalším sekretářem Marcoaldem; pro ně si přál nuncius pokoj s vlastním vchodem, zabezpečený a co nejbliže svého pokoje. V dalších pokojích měli být ubytováni vždy po dvou: kaplan Manincore spolu s nákupčím Paccinim, vrchní kuchař Luzago spolu se správcem stáje Chiusarem, komorník Tagliamocchi spolu s kráječem Casonim. Přimo za nunciiovým pokojem se nacházel zadní pokoj, vedle něhož byla umístěna nunciiova šatna. V něm měly být ubytovány čtyři osoby, které byly určeny k nunciiovým službám: číšník a komorník de la Porta, kaplan Coradini a dva pomocníci

³² Druhá písemnost daná majordomovi, která obsahuje přidělení lůžek a pokojů v domě monsignora nuncia (ASR, Santacroce 87, fol. 25r-v).

v pokojích: Antonio, vykonávající také funkci holiče a Vangelista, zastávající také funkci garderobiéra. Pro kredenciéra, tj. správce stříbrného nádobí a náčiní, si nuncius přál dobře zabezpečenou světnici, v níž měl být vzhledem ke své funkci sám. Dále bylo třeba ubytovat správce spíže a dát mu spolunocležníka, což ale neměl být podle nuncia nový nákupčí, protože se spolu nesnášeli; nuncius tedy navrhol kuchaře. Ubytovat bylo třeba ještě zbývající osoby, ale kdo bude s kým bydlet a po kolika osobách v místnosti už nuncius neřeší. Byli to: nový nákupčí, sluha pana Pompea Gabriel, nejmenovaný sluha sekretáře de l'Areny, tři podkoní uvádění pouze křestními jmény: Giovanni Pietro, Pietro Paolo a Giovanni, dále dva nejmenovaní koláři a pomocník kredenciéra a současně i v kuchyni, který se měl teprve shánět.

Předmětem **třetí instrukce** nazvané *Terza scrittura data al Mastro di casa che contiene l'ordine de la casa et distinsione de i gradi di ciascuno a la tavola et in tinello*³³ je domácí řád a zasedací pořádek osob u nunciova stolu a v místnosti pro služebnictvo. Z ní se dozvídáme, že spolu s nunciem měli stolovat pouze nejbližší a nejváženější členové jeho doprovodu: Pompeo Vizani, sekretář de l'Arena, auditor de la Stuffa a sekretář Tamoni (*famiglia alta*). V případě de la Stuffy a Tamoniho nuncius ale dodává, že jakmile se najedí, mají se zvednout a ve stoje čekat, dokud se nuncius neodebere do svého pokoje; v případě, že přijdou hosté zvenčí, mají jim poskytnout svá místa a odebrat se do místnosti pro služebnictvo. Stůl má být vždy prostrěn pro osm osob a k tomu má být přidáno vždy 1,5 pořádné porce navíc a má být dostatek šťávy. V místnosti pro služebnictvo stoloval zbytek nunciovy domácnosti (*famiglia media, famiglia bassa*), který je v instrukci uveden pouze prostým výčtem jejich jmen.³⁴ Oproti instrukci o distribuci lůžek a pokojů zde figuruje více osob, celkem 33.

Obsahem poslední, **čtvrté instrukce** s názvem *Quarta cedola data da Mons. Nontio che contiene la regola et ordine per il servitio de la tavola*³⁵ jsou předpisy upravující službu u stolu. Správce kredence spolu se svým pomocníkem měl ráno prostírat v jídelně pro osm osob s tím, že se pro případ potřeby přidávaly další dva až tři jídelní přístroje navíc, stůl měl být patřičně vyzdoben a opatřen květinami. Vše mělo být uděláno včas, aby se nemuselo zbytečně čekat. Židle a lavice měly být rozestaveny podle potřeby, taktéž prostřeno nádobí z kredence, po jídle měl pomocník utřít stůl a vše mělo být správcem kredence a jeho pomocníkem drženo v čistotě a naleštěné. Jejich povinností bylo také dávat pozor na vyzdobu stolu, pamlsky a ovoce, aby se zbytečně neponičily, protože se po ukončení stolování sklízely ze stolu a používaly následujícího dne; zvláště upozorňoval nuncius na opatrné zacházení s ovocem, jehož byl v Praze nedostatek. Večer se prostíralo v předpokojí pana Vizaniho pro něj a urozené osoby, pro nuncia samotného přímo v jeho pokoji. Vrchní kuchař měl vždy držet kuchyni v pořádku, vše mělo být včas připraveno, aby se nemuselo v době určené k jídlu na nic ani okamžik čekat. Hodina stolování mu byla předem oznamována, jídlo

³³ Třetí písemnost daná majordomovi, která obsahuje domácí řád a rozmístění osob podle hodnosti u stolu a v místnosti pro služebnictvo (ASR, Santacroce 87, fol. 25v–26r).

³⁴ Výslovně jsou uváděni: Majordomus Felice Mancini, číšník a komorník Iacopo Francesco de la Porta, sekretář Aluigi Marcoaldo, kaplan don Giovanni Andrea Coradini a don Nicolò Manincore, vrchní kuchař Titto Luzago, správce stáje Giovanni Paulo Chiusano, Pietro Tigliamocchi (bez funkce či profese), kráječ Antonio Casoni, u něj poznámka „se imparerà“ (pokud se to naučí), nákupčí Simone Pacini (tzv. *famiglia media*); pomocník v šatně a v pokojích Vangelista, pomocník v pokojích a holič Antonio, sluha pana Pompea Gabriel, správce kredence Gasparo, správce spíže Bastiano, kuchař Francesco, nejmenovaný sluha sekretáře (neuvedeno kterého, zřejmě Areny), nejmenovaný nový nákupčí, podkoní a sklep mistr Giovanni Battista (neuvedený v ubytovací instrukci), tři podkoní, Giovanni Pietro, Pietro Paolo a Giovanni, dva koláři neuvádění jmény, nejmenovaný pomocník v kredenci, nejmenovaný pomocník v kuchyni a dva kočí (tzv. *famiglia bassa*).

³⁵ Čtvrtá cedule daná mons. nunciem, která obsahuje předpis a řád pro službu u stolu (ASR, Santacroce 87, fol. 26v–27v).

měl stavět na stůl přívětivě a zdvořile a poté měl oznamovat nunciiovi, že je prostřeno. Po číšníkovi a komorníkovi de la Portovi, sekretáři Marcoalovi a kněžích vcházeli do kuchyně pro jídlo ostatní a odnášeli je. Vrchní kuchař měl dávat pozor, aby bylo jídlo podáváno na stůl tak, aby se nic nevyliho z talířů a všude bylo čisto a aby vždycky zbylo něco teplého k jídlu. Byl-li někdo z nunciiovy domácnosti pozván někam na hostinu a viděl-li zde něco užitečného jak ve způsobu servírování, tak v různorodosti jídel, měl si to zapamatovat, upozornit kuchaře a „stále spolu s ním měli všichni studovat nové věci“. Misky s vodou na opláchnutí rukou měli u stolu na starosti číšník a komorník de la Porta a holič Antonio, slánku podával nunciiovi sekretář Tamoni, ostatním auditor de la Stuffa nebo sekretář Marcoaldo, ubrousky podával nunciiovi správce stáje Chiusaro, případně garderobiér Evangelista, ostatním holič Antonio nebo jiní, a tak mělo být až do konce jídla. Úkolem kaplanů bylo požeňání prostřeného stolu a pronesení díkůvzdání; u stolu neobsluhovali, pokud se nejednalo o banket. Po týdnu se u stolu střídali ve čtení bible a do poloviny jídla, podle příkazu, který se jim dával nunciis volící vhodné texty. Správce stáje Chiusaro se vždy staral o servírování talířů a číši, které byly před nunciem. Kráječ Casoni, pokud nekrájel, servíroval všechno, co bylo po stranách nuncia, v čemž mu pomáhali garderobiér Evangelista, holič Antonio a další. Všichni měli s náležitou pílí a zdvořilostí dávat na všechno bedlivý pozor. Pan Vizani a sekretář de l'Arena měli vlastní služebníky, auditoru de la Stuffovi a sekretáři Tamonimu posluhovali dva podkoní; v případě, že byli zaměstnáni nošením na stůl, měli být zastoupeni holičem Antoniem nebo garderobiérem Evangelistou či někým dalším. Nikdo se neměl stavět hluchým a slepým k tomu, co bylo u stolu zapotřebí. Obsluhovat se mělo s co největším klidem, bez jakéhokoli rozruchu nebo vzájemného dohadování, nikdo se neměl uchýlovat k tlachání, ale jeden každý měl plnit úkoly své služby, které měl u stolu předepsány. Evangelista měl mít v patrnosti, aby zásoboval kráječe talíři tak, aby mu nechyběly, správce kredence měl vždy dohlížet na to, aby je pomocník průběžně myl a aby byly vždy k dispozici. Při pokládání jídel na stůl i při jejich odnášení se dbalo úzkostlivě na to, aby se jich nikdo nedotýkal, ani z nich neujídal, a pokud by někdo byl tak nevychovaný a neslušný, mělo se tomu okamžitě zamezit. Netrpělo se žádné privátní stolování v soukromých místnostech s výjimkou sekretáře, byl-li služebně mimo nunciaturu, nebo když se kvůli vyřizování písemností nemohl k jídlu dostavit včas. Sklepmistr byl důrazně upozorněn, že s výjimkou pánů Vizaniho a de l'Areny nemá nikomu dávat víno mimo stůl bez příného příkazu majordoma a že má vína uchovávat pod zámekem a držet všechno v pořádku a čisté. Místnost pro služebnictvo měla být také držena v čistotě a pořádku a kromě oněch tří hodin, kdy se tam jedlo, tam neměl nikdo pobývat, právě tak jako v kuchyni. Se všemi urozenými osobami mělo být jednáno zdvořile a mělo jim být vydáno víno, kdykoli o ně požádali majordoma.

Závěrem je třeba dodat, že součástí Vizaniho relace je i popis Santacroceho pohřbu v Praze, opis jeho závěti a dodatku k ní (obě písemnosti jsou v latinském znění), popis vypořádání závěti v dohodě s nunciiovým universálním dědicem Fabiem Santacrocem a návratu zpět do Itálie. Dozvídáme se z nich jména i příjmení příslušníků nunciiovy domácnosti (*famiglia alta, media i bassa*), jejich funkce, místo, odkud pocházeli, i délku jejich působení v Santacroceho službách.³⁶ Z Vizaniho textu se dále dozvídáme, že se do Itálie vrátilo 11 osob (jednalo se o osoby působící v Santacroceho službách nejdéle), tedy třetina původní nunciiovy domácnosti.³⁷ Zbylí členové zakotvili ve službách italských

³⁶ Tyto informace přináší v přehledné tabulce Koller v úvodu své edice nunciaturní korespondence Santacroceho. Viz Koller, A: Nuntiaturberichte aus Deutschland, Malaspina/Santacroce, s. XXXVI.

³⁷ ASR, Santacroce 87, fol. 77r.

vyslanců při císařském dvoře a sekretář Cesare de l'Arena se stal sekretářem nuncia Giovanniho Franceska Bonomiho³⁸, Santacroceho nástupce v Praze.³⁹

Čtyři výše uvedené instrukce v kombinaci se závěrečným textem Vizaniho zprávy nám dovolují udělat si nejen poměrně přesný obrázek o každodenním chodu nunciaturní domácnosti a jejím personálním složení včetně funkcí a pracovního zařazení jejích jednotlivých členů, ale přináší i další cenné informace o uvítacím ceremoniálu nového nuncia před Prahou, přejímání sídla nunciatury včetně části jejího vybavení a zařízení, nábory nejen odborných sil (sekretář, nákupčí), nezbytně nutných řemeslníků (koláři, kuchaři), ale i příslušníků dalších profesí (vozkové, kočí) a výpomocného personálu. Ostatní si můžeme pouze domýšlet. Převzetí sídla nunciatury bylo jistě spojeno s uzavřením nové nájemní smlouvy, co se týče nábytku a dalšího vybavení nunciatury, zde můžeme předpokládat, že odcházející nuncius a jeho personál si s největší pravděpodobností odváželi pouze věci osobního charakteru, knihy a cennosti (stříbrné nádoby, bohoslužebné náčiní, svaté obrazy atp.), neboť stěhování většího množství nábytku a zařízení by představovalo pro nuncia velké finanční zatížení; ponechaný inventář byl však jistě předmětem finančního vyrovnání nového nuncia s jeho předchůdcem. Přejímání personálu od předchůdce nebylo také výjimkou, stejně jako jeho další uplatnění jinde, často v domácnostech zahraničních vyslanců (italských sídlilo v Praze hned několik). Můžeme s jistotou konstatovat, že služba v nunciaturní domácnosti byla prestižní záležitostí a pro každého z jejích členů – zejména pro mravní a odborné kvality požadované nuncii a s ohledem na jejich nabyté zkušenosti, znalost diplomatického a dvorského prostředí a užitečné kontakty – i nejlepším doporučením. Domnívám se, že všechny tyto poznatky je možné aplikovat na model běžné nunciaturní domácnosti druhé poloviny 16. století.

³⁸ Nuncius na císařském dvoře v Praze v letech 1581–1584.

³⁹ Viz Koller, A: *Diplomazia e vita quotidiana*, s. 643.

Příloha

ASR, fondo Santacroce 87, f. 23r–25r

Prima scrittura data al Mastro di casa con il seguente titolo, cioè Ricordi a la famiglia di Mons. Nontio come debba portarsi.

Essendo il principio de la sapienza il timore del Signore, dovrà ciascuno ricordarsi che temendo un Nontio Apostolico, che representando la Santa Sede Apostolica in questi paesi, deve regolare altri et indurre a la cognition del vero et a la devotione tutti, le conviene essere non solo esemplare, ma singolare in bontà, religione, modestia et creanza.

Dovendo dunque primieramente esser con effetto, et mostrarlo con l'esempio timorosi del Signore, perciò ciascuno procurerà ritrovarsi ogni matina a la messa col Nontio, et a quello stare con devotione, con ambi gli ginocchi in terra, dicendo corona, ovvero ufficio, secondo la devotione gli indurrà, et non ragionare né cicalare con alcuno.

Ogni mese dovranno confessarsi, et poi per le mani del Nontio la prima domenica del mese a ciò destinata pigliare il Santissimo Sacramento et procurar di ritrovarsi sempre disposti a questo.

Il giorno et sera al suono de l'Avemarie ingenochiarsi con ambe le ginocchia, et salutare devotamente la Madre del Signore.

A le imagini e ne le chiese ogni volta far riverenza et cavarsi beretta.

Avertire di non bestemiare, né giurare per Dio, né per santi in modo alcuno.

Non si porre a la tavola, che non sia prima da capellani fatta la beneditione, et a quella stare cheti, modesti, et così al rendere de le gratie.

Non giuocare al alcuna sorte di giuoco di carte né di dadi.

Nel burlare o di parole, o di scherzi avvertire di non lo far mai, che vi siano a la presenza gentil'huomini o servitori fuor di casa.

Per le strade andar modesti non vagheggiando dishonestamente né facendo baie, tanto meno per le chiese.

A la presenza del Nontio, quando massime vi sono fuorastieri stare con riverenza et avvertenza d'intendere a cenni quello che il Nontio vuole, et esser presti, accorti a servirlo con maniera.

Non ragionare mai con alcuna sorte di persona in materia di religione, né essere curioso a volere intendere le opinioni de gli Heretici.

Non entrar mai in chiese o sinagoghe d'Heretici, tanto meno quando si predica o si fa altro essercitio.

Fuggir con destrezza sempre la conversatione di Heretici quando si conoscono tali, et non mai dire, né dimandare ad alcuno chi sia Heretico, o Luterano, o similea.

Nel vestire si usi la modestia, et soprattutto habiti negri et non di altro colore; non si portino pennacchie, né capelli, o berette stravaganti, né altr'armi che spada et pugnale, modestamente però.

Oltre a quelli che serranno ubligati a la guardia ordinaria si sforzi ogni uno di star più che può ne la sala, ovvero anticamera del Nontio a ciò destinata; et venendo fuorastieri, secondo le qualità de le persone andargli incontro, accompagnargli et trattenergli con riverenza, così gli gentil'huomini o servitori loro facendogli sedere et honorandogli sempre, in maniera che si conosca la modestia et cortesia essere ne la casa del Nontio.

Soprattuti si osservi la obediencia debbita al Mastro di casa, perché chi non ubedirà lui non ubedisce manco il Patrone.

Non si faccino brinds né a tavola né fuori; et subito mangiato et rese le gratie ogniuno si levi da tavola senza fermarsi punto a cicalare, et vengano ne la sala o stanza dove mangia il Patrone, et essendovi fuorastieri, star lesti in servirgli o de le cappe o di sedere et levare quando occorre.

Non ragionare mai fuori con altri né gentil'huomini, né servitori, di quello che si dica o faccia ne la casa del Nontio, né in male né in bene, et particolarmente de le parole che dal Nontio sentono o per burla o per davvero dette, massime di nuove o di avvisi et fatti altrui, né cerchino sapere più di quel che tocca a l'ufficio loro.

Trovarsi sempre tutti in ordine quando il Noncio esce di casa, et al suono de la campanella essere in sala a l'ordine sempre.

Quando esce il Nontio, dove non possono star tutti, non si vergognino venire a piedi appresso al cocchio tutti di conserva, et non uno inanzi, et l'altro indietro, né per altra strada, che per quella che cocchio, et più appresso che si può.

Non siano risse, né parole fra quelli di casa, et occorrendo cosa alcuna gli altri subito s'interpongano a quietarla et ne diano conto al Mastro di casa; avvertendo ogni uno che chi sarà cagione de lo scandalo o fastidioso, sarà levato senza remissione o rispetto da la casa et servitù del Nontio senza eccezione di persona.

A chi mancherà del debito ne l'ufficio particolare suo che le toccherà, si comincerà con le ammonizioni, poi con le contumacie; et quanto non sia più diligente se le darà combiato.

Che nessuno ardisca in modo alcuno di comprare in questi paesi libri latini o volgari di qual si voglia materia che trattino che prima non siano visti da Don Giacomo Filippo Tamoni.

Nessuno partirà di casa senza ordine e licenza del Mastro di casa, o di Giacomo Francesco.

Doppo il suono de l'Avemaria nessuno di qual si sia qualità ancor che habbia licenza dal Mastro di casa o da Giacomo Francesco, se non avrà espresso ordine et comandamento dal Nontio, si parta di casa; et se si troverà alcuno fuori doppo detta hora, fatta che gli sarà per una volta l'ammonitione, sarà senza rispetto alcuno levato da la servitù et casa del Nontio.

Wie sah der Haushalt eines Nuntius aus?

Einblick in die Alltagsgeschichte der Prager Nuntiaturnur in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts

Die Nuntiaturnur rückten in den Vordergrund des Interesses der Historiker kurz nach der Öffnung des geheimen Vatikan-Archivs durch Papst Leo XIII. im Jahr 1890. Über die päpstlichen Botschafter – Nuntien – stehen relativ viele Informationen in historischen Quellen und in der erhaltenen Korrespondenz der Nuntiaturnur zur Verfügung. Die amtliche Tätigkeit der Nuntien wird in päpstlichen Instruktionen und in Finalrelationen ihrer Vorgänger dargestellt. Außerdem stehen zahlreiche allgemeine Instruktionen und praktische Anweisungen zum Verhalten in ausländischen Destinationen zur Verfügung. Während man sich ein relativ getreues Bild über die amtliche Wirkung der Nuntien machen kann, ist nur sehr wenig darüber bekannt, wie ihre Haushalte aussahen und auf welchen Prinzipien sie funktionierten. In Korrespondenzen der Nuntien begegnet man solchen Informationen nur sehr sporadisch. Es ist sehr kompliziert, sich ein gründliches Bild über die Zusammensetzung und die Alltagsgeschichte eines Nuntiaturnurhaushalts im 16. Jahrhundert zu machen, wie auch in

der Fachliteratur festgestellt wird. Man ist mehr oder weniger auf Glück und zufällige Funde nichtamtlicher, privater Relationen aus der Feder der Nuntien oder ihres Begleits angewiesen. Eine davon ist *Relazione del viaggio di Germania fatto da Pompeo Vizani l'anno del Signore CDDLXXXI*. Ihr Verfasser ist Pompeo Vizani, persönlicher Sekretär des Nuntius Ottavio Santacroce, der beim kaiserlichen Hof in Prag vom Mai bis September 1581 wirkte. Ein Bestandteil seiner Relation sind auch wörtliche Abschriften von vier vom Nuntius selbst erlassenen Instruktionen. Jede davon regelt einen Bereich des Nuntiushaushalts: Die erste ist ein allgemeiner Kodex der Benimmregeln, die zweite betrifft die Unterbringung von Mitgliedern des Nuntiatورهاushalts, die dritte bringt eine Hausordnung und Sitzordnung am Tisch und die vierte enthält Vorschriften zum Dienst an der Tafel des Nuntius. Eine Analyse der Instruktionen und ein Kommentar dazu bilden den Kern des Artikels. Die Instruktionen zusammen mit dem Bericht Vizanis ermöglichen uns, sich ein ziemlich genaues Bild über die Alltagsgeschichte eines Nuntiatورهاushalts zu machen – über seine personale Zusammensetzung einschließlich der Arbeitszuordnung seiner Mitglieder und Mobiliarausstattung. Sie bringen aber auch wertvolle Informationen über die Empfangszeremonie des neuen Nuntius vor Prag und zur Problematik der Anwerbung von Arbeitskräften an dem jeweiligen Wirkungsort. Weitere Details, zum Beispiel die Übernahme des Nuntiatursitzes, Übernahme des Personals vom Vorgänger und Möglichkeiten für dessen weitere Wirkung, kann man auf Grund der erhaltenen Relation nur vermuten. Die Verfasserin stellt fest, dass alle Erkenntnisse, die aus Vizanis Relation erlangt wurden, für die Darstellung eines Modells des üblichen Nuntiatورهاushalts in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts angewandt werden können.

As it looked nuncios household? Microprobe in the everyday life of the Prague Nunciature in the 2nd half of the 16th century

The author analyzes in detail the relation of Pompeo Vizaniho, personal secretary of the Papal Nuncio Ottavio Santacroce at the imperial court. This relation refers about various aspects of nuncios household.

MARMAGGIHO ČESKOSLOVENSKÁ MISE VE 20. LETECH 20. STOLETÍ

MAREK ŠMÍD

Přestože byly k osobnosti apoštolského nuncia v Praze Francesca Marmaggiho (1876–1949) publikovány již některé studie, zaměřovaly se pouze na období jeho závěrečného působení v Československu (jaro – podzim 1925), zejména v souvislosti s tzv. Marmaggiho aférou, již podrobně analyzovaly.¹ Zcela však opomíjely či marginalizovaly nejen jeho dvouleté působení na pražské nunciatuře, ale též jeho život před rokem 1923, kdy byl do Československa povolán, a diplomatické a duchovní působení po roce 1925, kdy předčasně ukončil svoji československou misi.

Cílem této studie je proto přiblížit osobnost apoštolského nuncia Francesca Marmaggiho nejen jako diplomatického zástupce Svatého stolce, ale též výraznou osobnost vatikánské politiky první poloviny 20. století, s ohledem na jeho předchozí a následné působení. F. Marmaggi je tak představen na pozadí složitých politicko-nábožensko-kulturních proměn ve 20. letech v Československu, kdy postupně opadávala intenzivní protikatolická vlna, církve se pomalu vracela do československé každodennosti a vnitrocírkevní poměry v republice se stabilizovaly. Tento příspěvek by se mohl stát, což pevně věříme, skromným základem budoucí širší monografie k osobnosti apoštolského nuncia F. Marmaggiho.

Tato studie, jež doplňuje literaturu k osobnosti F. Marmaggiho, vychází převážně z archivního výzkumu v Tajném vatikánském archivu v Římě (*Archivio Segreto Vaticano a Segreteria di Stato*), jenž je doplněn pohledem české strany. Autor prostudoval relevantní fondy domácích archivů, zejména Archivu Ministerstva zahraničních věcí v Praze, Národního archivu v Praze a Archivu Kanceláře prezidenta republiky v Praze. Tento pohled doplňuje dalšími zahraničními studii.

¹ Vnuk, František: Kríza vo vzťahoch Praha – Vatikán v roku 1925. Historický zborník 9, 1999, s. 59–70; Ehrenberger, Tomáš: Husův svátek jako příčina diplomatického konfliktu mezi Československem a Vatikánem. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 24, 2002, s. 23–27; Ehrenberger, Tomáš: Husovy oslavy v roce 1925 jako příčina diplomatického konfliktu mezi Československem a Vatikánem. Marginalia Historica 5, 2002, s. 157–200; Večeřa, Pavel: Marmaggiho aféra. Úloha katolicismu optikou dobových tištěných médií levice. In: Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007. Brno 2008, s. 205–225; Kotyk, Jiří, Karel Kramář a Marmaggiho aféra. In: Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo. Praha 2009, s. 486–489; Zmátlo, Peter: Marmaggiho aféra v dobové stranické tlači na Slovensku. Ružomberký historický zborník 3, 2009, s. 173–204; Zmátlo, Peter: Ohlas Marmaggiho aféry na stránkách dvoch slovenských stranických denníkov. In: Církev 19. a 20. století v slovenské a české historiografii. Brno 2010, s. 493–521; Malagyi, Jozef: Vzťah 1. ČSR a Vatikánu – Marmaggiho aféra. In: Akademické akcenty. Zborník príspevkov z odborného seminára s medzinárodnou účasťou konaného dňa 9. septembra 2010. Bratislava 2011, s. 68–74; Pehr, Michal: Marmaggiho aféra pohľadom Eduarda Jelena. Časopis Národného muzea. Řada historická 180, 2011, s. 12–31.

Marmaggiho příjezd do Československa

Téměř čtyřicetiletý sedmiletý katolický kněz a římský rodák Francesco Marmaggi, současně s československou misí jmenovaný titulárním arcibiskupem z turecké Drinopole,² přicestoval do Prahy ve čtvrtek 23. srpna 1923.³ Na Wilsonově nádraží jej očekávali významní představitelé politického, náboženského a kulturního života země, mj. pražský arcibiskup František Kordač (1852–1934), pražský světitel biskup Antonín Podlaha (1865–1932), předseda zemského výkonného výboru Československé strany lidové v Čechách Bohumil Stašek (1886–1948), kanovník Metropolitní kapituly u sv. Víta Mořic Pícha (1869–1956), vyšehradský kanovník František Zapletal (1861–1935), tajemník apoštolské nunciatury Antonino Arata (1883–1948) a zástupce ministra zahraničí Václav Girsra (1875–1954).

Pověřovací listiny předal F. Marmaggi prezidentu republiky dne 20. září 1923 ve dvanáct hodin na Pražském hradě, kdy vyjádřil nadšení „že může působit u národa, jenž se během staletí tak proslavil svojí dobrotou, svojí hrdinností, svým géniem a svojí láskou k práci a krásným uměním“⁴, přičemž T. G. Masaryk (1850–1937) mu během srdečné nástupní audience mj. přislíbil pomoc při výkonu jeho diplomatického poslání: „*Pane nuncie! Naprostá důvěra, kterou Sv. otec Vám projevil, zavazuje mne k velmi příjemné povinnosti usnadňovat Vám výkon Vašeho vysokého poslání. Slyším s potěšením, pane nuncie, že máte úmysl věnovati své síly k utužení svazků tak šťastně existujících mezi republikou Československou a Sv. stolicí. Slibujujím Vám, monsignore, veškerou podporu v uslechtilém úkolu, který na sebe berete... Pokládám za svou povinnost, pane nuncie, poděkovat Vám za co nejupřímněji za vrocí přání, která jste projevil národu i státu československému, a říci Vám, jak jsem dočten uslechtilými city, které jste ráčil projevit, pokud jde o štěstí a zdraví členů vlády i moje osobní. Budte nám, pane nuncie, co nejupřímněji vítáni!*“⁴

Nový nuncius Francesco Marmaggi byl o několik let starší než jeho předchůdce Clemente Micara (1879–1965) a zřejmě i diplomaticky zkušenější;⁵ z předchozích mezinárodních zkušeností měl za sebou působení ve funkci prvního apoštolského nuncia v Bukurešti (1920–1923) a mimořádného zástupce Svatého stolce v Tureku (1922), což z něj bezpochyby činilo „jednoho z nejlepších diplomatů, které měl tehdy Svatý stolec k dispozici.“⁶ Narodil se dne 31. srpna 1876 v Trastevere v Římě, na kněze byl vysvěcen dne 14. dubna 1900. Před vstupem do služeb apoštolské kurie vyučoval F. Marmaggi na papež-

² Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus XII, volumen XII, Romae 1920, s. 591.

³ První apoštolský nuncius v Praze po vzniku Československa C. Micara uzavřel svoji činnost v Praze dne 30. května 1923, kdy byl jmenován apoštolským nunciem v Bruselu a internunciem v Lucemburku, kde následně setrval do roku 1946. S jeho přeložením na nové místo se víceméně počítalo již od února 1923, kdy československý vyslanec při Apoštolském stolci sděloval do Prahy důvěrnou zprávu, kterou získal při rozhovoru s tajemníkem Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti F. Borgongini-Ducou. Jméno jeho nástupce nebylo dosud známé. Oficiální nota oznamující jeho odchod z Prahy byla vydána dne 14. května 1923.

⁴ Masaryk, Tomáš Garrigue: Cesta demokracie. II. Praha 2007, s. 450; Lidové listy, roč. II, č. 217, 21. září 1923, s. 1 Nástupní audience papežského nuncia Marmaggiho u prezidenta republiky; Národní listy, roč. LXIII, č. 259, 21. září 1923, s. 3 Nástupní audience nového papežského nuncia; Čech, roč. XLVIII, č. 259, 21. září 1923, s. 1 Nástupní audience papežského nuntia; Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond T, sign. T1249/23 Marmaggi.

⁵ Jistou zajímavostí je skutečnost, že oba kněží – C. Micara a F. Marmaggi – byli v souvislosti s novými diplomatickými úkoly, tj. vedením nunciatur v Československu, resp. v Rumunsku, vysvěceni titulárními biskupy se sedmítýdenním odstupem v roce 1920.

⁶ Jako mimořádnému zástupci Svatého stolce mu byla svěřena péče o organizaci náboženství řeckých uprchlíků v Istanbulu po ukončení řecko-tureckém konfliktu. Hrabovec, Emília: Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánských prameňov. Bratislava 2012, s. 71; Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus XII, volumen XII, Romae 1920, s. 454.

ské univerzitě sv. Apolináře v Římě.⁷ Vysokým vatikánským kruhům byla navíc sympatická jeho rozhodná energická povaha a hluboké vzdělání: čtyři roky po vysvěcení na kněze byl F. Marmaggi v roce 1904 povolán jako koncipista do státního sekretariátu, v letech 1908–1917 zastával post místosekretáře Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti.

Marmaggiho agenda v Československu

Stejně jako první apoštolský nuncius v Praze C. Micara byl též F. Marmaggi významným informátorem vatikánských kruhů a samotného papeže Pia XI. (1922–1939). V letech 1923–1925 jej seznamoval s událostmi v diecézích, zejména na východě republiky, s duchovním ovzduším v zemi, politickým děním v Československé republice, nábožensko-politickými postoji významných politických představitelů atd. Marmaggiho averze k protikatolickým výrokům prezidenta republiky T. G. Masaryka byla v jeho korespondenci patrna již před rokem 1925: „*Domnívám se,*“ napsal státnímu sekretáři Pietru Gasparrimu (1852–1934) dne 10. listopadu 1924, „*že některé výroky prezidenta republiky, které směřovaly k veřejnosti v minulosti, nepodporují ani církevní autoritu, ani dobrou tradici, kterou nyní právě potřebujeme. Republika existuje pouze krátkou dobu... Ještě dnes se říká: „Prezident řekl – Řím musí být Čechy souzen a odsouzen! a Padla Vídeň, musí padnout i Řím.“*“⁸

Apoštolští nunciové, a Francesco Marmaggi nebyl výjimkou, pozorně sledovali Masarykovy cesty na jih, především do Itálie. Sem podnikl prezident T. G. Masaryk svoji třetí cestu po vzniku republiky v létě 1924, kdy směřoval na ostrov Sicílii. Nuncius F. Marmaggi ve svém listu do Vatikánu uvedl, že Masaryk hlavní město Itálie mine, aby se nemusel setkat s hlavou katolické církve, i když prezident, resp. Kancelář prezidenta republiky, zvažoval možnost jeho návštěvy, neboť si byl vědom následků své cesty do Itálie bez návštěvy Svatého otce. F. Marmaggi rovněž informoval Vatikán o ústupu z Masarykovy náboženské radikality – velmi si přál její zmírnění zejména s ohledem na zamýšlené československo-vatikánské sblížení – intenzivní v době před první světovou válkou, jež však dosud nebyla protikatolicky naladěnou českou veřejností zapomenuta: „*Co se týká citů pana Masaryka, můžeme konstatovat, aniž bychom se mýlili, že jsou ve vztahu ke katolické církvi stále stejné. Už není tak bojovný, jako býval v nedávných dobách, a už není tím rebelem proti Římu. Podle mě se nyní projevuje korektně a mile.*“⁹ Události z léta 1925 jej přesvědčily, nakolik se ve svém odhadu mýlil.

Se stejným zápletem sledoval apoštolský nuncius F. Marmaggi i politicko-nábožensko-kulturní poměry v zemi. O výsledcích obecních voleb ze září 1923 informoval vatikánské kruhy v listu dne 25. října 1923, kdy s uspokojením ocenil volební zisky katolických stran v republice.¹⁰ Pozorně sledoval i etablování nové Církve československé, jež byla založena v Praze v lednu 1920. V srpnu 1924 se v Praze na Smíchově konal její první řádný sjezd, který pochopitelně vzbudil zájem reprezentanta Svatého stolce. Ten o něm v podrobném listu do Vatikánu uvedl, že v Církvi československé došlo ke štěpení na pravoslavný a protestantský (!) proud, a přiblížil průběh jednání sněmu. Za hlavní cíl sjezdu označil F. Marmaggi „*diskuzi nad podobou a charakterem nové církve a přijetí nové společné doktríny v podobě vyznání víry Církve československé.*“ Současně se radoval z faktu, že se sjezd ne-

⁷ Lidové listy, 12. dubna 1925, číslo 84, ročník VI, s. 1 Pětadvacetileté kněžské jubileum ndp. nuncia Mons. Marmaggiho.

⁸ Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (S.RR.SS., AA.EE.SS.), fond Cecoslovacchia IV, fasc. 5, Marmaggi Gasparrimu 10. 11. 1924, f. 64.

⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., fond Cecoslovacchia IV, fasc. 52, Marmaggi Gasparrimu 16. 6. 1924, f. 23.

¹⁰ S.RR.SS., AA.EE.SS., fond Cecoslovacchia IV, fasc. 49, Marmaggi Gasparrimu 25. 10. 1923, f. 26–27.

těšil velké pozornosti české veřejnosti ani domácích novin.¹¹ Apoštolský nuncius F. Marmaggi se rovněž během svého krátkého působení v Československu zúčastnil prvního poválečného unionistického kongresu na Velehradě v roce 1924, čímž se tak stal jediným církevním zástupcem Svatého stolce, který na kongres zavítal.¹²

Zatímco se církevní historik M. Trapl domnívá – není však jasné, jestli je to jeho vlastní závěr či parafráze odkazované literatury –, že se F. Marmaggi „po příchodu do ČSR projevova[la] značně ultramontanisticky, účastnil se bojové pouti na Svatou horu u Příbrami, kde podpořil projevy proti Hradu, že katolíci budou soudit i ty, kteří řekli: 'Řím bude souzen a odsouzen,' či 'Nestrpíme v čele státu svobodných zednářů!“,“¹³ považujeme – s ohledem na české archivy – jeho nástup do funkce v Československu převážně za srdečný, skromný a nekonfliktní. Vyslanec u Svatého stolce Václav Pallier (1880–1947), jenž již od jara 1923 vysoce oceňoval osobnost nového apoštolského nuncia, údajně v létě kancléři Přemyslu Šámalovi (1867–1941) sdělil, že „Marmaggi dělá velice dobrý dojem, jest to člověk demokratický.“¹⁴ Nunciovu plnou podporu církevní politice zdůrazňovaly zejména levicové noviny, které v něm viděly 'prodlouženou ruku Vatikánu,' tudíž nepřátelskou osobu, což neopomněly zdůrazňovat na stránkách svých deníků, např. po incidentu během nunciovy pouti na Svatou horu v září 1924 či po jeho odjezdu z republiky v červenci 1925.¹⁵

Apoštolský nuncius F. Marmaggi započal krátce po svém příjezdu do republiky s přípravami na uzavření mezinárodní dohody mezi Československem a Svatým stolicem, jak k ní postupně dozrávaly podmínky, zejména po úspěšné cestě předsedy Československé strany lidové Jana Šrámka (1870–1956) do Říma na jaře 1923.¹⁶ Domníváme se rovněž, že Šrámkova cesta do Věčného města měla též vliv na změny na postu apoštolského nuncia, což potvrzuje i církevní historik B. Zlámal: „Schválení Šrámkova postupu se neprojevilo jen jeho jmenováním apoštolským protonotářem, ale i výměnou prohlídkovského nuncia Cl. Micary za Fr. Marmaggiho, hlasatele křesťanského solidarismu.“¹⁷ Připravenou dohodu pro její mimořádný význam podporovali jak ministr zahraničí Edvard Beneš (1884–1948), tak bývalý vyslanec u Svatého stolce Kamil Krofta (1876–1945).¹⁸ Další kola jednání o dohodě, zejména o otázce úpravy hranic československých diecézí, zastavily neshody československé a vatikánské strany v první polovině roku 1925, třebaže sám apoštolský nuncius F. Marmaggi ministru zahraničí E. Benešovi v květnu 1925 odevzdal vlastní návrh dohody, byly obnoveny teprve v roce 1927 při jednání o modu vivendi.

¹¹ S.R.R.SS., AA.EE.SS., fond Cecoslovacchia IV, fasc. 3, Marmaggi Gasparriam 10. 9. 1924, f. 47–54.

¹² Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze (AMZV), fond Politické zprávy Vatikán – 1924, VIII. řádná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu za dobu od 1. srpna do 6. září 1924, záznam o návštěvě vysl. Palliera z 11. srpna 1923.

¹³ Trapl, Miloš: Český politický katolicismus v letech 1918–1938. In: Český politický katolicismus v letech 1848–2005. Brno 2008, s. 241.

¹⁴ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond T, sign. T 32/21 Vatikán-Zprávy vyslanectví – záznam o návštěvě vysl. Palliera z 11. srpna 1923.

¹⁵ Národní archiv (NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv (MZV-VA) I., kart. 3548, 1595; AMZV, fond Politické zprávy Vatikán – 1924, VII. řádná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu za dobu od 1. do 12. července 1924; Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Archivio Nunziatura Cecoslovacchia, busta 45, fasc. 314.

¹⁶ Podrobněji: Šmíd, Marek: Jednání Jana Šrámka ve Vatikánu ve dvacátých letech 20. století. Časopis Matice moravské 131, 2012, s. 65–88.

¹⁷ NA, fond MZV-VA I., kart. 1595; Zlámal, Bohumil: Příručka českých církevních dějin. VII. Olomouc 2010, s. 48.

¹⁸ AMZV, fond Politické zprávy Vatikán – 1924, V. řádná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu za květen 1924; Halas, František X.: Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán. Brno 2004, s. 548; Hrabovec, Emilia: Menovanie biskupov v kontexte bilaterálnych vzťahov medzi ČSR a Svätou stolicou 1918–1928. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie v střední Evropě. II. Praha 1999, s. 552.

Napětí mezi vládou a Svatým stolicem vyvolal v roce 1923 spišský biskup Ján Vojtašák (1877–1965), kterému Švehlova vláda omítla vydat cestovní pas pro pastorační cestu do Spojených států amerických. Důvodem byla zřejmě Vojtašáková morální podpora Slovenské ľudové strany, třebaže sám biskup nebyl jejím členem.¹⁹ Můžeme obecně říci, že apoštolský nuncius věnoval Slovensku větší péči než jeho předchůdce, s jeho biskupy udržoval osobní i písemný kontakt a často na východ přijížděl. F. Marmaggi proto postřehl zhoršující se vztahy mezi Čechy a Slováky v první polovině 20. let.²⁰ O jeho blízkosti slovenskému prostředí a jeho náboženským osobnostem svědčí např. skutečnost, že v září 1924 poslal apoštolský nuncius blahopřejný list politiku a knězi Andreji Hlinkovi (1864–1938) k jeho 60. narozeninám. V něm mj. uvedl: „*Nejdůstojnější pane! Z radostné příležitosti, že z povolení milosti Boha Nejvyššího a Dobrotivého hranici šedesátého roku dosáhneš, přijmi, šlechtný muži, z plného srdce pocházející blahopřání této apoštolské nunciatury pražské.*“²¹ Kromě politicko-náboženských poměrů Slovenska pronikal apoštolský nuncius F. Marmaggi též do záležitostí Podkarpatské Rusi, kde řešil napjaté poměry v Prešově a Užhorodě.

Duchovní a politický život v republice bezpochyby zjitřil na přelomu let 1924 a 1925 pastýřský list slovenských biskupů, vydaný dne 26. listopadu 1924, jenž pod hrozbou přísných církevních trestů zakazoval katolíkům členství v socialistických, komunistických a anarchistických stranách a spolicích včetně Sokola.²² Slovenští biskupové se tak rázně rozhodli čelit svodu, jemuž byla vystavena řada věřících na Slovensku, a to sociálnímu programu levicových politických stran, který hrozil přerůst v další oslabování katolicizmu.²³ Je zajímavým detailem, že autorství slovenského pastýřského listu bylo některými kruhy připisováno apoštolskému nunciovi F. Marmaggi (např. České slovo dne 17. ledna 1925), během výzkumu vatikánských archiválií se nám však toto tvrzení prokázat či vyvrátit nepodařilo.

Předseda Československé strany lidové Jan Šrámek se jako kněz-politik okamžitě dostal do konfliktu s Hradem i s vládou, jíž byl členem a ocitl se „*mezi mlýnskými kameny státní moci a církevní hierarchie.*“²⁴ Tisk, vládní koalice i prezident republiky přešli do protiútku a otevřeli nedořešené otázky: odluku církve od státu, státní svátky, správu katolických kostelů a hřbitovů jinými církvemi apod. Prezident psal o „církevním teroru“ slovenského episkopátu a vláda dokonce hrozila, že zakročí proti širitelům nepokojů podle zákona na ochranu republiky.²⁵ Pozice Československé strany lidové v koalici byla ohrožena, jednotlivé osobnosti českého politického života (A. Švehla, K. Kramář, J. Stríbrný) útočili na katolickou církev. Lidovce a vlastně celou Pětku zachránil E. Beneš, který se postavil za setrvávání lidovců v koalici. Vděčný J. Šrámek ponechal vládě volnou ruku v otázce státních svátků, což se stalo příčinou krize daleko rozsáhlejší, k tzv. Marmaggiho aféře, jež svým významem zastínila krizi z roku 1924.

¹⁹ AMZV, fond Politické zprávy Vatikán – 1924, 19. běžná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu; Hrabovec, E.: Slovensko a Svätá stolica 1918–1927, s. 73.

²⁰ Zlámal, Bohumil: Příručka českých církevních dějin. VII. Olomouc 2010, s. 73; Hrabovec, E.: Slovensko a Svätá stolica 1918–1927, s. 71.

²¹ Sidor, Karol, Vnuk, František: Andrej Hlinka 1864–1938. Bratislava 2008, s. 517.

²² AMZV, fond Politické zprávy Vatikán – 1925, 1. běžná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu; AMZV, fond Politické zprávy Vatikán – 1925, I. řádná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu za leden 1925; Hromják, Lubomír: Postoj Československé strany lidové voči pastierskemu listu slovenských biskupov v roku 1924. In: „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919–2009). Olomouc 2009, s. 109.

²³ Doležal, Josef: Politická cesta českého katolicismu 1918–1928. Praha 1928, s. 24.

²⁴ Klimek, Antonín: Velké dějiny země Koruny české. XIII. Praha 2000, s. 457.

²⁵ Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, fond Tomáš Garrigue Masaryk, oddělení Republika (R) – Církev, kart. 454, Rozluka církve a státu.

Bouře v diplomatických vztazích

V březnu 1925 se v československém parlamentu odehrál bouřlivý boj o zákon o státních svátcích,²⁶ kterým byly zrušeny některé církevní svátky (např. tři svátky mariánské) a zavedeny nové (sv. Václav, sv. Cyril a sv. Metoděj, Jan Hus). Pro církev nepřijatelným však bylo zavedení nového státního svátku dne 6. července, výročí upálení mistra Jana Husa (1370?–1415), který byl v církevních kruzích vnímán především jako heretik a bojovník proti Římu, a tudíž jeho oslava chápána jako nepřátelský čin vůči katolicizmu.²⁷ Proto proti návrhu zákona o státních svátcích protestoval na počátku března i apoštolský nuncius v Praze, jenž doporučil československé vládě otázku státních svátků prodiskutovat rovněž se Svatým stolicem. Proti jeho slovům ostře vystoupil ministr zahraničí E. Beneš, odmítl jeho vměšování se do vnitřních záležitostí republiky a vysvětlil mu význam Jana Husa pro český národ, avšak jeho vysvětlení zástupce Vatikánu neuznal.²⁸ Na začátku dubna 1925 pak povolal státní sekretář P. Gasparri apoštolského nuncia F. Marmaggiho do Říma, aby církevní hierarchii podrobně referoval o nejnovějších událostech v Československu; nuncius odcestoval na jih dne 6. dubna.²⁹

Před samotnou oslavou Husova památného dne zjišťoval apoštolský nuncius F. Marmaggi postoje nejvyšších vládních představitelů včetně samotného prezidenta republiky. Ministr zahraničí Edvard Beneš sice apoštolského nuncia ujišťoval, že ráz oslav bude převážně národnostní bez ambicí vlády 'dráždit' katolickou církev, ve skutečnosti přítomnost levicových politiků, zejména národních socialistů, ve vládě a samotný bojovný postoj prezidenta T. G. Masaryka dávaly tušit pravý opak tím spíše, že se prezident, známý svým kritickým a dlouhodobým postojem vůči katolicizmu, postavil dne 28. června do čela oslav.³⁰ Když se o této skutečnosti dozvěděl apoštolský nuncius F. Marmaggi, ihned informoval vatikánské kruhy. Reakce Svatého stolce byla téměř okamžitá, dne 1. července protestoval u československého vyslance v Římě Václava Palliera státní sekretář Pietro Gasparri proti účasti prezidenta republiky a pohrozil odvoláním nuncia z Prahy.³¹

Večer dne 6. července opustil Francesco Marmaggi podle vatikánských instrukcí Prahu na protest proti oslavám Husova svátku a odcestoval do Říma, aby dal najevo svůj nesouhlas s oficiální účastí prezidenta T. G. Masaryka a československých ministrů na vzpomínkovém shromáždění.³² Podle sdělení vysokých kuriálních úředníků byl odjezd Marmaggiho pouze formálním protestem proti oficiální účasti vládní reprezentace v převážně katolické zemi a neznamenal přerušení diplomatických vztahů, protože v jeho nepřítomnosti vedl pražskou nunciaturu provizorně dosavadní sekretář Antonino Arata³³ ve funkci chargé d'affaires. O čtyři dny později opustil Řím také československý vyslanec Václav Pallier. Následně se v Československu rozpoutala tzv. Marmaggiho aféra.

V Tajném vatikánském archivu se dochoval strojopisný deník apoštolského nuncia F. Marmaggiho, který mohl vnést světlo do celé kauzy léta 1925. Jeho obsah je však pro historiky zklamáním, neboť se jedná o pouhé dvě strany obecně známých událostí – stručně

²⁶ ASV, fond Nunziatura Apostolica Cecoslovacchia, busta 45, fasc. 352, f. 20–29.

²⁷ AMZV, Politické zprávy Vatikán, 1925, 11. běžná zpráva politická čsl. vyslanectví u Vatikánu.

²⁸ Ehrenberger, T.: Husovy oslavy v roce 1925, s. 173–174.

²⁹ Pro rozhovor československého vyslance V. Palliera s apoštolským nunciem F. Marmaggiem v dubnu 1925 v Římě podrobněji: AMZV, Zastupitelský úřad Vatikán, 13. dubna 1925 Nuncius Marmaggi v Římě.

³⁰ Ehrenberger, T.: Husovy oslavy v roce 1925, s. 175.

³¹ Pro události do nunciova odjezdu podrobněji: Pehr, Michal, Šebek, Jaroslav: Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci 1918–1928. Praha 2012, s. 143–146.

³² Šebek, Jaroslav: Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicizmu v meziválečném Československu. Brno 2006, s. 115.

³³ V roce 1921 se stal chargé d'affaires v Praze. Později byl A. Arata vysvěcen na titulárního arcibiskupa ze Sard a působil jako apoštolský nuncius v Estonsku a v Litvě (1935–40).

chronologicky uspořádaných aktivit během dne –, jež se soustředí především na nunciův program jednání s krátkými komentáři na přelomu června a července 1925. Dosud ne zcela známé pozadí dramatických událostí června a července 1925 však žádným způsobem neosvětlují.³⁴

Závěrečné zhodnocení osobnosti apoštolského nuncia

V hodnosti apoštolského nuncia v Praze zůstal Francesco Marmaggi oficiálně až do roku 1928, kdy byl po Filippu Cortesim (1876–1947) jmenován v pondělí 13. února apoštolským nunciem ve Varšavě, kde působil až do roku 1936. Během československo-vatikánských jednání o modu vivendi v průběhu roku 1927 byla opětovně otevřena otázka možného návratu Francesca Marmaggiho do Prahy, kterého chtěl státní sekretář Pietro Gasparri znovu vyslat do hlavního města Československa, avšak domácí církevní i političtí představitelé to odmítli.³⁵ Dočasněho správce Antonina Aratu vystřídal v roce 1927 Pietro Ciriaci (1885–1966), který přijel do Prahy v souvislosti s jednáním o modu vivendi a stal se následně třetím nunciem v Československu.³⁶

Dne 16. prosince 1935 byl Francesco Marmaggi na zasedání tajné konzistoře jmenován kardinálem a o čtyři roky později se stal prefektem Kongregace koncilu.³⁷ V roce 1939, po smrti papeže Pia XI., se o něm v jistých kruzích dokonce uvažovalo jako o vhodném kandidátovi na post budoucího papeže, neměl však podporu širšího kardinálského sboru v konkláve.³⁸ Kardinál Francesco Marmaggi zemřel po náročné, téměř padesátileté kněžské službě, ve čtvrtek dne 3. listopadu 1949 ve věku sedmdesáti tří let v Římě.

Přestože bylo obtížné hodnotit apoštolskou misi F. Marmaggiho bezprostředně po jejím skončení, s jejím zhodnocením se dosud vyrovnávají i současní čeští církevní historici. F. Marmaggi byl kritizován a urážen již během svého pobytu v Československu, kdy jej levicový tisk označil za obtížného cizince.³⁹ Argumentovat racionálně po štvavé kampani socialistického tisku a zjitřené náladě v zemi není jednoduché, můžeme se však o to téměř po devadesáti letech od incidentu pokusit; nebyla však jediná, podobné emoce rozvířilo i ukončení mise jeho nástupce P. Ciriaciho ve 30. letech.

Domníváme se proto, že spravedlivější hodnocení apoštolského nuncia F. Marmaggiho a jeho československé mise pochází z *Lidových listů* ze září 1926, kdy zde bylo mj. uve-

³⁴ S.RR.SS., AA.EE.SS., fond Cecoslovacchia IV, fasc. 57, Marmaggi Gasparrimu 10. 11. 1924, f. 6–7. Jako příklad můžeme uvést dva záznamy z června 1925: 28. června 1925 – Monsignor Šrámek jednal s apoštolským nunciem ve věci plánovaných Husových oslav (na 6. července). Proběhla bouřlivá schůzka rady ministrů, na níž pohrozil Šrámek demisí, pokud se vláda oficiálně postaví do čela zmíněných oslav. Zdá se tedy, že vláda nebude oficiálně zastoupena. Od prezidenta Masaryka ani slovo. 30. června 1925 – Do Říma byl zaslán telegram, stručný a jasný, který se následně objevil v Bollettino stampa del Ministero dell'Interno (a v novinách v hlavním městě, stejně jako na úředních orgánech vlády a strany ministra Beneše), ohledně blížících se Husových svátků, nad nimiž převzal protektorát prezident Masaryk a čestné předsednictví předseda vlády pan Švehla.

³⁵ Co se týká postojů československých politických a duchovních elit k návratu apoštolského nuncia F. Marmaggiho do Prahy, E. Beneš nepovažoval jeho návrat za vhodný, K. Krofta byl solidární s E. Benešem, J. Šrámek odhadoval, že bude lepší se nevracet, zatímco A. Hlinka podporoval návrat Marmaggiho a F. Kordač se domníval, že by jeho návrat nezpůsobil vážné komplikace. S.RR.SS., AA.EE.SS., fond Cecoslovacchia IV, fasc. 95, f. 9; též Dejmek, Jindřich: Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928. Český časopis historický 92, 1994, č. 2, s. 284.

³⁶ K osobnosti třetího apoštolského nuncia v Praze P. Ciriaciho podrobněji: Šmíd, Marek: Pietro Ciriaci – neúspěch v Československu klíčem k jeho dalšímu vzestupu? *Historica Olomucensia. Sborník prací historických* 44, 2013, s. 55–73.

³⁷ Fiorentino, Carlo M.: *All'ombra di Pietro. La Chiesa Cattolica e lo spionaggio fascista in Vaticano 1929–1939*. Firenze 1999, s. 140.

³⁸ Spinosa, Antonio: *Pio XII. Un papa nelle tenebre*. Milano 1992, s. 136.

³⁹ *Lidové listy*, roč. VI, č. 85, 15. dubna 1925, s. 1 Protest diplomatického sboru v Praze; Ehrenberger, T.: *Husovy oslavy v roce 1925*, s. 179.

deno: „...Přesto Msgr Marmaggi vykonal za krátkého působení v Praze mnohé, co dnes je ku prospěchu katolicismu v Československé republice. Vedle starostí a práce diplomatické Msgr Marmaggi činil všecko, aby u nás povznesl a povzbudil vědomí katolické. Známa jest jeho horlivá účast na katolických manifestacích, která mu vynesla mnoho útoků na veřejnosti a mnoho nezaslouženého nepřátelství.“⁴⁰ S odstupem času se může zdát, že Marmaggiho aféra byla jen jakýmsi klopýtnutím na cestě za dalšími úřady, posty nuncia v Praze a později ve Varšavě ve skutečnosti přinesly F. Marmaggiu ve 30. letech kardinálský klobouk a on se stal společně s dalšími kardinály výrazným představitelem vatikánské politiky a v dalších letech i jejím významným hybatelem. V roce 1928 udělila Československá republika Francescu Marmaggiu řád Bílého lva za mimořádné zásluhy.

„Tento text vznikl v rámci projektu OP VK ‚Rozvoj postdoktorandských pozic na JU‘ (CZ.1.07/2.3.00/30.0049), spolufinancovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.“

Marmaggis tschechoslowakische Mission in den 1920er Jahren

Die vorliegende Studie befasst sich mit der Persönlichkeit von Francesco Marmaggi (1876–1949), der als Apostolischer Nuntius in Prag in den Jahren 1923–1928 wirkte. Sie stellt seine Wirkung als Priester und Diplomat vor der Ankunft in der Tschechoslowakei und auch nach 1925 kurz dar, als er die tschechoslowakische Mission verlassen hat. Im Zentrum der Arbeit steht die Wirkungszeit des Nuntius in der Tschechoslowakei, seine Beziehungen zu den örtlichen kirchlichen und politischen Eliten, die seit seiner Ankunft in Prag im September 1926 beschrieben und analysiert werden. Der Aufsatz befasst sich mit den Beziehungen des Nuntius zur Slowakei und mit seinen wichtigsten Aufgaben. Damit wird gezeigt, dass der entschlossene und energische F. Marmaggi das Werk seines Vorgängers Clement Micara weiterführen sollte. In der ersten Hälfte der 1920er Jahre sollte er einen internationalen Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und der Tschechoslowakei, eine Art Modus vivendi vorbereiten. Der gut eingeschlagene Kurs wurde allerdings durch die Hus-Feierlichkeiten im Sommer 1925 gestört, und Marmaggis Mission wurde vorzeitig beendet. F. Marmaggi wurde anschließend zum Apostolischen Nuntius in Warschau, in den 1930er Jahren wurde er zum Kardinal kreiert und zum Kardinalpräfekten der Heiligen Konzilkongregation berufen. Eben seine Erfahrungen aus Mitteleuropa, aus der Tschechoslowakei und aus Polen, spielten auch in der späteren Zeit eine wichtige Rolle, als F. Marmaggi zu einer der bedeutendsten Persönlichkeiten in der Kirchenhierarchie im Vatikan wurde.

Marmaggi's Czechoslovak mission in the 20 years of the 20th century

The study deals with the personality of Francesco Marmaggi (1876–1949), who in the years 1923–1928 served as Apostolic Nuncio in Prague. It analyzes his action in Czechoslovakia, negotiating about a modus vivendi, noting also his following ecclesiastical career.

⁴⁰ Lidové listy, roč. VII, č. 200, 1. září 1926, s. 1 Apoštolský nuncius Msgr František Marmaggi padesátníkem.

ZÁVĚR

ARCHIVNÍ PŘEMÝŠLENÍ VÁCSLAVA BABIČKY. VÁCSLAV BABIČKA A JEHO PŘÍNOS ARCHIVNÍ TEORII

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK

„Tenhle Václav Babička archivní je jednička.“(Neznámý autor)

„...archivy uchovávají podstatnou část kulturní zkušenosti lidstva...a tento thesaurus lidské kultury je nevyčerpateľným zdrojem poznání, vědění a moudrosti. Nechápeme-li kulturu jen jako způsob zábavy nebo trávení volného času, ale jako v širším smyslu všechno, čím člověk zušlechťuje a rozvíjí své mnohostranné duševní a tělesné vlohy a jak se snaží poznáním a prací podřídit zemi své nadvládě, pak hlavním smyslem existence archivů je sloužit kultuře, kulturu vstřebávat a věrně uchovávat.“¹ (Václav Babička)

Václav Babička představuje ojedinělou postavu českého archivního myšlení. Nejedná se však o archivního teoretika, který by se nedotknul archivní praxe, ba naopak. Následující text se ovšem bude soustředit na přínos Václava Babičky českému archivnictví zejména na rovině teoretické. Předestře několik tematických okruhů, ke kterým se výrazněji ubíhalo Babičkovu archivní uvažování. Pokud bychom se však měli dotknout všech oblastí i zákoutí, do kterých promluvil, museli bychom se věnovat takřka celé šíři archivních činností. Příspěvek se tedy omezí pouze na vybraná klíčová témata a pokusí se charakterizovat Babičkovu postavení v české archivní teorii. Text vychází v prvním plánu ze systematického přístupu orientovaného podle jednotlivých témat a až ve druhém sledu a pouze v některých momentech zahrnuje historický pohled sledující vývoj a proměny Babičkovu archivního uvažování během doby.

V proslulém příspěvku *Historický a provenienční princip v archivnictví* rozlišuje Václav Babička s Tomášem Kalinou čtyři základní vztahy, jež určují podobu archivních fondů, archiválií a jež jsou příznačné pro archivní činnosti vůbec.² Jedná se o vztah k 1) původci registratury či dokumentu; 2) archivu a archiváři; 3) uživateli; 4) fyzickému nosiči. Odmyslíme-li fyzický nosič, odvodili odtud autoři tři bazální principy, jež vyznačují archivní pole: a) princip provenience; b) princip archivní hodnoty; c) princip archivní informace. Přičemž platí následující vazby: 1–a, 2–b, 3–c (do jisté míry by zde bylo možné spatřovat

¹ Babička, Václav: Archivnictví v systému státní správy, vědy, kultury a informatiky podle nového zákona. In: Vývoj archivnictví v českých zemích a na Slovensku. Mikulov 2005, s. 7–14, zde s. 12–13.

² „Existence archivních fondů a archiválií se zakládá na čtyřech základních vztazích: na jejich vztahu k původci registratury či písemnosti, na jejich vztahu k archivu a archiváři, na jejich vztahu k uživateli a na jejich vztahu k fyzickému nosiči. Tyto vztahy lze pojmenovat jako provenience, archivní hodnotu, archivní informaci a materiálnost archivního fondu či archiválie.“ Babička, Václav – Kalina, Tomáš: Historický a provenienční princip v archivnictví II. Archivní časopis (AČ) 38, 1988, s. 193–206, zde s. 198.

členění předarchivní péče – archivní péče – postarchivní péče³). Ke každému ze zmíněných vztahů, respektive ke každému z deklarovaných principů se Babička podstatně vyjádřil ve svém celoživotním díle.

Následující text začne nejprve představením některých obecných otázek archivní teorie, jak s nimi pracoval Václav Babička. Následně se dotkne vybraných témat spadajících do všech tří postulovaných základních principů archivnictví, kde Václav Babička přispěl k rozvoji českého archivnictví i na poli teoretickém, a to počínaje archivním výběrem/hodnocením, přes zpracování a využívání, archivní informatiku, legislativu, jazyk a terminologii, až k profesi archiváře, obecným úvahám o archivnictví a organizačnímu postavení archivů. Text uzavře pokus vytyčit obecné rysy, jimiž se vyznačovalo archivní myšlení Václava Babičky.

Obecná archivní teorie, archivnictví jako věda

Václav Babička patří mezi těch nemnoho českých archivářů (a to platí nakonec i pro zahraniční archivnictví), kteří považovali archivní teorii pro archivnictví za velice důležitou, snad lze říci i nezbytnou. Teoretickým úvahám se sám věnoval natolik výrazně a původním a podnětným způsobem, že patří nesporně mezi nejvýznamnější teoretiky českého archivnictví vůbec. Teoretické úvahy rozvíjel na mnoha polích archivnictví, na něž upozorníme jednotlivě v následujícím. Zde zmíníme jen několik obecných poznámek o archivní teorii, položíme si v této souvislosti otázku, lze-li u Václava Babičky hovořit o pojetí archivnictví jako vědy a co to pro něj případně znamená, a dotkneme se letmo také provenienčního principu v Babičkově pojetí.

Václav Babička přikládal archivní teorii, metodologii a metodice po celý život eminentní váhu, což lze prokázat na mnoha jeho textech.⁴ Zrcadlí se to rovněž na jeho výzvě zřídit samostatné vědeckovyzkumné pracoviště, jež by se zabývalo archivní vědou, jak zněl dříve mnohem frekventovanější pojem.⁵ Babička se přikláněl ke stanovisku, že archivnictví není pouhou praxí, nýbrž že je a má být současně také vědou. Zařadil se tak mezi některé další, z nichž velkým prosazovatelem vědeckého charakteru archivnictví byl zejména Jaroslav Vrbata. Archivnictví nedisponuje dle Babičky jen určitými teoriemi, což by samo o sobě nedostačovalo v jeho pojetí na to, aby mohlo být považováno za vědu.⁶ Věda je podle něj vyšším stupněm stojícím nad jednotlivými teoriemi. Teorie může být jednotlivá a sama o sobě. Věda začíná ovšem až tam, kde se z jisté množiny teorií vytváří systém, v němž jsou teorie navzájem věcně provázány. Mezi teorie, s nimiž pracuje archivnictví, řadí Babička mimo jiné teorii vzniku a pohybu písemností, teorii spisové služby, teorii dokumentární hodnoty a trvalé dokumentární hodnoty, teorii výběru dokumentů, teorii archivní péče, teorii trvalé dokumentační potřeby a jejího uspokojování atd. Je tedy zřejmé, že Babička nachází teorie pro všechny základní oblasti archivní práce od předarchivní péče až po archivní využívání a dochází k závěru, že tyto teorie propojené jsou a že vytvářejí systém, díky němuž můžeme archivnictví či archivistiku za vědu skutečně označit.

³ Termín „postarchivní péče“ a terminologický neologismus ve výrazech této trojčlenky si vypůjčují od Daniela Doležala.

⁴ Za všechny ostatní srv. například Babička, Václav: Ohlédnutí za seminářem k 25. výročí Státního ústředního archivu v Praze. Zpravodaj pobočky ČVTS 19, 1981, s. 82–111, zde zejm. s. 106.

⁵ Babička, Václav: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví. AČ 32, 1982, s. 129–144, zde s. 132; Babička, Václav: Hledá se nový Muller, Fruin a Feith. 100 let holandské archivní příručky. AČ 48, 1998, s. 201–212, zde s. 206.

⁶ Babička, V.: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví, s. 132–136. Srv. též Babička, V. – Kalina, T., Historický a provenienční princip v archivnictví, s. 193–196.

Aniž bychom zabíhali detailněji do Babičkových analýz, v čem konkrétně spočívá archivní věda, uvedme alespoň některé charakteristiky, s nimiž přichází. Jako předmět archivní vědy spatřuje „dokumentační potřebu člověka a její uspokojování formou dokumentů, dále trvalou dokumentační potřebu člověka a její uspokojování výběrem archiválií, péči o archiválie a studiem archiválií a konečně institucionální a personální zabezpečení činností uspokojujících trvalou dokumentační potřebu. Archivní fond, inventární jednotka a archiválie jako předměty archivní vědy se v tomto schématu skrývají ve druhém okruhu problémů.“⁷ Metod archivní vědy nachází více a řadí mezi ně mezi jinými systémový přístup, statistické metody, rozmanité metody uplatňované v historické vědě, ve filozofii i jinde.

Jako někteří další označoval archivní vědu termínem archivistika, frekventovaným v českém archivnictví zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Termín archivistika však neodložil ani později, objevuje se rovněž v pozdějších Babičkových textech i po přelomu tisíciletí.⁸ Nejvíce se dle Babičky blíží vědám, jako je muzeologie, archeologie či knihověda. Babička důrazně odmítá zařadit archivistiku do rámce pomocných věd historických (dále jen PVH). Naopak PVH zpochybňuje jako celek, když se domnívá, že se jednotlivé PVH již natolik emancipovaly, že se staly samostatnými vědami. Archivistika tedy nepatří mezi PVH a nesmíme ji chápat ani obecně v nížádném slova smyslu jako pomocnou vědu ve službách historie. „*Raison d'être archivistiky tedy nebude pomáhat historii, ale vědecky řešit problémy vlastního oboru archivní činnosti.*“⁹

Václav Babička nevynechal ve svých úvahách ani otázku provenienčního principu, tedy pro archivnictví kámen úhelný.¹⁰ Systematizoval společně s Tomášem Kalinou základní možné interpretace provenienčního principu. Shrňme-li, Babička neomezoval působnost provenienčního principu na úzký rámec úřadu a jeho organizační strukturu, nýbrž rozuměl mu širěji: „*Princip provenience v archivistice znamená, že každý archivní fond a archiválie odráží okolnosti a podmínky svého vzniku, jako jsou historicko-spoločenská situace, historické dění, právní řád, organizace vzniku, spisová služba, podnět vzniku dokumentu, jeho účel, dobový smysl, autorství, příjemectví, způsob vyhotovení a dochování, časové určení, dobová hodnota aj. Tyto rysy časem nepomíjejí, nejsou-li narušeny vnějším zásahem do fyzické nebo informační struktury. Aby se těmto narušením předešlo, stává se princip provenience jednou z organizujících sil všech archivních činností.*“¹¹ Babička koncem osmdesátých let, a nakonec ani později, rozhodně nezamýšlel nabourávat jakési bazální porozumění provenienčnímu principu ve smyslu ctění vzniku a původního uložení dokumentů.¹² Přesto lze z jeho slov vyčíst přinejmenším latentně vykročení směrem k dosti širokému založení provenience. Naznačují to alespoň pasáže, v nichž Babička hovoří o okolnostech a podmínkách vzniku dokumentů, mezi něž počítá tak široké fenomény, jako je „historicko-spoločenská situace“ či „historické dění“. „*Existuje určitá společensko-historická situace a vzniká její psychický odraz v institucích či jedincích, kteří jsou jejími současníky... Obsah tohoto odrazu se materializuje v podobě písemné dokumentace.*“¹³ Podnětný je především ten fakt, že zde při vytyčení mezí provenienčního principu bere v potaz široce pojatý kontext vzniku dokumentů, jenž se neomezuje na úřad samotný a ani

⁷ Babička, V.: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví, s. 135.

⁸ Tak například Babička, Václav: 35. mezinárodní archivní konference u okrouhlého stolu v Reykjavíku. AČ 52, 2002, s. 26–31, zde s. 28.

⁹ Babička, V.: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví, s. 139.

¹⁰ Babička, Václav – Kalina, Tomáš: Provenienční a historický princip v archivnictví. AČ 38, 1988, s. 137–153; tůž: Historický a provenienční princip v archivnictví II., III. AČ 38, 1988, s. 193–206; AČ 39, 1989, s. 2–18.

¹¹ Babička, V. – Kalina, T.: Historický a provenienční princip v archivnictví II., s. 198–199.

¹² „...navržený výklad principu provenience se jednoznačně orientuje na vznik a původní uložení dokumentu a nepřipouští žádnou relativizaci a posuny tohoto pojmu...“ Tamtéž, s. 199.

¹³ Tamtéž, s. 201.

na zařazení úřadu v síti státní (či jakékoli jiné) správy a který rozumí dokumentu svým způsobem jako zrcadlu odrážejícímu dění okolo sebe v celé jeho rozmanitosti.

Babičkově rozumění provenienčnímu principu tak v tomto ohledu kráčí v určité míře podobným směrem, jakým se vydala archivní teorie zejména v anglofonním prostoru v téže době a v rozvinutější podobě spíše až od let devadesátých. Lze odkázat zejména na teorii makro-hodnocení (macroappraisal), jak ji vyvinul v Kanadě Terry Cook.¹⁴ Babičkovy úvahy však zůstaly na tomto poli dále nerozvíjené a jeho úsilí se v devadesátých letech zaměřilo již trochu jiným směrem, mimo jiné k organizaci českého archivnictví či k archivní legislativě.

Přejdeme nyní ke konkrétním tématům na poli archivní teorie, v nichž zazněl markantněji hlas Václava Babičky.

Archivní výběr/hodnocení

Archivní výběr či můžeme říci hodnocení (listinných) dokumentů nepatřilo mezi Babičkovy eminentní oblasti zájmu na rozdíl například od jiné významné postavy české archivní teorie, totiž Jaroslava Vrbaty. Můžeme zde alespoň zmínit Babičkovu tendenci určovat ke zničení větší procento archiválií, než jak tomu bylo doposud. Stručně řečeno ničit spíše více než méně. „*Snad to zní kacířsky, nehájím-li tu opatrnický postoj, ale zkušenost nám ukazuje, že vědecké poznání minulosti je možné dokonce i pro období, v nichž byly nejzávažnější dokumenty záměrně zničeny.*“¹⁵ A Babička pokračuje: „*Proto bude myslím možné s klidným svědomím opustit úzkostlivé a bojácné posuzování dokumentární hodnoty archiválií, jež vede ke starožitnictví a má na zřeteli spíše různé koničkářství než potřeby historické vědy a vědeckotechnického či přírodního výzkumu.*“¹⁶

Babička zcela správně podotýká, že čím více dokumentů uchováme, tím se snižuje jejich vypovídací hodnota. Mezi kvantitou dokumentů a jejich (historickou) hodnotou tak vlastně panuje vztah nepřímé úměry. Babička to lapidárně shrnuje: „*Skutečnost, že historik raději studuje radikálně proskartovaný fond než masu bezvýznamných písemností, v níž tu a tam narazí na faktograficky vydatný dokument, nabádá k větší přísnosti při výběru archiválií.*“¹⁷

Babička se shoduje s Vrbatou jednak v tvrzení, že je třeba radikálněji omezovat přísun archiválií do archivu ve smyslu zmenšení procenta dokumentů vybíraných jako archiválie. Jednak je jim společný důraz na vědeckost přístupu k výběru archiválií (u Babičky se projevuje prakticky ve všech oblastech archivnictví). Pro Babičku do určité míry platí totéž, co bylo detekováno jako charakteristické u Vrbatova archivně teoretického myšlení, totiž vědeckost – objektivita – teorie,¹⁸ přičemž u vědeckosti to platí nejvíce. V jistém smyslu příznačná je podobnost mezi Babičkovou nadějí v možnost uplatnění některých matematických postupů nejen při archivním výběru a Vrbatovou vírou v možnost stanovování vzorců a rovnic, jež by mohly exaktně určovat podobu archivního výběru/hodnocení. U obou se vyjadřuje přesvědčení o možnosti plodného přejímání některých metod aplikovaných v přírodních vědách v archivnictví.¹⁹

¹⁴ Srv. Čtvrtník, Mikuláš: Teorie „macroappraisal“ v pojetí Terryho Cooka a otázka archivního hodnocení. AČ 59, 2009, s. 314–336.

¹⁵ Babička, Václav: Ohlédnutí za seminářem k 25. výročí Státního ústředního archivu v Praze, s. 90.

¹⁶ Tamtéž, s. 90–91.

¹⁷ Tamtéž, s. 101.

¹⁸ Čtvrtník, Mikuláš – Kahuda, Jan: Jaroslav Vrbata a teorie výběru/hodnocení dokumentů. AČ 63, 2013, s. 197–213, zde s. 203.

¹⁹ Srv. tamtéž, s. 203–204. U Babičky najdeme porůznu dokladů pro takové tvrzení mnoho.

Archivní zpracování a využívání

Oblast archivního zpracování patří společně s archivní informatikou mezi patrně dva nejvýznamnější předměty Babičkovy zájmu i teoretických úvah. Babička vydal množství textů k různým otázkám v této oblasti. V archivní obci je dobře známa Babičkovy studie z devadesátých let *Vymezení archivního fondu*.²⁰ Její síla se odrazila ve skutečnosti, že se stala více či méně metodikou pro určování, jak zakládat archivní fondy a vymezovat jejich hranice.

V osmdesátých letech se v rámci archivního zpracování Babičkovy teoretické úvahy zaměřily zejména směrem k otázce tzv. jednotného formuláře archivního inventáře a k archivním rejstříkům. V roce 1980 vyhlásil SÚA tematický úkol *Jednotný formulář archivního inventáře*. Cílem bylo vytvořit jednotný formulář archivních pomůcek, který by sloužil jako informační báze, z níž by byla data vkládána do *Archivního automatizovaného informačního systému* (ARCHAIS). Václav Babička společně s Tomášem Kalinou vytvořili návrh, jak by mohl vypadat formulář inventární karty, do níž by měly být vkládány popisné údaje, metadata o dokumentech.²¹ Velmi detailně definovali, co a jak by mělo být do inventárních karet vyplňováno. Jednalo se o vlastně o hotovou metodiku pro takové vyplňování a nakonec svým způsobem o metodiku archivního popisu. Tehdy platná *Základní pravidla pro zpracování archivního materiálu* (1960) představovala pro autory východisko, které však bylo na některých místech modifikováno a některé jeho nepřesnosti upraveny. Autory koncipovaný jednotný formulář inventární karty měl pak představovat „přesný návod pro inventarizaci“.²² Současně měl do budoucna umožnit aplikovat postupy automatizovaného zpracování dat obsažených v archivních pomůčkách.

Jednotný formulář archivního inventáře, koncipovaný Václavem Babičkou a Tomášem Kalinou měl plnit podobnou funkci, jakou si předsevzala nová *Základní pravidla pro zpracování archiválií* publikovaná čerstvě v roce 2013. Ač je projekt jednotného formuláře archivního inventáře nyní mrtvý, Babička zde vykročil směrem, který začal být nově promyšlen a realizován o dalších více než 20 let později, a prokázal svůj dobrý odhad aktuálních otázek archivního řemesla a oprávněnost některých svých vizí.

Téma archivních rejstříků souvisí s prve uvedeným. Václav Babička se jimi v osmdesátých letech podrobně zabýval a sepsal o nich i velmi dobré teoretické texty, jež se opět můžou stát přinejmenším pomocnou metodikou pro jejich vytváření.²³ Upozorňuje, že při tvorbě rejstříků dochází k druhotné komprimaci a rovněž posunu významu obsahu dokumentů, když první komprimace a významový posun nastává již při vytváření inventárních záznamů. Mnoho pozornosti pak věnuje jazykové stránce věci, což je ostatně příznačný rys Babičkovy archivně teoretického uvažování (zájem o jazyk se projevil i na jeho vysokoškolském vzdělání, když absolvoval kombinaci oborů historie-čeština). Zkoumá roli skloňování jmen, různost vidů, mnohovýznamovost slov, fenomén vytržení slov z kontextu, vytváříme-li jednoslovná rejstříková hesla atd. Všimá si také lidského faktoru při utváření rejstříkových hesel. Různí archiváři vytvářejí různá hesla, výrazům je přikládána rozdílná váha. Jeden archivář užívá spíše obecnější hesla, jiný naopak konkrétnější. Babička se tudíž přimlouvá za zavedení „řízeného slovníku hesel a systematické řazení

²⁰ Babička, Václav: *Vymezení archivního fondu*. In: *Evidence jednotného archivního fondu* (Archivní teorie, metodika a praxe 8). Praha 1994, s. 41–47.

²¹ Babička, Václav – Kalina, Tomáš: *Jednotný formulář archivního inventáře*. Zpravodaj pobočky ČVTS 18, 1981, s. 87–147; tíž: *Výsledky připomínkového řízení k návrhu jednotného formuláře archivního inventáře*. Zpravodaj pobočky ČVTS 28, 1985, s. 83–131.

²² Babička, V. – Kalina, T.: *Jednotný formulář archivního inventáře*, s. 89.

²³ Babička, Václav: *Poznámky k tvorbě archivních rejstříků*. AČ 34, 1984, s. 203–210; Babička, Václav: *Druhy rejstříků*. AČ 36, 1986, s. 198–217.

rejstříkových hesel (vedle abecedního)²⁴. Takový řízený slovník by měl omezovat pojmovou nepřesnost. Současně navrhuje vytvářet rejstříkové věty a nikoliv pouze izolovaná jednoslovná rejstříková hesla, čímž lze podle jeho názoru čelit významovému posunu při tvorbě rejstříků. Rejstříkové věty totiž zachovávají logické a sémantické struktury obsahu dokumentů. Babička nakonec dochází k obecnému závěru, že dosavadní třídění rejstříků není dostatečné a přesné, a předkládá tudíž vlastní návrh možné klasifikace rejstříků.²⁵

Téma archivních rejstříků se rozprostírá od oblasti archivního zpracování až po archivní využívání, zde konkrétně vyhledávání. Pokud bychom odkázali na tři základní principy v archivnictví, jak je Babička předpokládal, pak by se archivní rejstříky vztahovaly k principu provenience a principu archivní informace, ale z jisté části nakonec i k principu archivní hodnoty, alespoň vezmeme-li v potaz archivářovu individualitu a subjektivitu při stanovování rejstříkových hesel. Intence Babičkových úvah však rozhodně směřuje k zúžení prostoru pro archivářův subjekt v této doméně (a nakonec nejen v ní, ale i v dalších oblastech archivnictví). Zřetelně se to projevuje mimo jiné na metodě tzv. sémantického analyzátoru archivních informací, již se Babička snažil aplikovat v archivní doméně.²⁶ Pokus to byl v českém archivnictví jistě původní, ač v archivní sféře, pokud je mi známo, dále prakticky nerozvíjený. Jednalo se, stručně řečeno, o relativně sofistikovaný postup, jakým způsobem přiřazoval jednotlivým heslům, slovům patřičné významy, které vystihují určité obecnější rysy daného slova. Vlastně se jednalo o přiřazování obecnějších pojmů vybraným heslům/slovům („lexikálním jednotkám“), tak aby vyjadřovaly patřičně jejich správný význam. Tak například slovu „pivovar“ Václav Babička s Jiřím Vaněčkem přiřadili významy „komplex zařízení“, „vyrábět“, „tekutina“, „alkohol“. Pro každý význam by pak byl stanoven určitý tzv. sémový ekvivalent ve formě kombinace dvou písmen, tzv. sémů. Autoři pak předpokládali existenci tezauru sémů. Výhoda metody sémantického analyzátoru měla spočívat v tom, že by při archivním vyhledávání byly kombinovány určité obecnější významy, sémy a na základě jejich průniku by badatel, uživatel, hledač nacházel nejlépe odpovídající ekvivalentní slova, výrazy. Zjednodušeně řečeno se jednalo vlastně o kombinatorickou práci podle určitých stanovených pravidel s čímsi, co se dnes označuje jako klíčová slova. Koncem osmdesátých let dochází Babička k závěru, že prozatím je stále ještě mnohem vhodnější, respektive účinnější vyhledávání formou klasického rejstříku k inventáři než metodou sémantického analyzátoru.²⁷

Můžeme snad shrnout, že se na tomto poli zřetelně ukázal Babičkův celoživotní zájem o jazykovou otázku v archivnictví. Rovněž ve svých úvahách otevíral problematická místa, jež nabudou na důležitosti koncem 20. století i v naší současnosti, předznamenal zejména fenomén dnes označovaný nejčastěji jako tzv. autoritní záznamy,²⁸ ale dotknul se i otázek sofistikovanějších způsobů vyhledávání, které nakonec zůstávají aktuální i dodnes. Zejména se stále intenzivněji vynořují v prostředí webu, kde takřka nekonečné množství informací vyžaduje stále náročnější postupy v jejich vyhledávání, aby hory a hory dostupných dat nakonec jejich „hledáče“ nezavalily a nestaly se ve výsledku nakonec nedostupnými.

²⁴ Babička, V.: Poznámky k tvorbě archivních rejstříků, s. 207.

²⁵ Definitivní schéma viz Babička, V.: Druhy rejstříků, s. 213.

²⁶ Babička, Václav – Vaněček, Jiří: Pokus s metodou sémantického analyzátoru na archivních informacích. Zpravodaj pobočky ČVTS 36, 1989, s. 67–84.

²⁷ Tamtéž, s. 84.

²⁸ K národním autoritám České republiky srv. <http://authority.nkp.cz/> (webové citace uváděny k datu 9.12.2013). Srv. též například Mezinárodní standard pro archivní autoritní záznamy korporací, osob a rodů ISAAR (CPF). V českém překladu dostupný na http://asta.nacr.cz/data/fil_1831.pdf.

Archivní informatika (automatizace v archivnictví)

Snad nejvýznamnější prostor vůbec věnoval Václav Babička oblasti *archivní informatiky* a její aplikaci a využití v archivním prostředí. Je zde jistě možné volit i jiné výrazy, jež lze na tomto místě považovat za ekvivalentní, tak například *automatizace* či *informační technologie* v archivnictví, termín frekventovaný zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech, *výpočetní technika*, *elektronizace*, *informatika* apod. Domnívám se však, že se můžeme pro přehlednost přidržet termínu *archivní informatika*. Použil jej ostatně i samotný Babička již koncem sedmdesátých let s odkazem na francouzské archivnictví. Hovořil o něm jako o novém archivním oboru, který se zabývá využíváním výpočetní techniky a informačních systémů v archivnictví v jeho nejrůznějších činnostech a oblastech²⁹ (Babičkova slova o novém archivním oboru se potvrdila i na univerzitní rovině dokonce přímo na francouzské École nationale des chartes (ENC) v Paříži, o níž v této souvislosti Babička rovněž hovoří. V době sepsání tohoto textu se však jednalo o první vlašťovky v této doméne zejména v podobě prvních disertačních prací věnujících se archivní informatice. Dnes – a není tomu tak dlouho – disponuje ENC již samostatným oborem magisterského stupně nazvaným „digitální technologie aplikované na historii“ – „technologies numériques appliquées à l'histoire“).

Největší akcent v Babičkově myšlení zaujímala archivní informatika ovšem zejména v prvních dvou desetiletích jeho archivního působení, tedy v sedmdesátých a osmdesátých letech s dozvuky v letech devadesátých. Později, nesporně jistě rovněž z důvodu zejména organizační vytíženosti, neměl již tolik prostoru tak důkladně sledovat vývoj v této oblasti.

Již v prvních letech svého archivního působení (ve Státním ústředním archivu pracoval od roku 1972) poukazyval na potřebu propojovat archivnictví s výpočetní technikou.³⁰ Podílel se na činnosti pobočky Československé vědeckotechnické společnosti při SÚA v Praze existující při centrálním archivu českého státu od konce roku 1972 (členem byl od jejího založení, předsedal jí pak v letech 1985–1990) a sepsal dvě souhrnné reflexe její činnosti k pěti a desetiletému jubileu trvání pobočky.³¹ Babičkovy texty v této oblasti můžeme rozčlenit do následujících skupin: původní studie; studie převážně informativního charakteru; zprávy z konferencí, seminářů, přednášek, služebních cest; překlady.

Vezmeme-li jednotlivé skupiny v opačném pořadí, pak již na překladech zahraničních textů se ukazuje příznačný rys Babičkovy archivní práce nejen v oblasti informačních technologií nýbrž obecně, totiž velmi široký přehled po literatuře ke sledované oblasti, a to mnohdy po až překvapivě současných textech. Udivující je to o to více v době, kdy byl přístup k zahraniční literatuře značně omezen.³²

Babičkův zájem v oblasti informačních technologií v archivnictví vrcholil koncem sedmdesátých let a pak zejména v osmdesátých letech. Ukazuje se to také na enormním

²⁹ Babička, Václav: *Archivy a informatika ve Francii*. Zpravodaj pobočky ČVTS 14, 1979, s. 100–157, zde s. 100.

³⁰ Babička, Václav: 5 let pobočky České vědeckotechnické společnosti při Státním ústředním archivu v Praze. AČ 27, 1977, s. 218–222, kde například na s. 218 píše: „*Přicházejí-li proto podněty pro rozvoj archivnictví také z nearchivní oblasti, není třeba to chápat jako podléhání módním trendům technizace a automatizace, ale jako doklad o přirozeném spojení archivnictví se životem společnosti.*“

³¹ Babička, V.: 5 let pobočky České vědeckotechnické společnosti při Státním ústředním archivu v Praze; Babička, V.: *Vědeckotechnická revoluce a archivnictví*.

³² Tak například Clouas, Ivan: *Organizace a činnost oddělení archivní informatiky Federálního archivu USA*. Zpravodaj pobočky ČVTS 21, 1982, s. 136–146 (překlad článku *Machine readable Archives Division*, který byl publikován roku 1980 v *Note d'information*); či překlad rozsáhlé studie z francouzštiny původně publikované roku 1969 v *Gazette des Archives*, jejímž autorem je Blaquièrre, Henri: *Mikrofilm v archivech – aspekty teoretické*. Zpravodaj pobočky ČVTS 21, 1982, s. 110–135 (přeložil V. Babička společně s T. Kalinou, originální název studie *Le microfilm dans les Archives*).

množství jak studií, tak i zpráv z přednášek, konferencí, domácích i zahraničních služebních cest apod., jež Babička publikoval zejména ve Zpravodaji ČSVTS a případně i dalších archivních periodikách (AČ, případně i jinde). Jeho zájem zde platil skutečně rozmanitým oblastem, ať se jednalo obecně o *automatizované zpracování informací*, informační systémy a technologie,³³ výzkum v této oblasti,³⁴ hardwarové vybavení,³⁵ databáze,³⁶ informační systémy z oblasti práva³⁷ atd. Přirozeně Babičkovým klíčovým zájmem byly informační systémy uplatňované či uplatnitelné v oblasti archivnictví.³⁸

Množství informativních studií ke sledované oblasti archivní informatiky odkrývá další z obecných rysů Babičkova myšlení a práce, totiž důkladnost a informačně vyčerpávající způsob podání daného tématu. Není rozhodně náhodou, že zde často narážíme na velmi rozsáhlé a detailně vypracované texty. Vedle referencí o konkrétních systémech, aplikacích, databázích³⁹ to jsou Babičkovy přehledové studie o stavu archivní informatiky, automatizace ve vybraných zahraničních zemích. Dostí důkladně tak koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let popsal stav v tehdejší sovětské,⁴⁰ západoněmecké⁴¹ a francouzské archivnictví, přičemž posledně jmenovanému věnoval prostoru nejvíce.⁴² I zde se projevuje Babičkova výrazná orientace na frankofonní archivní prostor, jež kořeně z velké míry v Babičkově účasti na mezinárodní archivní stáži STIA (Stage technique international d'archives) ve Francii v roce 1979, což dokládá také fakt, že citované studie publikoval během tří let po svém návratu z Francie.

Na závěr můžeme zmínit některé Babičkovy studie z oblasti archivní informatiky, které nejsou vysloveně informativní a kde přichází Babička výrazněji s určitými vlastními stanovisky a závěry. Spojuje je autorovo přesvědčení o pozitivním přínosu aplikace informačních technologií v archivnictví. Uvědomuje si nesmírnou akceleraci vývoje v této oblasti a i z tohoto důvodu vyzývá k rychlému zavádění automatizace do archivních činností.⁴³

Na omezeném prostoru této studie nelze detailně sledovat konkrétní otázky a témata, jimiž se v oblasti archivní informatiky zabýval Václav Babička během posledních tří či

³³ Například Babička, Václav: Zpráva o kurzu 317 – Automatizované zpracování informací a informační soustavy – pořádané institutem pro doškolování Federálního statistického úřadu v Praze. Zpravodaj pobočky ČVTS 12, 1978, s. 51–57.

³⁴ Mimo mnohé jiné Babička, Václav: Informatika 81 v kontexte výsledkov výskumu. Zpravodaj pobočky ČVTS 19, 1981, s. 138–145.

³⁵ Babička, Václav: Elektronizace a automatizace 83, Zpravodaj pobočky ČVTS 25, 1983, s. 227–228.

³⁶ Mj. Babička, Václav: Banky dat z hlediska efektivnosti, Zpravodaj pobočky ČVTS 28, 1985, s. 139–142.

³⁷ Srv. Babičkova zpráva o připravované informační databázi ASPI, již zmáe dodnes, Babička, Václav: Beseda o Automatizovaném systému právních informací. Zpravodaj pobočky ČVTS 19, 1981, s. 130–138.

³⁸ Mj. Babička, Václav – Kalina, Tomáš: Tematický zájezd do PLR „Vzdělávání podnikových archivářů“ – „Archivní informační systém AZAK“. AČ 39, 1989, s. 93–98; Babička, Václav: Možnosti aplikace počítačů ke zpracování archivních informací. Zpravodaj pobočky ČVTS 27, 1985, s. 243–245; týž: Seminář „Technické podmínky šíření archivních informací“. AČ 37, 1987, s. 36–39.

³⁹ Například Babička, Václav: Informační systém BADADUQ. Zpravodaj pobočky ČVTS 15, 1979, s. 31–43.

⁴⁰ Babička, Václav: Automatizace v sovětském archivnictví. Zpravodaj pobočky ČVTS 25, 1983, s. 33–46.

⁴¹ Babička, Václav: Automatizace v západoněmeckém a francouzském archivnictví. Zpravodaj pobočky ČVTS 18, 1981, s. 47–67.

⁴² Tamtéž; dále pak jde zejména o nejrozsáhlejší studii, v níž Babička referuje o rozmanitých informačních systémech využívaných ve francouzském archivnictví, a totiž Babička, V.: Archivy a informatika ve Francii; zmínit lze i příspěvek Babička, Václav: Dvě cesty francouzských archivářů k dokonalejšímu využívání archiválií. In: 25 let Státního ústředního archivu v Praze. Příspěvky z odborného semináře konaného ve dnech 19. a 20. září 1979. Praha 1980, s. 173–174.

⁴³ „Vědecký a technický pokrok jde ve sféře automatizace tak rychle kupředu, že systém, který se bez alespoň experimentálního provozu připravuje déle než dva až tři roky, stává se již v době uvedení do provozu zastaralým.“ Babička, Václav: Automatizace archivních činností. In: XV. mikulovské sympozium 24. a 25. října 1985. Archiv v socialistické společnosti, Praha 1986, s. 29–39, zde s. 38.

čtyř desetiletí. Mezi inovativní původní studie lze zařadit například texty, které reflektují možnosti využití výpočetní techniky pro vytváření archivních rejstříků⁴⁴ a našli bychom mnoho dalších oblastí archivní informatiky, v nichž se Babička originálně vyjádřil. Pokud bychom se tedy měli pokusit alespoň o rámcové syntetizující shrnutí, lze říci, že Babička po celý život vnímal informační, výpočetní technologie, automatizaci či prostě archivní informatiku jako cosi, co má zásadní dopad na archivnictví a čehož vliv bude nejspíše stále slílit. Ač zkraje osmdesátých let tvrdil, že nelze mluvit o vědeckotechnické revoluci v archivnictví, nýbrž spíše o jejích dopadech na archivnictví,⁴⁵ vždy zastával tezi, že se sféry informatiky a archivnictví budou velmi významně prostupovat. Již v polovině osmdesátých let hovoří Babička dokonce o „novém způsobu myšlení“, který se bude vynořovat u archivářů ve spojitosti s pronikáním informatiky do archivního světa.⁴⁶ Podobně razantní vyjádření o něj uslyšíme ještě koncem devadesátých let, kdy se ve své vynikající syntetizující studii *Hledá se nový Muller, Fruin a Feith* v souvislosti s nebývalými proměnami v oblasti elektronického světa dokonce odvolává na termín „paradigma“ Thomase Kuhna. *„Změny, které produkuje výpočetní a spojovací technika v oblasti tvorby a šíření dokumentů a informací jsou tak zásadní, že vytvářejí v archivnictví půdu pro vznik nového paradigmatu. Aby nedošlo k mýlce – tradičnímu archivnictví zdaleka nezvoní hrana a jistě bude trvat i nadále, ale vedle něj paralelně bude vznikat archivnictví elektronického věku s vlastním paradigmatem. Jsme svědky i aktéry dějinné kulturní události, jakou je zrod nové generace paměti.“*⁴⁷

Babička zde neuzavírá pojem paradigmatu do úzkého rámce archivnictví či archivnictví jako vědy, nýbrž rozumí mu v širším slova smyslu a má zde přinejmenším latentně na mysli – alespoň jak já se domnívám – proměnu lidského myšlení jako takového, a to nikoli pouze archiváře nýbrž člověka vůbec. Takovou intenci v této souvislosti minimálně naznačuje jeho periodizace archivnictví a snad i lidského myšlení vůbec. Babička nahlíží oblast archivnictví z perspektivy paměti, dějin paměti a shledává v tomto ohledu tři podstatné fáze v jeho vývoji. Jednak je to (1) epocha před vynálezem písma, kdy se jedná pouze o fyziologickou paměť. Následuje (2) epocha od vynálezu písma do vzniku elektronických systémů (výpočetní techniky) a dějinný vývoj, alespoň prozatím, uzavírá (3) „třetí generace paměti lidské společnosti“, jež počíná vznikem elektronických systémů a odpovídající „typ“ paměti Babička označuje souslovím „paměť elektronických systémů“.⁴⁸

V kontextu periodizace proměny paměti se projevuje pro Babičku – a to v průběhu celého jeho archivního působení – příznačný rys, jež bychom snad mohli pojmenovat s jistou literární licencí jako **elektronický optimismus**. Mohli bychom mu rozumět rovněž jako určitému derivátu Babičkova obecnějšího archivního optimismu či archivního osvícenství, o němž bude řeč v závěru práce. Je jistě patrný již z předchozích pasáží a zde se projevuje ještě v dalším ohledu. Babička shledává v „paměti elektronických systémů“ nástroj, kterým se lze, alespoň prozatím, vyrovnávat s enormním nárůstem kvantity dokumentů během celého 20. století. Vyjadřuje se o ní na konci devadesátých let jako o „objemné, poměrně spolehlivé a umožňující rychlý a snadný přístup ke svému obsahu“.⁴⁹ U Babičky

⁴⁴ Například Babička, Václav: Využití počítače pro zpracování rejstříků k archivním pomůckám. AČ 36, 1986, s. 133–140.

⁴⁵ Babička, V.: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví, s. 130.

⁴⁶ „Váhavost a zdoluhavost a jakékoli dílčí či kompromisní řešení přínos automatizace neprokáží... Automatizace v našem archivnictví vyžaduje nyní především odvážné, pracovité, vytrvalé a vynalézavé archiváře, kteří dokáží přenést svou vitalitu do tvorby a realizace nových pracovních postupů, kteří dokáží stvořit nový způsob myšlení, neustále tvořivý a obrozující se.“ Babička, V.: Automatizace archivních činností, s. 38.

⁴⁷ Babička, Václav: Hledá se nový Muller, Fruin a Feith, s. 208.

⁴⁸ Tamtéž, s. 208–209.

⁴⁹ Tamtéž, s. 209.

nenajdeme výraznější skeptický hlas vyjadřující se o elektronickém světě a jeho pronikání do světa archivního. Elektronický optimismus nebyl nakonec v porevoluční době vlastní jen Václavu Babičkovi, nýbrž stal se příznačným z velké míry i pro celou českou společnost konce 20. století, minimálně pro její mladší generace. Určité varovné signály i některé kritické hlasy, jež se začaly vynořovat v souvislosti mezi jiným s elektronickými systémy spisové služby, s archivováním rozmanitých databází, s webovým obsahem atd., u Babičky ještě výrazněji nezaznívají. Ovšem to neznamená, že by si neuvědomoval některá problematická místa s tím spojená.

Václav Babička se nebál ani vizionářských pohledů do budoucího vývoje archivního řemesla. Zejména ohledně nebyvalého rozmachu internetu klade Babička některé metodologicky pozoruhodné a případné otázky. Koncem devadesátých let správně upozorňuje, že archivnictví zatím přesně neví, co si má s webovým prostorem počít. Archivnictví se bude muset zamyslet nad tím, co má či nemá dělat s nekonečným množstvím informací na webu. „*Archivuje to všechno někdo, nebo vybírá něco z toho pro archivaci?*“, ptá se Babička.⁵⁰ Potíží zde však dle autora není pouze kvantita informací zahrnutých na internetu, nýbrž nachází i další velmi zajímavé otázky: „*A kdo je tu vlastně původcem, když zprávu, dokument nebo článek umístí na Internet někdo jiný než autor? A je vlastně původ tak důležitý, pokud není součástí věrohodnosti zprávy, nebo pokud původce nevyžaduje odezvu? Nemí spíše důležitý uživatel a kombinace informací, které získal...*“⁵¹ Babička zde i s ohledem na původní otázku studie i její samotný název, v němž vyzývá k nalezení nového Mullera, Feitha a Fruina napadá a problematizuje samotný pojem provenience, tedy základní stavební kámen archivnictví.

V budoucnu rovněž předpokládá proměnu osobních fondů. Předpokládá, že „*informatizace a computerizace současného života bude mít na obsah a strukturu osobních fondů podobný dopad jako svého času telefonizace, v jejímž důsledku začalo ubývat osobní korespondence. Pokud se do archivů nepřenesou obsahy osobních počítačů a notebooků významných osobností, pak z jejich osobních fondů začnou mizet i rukopisy projevů, článků a vědeckých prací a podkladový materiál k nim.*“⁵² Babička tak v náznaku předestřel oblast, jež je stále častěji diskutována v zahraničním archivnictví, zejména v anglofonním světě a jež se stala důležitým výzkumným tématem například současného významného archivního teoretika Richarda J. Coxe.⁵³

Archivní legislativa

Archivní právo patří mezi další oblasti zájmu Václava Babičky. Začal se jím hlouběji zaobírat od počátku devadesátých let.⁵⁴ Souviselo to přirozeně s jeho nástupem nejprve na místo zástupce ředitele SÚA (1990–1992), následně ředitele SÚA (1992–2000) a nakonec na pozici ředitele Archivní správy (od roku 2008 Odboru archivní správy a spisové služby) Ministerstva vnitra ČR (2000–2011). Jeho zájem podmiňovala rovněž zastaralost archivní legislativy na počátku porevoluční doby a práce na její obměně.

Již zkraje devadesátých let učinil Václav Babička poznámku, že by se nový archivní zákon neměl nazývat „o archivnictví“, nýbrž měl by to být zákon „o archiváliích“. Měl by totiž určovat zásady péče o archiválie nezávisle na tom, zda-li se jedná o soukromoprávní či

⁵⁰ Tamtéž, s. 211.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Tamtéž, s. 212.

⁵³ Srv. například Cox, Richard J.: *Personal Archives and a New Archival Calling. Readings, Reflections and Rumination.* Duluth, Minnesota 2008.

⁵⁴ K připravované novele č. 343/1992 Sb. zákona č. 97/1974 Sb., o archivnictví srv. Babička, Václav: *Pojetí archiválií v novém archivním zákoně.* Zpravodaj pobočky ČIS 40, 1992, s. 5–10.

veřejnoprávní archivy či jiné formy „vlastnictví“ archiválií.⁵⁵ Rovněž se přimlouvá za pojetí archiválií jako předmětu veřejného zájmu.

Ještě před vydáním archivního zákona č. 499/2004 Sb. analyzoval organizaci českého archivnictví, jak by měla být kodifikována v připravovaném zákoně,⁵⁶ a sepsal přehlednou reflexi a prakticky komentář k tomuto zákonu, který byl v době sepsání studie ve fázi druhého čtení v Poslanecké sněmovně.⁵⁷ Srozumitelně zde uvedl do podstatných bodů zákona a porovnal jej se stávající legislativní úpravou archivnictví. Po vydání téhož zákona se pak opět zamýšlel nad některými obecnými charakteristikami českého archivnictví, tehdy již nově právně kodifikovaného.⁵⁸

Zvláštní téma představovala legislativa vztahující se k církevnímu archivnictví. Václav Babička shromáždil v této souvislosti mimo jiné obsáhlé informace o tom, jak je legislativně řešeno v zahraničních zemích.⁵⁹ Pro autora příznačným způsobem stavěl opět na rozsáhlé literatuře k danému tématu a prokázal svoji širokou obeznamenost se situací nejen u nás, ale i v zahraničí.

Dotkl se nakonec i dějin archivní legislativy, zejména v souvislosti se zkoumáním historických počátků SÚA. Když zkoumal situaci po druhé světové válce a přípravné období před vznikem SÚA, vycházel výrazně ze studia tehdejšího návrhu archivního zákona.⁶⁰

Václav Babička se rovněž důkladně věnoval palčivé otázce archivnictví a archivního práva, totiž napětí mezi svobodným přístupem k informacím a ochranou informací, jež považuje za jednu z nejsložitějších archivářských činností.⁶¹ Studii věnující se této otázce sepsal již po vydání zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ale ještě před vstoupením v platnost zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a v době platnosti zákona o archivnictví č. 97/1974 Sb. ve znění novely č. 343/1992 Sb., která však nepozbyla na aktuálnosti dodnes. Detekuje spor zákona č. 106/1999 Sb. s archivním zákonem, v němž již tehdy byly zahrnuty ochranné třicetileté lhůty (na rozdíl od původní podoby zákona, ve kterém byly ochranné lhůty ještě delší, a to padesát let).⁶² Řešení vidí v tom, že archivy budou odkazovat žadatele na původce archiválií či jeho právního nástupce. Jiné sporné místo Babička spatřuje tam, kde by se jednalo o nezpracovaný fond. Zde přichází se zajímavým, leč alespoň v dnešních podmínkách nerealizovatelným nápadem. Bude-li to materiál skutečně nedohledatelný, fond bude v rozsypu či neexistují-li předávací seznamy či jiné vyhledávací pomůcky, „*pak by měl informaci pro žadatele vyhledat a poskytnout sám pracovník původce fondu na místě v archivu. Možná by tento postup působil výchovně na pracovníky spisové služby u původců.*“⁶³

Uvědomuje si také další potíž, že totiž osobní údaje (a další chráněné údaje – obchodní tajemství atd.), které mají být chráněny, jsou rozesety porůznu v archivním materiálu a nelze je „dost dobře předvídat“ a není v silách archivářů veškerý materiál projít stránku po stránce a zjistit, zda-li dokumenty obsahují chráněné údaje či nikoliv. Navrhuje vedle určitých možností podle jiného počítání skartačních lhůt než jen podle vzniku dokumen-

⁵⁵ Babička, Václav: Koncepce budoucí organizace a řízení českého archivnictví. Zpravodaj pobočky ČIS 38, 1991, s. 1–16, zde s. 6.

⁵⁶ Babička, Václav: K reformě veřejné správy. Zpravodaj pobočky ČIS 48, 2004, s. 5–12.

⁵⁷ Babička, Václav: Legislativní úprava archivnictví – východiska a cíle. AČ 54, 2004, s. 1–21.

⁵⁸ Babička, V.: Archivnictví v systému státní správy, vědy, kultury a informatiky podle nového zákona, s. 7–14.

⁵⁹ Babička, Václav: Legislativní úpravy církevního archivnictví. AČ 44, 1994, s. 129–136.

⁶⁰ Babička, Václav: Poválečné snahy o zřízení ústředního archivu. Do ustavení Státní archivní komise. AČ 44, 1994, s. 194–216. Srv. též Týž: Vznik Státního ústředního archivu. AČ 45, 1995, s. 10–24.

⁶¹ Babička, Václav: Právo na informace a ochrana informací. In: Archivy a zítřek. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 22.–23. září 1999 v Jindřichově Hradci, Jindřichův Hradec 2000, s. 65–69, zde s. 69.

⁶² Viz § 11, odst. 1 a 2 zákona č. 97/1974 Sb., o archivnictví a tentýž paragraf a odstavce v novele č. 343/1992 Sb.

⁶³ Babička, V.: Právo na informace a ochrana informací, s. 67.

tu také řešení, že „*badatel poskytne záruku, že při užití informací bude zachována lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a že bude chráněno dobré jméno osob, jichž se chráněné informace týkají. Toto řešení formou např. čestného prohlášení je dobré uplatňovat i tehdy, kdy badatel nepředpokládá studium chráněných informací, ale kdy se takové informace mohou neočekávaně v archivním fondu vyskytnout.*“⁶⁴ Dnešní Úřad na ochranu osobních údajů by se patrně s takovým postupem nespokojil, ale osobně mi takové východisko připadá jako docela elegantní, pro archiv realizovatelné, vyhovující z hlediska časného předkládání archiválií veřejnosti a skrývá v sobě ještě jeden rys – badatelskou odpovědnost. Situace by totiž neměla být stavěna tak, že archiv je jediný, jenž nese odpovědnost za eventuálně nesprávné předložení osobních údajů určité osoby, ale měla by být více zdůrazněna odpovědnost badatele, který takový osobní či jinak chráněný údaj zneužije.

Oblast archivní legislativy můžeme uzavřít lapidární poznámkou na okraj, již zmínil Václav Babička na závěr zprávy ze semináře o otázkách archivního práva, jež pořádal roku 1993 Rada Evropy, Mezinárodní archivní rada a Rakouský státní archiv ve Vídni, že totiž „*určitou slabinou semináře byla skutečnost, že jednání nebyl trvale přítomen právník – legislativec a že pořadatelem byla země, která dosud nemá a v minulosti nikdy neměla archivní zákon.*“⁶⁵ Autor tím uhodil pomyslný hřebíček na hlavičku, poněvadž komunikace mezi archiváři a právníky je dodnes slabá a nedostatečná. Archiváři takřka nikdy nejsou současně vystudováni právníci a zase právníci mají o archivnictví minimální pojetí. Vazba mezi archivnictvím a právem je tak dodnes velmi slabá.

Jazyk a archivní terminologie

Václav Babička byl jedním z minima českých archivních myslitelů (a patrně nejvýraznějším), jenž se zevrubně a systematicky zabýval jazykem v archivnictví. Jeho zájem se zde projevil jednak v oblasti koncepce postupů v rámci archivního zpracovávání i vyhledávání, zejména pak ve vytváření jednotného formuláře archivního inventáře a v archivních rejstřících, respektive v experimentech s metodou sémantického analyzátoru. Jednak v archivní terminologii, již věnoval Václav Babička eminentní pozornost. Nejenže sepsal studie věnované výhradně archivní terminologii,⁶⁶ počín v českém archivním prostředí dosti raritní, ale i v mnoha svých dalších textech k jiným fenoménům vytyčil terminologii a vyjasňování pojmů užívaných v archivnictví široký prostor.

Tak například důkladnou terminologickou analýzu a srovnání se zahraničními ekvivalenty Babička provedl u pojmu rejstříku, respektive indexu.⁶⁷ Vyjádřil se k některým archivním pojmům ve vztahu k fondům osobní provenience, když reagoval na předcházející studii Jaroslavy Hoffmannové.⁶⁸ Navrhoval, aby se termín „fond“ používal pro označení archivních souborů osobní provenience v péči veřejných archivů, kdežto termín „archív“ by byl vyhrazen pro soubory ukládané mimo ně. Rozboru některých pojmů užívaných v archivnictví věnoval rovněž zvláštní studii.⁶⁹ Analyzuje zde termíny jako je archiv, heuristika, retrospektivní informace, srovnává je s jejich ekvivalenty v zahraničním pojmosloví, sleduje jejich užívání i v mimoarchivní sféře a zabývá se různými významy, jež

⁶⁴ Tamtéž, s. 68.

⁶⁵ Babička, Václav: Seminář o otázkách archivního práva. AČ 44, 1994, s. 103–111.

⁶⁶ Babička, Václav: Terminologie jako svědectví o stavu oboru a jako úkol. Zpravodaj pobočky ČIS 48, 2004, s. 90–99; Týž: K terminologii archivních souborů osobní provenience. AČ 46, 1996, s. 83–84; Týž: Terminologické poznámky. Zpravodaj pobočky ČVTS 26, 1984, s. 115–133;

⁶⁷ Babička, V.: Druhy rejstříků, s. 199–203.

⁶⁸ Babička, V.: K terminologii archivních souborů osobní provenience; Hoffmannová, Jaroslava: Osobní, rodinné a rodové archivy. AČ 45, 1995, s. 221–229.

⁶⁹ Babička, V.: Terminologické poznámky.

zmiňované pojmy nabývají v různých kontextech a v různých oblastech. Zajímal se však i o výrazy trochu jiného charakteru, jako jím bylo například nové pojmenování Státního ústředního archivu jako „Národní archiv“, o čemž bude řeč ještě dále v textu.

Zvláštní pozornost upřel Václav Babička na způsoby vytváření odborné archivní terminologie s ohledem na způsoby tvoření slov v obecné češtině, když se pokusil analyzovat podíl jednotlivých způsobů tvoření odborných termínů v archivnictví (v potaz vzal čtyři základní způsoby tvoření termínů v českém jazyce, a to morfologicky, syntakticky, sémanticky a přejímáním slov z cizích jazyků). Odborné pojmosloví užívané v archivnictví může podle jeho názoru dobře svědčit o stavu archivnictví jako vědeckého oboru v kontextu obecného vývoje vědy. *„Odborná terminologie je živý systém, který se neustále vyvíjí jako reakce na nové jevy v příslušném oboru i v jeho okolí a sociálním zázemí, jako reakce na nové směry a způsoby myšlení, v obousměrné interakci s jinými speciálními obory a s jazykově cizími prostředími. Jako každý jiný systém má i odborná terminologie tendenci utvrzovat a prohlubovat svou systémovost, tj. rozvíjet se v intencích systému a vyvrhovat nebo nahrazovat prvky, které jsou považovány jako nesystémové.“*⁷⁰

Na jedné straně je tedy třeba přistupovat k tvorbě archivní terminologie systematicky (systematičnost byla ostatně charakteristická pro Babičkovu myšlení vůbec), na druhé straně se však ve systému nesmí stát diktátor a neomezený vládce. Odborná archivní terminologie – ať budeme chtít nebo ne – si nakonec vždy udrží prostor pro spontaneitu ve vytváření nových výrazů. Pro archivářovu invenci a představivost zůstane dle Babičky vždy dostatek prostoru. *„Tak jako neznámý archivář říkal dvoukolovému vozíku pro přepravu archiválií podle jeho charakteristického tvaru ‚husička‘, tak asi budou i v budoucnu vznikat nová odborná pojmenování.“*⁷¹ K odborné terminologii, shrnuje Babička, nelze „přistupovat dogmaticky, ale s citem, tak jako ke každému živému organismu.“⁷²

Archivářova profese

V Babičkových textech najdeme porůznu a spíše na okraj úvahy nad profesí archiváře a zejména nad proměnami, jež ji čekají. Je to téma, které se v zahraničních archivních úvahách nyní stává již samostatným předmětem studií i knih.⁷³

V otázce charakteru archivářovy profese lze u Václava Babičky shledat určité proměny během doby. Jako konstantní se ukazuje zejména přesvědčení o nutnosti archivářovy spolupráce s jinými obory, a to zejména technického rázu, i když nejen jeho.⁷⁴ Archivářova interdisciplinarita tak není omezena na disciplíny či subdisciplíny typu dějin správy či PVH, ani na jiné humanitní obory typu historie, právních dějin, administrativních věd, nýbrž rozprostírá se rovněž na chemii, lékařství, technické obory typu strojařů atd. Vedle interdisciplinarit se u Babičky opakuje přesvědčení o postupně se prohlubující specializaci archivního řemesla. Zde ovšem již můžeme pozorovat určité odlišnosti. V osmdesátých letech Václav Babička diferencoval trojí typ specializace v archivnictví, a to jednak podle časových období (chronologickou), dle odvětví správy (srv. zemědělsko-lesnická

⁷⁰ Babička, V.: Terminologie jako svědectví o stavu oboru a jako úkol, s. 90.

⁷¹ Tamtéž, s. 99.

⁷² Tamtéž.

⁷³ V americkém archivnictví srv. například Cox, Richard, J.: Archives & Archivists in the Information Age. New York 2005; Týž: The First Generation of Electronic Records Archivists in the United States: A Study in Professionalization. New York 1994; Týž: American Archival Analysis: The Recent Development of the Archival Profession in the United States. Metuchen, New Jersey 1990.

⁷⁴ Babička, V.: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví, zejm. s. 141–143; týž: České archivnictví v posledním desetiletí 20. století a na počátku 21. století. In: Historie a interdisciplinární výzkum. Brno 2002, s. 5–16, zde s. 15–16.

oddělení) a nakonec dle jednotlivých archivních činností (zvláště oddělení předarchivní péče, archivní péče, restaurační a péče o fyzický stav archiválií). Tehdy ještě tvrdil, že specializace dle archivních činností je nejvíce problematická. Předpovídal, že se v budoucnu bude obor dále specializovat kombinací historické (chronologické) a správní specializace a naopak specializace dle archivních činností nenastane. Archivní činnosti se budou dle něj „sdružovat v jediný mnohovazebný proces, k jehož integraci přispěje i použití výpočetní techniky.“⁷⁵

Alespoň co se týče sítě veřejných archivů, zatím se zdá, že Babičkova predikce o specializaci směrem chronologickým a dle odvětví správy se nenaplnuje. Naopak začala vznikat oddělení a rodit se archiváři specializující se na předarchivní péči, oddělení péče o fyzický stav archiválií atd., a podobnou vyčleňující se tendenci má i projekt Národního digitálního archivu, v jistém ohledu specializovaný dle druhu archivní činnosti. Je však jisté otázka, jaký bude další vývoj specializace v archivnictví. Rovněž lze poukázat na to, že současný archivář, i kdyby se zabýval středověkým materiálem, musí být stále obratnější v informačním světě, v práci s rozmanitými databázemi, aplikacemi atd. V tomto smyslu by snad bylo možné v určité míře hovořit o sdruženém „mnohovazebném procesu“, který nakonec bude ústít k integraci archivních činností, jak o tom psal Václav Babička.

Zatímco v osmdesátých letech si Babička všiml kontaktu archivnictví s jinými obory a hovořil o postupné specializaci archivní profese, na počátku 21. století určil jeho představa o budoucím vývoji archivářovy profese trend rozmachu informačního a elektronického světa, pomyslná epocha „paměti elektronických systémů“, jak s ní přichází sám Babička, a to natolik výrazně, že jako důsledek viděl radikální proměnu archivního řemesla. Ač Babička vždy upozorňoval, že by se archivnictví mělo uvarovat překotných změn, skoků či přímo revolucí, proměnou archivní profese chápal jako velmi razantní. „*Papírové dokumenty sice hned tak nezaniknou, ale vedle nich se budou v archivech stále více objevovat dokumenty, k jejichž studiu budou nutné různé technické prostředky. Tento trend je výzvou k proměně profese archiváře, která se bude více specializovat a bude více absorbovat poznatky z technických oborů. Nedávno vyšly biografický slovník archivářů tak může uzavírat jednu epochu ve vývoji této pozoruhodné profese a nějaký budoucí biografický slovník archivářů bude popisovat úplně jiné lidičky, kteří však s dnešními archiváři budou mít jedno trvale společné: péči o uchování historického dokumentárního bohatství pro budoucí generace.*“⁷⁶

Úvahy o archivnictví jako takovém, organizační postavení archivů

Organizaci českého archivnictví se Václav Babička začal systematicky věnovat hned zkraje devadesátých let,⁷⁷ což opět souviselo s jeho působením ve vedení centrálního archivu českého státu a nakonec i ve vedení celého českého archivnictví vůbec.

Vedle syntetických pohledů na archivnictví⁷⁸ se věnoval některým speciálním tematickým okruhům, jakými byly například postavení nestátních archivů v rámci archivní sítě,⁷⁹ církevní archivnictví⁸⁰ apod., otázka dopadu reformy české veřejné správy na ar-

⁷⁵ Babička, V.: Vědeckotechnická revoluce a archivnictví, s. 141–143

⁷⁶ Babička, V.: České archivnictví v posledním desetiletí 20. století a na počátku 21. století, s. 15–16.

⁷⁷ Babička, V.: Koncepce budoucí organizace a řízení českého archivnictví.

⁷⁸ Tak například Babička, V.: Archivnictví v systému státní správy, vědy, kultury a informatiky podle nového zákona.

⁷⁹ Babička, Václav: Postavení nestátních archivů v rámci českého archivnictví. In: Archivy na prahu tisíciletí. Sborník příspěvků z konference uspořádané u příležitosti 160. výročí Moravského zemského archivu v Brně a 70. výročí založení Archivu města Brna, Brno 2000, s. 21–24.

⁸⁰ Babička, V.: Legislativní úpravy církevního archivnictví.

chivnictví v prvních letech 21. století (zrušení okresních úřadů a vznik krajů). Václav Babička zpochybňuje vhodnost či vůbec možnost přenesení výkonu státní správy v této oblasti na kraje. Archivnictví by nemělo být přeneseno do působnosti územní samosprávy, přičemž pro to uvádí různé argumenty. Ten nejobecnější zní z jeho úst takto: „*I archiválie jsou ve své většině součástí státního majetku a stát, který nechce podlehnout sebedestrukci, se jich nemůže zbavovat. Podle zákona o majetku České republiky (č. 219/2000 Sb.) může stát převést do vlastnictví právnícké nebo fyzické osoby pouze věc, která je pro stát trvale nepotřebná. Což bychom nepopřeli dosavadní vývoj našeho oboru a smysl své práce, kdybychom prohlásili státní archiválie za trvale nepotřebné pro stát.*“⁸¹ Jiný jeho argument vychází z organizace justiční správy a role, kterou ve společnosti hrají jak soudní orgány, tak i archivnictví v oblasti uplatňování práva v širokém smyslu slova: „*Smysl existence archivů je mj. také v tom, aby byly dokumentární a důkazní zbrojnicí pro nalézání práva, a v zájmu průkaznosti nemůže stát přenést tuto funkci na jiného. Jsem proto přesvědčen o tom, že z nejhlubší povahy věci musí státní archivnictví zůstat státní doménou a nemůže hledat jiné cesty, které by, byť nechtěně, vedly k devaluaci tohoto oboru státní správy.*“⁸²

Speciální zájem věnoval Václav Babička Národnímu archivu (dříve SÚA), jeho historii i současnému stavu, případně jeho postavení ve struktuře českého archivnictví.⁸³ Zmiňme zde na okraj jediný fenomén, a totiž Babičkovu úvahu nad tím, proč byl Státní ústřední archiv přejmenován a proč právě na Národní archiv. Výraz „Národní archiv“ nemá dle něj evokovat etnické či národnostní vymezení ve smyslu „český archiv“, nýbrž znamenat má „Všeobecný archiv“.⁸⁴ Národní archiv nemá být totiž pouze ústředním archivem státu, nýbrž shromažďuje v sobě také archiválie soukromé provenience či v soukromém vlastnictví, archivy politických stran, spolků, církví atd.

Z pera Václava Babičky vzešla také zamyšlení nad archivnictvím jako takovým, jež byla koncipována nikoli primárně pro archivní obec, nýbrž byla určena čtenáři-(archivnímu)laikovi. Zejména příspěvek České archivnictví v posledním desetiletí 20. století a na počátku 21. století představuje skutečně vynikající přehled o tom, co se v českém archivnictví událo po revoluci 1989, ale poskytuje rovněž informace i o době předchozí.⁸⁵ Text vyniká přehledným jazykem a věcným strukturováním. Babička reflektuje veškeré klíčové archivní domény včetně archivní legislativy. Jako zřetelný trend detekuje do budoucna informatizaci a elektronizaci veřejného života a administrativy. Archivnictví se bude muset stále více potýkat s elektronickými dokumenty a zejména s otázkou jejich výběru. Bude také třeba řešit otázku uchování autenticity takových dokumentů.

Čím bylo Václavu Babičkovi archivnictví jako takové?

Jakou roli, jaké funkce by mělo plnit? Syntetických postřehů a široce formulovaných charakteristik u něj shledáme vícero, tak například že „archivnictví je specifickým státním informačním systémem, poskytujícím informační služby pro politiku, ekonomiku, sprá-

⁸¹ Babička, Václav: Aktuální problémy archivnictví. AČ 51, 2001, s. 106–110, zde s. 109. K nepřenašení archivnictví do působnosti orgánů samosprávných celků srv. také Babička, V.: Legislativní úprava archivnictví – východiska a cíle, s. 18–19.

⁸² Babička, V.: Aktuální problémy archivnictví, s. 109.

⁸³ K nejstarším dějinám SÚA srv. zejména Babička, V.: Poválečné snahy o zřízení ústředního archivu. Do ustavení Státní archivní komise; Babička, V.: Vznik Státního ústředního archivu. K porevoluční době srv. například Babička, Václav: Státní ústřední archiv v Praze v letech 1989–1994. In: 40. výročí Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1994, s. 5–26.

⁸⁴ Babička, Václav: Co znamená název Národní archiv. AČ 56, 2006, s. 193–194.

⁸⁵ Babička, V.: České archivnictví v posledním desetiletí 20. století a na počátku 21. století. Jinou a stručnější reflexi pro nearchivní obec je Babička, Václav: Archivy v současných podmínkách. Bulletin Státního ústavu památkové péče 8, 1992, s. 152–154.

vu, vědu a kulturu.⁸⁶ Ale to jsou stále ještě definice, které postihují jen určitý konkrétní výsek z funkcí, jež by mělo archivnictví plnit. V kontextu debat o připravované novele archivního zákona na počátku devadesátých let narazíme na pokus o skutečně syntetickou definici, a totiž že „archivnictví je obor pečující o archiválie a plnící funkce správní, informační, vědecké a kulturní.“ A o chvíli dříve autor praví snad ještě pozoruhodnější výrok, že „archiválie a archivy jsou odrazem kultury společnosti a kultivací historického vědomí zpětně ovlivňují kulturu společnosti“⁸⁷

Odkaz na kulturu v širokém slova smyslu skutečně může mířit směrem k takové definici, jež by byla dostatečně obecná a vyjadřující základní smysl, proč vůbec nějaké archivnictví existuje a k čemu může být společnosti dobré. Ostatně k pojmu kultury se Václav Babička vrátil ještě o mnoho let později v posledních letech svého života, když předložil vynikající definici archivnictví jako celku, jež by se mohla dle mého názoru zařadit mezi nejkrásnější a současně nejvýstižnější formulace podstaty a smyslu archivního řemesla: „...archivy uchovávají podstatnou část kulturní zkušenosti lidstva...a tento tezaurus lidské kultury je nevyčerpatelným zdrojem poznání, vědění a moudrosti. Nechápeme-li kulturu jen jako způsob zábavy nebo trávení volného času, ale jako v širším smyslu všechno, čím člověk zušlechťuje a rozvíjí své mnohostranné duševní a tělesné vlohy a jak se snaží poznáním a prací podřídit zemi své nadvládě, pak hlavním smyslem existence archivů je sloužit kultuře, kulturu vstřebávat a věrně uchovávat.“⁸⁸

Obecné rysy archivního myšlení Václava Babičky

Poté, co jsme nejprve předestřeli pohled Václava Babičky na archivní teorii v některých jejích obecnějších polohách, naznačili jeho stanovisko v otázce archivní vědy (archivistiky) a nakonec sledovali jednotlivě význačné oblasti jeho zájmu, pokusme se nyní o nalezení určitých konstant a společných rysů, jimiž se vyznačuje Babičkovy (nejen) archivní přemýšlení.

Charakteristickým rysem, jenž nás příslovečně udeří do oka při četbě Babičkových textů, je **důkladnost a informačně vyčerpávající způsob podání** sledovaného tématu. Václav Babička zakládal své texty na široké obeznámenosti s literaturou českou a zejména zahraniční, přičemž udivuje rovněž jeho znalost soudobé „západní“ literatury obzvláště v tužších dobách normalizace, kdy přístup k ní byl značně omezen.

Zájem Václava Babičky se vyznačoval až neuvěřitelnou šíří tematického záběru. Dotknul se prakticky všech archivních oblastí a činností, což se nepovedlo snad žádnému jinému z českých archivářů. Babička by byl býval měl potenciál sepsat archivní příručku na způsob francouzského Manuel d'archivistique či pozdější La Pratique archivistique française.⁸⁹ Bohužel se k takovému dílu nedostal.

Příznačným rysem jeho myšlení byl stále přítomný důraz na **jazykovou a terminologickou stránku věci**. Jak jsme viděli výše, v mnoha textech a v mnoha souvislostech se Babička opírá o důkladnou srovnávací rešerši terminologie užívané v zahraničí a užívá ji jako oporu pro svou další argumentaci. Věnoval se i otázce způsobů tvorby odborných archivních pojmů.

Domnívám se, že lze v Babičkově myšlení shledat intenci, pro niž mě napadá jako nejpřípadnější označení „**archivní inženýrství**“. Jeho uvažování se vyznačuje důrazem

⁸⁶ Babička, V.: Pojetí archiválií v novém archivním zákoně, s. 10.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Babička, V.: Archivnictví v systému státní správy, vědy, kultury a informatiky podle nového zákona, s. 12–13.

⁸⁹ Manuel d'archivistique. Théorie et pratique des Archives publiques en France. Paris 1970. Jean Favier (sous la dir.), La pratique archivistique française. Paris 1993.

na **standardizaci, systematizaci a normalizaci** archivních činností. S touto charakteristikou souvisí tázání se po roli archiváře, již by měl plnit, jinými slovy otázka místa **subjektivity** v archivnictví. Pokud bychom mírně zjednodušili, to, co jsme označili za archivní inženýrství, stojí v kontrastu vůči pomyslnému prostoru svobody, který by měl (nebo neměl) být určen archivářově svobodnému rozhodování a konání. Kde by se nacházel Václav Babička v takto postavené rovníci?

Na jedné straně významný český archivní myslitel přiznává významné místo archivářovu rozhodování a hodnocení, a to zejména v doméně archivního výběru/hodnocení. Ovšem hned vzápětí toto „svobodné“ hodnocení pevně sevře do pomyslných kleští a uzavře jej do úzkých hranic. Hodnotící archivář má mít „povahu kolektivní a ne individuální, je třeba, aby byl soustavně řízen, vychováván, vzděláván a vybavován potřebnými praktickými a metodickými pomůckami.“⁹⁰ Na jedné straně u Babičky čteme, že subjektem archivistiky je archiv jakožto instituce a archivář a tento archivář jakožto jednotlivec má být oním skutečným subjektem, ale obratem dodá doplňující charakteristiku, že je to „jednotlivý archivář, vystupující ovšem v intencích určitého archivu a archivní síte a naplňující konkrétním obsahem určitou archivní legislativu a metodiku.“⁹¹ Nakonec tedy u Babičky převažuje inklinace určovat postupy, metody či metodiky jaksi „shora“, tendence k normalizaci a standardizaci archivních činností, a tím v důsledku omezování prostoru pro archivářovo vlastní rozhodování, pro jeho, řekněme, tvůrčí činnost, jak by řekl Hermann Meinert.⁹²

Intence k reglementaci „shora“ a k jisté normalizaci se projevuje například na představě, jak by měl dle Babičky vypadat postup archivářova hodnocení. Archivář by měl vycházet z hodnocení historických jevů a podle nich by měl teprve hodnotit archiválie. Starší historické jevy jsou již relativně dobře známy, ovšem totiž nastává u nejmladších historických jevů z posledních dejmte tomu pěti až dvaceti let. Tu pak Babička vidí prostor pro Archivní správu Ministerstva vnitra jako vedoucí archivní orgán českého státu či jiné archivní řídicí orgány, které „by mohly v 5letých periodách vypracovávat přehledy historických jevů sestavené ze stranických, plánovacích, rozpočtových, legislativních a statistických dokumentů.“⁹³ Zde se snad nejmarkantněji projevuje Babičkův sklon určovat archivní činnosti shora a centrálně. Sám Babička i ve svém pozdním textu varoval, aby široká oblast principu archivní hodnoty neupadla do „subjektivistického relativismu“.⁹⁴ Lze snad tedy shrnout, že Babičkovu myšlenku je výrazně **antisubjektivistické**.

Téma archivářova hodnocení, jak s ním pracuje Václav Babička, otevírá ještě jeden pozoruhodný fenomén, jež si dovolím pojmenovat jako „**archivní hermeneutický kruh**“ či bychom mohli říci archivní začarovaný kruh. Babička ve svém klíčovém a nadmíru zajímavém textu *Subjekt a objekt hodnocení* píše: „*Hodnocení archiváře je v protikladu k hodnocení historika. Archivář hodnotí nejprve historický jev a pak jeho dokumentaci, historik vychází od hodnocení dokumentace k hodnocení historických jevů.*“⁹⁵ Aniž by Babička sám vyhroutil situaci, v níž se historik s archivářem v tomto ohledu nacházejí, přesto se zde, obrazně vyjádřeno, archivní hermeneutický kruh dle mého názoru roztáčí. Jak by tedy vypadal?

⁹⁰ Babička, Václav: Subjekt a objekt hodnocení. Zpravodaj pobočky ČVTS 31, 1986, s. 62–69, zde s. 66.

⁹¹ Babička, V. – Kalina, T.: Historický a provenienční princip v archivnictví II., s. 197.

⁹² Meinert, Hermann: Von archivarischer Kunst und Verantwortung. Der Archivar 9, 1956, s. 281–286, zde s. 284–285.

⁹³ Babička, V.: Subjekt a objekt hodnocení, s. 68.

⁹⁴ Babička, V.: Hledá se nový Muller, Fruin a Feith, s. 206.

⁹⁵ Babička, V.: Subjekt a objekt hodnocení, s. 68.

Historik a archivář se vzájemně potřebují. Na jedné straně historik detekuje určité jevy jako historicky hodnotné a dokumentování hodné, a to již tím, že některé jevy z historie prostě vyloučí, uzná je jako nedůležité, nevezme je v potaz, zamlčí je či na ně prostě zapomene, a tím určuje hodnocení archivářovo. Protože v tu chvíli je to historik, který říká: tento jev se stane jevem historickým a tento nikoliv. Ne každý jev je historií zaznamenan a ne každý měl tu čest „vstoupit“ do dějin. Archivář má však vycházet z hodnocení právě těchto historických jevů. Nestane-li se tedy nějaký jev historickým, nemůže jej eo ipso archivář ani hodnotit. Před archivářem leží tedy soubor historických jevů, se kterými historická věda či jiné příbuzné obory pracují již delší dobu. Tento soubor je mu dán a k němu on shromažďuje archivní materiál.

Ovšem na druhé straně platí i opačný směr. Archivář zase určuje hodnocení historikovo, a to již tím, že určité dokumenty vybral a jiné nechal definitivně zničit, čímž jevy skutečnosti, které tyto dokumenty reflektovaly, určil k trvalému zapomnění. Historik tedy takové jevy již nebude mít k posouzení, respektive nebude mít k posouzení dokumenty-archiválie, aby na jejich základě určoval váhu minulých událostí, vykládal je, hodnotil a nakonec vůbec určoval, které „do dějin vstoupí“ a jak a které nikoliv.

Nelze patrně říci, co stojí na začátku, co je první a co druhé. Je to cosi podobného jako v případě pomyslného pořadí existence slepice a vejce. Spíše než jednosměrná následnost jednoho po druhém se tu jedná o kruh, neustále vzájemně se podmiňující a určující strany.

Babička nachází východisko implicitě v archivní správě či jiném řídicím orgánu archivnictví. Ona je to, která by měla stanovovat přehledy či tabulky historických jevů pro nejmladší období posledních přibližně dvaceti let a která by tak měla určovat, jaké dokumenty má archivář vybírat do archivu. Na archivářích by jen bylo, aby vybírali materiály patřičné a nejlépe dokumentující archivním řídicím orgánem předtím definované historické jevy.

Takové řešení však není plausibilní. Archivní řídicí orgán, pro stručnost řekněme archivní ředitel, zde představuje jakéhosi osvíceného monarchu, který jediný správně ví, jaké jevy mají nárok vejít do pomyslné síně slávy historie. Přirozeně zazní oprávněná námitka: Podle čeho bude archivní ředitel hodnotit nejmladší jevy skutečnosti? O co se bude opírat, z čeho vycházet? Nemůže se opírat ani o historiky, ani o archiváře, tak o co tedy...?

Jako věrohodnější východisko spatřuji právě „archivní hermeneutický kruh“, kdy archivář musí nutně zakládat své hodnocení i těch nejmladších jevů na předchozím porozumění (poznání, seznámení se) historickým jevům, které mu již vždy byly dány, ať již historickou vědou či jakýmkoli jiným způsobem. A naopak historik musí zase své vlastní hodnocení jevů opírat o předchozí hodnocení archivářovo, protože množina jevů (i její podoba a tvar), jež je mu k dispozici, je vždy omezena a censurů je zde právě archivář. Jak vystoupit z tohoto kruhu? A je to vůbec třeba...?

V myšlení Václava Babičky spatřuji rys, jež bych si dovilil označit jako „**archivní osvícenství**“. Je to poloha vyznačující se markantním optimismem. Výše jsme hovořili o „elektronickém optimismu“ Václava Babičky, ovšem tento rys se rozprostírá i na jiné archivní oblasti jeho zájmu. Osvícenské tahy Babičkova myšlení zřetelně vystupují v jeho víře v možnost dále příliš neproblematizovaného pokroku v archivnictví, prakticky ve všech jeho oblastech a nikoliv jen na rovině teoretické, nýbrž i v reálném uskutečňování. O Babičkově osvícenství svědčí rovněž jeho pozitivní přesvědčení o možnostech archivní vědy. Archivistika má být provozována jako samostatný vědní obor, má jí být věnována velká pozornost a měla by se stát kormidelníkem určujícím další směřování archivnictví ve smyslu praktického výkonu archivních činností.

Osvícenství Václava Babičky se projevuje rovněž v jeho systematickosti a na jeho víře v možnosti systému a systémového řešení úkolů stojících před archivnictvím. Odráží se v jeho přesvědčení o váze statistických metod, velmi patrné je rovněž na takových úvahách o metodě sémantického analyzátoru apod. Především se však ukazuje na jeho spolehnutí se na síly rozumu. Václav Babička byl zakotven ve víře, ale nikoli v takové, která by mířila proti rozumu, alespoň soudíme-li dle jeho odborných archivních textů. Podložil Babičkova archivního myšlení bylo bytostně racionální.

Častým fenoménem, na který narazíme při zkoumání Babičkových textů, je určitý **archivní idealismus**, a to skutečně v běžném slova smyslu napětí mezi stanoveným ideálem a jeho realizací, někdo jiný by zde mohl hovořit o sporu mezi teorií a praxí. Václav Babička vycházel při svých úvahách velmi často z teoretického založení problému a předpokládal – ne vždy asi správně –, že bude jeho teoretický předpoklad realizovatelný i ve skutečnosti. To ovšem neznamená, že by byl Babička odtržen od praxe (kvalita jím zpracovaných inventářů je dobře známa). Jen někdy byla jeho pozitivní víra v možnost přenosu teoretických zásad do archivní praxe snad trochu naivní a v některých případech nereálná. Odkážme jen na některé z nich. Když Babička pojednává o situaci přebírání registratur původců, tak je dle něj nejprve třeba zjistit si maximum informací o původcích předávané registratury. V této souvislosti upomíná, že je třeba prostudovat zápisy o průzkumech spisoven, a pokračuje konstatováním, že takové zápisy jsou „uloženy v archivní registratuře a v budoucnu budou uloženy i v počítačové databázi.“⁹⁶ Autor zde prostě konstatuje určitý stav, který však ve skutečnosti bývá dosažen jen málokdy a predikce ukládání zápisů o průzkumech spisoven do počítačových databází je mnohdy spíše přáním než reálným stavem. Můžeme rovněž zmínit Babičkovu vizi, že v případě, kdy původce předá do archivu materiály ve špatném stavu, bez seznamů apod., že by v případě rešeršních požadavků byl povinován samotný původce, aby vyhledal požadovaný materiál přímo u archivu.⁹⁷

Blízko archivnímu idealismu stojí **vizionářství** Václava Babičky, jehož některé představy byly skutečně nereálné, ale v mnohých svých nápadech předejmul budoucí vývoj archivnictví, přičemž u některých z jeho vizí lze doufat v příštích letech či desetiletích v uskutečnění. Tak například koncepce *jednotného formuláře archivního inventáře*, jak jsme se jí dotkli výše, je svým způsobem zhmotňována v nedávno vydaných nových *Základních pravidlech pro zpracování archiválií*. Podobně některé z jeho úvah týkajících se archivních rejstříků mířily směrem, kudy se vydaly v nedávné době v prostředí českých paměťových institucí tzv. autoritní záznamy.

Babička rovněž dovedl odhalit velmi brzy některé otázky či sporná místa, s nimiž se archivnictví mělo napříště potýkat a také nyní skutečně potýká. Za mnohé jiné uvedme problém napojení informačních systémů v archivnictví na informační systémy ve státní správě a jejich vzájemné komunikace, což je jedna z kardinálních otázek současných elektronických systémů spisových služeb, jejich napojení na právě budovaný Národní digitální archiv a otázka transferu metadat o dokumentech a nakonec i samotných elektronických dokumentů od původců směrem do archivu.⁹⁸ Jako další hrozící kámen úrazu viděl – a jeho předpoklad se v dalších desetiletích potvrdil – náklady spojené s provozováním informačních systémů a s ukládáním elektronických dat. Dnes víme, že průběžné náklady na trvalé a bezpečné uchování elektronického dokumentu jsou mnohem vyšší než náklady na uložení jeho listinné varianty (zatímco vstupní náklady bývají u listinných

⁹⁶ Babička, V.: Vymezení archivního fondu, s. 42–43.

⁹⁷ Babička, V.: Právo na informace a ochrana informací, s. 67.

⁹⁸ Srv. například Babička, V.: Automatizace v západoněmeckém a francouzském archivnictví, zejm. s. 53, 61.

dokumentů větší, což vyplývá z financování stavby budovy, kde se listinné dokumenty budou uchovávat). Babička odhaluje toto riziko již koncem sedmdesátých let, kdy například ve studii o informačním systému montrealské univerzity BADADUQ analyzuje náklady spojené s uložením a využíváním dokumentů zařazených v tomto informačním systému. Na základě podkladů, jež měl k dispozici, dokonce došel k jejich přesnému vyčíslení.⁹⁹

Babička ovšem prorokoval i v jiných sférách archivnictví. Jeho vizionářské pohledy po přelomu tisíciletí nesou jeden společný rys. Je jím předpoklad výrazné proměny archivnictví a archivního řemesla. Když se vyjadřuje o charakteru archivní profese, jak jsme viděli výše, píše zkraje 21. století, že budoucí biografický slovník archivářů „bude popisovat úplně jiné lidičky“, ač svůj výrok následně mírní, že zůstane zachován společný jmenovatel a totiž „péče o uchování historického dokumentárního bohatství pro budoucí generace“.¹⁰⁰ A spadá sem výše již dotčená problematizace pojmu původce a s tím související nové tázání po principu provenience, s nímž přišel Babička po přelomu tisíciletí, když odkazoval na fenomén internetu. Nejde zde však jen o internet. Babičkova otázka „A kdo je tu vlastně původcem...“ může mířit mnohem dál a název studie, kde si ji položil, o tom svědčí: *Hledá se nový Muller, Fruin a Feith*. Archivnictví by tedy mělo hledat své nové, do kořenů jdoucí založení.

Závěr

Síla Babičkova myšlení spočívala jednak v neuvěřitelném tematickém záběru, jehož byl mocen, kdy se dovedl fundovaně vyjádřit k takřka všem oblastem archivnictví. Dále dovedl dobře propojit analytickou, detailní práci se syntetickým přístupem. Narazíme u něj na texty, v nichž předvádí nejjemnější minuciózní práci, ale setkáme se i s rozmáchlým pohledem zaostřovaným na vzdálené a široké horizonty. V neposlední řadě dovedl vizionářsky předjmut některá klíčová témata, jež se posléze stala či v budoucnu teprve stanou – patrně – ožehavými kruciólními místy archivní teorie i praxe. Babička sice není novým Mullerem, Feithem a Fruinem archivnictví, ale předpovídal jejich potřebu a v některých oblastech archivní práce zároveň naznačil směr, kudy by se jejich úvahy mohly ubírat.

⁹⁹ „Celkové náklady na systém s 200 000 dokumenty za více než 5 let tedy činily 1 828 000 dolarů, což tvoří aritmetický průměr 9,14 dolaru na 1 dokument.“ Babička, V.: Informační systém BADADUQ, s. 34. I v dalších studiích si Babička dobře uvědomuje, že je třeba vždy brát ohled na vyšší nákladů spojených s provozováním archivních informačních systémů, tak například Babička, Václav: Dálkový přenos dat a jeho možná aplikace na archivní informační systém. Zpravodaj pobočky ČVTS 13, 1979, s. 27–45, zde s. 36.

¹⁰⁰ Babička, V.: České archivnictví v posledním desetiletí 20. století a na počátku 21. století, s. 15–16.

Seznam autorů

Dr. Vesselina Antonova, State Archives Russe
PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Národní archiv
Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc., Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
Alexandra Blodigová, Libri prohibiti. Nezávislá knihovna a čítárna
PH.D. Arcadie M. Bodale, The National Archives of Romania, Iassy County
PH.D. Suzana Bodale, The National Archives of Romania, Iassy County
Mgr. Mikuláš Čtvrtník, Státní oblastní archiv Praha
Mgr. Jan Dobeš, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
PhDr. Eva Drašarová, CSc., Národní archiv
PhDr. Eva Gregorovičová, Národní archiv
JUDr. Václav Henych, Odbor všeobecné správy MV ČR
PhDr. Milan Hlinomaz, Ph.D., Fakulta humanitních studií UK
Mgr. Mlada Holá, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
Doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D., Ústav českých dějin FF UK
Prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc., Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
Mgr. Stanislava Jílková, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Bohdan Kaňák, Státní okresní archiv Olomouc
PhDr. Blanka Karlsson, Ph.D., Norrköping
PhDr. Peter Kartous, Bratislava
Mgr. Pavel Koblasa, Národní archiv
Mgr. Jana Konvičná, Archiv hlavního města Prahy
PhDr. Emil Kordiovský, Břeclav
Mgr. Jitka Křečková, Národní archiv
PhDr. Jiří Křestán, CSc., Národní archiv
Mgr. Richard Mahel, Ph.D., Národní archiv
Doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D., Ústav historických věd FF Univerzity Pardubice
Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D., Katedra historie FF UP Olomouc
PhDr. Lenka Matušíková, Národní archiv
HR Hon. Prof. dr. Lorenz Mikoletzky, emeritní generální ředitel Rakouského Státního
archivu ve Vídni
Mgr. Karel Mlateček, Ph.D., Státní okresní archiv Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna
Prof. PhDr. Hana Pátková, Ph.D., Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
PhDr. Alena Pazderová, Národní archiv
Mgr. Martin Rehtorik, Biskupství královéhradecké
PhDr. Václav Rameš, Státní oblastní archiv Třeboň
PhDr. Vladimír Růžek, Praha
PhDr. Helena Sedláčková, Archiv České národní banky
PhDr. Milan Skřivánek, Litomyšl
PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D., Historický ústav FF JU České Budějovice
PhDr. Jiří Ůlovec, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR
Dr. Lilyana Vanova, Archival Policy General Directorate, Archives State Agency Sofia

Paginae historiae
Sborník Národního archivu
22/2014, č. 2: In memoriam PhDr. et Mgr. Václava Babičky

Redakce monografického čísla:

Marie Babičková, Eva Drašarová, Lenka Linhartová

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda, Vlasta Měšťánková

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křesťan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Lektorace: Zlatuše Kukánová, Jindřich Schwippel

Překlad německých resumé: Markéta Kachlíková

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: H 33 Design, s. r. o., Hřbitovní 33, 411 72 Hoštka,
www.h33d.cz

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku
vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných
periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2014.
<http://www.nacr.cz/E-publ/paginae.aspx>

Vytiskl Exa Print-Design s.r.o.
www.exaprint.cz

Vydání první

Počet stran 432 + 16 stran obrazových příloh

ISSN 1211-9768